

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ANTİK DÖNEM HİNT TIP ANLAYIŞI
(Suśruta – Caraka – Vāgbhaṭa Dönemi)

DOKTORA TEZİ

Mehmet KAVAK

Tez DanıŐmanları

Doç. Dr. Halim DEMİRYÜREK

Prof. Dr. Hatice Nil SARI

Bilecik, 2019

10029889

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAVI
JÜRİ ONAY FORMU

BŞEÜ-KAYSİS Belge No	DFR-149
İlk Yayın Tarihi/Sayısı	03.01.2017 / 28
Revizyon Tarihi	
Revizyon No'su	00
Toplam Sayfa	1

Öğrencinin Adı Soyadı: **Mehmet KAFAK**
Anabilim Dalı: **Tarih**
Tez Danışmanı: **Doc. Dr. Halim DEMİRYÜREK; Prof. Dr. Hatice Nil SARI**
Tezin Özgün Adı: **Antik Dönem Hint Tıp Anlayışı (Susruta-Caraka Vagbhata Dönemi)**
Tezin İngilizce Adı: **The Conception of Ancient Indian Medicine (Susruta - Caraka - Vagbhata Periods)**

Tez Savunma Sınavı Tarihi: **07.10** / 20**19**

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışması ilgili EYK kararıyla oluşturulan jüri tarafından **OY BİRLİĞİ** / **OY ÇOKLUĞU** ile **TARİH** Anabilim Dalında **DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Tez Danışmanı: **Doc. Dr. Halim DEMİRYÜREK**

Üye: **Prof. Dr. Mükerrrem Bedizel AYDIN**

Üye: **Doc. Dr. Refik ARIKAN**

Üye: **Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ZEYİN**

Üye: **Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜLTEKİN**

İmza

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / 20.... tarih ve / sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

BEYAN

“Antik Dönem Hint Tıp Anlayışı (Suśruta – Caraka – Vāgbhaṭa Dönemi)” adlı doktora tezimin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmını Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Mehmet KAVAK

ÖN SÖZ

Antik Hint tıbbını betimleyen en genel ifade, Hint toplumunun bu alandaki yükselişini simgeliyor olmasıdır. Antik Hint tıbbı *vedik* ve *klasik dönem* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Çalışmanın odak noktasını ise iki kısımda incelenen klasik dönemin ilk evresi olan *meşhur hekimler devri* (Suśruta, Caraka, Vāgbhaṭa vd.) oluşturmaktadır.

Bu devrin en önemli özelliği, hacimli tıp eserler meydana getirilmesinin yanı sıra bu çalışmalarda büyük oranda ilkel, mitsel ve kâhinsel yaklaşımların ötesine geçilip, sistematik ve daha kabul edilebilir tıp bilgisi oluşturma çabasıdır. Bu eserlerden hareketle antik Hint tıp tarihinin başlıca konuları ve sorunsalları üzerine yoğunlaşıp *antik Hint tıbbının gelişimi*, *antik Hint'te hekimlik mesleği ve tıp ahlâkı*, *temel tıp alanları*, *hastalıklar*, *hıfzıssıhha kuralları* detaylı olarak işlenecektir. Hint tıbbının gelişimi bahsinde, geçirdiği aşamalar, dönemler ve bir tıp sistemi olarak Āyurveda'nın gelişimi, bu süreçte kayda geçen önemli tıbbî icrâatlar, bazı krallar devrinde tıp müesseselerinin gelişimi ve nihayetinde Hint tıbbının İslâm tıbbına katkısı ele alınmıştır. Hekimlik mesleği ve tıp ahlâkı işlenirken Antik Hint'te hekimin pozisyonu, hasta-hekim ilişkisi, tıp eğitimi, mezuniyet töreni, hekim yemini ve sağlık kurumlarının yanı sıra meşhur hekimler ve eserleri hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde etiyoloji üzerinde durularak bedeni etkileyen faktörler ele alınmış ayrıca mizâclar ve mevsimlerin hastalıklar üzerindeki etkisine değinilmiştir. Bunun yanı sıra hastalıklar, tedavileri, cerrahî ve veterinerlik üzerinde durulmuştur. Hijyen ve hıfzıssıhha başlığı altında ise perhiz, kişisel bakım, yıkanma, evlenme, hamilelik ve ölüm konularına değinilmiştir. Nihayetinde dönemin hekim ve cerrâhlarının bahsettiği, istifâde ettiği ve tıbben istifade edilen droglardan kısaca bahsedilmiştir.

Çalışma çok meşakkatli bir süreçle beraber ilerlemiştir. Çalışmanın temel kaynaklarına ulaşabilmek maksadıyla eğitim, staj ve konferans faaliyetleri çerçevesinde toplamda 2 sene kadar muhtelif ülkelerde (Hindistan, İngiltere, Almanya, Fransa) çalışma yürütülerek kaynaklara ulaşılmış ve Hint tıbbının başlıca konuları bir sistem dâhilinde ele alınmıştır. Bu çalışmayla birlikte Türkiye'de akademik bir çalışmaya konu olmamış Hint tıbbının kaynakları tanıtılarak bu kaynaklara erişmenin yolu yöntem kısmında detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Çalışmanın her aşamasında desteklerini esirgemeyen danışman hocalarım *Doç. Dr. Halim DEMİRYÜREK* ve *Prof. Dr. Nil SARI*'ya teşekkürü bir borç bilirim. Danışmanım *Nil SARI* ile gerçekleştirdiğimiz Hindistan seyahatiyle çalışmaya dair kaynakları temin etmenin ötesinde, tıp fakültelerinde uygulanan geleneksel tıp yöntemleri bizzat müşahade etmek önemliydi.

İngiltere'de geçirdiğim bir yıla yakın süreçte Hint tıbbı alanındaki çok sayıda eseri tarama imkânı sağlayan Wellcome Library yöneticilerine, kaynaklarıma ulaşmamı kolaylaştıran arşiv müdürü *Dr. Nikolaj SERIKOFF*'a, staj kabulümü onaylayan *Amelia WALKER* ve *Edward BISHOP*'a teşekkür ederim. Bu süreçte yönlendirmeleriyle katkı sunan ve görüşlerinden istifâde ettiğim tıp tarihi uzmanı *Prof. Dr. Emilie SAVAGE-SMITH* (University of Oxford) saygılarımı sunarım.

Heidelberg Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik anabilim dalında (Universität Heidelberg, Institut für Geschichte und Ethik der Medizin) staj yapma ve akademik çalışmalarımı sürdürebilme imkânı sağlayan *Prof. (apl.) Dr. Maike ROTZOLL*'a; bölüm başkanı *Prof. Dr. phil. Karen NOLTE*'ye; anabilim dalının kıymetli çalışanları *Dr. Christian SAMMER*, *Dr. Birgit NEMEC*, *Dr. Nadia PRİMC*, *Sevda VAROL*, *Alexandra VEITH* ve *Roxolana BAHRJANYJ*'a teşekkür ederim. Āyurveda kliniğinin yanı sıra, aynı anabilim dalı ve Güney Asya Enstitüsü (Südasien-Institut Heidelberg)'nde Hint tıbbının kaynakları ve Āyurveda konusundaki derslerine katılmama müsaade eden *Dr. Ananda Samir CHOPRA*'ya müteşekkirim. Kendisi ile antik Hint tıbbı çalışmalarındaki sorunsallar üzerine yaptığımız sohbetlerin çalışmaya olumlu katkısı olmuştur.

Tez savunma sürecinde yapıcı eleştirileri ile çalışmanın yeniden inşa edilmesine katkı sağlayan, çalışmanın eksik taraflarını ikmâl eden, gözden kaçırdığım noktaları düzeltme inceliğinde bulunup kıymetli vakitlerini ayıran değerli jüri üyeleri *Prof. Dr. Mükerrerrem Bedizel AYDIN*, *Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜLTEKİN*, *Doç. Dr. Refik ARIKAN* ve *Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ZEYTİN*'e müteşekkirim.

Akademik yaklaşımlarından istifâde ettiğim *Prof. Dr. Casim AVCI*'ya; akademik gelişimimde katkısı bulunan Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı hocalarına ve tez süresince katkılarını esirgemeyen hocalarıma ve mesai arkadaşlarım *Abdulhamit*, *Ali*, *Cem*, *Galip*, *Gül*, *Kadriye* ve *Sertuğ*'a teşekkürü bir borç bilirim.

Türk Tarih Kurumu'nun Hindistan alışmaları doktora bursu kapsamında sağladığı maddi destekten dolayı kuruma teşekkür ederim.

Varlıklarıyla bana güç veren kıymetli ailem, eőim ve sevgili kızım eősiz bir teşekkürü hakettiler. Onlara minnettarım.

Mehmet KAVAK

2019

ÖZET

Kadim medeniyetin mirası Hindistan Āyurveda, Siddha ve Unanî gibi geleneksel tıp sistemlerinin beşiğidir. Şifahî bir gelenekle başlayan tıp tecrübesi, Āri'lerin Hindistan'a yerleşmesinden sonra yazılı bir geleneğe dönüşerek önemli bir mesafe kat etmiştir. Hint tıbbına dair ilk yazılı bilgiler *rigveda*, *sāmaveda*, *yajurveda* ve *atharvaveda* gibi Hinduizm'in kutsal metinlerinden edinilmiştir. Bu metinlerden sonra çok sayıda hekim değişik zaman dilimlerinde hacimli eserler vücuda getirmişlerdir. Bu eserlerin başında, “kadim üçlü” diye bilinen Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa adlı hekimlere ait külliyâtlar gelmektedir. Hint tıbbının temeli sayılan Āyurveda'nın esaslarını ortaya koyan bu eserler eklemelerle değişime uğrayarak günümüze ulaşabilmiştir. Bu çalışmalardan hareketle antik dönem Hint tıp anlayışı anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada Āyurveda'nın menşei ve temel prensipleri olan tridoṣa teorisi (vāta, kapha, pitta), mahābhūta / pañcamahābhūta (büyük / beş element), tıp ahlâkı, sağlık kurumları, hastalık etiyojisi, teşhis ve tedavileri, cerrâhî tedâvi ve yöntemler, kadın (evlenme, hamilelik, embriyoloji, doğum, güç doğum, ebelik, bebek bakımı, süt annelik), hijyen, diyetler, yoga, özel terapiler, bitkisel ve kimyevî terkipler ve hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: **Antik Hint Tıbbı, Āyurveda, Suśruta, Caraka, Vāgbhaṭa.**

ABSTRACT

India is the cradle of some traditional medical systems such as Āyurveda, Siddha and Unani. Medical experience which began as verbal tradition had proceeded importantly following its transformation into a written tradition after the Aryans settlement in India. The first written information about Indian medicine, was obtained from the sacred texts of Hinduism such as *rigveda*, *sāmaveda*, *yajurveda* and *atharvaveda*. Then, many physicians had created their own voluminous works in different times related to this matter. Among these works, there came the ones belonging to the famous physicians named as Suśruta, Caraka and Vāgbhaṭa, also known as auld-triad (major triad). These works, which put forth the principles of Āyurveda, as considered the basis of Indian medicine, were able to survive by some changes and updates until today. In this study, on the ground of these works it was targeted to give detailed information about many subjects related to ancient Indian medicine, such as the origin of Āyurveda, tridosha theory (vāta, kapha, pitta), mahābhūta/pañcamahābhūta (great/five elements), deontology, medical institutions, etiology, symptom, diagnosis and treatment of diseases, surgery, gynecology and pediatrics (marriage, pregnancy, embryology, birth, dystocia, wet-nurse, midwifery, child welfare), hygiene, diets, yoga, special therapies, herbal and chemical compounds.

Keywords: Ancient Indian Medicine, Āyurveda, Suśruta, Caraka, Vāgbhaṭa.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	İ
ÖZET	İV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR	X
ŞEKİLLER LİSTESİ	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK HİNT TIBBININ GELİŞİMİ

1.1. TIP TARİHİNİN SERÜVENİ	15
1.2. ANTİK HİNT COĞRAFYASI	17
1.3. ANTİK HİNT’TE İNANÇ	19
1.4. ANTİK HİNT TIBBINDA DÖNEMLER	21
1.4.1. Vedik Dönem.....	22
1.4.1.1. Vedik Dönem Tıbbının Temel Kaynakları	22
1.4.1.2. Vedik Dönem Tıbbının Genel Özellikleri	23
1.4.1.3. Vedik Dönem Tıp Bilgisi.....	27
1.4.1.4. Tıp Bilgisi İçeren Vedalar.....	28
1.4.2. Klasik Dönem (Brahmanistik/Budistik) Hint Tıbbı	37
1.4.2.1. Çandragupta Maurya Devrinde Tıp (MÖ 322-297).....	40
1.4.2.2. Aśoka Devrinde Tıp (MÖ 268-232)	41
1.4.2.3. Hint Tıbbının İslâm Tıbbına Etkisi.....	43
1.5. ĀYURVEDA VE TARİHSEL GELİŞİMİ	47
1.5.1. Tanım	47
1.5.2. Tarihçe	49
1.5.3. Āyurvedik Tıbbın Kaynakları ve Temel Özellikleri.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK HİNT'TE TIP AHLÂKI, HEKİMLER VE SAĞLIK KURUMLARI

2.1. ANTİK HİNT'TE TIP AHLÂKI.....	57
2.1.1. Hekim Tanımı ve Hekim Ahlâkı	57
2.1.2. Hekimlik Mesleği	58
2.1.2.1. Has Hekim (Saray-Zehir-Ordu Hekimi).....	58
2.1.2.2. Cerrâh Hekim.....	59
2.1.2.3. Ordu Hekimi	60
2.1.2.4. Şarlatan Hekim (Kuvaidya)	61
2.1.3. Hekim-Hasta İlişkisi	62
2.1.4. Tıp Eğitimi.....	64
2.1.4.1. Tıp Okulları	65
2.1.5. Mezuniyet Töreni (Śiṣyopanayanīyam).....	67
2.1.6. Hekim Yemini (Śapathā)	69
2.2. KLASİK DÖNEMİN MEŞHUR HEKİMLERİ/CERRÂHLARI	72
2.2.1. Suśruta	72
2.2.1.1. Suśruta-saṃhitā.....	73
2.2.2. Caraka	77
2.2.2.1. Caraka-saṃhitā	77
2.2.3. Vāgbhata	81
2.2.3.1. Aṣṭāṅga-hṛdaya	82
2.2.3.2. Aṣṭāṅga-saṅgraha.....	84
2.2.3.3. Rasaratnasamuccaya	84
2.2.4. Ātreya	84
2.2.5. Mādhava (Mādhavachaya).....	85
2.2.6. Hārta	86
2.2.7. Agniveśa	86
2.2.8. Jivaka	87
2.3. ANTİK HİNT SAĞLIK KURUMLARI	87
2.3.1. Hastaneler ve Bakım Evleri	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HASTALIKLAR (ETİYOLOJİ -TEDAVİ), CERRÂHÎ VE DİĞER TIP ALANLARI

3.1. ETİYOLOJİ	90
3.1.1. İnsan, Beden ve Bedeni Etkileyen Faktörler	93
3.1.1.1. İnsan ve Kâinatın Yaratılış Hikâyesi: Hirañyagarbha, Puruṣa- Prakriti	95
3.1.1.2. Beden	97
3.2. HASTALIKLAR VE TEDAVİLERİ	111
3.2.1. Hastalıklardan Korunma: Hıfzısihha	111
3.2.2. Hastalıklar	113
3.2.2.1. Dâhilî Hastalıklar	113
3.2.2.2. Ruh ve Sinir Hastalıkları	155
3.2.2.3. Kulak-Burun-Boğaz-Dudak-Ağız-Göz Hastalıkları/Cerrâhîsi	156
3.3. CERRÂHÎ VE CERRÂHÎ TEDAVİ	158
3.3.1. Cerrâhın Operasyon Öncesi Tutumu ve Aletlerin Kalite Kontrolü	164
3.3.2. Tıbbî ve Cerrâhî Aletler	165
3.3.3. Cerrâhî Yöntemlerle Tedavi	169
3.3.4. Cerrâhî Aletlerin Operasyonlarda Kullanılması ve İşlevleri	171
3.3.5. Aletlerin Kullanma Şekli	173
3.3.6. Tıp Öğrencisinin Cerrâhî Alanındaki Yetkinliği ve Kontrolü	173
3.3.7. Anestezi	174
3.3.8. Rinoplasti ve Dudak Cerrâhîsi	175
3.4. VETERİNERLİK	176

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANTİK HİNT TOPLUMUNDA GÜNDELİK HAYAT (KİŞİSEL BAKIM, YEMEK, PERHİZ, HİJYEN, EVLİLİK)

4.1. KİŞİSEL BAKIM	181
4.2. YIKANMA	184
4.3. EGZERSİZ	185
4.4. YEMEK	186

4.4.1. Saray Yemek Teşrifâtı	190
4.4.2. Yemeğin Karakter Üzerindeki Etkisi.....	191
4.5. PERHİZ (ĀHĀRA).....	192
4.6. ANTİK HİNT’TE KADIN, EVLİLİK, CİNSEL HAYAT VE	
HAMİLELİK.....	196
4.6.1. Kadın.....	196
4.6.2. Evlilik ve Cinsel Hayat.....	196
4.6.3. Hamilelik ve Sonrası.....	201
4.6.3.1. Bebeğin Cinsiyetine ve Sayısına Dair Öngörüler.....	203
4.6.3.2. Hamileliliğin Gelişim Aşamaları.....	205
4.6.3.3. Doğum ve Doğumhane.....	206
4.6.3.4. Doğum Sonrası Kadın ve Bebek İçin Tavsiyeler	208
4.6.3.5. Sütannelik	210
4.7. ÖLÜM/ VASİYET TÖRENİ.....	211

BEŞİNCİ BÖLÜM

ĀYURVEDİK BİTKİLER VE KİMYEVİLER

5.1. ĀYURVEDİK BİTKİLER.....	215
5.1.1. Vedik Dönem’de Tıbbî Bitkilerle İlgili Aktarımlar.....	215
5.1.2. Meşhur Hekimler Döneminde Tıbbî Bitkiler.....	217
5.2. KİMYEVİLER.....	268
SONUÇ	270
KAYNAKÇA.....	273
EKLER	288
LÜGATÇE.....	294
ÖZGEÇMİŞ	305

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
d.	Doğumu
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya/ sayfa aralığı
thk.	Tahkik
TTK.	Türk Tarih Kurumu
v.	Vefatı
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
Vol.	Volume (Cilt)
vs.	Vesaire

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Pozitif ve Negatif Svastikalar	97
Şekil 2: Yıkanmada Soğuk ve Sıcak Su Kullanma Stili	184
Şekil 3: Bir Öğünde Midenin İdeal Doluluk Oranı	188
Şekil 4: Suśruta Heykeli.....	288
Şekil 5: Suśruta'nın Tıbbî Bitkilerle Şifa Dağıtımını Betimleyen Bir Çizim	289
Şekil 6: Susruta-Samhita'nın Yazılı Olduğu Palmiye Yaprak (MS 12 -13. yy).....	290
Şekil 7: Āyurvedik Adam	291
Şekil 8: Meşhur Veteriner Salihotra ve Öğrencileri.....	292
Şekil 9: Kral Śibi Efsanesi: Kral Kendi Etini Fidyeye Niyetine Güvercine Verirken (MS 3.yy).....	293
Şekil 10: Ayak Yıkamaya Dair	293
Şekil 11: Rinoplasti Uygulaması.....	293

GİRİŞ

i. AMAÇ

Bu çalışma *vedik ve klasik dönem*¹ şeklinde iki kısımda incelenen Antik Hint tıbbının ikinci kısmının ilk dönemi olan *meşhur hekimler devri (Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa)* 'nin tıp anlayışını yansıtmaktadır. Bu çalışmanın amacı, çoğu kez bahis konusu olmasına ve önemi vurgulanmasına rağmen, ülkemizde beklenen ilgiyi görememiş Hint tıp tarihi mirasını müstakil bir akademik çalışmayla dönemin tıp kaynakları ışığında bilim dünyasına kazandırmaktır.

Çalışmanın esası, antik dönem Hint toplumunun tıp alanındaki faâliyetlerini ortaya koyma çabasıdır. Dünyada 1850-1990 yılları arasında yoğun olarak çalışılan ve halen bilimsel çalışmalara konu olan Hint tıbbı, ülkemizde maalesef bâkir ve meçhul bir konu alanı olarak kalmıştır. Birkaç müellifin, konuyu genel tıp tarihi kitaplarının giriş veya ilk bölümlerinde ele alması ve Hint yemini ile ilgili bir makalenin dışında, bu alanla ilintili doğrudan akademik bir çalışma bulunmamaktadır.

Klasik dönem Hint tıbbı, antik Hint'te üniversite düzeyindeki kurumlara bağlı veya bağımsız tıp okullarında eğitim alan çok sayıda hekimin katkılarıyla yükselmiştir. Kadim üçlü olarak da bilinen bu hekimlere ait tıp külliyâtlarından hareketle meşhur hekimler devrinin *tıp anlayışı ve felsefesi, gelişimi, tıp deontolojisi, hastalıklara yaklaşımları, hıfzısihha kuralları ve Āyurvedik prensipleri* ortaya konulacaktır. Tıbbî bilgi anlamında karmaşık ve iç içe geçmiş bu devrin tıp anlayışını kolay ifade edilebilir, anlaşılabilir ve çözümlenebilir hale getirmek maksadıyla konu bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda mevcut kaynaklarda vurgulanan ve işlenen başlıca konular belli başlıklar

¹Antik Hint tıbbını, ilkel/primitif *vedik dönem* ve *klasik dönem* şeklinde kabaca iki başlıkta tasnif etmek mümkündür. Klasik dönem de kendi içerisinde tasnif edilmektedir. Klasik dönemin ilk evresini, bu çalışmanın da odak noktasını oluşturan *meşhur hekimler devri* oluşturmaktadır. Bu devrin sonundan İslâm hâkimiyetinin yerleşmesine kadarki süreç ise klasik dönemin ikinci evresidir. Klasik dönemin ikinci evresinde ortaya çıkan tıbbî bilgi birikimi, klasik dönemin ilk evresinde yaşayan meşhur hekimlerin tıp külliyâtları üzerine bina edilmiştir. Hint coğrafyasına hâkim olan kral veya hanedanların isimleriyle de anılan bu ikinci devirde, tıbbî bilgi bakımından meşhur hekimler devrine göre zayıf kalsa da veterinerlik, edebiyat ve felsefe alanlarında kayda değer bir gelişme görülmektedir. Klasik dönemin ilk devrini, hekimlerin eserlerini yazdığı tarihlerin muğlaklığını da göz önünde bulundurarak kabaca MÖ 6-2.yüzyıllar olarak tayin etmek mümkünken; ikinci evresini MÖ 300 - MS 800 olarak tarihlendirebilmekteyiz.

halinde tasnif edilip tasarlandıktan sonra tezde işlenmiştir. Böylece Hint medeniyetinin tıp bilgisine ve kaynaklarına erişim kolaylaşacak ve bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara yol gösterilecektir.

Meşhur hekimler devrinden ayrı olarak fakat konuyla bağlantılı bir şekilde Hint tıbbının İslam tıbbına (Emevî ve Abbâsî) etkisine değinilmiştir. Bu konuda, dönemin Arapça kaynaklarının sunduğu malumât çerçevesinde yapılan kısa ve özlü değerlendirme etkilenmenin sistematiğini gösterir mâhiyette olup, aynı zamanda bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara yol gösterme gâyesi taşır. Yapılacak çalışmalarla, Emevî ve Abbâsîler döneminde tercümeye konu olan eserlerin hepsine veya mevcut olanlara ulaşılması halinde mevcut Hint tıp kaynakları ile bir mukayese yapma ve etkilenmenin boyutunu öğrenme imkânı olacaktır. Emevî ve Abbâsîler devrinde Hint hekimlerinin tercih edilmeye başlanması Hint coğrafyasının hakimiyet alanına girmesinin yanı sıra sağlık sektöründe etkin pozisyonda bulunan Süryânî hekimleri ve Grek merkezli tıp anlayışlarına karşı alternatif üretme çabasından kaynaklanmaktadır. Neticede, küllî olmasa da zehirlenme ve mizaclar gibi bazı konularda Hint tıbbının prensiplerinin benimsendiği görülmektedir. Özellikle de tercüme edilen zehir risaleleri bu anlamda değerlidir. Tercüme faaliyetleri ve etkilenme konusunda, kaynakların sınırlılığı doğrultusunda, tez metni içerisinde şu sorulara cevap/ lar verilmiştir. Böylece *İslam tıbbı, Hint tıbbından ne zaman ve nasıl etkilendi? Etkilenme kanalları nelerdi? Sanskrit dilinden tercüme edilen eserlerin orijinal ve çeviri isimleri nelerdi ve müellifleri kimdi? Tercümeye konu olan eserler arasında çalışmamızın ana kaynakları olan eserler (Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa) de var mıydı? Varsa hangi eserleri tercüme edildi? Hint tıbbı daha ziyade hangi konularda İslâm tıbbını etkilemiştir?* gibi sorular cevabını bulacaktır.

Yine benzer şekilde tez metni içerisinde Hint-Grek medeniyetlerin ilişkisine dair kısa bir bilgiye ulaşmak mümkündür. Böylece *Hint-Grek medeniyetleri arasında etkileşimin boyutu ve etkileşim kanalları nelerdir? Bu etkileşimde Grek coğrafyasına seyahat eden Hintli din adamları veya Hint tıp okullarında eğitim gören yabancı öğrencilerin etkisi nedir? Büyük İskender'in Hindistan'a gelişi bu etkileşimde nasıl bir rol oynadı?* gibi soruların yanıtı aralanacaktır.

ii. KAPSAM

Çalışmanın odak noktası *kadim üçlü* veya *meşhur hekimler devri* olup bu devir MÖ 6-2. yüzyılları arasında kapsamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada bu devrin Hint tıp kaynakları çerçevesinde *meşhur hekimler devri* tıp anlayışı incelenecektir. Bu devirde Hint hekimleri tarafından kaleme alınan tıp eserlerinden hareketle Hint tıbbının felsefesi, temel prensipleri, tıbbî kavramları, hastalık tanımları ve tedavi yöntemleri üzerinde durulacaktır. Üç meşhur hekimin eserlerinin yanı sıra bazı dinî ve felsefî ana kaynaklardan ve bu kaynaklardan istifade etmiş yazarların araştırmalarından istifade edilmiştir.

iii. YÖNTEM VE KAYNAKLAR

a. Verilerin Toplanması

Hint tıbbına dair ana kaynaklara ulaşmak için öncelikle Türkiye'deki kütüphane katalogları tarandı ve katalogların hiçbirinde Hint tıbbına dair bir çalışmaya rastlanmadı. Bu eksikliği gidermek için ön çalışmalar yapıldı ve danışman hocalarımdan tavsiyesi alındıktan sonra tıp tarihi alanında dünyanın önde gelen kütüphane ve koleksiyonları araştırılıp öncelikle İngiltere'ye gidilerek burada 1 sene (2015-2016) kadar akademik faaliyetler yürütüldü. Bu süre boyunca dünyanın en büyük tıp tarihi koleksiyonlarına sahip *Wellcome Library*² (Londra)'de bulunan Hint tıp tarihi koleksiyonu ve genel tıp tarihi koleksiyonlarına ait kitaplar tarandı. Ayrıca kütüphane binasında bulunan *Rare Materials Room* (Nadir Eserler Arşivi) ve aynı kütüphanenin online görseller sitesinden istifade edildi. Kütüphanede dönemin ana tıp kaynaklarından önemli bir kısmına ulaşılmakla beraber bazı kaynakların eksik olduğu anlaşılınca 4 ay sürecek staj faaliyetiyle bu kaynakların bulunduğu Almanya'ya gidildi. Burada ilk olarak *Universität Heidelberg Institut für Geschichte und Ethik der Medizin* (Tıp Tarihi ve Etik Enstitüsü) ve *Südasien Institut* (Güney Asya Enstitüsü)'de bulunan kaynaklar temin edildi. Daha sonra Hint tıbbının kaynakları ve Āyurveda konusunda eğitim veren ve kendisi de Caraka'nın kaynakları üzerine doktora yapmış olan *Dr. Ananda Samir CHOPRA*'nın derslerine devam edildi.

² <https://wellcomelibrary.org/>

Ayrıca bu süreçte kaynak temini konusunda çok sayıda kurum ziyaret edilerek eksik kaynaklar temin edildi. Bu kurumların başında *British Library* (Londra), *SOAS* (University of London), *University of Cambridge*, *Bodleian Library* (University of Oxford), *The National Archives*, *Mannheim Universität* (Almanya), *Freie Berlin Universität* (Almanya) ve *Humbolt Universität* (Almanya) kütüphanelerinden istifade edildi. Ayrıca kısa bir süre için tez danışmanı *Prof. Dr. Nil SARI* ile beraber Hindistan'a akademik bir seyahat gerçekleştirildi.

Tüm bu araştırmalar neticesinde dünyanın önde gelen koleksiyonlarından 40'a yakın ana kaynak ve yaklaşık 150'ye yakın araştırma eseri ve çok sayıda görsel taranarak önemli bir kısmı tezde işlendi. Bu ana kaynakların çok azı doğrudan tıp ile ilintili olmasına rağmen nitelik ve hacim olarak diğer ana kaynaklardan üstün olup toplamda 10.000 sayfa kadardır.

b. Verilerin Tasnifi ve Değerlendirilmesi

Elde edilen veriler klasik fişleme usulü ile tasnif edildikten sonra öncelikle genel tıp tarihi ile ilişkili olanlar tarandı. Daha sonra ana kaynaklar ve Hint tıp tarihine dair araştırma eserleri listelendi. Hint tıbbının öne çıkan konuları tek tek incelendikten sonra tarih, kavram, hekim ve eser künyeleri, tıp deontolojisi, hıfzıssıhha, hastalık teşhis ve tedavileri yönüyle bir sistematik üzerinden tasarlanarak başlıklandırıldı.

Bu sistematikte öncelikle tarihsel kısmı verilerek Hint tıbbının tarihsel serüvenine değinilip kavramlarla bu alana ait temel prensipler açıklandı. Müellifler ve kroniklerinin içeriği hakkında olabildiğince malumât verilerek yazarların konuyu işleme ve detaylandırma yöntemi hakkında bilgi sahibi olunması amaçlandı. Dönemin tıp deontolojisi ile ilgili konular uygun başlıklar altında sıralanıp bu alandaki bakış açısı yansıtılmaya çalışıldı. Toplum hastalıklarına karşı korumayı amaçlayan temel kurallar, hijyen, kişisel bakım, evlilik ve ölüm konuları bağımsız bir bölüm olarak hıfzıssıhha başlığı altında incelendi. Hastalık teşhis ve tedavileri ise temel alanlar ve Ayurvedik droglar başlığı altında ele alındı. Hastalıklar ele alınırken üç müellifin külliyatlarındaki hastalık ve tedavileri (cikitsasthana) sıralama sistemi takip edildi. Burada hastalıklar ve tedavileri aynı başlık altında ele alındığından tez çalışmasında da aynı hastalık ve tedavileri bir bütün olarak işlendi.

c. Tez Yazımında İzlenen Yöntem

Öncelikle Sanskrit dilinde olan kelimelerin doğru yazılması için bu alfabe öğrenildi. Terimler yazılırken genelde genelde üçlü yazım usulüne uyuldu. Bu usule göre kelimenin hem *orijinal yazımı* hem *transkripsiyonu* (latinize) hem de *Türkçe karşılığı* verildi. Kelimeleri doğrulamak maksadıyla Korhan Kaya'nın, *Sanskrit - Türkçe Sözlük*, Theodor Benfey'in *A Sanskrit - English Dictionary* ve Monier Williams'ın *A Sanskrit-English Dictionary* adlı basılı sözlüklerin yanı sıra <http://spokensanskrit.org/> ve <https://www.wisdomlib.org/> adlı online sözlük ve veritabanlarından istifade edildi. Bu usulün dörtlü hâli Āyurvedik bitkilerin yazımında da uygulandı. Buna göre Sanskrit kökenli *Āyurvedik kelimelerin orijinali, transkripsiyonu, bilimsel adı ve Türkçe karşılığı* aynı dipnotta kullanıldı. Bu kelimelerin ve drog haricinde kalan birçok terim, kavram ve hekim isimlerinin yazımında Sanskrit alfabesinin uzatma ve tonlamalarını belirten *şapkalı veya noktalı* (ā, ḍ, ī, ṁ, ṅ, ṇ, ñ, ṛ, ś, ṣ, ṭ, ū) transkripsiyon simgeleri kullanılmıştır. Örneğin Sanskrit dilinde *Aguru* olarak bilinen Āyurvedik bitkinin orijinali, transkribe hali, bilimsel adı, Arapçası ve Türkçesi verilerek aynı zamanda bitkinin tıbben hangi maksatla kullanıldığı açıklamıştır. Bunun yanı sıra her bitki için mümkün olduğunca nereden getirildiği, çeşitleri ve özellikleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bir örnekle yöntem şu şekilde açıklanabilir. Örneğin güzel kokulardan olan ve aynı zamanda tıbben drog olarak kullanılan *Aguru* kelimesi “*Aguru* (अगुरु), *Bilimsel adı Aquilaria malaccensis* olup *Arapça'da Ūd-ı Hindî* (عود هندي); *Türkçe'de Öd Ağacı* olarak bilinmektedir. *Türkçe'de kullanılan diğer isimleri ise Kust-i Bahrî, Kust-î Hindî'dir. İltihap sökücü, sıtma nöbetlerini hafifletici, panzehir, afrodisyak özellikleri vardır*” şeklinde ele alınmıştır.

Bütün hastalıklar isimleri hem orijinal dili hem transkribe haliyle hem de Türkçe olarak verilmiştir. Mesela önemli bir hastalık olarak kabul edilen *jvara* kelimesi “*jvara* (yüksek ateş, humma)” şeklinde yazıldıktan sonra hakkında kısa bir (etiyooloji-çeşitleri-tedavisi) bilgi verildi. Bütün hastalıklarda bu yöntem kullanıldı. Örnek olarak da “*zehirlenme*” hastalığı detaylı olarak verildi. Böylece hastalıkları işleyiş yöntemleri belirlendi. Sadece hastalıklarda değil önemli görülen bazı terimlerde de benzer yöntem takip edildi.

Çalışmaya metin içinde geçen tıp terimleri, hekim isimleri, eserleri ve bazı özel terimleri de içeren bir lügatçe eklenmiştir. Alfabetik olarak verilen kelimelerin karşısına açıklamaları yazılmıştır. Burada birbiri ile ilişkili bazı alt kavramlar *küçük punto+italik* şeklinde verilmiştir. Ayrıca hem transkript hali hem de Türkçe okunuşu yazılmıştır. Bu yöneme göre lügatçede alt kavramları da olan bir kelime (örneğin: **Tridoşa/tridoşa**) şu şekilde verilmiştir:

Tridoşa/tridoşa

Üç mizac teorisi. Kelime olarak *üçlü bela* anlamına gelmektedir.

<i>Kapha</i>	<i>Balgam.</i>
<i>Pitta</i>	<i>Safra.</i>
<i>Vata</i>	<i>Hava.</i>

Çalışmanın son kısmında ise istifade edilen eserler müellifin soyadına veya kaynak eser ise müellifin adına göre alfabetik sıralaya dizilmek suretiyle bir kaynakça kısmı meydana getirildi. Ekler kısmında ise konuyla ilgili görseller kullanılmıştır.

c. Kaynaklar Üzerine Bir Değerlendirme

Ana Kaynaklar

Hint tıp tarihi geçmişi insanlık kadar eskiye dayansa da birçok malumât, tecrübî bilgi birikimi sonrası bir araya getirilerek sistematize edilmiştir. Hint alt kıtasında bu birikimin derleyicileri çok önemli bir görev üstlendiklerinin bilincinde olarak tıbbî dair birikimlerini çevrelerinde bolca bulunan, kolayca işlenebilen ve uzun ömürlü palmye yapraklarına işlemiş ve düzinelerce rulolar meydana getirmişlerdir. Her biri hekim mezun olduğu tıp okuluna layık olabilmek ve hastalıkların önünde durabilmek için kendini geliştirmeye yönelik bireysel çalışmaların yanı sıra kendisinden daha üstün gördüğü tıp hocalarından da ders almayı ihmal etmemiştir. Kendi toplumunun tıbbî kurallarını oluşturan ve kurumsallaşmaya yönelik adımlar atan Hintli hekimler, çağdaşlarına göre önemli bir merhale kat etmişlerdir. Onların bilgi birikiminin yazıya geçirilmiş hali olan ciltlerce kitap hem kendi dönemlerinde hem de daha sonraları kayda değer bulunarak çeviri faaliyetlerine konu olmuş ve böylece Hint tıbbının namı geniş bir coğrafyada anılagelmiştir. Bu eserlerin çağının tartışmasız en önemli tıp külliyyâtları olduğunu kanıtlayan göstergeler ise gerek Hintli gerekse dönemin yabancı hekimleri tarafından dikkatle takip edilmiş ve yazıldıkları dönemden çok sonraları bile diğer dillere tercüme

edilmiş olmalarıdır. Çin ve Tibet çevirilerinin yanı sıra, Abbâsîler devrindeki tercüme faaliyetleri münasebetiyle bu eserlerin Pehlevîce üzerinden Arapça'ya tercüme edildiği görülmektedir. Geniş bir coğrafyayı etkileyen bu tıp klasikleri alana yeni bir soluk getirmiştir. Tıp klasiklerinin yanı sıra eczacılık, simya, kimya, matematik, felsefe, edebiyat vd. alanlarda da doğrudan veya dolaylı olarak (Pehlevîce üzerinden) Sanskrit dilinden Arapça'ya tercüme yapılmıştır. Bu şöhretin hissedarları kimlerdi ve hangi eserleri kaleme almışlardı? Bunu anlamanın en iyi yolu müelliflerini yakinen tanımaktan geçer. Böylece ortaya koydukları çalışmaların ehemmiyeti daha iyi anlaşılabilir.

Yazılı Hint tıp tarihi kaynaklarından bahsedilecek olursa ilk sırayı kutsal *veda* metinlerinin aldığı görebiliriz. Bu veda birikiminin yazıya aktarılmış kısımlarından olan ***Rigveda, Sāmaveda, Yajurveda*** ve ***Atharvaveda*** adındaki külliyâtların (*samhitā*) müellifi belirsizdir. Dinsel ilahi, kurban ritüelleri vs. içerikli bu metinlerin az bir kısmında tıbbi dair pasajlarla karşılaşmaktayız. Bu tıbbi bilgilerin çoğu da mistikle karışık karma bilgilerdir ve çok azı analitik bilgiyle ilişkilendirilebilmektedir. Çalışmamızda bu dört külliyâttan da istifade edilmiştir.

Bu dörtlüden sadece müellifi belirsiz ***Rigveda*** (İngilizce ve Sanskrit dilinden çev. Korhan Kaya, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul:2018) metinleri Türkçe'ye tercüme edilmiştir. İlahi ve bilgi sözcüklerinin birleşerek *ilahi bilgisi* anlamını verdiği bu metinler 10 bölüm ve 1028 ilahiden meydana gelir. Tıbbi bilgilere kısıtlı da olsa her bölümde rastlanabilirken, kitabın üç bölümünün muhtelif kısımları doğrudan tıp bilgisi içerir. Kitabın 1. bölümünün 191. babı *zehir*; 10. Bölümün 97. babı *şifalı bitkiler*, 162. babı *hastalıkları ortadan kaldırmaya yönelik dualar*, 191. babında ise *rahim koruma ve cenin* ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Ayrıca eserin muhtelif yerlerinde birçok hastalığı iyileştirdiğine inanılan kutsal soma içeceği/bitkisi, bazı hastalık tanımları, cerrâhî vakalar ve tıbbî bitkiden bahsedilir (Rigveda, 2018:vii, 190, 916-917, 968).

Vedaların ikinci kısmı olan ***Sāmaveda*** *ezgilerin bilgisi* anlamına gelmektedir. 1814 dörtlükten oluşan bu metinlerin satırları arasında Ayurvedik bilginin temeli, Ayurvedik droglarla ve beş unsur teorisi hakkında az da olsa malumat vardır. Sanskritçe ve İngilizce yayınlanan çok sayıda tercümesi olup tezde kullandığımız nüsha Devi Chand tarafından (*Sāmaveda, çev. Devi Chand, Munshiram Monoharlal Puplichers Pvt. Ltd., New Delhi:1981*) ikinci baskı olarak yayınlanan İngilizce tercümesidir.

Hint tıp tarihi çalışmalarında önemli diğer kaynaklar Hintlilerin atalarının büyük savaşını anlatan ve müellifi belirsiz *Mahābhārata* (İngilizceye çev. Bibek Debroy, C.4, New Delhi, Penguin Books:2001) ve Valmiki'ye atfedilen *Rāmāyaṇa* (çev. Korhan Kaya, İmge Kitabevi, Ankara:2002) adlı ulusal destanlardır. Mahābhārata, dönemin Hint coğrafyasında karşı karşıya gelen iki ailenin mücadelesini anlatır. Bu destanın satır aralarında ilkel de olsa bazı tıbbi uygulamalardan bahsedilir. Müellifinin bir karakter olarak destan içerisinde yer aldığı diğer kutsal Hint destanı *Rāmāyaṇa* da benzer şekilde çarpışma, kahramanlık ve efsaneler içeren bir yapıttır. Destanın yazımına MÖ 6.yy'dan itibaren başlandığı bilinmekte olan bu eser 7 *kāṇḍa* (bölüm) ve 24.000 śloka (beyit)'dan oluşmaktadır. Destanda mitolojik de olsa bazı tıbbi bilgilere rast gelinmektedir. Bunların başında *hīfzıssihha kuralları, hamilelik, yıkanma, koku sürme, zehirleme, ayurvedik yiyecek, içecek ve bitkiler, bitki kökleri ve meyveler ve şifalı otlar* konuları gelir (Valmiki, 2002:7-8,11,12,34,50-51,72,99,109,204,224,245,272).

Felsefe, din ve mistizim konulu *Upaniṣadlar* (çev. Korhan Kaya, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul:2016)'da tıbbi dair birtakım bilgilere rastlamak mümkündür. Metinlerin içerisinde dört veda alanı olan Rigveda, Sāmaveda, Yajurveda ve Atharvaveda'dan mülhem malumât vardır. Upaniṣadlar eski Hintlilerin yaşamı, ölümü, ölümden sonrasını, tanrıyı ve evreni açıklamaya çalıştıkları, bu bağlamda birçok soruna değinen felsefe ve teoloji metinleridir. Tıp tarihi açısından da önemli sayılan bu metinlerde *organlar, damarlar, uyku biçimleri ve rüya çeşitleri, hastalıklar, yaşlılık, öz, atman, puruṣa* ve *yaratılış* konularına dair aktarımlar söz konusudur. MÖ 600'lü yıllara tarihlendirilen bu metinler Şah Cihan'ın en büyük oğlu Dârâ Şükûh (d.1615-ö.1659) tarafından 1657 yılında orijinalinden Farsça'ya tercüme ettirilmiştir. Türkçe'ye ilk defa Mehmet Ali Işım tarafından 1976 senesinde tercüme edilen Upaniṣadlar'ın bu ilk baskısı bir özet şeklinde olup, tam metin çevirisi Sanskrit ve İngilizce metinlerinden istifâde edilmek suretiyle Korhan Kaya tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada 13 temel Upaniṣad bir araya getirilmek suretiyle yayınlanmıştır (Upaniṣadlar, 2016:vii-x, xii).

Hinduizm'in ilk kutsal metinleri arasında yer alan Upaniṣad metinlerinde insanın özüne, varoluşuna, fizyolojisine, hastalıklarına, mevsimlerin üzerindeki etkisine, vedaları öğrenmesine, evlenme, ölümüne ve reenkarnasyona dair önemli bazı tıbbî bilgilere rastlamak mümkündür.

Bîrûnî'nin *Tahkîku mâ li'l-Hind* (çev. Kıvameddin Burslan, haz. Ali İhsan Yitik, Türk Tarih Kurumu, Ankara:2015) adlı eseri Hindistan'ın hem antik hem de ortaçağına dair çok kıymetli bilgiler sunmaktadır. Gazneliler devrinde Hindistan'a gidip burada Sanskrit dilini öğrenen müellif dönemin düşünürleri ile bir araya gelerek Hint kültürü, inancı ve felsefesine dair çok önemli bilgiler edinmiştir. Eserinde birçok alana dair bölüm veya başlık bulunmasına rağmen, tıp için müstakil bir bölümü yoktur. Buna rağmen muhtelif başlıklar altında tıbbıa dair bilgi verdiği görülmektedir. Özellikle *dört veda külliyyâtından*, *puruşa* gibi yaratılışa dair temel kavramlardan, *humorlardan*, *beş temel element ve organlarla ilintisinden*, *ölü gömme* yöntemlerinden, *yogalardan* ve *kast sisteminden* bahsedildiği görülür.

Vātsyāyana'ya atfedilen *Kamasutra* (çev. Yayınevi Kurulu, Altınpost Yayıncılık, Balıkesir:2012) adlı eser *insanın yaratılışı*, *beden terbiyesi*, *güzel kokular*, *baharatlar*, *şerbetler*, *sofra kültürü*, *merasimler*, *sosyal hayat*, *evlilik*, *cinsellik* ve *embiriyolojiye* dair bilgiler içeren önemli bir kaynak eserdir. Eserin MS 3.yy'da yazıldığı tahmin edilmektedir.

Şimdiye kadar bahsettiğimiz eserlerin çoğunun çalışmanın çerçevesini oluşturmak için önemli bir katkı sağladığını söyleyebiliriz. Fakat çalışmanın esasını teşkil eden eserlerin meşhur hekimlere (kadim üçlü) ait külliyyâtlar olduğunu söylemeliyiz. Bu meşhur hekimlerin eserleri olmasaydı bu alanda çalışmak anlamsız kalırdı. Nitekim hem Hint tıbbının olarak görülen Āyurvedanın temeli de bu eserlere dayanmaktadır. Şimdiye kadar bu alanda yapılmış bütün çalışmaların da kaynağı yine bu külliyyâtlardır. Bundan dolayı metin içerisinde hem müelliflere hem de eserlerine genişçe yer ayrılmıştır. Bu eserlerden en eskisi cerrâhîde öne çıkan Suśruta'nın *Suśruta samhitā* adlı çalışmasıdır. Çalışmada Kaviraj Kunja Lal Bhishagratna tarafından hazırlanan ve Calcutta şehrinde basılan üç ciltlik (1907/1911/1916) İngilizce tercümesinden yararlanılmıştır. Bunun yanı çalışmanın bir özeti olarak Singhal, G.D. ve Patterson, T.J.S. tarafından hazırlanan *Synopsis of Ayurveda Based on the Susruta Samhita* (Oxford University Press: Delhi:1993) adlı eser karmaşıklaşan ve anlaşılamayan bazı noktalarda yardıma koşmuştur. Tıbbi bitkiler konusunda öne çıkan Caraka'nın *Caraka samhitā* adlı eseri ise Shree Gulabkunverba Ayurvedic Society tarafından hem Sanskrit dili hem de İngilizce olarak Jamnagar şehrinde altı cilt (1949) şeklinde neşr edilmiştir. Vāgbhāta'nın *Aṣṭāṅga Hṛdayam* adlı eseri de aynı şekilde hem Sanskrit dili hem de İngilizce haliyle Srikantha

Murthy tarafından üç cilt (2001/2003/2005) şeklinde hazırlanmıştır. Vāgbhaṭa'nın tıbbi dair bir diğer önemli çalışması *Aṣṭāṅgasaṅgraha* (haz. B. Rama Rao, Chaukhambha Visvabharati, Varanasi:2006) adlı eseridir. Temel kaynak niteliğindeki bu eserler *Āyurvedanın temel kaideleri, anatomi, patoloji, fizyoloji, psikiyatri, cerrâhî, tedavi, farmakoloji, zehirbilim* şeklinde ana kısımlara ayrılmıştır. Çalışmamızın ilgili başlıkları çerçevesinde bu kaynaklardan yoğun bir şekilde istifade edilmiştir.

Doğrudan tıp ile ilgili olmamakla beraber, tıbbi bilgi barındıran veterinerlik, felsefe, edebiyat, gramer gibi alanlara özgü kaynaklardan da istifade edilmiştir. Bunların başında veterinerlik bahsinde istifade ettiğimiz, at cinsleri ve hastalıkları ile ilintili olan ve meşhur Hint veterineri Salihotra'ya atfedilen *Aśvaśāstra* (ed. Sandeep Joshi, K.V, Ramkrishnamacharya, Jagadguru Ramanadacharya Rajasthan Sanskrit University, Jaipur:2008) adlı eser gelmektedir.

Antik dönemde ve ortaçağın hemen başlarında, yabancı gözüyle Hindistan üzerine yazılmış olan bazı eserlere değinecek olursak ilkin Megasthenês'in *Indika* adlı eserinden günümüze ulaşabilmiş nüshaların toplandığı (Derleyen. E.A. Schwanbeck, (Bonn, 1846); Ed ve çev. J.W. McCrindle, Ker, Spink & Co, Calcutta:1877) çalışmadan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu eserde Hindistan coğrafyası, flora ve faunası hakkında etraflıca bilgi verir. Veterinerlik açısından bakıldığında çeşitli bölgelerde yaşayan hayvan çeşitlerinden, azami yaşam ve gebelik sürelerinden, özellikle fil hastalıkları ve tedavisinden, zehirli hayvanlardan ve nihayetinde kurban kesiminden bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra *rutin egzersizlerden, evlilik ve ölüm adetlerinden, adli cezalarda kesilen uzuvlara, zehirli suikastlara, doğum-ölüm oranlarının kayıt altına alınması ve yabancı birine uygulanan sağlık prosedürleri ile cesedinin yakılmasına* dair ayrıntılara rastlamak mümkündür. Bir diğer *Indika* yazarı olan ve Büyük İskender'in Hindistan faaliyetleri hakkında bilgi veren Romalı tarihçi ve idareci Arrianus Xenophon (*The Indica of Arrian*, çev. Watson McCrindle, Education Society's Press-Byculla, Bombay:1876)'un verdiği tıbbi bilgiler daha ziyade *veterinerlik alanı* ile ilgili olup *fillerin hastalık ve tedavileri* üzerinde durmuştur.

Hindistan coğrafyasını tanımak amacıyla buraya seyahat gerçekleştiren Çinli Budist rahip Fâ-Hien'in *Hindistan seyahati* (*A Record of Buddhist Kingdoms Being an Account by the Chinese Monk Fa-Hien of His Travels in India and Ceylon (A.D. 399-414)*)

in Search of the Buddhist Books of Discipline, çev. James Legge, Clarendon Press, Oxford:1886) yabancı bir gözlemcinin Hint kültürüne bakışını yansıtır. Müellif, çalışmasında Hindistan'ın birçok şehrinde kurulmuş *dispanser ve hastane işlevi gören bakımevlerinden* bahseder. Ayrıca bu bakımevlerine sığınan muhtaçlara *ücretsiz bakım hizmeti, ilaç ve gıda* verildiğini kaydederek buradaki sağlık kurumlarının işleyişi hakkında detaylara ulaşmamızı sağlamıştır.

Maniheizm'in kurucusu Manu'ya atfedilen ve bu inanışın temel prensiplerini belirleyen *Manusmriti* (çev. Emine Erdoğan, *Hinduizm'in Kutsal Metinlerinden Manu Kanunnamesi: Manusmriti*, Konya: Palet Yayınları:2015) adlı bu eser ülkemizde yüksek lisans tez çalışmasına konu olmuştur. Bu çalışma, Prof. Dr. Ali İhsan Yitik danışmanlığında (Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2007) tamamlanmış ve daha sonra kitaplaştırılmıştır. Manu Kanunnamesi, Hinduizm'in sosyal ve pratik yönüne dair doğrudan bir bilgi kaynağıdır. Esere göre Manu, Hinduların ve insan ırkının atasıdır. Eserin, ilahiyat haricindeki kısımlarında tıp tarihi bilgisine rastlamak mümkündür. Tıp tarihi ile ilintili konuların başında *yaşam, ölüm, karma, yeniden doğuş, evlilik, cinsel hayat, kadının sorumlulukları, cinsiyet, temizlik, hıfzıssıhha, serbest ve yasaklı yiyecekler, kurban törenleri ve kast sistemi* gelmektedir. On iki bölümden oluşan eserin daha ziyade beşinci tıp tarihi ile ilintilidir (Erdoğan, 2015:9,17,20,21,27).

Kālidāsa'nın *Şakantulā* (tam künyesiyle *Abhicñāna Şakantulā*, çev. Korhan Kaya, İmge Kitabevi, Ankara:2005) adlı eseri geçmişteki tarih, dinsel ve mitoloji içerikli metinlerden esinlenerek oluşturulmuş bir edebi eserdir. Eserin ilham kaynağı ise Hint ulusal destanı *Mahābhārata*'dır. Müellifin doğum ve ölüm tarihleri net olmamakla beraber, MS 4. yy'da yaşadığı ve Himalayalar'dan Kanyakumari'ye kadar Hindistan içinde seyahatler gerçekleştirdiği bilinmektedir. Başyapıt ve edebiyat klasiği olan bu çalışmada, dönemin Hint kralı Dushyanta/Duşyanta ile Şakantulā adlı kızın aşk hikâyesi anlatılmaktadır. Bu anlatım sırasında eserin bazı kısımlarında klasik dönem Hint tıp bilgisine dair malumâta ulaşmak mümkündür. Kutsal *Kuşa otunun* kurban törenlerinde kullanılması, şifalı *aparācitā otu, patala* ve *şirīşa çiçeği, grīşma mevsimi, gebelik* hakkındaki aktarımlar bu minvaldedir (Kālidāsa, 2005:7,30,57,90,92,127).

Pāṇini'nin *Aṣṭādhyāyī* (çev. Sumitra M. Katre, Motilal Banarsidass, Delhi:1989) adlı eserlerinden bahsedebiliriz. Tüm bu kaynak eserlerin yanı sıra Hint tıbbı üzerine yazılmış çok sayıda araştırma eserinden istifade edilmiştir.

Narayana'nın *Hitopadeṣa* (çev. Korhan Kaya, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul:2017) adlı eseri Sanskrit-İngilizce-Hintçe versiyonları karşılaştırılmak suretiyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Siyasetname türünde bir fabl örneği olan ve *yararlı eğitim* anlamına gelen bu eser yöneticilerin el kitabı olarak kabul edilmektedir. Müellif, yöneticinin ülke idaresinde karşılaşılabileceği problemleri çözüme kavuşturmaya yönelik öneriler sunar. Sağlığa ilişkin meselelerde bir kılavuz olarak da kullanılmıştır. Nitekim *pratik tıp bilgisi* olmadan *teorik tıp bilgisinin* işe yaramayacağını söylemesi, *burun kesme cezası* alan kadının hikâyesini anlatması, bazı *ilaç* ve *droglar* hakkında bilgi vermesi, *yaşlılık* ve *hastalık* durumlarında başa gelebilecek olası durumlardan bahsetmesi ve bunları krala öğütlemesi eserden her yönüyle bir kılavuz olarak istifade edildiğini göstermektedir (Narayana, 2017: 74,112,141).

Vyasa'nın *Bhagavadgita* (çev. Sevda Çalışkan, haz. Korhan Kaya, İmge Kitabevi, Ankara: 2014) adlı eseri Mahabhrata Destanı'ndan bir bölüm olup *Kutsal Ezgi* manasına gelmektedir. Epik edebiyat örneği olan bu çalışma iki akraba hanedan olan Kuravalar ve Pandavalar arasında geçen "Büyük Savaş"ı konu alır. Burada savaşın anlamı, insanın görev ve sorumlulukları ve yaşam en üst perdeden sorgulanmaktadır. Tıp tarihi açısından bakıldığında *ölüm*, *ölümsüzlük*, *dharma*, *karma*, *yeniden doğuş* (reenkarnasyon, tenâsüh), *atman*, *Brahman*, *yoga türleri*, *gunalar* (sattva, racas, tamas) ve öz konularının işlendiği görülmektedir (Vyasa, 2014:7,8,10,13,27,29).

Gotama Buda'nın *Dhammapada: Buda Dedi ki* (çev. A. Cengiz Bakar, Cinius Yayınları, İstanbul: 2008) adlı eseri kurucusu olduğu Budizm'in ana kaynaklarındandır. Sanskrit dilinde *gerçek*, *hakikat*, *doğru yol* ve *mezhep* manalarına gelen Dhammapada, Buda'nın sözlerini içerir. Eserde *kutsal kuşa otu*, *kırmızı sandal* gibi bazı droglar; *sağlık*, *yaşam* ve *yaşlılık* konularına ait çok az bilgi içerir. Dönemin kaynağı olmasından dolayı tezde istifade edilmiştir (Gotama Buda, 2008:13,35,38,48).

Türkçe Literatür ve Tercümelere

Türkiye’de akademik manada müstakil bir Hint tıp tarihi çalışması bulunmamaktadır. Ancak genel tıp tarihi kitaplarında eski medeniyetlerin tıp tarihine dair bilgiler anlatılırken kısa da olsa Hint tıp tarihine de değinilmiştir. Bu anlamda Hint tıbbına katkı yapan çalışmalar aşağıda listelenmiştir. Hint tıbbının bir konusu olan Hint hekim andını Çin hekim andı ile karşılaştırarak ele alan Şahin Aksoy (“Eski Hint ve Çin Tıp Yemin ve Hekimlik Kurallarının Karşılaştırılması”, ***Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları***, Ed. Nil Sarı, Sayı:7, İstanbul: 2001) bu konuda doğru tespitlerde bulunmuştur. Bunun haricinde genel tıp tarihi kitapları arasında Hint tıbbına yer verenler arasında Ali Haydar Bayat (***Tıp Tarihi***, İkinci Baskı, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği: İstanbul:2010) ve Nil Sarı (“İlk Çağ’da Tıp”, ***Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı***, İstanbul Üniversitesi Matbaası, İstanbul:2007) vardır.

Esin Kahya tarafından hazırlanan ***Hint’te Bilim*** (Nobel Yayın Dağıtım, Ankara: 1999) adlı bu eser Hint bilim tarihini tanıtmaya yönelik bir çalışma olup eser *matematik, astronomi, kimya ve tıp* şeklinde dört bölümde ele alınmıştır. Eserin dördüncü bölümü olan tıp başlığı altında *ayurvedik metinler, samhitaların muhtevası, ayurvedik teoriler, teşhis ve tedaviler* işlenmiştir. Hint tıbbına dair verilen bilgiler genel olarak doğru olmakla birlikte kısa ve özet şeklindedir.

M. Ender Saraç tarafından yazılan ***Ayurveda: Sağlıklı ve Uzun Yaşamın Sırları*** (*Onsekizinci Baskı*, Doğan Kitap, İstanbul:2011) adlı eser ise daha ziyade ayurvedik bilginin pratikte uygulanmasına yönelik bir çalışmadır. Bu eserinde *Ayurveda’nın insanı ele alışı, hastalık etiyojisi, beş element, doşalar ve muhalefeti, ayurvedik beslenme, terapiler ve kadın sağlığı* üzerinde durmuştur (Saraç, 2011:11-13)

Scott Gerson’un ***Ayurveda: Kadim Hint Tedavi Sanatı*** (çev. Alfa Yayın Grubu, Alfa Yayınları, İstanbul:1999) adıyla Türkçe’ye tercüme edilen bu eserinde *Ayurveda’nın tanımı, tarihçesi, beş element, tridoşa, hastalıklar ve tedavileri* üzerinde durulur. Ayrıca ayurvedik tıbbın pratik uygulaması olan sekiz branştan (genel tıp, genel cerrâhî, plastik cerrâhî, kbb, zehirbilim, jinekoloji, pediatri ve göz) bahsedilir (Gerson, 1999:16).

Vasant Lad’ın ***Ayurveda*** (çev. Nur Yener, Okyanus Yayıncılık, İstanbul:2005) adlı eseri İngilizce’den Türkçe’ye çevrilmiş olup, diğer tercüme eserler gibi *Ayurveda’nın*

sekiz branşı, beş element, tridoşa, hastalık teşhis ve tedavisi, bitkisel drogları kullanma yöntemleri ve hıfzıssıhha hakkında bilgi verir (Lad, 2005:11).

David Frawley tarafından yazılan ve **Yoga ve Ayurveda: Kendine Şifa ve Kendini Bilme** (çev. Ayça Gürelman, 2. Baskı, Purnam Yayınları, İstanbul: 2014) adıyla İngilizce'den Türkçe'ye tercüme edilen bu eser, *Yoga ve Āyurveda'nın temeli ve uygulamaları, gunalar, tridoşa, kişisel ve içsel dönüşüm teknikleri* hakkında bilgi verir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK HİNT TIBBINİN GELİŞİMİ

1.1. TIP TARİHİNİN SERÜVENİ

Tarih boyunca, yeryüzünde varlığını devam ettirmek için canlılar birtakım gereksinimlere ihtiyaç duymuşlardır. Bu doğrultuda insanlar ve hayvanlar hastalıklar karşısında gerek birbirlerinden öğrendikleri bilgiler gerekse de karşılaştıkları vakalardan kesitsel dersler alarak yaşamsal fonksiyonlarını etkileyen hastalıkların üstesinden gelmeye çalışmışlardır. Bu varoluş mücadelesi boyunca tıbbî bir birikim meydana gelmiş ve bu bilgiler sonraki nesillere aktarılmıştır. Bu açıdan bakıldığında tıbbın kökenini medeniyetin başlangıcı ile başlatmak mümkündür (Park, 1897: 1). Tıp ilminin, nesnesi itibariyle mahlukât ile birlikte uzun bir serüveni olup, canlı hayatının devamında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Günümüzde her ne kadar insan, hayvan ve bitki âlemi için ayrı alanlar ve branşlar oluşturulmuşsa da geçmişte durum bundan biraz farklıydı. Bunun temelinde kolektif bilgi ediniminin yanı sıra pratikteki yansımanın ve işleyişin farklı olması yatmaktaydı. Tıbbî bilginin artması, ihtiyaçlar ve hayat standartların değişmesiyle tıp, eczacılık, veterinerlik gibi spesifik alanlar meydana geldi ve zamanla daha küçük birimlere indirgenerek ihtisaslaşma yolunda ciddi adımlar atıldı.

Tarih öncesi çağlarda tıp alanının nesnelere olarak, insanın yanı sıra hayvanların da tıbbî bir takım pratik yöntemlerle ön plana çıktığı görülmektedir. Nitekim insanlar gibi, hayvanlar da ağrı ve rahatsızlıklarını gidermek maksadıyla rahatlama yöntemleri³

³ En küçük bir hayvan bile hastalandığında veya yaralandığında yediği gıdayı eksiltir veya yeni bir diyet girer. Hayvanda bir inzivâ ve geri çekilme hali başlar. Bu halde iken bile hayvan boş durmaz çevresinden kendini iyileştirecek bitkiler ve maddeler aramaya koyulurken, bir taraftan da hastalığına derman olacak bazı yöntemleri dener. Sıkça karşılaşılan ve bariz örneklerden biri ateşi olan hayvanların kendilerini soğuk suya atması, serinlemesi ve sudan çıkıp kendini sallayarak vücudundaki parazitleri kendisinden uzaklaştırmaya çalışmasıdır. Yaralanan kedi ve köpeklerin iyileşmek için açık yaralarını yalaması ve dertlerine çare olmaya çalışmalarıdır. Bir rahatsızlığı olduğunu sezinleyen köpekler çimleri yiyerek kusmaya ve bu rahatsızlığından kurtulmaya çalışırlar. Ayağı kırılmış bir köpek, üç ayak üzerinde yürüyerek kırık bacağını havada tutar ve böylelikle ayağın ve kemiklerin dengeli bir şekilde kaynamasını sağlar. Maymunlar pençe uygulaması ile kan akışını kontrol etmeye çalışır ve diken gibi bedene giren yabancı cisimleri bedenlerinden ustalıkla uzaklaştırırlar. Mısır'daki yılanlar ağızlarını kullanarak kendi kendilerine lavman yapıp kabızlığını gidermeye çalışmışken; su aygırları yediği fazla gıdayı sindirmek için sivri bir kamış yardımı ile damarını delerek fazla kanın dışarıya akıtılmasını sağlar. Bitkisel yöntemlere

uyguladıkları görülür. Hayvanların tıbbî müdahale gerektirecek bazı vakalarda kendilerini tedavi etme mücadelesinin insanlara ilham kaynağı olduğu da bilinmektedir (Neuburger, 1910: 1). Fakat bazen basit zehirlenme ve yaralanma vakalarında dahi çaresiz kalınması ve durumun ölümlü sonuçlanmasının getirdiği acizlikten kurtulmak gayesi, insanın ihtiyaçlarına cevap verme arayışına girmesine ve muhtelif yollarla bilgi edinme girişiminde bulunmasına zemin hazırlamıştır. Bu arayış neticesinde insan, doğada hazır halde bulunan bitki, hayvan ve mineralleri tanımaya ve adlandırmaya başlamış ve bunların bazılarında istifade etmiştir (Sarı, 2007: 15). Gerçekçi bazı bilgilere rağmen, tıbbî bilginin ilk dönemlerine ait şifahî veriler kapalı bir kutu gibi görülmüştür. Çok itibar edilmeyen efsanevî ve mitolojik bilgiler, anlaşılammamış ve olgunlaşmamış tecrübi bilgiler, belli belirsiz tanımlamalar, geleneğe karışmış, şekli bozulmuş, cehalet ve hurafelerden arınammamış aktarımlar tüm bu birikimlerin bilim vasfından uzak olduğunu göstermektedir (Park, 1897: 1). Bundan dolayı tıbbî bilginin gelişim sürecini bilmek ve tıp tarihindeki olayları tasnif etmek, sistematik ve kronolojik bir şekilde devirleri tanımak son derece önemli görülmüştür. Bu tasnife göre tıbbî bilginin gelişim süreci kuruluş, dönüşüm ve yenileşme devri şeklinde *üç ana döneme* ayrılmaktadır. Çalışma alanımızın dâhil olduğu *birinci dönem*⁴ ise *ilkel dönem, kutsal-mistik dönem, felsefî dönem* ve

bakıldığında karşımıza benzer durumlar çıkmaktadır. Kırılmaçlar yaralı gözlerini *kırlangıç otu* (balsamin) özünü kullanarak iyileştirirdi. Ayılar *dana ayağı* bitkisinin yaprağını yiyerek midesini rahatlatmaya çalışırdı. Erkek geyikler yaralarını iyileştirmek için *diktamnus* bitkisinin yaprağını, kaplumbağalar da yılan zehirlerine karşı panzehir olarak bir çeşit origanum olan *mercan köşkü* bitkisini kullanmaktaydı. Ayrıca yılan zehirlerine karşı panzehir olarak kullanılan ve Hindistan'da yaygın olarak *Ophiorrhiza mungo* bitkisinin acı kökleri bu anlamda istifade edilen bitkilerin başında gelir. Yerli halk ufak firavun faresini kullanarak bu bitkinin en kalitelisini bulmaya çalışmıştır. Hayvanlar bu tıbbî tecrübelerini yalnızca kendilerinde değil gerektiğinde yavrularının ve popülasyonundan birinin yaralanması vakalarında da kullanırlar. Bu tip yardımlaşma özellikle sosyal yaşam sistemleri olan arı ve karıncalarda yoğun olarak görülür. Karıncaların yaralanma halinde yüksek bir yardımlaşma duyarlılığına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Tecrübe ve hurafenin yoğun olduğu neredeyse bütün ilkel kabilelerde hastalık ve yaralanma durumlarında buna benzer şekilde bitki ve yararlı şeyler topladıkları ve uyguladıkları görülür. Hayvanların kasıtlı ve amaçlı refleksi ve içgüdüsel davranışları günlük hayatta çocuk ve yetişkin insanlarda da görülür. Kazıma, ovalama, tampon, aksamak veya acı çekerken girdiği pozisyon, yarasını tükürüğü ile nemlendirme, emme veya yarasına üfleme gibi davranışlar aynı durumda bulunan insanların sergilemiş oldukları davranışlarla benzerlik göstermektedir. Bu ve benzer vakaların insanlara hastalık ve yaralanmaları sırasında tedavi yolları konusunda yol gösterdiği ve *insan tıbbının* oluşmasına etki ettiği düşünülmektedir. Fakat insanın gelişmiş tedavi yöntemleri büyük ölçüde ilkel davranışlardan farklı ve gelişmiştir. İnsanların masaj yaparken uyguladığı hareketler ilkel usuldeki ovma, yoğurma ve vurma yöntemlerinden farklı olması tıbbî gelişiminin beslendiği kaynaklarının farklılığını göstermesi açısından önemlidir. Bkz. Park, 1897:1; Neuburger, 1910:2.

⁴ Kuruluş çağı efsanevî bilgilerle dolu *ilkel dönem* (primitif dönem) ile başlar ve M.Ö. 1184 senesinde Truva yıkımı ile sona erer. Bundan sonra *kutsal ve mistik dönem* başlar ve Pisagor Ekolü'nün dağıldığı M.Ö. 500'lere kadar devam eder. Dağılan bu süreçten sonra tıpta *felsefî dönem* başlar ve M.Ö. 320'lerde İskenderiye Kütüphanesi'nin kurulmasıyla sona erer. Kuruluş Çağı'nın son dönemi olan *anatomik dönem* M.Ö. 200'lerde Galen'in ölümü ile sona erer. Kuruluş Çağı'nın sona ermesi ile birlikte tıpta bir Dönüşüm

anatomik dönem şeklinde kabaca dört kısımda incelenmiştir (Park, 1897:12). Yazının icadıyla birlikte insanoğlu faâliyetlerini, tecrübî yolla öğrendiklerini, nesilden nesle aktarılagelen efsane, rivayet ve gelenekleri kayıt altına almaya başlamıştır. Bilgi ve tecrübelerini semboller yoluyla somutlaştırarak kaydeden toplumlar bu faâliyetin hem kendi dönemleri için hem de gelecek nesiller için faydalı olacağını biliyordu. Böylece gerek özel gerekse tüzel bağlamda kayıtlar tutulmuş ve tecrübelerin yazılı temeli atılmıştır. Böylece Mezopotamya-Sümer, Akkad, Babil, Mısır, Çin, Hitit, Hint, Yunan, Roma, İskenderiye ve muâsır diğer medeniyetler birçok alanda olduğu gibi tıp alanına dair inanç, görüş ve uygulamalarını kaydederek önemli bir merhaleyi aşabilmişlerdir (Sarı, 2007:13). Bu durum beraberinde sistemli bilgi birikiminin genişlemesine ve nihayetinde medeniyetler arası etkileşime zemin hazırlamıştır. Böylece, “uzak ve kapalı toplumlar”da dahi değişimler görülmüş ve bilgi hızla yayılmıştır. Bu değişimin yaşandığı önemli merkezlerden biri de Hint coğrafyasıdır. Uzun bir tarihsel geçmişe sahip bu toprakların barındırdığı zenginlikler diğer toplumların da ilgisini çekmiş ve çoğu kez istilalara maruz kalmıştır. Bu zenginlik sadece coğrafi manada değil, belli dönemlerde neredeyse tüm alanlarda görülmüştür. Tıp, kimya, veterinerlik, eczacılık, matematik, felsefe ve edebiyat alanlarında yaşanan gelişme, muâsır birçok topluma göre ileri bir düzeyde olmuştur. Bu gelişimin temelinde, geçmişten gelen yoğun bilgi birikimi, milletlerarası etkileşim, coğrafyasının zenginliği ve kısmen bazı dini ritüeller vardır.

1.2. ANTİK HİNT COĞRAFYASI

Modern dönemin coğrafi bilgilerine göre Hindistan, Asya kıtasında yer alıp 3.3 milyon km² kadar bir alana sahiptir. Burada yaygın inanışlar, ortaya çıkış tarihlerine göre *Hinduizm*, *Budizm*, *Hristyanlık*, *İslamiyet* ve *Sihizm*'dir. Başkenti *Yeni Delhi* olup, bayrağı ortasında mavi renkte *çakra* ve bu daireyi kuşatan farklı renkteki üç yatay çizgiden (*pantone-beyaz-yeşil*) oluşur. Tarih boyunca birçok devlet bu coğrafyaya hâkim olmuş ve nihayetinde 1947 tarihinde İngiliz hâkimiyetinin sona ermesiyle bağımsızlığını ilan etmiştir.

Çağı başlamıştır. Dönüşüm çağının ilk evresi MS 640 senesine kadar süren *Greğ dönemi* olup bu dönemi sonlandıran Arap-İslâm dönemi MS1400'lü yıllara kadar devam etmiştir. Diğer iki dönem ise yenileşme-bilimsel ve reform dönemleridir. Bkz. Park, 1897:12-13.

Dönemin Grek tarihçisi Megasthenês'in Hint üzerine yazdığı *Indika* adlı eserinde bu ülkenin coğrafyası dörtgen bir toprak parçası olarak anlatılmış ve MÖ 4. yy'da ülke toprakları 30 milyon⁵ km² olarak hesaplanmıştır. Müellif hem doğu hem de batı sınırının denizlerle kaplı olduğunu, kuzeyinin ise Hemodos dağlarıyla Sakai'lerin yaşadığı Skythia (İskitler) ülkesinden ayrıldığını belirtmektedir. Burada kutsal kabul edilen İndus, Ganj ve Hupanis nehirlerinden bahsedilir (Megasthenês, 1877:30,64,65). Ganj'dan ise cennette akan nehir olarak bahsedilir. Meru bölgesindeki dağlarda hac ve ibadetler için kutsal kabul edilen göller bulunur. Jambu Nehri'nin doğduğu Arhata Gölü bunlardan biridir (Bîrûnî, 2015:384). Altı iklimin yaşandığı bu coğrafya "kutsal nehir, bölge ve şehirler"e sahip çok geniş bir alandır. Yerleşime ve ekime uygun arazilerin yanı sıra, dini ve ictimai gereksinimlerle birlikte baundırlık yönüyle gelişmiş şehir sistemleri ortaya çıkmıştır. Antik dönemin önemli yerleşimlerinden sayılan Harappa (Pencap) ve Mohenjo-Daru (Sind) kazılarında elde edilen verilere göre bu medeniyetin en az 5000 yıllık bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır Tropik alanın genişliği çeşitli meyve, sebze ve bitkiler yetişmesinde önemli bir etken olup, bu verimli topraklardan yılda iki kez mahsul alındığı bilinmektedir. Bu coğrafya, aynı zamanda zengin hayvan çeşitliliğini de bünyesinde barındırır (Megasthenês, 1877:31; Atay, t.y:31).

Paleolitik dönemlerde Hint alt kıtasının kuzeybatı bölgesinde yaşayan göçebe topluluklar olsa da asıl medeniyet ve yerleşim temelinin MÖ 2000'li yıllarda, verimli İndus Nehri etrafında olduğu düşünülmektedir. MÖ 1500'lere kadar varlığını sürdürebilen bu alana İndus Vadisi Medeniyeti adı verilmiştir (Prioreschi, 1991:197) Yapılan son kazılar MÖ 1600 yıllarında Āri istilasından önce bölgenin barbar kabileler tarafından yönetildiği önyargısını değiştirmiştir. Bu kazılar neticesinde MÖ 4000-3000 yıllarında Hint topraklarında gelişmiş bir şehir yapısı ve düzenli evler, evlerin içinde banyolar ve atık su için kazılmış kanalizasyon sistemlerinin olduğu görülmüştür (Major, 1954:65). Mohenjo-Daru'daki yapılara bakıldığında hijyen açısından son derece uygun sayılabilecek standartı yakaladıkları söylenebilir. Evlerin içinde bulunan banyoların yanı sıra şehirde 55x33 (1.815m²) metre ölçülerinde gösterişli ve büyük hamamlar; 13x7 (91 m²) genişlikte ve 2.5 derinlikte yüzme havuzlarına rastlamak mümkündür (Prioreschi, 1991:232). Ayrıca bu göstergeler Hint medeniyetinin muâsırı olan Mezopotamya ve

⁵ Doğu-Batı yönlü 28.000 (5180 km) stadia; kuzey güney yönlü ise 32.000 stadia (5920 km) olduğunu söyler. Bkz. Megasthenês, 1877:30.

Mısır medeniyetine benzer bir sosyal yaşantıya sahip olduğunu gösterir. Āri'ler⁶ bu bölgeyi ele geçirdikten sonra bu birikimden istifade etmek suretiyle birçok yöntem öğrendiği ve bunları geliştirdiği bilinmektedir (Major, 1954:65).

1.3. ANTİK HİNT'TE İNANÇ

Kapalı bir toplum konumu izlenimi veren Hint toplumu uzun arayışlar sonucu kendi kültür ve inanç temellerini oluşturmuştur. Burada yerleşen ve bilinen ilk inanış *Vedisma*⁷'dir. Sanskrit lisanında *ilim*, *bilgi* manasına gelen *vid*, *veda* kelimelerinden türeyen bu isim ve inançla ilgili bilgilere *veda metinlerinden* ulaşabilmekteyiz. Bu metinlerde inancın yanı sıra tıp, şiir, edebiyat, ayin, masal ve hikâye alanları ile ilgili de bilgiler mevcuttur. Dini metinlerdeki tıbbî aktarımlar, inancın tıp üzerindeki yansıması olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla Eski Hint tıbbının din bilgisiyle iç içe başladığı açıktır. Kutsal sayılan bu metinler, önce toplum tarafından şifahen gelecek nesillere aktarılmış ve nihayetinde yazıya dökülerek günümüze kadar ulaşmıştır (Sarı, 2007:15; Atay, t.y:36). Hindistan'da etkin olan ikinci bir inanış Brahmanizm⁸dir. Bu

⁶ Āri'ler beraberinde zamanla farklı bir dile evrilen, birbirinden farklı lehçeler grubu olan bir dili Hindistan'da yaydılar. MÖ 800 asırda Hintli tüccarlar Asya'dan getirdikleri Semitik menşeli dili, konuştukları dile uyarlayarak Sanskrit dilini meydana getirdiler ve böyle Sanskrit lisanı dünyanın büyük dillerinden biri haline geldi. Bkz. Major, 1954:65.

⁷ Vedisma natüralist bir din anlayışı olup burada yer alan tanrılar pozisyonları eski Grek tanrılarına benzer. Bu tanrıların özelliklerine bakıldığında, çabuk öfkelenmekle beraber kırgınlıkları uzun sürmeyen iyi niyetli bir profil çizdikleri anlaşılmaktadır. Mezopotamya tanrıları gibi vahşi ve özcül olmayıp yer, içer kendilerine yiyecek ve içecek verenleri korurlar. Bu tanrıların başında Agni ve İndra vardır. Agni, güneş ve ateş tanrısı iken; İndra gök ve hava tanrısıdır. Hamile kadındaki gizli embriyodan, ateş çubuklarında saklı olan herşeyin bilgisine sahip olduğuna inanılan Agni, güneşin doğuşundan batışına kadar bütün tanrılarla bütünleşir. Yani herşeyin bilgisine sahip olduğu ve tanrıların ona bağlı bulunduğu vurgulanır. Bu inancın Brahmanizm ve Hinduizm'den derin farklılıklarla ayrıldığı, burada ruh-göçünün olmadığı bilinmektedir. Ayrıca Vedisma inancında sihirbazlık büyük bir öneme sahip olup sihirbaz kişi, Agni ve İndra gibi tanrılarla beraber yağmur yağdırmak, kaybolon eşyaları bulmak, eşleri barıştırmak ve sürü çoğaltmak amacıyla büyüler yapar. Bu din anlayışından sonra Hindistan'a Brahmanizm yerleşmiştir. Bkz. Upanişadlar, 2016:253; Atay, t.y:37.

⁸ Bu anlayışın temeli cinsiyetsiz kabul edilen Brahma'nın altın yumurta yaratarak içine kendi özünden bir tohum koymasıyla başlatılır. Yumurta ikiye bölünüp yarısından yer, diğer yarısından ise gök meydana gelir. Erkek Brahma bu tohumdan neşet ederek tanrıları ve şeytanları yaratır. Brahmanizm'de en büyük hadise ruh göçüşü itikadı ve Kast sisteminin oluşumudur. Bu anlayışa göre ruh fâni bir kalıptan başka bir kalıba geçer. İnsan yahut hayvan kalıplarından hangisine geçeceği ise kişinin yaşayışındaki son fiillerini tanımlayan *Karma* olgusu belirlenir. Bu göçüş, ruh büyük varlığın içinde kaynamadıkça son bulmaz. Bu anlayışta kader mefhumu yoktur. Brahmanizma, Vedisma'yı değiştirerek dini, ictimai ve siyasi bir organizma haline gelmiştir. Bir süre sonra ayinler artıp Brahmanlık ihtisas haline gelince, her şey ruhanilerin ve din kurallarının hükmü altına girmiştir. Anlayışa göre Brahmanlar fânilerden üstün olup ne cinayetten ne de yalancı şahitlikten sorumluydular. Her ne kadar kralların danışmanı olsalar da onların hükümlerine bağlı değillerdi. Kral tahta geçtiği sırada Brahman: *Ey Halk, işte kralınız* diyerek ona takdis eder ve Brahmanların kralı ise Soma'dır diyerek krala bağlı olmadıklarını ilan ederdi. Brahmanlarda aile meselesi çok kesin kurullarla çerçevelenmiştir. Burada evlenme dini bir ritüel olup, erkek "şerefsiz ve

inancın etkin olduğu devir geniş ölçüde bir felsefi hazırlanma ve kast esasları üzerinde Hindu cemiyeti kurma devridir. Bu anlayışın zayıflamasıyla birlikte Hint'te Budizm⁹ ve Jainizm¹⁰ kök salmıştır. Bu inanışlarda fukaralık, ahlâk temizliği ve bütün mahlûkata karşı merhamet esastır. Hindistan'da etkili olan diğer bir inanç sistemi Hinduizm¹¹'dir. Hinduizm, Brahmanizm'in evrilmiş hali olarak da anılmıştır. Rāmāyaṇa ve Mahābhārata gibi meşhur destanlar bu inanç temeli doğrultusunda işlenmiştir (Atay, t.y:36-43). Rāmāyaṇa Destanı'nda tüm âlemin ve insanların atası olarak Manu görülür ve bu geleneğin onun vasıtasıyla krallara geçtiği bildirilir. Kral Daşaratha olarak bilinen yöneticinin veda metinlerine çok iyi hâkim olduğu ve Ayodhya bölgesinde bulunan halkına bu prensipler doğrultusunda muamele ettiği bildirilir. Eserin müellifi olarak kabul

namussuz" dahi olsa kadından üstün ve onun efendisi konumundadır. Bu devrin en önemli kaynakları Upanişad'lardır. Bkz. Atay, t.y:38.

⁹ Budizm inancının MÖ 563-483 yılları arasında yaşadığı bilinen Çakya kralının oğlu *Gotama Buda* (Siddhartha Gautama Buddha) tarafından Brahmanizm'e karşı kurulduğu bilinmektedir. Bundan sonra bu anlayış çok sayıda Budizm savunucusu olan "*kudsi kahramanlar*" aracılığı ile yayılmıştır. Bunlar yüksek ilimde derinleşerek tam kurtuluş olarak telakki edilen Nirvana'ya ulaşma hedefi doğrultusunda çalışmışlardır. Budizm anlayışına göre varlık ızdırıp demektir. Bu acıdan kurtulmanın, varlığı gidermek, yani onun sebeplerinden, ihtiraslarından, arzularından ve bağlanmalarından kurtulmakla mümkün olacağına inanmışlardır. Nirvana'ya giden sekiz yol ve dört gerçek vardır. Buna göre: 1-*Doğru anlamak* (acı çekme konusunda gerçeği anlamak-dört gerçek-ve acıyı bitirmenin yolunu bilmek); 2- *Doğru bilinç* (kötü düşünce ve acımasızlıktan azade bir zihin); 3-*Doğru konuşmak* (yalansız, dedikodusuz ve naif sözlü olmak); 4-*Doğru davranmak* (iffetli olmak, çalmamak ve öldürmemek); 5-*Doğru yolla yaşamak* (başka varlıklara zarar vermemek); 6-*Doğru çaba* (iyilik yapıp şerden uzak durmak); 7-*Doğru Farkındalık* (her yönüyle yaptıklarından haberdar olmak); 8-*Doğru meditasyon yapmak* (meditasyonla en zirve bilgelik olan nirvanaya ulaşmak). Brahma bir anlatısında bu inancın temmelerini şu şekilde açıklar. Brahman bir kişiye sövseler de, dövseler de, vursalar da sabrını bozamaz ve bu imtihanlardan güler yüzle çıkar. Brahman bir kimse güçlü olsun zayıf olsun hayvanları incitmez. Brahman, kendisine saldırıldığında karşı koymaz, düşmanlarına güler yüzle bakar ve kıskançlık yapmaz. Bu anlayışta kardeşlik ve merhamet ne kadar çok sergilenirse kişi o derece mistiktir. Bu anlayış tıp tarihine katkısı çokça bulunan Kral Aşoka devrinde hızla yaygınlaşmıştır. Onun devrinde Budizm Hindistan sınırları dışına taşmış anlayışın yayılması için İç Asya, Uzakdoğu, Mısır ve Suriye'ye kadar müritler gönderilmiştir. Bkz. Gotama Buda, 2008:89/Dipnot:43; Atay, t.y:39-41.

¹⁰ Bu anlayışa göre hiçbir canlı öldürülmez. Jainistlerin bir kısmı çıplak olup, bunlara *hava giyimliler* adı verilmiştir. Bir kısmı da münzevî hayat yaşayan *çilekeşler*dir. Bkz. Atay, t.y:39.

¹¹ Vedik inancının Hint yarımadasında yayılmasıyla birlikte insanlar inancı tanrıçalar, ağaçlar, yılan tanrıçalar ve daha pek çok yerel inanç değerleriyle birleştirerek daha sonra oluşacak dinsel eylemlere temel hazırlamıştır. Hinduizm, Brahmanizm'in farklı ve değişmiş bir şekli olarak anlaşılmış Panteist, Politeist, Putçu ve Fetişçi bir inançtır. Hinduizm'de en önde Şiva ve Vişnu tanrıları vardır. Hint tanrıları arasında en çelişkili kişilerden biri olarak kabul edilen, çileciliğin ve mesken sahipliğinin birbirine zıt görevlerini bünyesinde taşıyan Şiva, yoganın büyük hâkimi olarak dünyevî meşgaleden uzak durarak kendini meditasyona vermiştir. Bunlar Brahma ile teslis kabul edilip Vişnu koruyucu, Şiva ise tahrir edendir. Brahma Vişnu'nun artan şiddeti ve dehşeti karşısında küçülür ve böylece yerine Şiva geçer. Şiva avatar denilen kalıplanma ile balık, yaban domuzu ve insan-aslan şekline bürünür. Mitolojiye göre Şiva, yilandan bezenmiş süslü saçlarıyla, kafatasından elde edilmiş kolye ve haşhaşla mest olmuş halde kendine hizmet eden çok sayıda hizmetkârı eşliğinde her yeri yok etme eğilimindedir. Çift cinsiyete sahip olan Şiva'nın en bilindik sembolü yoni (kadın üreme organı) ve linga (penis)'dir. Bu sembeler Şiva'nın varoluşun kaynağı olduğu düşüncesinden ileri gelmektedir. Bkz. Atay, t.y:42; Dallapiccola, 2013:8,13-15,28.

edilen Valmiki'nin de "yoga gücüyle" gördüklerini destana kaydettiği söylenmektedir. Burada Āyurveda'ya ve dini ilimlere vakıf olan Brahman rahiplerinin etkisi olup, inancın tıp bilgisi üzerindeki etkisini gösterir (Valmiki, 2002:32-34). Burada tıp uygulamalarının da görüldüğü kutsal mekânlar *Benares, Pūkura, Tāneshar (Kuru), Mathura, Keşmir ve Multan* şeklinde sıralanırken, kutsal sayılan *yedi şehrin (sapta-puri) Ayodyā, Mathura, Haridvar, Varāṇasī (Benares), Kāñcīpura, Ujjain ve Dvarka* olduğu söylenmiştir (Bîrûnî, 2015:386).

Hint tıp tarihinin gelişim süreci, diğer birçok medeniyette olduğu gibi, çok farklı süreçlerden geçmiştir. İlkel yöntemlerle başlayan bu deneyim zamanla yerini daha gelişmiş bir tıbbi anlayışa bırakmıştır. Bu bölümde Antik Hint tıbbının tarihsel gelişiminden bahsedilecektir. En ilkel verilerin yanı sıra, dönemin kaynakları da incelenerek bu medeniyetin tıbbına etki eden unsurlar belirlenerek bir tasnife tabi tutulmuştur. İlkel tıp dâhil olmak üzere Antik Hint tıbbı iki ana başlık (Vedik ve Klasik Dönem) altında ele alınmıştır. Bu ana başlıklar da kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmıştır. Böylece Antik Hint tıbbının gelişim süreci daha rahat bir şekilde takip edilebilecektir.

1.4. ANTİK HİNT TIBBINDA DÖNEMLER

Hint tıbbına dair ilk bilgiler, veda metinleri içerisinde bulunan sınırlı sayıdaki verilere dayandırılmaktadır. Bu bilgilerin yer aldığı kutsal veda metinleri dört kısma ayrılmakta ve Hint tıbbının ilk nüvelerini oluşturmaktadır. Tıp bilgisini kullanan ve mesleği icra eden kimseler genelde rahip-hekimler olup bunlar din adamları sınıfında yer almaktaydı. Henüz tıbbî bilginin oluşum aşamasındaki bu süreçte bir hekim varlığından bahsediliyorsa da hekimin çok kısıtlı bir icra alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu hekimin tıp eğitimini nerede aldığına dair herhangi bir bilgiye de rastlanmamaktadır. Doğru ve sistematik tıp bilgisinin yoğunlaştığı dönem meşhur hekimler devrine rast gelmektedir. Bu devrin tıbbî uygulama ve metodları Mezopotamya, Çin, Mısır, Grek gibi muâsır medeniyetler seviyesine, hatta bazen üzerine çıkabilmekteydi. Özellikle de cerrâhî alanda bu üstünlük göze çarpmaktaydı. Tüm bu gelişmelere rağmen, bazen doğru tıbbî bilgi birikimine metafizik, dinî ve kahinisel bilgilerin karıştığı görülmektedir. Bu tıp durumlarla tedavi edilemeyen hastalık (kşetriya/क्षेत्रिय) vakalarında karşılaşılmaktadır (Pāṇini, 1989:572).

Hint tıbbının kökeni tartışmalarına bakıldığında bu bilginin kaynağının Mezopotamya tıbbına dayandığı, bir kısım görüşe göre de kendi içerisinde bağımsız geliştiği yönündedir. Hint tıp tarihinin gelişim seyrine bakıldığında genel olarak her birinin de kendi içerisinde ayrıldığı üç ana dönem göze çarpmaktadır. Bu sınıflandırmanın içerik ve tarih aralığının değişebileceği gözardı edilmemelidir. Bu tasnif daha kolay bir anlatım için seçilmiş yapay sınırlardır. Netice itibarıyla tıp tarihi, birçok bilim dalında olduğu gibi, bir önceki devrin mirası üzerine gelişmiştir. Antik Hint'te durum bundan farklı değildir. Eldeki verilere göre Hint tıbbının serüveni kabaca şu şekilde tasnif edilebilir:

1- a. İlkel b. Hurafe ve Bâtıl c. Vedik Dönem (MÖ 1500- 800).

2- Klasik Dönem (MÖ 800- MS 600/1000).

3- Müslüman Hâkimiyetinin Yerleşmesi, Moğol, Türk Hâkimiyeti ve Sonrası (MS 1000 - 1858) (Rolleston, 1930:6; Major, 1954:65).

Hint tıbbının ilkel, hurafe ve bâtıla dayanan dönemleri hakkında çok fazla bilgi bulunmadığından bu konu üzerinde fazla durulmayacaktır. Fakat veda kitaplarında bu dönemlere ait olduğu düşünülen bazı bilgilere rast gelmektedir. Daha ziyade mitolojik ve efsanevî anlatımlarla bezenmiş bu ilkel bilgilere inanıldığı ve uygulandığı bilinmektedir. Doğaüstü güçlerin yanı sıra doğada bulunan su, hava vs. unsurların bazen şifa bazen de korunması gereken güçler olduğuna inanılmaktadır. Bu tür rivayetler Vedik anlayışta da mevcuttur. Vedik anlayışın birikimi olarak ortaya çıkan dört kutsal metinde (Rigveda, Sāmaveda, Yajurveda, Atharvaveda) ise daha kabul edilebilir bilgilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle de Rigveda metinlerindeki mitolojik tanrılar, tabiat olayları, bitkiler, hekimler, rahip-hekimler, şifalı bitki ve içeceklere dair anlatımların bir kısmı doğru tıbbî bilgiye yaklaşmış olduğunu gösterir mâhiyettir.

1.4.1. Vedik Dönem

1.4.1.1. Vedik Dönem Tıbbının Temel Kaynakları

Veda, önceden bilinmeyen bir şeyi bilmek demektir. Hintlilere göre vedalar tanrı menşeli olup Brahmanların ağızıyla aktarılan kelâmı ifade eder. Hint kültürüne dair bilgi

verdiği kitabında Bîrûnî, Brahmanların vedaların anlamını bilmeden okuduğunu¹², şifahen öğrenip gelecek nesillere aktardıklarını söylemiştir. Hint kültür mirası ve bilgi kaynağı olan ve yazılı mirasın en eski örnekleri olan vedalar *Samhitālar* (Rigveda, Sāmaveda, Yajurveda, Atharvaveda), *Brahmanalar* (dini tören ve teşrîfât), *Aranyakalar* (dini semboller) ve *Upaniṣadlar* (felsefe ve mistizim) şeklinde 4 ana kısma ayrılmıştır. Vedik dönemde tıp bilgisi içeren en önemli kaynaklar ise *Samhitālar* olup, diğer üç başlıkta da tıbbı dair bilgiler bulmak mümkündür. Külliyyât, ansiklopedi manalarına gelen *samhitā* sözcüğü *saṃ* (toplamak) ve *hitā* (yerleştirmek, koymak) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Din ve felsefe kaynaklı veda samhitāları içerik ve sistematik olarak tıp bilgisi içeren Suśruta, Caraka ve Vāgbhata'nın samhitālarından farklıdır.

Vedik dönem olarak adlandırılan periyod için kesin bir zaman tayin etmek zor olsa da Hint tıbbının ilk dönemi olarak kabul edildiği ve Brahmanizm'in Hindistan'da etkili olmasıyla sona erdiği kabul edilmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında Vedik Dönem'in (Hinduistik) MÖ 1500'lü yıllarda Āri'lerin Penjab bölgesine yerleşmesi ile başlatıldığı ve MÖ 800'lü yıllara kadar götürüldüğü söylenebilir (Margotta, 1996:16; Rehm, 1969:11). Bu tarih aralığının başı ve sonu Āri'lerin Hint coğrafyasına giriş ve iktidarlarının sönüş dönemlerine tekabül etmektedir. Āri'lerin Hint tıbbına katkılarını gösterebilecek arkeolojik veri eksikliği, onlara atfedilen yazılı kaynaklar aracılığıyla giderilmektedir. Bu yazılı kaynaklardan olan vedalar Āri'lerin Hindistan'a hâkim olma düşüncesinin fikrî alt yapısını oluşturmaktadır (Dallapiccola, 2013:8).

1.4.1.2. Vedik Dönem Tıbbının Genel Özellikleri

Bu dönemde gelişen tıp anlayışının genel özelliklerine bakıldığında ilk safhalardaki ilkel dönemde hastalık ve sağlık üzerinde doğüstü güçlerin, sihirbazlığın, sihir ve sihirsiz formüllerin, büyü'nün, gizemli sözlerin ve kötü ruhların önemli rol oynadığı görülmektedir. Hastalığın, ancak tanrılara yapılan dua ve yakarışların netice vermesinden sonra iyileştirilebileceğine inanılırdı. Hastalığı tedavi edenlerin başında da mitolojik Aşvinler tanrısı bulunmaktaydı. Aşvinlerin altından yapılmış arabaları ile

¹² Hintlilerden çok az kimse Vedaların tefsirini (açıklamasını) yapabilir. Onun bütün içeriğinden haberdâr olan, bu konuda felsefî tartışmalara girişecek ve onların yorumlarını yapabileceklerin sayısı ise çok azdır. Bkz. Bîrûnî, 2015:77.

yeryüzünde dolaştığı ve kendisinin terkib ettiği ilaçlar ile hasta insanları iyileştirip, kadınların bereketini (doğurganlık) artırdığına inanılmaktadır. Bu dönemde hastalık sebebi şeytan ve şifa veren tanrılara atfedilmiştir (Major, 1954:66-67). Bu anlayışta, tanrının yeryüzündeki uygulayıcıları olarak görülen ve kast sisteminin en tepesinde yer alan rahip veya Brahmanlar sınıfının da tıp ilmi üzerinde bir hâkimiyet alanına sahip olduğu görülür. Antik Hint toplumunun ictimaî hayatını birbirinden kesin hatlarla ayıran

kast sisteminde *Brāhmanlar*¹³, *Kṣatriyalar*¹⁴, *Vaiśyalar*¹⁵, *Śūdralar*¹⁶ ve kastlar dışı kabul edilen *Paryalar*¹⁷ vardır. Megasthenês'e göre ise toplamda 7 kast¹⁸ olup bu ayırım daha

¹³ Brahmanlar, Hindu kast sisteminin en üst tabakasını oluşturan sınıftır. Din adamlarından oluşan bu kastta kişinin doğumundan sonra isteğinden bağımsız bir şekilde aslı vazifesi din işleridir. Brahmanlar sadece dinsel açıdan değil günlük hayatta ve sistemin pratik uygulamalarında öne çıkan bir ayrıcalığa sahiptir. Manu kanunnamesine göre rahip bütün yaratılmışların efendisi olup vedaların devamını sağlar. Brahmanlar kurban törenlerini yöneten ve insanlar ile tanrılar arasında iletişimi sağlayan sınıftır. Bunlar aynı zamanda doğacak çocuk için ateşe kurban sunar ve doğum törenleri düzenlerdi. Kutsal ottan kuşak bağlayarak kişiyi rahmin (anne) ve tohumun (baba) günahlarından korur. İki kere doğmuş sınıftan kabul edilirler. Manu Kanunnamesi olarak bilinen Manusmriti'de yüksek seviyede doğan bir rahibin görevleri arasında “vedayı öğrenmek, ezberlemek hem kendileri hem de başkaları için kurban sunmak ve temiz bir adamdan hediye almak” vardır. Brahmanların bir görevi de Vedaları kendilerinden bir alt sınıfta bulunan Kṣatriyalar'a öğretmektir. Kṣatriya ise bu bilgiyi öğrenmek dışında bunu bir başkasına hatta bir Brahmana bile öğretmesi yasaklanmıştır. Soylarının kurban edilen keşişlerden geldiğini iddia eden Brahmanlar ve savaşçı krallar kast sisteminin en üst tabakasını oluşturuyorlardı. Tanrıyı ifaden eden *Brahma* ile rahip kastına mensup *Brahman/Brahmin* kelime olarak aynı kökten gelir ve kutsiyeti ifade eder. Bir Brahman sahip olduğu bilgisi kadar saygın görülürdü. Dini korumak için görevlendirilen brahmanın devamlılığına önem verilmiş ve bundan dolayı bu kişilerin sağlık açısından iklimin ve nemin uygun olduğu yerlerde yaşamını sürdürdüğü bilinmektedir. Halkın çoğunluğu onları başka nedenlerden dolayı takip ediyor olsalar da yüce doğumları ve açık ten renkleri yüzünden ayırt edilerek, soylularla eşit seviyede bulunuyorlardı. Brahmanlar yaşadıkça canlıların yaşamlarının bir anlamı ve faydası olacağı söylenerek statülerinin yüceliğine göndermelerde bulunulmuştur. Bir Brahmanist için uygun görülmeyen meslek ise kendisine veya bir akrabasına devletin hazinesinin teslim edilmesidir. Bkz. Narayana, 2017:58,139,70; Bîrûnî, 2015:77; Davids, 2007:56-57; Erdoğan, 2015:95-98, 100; Stein, 2015:13.

¹⁴ Kast sisteminin en tepesinde Āri soyundan gelen Kṣatriyalar vardı. Kṣatriyalar savaşçı ve yöneticilerden oluşur ve Brahman sınıfından sonra gelir. Bunlar da Brahmanlar gibi iki kez doğmuş grubunda yer alır. Bu sınıfa mensup kişilerin tanrının kolundan yaratıldığı anlayışı vardır. Bunlar hem anne hem de baba tarafından yedi kuşak boyunca soylarının saflıklarını kaybetmediğini yani soylu olduklarını dile getirirler. Ayrıca “açık renk güzel bir varlık bulur ve tüm haşmetiyle görünür” savını savunarak en özel soy olduklarını iddia ederlerlerdi. Temel görevleri arasında yönetimi altındakileri korumak, kurbanların ifâsını sağlamak, inceleme yapmak ve dünyevî nesnelere bağlı olmamak yer alır. Bir Kṣatriya'nın aslı görevi ise askerî zaferler ve akınlardır. Bir meydan okuma karşısında sırtını dönmeyeceği açıklanmış, halkı koruduğu takdirde ise birtakım vergileri toplamasına müsaade edilmiştir. Bir Kṣatriya'nın gücü ve serveti ölçüsünde değer gördüğü anlaşılmaktadır. Bu sınıfa mensup bir kimse Vedaları okuyabilir, onların tefsirlerini öğrenebilir fakat başkasına öğretmez. Ateşe sunak sunabilir ve Puranalar'da belirtilen kurallara göre hareket eder. Boynuna her biri üç katlı 3 *yajñopavita* (kutsal ip) asma hakkı vardır. Beline de basit bir pamuk bezden yapılmış kumaş sarar. Bu işlemler 12 yaşını tamamlamasından sonra uygulanır. Bkz. Narayana, 2017:139; Bîrûnî, 2015:379; Davids, 2007:56; Erdoğan, 2015:102, 104.

¹⁵ Vaiśyalar ya da Vessalar soylu ve rahip sınıfından sonra gelen çiftçi, esnaf, tüccar ve köylü sınıfıdır. Bu kimsenin bina inşa etmek ve Brahmanların ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çalışmalar yapması gibi çalışma alanları vardır. Daha çok kas gücü ile para kazanan sınıf olarak bilinir. Anlayışlarına göre tanrının bacaklarından yaratılmışlardır. Bu kişilerin dini görevi kurban törenleri için gerekli hayvanları beslemek olup yapacakları işler çiftçilik, satıcılık ve çobanlıkla sınırlandırılmıştır. Bu kast sınıfı iki kere doğmuş kastların en aşağısı olarak kabul edilir ve diğer iki üst kast gibi vedaları okuma ve öğrenme hakları vardır. Bîrûnî, ise onların Vedaları okumalarının hatta iştmelemlerinin yasak olduğunu ve tespiti halinde Brahmanlar tarafından yöneticinin huzuruna çıkartılıp dilini kesmek suretiyle cezalandırıldığını söylemiştir. Bu kastın çiftçilik hakları ise sınırsız değildir. Susam gibi bir bitkiyi, sadece kurban sunma törenlerinde kullanılmak ve merhem amaçlı üretme ve satmalarına izin verilmiştir. Susam tohumlarının belirlenen amaçlar (törenler, medikal, yemek, hediye) dışında satmaları veya kullanılmaları haricinde bir sonraki hayatlarında solucana dönüşür ve ölünce ataları ile birlikte köpek dışkısına batırılır. Bunların boynuna yalnızca iki katlı *yajñopavita* takma hakkı vardır. Bkz. Bîrûnî, 2015:77, 379; Davids, 2007:57; Erdoğan, 2015:105-106.

¹⁶ Kast sisteminin en altında konumlandırılan Śūdralar, Āri olmayan, çoğunluğu oluşturan, iş için kiralanan, elsanatları ve hizmet sektöründe çalışan esmer tenli sınıftır. Śūdra sınıfı kimseler daha ziyade yarı kurak ve tarıma elverişli bölgelerde yaşamaktaydılar. Bu sınıfın tanrının ayaklarından yaratıldığına ve bundan dolayı değersiz olduğuna inanılmıştır. İnançlarına göre pis kabul edildikleri için kendileri ile evlenmek ve yemek

ziyade devletin idare ve yapısı ile ilintilidir (Megasthenês, 1877:83). Bunun haricinde herbiri kendi içerisinde ayrılan binlerce kast olup bunlar bu tasnife dâhil edilmemektedir.

En üst tabakayı oluşturan Brahmanlar, kutsal vedaların bilgisine vakıf olmalarından dolayı tıbbî bilgiyi uygulayan bir ayrıcalığa sahiplerdi. Brahmanlar, her bireyin doğumundan başlayarak ailesinin sahip olduğu statüye göre dört kasta ayrılan sınıflar adına ritüelleri ifa eden sınıf ve yürütme yetkisine sahip olan bir sınıftı (Park, 1897:4; Dallapiccola, 2013:8). Her sınıfın ayrı bir hekimi olduğu ve her on köye bir hekim tayin edildiği bilgisi mevcuttur. Bu hizmetin tarihte sağlık hizmetlerinin ilk sosyalizasyonu olduğu ileri sürülmüştür (Sarı, 2007:33).

yasaktır. Aynı zamanda dokundukları şeyleri de pislettiklerine inanılır. Bunların vedaları okumalarına müsaade edilmez. Vaişyalar'da olduğu gibi vedaları okudukları veya işittikleri tespit edilirse dil kesme cezası ile karşılaşarlardı. Vedaları bilmediklerinden dolayı tıp eğitimine de kabul edilmezlerdi. Bir Sūdra Brahman'a yaptığı hizmeti ölçüsünde saygınlık kazanabilirdi. Çok fakir dahi olsa, istemeleri halinde boyunlarına yalnızca tek katlı iplikten 1 tane yajñopavita takmalarına müsaade edilirdi. Bkz. Narayana, 2017:139; Davids, 2007:57; Stein, 2015:13; Erdoğan, 2015:106-107.

¹⁷ Paryalar dokunulmaz kabul edilir ve diğer gruplar tarafından dışlanır. Onlarla her türlü ilişkiden kaçınılır. İnsan olarak hiçbir değerleri olmadığı anlaşılmaktadır. Vahşi ve köpek pişirenler olarak bilinen bu sınıftakilerin ancak yerleşim yeri dışında yaşamaları mümkündür. Kullanılmayan ve atılmış çanak-çömlekler kullanmalarına müsaade edilmiştir. Ölü elbiseleri giymeleri ve kırık tabaklarda yemek yemeleri reva görülmüştür. Geceleri dolaşmalarına izin verilmez. Gündüzleri dolaşacağı vakit ise yöneticinin belirlediği işaret, sembol veya damgaları taşıması suretiyle kendilerine izin verilmiştir. Sahipsiz cenaze işlemleri ve cellatlık yapmalarına müsaade edilmiş olup, öldürdükleri kişilerin kıyafetlerini almalarına izin verilmiştir. Bkz. Erdoğan, 2015:111-113.

¹⁸ Megasthenês'e göre 1. Kastta *bilginler* yer alır. Sayıca en azınlıktaki sınıftır. Bunlar hizmet ettikleri kişiler tarafından resmi ve kutsal törenlerde görevlendirilmek üzere özel olarak istihdam edilirdi. Ayrıca yeni bir fikri olan veya bir kitap kaleme alacak tüm bilginler, kral tarafından tertip edilen ve yeni yılın başlangıcını simgeleyen Synod töreninde sarayın kapısında toplanır ve fikirlerini alenen beyan ederlerdi. Ayrıca kamu yararına dair yeni fikirler, ekin ve sığırlar için faydalı bilgiler sunarlardı. Herhangi birinin öngörü ve tespitlerinin yanlış olması halinde ömür boyu sessiz kalmakla cezalandırılırdı. Bilgilerinin doğru çıkması halinde vergiden muaf tutulup ihsanlarda bulunulurdu. Toplumun esas kısmını oluşturan 2. Kast ise *çiftçiler* sınıfıdır. Bu sınıfa mensup kişiler topraklarını işleyebilmek için askerlikten muaf tutulmuştur. Bunlar şehir dışına çıkmaz, çatışmalara müdahil olmazdı. Mülkiyeti krala ait olan toprağı ¼ oranında vergi vermek suretiyle işletme hakkına sahipti. *Sığır çobanları* ve *avcı* olan 3. Kast mensuplarının yalnızca acıılık faaliyeti yapmalarına, taşıma ve kiralama amaçlı sığır beslemelerine izin verilmiştir. Bunlar, yabani hayvan ve kümes hayvanlarının tarlalardaki tohum, fide ve ekinlere zarar vermesini engellemeye yönelik faaliyetleri karşılığında kraldan ödenek veya tohum desteği alan çadırılı göçebelereydi. 4. Kast mensupları ise mal alıp satan *tüccar* kesimdir. Bunlar devlete mir miktar haraç vermenin yanı sıra istenilen bazı hizmetleri yapmakla mükelleftiler. Zırh ve gemi imalatı karşılığında kraldan ücret ve erzak alan bir grup tüccar yalnızca krala çalışırdı. Gemilerle yolcu ve asker taşıma işi de yaparlardı. 5. Kast mensubu kişiler savaş için hazırda bekletilen *askerlerden* oluşmaktaydı. Bunların boş zamanlarında tembellik ve içmekten başka bir iş yapmadıkları söylenmiştir. Bütün masraflarının saraydan karşılandığı bu askerler bedenleri dışında yanlarında hiçbirşey taşımazlardı. 6. Kasta mensup kişiler ise *istihbarat* işleri yürütüp, olan biteni gizlice krala rapor ederlerdi. Kent içi ve ordu içi istihbarat şeklinde ikiye ayrılmışlardı. Aynı zamanda mahkemelerde de görev yapabilen bu kişiler güvenilirliklerine göre en üst mertebelere kadar çıkabilmekteydiler. 7. Kasta mensup kimseler ise kralın meclislerinde istihdam ettikleri *idareciler* ve *danışmanlarından* oluşmaktaydı. Bunların arasında adli ve idari işlerin başındaki kişiler de vardı. Bunların kendi kastı dışındakilerle evlenmeleri, meslek değiştirmeleri ve başkası adına ticaretle uğraşmaları yasaktı Bkz. Megasthenês, 1877:83-86.

Ayrıca bu dönemde yaşayan Brahmanlar'a ait olduğu söylenen ve tıbbın kanunu olarak kendisinden bahsedilen müellifi belirsiz *Vagadasastir* adındaki bir eserden bahsedilir. Bu eserdeki tıbbî bilgilerin, Rigveda metinlerinde olduğu gibi, derli toplu olmadığı, sihir, büyü ve kötü ruhlardan esinlenen fikir ve düşüncelerle bezendiği bilinmektedir (Park, 1897:4).

1.4.1.3. Vedik Dönem Tıp Bilgisi

Tanı

Vedik Dönem tıbbında nabız, muayenenin önemli aşamalarından bir tanesiydi. Nabzın kökeni ve çıkışı olarak göbek deliğinin altında yer alan bir hazneye işaret ediliyordu. Tıbbî bilgiye göre bu hazne dört parmak genişliğinde olup 72.000 kanala ayrılıyor ve bu şekilde bedenin tüm bölgelerine uzanıyordu (Park, 1897:5).

Etiyoloji

Hekim, hastasının sadece nabzına değil aynı zamanda dışkısına, yıldızların hareketi ve bilgisine, kuşların uçuşuna, muayeneye geldiği andan itibaren hastanın hal ve hareketleri gibi çoklu değişkenlere bakarak hastalık hakkında bir yargıya varırdı. Hekimin bu yöntemlerine bakıldığında tıp anlayışında bir geçiş yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu geçiş dönemi boyunca hastalık etmeninin doğüstü ve astrolojik güçlere dayandırılması asıl hastalık yapıcı faktörlerinin gözardı edilmesine yol açmıştır. Bunun yanı sıra dışı yöntemlerle hastayı tedavi etmeye çalıştıkları bilinmektedir. Hekimlik iddiasında bulunan şarlatanların bir kamış yardımıyla hastaya yağ enjekte etmeleri tedavi yöntemlerinden bir tanesidir. Devamında şarlatanın kehanete de başvurduğu görülmektedir. Buna göre yağ damlası damarda serbestçe dolaşırsa kehanetin gerçekleştiği ve tedavide doğru yöntemin uyguladığına kanaat getirilir, aksi takdirde yöntem tartışılırdı (Park, 1897:5).

Anatomi Bilgisi

Bu dönemde gerek dini inanış gerekse geleneksel yapıdan dolayı anatomi alanında ve gelişiminde düşüş yaşanırken, cerrâhî alanda gelişme ve yükselme görülmüştür (Rolleston, 1930:6). Ölü beden üzerinde bıçakla teşrih yapmanın dinen yasaklanması anatomideki gelişmenin önündeki en büyük engeli oluşturmuştur. Bu dönemden çok sonraları yaşayan Suśruta, dini bir ritüel olarak ölen kişinin yedi gün boyunca nehirde

bekletilen ölü bedeni üzerinde gizlice gözlem ve inceleme yaparak bu yasağı delmiştir (Margotta, 1996:16).

1.4.1.4. Tıp Bilgisi İçeren Vedalar

Hint bilim tarihi uzun ve kaynak açısından zengindir. Yaklaşık olarak MÖ 2500'lü yıllarda başlayan bilimsel bilgi toplama ve aktarma geleneği Hint bilimini etkilemeye devam etmektedir. İlk dönemlerde şifâhî ve yazıya dayanmayan bazı bilimsel birikimler zamanla sistematik hale getirilerek çok farklı alanlarda eserler (Sanskrit ve Tamil dilinde) kaleme alınmıştır. Buna rağmen bunların çok azı günümüze ulaşabilmiştir (Taton, 1963:151). Hint toplumunun ve Vedik Āri'lerin geleneklerini, kültürlerini ve din anlayışlarını yansıtan, ortaya çıktıktan uzun bir müddet sonra yazıya aktarılan kutsal anonim *veda* metinlerinin dört bölüme¹⁹ zamanımıza ulaşabilmiştir.

Bunlar methiye şeklindeki ilahi grubu olan Rigveda (ऋग्वेद), ezgilerin bilgisi olan Sāmaveda (सामवेद), kurban ritüelleri bilgisi olan Yajurveda (यजुर्वेद) ve büyü ile sihrin bilgisi olan Atharvaveda (अथर्ववेद) şeklinde 4 kısma ayrılmıştır. Her dört kısım da kendi arasında Samhitā, Brahmana ve Sutra şeklinde 3 alt başlıkta tasnif edilmiştir (Major, 1954:65-66; Chowdhury, 1988:38). Bîrûnî, bu vedaların her birinin farklı okunuş biçimlerine sahip olduğu ve bunları 4 kısımda tasnif eden kişinin de Vyâsa olduğunu söylemiştir (Bîrûnî, 2015:79). Daha ziyade dini metinler olan vedaların içinde az da olsa Āyurvedik bilgiler yer almaktadır. Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa'nın da beslendiği kaynaklardan olan bu metinlerin tıp ile ilgili bir kısmı mezkûr cerrâh ve hekimler tarafından külliyâtlar şeklinde hazırlanarak günümüze ulaşması sağlanmıştır (Margotta, 1996:16).

İşte tüm bu temel bilgilerin kaynağı büyük tıp külliyâtlarının esinlendiği Rigveda, Sāmaveda, Yajurveda ve Atharvaveda metinleridir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, günümüze ulaşan tıp külliyâtlarının tamamıyla bu metinlerden oluşmadığının bilinmesidir. Hatta sadece esinlenme tabirinin kullanılması bundan dolayıdır. Çünkü 3 büyük hekim dediğimiz Suśruta, Caraka, Vāgbhaṭa ve bunların şarihlerinin yazdığı

¹⁹ Literatümüzde 4 veda (Rigveda, Samaveda, Yajurveda, Atharvaveda) ile ilgili bilinen bir karmaşayı izah etmekte fayda vardır. Bu karmaşanın sebebi Yajurveda yerine Ayurveda'nın bu sınıflandırmaya dâhil edilmesidir. Oysa Ayurveda, başlı başına bir branş olup bu dörtlü sınıfta yer almamaktadır. Ayurveda bu dörtlünün bir parçası olmadığı gibi bu dörtlüde tıbbı dair malumât sınırlıdır.

eserler veda metinlerinin direk etkisinden ziyade yeni bir sistemin başlangıcını teşkil etmiştir.

Rigveda

Hint tıbbına dair en eski kayıtlar Rigveda (ṛgveda:ऋग्वेद) ve Atharvaveda'larda yer almaktadır. Fakat bu metinlerin çok az bir kısmı tıp ile ilintili olup çoğu dinsel öğeler içerir. İlahi şeklindeki Rigveda metinleri ise veda literatürünün en eski örnekleri sayılmaktadır (Major, 1954:67). 1028 ilahi içeren ve 10 maṇḍala (kısım/bab)'dan oluşan bu metinler geriye kalan bütün vedaların dayanağını oluşturmaktadır. Burada *Āyurveda*, *yoga*, *meditasyon* ve *mantra* gibi birçok alan ile ilgili kısa da olsa bilgi yer almaktadır. Bu bilgilerin kökeninin, Ārilerin Hindistan'a girişlerine tekabül eden MÖ 1500'lü yıllara kadar gider. Bu şifâhî ilahilerin üzerinden neredeyse bin yıldan fazla süre geçtikten sonra yani MÖ 400'lü yıllarda yazıya geçirilmiştir (Gerson, 1999:23). Üç farklı²⁰ okunuş şekli olan bu ilahi metinler, *ric* vezniyle yazıldığından veya *rig* kelimesinin orijinal okunuşunun *ric* şeklinde olmasından dolayı *rigveda* ismini almıştır. Bunların her biri *śloka* (śloka-श्लोक) denilen kısa beyitler şeklinde kaleme alınmıştır. Sandhi imla kuralına göre Rigveda metinlerinde kelimeler birleştirilmez (Bîrûnî, 2015:78-79). Bu metinler *hotṛ* (होत्र) adıyla bilinen Hindu *rahiplerin* tanrılara yakarışı şeklinde bir akış seyretmekte, sunular, kutsal ateş, som içeceği, yağ ve çimenliklerden sıkça bahsedilmektedir. Metinlerde her tanrının etkili olduğu alana göre meziyetleri sıralanmıştır. İlahilerde tanrılara yakarış ve münâcatta bulunulup talepler iletilmektedir. Tıp metinleri ile ilgili en yoğun kısımların Aşvinler'den²¹ bahsedilen bölümler olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra zehirler ve şifalı otlar bölümlerinde de kayda değer bilgi aktarımı söz konusudur.

²⁰ Birinci okunuş sıradan bir kitabın okunuşu gibi makamsız okunur. İkincisi her bir kelimedden sonra bir miktar durarak yapılan okumadır. Üçüncü ve son okunuşu ise en faziletli okuma biçimi olarak kabul edilir ve bu okuma biçimiyle sevap kazanıldığı düşünülür. Bu okumada ilkin bir beyit seçilerek bu beyitin her kelimesi tane tane söylenir. Daha sonra bu beyit kendinden sonra gelen beyitle tekrar okunur. Ardından üçüncü beyit okunur ve işlem her seferinde bir sonraki beyitin tekrarıyla devam eder. Böylece bütün metin en az iki kere okunmuş olur Bkz. Bîrûnî, 2015:79.

²¹ İki Aşvin veya İkiz Aşvinler olarak da bilinen Aşvinlerin zenginlik arabasıyla insanların yardımına koştuğu, hastalık, yoksulluk gibi musibetleri bertaraf ettiği ve gece-gündüz kendisine güvenenleri koruduğuna inanılan mitolojik tanrılardır. Bal taşıyan üç tekerlekli arabanın sahibi Aşvinler'e göksel ilaçlar, iyilik, sağlık ve güç talep edilmiştir. Aşvin ilaçlarla iyileştiren hekimlerdir. Sıkı bağlanmış şekilde sulara batmış acı çeken ve yaralı ermiş Rebha'yı kurtarıp iyileştirdiği anlatılmaktadır. Babasının evinde yıllardır hasta yatan Ghoshā'ya koca bulduğu dile getirilmiştir. Ghoshā'nın cüzzamlı olduğu ve Aşvinler tarafından iyileştirildiği söylenmiştir. Vişvâc denilen kötü kişinin dölünü zehirle yok ettiği ve parçalara bölünmüş Şyāva'yı yeniden hayata döndürdüğü yazılmıştır. İki Aşvin'in, Khela'nın savaşında bir kişinin koparılan bacağına tedavi ederek Vişpala'ya yürümesi için bu kişiye demirden bacak taktığı dile getirilmiştir. İki

Rigveda metinlerinde 33 mitolojik tanrının varlığından ve bu tanrılara yönelik sunulardan bahsedilir. Bu tanrılar genelde ya bir kişi veyahut ateş, güneş, rüzgâr, şafak ışığı ve toprak gibi doğal bir unsurdur (Major, 1954:67). Adına en çok ilahi düzülen tanrılar İndra, Agni ve Soma'dır. Bunların yanı sıra Varuna, Sūrya, Vāyu, Mitra, Dyāvāprihivī, Aditi, Ushas, Āpah, Rudra, Vişnu, Pūshan, Brihaspati, Mātarişvan, Vişvakarman, Parcanya, İki Aşvin (Aşvinler), Ribhu (üç tanrı), Marutlar (tanrı grupları), Apsaraslar, Gandharavalar, kötü ruhlu ve ifrit tanrı Rākshasalar, Asurlar, Daityalar, Danavalar ve Vritralar adına da ilahiler mevcuttur (Rigveda, 2018:vii). Tıp ile ilgili bazı

Aşvin'in dişi mahlukâtın yaşam tohumu olduğuna ve bu tohumları canlıların içine yerleştirdiğine inanılır. Aşvinlerin iki göz, ayaklar, eller, dudaklar, göğüsler, burun delikleri, kulaklar gibi faydalı olması için dua edilmiştir. Göğün ikiz hekimleri Aşvinlerin sağlık verdiğine, hastalık, keder ve didişmekten kurtardığına inanılır. Her ne hastalık varsa Aşvinlerden onu iyileştirmesi için beklentiye girilir. Aşvinlerden, zarar veren Rākshasalar'ı öldürmeleri ve hastalığı kendilerinden uzaklaştırmaları istenmiştir. Dünyanın efendisi, yaratıkların yaratıcısı Brihaspati ve Aşvinlerin kurban adayan kişiyi hastalıktan koruması için dua edilmiştir. İki Aşvine "lotus gölüne esen ve suyu karıştıran rüzgâr gibi rahimdeki bebeği de canlandırıp bu bebeğin kolay bir doğumla, canlı (anne-bebek) ve 10 aylık olarak doğması" için yalvarıldığı görülmektedir. Bkz. Rigveda, 2018:32,115-117,155-156,233-234,418,459,615,623,642,648.

yönleri olan tanrı, unsur ve kısımlar ise *Agni*²², *Āpah*²³, *Arāyī*²⁴, *Prajāpati-Uṣās*²⁵, *ghṛta* (*ghee*)²⁶,

²² Agni kurban ateşinin kişilendirilmiş halidir. Cennette güneş, havada parlaklık ve yerde ateş olmak üzere üç biçimde bulunur. Önem sırasında İndra'nın ardından gelir. Rigveda metinlerinde sindirim ateşinden de sorumlu olan Agni'ye geniş yer verilir. Burada kutsal törenlerde kendisine yakarılırken yağla ıslatılmış otlar üzerine oturulduğu anlatılmakta ve tüm hastalıkları kendilerinden uzaklaştırması, korumayan duaları bastırması, insanları ısırın dişli ve dişsizlere karşı ve yakarıldığında bedenleri koruması için Agni'ye yakarılmıştır. Agni'nin şifalı bitkilerden yaşam bulduğu ve yeryüzü bitkilerinin parlak tohumu olduğuna inanıldığı, kendisine tapınanları ölümden, yaşlılıktan ve düşmanlardan koruduğu; rahimlerde türlü çeşitte yaşamı canlandırdığı; hamile kadına tohumu yerleştiren ve doğurgan hale getirenin kendisi olduğuna inanılır. Çocuklara yeterli besin sağlaması için Agni ve Parjanya tanrısına dua edilir. Ayrıca Agni'nin doğum halindeki rahmi çevreleyen Rakshohā'yı (rahim koruma), etini yiyen, bebeğe ve rahime saldırdığı düşünülen Rakshohā'yı kaldırması için dua edilmektedir. Evli çiftin arasına giren, batan yumurtayı (döllenme?), yerleşip kıvrıdayan fetüsü ve doğum anında bebeği öldüren Rakshohā'ya beddua edilerek Agni'den onu bertaraf etmesi için yakarılmıştır. Rakshohā'nın uyku ve karanlıkta kadınları aldatarak onlardan çocuk doğurması halinde doğacak neslin öldürülmesi gerektiği söylenmiştir. Bkz. Rigveda, 2018:10, 189, 193-194, 200, 254, 262, 480, 968; Kaya, 1997:28.

²³ Değerli bir kraliçe ve tanrıça Āpah'a, suları sağlık ve güç vermesi amacıyla akıtması istenmiş, bütün şifa verici ilaçların suda saklı olduğuna inanılmış, bu suyun kendilerine merhem olarak verilmesi için yakarılmıştır. Bedeni hastalıklardan koruması için sulara ilaç yağdırması için duada bulunulmuştur. Bkz. Rigveda, 2018:811.

²⁴ Kötü karakterli, tek gözlü ve topalak Arāyī'nin fetüs ölümlerinden sorumlu olduğuna inanılmıştır. Bkz. Rigveda, 2018:965.

²⁵ Metinlerde tüm mahlûkatın yaratıcısı Pracāpati (prajā=yaratıcı; pati=tanrı)'nin tüm yaşamın başı şafak tanrısı Uṣās (uṣā=şafak)'ın bedenini suladığı dile getirilmektedir. Devamında baba ne zaman kendi genç kızıyla birlikte olursa bu birleşmeden bir parça meni düştüğü ve daha sonra bu meninin kurbanın yüksek yerindeki rahmine bıraktıkları, babanın bu ilişkide sorumluluk duyarak menisini tuttuğu ve düşen meninin töreni koruyan Vāstoshpati'ye gösterildiği aktarılmaktadır. Encest ilişkisi çağrıştıran ve mitolojik yönü olan pasajın anlamında bir muğlaklık olduğunu söylemekte fayda vardır. Bkz. Rigveda, 2018:867.

²⁶ Saf yağ olarak da bilinen ghee (*ghṛta*: घृत्) dir. Tanrıların keşfettiği ve törenlerde kullanılan üç şekilli yağın Paniler tarafından ineklerin içinde gizlendiğine, İndra, Sūrya ve Vena'nın her birinin buna şekil verdiğine inanılmıştır. Bkz. Rigveda, 2018:353.

*İki Aşvin, İndra*²⁷, *Marutlar*²⁸, *Nasātyalar*²⁹, *Purusha*³⁰, *Rudra*³¹, *Sarasvatī*³², *Savitār*³³, *Soma*³⁴, *su-çim- güneş bölümü (zehirler)*³⁵, *sular*³⁶, *Sūrya*³⁷, *şifalı otlar*,

²⁷ İndra'nın özsu sıkma yetisine sahip olduğu, sağlık dileklerini kabul ettiği ve kendisine dua edene sağlık ve saadet verdiği inandırılır. Ayrıca İndra ve Varuna'ya hitaben kendilerini hasta eden unsuru ortadan kaldırmaları için yakarılmaktadır. Bkz. Rigveda, 2018:214, 315, 326, 341.

²⁸ En sağlıklı, iyileştirici ve saf ilaçların Marutlar elinde olduğu dile getirilmiştir. Marutlar'ın şifa damlaları taşıdığına, hastalıkları iyileştirdiklerine ve çıkık organları yerleştirdiğine inanılır. Bkz. Rigveda, 2018:227,619-620.

²⁹ Nasātyalar'ın, Ricrāşva'nın kör edilen gözleri yerine tekrardan göz taktığı ve hiç incinmemiş hale getirildiği, Vişnāpū'nun gözlerini, bilincini kaybeden Vişvaka'yı (Krishna'nın oğlu) iyileştirdiği söylenmiştir. Bkz. Rigveda, 2018:114-115.

³⁰ Purusha bin başlı, bin gözlü, bin ayaklıydı. Purusha her şeydir. Olmuş ve olacak olan her şeydir. Kutsal yiyeceklerle beslenmeyen ölümsüzlüğün efendisidir. Yarattığı şeyler ancak onun dörtte biri kadardır. Dörtte üçüye gökteki ölümsüzlüktedir. Ondan atlar, keçiler, koyunlar vd. doğar. O bir müddet sonra bölündü. Ağzı Brahman, kolları savaşılar, bacakları Vaişyalar ayakları ise Şūdralar oldu. Aklından ay, gözlerinden güneş, ağzından İndra ve Agni soluğundan ise Vāyu, göbeğinden hava, kafasından gökyüzü, ayaklarından dünya, kulağından yönler doğarak dünyaya biçim verdiler. Bkz. Rigveda, 2018:906.

³¹ Rudra'nın sağlık ve rahatlık getirdiğine inanılır, vereceği koruyucu ilaçlarla yüz kış yaşayabilmek için dua edilir. Soma ve Rudra'ya yalvarılarak evlerinin köşesine sinen hastalıkları defetmeleri, gerekli ilaç ve merhemleri sağlayıp insanları iyileştirmeleri için yakarılmaktadır. Savaşlarda bedenini yara almadan kurtulması için dua edilmektedir. Evlerine davet ettikleri Rudra'nın gönülden gelip ailedeki tüm hastalıkları gidermesi, nezdindeki bin ilaçla oğul ve nesillerini koruması istenmektedir. Bkz. Rigveda, 2018:225-226,497,541.

³² Sarasvatī'nin kutsal çimlere oturup güçlendirici besinler verip hastalığı uzaklaştırdığı söylenmiştir. Bkz. Rigveda, 2018:821.

³³ Ölümlü-ölümsüz herkesi dinlenmeye yatıran, tüm mahlûkatı dinleyen Savitar'a yakarıшта bulunulur. Savitar'ın hastalığı kovduğuna inanılmaktadır. Savitar'a merhemler ve din adamlarıyla yakarılmıştır. Bkz. Rigveda, 2018:33-35.

³⁴ Soma bitkisini sıkana şan-şöhret bahşedildiği söylenmiştir. Soma, bitkilerin efendisi olarak kabul edilir ve tüm şifalı bitkilerin yaratıcısı olarak görülür. Mitra-Varuna'nın taşları kullanarak bitkilerin sütünü çıkardığı, soma bitkisini sağdığı söylenmiştir. Din adamı taş kullanarak kendi elleriyle ezdiği besin dolu Soma'yı Aşvinler'e sunmuştur. İçilen Soma'nın bütün organlarda yer edinerek bedeni koruduğu, hastalıkları önlediğine ve bacakların kırılmasına engel olduğuna inanılır. Güneş doğarken Soma toplamanın hasta için ilaç gibi olduğu söylenmiştir. Soma Pavamāna'nın saf şifa damlaları olduğuna ve nesilleri artırmak için dölleyici gücü olduğuna inanılır. Soma'nın sevilen bir içecek olarak hastalığı ve kötü ruhları uzaklaştırdığı söylenmektedir. Bkz. Rigveda, 2018:14,85-86,139,344,660,667,732,763-764,770.

³⁵ Çok zehirli, az zehirli, suda zehirli, hiç görünmeden sokan yaratıkların zehrinin yaraladığı, zehirleyenlerin görünmeden gelip zehirledikten sonra ortadan kaybolduğu ve bazen çürüte çürüte ölüme gönderdikleri söylenir. Bu zehirleyenlerin çoğu *Şara, Darbha, Kuśara, Sairya, Munca* ve *Vīrana* otlarında saklandıkları ve zehirleri ile anlatıcıyı zehirlendiği dile getirilmiştir. Zehirli varlıkların kendisini soktuğunda insanların ışığının söndüğünü ve hırsız gibi gizlenen sürüngenlere karşı, herşeyi gören fakat kendileri görülmeyenlere karşı tetikte olunması tavsiye edilir. İğne misali acı veren ve çok zehirli hayvanların omuzdan ve başka organdan sokabildikleri söylenmiştir. Tüm bu zehirlere karşı Güneş tanrısının ortaya çıktığında herşeyi kavurduğu, Aditya'nın da tepelerden ortaya çıkıp görünmeyenleri yok ettiği söylenmiştir. Metinlerde, “*ben zehiri güneşe asarım, tıpkı şarapçının evinde asılı şarap testisi gibi, ne o ölecek ne de biz, küçük kuş senin bütün zehrini yutar; ateşin parlak kıvılcımları zehrin gücünü yutar; doksan dokuz nehir güçleriyle zehrin ekisini durdurur; dişi tavuslar zehri uzaklara taşırlar...*” şeklinde aktarımlar söz konusudur. Zehirli böceğin küçük olduğu ve taşla ezilebileceğini söyleyen rahip, dağ tarafından zehirli böceğin: “*Akrebin zehrinde güç yok; ey akrep, senin zehrin az*” şekilde konuştuğunu bildirir. Düşmana galip gelinmesi için zehir sürülmüş geyik boynuzu veya demir uçlu ok ile Parcanya'nın kökten beslediği kamışın etkili olabilmesi için büyük bir duaya kalkışıldığı görülmektedir. Tanrıların kendilerini *Şalmali* ağacından çıkan, akıntılarda bulunan veya bitkilerin ürettiği zehirlerden ve suyla şişmiş yerlerdeki Şipida hastalığından uzaklaştırmaları için yakarmışlardır. Bkz. Rigveda, 2018:191,498,498.

*Ushas*³⁸, *Varuna*³⁹, *Vāstoshpati*⁴⁰, *Vāta*⁴¹, *Vişvedalar*⁴², *Yakshmanāşanam*⁴³ ve *Yama*⁴⁴’dır (Rigveda, 2018:s.y).

Rigveda metinlerinin ilk ilahisi Agni’ye söylenmişken daha sonra Vāyu, Aşvinler, İndra vd. adlı meşhur kişiliklere söylenmiştir. Bunun ilk cümlesinde⁴⁵ Agni kutsal kurban tanrısı olarak övülür (Rig Veda, 1994:1-11). Ayrıca ilahilerde Ārilerin Pencap üzerinden Hindistan’a giriş yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu göç sırasında kendilerinde dini bir düşünce belirmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu inanışın olgunlaşmasında, göç sırasında istifade ettikleri hayvanlardan etkilenmeleri etkin rol oynamıştır. Nihayetinde en çok istifade ettikleri inek kutsallaştırılarak bir inanç sembolü haline getirilmiştir. Bu durum ilahilerinde tanrılarını, boğa ve ineklere benzetmeye kadar götürmüştür (Rigveda, 2018:viii-ix).

İlahi şeklindeki Rigveda metinlerinde anatomi, fizyoloji, patoloji, ortopedi, hıfzıssıha, kadın-doğum, cinsiyet öngörüsü, hastalıklar, sebep ve tedavi yöntemleri, zehirlenmeler

³⁶ Ölümsüzlük içeceği amritanın, şifa veren ilaç ve merhemlerin suyun içinde olduğu söylenmiştir. Suların tüm ilaçları içerdiği, Agni tarafından kutsandığı söylenerek bedeni zararlı şeylerden korumak için ilaçların suyla kaynatılması gerektiği vurgulanmıştır. Bkz. Rigveda, 2018:19.

³⁷ Sūrya’nın hastalığı ve kötü rüyaları uzaklaştırdığına inanılır. Bkz. Rigveda, 2018:843.

³⁸ Göğün kızları olduğuna inanılan Ushaslar’a, bolca yiğit çocuk doğurmaları için dua edilmiştir. Bkz. Rigveda, 2018:348.

³⁹ Felaketlerin insanlardan uzak olması için dindarları koruyan Kral Varuna’ya duada bulunularak bütün merhemlerin onu koruması için yakarılmıştır. Bkz. Rigveda, 2018:20,28.

⁴⁰ Evleri koruma tanrısı olarak bilinen, hastalığı ve her türlü illeti yok eden Vāstoshpati’nin hastalıkları evlerden uzak tutmasını ve evlere mutlu girilmesi için yardımcı olması için dua edilmiştir. Vāstoshpati büyüünün güzel kokulu kadın yöneticiler ve saray kadınlarının sakinleşmesinde ve rahatça uyuması üzerinde etkili olduğuna inanılırdı. Bkz. Rigveda, 2018:544-545.

⁴¹ İnekler bölümünde rüzgârın ineklere şifa vermesi için Rudra’ya yalvarılmaktadır. Ezme taşların da belayı uzaklaştırdığına ve ineklerin inananlara ilaç yaptığına inanılırdı. Bkz. Rigveda, 2018:971,974.

⁴² Kadınlardan kahraman oğullar doğurmaları için sol elli Tvashtar’a yakarılır. Ayrıca yerde yetişen şifalı bitkilerden onları koruması istenmektedir. Biri Sindhu diğeri de uzak bir ülkeden esen iki rüzgârdan birinin güç verdiği diğerin hastalığı iyileştirdiği ve hasta için rüzgâra hitaben: “Ey rüzgâr iyileştirici merhemle es ve tüm hastalıkları uzaklaştır, zira sen, tanrıların elçisi gibi, tüm ilaçları getirdin. Ben merhemlerle sizin yanınıza geldim, sizi dinlendirmek ve emniyete almak için. Size kutsanmış güç getiriyorum!” denilerek hastalıkları iyileştirmesi için tüm tanrılara, Marutlar’a yakarıldığı görülmektedir. Suların içinde bulunduğu inanılan iyileştirici merhem gücünün hastalıkları tedavi ettiğine inanıldığından bu gücün de aktif bir şekilde etki etmesi için duada bulunduğu görülmektedir. Nihayetinde rahibin sesinin gücü ve elleriyle hastayı tedavi etmeye çalıştığı anlatılmaktadır. Bkz. Rigveda, 2018:531,954-955.

⁴³ Hastalığı ortadan kaldırma bölümü (Yakshmanāşanam) İlahilerde, kişinin burun delikleri, göz, kulak, çene, baş, beyin, dil, boyun kirışleri, göğüs kemikleri, omurga, kol, bağırsak, iç organlar, makat, kalp, böbrek, karaciğer, dalak, uyluk, diz kapağı, topuk, ayak uçları, kalça, karın, kasık, tüm boşluklar (kavite), saç, tırnak ve eklemelerinde bulunan, tepeden tırnağa, hastalığı çeker yok ederim şeklindeki ifadeler rahibin veya söyleyen kişinin temel anatomik ve fizyolojik bilgiye sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bkz. Rigveda, 2018:968-969.

⁴⁴ Yama’nın sağlık ve başarı ihsan ettiğine inanılmaktadır. Bkz. Rigveda, 2018:817.

⁴⁵ **1a-** agnim ĩle purohitam/**1b-** yajñasya devam ırtvijam/**1c-** hotāram ratnadhātāmam. Bkz. Rig Veda, 1994:1.

ve tıbbî bitkilere dair bilgiler yer almakla birlikte bunlar düzensiz, cümle arası ve müstakil olmayan tıbbî bilgilerdir (Raina, 1990:41). Rigveda metinlerinde insan anatomisi ile ilintili başlıca yapılar kalp, ciğer, böbrek, bağırsak ve diğer bazı iç organlardır (Kutumbiah, 1969:1).

Kutsal Upanişad metinlerinde, ilahilerin insanın özü olduğunu doğrulamak için herşeyin özünün toprak olduğu, toprağın özünün su, suyun özünün bitki, bitkinin özünün insan, insanın özünün konuşma ve konuşmanın özünün de Rg (ilahi) olduğu dile getirilmektedir. Nihayetinde ilahinin özünün melodi; melodinin özünün de özlerin özü olan *Udgitha* (en yüksek şarkı) olduğu vurgulanmaktadır (Upanişadlar, 2016:91). Bu metinlerin içeriğinde hekimler özel bir sınıf olarak kendisine yer bulmuştur. Buna göre hekimler yanlarında taşıdıkları çantalardaki aromatik tıbbî bitki ve ilaçlarla her an için hastalıklarla mücadelede hazır durumda olmalıydı. Doktorlar da yaptığı icrâata göre kendi arasında cerrâhlar, sihirbaz hekimler, zehir hekimleri ve genel hekim şeklinde sınıflandırmaya tabi tutulmuştu (Major, 1954:67).

Sāmaveda

Sāmaveda, Hinduizmin temel kaynaklarından olan ezginin bilgisi anlamına gelen *sāman+veda* (sāmaveda:सामवेद) kelimelerinden türemiş Sanskrit kökenli bir terimdir. Sāmaveda'nın diğer tüm vedalar gibi ilahi kaynaklı olduğu ve insanlığın maddi ve manevi hayatını düzene koymak için yaratılıştan beri var olduğu söylenmektedir. Bu metinlerin ilk satırlarında tanrıya yakarıшта bulunularak onun yüceliğinin ve sanatının farkında olduğu ve yüceliğinin tasdik edildiği bildirilir. Devamında vedaların menşeinin ve evrendeki tüm bilginin menşeinin kendisi olduğunun kabul edildiği yazmaktadır. (Sāmaveda, 1981:1). Rigveda metinlerinin yarısı kadar olan Sāmavedalar, müzikal bir şekle sokulan çok sayıda Rigveda ilahisini de tekrar etmekte ve bünyesinde barındırmaktadır. 1814 dörtlükten oluşan bu metinler kendini gerçekleştirmenin coşkunluğu ve mutluluğunu temsil etmektedir. Özel ve dini günlerde köy ve kırlarda toplanan topluluklar arasında okunan melodik ilahiler olarak da bilinmektedir (Chowdhury, 1988:41; Gerson, 1999:23). Kurban törenleri ile ilgili emir ve yasakları da barındıran bu metinler ilahi şeklinde ve makamla okunur (Bîrûnî, 2015:80).

Bu ilahiler sadece dini ve ictimaî konularda değil aynı zamanda tıp ile ilgili de çok sayıda pasaj içerir. Bu pasajlarda Āyurvedik tıbbın temeli sayılan tıbbî bitkilerin faydaları

ve mahlukâtın kaynağı sayılan beş element hakkında mâlûmat vardır (Sāmaveda, 1981 :92,95).

Yajurveda

Dua ve ritüellerin yer aldığı ve bazı kısımlarının düz yazı şeklinde olduğu dini metinleridir. *Yajur+veda* (yajurveda:यजुर्वेद) metinleri toplamda beş sanhitadan oluşup bunların dört tanesi *Kara Yajurveda* geriye kalan bir tanesi ise *Beyaz Yajurveda* olarak bilinir. Önemli bir kısmı Hinduizm ile alâkalı olmakla beraber bir kısmı kara-büyü ile ilgilidir (Chowdhury, 1988:41). Kāndin vezniyle yazıldığı söylenen Yajurveda’da kelimeler birleştirilerek okunur (Bîrûnî, 2015:78-79). Yajurveda, zihni temizlemek, bilinci uyandırmak için yapılan yoga ritüeli ve fedakârlıklarla ilgili bir veda alanıdır. Buradaki amaç insanın içindeki evreni harekete geçirip dış dünya ile birleştirmektir (Gerson, 1999:23). Ruhun bağımsızlığa ermesi için beden, akıl ve arzular denetlenir. Yoga ile beden ve ruh arasındaki uyum güçlendirilmeye çalışılır. Böylece kişinin acıyı hissetmeme, kalbin çalışmasını denetim altına alma, uzun süre aç kalabilme gibi yeteneklerinin gelişmesi sağlanır (Sarı, 2007:28). Bu yolda ilerleyen tek amacının yolun sonuna ulaşmak olduğu, amaçsız insanların ise yaşamın sınırsız seçenekleri arasında kaybolup gideceğinden bahsedilir. Bu çerçevede yoga tam bir denge ve her zaman aynı kalan bir dinginlik hali olarak kabul edilir. Yoga’nın bilgeliğinde tüm bencil kaygılar aşılarak eylemdeki bilgeliğe ulaşılabileceğine inanılır. Eylem eylemsizlikten daha iyi olarak kabul edilir ve bedenin canlılığını idame ettirmek için dahi olsa harekete ihtiyaç duyulduğu söylenir. Bu doğrultular temelinde yoga aydınlanmaya ulaşmanın yolu olarak kabul edilir (Vyasa, 2014:28-29, 34). Bedenini ve zihnini metidasyonla denetleyen ve içindeki sonsuz öz ile bütünleşen biri ebedi mutluluk ve doyum olan Nirvana’ya ulaşır. Nirvana’ya kimlerin ve nasıl ulaşılabilirliğinin bilgisi dışında bu yolda kalacak olanlar hakkında da mâlûmat verilir. Amellerinde dengeyi gözetenler ayrı tutulmak şartıyla, oburların, kendini açlığa mahkûm edenlerin, aşırı uyuyanlar ve hiç uyumayanların bu yolda başarılı olamayacaklarına inanılır (Vyasa, 2014:50-51).

Atharvaveda

MÖ 3000-1000 yılları arasında tarihlendirilen bu dini metinler antik Hint tıp sisteminin ilk nüvelerini içermektedir (IAIM, 2010:72). Sihir formüllerinin bilgisi manasına gelen *Atharvaveda* (ātharvaṇa:आथर्वण), *atharvan/athar* (ateş/ateş rahibi) ve *veda*

(bilgi) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmektedir. Hint tıbbına dair en erken bilgiler, Rigvedaların yanı sıra, çoğunlukla Atharvaveda metinlerinde yer almaktadır (Zimmer, 1948:1). Sandhi imla kuralına uygun olarak düzenlenen bu metin Rigveda ve Yajurveda'dan farklı olarak *bhara* vezni ile oluşturulmuştur. Bunlar genizden gunneli bir şekilde okunur. Kurban törenlerinin yanı sıra ölümlerle ilgili emirler ve yapılması gereken merasimler hakkında bilgiler içerir (Bîrûnî, 2015:80). Toplamda 20 bölümden (kâṇḍa) oluşan Atharvaveda metinleri bünyesinde 731 ilahi ve 6000 beyit barındırmakta olup neredeyse ⅔'ü kadar Rigveda metinlerinin tekrarıdır (Atharvaveda Samhita, 2004, C.1:x; Raina, 1990:55).

Metinlerin ancak ¼'ü kadarının tıpla ilintili olduğu söylenebilir (IAIM, 2010:72-73). İlgili bu metinler genel tıp bilgisi, hastalıklar, tedavi, evlilik ve beden terbiyesi ile ilgili olup 14. ve 19. kitaplarındaki ilahilerde yoğun bir şekilde işlenmiştir (Atharvaveda Samhita, 2004, C.1:xi).

Bu ilahilerin 114'ü sağlık, hastalık ve tedavide istifâde edilen tıbbî bitkilerden bahseder. Bunların başında fiziksel rahatsızlıklar, anemi, cüzzam, humma, verem, kalp, göz, kulak, deri hastalıkları, delilik, epilepsi, abdominal ve üriner rahatsızlıklar, urlar, lenf adenit, felç, romatizmal rahatsızlıklar, cinsel temas yoluyla bulaşan birtakım hastalıklar, baş ağrısı, kürtaj ve zehirli oklar sonucu zehirlenmeler gibi vakalar gelmektedir. Tedavi yöntemleri ise doğaüstü güçler, dini ritüeller ve bitkisel droglara dayanmaktadır (Raina, 1990:55; Sarı, 2007:25; IAIM, 2010:72-73). Çizgili yılan, engerek yılanı ve karayılan sokmalarına karşı istifâde edilen *mādhūka* (meyan) kökü droglara tedavi yöntemlerindedir (Atharvaveda Samhita, 2004, C.2:60-61). Bazen de *jangida*, *gulgulu*, *kustha* ve *sata-vara* gibi tıbbî bitkilere başvurulmuş ve bunlar aynı zamanda tılsım olarak da kullanılmıştır (Kutumbiah, 1969:xii). Ayrıca yılan ısırıklarına karşı koruyucu olarak tılsımlara güvenmişlerdir. Şayet biri kimse zehirli bir yılan tarafından ısırılır ve tılsımcı bulamazsa bir koruma yöntemi olarak mağdur kişi hasıra sarılır ve üzerine tılsımlı yaprak konulurdu (Bîrûnî, 2015:129). Bunun yanı sıra çıban ve tümörler, sıraca, kulunç, kabızlık, ishal, havale, gut, romatizma, kalp hastalığı, inme, zührevi hastalıklar, göz hastalıkları, kadın doğum, gebelik, gebelik süresinin 10 aya çıkarılması hakkında da detaylı bilgiler yer almaktadır. Cerrâhî alanlarda ise takma bacak, diş ve göz yapıldığı ve uygulandığına dair bilgiler mevcuttur (Major, 1954:67). Hastalıkları iyileştirmek için kutsal sayılan bu metinlerde ilaca ve merheme yakarışlar yer almaktadır. 19. Kanda'nın 44. Sukta'sının

başında hasta kimsenin: “Ey merhem! sen hayatı uzatan, her hastalığı iyileştirensin. Sen ki mutluluk (hastalığı giderensin) verensin. Sarılık mı? Bırak da merhem defetsin. Merhem yeryüzünde meydana geldi ve insana hayat verdi. Ey merhem tanrısı! beni herşeyden korusun, tıbbî bitkiler dahi sana galebe gelemez” şeklinde dua ile karışık bir anlatım yer almaktadır (Atharvaveda Samhita, 2004, C.3:372-374). Kişinin yakarışlarından birisi de kendi bedeninin daha sağlam ve uzun süre ayakta kalması arzusuna yöneliktir. Bu döneme ait olan: “*Ey tanrım ağzımı dillendir (konuştur), burun deliklerimden nefes almama müsaade et, gözümün görme kalitesini artır, kulaklarımın duyma yetisini güçlendir, saçlarımı ağartma, dişlerimi kırma, kollarımı güçlü kıl. Uyluklarıma kuvvet ver, ayaklarımı koru, yaralanmama ve düşmeme fırsat verme*” gibi yakarışlar ilk dönem tıbbının henüz inançtan kopmadığının bir göstergesidir (Atharvaveda Samhita, 2004, C.3:424).

Atharvaveda metinlerinin temel maksadı kötülüğü, talihsizliği, düşmanları def edip tanrıları ve mantraları yatıştırmaktır. Diğer vedaların aksine Atharvavedalar büyü sözleri de içermektedir (Gerson, 1999:23-24). Ayrıca uzun yaşamın yolunu aramak, hane halkı içindeki herkesin dualar vesilesi ile tanrıya yaklaşmak, kozmogonik ve teozofik alanlarla ilgili geniş pasajlar vardır (Atharvaveda Samhita, 2004, C.1:ix). Yapılan tüm işlerin ruha adanması halinde eylemlerin kişiyi kirletmeyeceği ve kişiye zarar veremeyeceğine inanılır. Bu durum su yüzeyinde durduğu halde mütemadiyen temiz ve kuru bir şekilde kalabilen kutsal lotus yaprağına benzetilir (Vyasa, 2014:46).

1.4.2. Klasik Dönem (Brahmanistik/Budistik) Hint Tıbbı

Her medeniyetin belli bir alanda çok gelişmiş olduğu birer zaman dilimi olmuştur. Bu zaman dilimlerinde dini, siyasi, iktisadi, ictimai ve kültürel öğeler etki itibariyle bazen denge halindeyken bazen de bunlardan biri veya birkaçı ön plana çıkmaktadır. Tıbbî bilgi açısından meseleye bakıldığında, çok sayıda inanç sisteminin hâkim olduğu Hindistan’da, bu minvalde bir tablo ile karşılaşılacaktır. Burada bahsi geçen öğelerin biri veya birkaçının iç içe geliştiğini görmek mümkündür. Bunun en bariz örneklerinden biri Hinduizmin kutsal dini metinleri olan vedaların tıba dair çok sayıda malumat içermesidir. Bu tıbbî bilgi birikimi, Brahmanistik dönemde yetişen hekimleri de etkilemiş, geliştirmiş ve hacimli eserler vermelerine olanak sağlamıştır. Hem çok sayıda meşhur tabibin yetişmesi hem de telif ettikleri eserler açısından Brahmanistik dönemi antik Hint tıbbının zirvesi olarak görmek mümkündür.

MÖ 800 ve MS 600 arası uzun dönem, Hint tıbbının klasik dönemi olarak kabul edilir. Bu uzun dönem, kendi içerisinde inanç veya hâkimiyet esasına göre farklı başlıklarla ele alınarak bir sistem çerçevesinde tasnif edilmiştir. Fakat en ciddi gelişmeler daha ziyade milattan önceki asırlarda (MÖ 500-200), özellikle de Suśruta, Caraka ve Vāgbhāta'nın eserlerinin ortaya konulması ile yaşanmıştır. Böylece Hint tıbbında büyük gelişmeler görülmüştür. Bu aynı zamanda yeni tıbbî yaklaşımların yaşandığı ve temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur. Bu naturalistik yaklaşımda hastalık sebebi olağanüstü ve metafizik güçlere (tanrılar, habis ruhlar, kâhinler) dayandırılmaktan ziyade, insanın doğasında var olan içsel dinamiklerde aranmıştır. Hıtlar dengesi, mevsimlerin etkisi, çevresel faktörlerin etkili olduğu bu düzlem Āyurvedik tıpla özdeşleşmiştir. Bundan dolayı dönemin iki önemli eseri olan Suśruta-saṃhitā ve Caraka-saṃhitā külliyyâtları geçmişte olduğu gibi günümüzde de Hint tıp sistemini derinden etkilemeye devam etmektedir (Jee, 1896:33; Pioreschi, 1991:240-241). Bu eserlere ve müelliflerine ayrı bir bölümde değinileceğinden şimdilik onların bu çalışmalarında hastalıkların, drogların kökenine inip, kelime manalarını yorumlayıp etiyojoloji ve semptomları değerlendirerek tıbbî çözüm ve reçeteler sunduklarını belirtmek yeterli olacaktır. Bu yeni gelenek hekimin duruşunu, tutumunu ve öğretilerini etkilemiştir. Suśruta, Caraka ve Vāgbhāta gibi meşhur hekimlerin takip ettiği bu yöntem aynı zamanda bundan sonra gelecek Budist geleneğin tıp alanındaki yansıması olmuş ve çok geç tarihlere kadar devam ettirilmiştir. Bu “büyük üçlü”nün yanı sıra bir de bunların şarihleri, ardılları olan “küçük üçlü”ler vardır. Bu küçük üçlünün ilki olan Mādhava'nın *Nidanam-saṃhitā*; Śārṅgadhara'nın *Śārṅgadhara-saṃhitā* ve Bhāva'nın *Bhāva Prakāśa* adlı eserleri vardır. Bunlar haricinde klasik dönemin sonlarına doğru çok sayıda meşhur hekimle karşılaşmaktayız. Bunlardan ön plana çıkan iki tanesi Mashava Carya adlı hekim ve Rigvedaların müfessiri olarak görülen ve hastalıkların teşhisi konusunda çalışmalar yapan, yorumlarıyla Hint tıbbının anlaşılmasında katkı sağlayan Mādhava adlı hekimdir (Singhal ve Patterson, 1993:xiii; Muthu, 1927:31; Samboo, 1963:227).

Brahmanizm'e bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenen Budizm kısa bir süre içerisinde Hint coğrafyasında yayılma alanı bulmuştur. Bu inanın kurucusu olan Buda'nın devrinin yanı sıra, İskender'in gelişine tekabül eden devirde de Hindistan'da güçlü askeri yapıya sahip krallıklar ve cumhuriyetle idare edilen birkaç ayrı bölge vardı. Bu bölgelerde yaşayan halk için şehirlerde toplanma alanları, oyun alanları ve sıcak hava

akımı ile çalışan hamamlar inşa edilmiştir. Köylere ulaşım için yollar inşa edilmesinin yanı sıra buralarda depolar, misafirhane ve parklar yapılmıştır (Muthu, 1927:31). Buralarda günlük toplantı ve eğlenceler dışında, muhtelif tanrılar şerefine şölenler tertip edilir, kadın ve erkeklerin katıldığı toplantılar düzenlenir, işret meclisleri kurulur ve toplu mesire organizasyonları icra edilirdi (Vātsyāyana, 2012:23).

Buda'nın doğuşuna rastlayan zaman dilimleri, ihtişamlı Hint medeniyetinin bazı yönlerden (anatomi ve cerrâhî) duraklamaya geçmişse de gerek tıp müesseselerinin kurulmasında gerekse de eczacılıkta ilerleme kaydedilmiştir. Buda'dan önce anatomi ve cerrâhî bilginin şekillenmesi devam ederken, Suśruta tarafından anatomi ve cerrâhî iyi bir noktaya getirilmişken, Budizmin etkisiyle bu alanlarda bir gerileme yaşanmıştır. İnançtan kaynaklı etik kurallara riayet eden Buda ve takipçilerinin, insan ve hayvanlar üzerinde diseksiyona izin vermemesi anatomi ve cerrâhînin gelişmesinin önünde bir engel olarak görülmüştür. Tüm bu yasaklamalara rağmen bazı tıp alanlarının (eczacılık, hastaneler vs.) desteklendiği görülür. Budizm'in hâkim olduğu bu dönemde ülkenin her tarafında insanlar ve hayvanlar için hastane ve tedavi merkezleri kurulmuştur. Ülkede 17 hastane açıldığı ve hastaların hijyenik ortamda iyileştirildiği, ilaç, taze sebze-meyve verildiği ve gerekli görülen hastalara masaj yapıldığı bilinmektedir (Muthu, 1927:32; Sarı, 2007:35).

Bu dönemde üç büyük hekim haricinde, onlar kadar meşhur olmasalar da 230 meşhur hekim ve bunlara ait bilinen 500 eser vardır. Buna tasnif edilmemiş eserler de eklendiğinde bu sayı 800'ü bulmaktadır. Hint hekimlerin *Materia medica* ve zehirbilim alanındaki çalışmaları, çağdaşları olan hekimlere nazaran çok üst düzeydedir. Onları değerli kılan sebeplerden biri de drog hazırlamadaki maharetleri ve terkiplerde kullandıkları drogların kalitesidir. Yanlarında taşıdıkları bu terkiplerin yanı sıra hekimler *tentür, elektuar, enfüzyon, merhem, hap, toz ilaçlar, şurup, emilsiyon, fitil, sargı, kandil, losyon, ağrı kesici merhem* gibi çeşitli malzemeler bulundururdu. Aynı zamanda *altın, gümüş, bakır, kalay, kurşun, cıva, sülfür, arsenik, kurşun-sülfat, demir-sülfat, boraks, şap ve çinko-karbonat* gibi minerallerden de istifâde ederlerdi. Muhtemelen cıvayı deri hastalıkları, çiçek hastalığı ve frengiye karşı droglarda kullananların öncüsü Hint hekimleridir. Cıvayı iyi bilmelerine rağmen, afyon kullanımını çok sonraları Müslüman kimyacılar öğrendikleri bilinmektedir. Hint hekimleri klinik tıpta da gerek birçok hastalığı tanımlamaları ve gerekse de tedavileri ile çağdaşlarına göre ön sıralardaydı (Major, 1954:77). Hint hekimlerinin meziyetlerinden birisi de hastalık etmenini ararken

kullandıkları metot ile ilintilidir. Buna göre hekim, hastanın gaitasına, balgamına, idrarına bakar ve nabız muayenesi yapardı. Hekimler, idrardaki tatlılığı şeker hastalığına yormuşlar ve bu belirtiyi *madu mehe* (ballı idrar) şeklinde tanımlamışlardır. Bunu karıncaların tatlı idrara akın etmesiyle test etmişlerdir (Major, 1954:77; Sarı, 2007:24; Bayat, 2010:95).

Bilimsel ve tıbbî gelişmeler Büyük İskender'in Hindistan'a gelmesinden sonra da devam etmiştir. Buda'nın özel hekimi olan Jivaka'nın başarılı kafatası ameliyatı gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bir kısım doktor da zehir ve zehir bilimi alanında uzmanlaştı. Grek hekimleri askerlerin yılan tarafından ısırılması vakalarına karşı çaresiz iken Büyük İskender bu konuda Hintli hekimlerden istifade etmiş ve bu vakaların iyileştirilmesinde başarı sağlamıştır. İskender onların tecrübe ve becerilerine hayran kalmış ve askerlerinin onlardan ders almasını sağlamıştır. Anavatanına dönüşte de bazı meşhur Hint hekimlerini beraberinde götürmüştür (Muthu, 1927:32-33).

1.4.2.1. Çandragupta Maurya Devrinde Tıp (MÖ 322-297)

Çandragupta'nın olağanüstü yaşamı ve yaptıkları dünya tarihinde derin bir etki yaratmıştır. Sınır bölgelerinde haydutluktan krallığa uzanan uzun bir hayat serüveni vardır. Onun idaresi Büyük İskender'in Hindistan seferinden birkaç yıl sonra (MÖ 327) başlamıştır. Çandragupta, Hindistan'da kurulan Maurya Hanedanlığı'nın ilk imparatorudur. Onun devrinde çok sayıda hastane inşa edilmiş olup, ilaç deposu olarak da kullanılan geniş yapılar mevcuttu. Burada bulunan yabancıların teşhis ve tedavisi belli bir ücrete tabiydi. Herhangi bir acil duruma karşı hekimler ilaç ve tertibatıyla hazır halde bekletilirdi. Askeri hekimler ve hemşireler cerrâhî aletleri, yağları, sargıları ile birlikte tam teçhizatlı olarak orduda bekler ve aynı zamanda askerlere moral verirdi. Ordu veterineri olarak görev yapan kişiler de yaralanan at ve fillerden sorumluydu. Tıbbî bitkilerin hem geniş arazilerde hem de saksılarda yetiştirildiği bilinmektedir. Devlet tıbbî uygulamaları denetler ve düzene koyardı. Doğan ve ölen kimselerin kaydı tutulmak zorundaydı (Muthu, 1927:33-34; Davids, 2007; 226-227). Sadece bu ülkenin vatandaşlarının değil, aynı zamanda ülkeye misafir olarak gelen yabancıların faaliyetlerini içeren kayıtlar tutulurdu. Yabancıların bu ülkede ölmeleri durumunda özel eşyalarını ailelerine ulaştıran, hastalandıklarında onların bakımlarını takip eden ve öldüklerinde defin işlemlerini organize eden memurlar tahsis edilmiştir (Davids, 2007;

223). Aynı zamanda ister yerli ister yabancı olsun kendilerinde tesbit edilen tehlikeli hastalıklar hekim tarafından ilgili mercilere rapor edilirdi. Bunu tespit edip de bildirmeyen hekimler yasalar karşında suçlu bulunur ve cezalandırılırdı. Hekimin dikkatsizliğinden kaynaklanan ölüm vakaları hekime yönelik ağır bir cezayı beraberinde getiriyordu. Bulaşıcı ve salgın hastalıkların arttığı zamanlarda gerekli tedbirleri alan hekimler halka ilaç dağıtmak zorundaydı. Rahiplerden de yaptıracağı dinsel törenlerle onları bu hastalıklarından arındırması beklenirdi. Bu tür hastalıkların taşıyıcısı veya yayıcısı olarak görülen sıçan, çekirge, böcekler ve kaplanlar öldürülüp imha edilirdi. Boğma, boğulma, zehirlenme ve asılma gibi şüpheli ölümcül vakalarda kişinin bedeni otopsik bir incelemeye tabi tutulur ve ölümüne sebep olan faktör gerekçeleriyle mahkemeye bildirilirdi (Muthu, 1927:35).

I.Çandragupta döneminden çok sonraları, II. Çandragupta (MS 380-415) devrinde Hindistan'a bir seyahat gerçekleştiren Çinli Budist seyyâh Fâ-hien (Fâxiân)'nin aktarımına göre, Vaisya ailesinin ileri gelenleri Hindistan'nın birçok şehrinde dispanser ve hastane işlevi gören bakımevleri kurmuştur. Bu bakımevlerine sığınan fakirlere, öksüzlere, kimsesizlere, sakat, çocuğa sahip olamayanlara, dul ve hastalara ücretsiz bakım hizmeti verilmesinin yanı sıra kendilerine ihtiyaçları kadar ücretsiz ilaç ve gıda temin edilirdi. Hastalar ise görevli hekimler tarafından tedavi edildikten sonra dinlendirilir ve kendilerini iyi hissettikleri vakit gitmelerine müsaade edilirdi (Fâ-hien, 1886:79).

1.4.2.2. Aśoka Devrinde Tıp (MÖ 268-232)

Çandragupta'dan sonra tahta oğlu Bindusara (MÖ 298-272) geçmişse de hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. Eldeki bilgiler onun, tahtı büyük oğlu Susima'ya bırakmayı arzuladığını fakat bunda başarılı olamayınca tahtın küçük oğlu Aśoka'ya⁴⁶ geçtiği yönündedir. Kardeşi ile taht mücadelesinden başarılı bir şekilde ayrılan Aśoka, ülkenin idaresini devralmıştır (Davids, 2007:230). Aśoka, Ujjeni bölgesinin genel valisi konumundayken babasının ölümü üzerine tahta geçip uzun bir müddet Mauryalılar

⁴⁶ Kaynaklarda Aśoka'nın gençliği ve ilk dönem eğitimi hakkında detaylı bilgi mevcut değildir. Kendisi vali olarak görev yaptığı sırada Vedisa'da yaşayan genç bir kızla evlendiği bu evlilikten Mahinda adında bir erkek ve Sanghamitta adında bir kızını dünyaya geldiği söylenmiştir. Yeryüzünde Aśoka'dan kalma herhangi bir yapı kalmamış olmasına rağmen Sanchi bölgesinde ona ait bir yazıt bulunmuştur. Bu yazıtın bölgedeki ilk tapınağa ait olduğu dile getirilmiştir. Bkz. Davids, 2007:236-237,241.

Hanedanlığı'nın idaresini elinde bulundurdu (Muthu, 1927:35). Büyük Aśoka olarak da bilinen bu kral, MÖ 252 yılında Budizm inancını seçince askeri operasyonları bir tarafa bırakıp, Budizm'in yayılması için çaba sarf etmiştir (Baz, 1975:23).

Din deęiřtirmesindeki⁴⁷ temel faktörün savaşın dehşetinden vicdan azabı duyması, akabinde yaşanan ölümler, hastalıklar ve toplu ölümler olduğu söylenmiştir. Bunun yanı sıra savaşçı olmayanların, münzevîlerin hatta barışçıl Brahmanların bile zor kullanılarak savaşa sürüklenmeleri onun bu kararı vermesinde etkili olmuştur (Davids, 2007:230). Her hükümdarın kendine ait kanunları olabileceği gibi Aśoka'nın da kendine ait kanunları (dhamma) vardı. Onun kanunlarından birinde: “*Kurban amacıyla hiçbir hayvan kesilmeyecek, canlıya zarar verilmeyecek, hastalık, evlilik, doğum ve yolculuğa çıkmak gibi eylemlerde řans getirmesi amacıyla düzenlenen etkisiz ayin ve törenler yerine dhammanın řans getirecek törenlerinin düzenlenmesi sağlanacak ve burada köle ve hizmetlilere doğru davranılacak, öğretmenler onurlandırılacak, tüm canlılara karşı kendini tutma, brahmanlara ve münzevilere karşı cömertlik bahşedilmesi...*”⁴⁸ gibi maddelerin yer aldığı görölmektedir. Megasthenês'in Aśoka öncesi dönemlere ait olan aktarımına göre, bir hayvan bıçakla değil, boğulmak suretiyle kurban edilirdi. Bu uygulamanın, kurbanın bir bütün olarak tanrıya ulaşması düşüncesinden kaynaklandığı söylene de Aśoka'nın, iktidarında kurban amacıyla dahi hayvan kesmeyi yasaklaması ve belirli alanlara yönelik bazı kurallar getirmesi hem hâkimiyetini yerleştirmek hem de düşüncelerini yaygınlaştırmak düşüncesinde olduğunu göstermektedir. MÖ 225 yıllarına tarihlendirilen ve kendisine ait olduğu söylenen 13. Buyruk'ta oğullarına ve torunlarına hitaben, kılıçla zafer kazanmaktansa, *dhamma* ile kazanılan zaferin kendisi için daha memnuniyet verici olduğu ve savaşa kesinlikle karşı bir tavır takındığı yazılıdır (Megasthenês, 1877:71; Davids, 2007; 248-249).

Kral Aśoka'nın idaresi altında MÖ 268 yıllarından sonra tıbbî düşüncede yüksek bir gelişme yaşanmıştır. Bu devirde çok büyük ve ileri düzeyde sayılacak sağlık kurumları açılmıştır (Baz, 1975:23). Bu kurumlardaki hekim ve diğer sağlık çalışanları bir sözleşme

⁴⁷ Aśoka'nın din değiştirme kararının aşamalı olarak gerçekleştiği bildirmiştir. İki buçuk sene müritlik (upasaka) yaptığı fakat bu süre içinde coşku duymadığı, daha sonra Budist inancını kabul ettiğini ve nihayetinde daha üst mertebeye olan Dhamma'ya ulaştığı söylenmektedir. Bkz. Davids, 2007:238.

⁴⁸ Bu maddelerin dışında 11 madde daha olup bunlar teşrîfât; dost ve akrabalara yardım, harcama ve iktisat; otokontrol, hoşgörü; iyilik ve kötülükler hakkında detaylı bilgiler verir. Bu maddelerin hepsi *Taş Buyruk* (Ant) 'ta yer alır. Bkz. Davids, 2007:246-247.

akdi çerçevesinde mesleklerini icra etmişlerdir. Kimin ne kadar maaş alacağı başka bir yerde çalışan aynı statüdeki kişiyle benzerlik göstermek durumundaydı. Çalışana ücretinin ödenmemesi halinde, çalıştığı kurum cezalandırılarak, kendisine maaşının 10 katı kadar ücret ödenirdi. Bir ordu cerrâhının aldığı yıllık ücret 2.000 pana (gümüş para) dolayındaydı. Maaşının yanı sıra hekim, cerrâh ve veterinerlere satışı ve ipotek hakkı olmayan bir de toprak parçası da bağışlanırdı (Reddy, 1966:3).

Kral Aśoka devrinde *Benares*, *Taxilla*, *Vidarbha (Berar)* ve *Nalanda* gibi okullarda yetişen hekimler, misyonerlik faaliyette bulunmak için Grek, Çin ve Tibet gibi uzak bölgelere seyahat gerçekleştirirlerdi. Budizm’i yaymalarının yanı sıra, Hint tıbbına ait mâlûmatı, yazmaları ve tıbbî bitkileri de gittikleri yerlere taşımışlardır. Benares ve Taxila gibi eğitim kurumlarında neredeyse bütün bilimler okutulmaktaydı. Bu okullar, anatomi ve cerrâhî alanlarındaki gerilemeye rağmen, diğer tıp alanlarında ve kimya eğitiminde ön plana çıkmıştı. Tıp öğrencilerinin yanı sıra, Budist rahiplerin tapınaklarda tıp, kimya ve beşerî ilimler dersleri alıp ve öğretecek konuma geldikleri söylenir. Hindistan’da, tıp eğitimi veren okulların yanı sıra hem insanlara hem de hayvanlara hizmet veren çok sayıda hastane mevcuttu. Aśoka, tüm canlıların korunması prensibi çerçevesinde ülkenin her tarafını tıbbî bitkiler, kökler ve meyve ağaçları ile donattırmıştır. Tüm bu gelişmelere bakıldığında Aśoka devrinde, bilim ve sanatta bâriz bir ilerleme kaydedildiği görülmektedir (Muthu, 1927:36-37; Rehm, 1969:34; Baz, 1975:23).

1.4.2.3. Hint Tıbbının İslâm Tıbbına Etkisi

İslâm’ın ilk yüzyıllarında İslam tıbbının şekillenmesinde Hint tıp kaynakları uyarıcı ve itici bir güç olmuştur (Major, 1954:81). Bu kaynakların aktarımında Cundişapur⁴⁹ önemli bir köprü vazifesi görmüştür. Günümüzde İran topraklarında bulunan bu yerleşim yeri MS 6. yüzyılda Grek, Süryanî, Pers ve Hint tıp kültürünün

⁴⁹ Emilie Savage-Smith, bilinenin aksine, Cundişâpûr (جندی‌شاپور)’da bir tıp okulu veya ciddi manada bir hastane olduğunu kanıtlayan bir veriye rastlanmadığını belirtir. Sadece burada tıba dair bir etkinlik veya okuma olduğunu kabul etmektedir. Burada hastane veya tıp merkezi olduğunu savunanların tarihçiler olduğunu vurgulamaktadır. Cündişâpûr’un isminin bu şekilde öne çıkmasında, dönemin İslâm devletlerinin yönetim merkezlerindeki Nestûrî-Hristiyan hekimlerin otoritelerinden ve tercüme faaliyetlerine olan katkılarından kaynaklandığını öne süren Savage-Smith, böylelikle bu hekimlerin bir referans olarak kendilerini daha kolay kabul ettirebildiklerini ve konumlandıklarını söylemiştir. Nestûrî-Hristiyan ekolü haricinde, Cundişapur’da tıbbî eğitim gören Haris b. Kelede (Haris b. Kelede’nin tıp etkinliği ve biyografisi için Bkz. Kavak, 2015: 837-850)’nin varlığından bahsedilebilir. Nestûrî hekimlerin Bağdat’taki tıp öğretimindeki Grek temelli tıbbî bilgi referansları, zayıf da olsa, rakipleri olarak görülen Hint ve Bâdiye (İslâm öncesi Arap tıbbi) tıbbî birikimine karşı yükselmiştir. Bkz. Savage-Smith, 1996, C.3:908.

harmanlandığı bir yer olarak karşımıza çıkar. Burada mezkûr kültürlerle ait çok sayıda eser orijinal dillerinden dönemin Farsçasına (Pehlevîce) tercüme edilmiştir.

Müslümanlar'ın Hindistan'ı fethiyle birlikte Hint ve İslâm toplumu arasında birçok alanda etkileşim yaşanmıştır. İslâm'ın Hint topraklarına hâkim olmasından sonra, Hint tıbbında bir gerileme yaşandığı iddiasının aksine, Hint tıbbının İslâm tıbbıyla kaynaştığı, tercüme ve telif faaliyetlerinden sonra yeni eserler ortaya konulduğu görülmektedir. İslâm'ın Hint tıp kaynakları ile tanışması, Abbâsî Halifesi Mansur (MS 714-775)'un himayesi ve destekleriyle Caraka ve Suśruta'nın eserlerinin Pehlevîce üzerinden Arapça'ya tercüme edilmesiyle başlamıştır (Jee, 1896:34; Muthu, 1927:25; Margotta, 1996:17). Klasik İslâm tıp kaynaklarında bu tercümelere esintiler görmek mümkündür. Örneğin, İbn-i Sina'nın sülûk tedavisi bahsinde Suśruta'dan istifâde ettiği; İbn-i Sina ve er-Razî'nin Latinceye tercüme edilen eserlerinde Caraka'dan alıntılar olduğu söylenmektedir (Muthu, 1927:25). Öte yandan Müslümanlar, intikal eden tıp eserlerinden aldıkları bilgilerle şekillendirdikleri ve adına Unanî tıbbı dedikleri sistemi Hindistan'a taşımışlardır. Unanî tıbbı ile beraber yüzyıllardır süregelen geleneksel Hint tıp bilgisi Āyurveda da varlığını sürdürmüştür (Pioreschi, 1991:269).

İbn Nedim'e göre, Hint tıbbının gelişiminde Fars kaynaklarının etkisi vardır. Bu gelişime sebep olan olay ise Büyük İskender'in bazı kaynakları yakma hadisesine bağlanmaktadır. Aktarıma göre Büyük İskender, Farslıların divan ve hazinelerindeki eserleri istinsah edip kendi diline ve Kıptîce'ye tercüme ettikten sonra bu nüshaları yaktırır. Buna ek olarak İbn Nedim, Ptolemaeus (Batlamyus)'a dayandırdığı bilgiye göre, tıp, astronomi ve tabiat ilimlerine dair 54.000'den fazla eserin zapt edilerek İran'dan Mısır'a gönderildiğini ve bu sayıya Hint ve Çin'e kaçırılanların dâhil olmadığını dile getirir. Nitekim Zerdüş ve Câmâsb'ın, Farslıları istila tehlikesine karşı uyararak, önemli gördükleri eserleri tedbiren Hint ve Çin ülkelerine göndermelerini tavsiye ettiği ve Sâsânîlerin kurucusu Erdeşir b. Bâbek (ölümü MS 242) devrinde bu eserlerin iadesinin talep edildiği bilinmektedir. Haleflerinden sonra da devam eden bu iletişim neticesinde Hermes, Dorotheus, Phaedrus, Ptolemaeus ve Firmâsb (Hintli) gibi bilim adamlarının ellerindeki eserler Farsça'ya kazandırılmıştır. Böylece Babil'den giden bilgi birikimin zor da olsa menşesine geri dönüş yaptığını ve çoğunun şerh edilerek istifâdeye sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu geri kazandırma hareketinin Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev (Enûşirvân, ölümü MS 579) döneminde de devam ettiği bilinmektedir (İbn Nedîm, 2017:613-614).

Arapça'ya çevrilen tıp ve mantık kitaplarının bir kısmı da eski Hint dillerinden Farsça'ya tercüme edilen eserlerdir. Bu çevirileri yapanlardan biri de Abdullah b. El-Mukaffa (İbn-i Mukaffa, ölümü MS 724)'dır (İbn Nedîm, 2017:628). Bundan sonra çeviri faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Abbâsî Halifesi Hârûn Reşîd (MS 763-809), Bağdat'ta yeni kurulan tıp okulunda dersler vermesi için Hint kökenli Manaka ve Saleah adındaki hekimleri saraya davet etmiştir (Major, 1954:81). Yine onun devrinde Hintli bir hekim ailesi olan Bermekiler, Bağdat'a getirilmiş ve sarayda büyük bir itibar görmüşlerdir. Bermekîlerin atası olan Bermek'in Belh'de yer alan Budist tapınağının başrahibi olduğu ve İslâm'ı ilk kabul edenin Halid b. Bermek olduğu anlaşılmaktadır. Tıp sanatı alanında mahir olan bu ailenin girişimiyle birçok Hintli hekim saraya davet edilmiş ve onlardan klasik Hint kaynaklarından çeviriler yapılması talep edilmiştir (Singh, 1998:138-139). İbn Nedîm'in aktarımına göre Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî güvendiği bir adamını Hint'e göndererek onların elinde bulunan ilaçları (ve kitapları) getirmesini emreder. Müellif, Bermekîlerin ne işle meşgul olduğunu ve bu ailenin Hint'e dair ilgilerini öğrenmek isteyenlere, Bermekîler'in Hint coğrafyasından getirdiği hekimlere ve filozoflara bakmasını tavsiye etmiştir (İbn Nedîm, 2017:868).

Neticede tıp, eczacılık, zehir bilimi, felsefe, astroloji vs. gibi birçok alandan kitaplar Arapça ve Farsça'ya çevrilmiştir. Halifenin özel hekimi olan *Manka/Menke*⁵⁰ (Manka el-Hindî) adındaki Hintli hekim halifeyi amansız bir hastalıktan kurtarmış ve ayrıca Caraka'ya ait zehir ile alâkalı Sanskrit dilinde yazılmış bir kitabı Farsça'ya çevirmiştir. Bazı kitaplar önce Farsça'ya oradan Arapça'ya bazıları da direk Arapça'ya çevrilirdi (Muthu, 1927:25). Saray hekimi Manka, İshâk b. Süleyman b. el-Hâşimî gözetiminde çalışanlardan olup Hintçe'den Arapça'ya tercüme yapmıştır. Benzer şekilde Bermekî Bîmâristânı'nda çalışan *İbn Duhn el-Hindî* adlı hekim de Hint mirasını

⁵⁰ Menke el-Hindî (منكه الهندي), Hârûn Reşîd'in emriyle Bağdat'a çağrılıp hiçbir hekimin çare bulamadığı hastalığını tedavi edince yüklü miktarda parayla ödüllendirilmiştir. İbn Ebû Usaybia'nın aktarımı Manka'nın Bağdat'a zorla getirildiği izlenimi vermektedir. Nitekim Manka bir anlatımında "Halife neden beni ülkemden getirmeye zorladı ve bu kadar masraf yaptı?" demesi onun isteyerek gelmediğine işaret etmektedir. Kendisi Hintçe (Sanskrit dili kastediliyor) ve Farsça (Pehlevîce kastediliyor) bilmesinin yanı sıra Arapça'yı da kullanabildiğini söyleyen İbn Ebû Usaybia, Şanak/Çanakya (شاناقي)'nın *Kitabü Sumûm* (Zehirler Kitabı) adlı eserini Sanskrit dilinden Pehlevîce'ye tercüme ettiğini dile getirmektedir. Çevirilerinden dolayı ödüllendirildiği, sarayında ikamet ettiği, Hârûn Reşîd'in emriyle Şanak'ın eserleri dışında daha birçok Hintçe eseri önce Farsça (Pehlevîce)'ya tercüme edip, bu dilden de Arapça'ya çevirtmiştir. Manka'nın çevirilerinin odak noktasını daha ziyade Suśruta'nın külliyatı oluşturmaktadır. Bkz. İbn Nedîm, 1997:364; İbn Ebû Usaybia, 1965:474; Brockelmann, 1898:231; Şemseddin Sâmi, 1898, C.6: 4453.

Arapça'ya çevirmiştir (İbn Nedîm, 2017:628). Eserleri Arapça'ya tercüme edilen diğer meşhur Hint hekimleri ise *Şanak*⁵¹, *Kanka el-Hindî*⁵², *Sancehel el-Hindî* (صنجهل الهندي), *Bakher* (باكهر), *Rahe* (راحه), *Sakke* (صكة), *Daher* (داهر), *Ankrezenkel* (انكرزنكل), *Cebher* (جيههر), *Andi* (اندي) ve *Cari* (جاري)'dir (İbn Ebû Usaybia, 1965:473).

Arapça'ya tercüme edilen bazı tıp eserleri *Kitâbü Susrud*⁵³, *Kitabü Seyrek/Kitabü Şarak el-Hindî*⁵⁴, İbn Duhn'un tarafından Arapça'ya tercüme edilen *Kitâbü İstânker el-Câmi*⁵⁵ adlı eser ile *Kitâbü Sindustâk/Sindişar/Sidhisana*⁵⁶ (kurtuluşun/başarının en kıymetlisi); *Kitâbü Muhtasar li'l-Hind fi'l-'Akâkîr*⁵⁷ (Hint İlaçları Hakkında Özet Kitap), *Kitâbü 'Îlâcât el-Hebâlâ li'l-Hind*⁵⁸ (Hint'te Gebe Tedavisi); Hintli hekim Tukiştel'e atfedilen 100 hastalık adı ve bunlara dair 100 reçete içeren *Kitâbü Tûkiştel*⁵⁹ (Tûkiştel'in Kitabı) ve *Kitâbü et-Tevehhum fi'l-Emrâd ve'l-İlel*⁶⁰ (Hastalıklar ve Tedavi Edilemeyen Hastalıklar Üzerine Şüpheler); *Kitâbü Duveynî el-Hindiyye fi 'Îlâcâtî'n-Nisâ*⁶¹ (Kadın Hastalıkları/Tedavileri Üzerine); *Kitâbü es-Sukr li'l-Hind*⁶² (Hint'te Şeker Hastalığı

⁵¹ Tıbbî tecrübesi ve ilaç kullanımındaki etkili yöntemleri ile bilinen Hintli hekim Şanak (شاناق) aynı zamanda iyi bir astrolog ve hatip (hüsn-ü kelim) olup, bu özelliklerinden dolayı Hint krallarının gözdesi olmuştur. Kadim Hint hekimlerinden biri olarak tanıtılan Şanak ismi Arapça'ya çevrilen eserleri sayesinde İslâm dünyasında meşhur olmuştur. Bahse konu olan başlıca eserleri ise *kitâb el-sümum* (zehirler kitabı), hamse makalât (beş) *kitâbü'l-baytara* (baytarlık kitabı), *kitâb fi ilmü'l-nücum* (yıldız ilmi/astroloji kitabı), *kitâbü müntehabü'l-cevher* (maden seçimi hakkında kitap)'dir. Bu eserlerin ilki olan *kitâbü's-sümûm* Halid b. Bermek tarafından Ebu Hatem/Hatim Belhi'ye Hintçe'den Farsça'ya tercüme ettirilmiş ve Abbasi halifesi Me'mun'un emriyle Abbâs b. Saîd el-Cevherî tarafından Farsça'dan Arapça'ya çevrilmiştir. Bkz. İbn Ebû Usaybia, 1965:474; İbn Nedîm, 1997:364; Şemseddin Sâmi, 1894, C.4:2831; Ainslie, 1813:289.

⁵² Kanka el-Hindî (كنكه الهندي) meşhur bir Hint hekim ve müneccimdir. Onun çeşitli alanlara ait eserleri olmakla birlikte burada sadece tıp ile ilintili olan künnaş formundaki tıp kitabı *Kitâbü Tıbb* (كتاب الطب) ve vehim/halisinasyon üzerine olan *Kitâbü Tevehhüm* (كتاب في التوهم) adlı eserlerinden bahsetmekle yetineceğiz. Bkz. İbn Ebû Usaybia, 1965:474.

⁵³ *Susrud* [Suşruta'nın Suşruta-samhitâ adlı külliyyatı]. Hastalık tanımları (işaretleri), tedavileri ve ilaçlar içeren 10 bölümlük bu eser Yahya b. Halid'in emriyle Arapça'ya tercüme ettirildi. İbn Nedîm'in Fihrist'inin tercüme metninde *Susrud*'u ifade etmek için sehven *Sersed* kullanılması ötesinde, *Kitabü Susrud* yerine *Kitab Sesred* 'in tercih edilmesidir. Yazılışı baz alınarak bu şekilde okunması yanlış olmamakla birlikte bu aktarım, Arapça'da yabancı bir dilden alınan kelimelerde duyulduğu şekliyle yazma yönteminden bağımsız düşünülmüştür. Bundan dolayı biz Suşruta'yı işitildiği şekliyle yani *Susrud* şeklinde kullanmayı tercih ettik. Bkz. İbn Ebû Usaybia, 1965:474; İbn Nedîm, 1997:364 ve tercüme metni için Bkz. İbn Nedîm, 2017:777.

⁵⁴ *Şarak el-Hindî* [Caraka'nın Caraka-samhitâ adlı külliyyatı]. Sanskrit dilinden Pehlevîce'ye tercüme edilen *Kitâbü Şarak el-Hindî*, Abdullah b. Ali tarafından Pehlevîce'den Arapça'ya tercüme edilmiştir. Bkz. İbn Nedîm, 1997:364; İbn Ebû Usaybia, 1965:473.

⁵⁵ *İstânker el-Câmi* [Vāgbhāṭa'nın Astāngahriḍaya adlı eseri?]. Bkz. İbn Nedîm, 1997:364.

⁵⁶ *Sindustâk/Sindişar/Sidhisana*. Bkz. İbn Nedîm, 1997:364.

⁵⁷ *Akâkîr*. Bkz. İbn Nedîm, 1997:364.

⁵⁸ *Hebâlâ*. Bkz. İbn Nedîm, 1997:364.

⁵⁹ *Tûkiştel*. Bkz. İbn Nedîm, 1997:364.

⁶⁰ *Tevehhum*. Bkz. İbn Nedîm, 1997:364.

⁶¹ *Duveynî el-Hindiyye*. Bkz. İbn Nedîm, 1997:364.

⁶² *es-Sukr*. Bkz. İbn Nedîm, 1997:364.

Üzerine); Manka tarafından İshâk b. Süleymân için tefsir edilen *Kitâbü Esmâ 'Akâkîr el-Hind*⁶³ (Hint İlaçlarının Adları); el-Hindî'ye atfedilen *Ecnâsi'l-Hayyat ve Sumûmihâ*⁶⁴ (Yılan Cinsleri ve Zehirleri) ve *Kitâb Ecnâs el-Hayyât* (Yılan Cinsleri) ile İbn el-Bitrîk'in *Kitâb es-Sumûmât* (Zehirler Kitabı) adlı eserleri Hint menşeli olup Sanskrit dilinden doğrudan veya Pehlevîce çevirilerinden Arapça'ya tercüme edilmiştir. Rintâh adlı müellife ait olduğu söylenen ve 50 varaktan oluşan *Kitâb es-Sumûmât ve Terkîbuha* (Zehirler ve Yapımları) da Hint menşeli olma ihtimali vardır (İbn Nedîm, 2017:777-778, 805; İbn Nedîm, 1997:364).

1.5. ĀYURVEDA VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.5.1. Tanım

Antik Hint tıbbında en çok öne çıkan ve tutulan tedavi sistemi Āyurveda Sanskrit dilinde *yaşam bilgisi/bilimi* (Āyurveda=आयुर्वेद) anlamına gelir. Bu kavram *yaşam* (आयु=āyu) ve *bilgi/bilim* (वेद=veda) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle türetilmiştir. Antik Hint tıbbında Āyurveda, bir tıp alanı olarak ilimler tasnifinde yerini almıştır (Caraka, 1949, C.2:9; Suśruta, 1907, C.1:2; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:4; Sharma, 1993:3). Hindistan'daki yaygın üç tıp sisteminden biri olan Āyurveda (diğer ikisi Siddha ve Unanî) daha ziyade ülkenin kuzeyinde yayılma alanı bulmuştur (IAIM, 2010:72).

Āyurvedik pratiklerde, uzun yaşam isteğini karşılamak ve insanların yaşamdan zevk almasını sağlamak hedeflenmektedir (Suśruta, 1907, C.1:6). Āyurveda, tam bir sağlıklı olma haliyle güçlü, enerjik ve yaşam gücü ile donanımlı, hastalıklara ve rahatsızlıklara karşı korunmuş olmak ve en nihayetinde hastalıkları ve rahatsızlıkları tedavi etmek gayesindedir (Sharma, 1993:3). Yaşam bilimi duyuların, aklın ve ruhun bir bedende birleşmesiyle eş anlamda kullanılmıştır. Caraka, eserinin hemen girişinde Āyurveda ve diğer faydalı bilimlerin insanoğlu için çok kıymetli olduğunu, iyilik ve kötülük, hastalık ve sağlık, mutluluk ve mutsuzluk açısından iki dünyasını da etkileyebilecek bilgiler içerdiğini ve bundan dolayı bu ilmin öğretilmesi gereğini vurgulamaktadır (Caraka, 1949, C.5:4). Āyurveda, aynı zamanda din ve felsefe ile de iç içe bir tıp bilgisi alanıdır. Āyurveda'da yaşam yolculuğunun bütünü kutsal olarak kabul

⁶³ كتاب أسماء عقاقير. Bkz. İbn Nedîm, 1997:364.

⁶⁴Beyrut baskısında farklı olarak أجناس الحيات وسمومها. Bkz. İbn Nedîm, 1997:364.

edilir. Muhteva olarak hakikat ve gerçeklik sevgisini barındıran Āyurveda gerçeklik *oluş* ve saf varoluştur. Buna göre Ayurveda *yaşamın kaynağı*'dır. Tüm Āyurveda literatürü hakikati bilmek manasına gelen Samkhya yaratılış felsefesine dayanır (Suśruta, 1907, C.1:6; Lad, 2005:13).

Hindistan alt kıtasında ortaya çıkan bu tedavi sistemi kendine has meditasyon, yoga ve astroloji sistemlerini de üreten geçmiş zamanlarda yaşamış ve bu alanda uzman bilgiler tarafından kurulmuştur. Āyurveda'nın hem ruhsal hem de pratik bir temeli vardır. Ruhsal temel, Āyurveda'nın pratik temeli doğurur. Āyurvedik anlayışa göre insanlarda *fiziksel, latif ve nedensel* olmak üzere üç alan vardır. Bu kavramların modern tıptaki karşılığı *vücut, zihin ve ruh* olarak karşımıza çıkmaktadır (Gerson, 1999:15). Dinamik ilkeler üzerine temellenen Āyurveda teoride ve pratikte, tedavi yöntemlerinde ve yaşam stili biçimlendirmesinde *dharmayı* savunur. Hindistan yarımadasındaki ilahi ve şifâî gelenekler *dharma* denilen doğal kanun düşüncesi çerçevesinde gelişmiştir. Sanskrit dilinde bir kelime olan *dharma* tüm evreni yöneten doğruluk kanunları şeklinde anlaşılabilir (Frawley, 2014:27-28). Bütün *dharmik ilkelerin* temelinde ise varoluşun birliği sayılan ve *Yüce Dharma* olarak bilinen *Brahma* vardır. Anlayışa göre Brahma meydana gelmiş ve gelmemiş tüm varoluşun altındaki öz olup hepsi Brahma'ndan gelir ve nihayetinde ona döner. Kutsal yumurtayı kıran Brahma yaratılışın doğrudan sorumlusu olarak kabul edilir (Frawley, 2014:31; Dallapiccola, 2013:35). Brahma, *Sonsuz Ruh'a* sahip yüce varlık olarak tanımlanırken insanın içindeki tecessümü olarak *Atman*, eylem yasası ve yaratılışın itici gücü olarak da *Karma* ile karşılaşmaktayız. Brahma'nın, sonsuz ruh evrenin ozanı, yaratıcısı ve ilk nedeni olduğuna, maddenin en küçük zerresinden bile daha görünmez olduğu halde herşeyi yapabildiğine ve evren üzerinde kontrolü sağlayabildiğine inanılmaktadır. Gözle görülemeyen ve düşünceyle kavranamaması sonsuz ruhun durumu, karanlığın ötesinde ışık saçan güneşe benzetilmiş ması öreneği ile izah edilerek Brahma'nın yüceliği vurgulanmıştır (Vyasa, 2014:59-60). Tüm varlıkların efendisi dünya üzerinde erkekleri ve kadınları yaratarak Dharma, Arta ve Kama ile olan ilişkileri çerçevesinde hayatlarını güzel bir şekilde devam ettirebilmeleri için onlara uyulması gereken emirleri de iletmiştir. Bu emirler ise ancak kutsal metinlerin okunması ve din adamlarının söylediklerinin yapılmasıyla yerine getirilebilir (Vātsyāyana, 2012:5,10). Āyurveda'yı öğrenip sağlıklı, mutlu ve uzun yaşama fırsatı yakalayan kişi

ego ve saplantılarından kurtulup yoga yolunu izledikten sonra Brahman düşüncesi üzerine yoğunlaşarak mutlu bir kurtulaşa ulaşabileceği dile getirilmiştir (Sharma, 1993:3-4).

1.5.2. Tarihçe

Hint tıbbî bilgisini hâvi Āyurvedik yazıldıkları günden günümüze kadar eklemeler yapılmak suretiyle geliştirilmiştir (Taton, 1963:153). Temeli MÖ 4500-2500 yıllarına kadar götürülen Hint kutsal metinleri vedalara dayandırılmış ve bu tıbbî metinler zamanla tedvin edilerek MÖ 1500'lü yıllarda yazıya aktarılmıştır. Vedaların yazıya aktarıldığı bu zaman dilimi birinci vedalar dönemi olarak kabul görmektedir. Bundan sonra kutsal metin olan vedaların bir kısmını oluşturan ve MÖ 1000'li yıllarda insan ve evrenin yaratılışı hakkında mâlûmat veren Atharvaveda metinlerine rastlanılmaktadır. Āyurvedik tıbbâ dair bilgiler daha ziyade Atharvaveda külliyyâtının onuncu kitabında yer alır. Kutsal vedalarda yer alan tıbbî bilginin işlenip sistematikleştirilmesi ise ikinci vedalar dönemi olarak kabul edilen Suśruta ve Caraka devirlerine rast gelmektedir. Hint tıbbî ile ilgili önemli eserler ikinci vedalar döneminde telif edilmiştir (Power ve Thompson 1923:7).

Anlayışa göre antik Hint tıbbının kökeni olan Āyurvedik malumât, evrendeki herşeyin yaratıcısı olarak kabul edilen Brahma tarafından Prajpati'ye aktarılmıştır. Prajpati bu kutsal bilgileri ikiz tanrılar Aşvin'lere, Aşvinler de tanrı-kral İndra'ya öğretmiştir. Nihayetinde bu bilgisi tıp tanrısı olarak kabul edilen Dhanvantari'ye geçmiştir. Dhanvantari de: “Ben mahlukâtın tanrısı için bu bilgiyi yeryüzünde benden talep edenlere aktaracağım” diyerek tıbbî bilginin yayılış serüvenini açıklamaktadır (Suśruta, 1907, C.1:8). Bundan dolayı Dhanvantari, “hekimlerin tanrısı” ve “sağlık bahşedici vedik tanrı” olarak kabul edilir. Kendisinin evrensel bilginin kaynağı olduğuna inanılır ve Hintlilere tıp ilmini bahşeden kişi olarak kabul görür (Power ve Thompson 1923:7). Tanrılar tarafından öğretildiğine inanılan bu tıbbî bilgi böylece “sonsuz varlık alanı”ndan insan şuuruna aktarılarak Hindistan başta olmak üzere asırlar boyunca geniş bir coğrafyada tesir alanı oluşturmuştur (Davis, 1999:11). Āyurvedik bilginin ve Dhanvantari'nin yeryüzüne çıkışı ile ilgili Rāmāyaṇa Destanı'nda ilginç bir efsane anlatılır. Efsanevî anlatıma göre Diti ve Aditi adındaki kutsal kişilikler, yaşlılık ve ölümden kurtulmanın “okyanusun çalkalanması neticesinde elde ortaya çıkacak kutsal sütle” mümkün olabileceğini düşünerek yılanların efendisi olarak bilinen Vasuki'yi müracaat edip, “okyanusun iki tarafındaki kayaçları bağlayarak” suyu çalkalamasını istemişlerdir. Talepleri uygun

görülüp okyanus çalkalanınca kutsal süt yerine, su yüzeyinde Vasuki'nin *hālāhala*⁶⁵ adındaki zehiri görülür. Hem tanrılar hem de insanların bu zehirden etkilenmesi üzerine tanrı Şiva (Śiva,)’ya zehri yok etmesi için yakarıшта bulunulur. Bu isteklere kayıtsız kalmayan Şiva, tüm zehri⁶⁶ içine çekmek suretiyle kurutur. Devamında okyanusun aralıklarla tekrar çalkalanmaya başladığı ve bu okyanustan tanrı Vişnu (Vişnu) ve bin yıl sonra da tıp tanrısı Dhanvantari'nin yeryüzüne çıktığına inanılmaktadır (Valmiki, 2002:50-51).

Āyurveda'nın ortaya çıktığı ortam, tarih boyunca Hindistan'a hayat kaynağı olan İndus Nehri'nin çevresinde oluşan şehir ve bir arada yaşama kültürünün getirdiği bazı gerekliliklerin hayata geçirilmesinin sonuçlarından birisidir. Gelişmiş hijyen kuralları ve altyapının getirdiği yüksek sağlık standartları, taş ve tuğla evler toplumda hayat enerjisinin akmasını sağlıyordu (Gerson, 1999:21) MÖ 1700'lü yıllarda istilalara maruz kalması, iklim değişikliği etkisi ve İndus'un yön değiştirmesiyle bu gelişmiş kültürel yapıda bir gerileme yaşanmıştır. Bu süreci fırsat bilen *Rişiler*, miras aldıkları yoğun tecrübî bilgiyi değerlendirerek, “huzur arayışı”na girmişlerdir (Gerson, 1999:15). Ermiş varlıklar veya gerçeği görenler olarak kabul edilen Rişiler yoğun meditasyon yoluyla günlük yaşamlarında gerçeğin tezahür etmesini amaç edindiler. Onlar, insan ve evren arasındaki yakın ilişkide, kozmik enerjinin canlı ve cansız her şeyde nasıl ortaya çıktığını, varoluşun kaynağının erkek ve dişi enerji (Şiva ve Şakti) olarak meydana gelen *Kozmik Bilinç* olduğunu kavrayarak kendilerini geliştirdiler (Lad, 2005:13). Onların bir nevi inzivâ sayılan bu süreçleri aynı zamanda Āyurvedik bilginin de yoğun olarak görülmeye başladığı dönemdir. Rişiler, *hastalıkların insan hayatına etkisini ortaya koymak ve bütünlük mahlukâtan hastalığı uzaklaştırmak* amacıyla Himalaya Dağları'nın eteklerinde münzevî hayatı tercih ederek buralarda toplu olarak meditasyon yapmaya başladılar. Bu amaçlarına erişebilmek gayesiyle içlerinden Bharajvada'yı lider olarak tayin edip, sistematik tıbbî bilgi arayışına koyuldular. Bharajvada'nın bünyesinde bulundurduğu tıbbî bilgileri bu alanla uğraşan bilginlere (rişi) öğretmesi ve bu münzevî yaşam etkinlikleri sonucunda Āyurvedik bilgi ortaya çıktı (Gerson, 1999:15; Kahya, 1999:182;

⁶⁵ Yılan zehrinin yanı sıra bu isimdeki bir bitkiden elde edilen zehrin adı.

⁶⁶ Mitolojide, Şiva'nın yaratılış sürecini zarardan korumak için bu zehri içtiği ve eşi Parvati'nin de zehrin yayılmasını ve Şiva'nın tükürmesini engellemek için Şiva'nın boğazına sarıldığı ve bundan dolayı o bölgenin mavi renk aldığı aktarılmaktadır. Bundan dolayı da Şiva'nın *mavi boğaz* (Nilakantha= नीलकण्ठ) lakabı da vardır. Bkz. Dallapiccola, 2013:48.

Sharma ve Clark, 1999:3). Rişiler, binlerce yıl şifahren nakledilerek gelen Āyurvedik bilgiyi Sanskrit şiiri şeklinde yazıya dökmüşlerdir. Kayda alınan bu metinlerin çoğu, zaman içerisinde kaybolmuşsa da gerek yazıya dökülmüş olanlardan ve gerekse hafızalarda kalanlardan dolayı bilgi birikimi varlığını korumuştur (Lad, 2005:19). Genel tıp bilgisini barındırmasının yanı sıra, bitkilerle tedavi için gerekli olan mlmatı içeren bu birikim günümüze kadar ulaştırılmıştır. Burada yer alan şifalı bitkilerin kaynağıyla ilgili Hintlilerin en eski destanlarından olan Rmyaņa Destanı'nda yer alan ilginç anektoda göre, tıp tanrısı Dhanvantari'nin yeryüzüne çıktığı denizin çevresinde bulunan dağların şifalı bitkilerin merkezi olduğuna ve destanın kahramanı Rama'nın yılanlar tarafından bu dağda esir olarak tutulduğuna inanılıyordu. Sadece maymunlar vasıtasıyla şifalı bitkilerin toplanabildiği dağda yaşanan büyük bir esinti sonrasında yılanların kaçıştığı ve ellerinde esir tutulan Rama ile kardeşinin kurtulduğu ve bir müddet sonra iyileşerek sağlığına kavuştuğu anlatılır (Valmki, 2012:204).

1.5.3. Āyurvedik Tıbbın Kaynakları ve Temel Özellikleri

Nesilden nesile sözlü gelenek yoluyla aktarılagelen Āyurvedik bilgiler ortaya çıkışlarından çok sonraları tedvin edilerek kaleme alınabilmiştir. Tedvin sürecine gelene dek bu alana ait çok sayıda önemli fikir ve yöntemin kaybolduğu düşünülmektedir (Varier, 2005:5). Āyurvedik bilgi sistemine dair ilk veriler dünyadaki en eski yazılı belgeler sayılan veda metinlerinde kaydedilmiş olup, çoğu şifahren olmak üzere 5.000 yıldan uzun süredir Hint günlük yaşamında uygulana gelmiştir (Lad, 2005:16). Bilinen yazılı kaynaklar çerçevesinde ve kazılar neticesinde M 2500 yıllarında Hindistan'da ilk trepenasyon kalıntıları ve M 1500–1200 yılları arasına tarihlendirilen veda metinlerinde yaşlılık ve ızdıraplarla ilgili dua ve bitkisel ilaçları içeren reçeteler kısmen Āyurvedik bilgi ve tanımlamalarıyla uyum içindedir (Anderson, 2007:45; Gerson, 1999:25).

İnanışa göre Āyurveda ilk olarak Atharvaveda'nın bir alt kolu olarak Brahma tarafından ortaya konulmuştur. Brahma'dan gelen bu metinler başlangıçta 100.000 şloka (beyit) ve 1.000 bölümden oluşurken gerek insanın yeryüzündeki yaşamının kısalığını gerekse de beşer hafızasının zayıflığını dikkate alarak Brahma'nın bu metinleri 8 bölüme indirgediğini söylemektedir (Suśruta, 1907, C.1:2). Bu durum Āyurvedik tıp bilgisinin kökeninin doğrudan kutsal kaynaklardan alınan ve eski bilge adamların öğretilerinden hatırlananların bir birleşimi olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Tıp alanına ilişkin

derlemelerin ilkleri meşhur rahiplerin bir araya gelip edindikleri bilgileri kaydetmeleri ile başlatılır. Buna göre İndus Vadisi şehir devletlerinin en bilge ve kutsal kişileri *hastalık meselesini müzakere etmek ve buna çözüm bulmak için* Himalaya Dağları eteklerinde bir araya gelirlerdi. Onlara göre ancak bütün varlıklar hastalıksız olduğu takdirde sağlıklı bir şekilde ibadet edebilir ve kendini gerçekleştirme yolunda başarı sağlayabilirdi. Anlatıma göre bu düşünce ile harekete geçen din adamları aralarından *Bhardvaja* adlı kişiyi temsilci seçip, tedavi ve ilaçlar konusundaki bilgilerini edinmek için İndra'ya elçi olarak göndermişlerdir. İndra merkezli bu bilgilerin, Brahma ve onun takipçisi kutsal hekim *Aşvinler*den mülhem olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtlarda *Aşvinlerin* önemli bazı cerrâhî operasyonları başarıyla gerçekleştirdiğine inanılır ve bu becerileri sayesinde kendilerine saygı duyulurdu. Aktarıma göre *Dadhyanchi* adındaki kişi, Brahma ve dolayısıyla İndra'dan kimseye öğretmemek koşuluyla tıp ve diğer bazı konularda bilgiler edinmişti. İkisi arasında yapılan anlaşmaya göre bilgi sır olarak kalacak ve ihlali durumunda bilginin kaynağı olan kimse bilgiyi öğrenen öğrencilerin başını kesmek durumunda kalacaktı. Bilgiyi bu şekilde elde edememenin endişesine kapılan *Aşvinler* bir plan kurarak, İndra'nın hiddeti ve anlaşmanın yükümlülüğünden korunmak amacıyla, *Dadhyanchi*'yi ikna eder. *Dadhyanchi*'nin başını yerinden alarak yerine at kafası koyar. İndra, anlaşmanın ihlal edildiğini öğrenince *Dadhyanchi*'nin yerine konulan at kafasını keser. *Aşvinler* ise sağlam cerrâhî yetkinlikleri sayesinde daha önce kestikleri ve sakladıkları gerçek kafayı tekrar yerine diker. Böylece hem tıp ilmini alır hem de bu alandaki maharetini ortaya koyar. Kafasını kesme hadisesi efsanevî türden bir aktarımsa da burada tıp bilgisini almadan evvel de *Aşvinlerin* bir takım tıbbî bilgilere sahip olduğu söylenebilir. Caraka da benzer bir şekilde *Aşvinlerin* tıp bilgisini, Brahma'dan mülhem *Prajapati*'den aldığı ve bu bilgiyi İndra'ya aktardığını dile getirmektedir. Nihayetinde İndra da bu bilgiyi *Bharadvaja* adlı *rişiy*e aktarır (Caraka, 1949, C.5:1; Gerson, 1999:26; Jee, 1896:26). Bu bilginin ortaya çıkması ve İndra'dan talep edilmesinin temelinde Hint topraklarında hastalık ve salgınlarda görülen artışın etkili olduğunu aktaran Caraka, durumun bertaraf edilmesi için *Bharadvaja*'nın görevlendirildiğini dile getirir (Caraka, 1949, C.5:1). *Āyurveda* bilgisinin Brahma üzerinden *Prajapati*'ye intikal ettiği ve *Aşvinlerin* bu bilgiyi ondan devr aldığı ve nihayetinde tıp tanrısı olan *Dhanvantari*'ye geçtiğine inanılmaktadır. Nihayetinde yazılan saṃhitâların tümünün menşei, *Dhanvantari*'nin de selefi, İndra'ya bağlanmıştır (Suśruta, 1907, C.1:1; Varier, 2005:3).

Āyurveda bilgisinin Dhanvantari'den alınması süreci Suśruta'nın eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Dhanvantari inzivâ halindeyken huzuruna gelen *Aupadhenava, Vaitarana, Aurabhra, Puskalavata, Karavirya, Gopura-rakhsita* ve *Suśruta* Dhanvantari'ye hitâben: *“Efendimiz, her ne kadar dostlukları ve akrabalıkları iyi olsa da insanların fizikî ve ruhî hastalıklardan acı çekmeleri bizleri endişlendirmektedir. Sana tabi olanlar olarak Efendimiz! Akıllarımızı Āyurveda gerçekleri ile aydınlat ki, yükümlü olduğumuz ibadetleri ifa ve insanlara şifa verip acılarını hafifletelim. Biz nâçiz müritlerin, bu dünyada ve ahirette mutluluk bahşeden ebedi Āyurveda talebiyle, sana yaklaşma cesaretinde bulunuyoruz”* demeleri üzerine Dhanvantari, *“Bu saadetli inzivâ yerine hoşgeldiniz. Hepiniz gerçek talebe ve vesayetin onuruna layıksınız”* şeklinde cevap verdiği ve onları huzura kabul ettiği söylenmiştir (Suśruta, 1907, C.1:1-2). Konuşmanın devamında Dhanvantari öğrencilerine: *“Dileyin benden ne dilerseniz. Bu kadar yoğun ve yüklü bilginin hangisini hanginize öğretmemi istersiniz”* diye sorunca huzurunda toplanan Rişiler: *“Efendimiz! Bize cerrâhî (śalya) ilmini öğret ve bizim öğrendiğimiz ilk bahis bu olsun”* diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Dhanvantari: *“Peki, öyle olsun”* diye tasdik edince talebeler konuyu müzakere edip: *“Efendimiz! Suśruta amacımıza yönelik uygun soruları sormak üzere tarafımızdan temsilci olarak tayin edildi. Hepimiz, Suśruta ile konuşmanızı dikkatlice dinleyeceğiz ve doğrulamasını yapacağız”* deyince Dhanvantari: *“Peki, öyle olsun. Şimdi beni dinle sevgili oğlum Suśruta! İleteceklerim iki yönlü fayda sağlayacaktır. İlki hastaların tedavisi, diğeri ise hastalanmadan önce sağlığı korumak (hifzıstihha) üzerine olacaktır”* diyerek Āyurveda'yı öğrettiğini ilan ve yazmasına da müsaade ettiği bildirilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:5-6). Tüm bu bilgiler çerçevesinde Āyurveda, Brahma'dan gönderildiği şekliyle 1- Śalya, 2- Śālākya, 3- Kāya, 4- Bhūta, 5- Kaumāra/Bāla, 6- Agada, 7- Rasayana/Jara, 8- Vājīkaraṇa olmak üzere 8 branş halinde ele alınmıştır (Suśruta, 1907, C.1:2; Sharma, 1993:4; Dash ve Junius, 2003:5-6). Bunlar:

- Śalya (शल्य)⁶⁷ Tantra: Cerrâhî ile ilgili bu kısım vücuda girmiş veya saplanmış diken, taş, toz, demir, kemik, kıymık, tırnak, saç, pıhtılaşmış kan, sertleşmiş irin gibi şeylerin vücuttan çıkarılması, ölü fetüsün cerrâhî operasyonla aldırılması,

⁶⁷ Śalya, cerrâhî, mızrak, ok, kargı, mil, zehir, sınır ve suistimal gibi manalara gelmektedir. Genel cerrâhî alanını belirtmek için kullanılmıştır.

yaraların tanı ve tedavisi, cerrâhî aletler, sargılar, alkalik maddelerin kullanımı, koterizasyon, farklı cerrâhî operasyonlarla tedavi etme yöntemleri üzerinde durur.

- *Śālākya* (शालाक्य)⁶⁸ Tantra: Köprücük kemiğinin yukarısında bulunan baş, kulak, göz, burun ve ağız gibi organlarla ilgili hastalıkların tanı ve tedavisi üzerinde durur.
- *Kāya* (काय)⁶⁹ Cikitsā: Genel tıp veya dâhili tıp olarak uygulanan bu branş hastalıklar ve bunların tedavisi üzerine yoğunlaşır. Humma, diyabet, travmatik yaralar, kırık-çıkık, asabiyât, mesane, hemoroit, cild hastalıkları vs. bunlardan bazılarıdır.
- *Bhūta* (भूत)⁷⁰ Vidyā: Cin veya şeytanlardan geldiğine inanılan hastalıklar hakkında bilgi içerir. Burada duayla, telkinle veya birtakım droglarla bedene girdiği düşünülen varlıklar çıkartılmaya çalışılır. Daha ziyade fizyoloji ve psikiyatri alanlarını açıklamaktadır.
- *Kaumāra* (कौमार)⁷¹/ *Bāla* (बाल)⁷²: Obsestrik, jinekoloji ve pediatri ile ilgili olup daha ziyade çocuk hastalıkları ve tedavisi üzerinde durulur. Bir çocuğun sağlıklı yetişmesi için gerekli bilgiler, anne sütünün pürifikasyonu ve iyileştirilmesi, karakteristik özelliğinden kaynaklanan eksiklikleri bulma ve nihayetinde habis ruhların, yıldızların ve ilahi güçlerin çocuk üzerindeki etkilerini bildirir.
- *Agada* (अगद)⁷³ Tantra: Madenî, bitkisel ve hayvansal zehirlere karşı panzehirler hakkındadır. Zehirli yılan, örümcek ve sürüngenler hakkında bilgi ve bunların karakteristik özellikleri ve bunlara karşı kullanılacak panzehirler üzerinde ayrıntılı bilginin verildiği kısımdır. Ayrıca hayvan, bitki ve kimyevîlerden insana geçen zehirli unsurların nasıl bertaraf edileceğini izah eder.

⁶⁸ *Śālākya*, *göz hekimi* manasına gelmektedir. Fakat daha ziyade köprücük kemiği yukarısı cerrâhîsini belirten bir kavramdır. Bkz. Mukhopādhyāya, 1913, C.1:2.

⁶⁹ *Kāya*, *beden*, *esas*, *yığın*, *dip* ve *birlik* gibi manalara gelmektedir. Dâhilî tıp alanını karşılamaktadır. Mukhopādhyāya, 1913, C.1:2.

⁷⁰ *Bhūta*, *ruh*, *hayalet*, *iblis*, *vücut/yapı*, *iyilik/sıhhat*, *gerçek*, *çocuk*, *yaratılış*, *beş element* ve *dünya* gibi manalara gelmektedir. Demonoloji alanını karşılayan bir kavram olup “şeytan ve cinlerin etki ettiği hastalıkların” tedavisi ile ilintilidir. Bkz. Mukhopādhyāya, 1913, C.1:2.

⁷¹ *Kaumāra*, *çocuk/luk*, *bekâr*, *gençlik*, *hassas* ve *yumuşak* gibi manalara gelmektedir. Pediatri alanını karşılayan bir terimdir. Bkz. Mukhopādhyāya, 1913, C.1:2.

⁷² *Bāla*, *bebek* ve *çocuk* manalarına gelmektedir.

⁷³ *Agada*, *ilaç*, *sıhhatli/hastalısız*, *panzehir* ve *sihirli mücevher* gibi manalara gelir. Zehirbilim alanını karşılayan bir terimdir. Bkz. Mukhopādhyāya, 1913, C.1:2.

- *Rasāyana* (रसायन)⁷⁴/ Jara (जर)⁷⁵ Tantra: Geriyatri alanı ile ilgili olup zindeliğin korunması, genç ve dinç kalma, hafıza geliştirme gibi etkinliklerin yanı sıra genel hastalıklara karşı faydalı ilaç ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi içerir. Ayrıca erkeğin cinselliğinin artırılması ve gençlikteki enerjisini yakalaması için de reçeteler sunar.
- *Vājīkaraṇa* (वाजीकरण)⁷⁶: Seksoloji olarak da geçen bu alan zayıflamış cinsel dürtüleri artırma, erkeğin azalan cinsel gücünün sebebini tespit edip önlem alma, azalan spermal gücün humoral dengesizlikle ilişkisini tespit edip duruma göre takviye edici (saflaştırıcı, yoğunlaştırıcı veya inceltici) droglar önerme gibi alanları kapsamaktadır (Suśruta, 1907, C.1:3-5; Jee, 1896:24; Mazars, 1995:11).

Bu branşların içerikleri ve tasnifleri bilgi birikimin artması sonucu tedricen geliştirilmiş ve ikiye katlanarak muhtelif müellifler tarafından 16 bölümde incelenmiştir. Bu kısımlar anatomi, fizyoloji, farmokoloji, eczacılık, kimya, patoloji, koruyucu tıp, psikiyatri, jinekoloji ve obstetrik gibi alt dallara ayrılmış ve bunları hepsinin tıp öğrencisine iyice belletilmesi tavsiye edilmiştir (Sharma, 1993:4). Öğrenciye kutsal veda metinleri öğretilirken öğrenciye doğru konuşması, erdemli davranması, çalışırken hata yapmaması, öğretmene makul bir hediye getirmesi, neslin devamını sürdürmesi, sıhhatte, erdemlilikte, doğrulukta, başarıda öğrenme ve öğretmede ihmalkâr olmaması beklenirdi. Öğrenciden ve öğretmenden beklenen davranışlardan biri de Āyurveda tıp bilgisini de içeren vedaların yılın bazı dönemlerinde öğretilmesine ara verilmesidir (Upaniṣadlar, 2016:208). Buna binaen ayın ilk günü, ayın ilk dördünü ve dolunay arasındaki dönem olan ayın 8. günü, ayın 14. gününe tekabül eden dolunay veya buna benzer aydınlık bir gecenin yanı sıra, sabah ve akşamların toplanma vakitlerinde Āyurveda (tıp) öğretimi yasaklanmıştır (Suśruta, 1907, C.1:19-20). Ayrıca paṣa (10.ay/Aralık-Ocak), phalgunāla (12.ay/Şubat-Mart) ve caitra (1.ay/Mart-Nisan) aylarında meydana gelen gök gürlemesi sırasında, habis olduğuna inanılan ruhların ülkeyi, kralı veya akrabaları ele geçirmesi ve nadir görülen parlamaların olduğu durumlarda, bir hayvan üzerinde seyahat ederken, ceset yakma sahasında, savaş alanı ve infaz meydanında, kutsal bayramlar ve banyo

⁷⁴ Rasāyana, *simya*, *simyager*, *eliksir*, *zehir* ve *tereyeği* gibi manalara gelir. Uzun yaşamının ilkelerini konu alan bir terimdir.

⁷⁵ Jara, *yaşlı* ve *yaşlılık* manalarına gelir.

⁷⁶ Vājīkaraṇa, *afrodizyak*, *kuvvetlilik* ve *uyarıcı* gibi manalara gelir.

yapılmadığı zamanlarda kutsal sayılan bu metinlerin öğretimine ara verilirdi (Suśruta, 1907, C.1:20). Veda ğretiminin belirli zamanlarda askıya alınmasının yanı sıra bazı mekânlarda da okunmasına müsaade edilmezdi. Özellikle de yerleşim yeri yakınlarında okunmasının hamile kadınların ve gebe hayvanların düşük yapmalarına sebebiyet verdiğine inanıldığından mesken dışı yerlerde bulunan açık mekânlarda okuma müsaadesi vardır (Bîrûnî, 2015:78).

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK HİNT'TE TIP AHLÂKI, HEKİMLER VE SAĞLIK KURUMLARI

2.1. ANTİK HİNT'TE TIP AHLÂKI

2.1.1. Hekim Tanımı ve Hekim Ahlâkı

Klasik dönem Hint tıbbının öncü cerrâhı Suśruta'ya göre hekim, “tıp sanatında kendini ispatlamış, cerrâhî operasyonlara katılmış, ilaç yapımını bilen, temiz ve bakımlı, cesur, eli hafif, sağlık gereçleri ile donanımlı (ilaç, cerrâhî alet ve diğer ekipmanlar), ameliyat ve tatbikatta sözünü dinletebilen, zeki, iyi okumuş, güncel kaynaklara vakıf ve diğer ahlâkî erdemlere sahip olan kimsedir” (Suśruta, 1907, C.1:305-306). Bir hekimin kalitesi, tedavisi zor hastalıkların üstesinden gelebilmesine göre belirlenirdi. Diğer taraftan sınırlı (ölümlü) bir hayatta, hekimin yapabileceği şeylerin de sınırsız olmadığı kabul edilmektedir (Narayana, 2017:123,127).

Antik Hint'te hekimin mesleğe başlaması kralın onayıyla mümkündü. Eğitimi tamamlamış bir hekimin kraldan olur alabilmesi için aldığı temel tıp eğitimi yeterli değildi. Tıp eğitimi başarıyla tamamlamasının yanı sıra, edindiği bu birikimi gözlem ve uygulama vasıtasıyla doğrulayarak özümsemesi ve “mükemmel öğrenme aşaması”na geçmesi beklenmekteydi (Suśruta, 1907, C.1:74). Hekim tıp eğitimi başarılı bir şekilde tamamlayıp kraldan onay aldıktan sonra, her yönüyle hekime yaraşır davranışlar sergilemesi beklenirdi. Caraka, hekimlik mesleğine ve iyi hekim olmaya talip olan “akıllı bir kimsenin” ancak iyi tutum ve halleriyle hekime yaraşır bir şekilde, hastalarına gerçek bir yaşam bahşedebileceğini söyler (Caraka, 1949, C.5:11).

Suśruta, bir hekimin mesleğini icra ederken temiz olmasına, yüzünün traşlı ve tırnaklarının bakımlı olmasına dikkat çeker. Ona göre, bir hekim giydiği beyaz elbisenin altına uygun ayakkabı tercih eder. Mesleki ilkelere göre, hekim elinde değnek ve şemsiyesiyle “gerçek bir dost gibi vakur ve samimi bir şekilde” hareket

eder, şahsî meselelerini işe karıştırmayarak özdenetimini sağlar (Suśruta, 1907, C.1:74). Mesleki ilkeleri doğru tatbik eden ve vazifesini başarıyla yerine getiren hekim, kral ve Brahmanalar tarafından “devleti gururla simgeleyen zafer bayrağı”na benzetilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:305).

2.1.2. Hekimlik Mesleği

Hekimlik mesleğini icra edenler *genel hekim* (vaidya, cikitsikā, bhişaj), *cerrâh hekim* (śālâkin), kralın has adamı olarak bilinen *saray-zehir-ordu hekimi* (raja-vaidya), *sihirbaz* (abhicārin) *şarlatan hekim* (kuvaidya) şeklinde kesin olmayan gruplara ayrılırdı. *Saray, zehir ve ordu hekimi* genelde aynı kişi olurken, *genel hekim* daha çok hastalıklarda ve teoride; *cerrâh hekim* pratikte ve ameliyatlarda boy gösterirdi. Meşhur hekimler devrinde *sihirbaz hekimlere* çok rastlanmazdı. Tıp sanatını ve mesleği çıkarları doğrultusunda suistimal edenlere meslek erbabı kimselere *şarlatan hekim* denildiği gibi, bu meslekle uzaktan yakından ilişkisi olmayan kişiler için de aynı tanımlama yapılmıştır.

2.1.2.1. Has Hekim (Saray-Zehir-Ordu Hekimi)

Hekimler arasında en gözde olanı saray hekimiydi. Bu kişi genelde kralın çevresinde bulunmak zorunda kaldığı için aynı zamanda hem zehir hekimi hem de ordu hekimi olarak da görev yapmaktaydı. Saray hekiminin yüklendiği ağır sorumluluklar beraberinde ciddi bir maddi kazanç getiriyordu. Bunun yanı sıra sarayda önemli bir statüsü vardı. Hükümdar saraya giriş yapıp din adamları ve müderrislerle görüştüktan hemen sonra kendi özel odasında hekime görünürdü. Genel kontrol için saray hekimine giden hükümdarın yanında olası zehirlenmelere karşı bu alanda uzmanlaşmış bir ekip de bulunmaktaydı (Reddy, 1966:3). Saray hekimi ya da *prāñācārya*, kralın sağlığından birinci derece sorumlu kişi olup, yemek ve içeceklerini olası zehirlere karşı kontrol etmek zorundaydı. Bundan dolayı kral *prāñācārya* adı verilen özel hekimine ikametgâhına en yakın yerde özel bir alan tahsis eder ve her an tetikte olmasını beklerdi (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:109). Saray hekiminin ehemmiyetine dikkat çeken Narayana, bu hekimin dalkavukluk yapmaması gerektiğini söyleyerek, aksi durumlarda saray hekiminin aslî görevlerini aksatıp, kralın sağlığını kaybetme tehlikesine neden olabileceğini yazmaktadır (Narayana, 2017:119).

2.1.2.2. Cerrâh Hekim

Cerrâhî klasik dönem Hint hekimlerinin gözde tıp alanlarından olmuştur. Bu dönemin en meşhur *cerrâh hekimi* (şālâkin) ise Suśruta olup cerrâhînin babası sayılmıştır. Cerrâh hekimden pratik (uygulama) ve teorik tıp bilgisine aynı anda vâkıf birisi olması beklenirdi. Bir cerrâhın hastaya tek başına müdahale etme kabiliyeti varsa kendisine savaş meydanında görev verilirdi. Bu tercih, çarpışma sırasında meydana gelen olası yaralanmalarda cerrâhın tek başına operasyon yapabilmesine yöneliktir (Suśruta, 1907, C.1:30). Özellikle de krala hizmet eden cerrâhtan bütün cerrâhî prosedürleri tam bilmesi ve bunları uygulayabilecek kabiliyette olması beklenirdi (Singhal ve Patterson, 1993:105). Ameliyâta giren bir cerrâhın cesur, mâhir, eli çabuk, kendinden emin, eli titremeyen ve terlemeyen biri olması beklenirdi. Ameliyât öncesinde bütün cerrâhî aletlerinin keskinliğini kontrol etmek de cerrâhın göreviydi. Acil durumlarda ise kendi evi yanıyor hassasiyeti ile seri olması istenirdi (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:332; Singhal ve Patterson, 1993:92).

Cerrâhın yetiştireceği öğrencilerin tam donanımlı olabilmesi için birçok aşamadan geçtikten sonra bu mesleğe atıldığı görülür. Sekiz cerrâhî prosedür (eksizyon, ensizyon, kazıma, delme, tarama, çıkarma, boşaltma ve dikme) tam anlamıyla öğrenilmeden operasyon yapmasına müsaade edilmezdi. Cerrâhî prosedürlerin gerekliliklerini öğrenmek maksadıyla önce *kavun, salatalık, su dolu deri torba, balçık, bitki sapları, lotus, ölü hayvan damarları, derisi ve dişleri, kurumuş bal kabağı ve balmumu* gibi maddeler üzerinde alıştırmaya yaparlardı. Tüm bu pratiklerin fiilî operasyonda cerrâha sakinlik ve güven vereceği söylenerek ameliyatın daha kolay geçmesini sağlayacağı vurgulanmıştır (Singhal ve Patterson, 1993:18-19, 93-95).

Cerrâhtan beklenen davranışlardan biri kalıcı bir hasarı önlemek adına vücuda batan yabancı cisimleri çıkarırken dikkatli davranarak öncelikle zedelenebilir hassas bölgeleri (kalp ve çevresi, femur kökleri, mesane, anüs, kaşın uç tarafı gibi) belirlemesi ve kontrol altına almasıdır (Singhal ve Patterson, 1993:22-23). Yetkin olmayan cerrâhların “büyük beceri isteyen damar açma işlemi”ni yapmamaları, ancak damar görülüp sabitlendikten sonra işlem yapması tavsiye edilmiştir (Singhal ve Patterson, 1993:98). Cerrâhın doğru tedavi yönteminde bile iyileşmeyen bir yaraya müdahaleden kaçınması gerektiği söylenir. Hafif gibi görünen fakat ciddi bir yaraya müdahalesi veya

ölmek üzere olan birine müdahalesinin cerrâha artı bir değer katmayacağından hareketle bu tip durumlarda pasif kaldıkları görülür (Singhal ve Patterson, 1993:102-103).

Cerrâhların tıp okulunda özel dağlama eğitimi aldığı ve alkalileri kullanma konusunda uzmanlaştıkları bilinir. Bu dağlama yöntemlerini de daha çok tümörleri yakmak için uygularlardı (Caraka, 1949, C.5:560-561, 640).

Antik Hint'te kulak delmek cerrâhın yetki alanındaydı. Gerek hıfzıssihha gerekse de süslemek amacıyla 6-7 aylık bebeklerin kulağı bir cerrâh tarafından delinirdi. Bu işlem için cerrâh sol eliyle tuttuğu kulağı sivri bir iğne yardımıyla delerdi. Erkek bebeklerde önce sağ sonra sol kulak delinirken, kızlarda önce sol sonra sağ kulak delinirdi (Singhal ve Patterson, 1993:118).

Yapılacak cerrâhî aletlerin ölçüleri, kaliteleri ve yapım malzemesinin kontrolü de cerrâhın kontrolündeydi. Kullanılacak yanlış aletler sonucu çıkacak komplikasyonların ölümlerle sonuçlanabileceğinden duyulan endişeden dolayı bu konuda hassas davranılmıştır. Cerrâh olacak kişiden ameliyat sırasında keskin aletlerden oluşabilecek kazalara karşı da dikkatli olunması istenmiştir (Singhal ve Patterson, 1993:94-95).

Öte yandan Manu Kanunları herhangi bir ölü beden üzerinde yapılan uygulamaları yasaklamıştı. Herhangi birinin ölü bir bedenine dokunulması maddi ve manevi bir arınmayı gerektirirdi. Maddi arınma yıkanma ile gerçekleştirilirken manevi arınma dinsel bir törenle sağlanabilirdi. Tüm bu yasaklamalara rağmen Suśruta anatomi üzerindeki yasakları delmiş ve ölü beden üzerinde teşrih yapmıştır. Buna rağmen anatomi istenilen düzeyde değildir (Major, 1954:67). Bunun haricinde anatomik gözlem yapılabilcek iki alan vardır. Bunlardan ilki savaş meydanlarında ölen askerlerin bedeninin incelenmesi, diğeri de yüzülen hayvanların iç organlarına kadar bakılmasıdır (Pioreschi, 1991:247).

2.1.2.3. Ordu Hekimi

Saray hekiminin yanı sıra, hekimler hiyerarşisinde ordu hekimi ve cerrâhının da önemli bir payesi vardı. Saray hekiminin ordu hekimi olarak görev yapmadığı durumlarda (kral sefere çıkmamışsa), orduya eşlik eden hekimler olduğu gibi savaşta krala eşlik eden özel hekimi de orduda görev alır ve kralı yalnız bırakmazdı. Genelde saray hekimi ve ordu hekimi aynı kişidir. Bu kişi Kralı “kader dışı dışsal ölümler”den koruma görevi din adamı Brahmana'lara ve ordu hekimine verilmiştir. Fakat burada hekimin, paye olarak din adamından daha aşağı olduğu görülmektedir. Kralın

hizmetinde bulunan ordu hekiminin aslî görevleri arasında sefer boyunca “asil üstadı”⁷⁷ olan kralı, kumandanları ve vezirleri düşmanın “olası gizli zehirlenme” suikastlerinden kurtarmak da vardır. Ordu hekimi, düşmanın çoğunlukla tercih ettiği yol kenarındaki su kuyuları, yiyecek depoları, ağaç altı gibi gölgelik alanlar, hayvan yemi ve gübresi (yakıt için kullanılan) gibi birçok riskli alanı kontrol etmek ve varsa zehri pasifize etmek gibi bir yükümlülüğü vardı. Diğer bir yükümlülüğü de harp süresince kralın yakınındaki bir çadırda ikamet edip ok, demir parçası, bilye vs. yaralanmaları ve zehirlenme şikâyetleriyle gelen askerleri tedavi etmektir (Suśruta, 1907, C.1:303-305).

2.1.2.4. Şarlatan Hekim (Kuvaidya)

Antik Hint’te, hekim olmayıp da bu mesleği suistimal edenlerin yanı sıra hekim olup da vazifesini suistimal edenlere de “kötü hekim” manasına gelen *ku-vaiddya* (कुवैद्य) denilirdi. Caraka’nın deyişiyle, “*tıbbî emellerine alet eden mağrur şarlatanlar*” olarak bilinirler (Suśruta, 1907, C.1:30; Caraka, 1949, C.5:11). Kaynaklardan anlaşıldığına göre sadece tıp ile ilgisi olmayan kimselerin değil, tıp eğitimi alıp da ticari kaygı güden ve tıp mesleğine tam anlamıyla vakıf olmayan hekimlerin de şarlatanlığa yakın bir gurupta ele alındığı görülmektedir. Suśruta, tıp bilgisi iyi olsa dahi pratikte yeterli olmayan hekimin hastanın başucunda bilgisini kullanamayacağını dile getirerek, onun bu durumunu ilk kez ordu saflarında savaşa katılan ve nutku tutulan korkak-tecrübesiz bir askerin yaşayacağı psikolojiyle karşılaştırmıştır. Öte yandan tıp pratiği bulunmasına rağmen teorik tıp bilgisinden yoksun kimse için de durumun aynı olduğunu söylemektedir. Her iki guruptaki hekim için de “yarım-hekim” ifadesini kullanan müellif bunlara güvenilmemesi gerektiğini, bunların toplum tarafından dışlanıp şarlatan olarak damgalandığını ve kralın eliyle ölüm cezasına çarptırıldığını belirtmektedir. Teorik veya pratik tarafı eksik bu hekimleri ise kırık kanadıyla havada uçamayan kuşlara benzetmiştir. Ticari kaygıyla

⁷⁷Suśruta’ya göre bir kralın ölümü siyasi bir boşluk meydana getirecektir. Bundan dolayı oluşacak kargaşa hali ve meslekler arası mücadeleler genel bir kaosa sebebiyet verecek ve çıkan çatışmalar sonucu nüfus azalacaktır. Bundan dolayı gerek kendisi gerekse diğer hekimler kralın olası suikastlere karşı korunması için alınması gereken tedbirleri, özellikle zehir suikastlerini etraflıca işlemişlerdir. Bunun yanı sıra Suśruta ordu hekiminin krala yakın bir yerde konaklamasını tavsiye etmiştir. Acil durumlarda ulaşılabilir olmasının önemine dikkat çeken müellif, kralın zahiren ve batînen farklı olabileceğini, dış görünüşü itibariyle normal bir vatandaş, iç dünyasında ise hiddetli bir kişilik sergileyebileceğini söyleyerek, krala karşı davranışlarında herkesin dikkatli olması gerektiğini dile getirmiştir. Hiddetli anında ise “kralın azametini takdis etmeye” yönelik cümlelerin kullanılmasını tavsiye etmiştir. Bkz.Suśruta, 1907, C.1:304.

hareket eden bu hekimlerin mesleğe geçişleri onaylanırken kralın dikkatinden kaçmış kimseler olarak tanımlandığı görülmektedir (Suśruta, 1907, C.1:30).

Sağlığını düşünen ve uzun yaşamayı arzulayan akıllı bir kimsenin hekim olmayan, şarlatanların yanı sıra, tıp sanatını kaliteli bir şekilde icra etmeyen hekimlerden de uzak durulmasının kişinin lehine olacağı bildirilmiştir. Meslek bilgisine vakıf olmayan bir kimse tarafından verilecek reçetenin hastanın başına gelebilecek en kötü vakalardan bile beter olduğunu ve neticesinin ölümle sonuçlanabileceğini vurgulayan Caraka, hastaları şarlatanlara karşı açık bir şekilde uyarmıştır (Caraka, 1949, C.5:11). Suśruta, her derde deva bir ilacın dahi şarlatan birinin elinde, yerinde kullanılmayan silah ve zehir misali, kötü sonuçlar doğuracağını dile getirmiştir. Teorik tıp bilgisi, cerrâhî ve sneha-karma (deri yumuşatma ve yatıştırıcı) üçlüsünün bilgisine sahip olmayan bir hekimin hırslı bir katilden farkının olmadığı vurgulanmıştır (Suśruta, 1907, C.1:30). Suśruta, şarlatan biri tarafından müdahale edilen apse ve tümörlerin tedavisi güç olan habis huylu tümörlere dönüşebileceğini ve humorların dengesini alt üst edeceğini söylemiştir (Suśruta, 1907, C.1:213).

Caraka, hekimlik mesleğinin erdemlerini ve duygularını istismar eden birinin günahkâr ve kötü birine dönüşeceğini (reenkarnasyon) ve kendisine telkinler yapılsa bile cehenneme gideceğini söyleyerek durumun vehametini ortaya koymaktadır. Devamında, hekim elbisesi giymiş şarlatan birinin kobra zehri veya erimiş bakır içip kızgın demir bilyeler yutmasının, kendisinden yardım bekleyen, hastalıktan muzdarip biçare hastadan yiyecek, içecek ve para koparmasından daha iyi olduğunu dile getirmektedir. Bu yüzden insanların gerçek hekim ile şarlatan kimseyi ayırt etmesi önemlidir (Caraka, 1949, C.5:11).

2.1.3. Hekim-Hasta İlişkisi

Bir hasta (rogin/rogī) için hekime başvurulduğunda ya da hekim hastanın evine çağrıldığında, hekim, öncelikle gelen kişinin ve getirdiği haberin doğruluğunu tespit edip hasta hakkında ön bilgi alır. Daha sonra da hastanın evine doğru yola koyulur (Singhal ve Patterson, 1993:3). Hastasının evine giderken kutsal sözler söyleyen hekim, mümkünse doğal kuş sesleri ve doğal manzaraların olduğu yolları tercih ederdi. Bu şekilde davranmasının hekimin halet-i ruhiyesine tesir edeceğine ve hastasına karşı daha naif olacağına inanılırdı (Suśruta, 1907, C.1:74). Hastanın evine ulaşan hekim, hastanın

bulunduğu kısma geçip ve oturduktan sonra hastaya bulunduğu yerleşimin iklimini, tükettiği gıdaların uygun olup olmadığını, kişinin ırkı ve kastı hakkında sorular sorardı. Ayrıca hastalığın başlangıç tarihi, hastanın başlıca şikâyetleri ve genel sağlık durumu hakkında bilgi edindikten sonra idrar ve gaitasının renk ve özelliklerini test ederek hastalık hakkında genel bir kanaşe varırdı (Singhal ve Patterson, 1993:3). Bununla da yetinmeyip, hastanın şikâyetlerini dinledikten sonra hastayı elleriyle muayene (palpasyon) ederdi. Dönemin otorite hekimlerinin, hastalığın doğasının tespitinde üçlü yöntemi (muayene, dokunma, şikâyet dinleme) tercih ettiği bilinmektedir. Ayrıca hekim, beş duyu organını kullanarak birtakım tespitlerde bulunurdu. Bu doğrultuda ülser ve soğuk kaynaklı balgamik hastalıklarda *işitme*; vücut ısısı, cildin parlaklığı, sertliği, yumuşaklığı, pürüzlülüğü ve ödemli şişmeler *dokunma*; bedenin doygunluğu veya zayıflığı, canlılık göstergeleri, kuvvet ve ten durumu hakkında *görme*; salgı ve boşaltım sistemiyle (idrar yolu enfeksiyonu vs.) ile ilgili durumlarda *tatma* duyusundan istifâde edilmiştir. Ülseri ileri aşamada olan bir hastanın durumunu tespit etmek için ise *koklama* duyusundan istifâde edilirdi (Suśruta, 1907, C.1:75-76). Hintli hekimlerin bazı hastalıkların tedavisinde telkin ve hipnoza başvurdukları bilinmektedir (Major, 1954:79). Fakat bu ve benzeri durumlarda hiçbir kadınla özel konuşma ve herhangi bir şaka yapmayacağı konusunda yemin eder. Ayrıca kadınların elinden pilav dışında hiçbir şey almama gibi bir sınırlama ve yasak mevcuttur (Suśruta, 1907, C.1:77). Sadece gerçek bir hekimin doğru tıbbî bilgileri tatbik edebileceğini ve hastaya sağlığını kazandırabileceğini vurgulayan Caraka, iyi hekimin hastayı iyileştirmek en azından acısını dindirmek gibi bir görevi ve vasfı olduğunu söylemektedir. Doğru teröpatik ölçüleri doğru yer ve zamanda tatbik eden hekimin uzman ve başarılı sayıldığı görülmektedir. Drogları iyi yapmak da usta bir hekimin özelliklerinden biri sayılmıştır.

Bu vasıflara sahip bir hekim, iklim ve mevsimleri göz önünde bulundurarak hangi bitkileri ne zaman ve nasıl toplayacağını, drogların ne zaman ve nasıl terkeb edileceğini, hangi hastaya hangi drogu uygulayacağını, iyi bilen yani tecrübeli hekim olarak tanımlanır (Caraka, 1949, C.5:10). İyi eğitilmiş bir Brahman, kral, kadın, bebek, yaşlı insan, münzevî kimse, saraylı, çekingen, tıp ilmini biliyor gibi davranan, hastalığını gizleyen, aşırı duygusal bir mizaca sahip veya duygularını kontrol edemeyen erkek, çok fakir veya refakatsiz gelmek durumunda kalan kimseler hastalıkları ile ilgili bilgi verme konusunda daha hassas veya elverişsiz olduklarından bu kimselere yönelik teşhislerde

dikkatli olunmaya ve sadece yönlendirmeleriyle değil hekimin kendi bilgisini de ön plana çıkararak tedavi etmesine önem verilmiştir. Buda'nın, yaşlı insana saygı gösteren bir kişinin hayat, sağlık, mutluluk ve gücünün artacağını vurgulaması, istenilen ideal durumu yansıtmaktadır. Sayılan bütün bu konularda farkında olarak mesleğini icra eden hekimin dünyada saygı, servet, şöhret adına ne varsa hepsini elde etmeye hakkı olduğu kabul edilir (Suśruta, 1907, C.1:77; Gotama Buda, 2008:48). Bu şekilde işlerini yapan hekimler toplum tarafından takdir edilir, hekim ilkelerine bağlı oldukça hastalar tarafından sevilir ve ona değer verilirdi (Caraka, 1949, C.5:10). Son olarak da hekimin kusurlu davranışlarından dolayı cezaî işleme maruz kalabildiği ve buna hekimlerden oluşan bir heyetin karar verdiği bilinmektedir. Mesleğini kötüye kullanan hekimin ilk cezası para ile geçiştirilmesine rağmen, müteakip hatalarında parçalanarak öldürülmesi söz konusudur. Tıpta *sorumluluğun temeli, kötü niyet veya dikkatsizlik* gibi durumlar bir kusur olarak ilk defa Hint medeniyetinde işlenmiştir (Sarı, 2007:36; Bayat, 2010:93).

2.1.4. Tıp Eğitimi

Antik dönem Hint toplumunda Āyurvedik bilgiye ulaşmak veya tıp alanında ders alabilmek için belli başlı koşulları taşımak gerekirdi. Bu özellikleri taşımayan kimselere menşei kutsal bilgiye dayandırılan tıp eğitiminin verilmesi yasaktı. Buna göre, tıp öğrencisi olacak kişinin entellektüel tabaka sayılan, vedaları yorumlayan, bilginler ve rahiplerin de içinde bulunduğu *Brāhmanlar*; yönetici, asker ve yüksek rütbeli memurlar olan *Kṣatriyalar* ile tacir, arazi sahibi ve çiftçi sınıfı olan *Vaiśyalar*'dan olması gerekirdi. İşçi ve köle sınıfı olan *Śūdralar* sınıfının ise tıp eğitimi alma hakkı yoktu. Hiçbir kasta mensup olmayan ve kast dışı kabul edilen *Paryalar*'ın durumu aynı şekilde olup, hatta *Śūdralar*'dan daha aşağıdır ve bütün kastlar tarafından dışlanırlar (Suśruta, 1907, C.1:16).

Tıp öğrencisi olacak kişinin iyi bir aileden gelmiş olması, tıp eğitimini almayı gönülden isteyip öğrenme arzusunun çok olması, bütün dikkatini bu eğitime yoğunlaştırması ve genç yaşta olması beklenirdi (Suśruta, 1907, C.1:16; Zimmer, 1948:84). Ayrıca hem beden hem de ruhen sağlam ve dirençli olması, feraset sahibi, sabırlı, tahammülkâr, meraklı, sâdık, itaatkâr, zeki, hayat dolu, karakterli, öz kontrole sahip, kanaatkâr, cesur, güçlü bir hafıza ve iyi bir sezgiye sahip olması istenmekteydi. İnce diş, dudak ve dile sahip olması, düz burun ve iyi gören büyük gözlü kişiler tercih sebebiydi. Ayrıca Sanskrit dili, grameri ve felsefesine aşina olması beklenirdi.

Nihayetinde seçilen öğrencilerin tüm bu özelliklerin yanı sıra, hastalarını kırmayacak nazik bir söyleme sahip kibar insanlar ve karşılaşacağı zorluklara göğüs gerebilen dirençli kimseler olması beklenirdi (Suśruta, 1907, C.1:16; Sharma, 1993:4-5).

Tıp eğitimi süresi tam olarak tespit edilememekle birlikte Jivaka adlı hekimin Taxila’da yedi yıl tıp eğitimi aldığı bilinmektedir. Bu süre zarfında eğitimin nasıl geçtiğine dair birtakım bilgiler mevcuttur. Buna göre tıp öğrencisinden bütün saflığıyla beden ve zihnen hazır olması beklenirdi. Dersi almaya başlayan öğrenci saygılı bir şekilde hocasının yanında oturur ve günlük ezber rutinini hocasına okurdu. Bundan sonra hocası bir, yarım veya çeyrek şloka (beyit) kadar bilgi ezberletirdi. Hoca, o gün ezberlettiği bilgileri yazarak, bütün öğrencilerin de aynı şekilde yazıp tekrarlamalarını istemekteydi. Öğrenci tatmin edici şekilde öğrenip tefsir edebilecek seviyeye ulaşıncaya dek *şloka* ve *stanzaları* tekrarlamaya devam ederdi. Beyit ve bölüm geçişlerinde yavaş olunması önerilmiş, ürkek, tutuk ve genizden okunması yasaklanmıştır. Sesin ne alçak ne yüksek yani mutedil, açık ve belirgin olmasına dikkat edilmesi; dudak, göz, kaş ve ellerin ise yukarıya kaldırılmaması ve hareket ettirilmemesi istenmiştir. Dersin bölünmemesi için de hoca ile öğrenci arasından geçiş yapılması yasaklanmıştır. Tıp eğitimi başarıyla tamamlamanın yolunun saf, hocasına karşı itaatkâr, derslerinde ciddi, aşırı uyumamaktan ve tembellikten kaçınmaktan geçtiği bildirilmiştir. Eğitimi tamamlayan bir öğrencinin, güzel konuşma ve mesleki gelişim için devamlı çabalaması önerilmiş ve böylelikle mezuniyete hazır hale geldiği kabul edilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:31).

2.1.4.1. Tıp Okulları

Antik Hint’te tıp alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak tıpta kurumsallaşmanın da geliştiği görülmektedir. Bu kurumların başında Varanasi (Kāśī), Taxilla (Takṣaśīla), Vidarbha, Nalanda ve Vikramsila gibi eğitim kurumları gelmektedir. Bu kurumlarda eğitim görmek isteyen bir öğrenci okula intisap ettikten sonra hocasıyla usta-çırak ilişkisi çerçevesinde görerek, yaşayarak ve çalışarak iyi bir eğitimden geçirdi. Bu eğitim kurumlarındaki hoca ve öğrencilerin, yerleşim alanlarından uzak ormanlık mevkilerde bulunan yaşam alanlarında bir arada ikamet ettiği bilinmektedir. Öğrencinin kaliteli bir eğitim almasını sağlamak için hoca ile aynı mekânda kalmanın faydalı olduğu düşünülmektedir (Singh, 1998:119). Neredeyse bütün bilimlerin okutulduğu bu eğitim kurumlarının başında Taxilla ve Varanasi yer alırdı. Tıp eğitiminin en kapsamlı verildiği

üniversiteler olarak da ön plana çıkan bu iki kurumun yanı sıra klasik dönem Hindistan'ında çok sayıda üniversitenin varlığından bahsedilir (Rehm, 1969:34).

Taxilla (Takşaşila)

Bu eğitim kurumunun adını Rāmāyaṇa destanının kahramanı Rama'nın en genç kardeşi olan Bharata'nın oğlu Takşa'dan aldığı söylenmektedir. Bugün, Pakistan'ın Pencab Eyaleti'ne bağlı Ravalpindi sınırlarında yer alan kalıntılar doğrultusunda dünyanın en eski üniversitelerinden biri olduğu saptanmıştır. MÖ 3. yüzyıldan MS 3. yüzyıla kadar önemli bir eğitim kurumu özelliğini devam ettiren Taxilla'da Jivaka, Panini, Çanakya ve Çandragupta gibi önemli hekim ve kişiler eğitim görmüş, Bhiksu Ātreya da uzun bir süre hocalık yapmıştır. Buraya Grek, Orta Asya, Afganistan ve çevre bölgelerden çok sayıda öğrenci eğitim almaya gelmiştir. Perslerin MÖ 5. yıldan itibaren 150 yıl boyunca hükmettiği bu bölgede Antik Pers ve Hint toplumları arasında kültürel bir etkileşim meydana gelmiştir (Chowdhury, 1988:59). Bu dönemlerde kurulduğu söylenen ve en meşhur üniversitelerden olan Taxila Üniversitesi tıp, sanat ve bilim çalışmalarında ön plana çıkmış ve önemli bilim adamları yetiştirmiştir (Muthu, 1927:32). Fakat yine de en başarılı ve meşhur olduğu disiplin tıp eğitiminin verildiği yerdir. Hindistan'ın Rajagriha, Mithila, Kashi, Kuru, Koshola gibi bölgelerinden öğrenciler buraya kayıt yapmak için uzun bir meşakkati göze almaktan çekinmiyordu (Singh, 1998:120).

Nalanda

Tıp eğitimi alanında meşhur okullardan olan Nalanda'nın en parlak ve meşhur devri MS 1.yüzyıl olmuştur. Bu okula kayıt için başvuran öğrenciler sıkı bir elemenden geçirilmekteydi. Ülkenin en donanımlı hocalarının bulunduğu Dwara Pandits adlı bilim komitesi karşında sıkı bir imtihandan geçirmektedirler. Kayıt yapabilmek için 16 yaşını doldurmuş olmanın yeterli olduğu bu okula tercihen ailesi hekim olan adaylara öncelik tanınırdı (Singh, 1998:120). Nalanda bölgesinde bulunan ve Nalanda Üniversitesi adıyla kurulan kurumda 100 tane hoca odası ve 10.000'e yakın kayıtlı öğrenci bulunmaktaydı. Üniversite üniversite personeli ve öğrencilerin barınacağı herbiri 4 kattan müteşekkil 6 bloktan oluşan devasa binalar inşa edilmişti (Muthu, 1927:32).

Burada tıp eğitimi veren ve hoca statüsünde bulunan hekimlere Vaidya denilirdi. Vaidyalardan hem teorik hem de pratik tıp eğitimini çok iyi belletmeleri beklenirdi.

Nitekim, teorinin yokluğunun kişiyi kör ettiğine (cahil), pratik eksikliğin ise onu topal (elverişsiz/iş yapamayan) bıraktığına inanmışlardır (Sharma, 1993:5). Pratik eğitim ila hazırlamak, cerrâhî alanda pratik yapmak ve hastaları muayene şeklinde verilmekteydi. Öğrenciler tıbbî bitki özü ve likörlü içecekler yapma konusunda uzmanlaşmaktaydılar. Aynı zamanda tıbbî bitkilerin nasıl karıştırıldığını, minerallerden alkali elde edilmesi ve karışımı, tıpta kullanılacak şeker kamışının mâhiyetini ve Hintlilerin sıkça kullandığı hayvansal yağ olan *ghrta* adlı meşhur ürünü nasıl yapacakları öğretilmiştir (Singh, 1998:120).

2.1.5. Mezuniyet Töreni (Śiṣyopanayanīyam)

Tıp eğitimine kabul edildikten sonra Brahman bir hoca tarafından kabul töreni ve teşrîfâtı yapılırdı. Buna göre öğrenci düzlük bir alana konulan, 1 cubit⁷⁸ eninde ve boyunda içi kumla dolu bir platform veya minder üzerine oturtulur. Bu tören için astrolojik veriler doğrultusunda uğurlu ve uygun bir vakit seçilir. Buna göre en uygun vakit, ayın etkisinin uğurlu olduğuna inanılan *Karanam* döngüsü olup tören sırasında belirli bir yöne dönülürdü. Tören için hazırlanan minder, kutsal sayılan inek dışkısının suyla karıştırılması neticesinde elde edilen özel bir karışımla sıvanırdı. Ardından bu minderin üzerine kesici özellikteki Kuşa bitkisinin⁷⁹ uzun yapraklarından yapılan bir hasır kaplanırdı. Ardından tanrılar, Brahman sınıfına mensup rahipler ve hekimler dua edip kızartılmış çeltik, güneşte kurutulmuş pirinç, şifalı bitkiler ve mücevherlerden oluşan adaklarını en yüce tanrılarına sunarlardı. Öğrenciler kendileri için düz çizgilerle ayrılmış geniş bir alanda zazen oturuşu⁸⁰ (ilmik şeklinde) pozisyonunda oturur ve üzerlerine kutsal su saçılırdı. Törende oturanların arasındaki kutsal alandan geçen kişi elindeki kutsal ateşi öğrencilere yaklaştırır ve sırayla diğerine geçer. Elllerinde bal, ekşimik ve ghee bandırılmış dört kutsal ağaç olan *khādira* (Acacia catechu/Yalancı akasya), palāśa (Butea

⁷⁸ Dirsekten orta parmağa kadar olan antik bir uzunluk birimi. Genelde 45-50 cm arasında olarak kabul edilir.

⁷⁹ Kuşa bitkisinin Buda literatüründe geniş yer aldığı bilinmektedir. Bodhi ağacının altında Kuşa otu üzerinde oturmak bir kutsiyeti belirtir ve inanç açısından önemlidir. Törenlerde Kuşa otu kurban taşımın çevresine serilir. Ayrıca bu kurban törenlerinde kullanılmak üzere şifalı suların istifade edilir. Buda, inanmak (iman) istemeyen biri için: Ahmak kimseye aylarca Kuşa Otu'nun ucuyla yemek yedersen dahi gerçeği anlayanların onaltıda biri kadar değeri olmayacağını dile getirir. Bkz. Gotama Buda, 2008:38-39; Kālidāsa, 2005:57-58.

⁸⁰ Bu oturma şekli Brahman'ın özel oturuşu olup, *Zen Meditasyonu* ve *Aydınlanma Oturuşu* olarak da bilinir. Bu kelime Çince 坐 (zuo-oturmak) ve 禪 (zen- meditasyon) kelimelerinden türetilmiş olup bağdaş kurarak oturma şekline yakındır.

frondosa), devadāru (Cedrus deodara/Himalaya sediri) ve mād̥hūka (Madhuca longifolia)’nın dallarıyla *Homa Ayini* kuralları doğrultusunda öğrenciler kutsanırdı. Ardından hekimler ve tanrılar şerefine tereyağı kutsal ateşin üzerine dökülürdü (Suśruta, 1907, C.1:17). Bu töreninin ardından kutsal ateş üç defa havaya kaldırılıp hoca öğrencisine hitaben: “*Sen, nefis, bencillik, sinir, hırs, cehalet, gösteriş, düşmanlık, kin, nefret, kabalık, atalet ve cimrilik gibi insanoğluna yakışmayan davranışlardan uzak duracaksın. Ayrıca tırnak ve saç kesimini zamanında yaptıktan sonra kahverengimsi sarı kutsal elbiseni giyip topluma ve hocalarına karşı dürüst olup münzevi ve saygılı olacaksın. Uyurken, uyanırken veya hareket halinde, yemek yerken veya dinlenirken yaptığın tüm faâliyetlerin benim direktiflerim doğrultusunda olacak*” şeklindeki telkinlerini tekrarlatırdı (Suśruta, 1907, C.1:18). Tavsiyeler dışında hem kendisine hem de öğrencisine yönelik, bir nevi anlaşma niteliğindeki uyarıları sıralardı. Öğrencisine hitaben: “*güzel ve faydalı olanı yapacaksın. Aksi halde günaha girer, almış olduğun tüm eğitimin meyvelerini zayi eder ve herhangi bir şöhret elde edemezsin. Şayet öğretmenin olarak haksız yere seni itham eder ve haksızlık yaparsam mutabakatımız son bulur ve tüm günah benim üzerime olur. Edindiğim tüm tıbbî bilgiler boşa çıkar ve daha da bu alanda çalışmam*” şeklinde güçlü bir söylemle şartları ve kuralları bildirirdi (Suśruta, 1907, C.1:19). Burada hekimler öğrencilerini seçebilmekteyse de bu seçimin birtakım kuralları vardı. Bu seçim hekimin bulunduğu kasta göre değişkenlik gösterirdi. Buna göre Kşatriya kastına mensup bir hekim kendi kastı dışında Vaiśya kastından da öğrenci seçebiliyorken, Vaiśya kastına mensup bir hekimin yalnızca kendi kastından olan öğrencileri seçme hakkı vardı. Śūdra sınıfına mensup olup iyi bir aile çocuğu olan karakterli öğrencinin de bir üst kasttaki öğrenciler gibi tıp dersleri alması sağlanabilmekteydi (Suśruta, 1907, C.1:18).

Tıp eğitimini, hocasının tavsiyeleri ve direktifleri doğrultusunda başarılı bir şekilde tamamlayan öğrencinin kendisine bölgenin idarecisi tarafından mezuniyet belgesi takdim edilirdi. Bu esnada ezberlerinde olan geleneksel metinlerden bazıları sorularak cevaplanması istenir. Bu eğitimini neticelendirdiğine dair usulen sorulan sorulardan ileri gitmezdi (Zimmer, 1948:84-85).

Nihayetinde tıp eğitimini tamamlayan bir öğrenci, kişisel bilgi ve becerileri ve tıbbî bilgisiyle Brahmanlara, yaşlılara, hocaları ve onun arkadaşlarına, yoksullara, kimsesizlere, dürüstlere, acizlere, komşu ve yakınlarına yardım etmekle mükellefi.

Ayrıca bilgi sahibi olmadığı bir müdahaleye girişmemesi gerektiği aksi takdirde hocaları, meslektaşları ve toplum tarafından dışlanacağı ve zelil olacağı kendisine bildirilirdi (Suśruta, 1907, C.1:19).

2.1.6. Hekim Yemini (Śapathā)⁸¹

Antik dönem Hint hekimlerinin, günümüzde olduğu gibi, mesleğe başlamadan önce okuduğu ve bağlı kalmakla mükellef olduğu *śapathā* (शपथ) adı verilen hekim yemini vardır. Bu metnin Caraka'nın eserinde maddeler halinde, Suśruta'nın eserinde ise metin içinde dağınık şekilde işlendiği görülmektedir. Her ne kadar Caraka'nın yemin metni meşhursa da Suśruta'da da benzer ibareler mevcuttur. Dahası müelliflerin metinlerinde benzerliklerden ziyade zıtlıklar göze çarpmaktadır. Burada yüzeysel bir mukayese ile metinler arası benzerlik ve zıtlıklar bahsedilecektir. Buna göre eğitimi tamamlayan öğrenciye hocası, kutsal ateş, Brāhmanlar ve otoriter hekimlerin huzurunda şu şekilde talimat verirdi:

- 1- **Caraka (C):** Yaşamını bekâr biri (dinsel nedenlerle evlenmeyen Bramacārī) sürdüreceksin!
C: Saç ve sakalımı uzatacaksın!
Suśruta (S): Tırnakların bakımlı olmalı, yüzün traşlı ve temiz olmalısın!
C: Sadece doğruyu konuşacaksın!
C: Et yemeyeceksin!
C: Saf ve katıksız gıdalar yiyeceksin!
C: Hasetten âri, silah taşımaktan gayri olacaksın!
C: Emrim altında bulunduğun sürece, kraldan nefret etmeyeceksin; başkalarının ölümüne sebep olmayacaksın, büyük günah işlemeyeceksin; felakete yol açacak eylemlerde bulunmayacaksın!
- 2- **C:** Kendini bana adayacaksın ve beni amirin olacak kabul edeceksin!
C: Ebediyen bana tabi olacak, sağlığım ve isteklerim için gerekli olanı yapacaksın!
C: Bir oğul, köle veya talebe gibi benimle yaşayacak ve bana hizmet edeceksin!
C: Kibirli olmayacaksın!
S: Kindar olmayacaksın. Kişisel dava gütmeyeceksin!
C: İlgili ve dikkatli, akl-ı selim, mütevazı, sebatkâr olacak ve içtenlikle itaat edeceksin.
C: Benim veya başkanın emrinde olduğunda, yeteneklerini sadece hocanın başarı hedeflerine göre işleteceksin!

⁸¹ Türkçe literatürde Hint Hekim Yemini/Andı ile ilgili öne çıkan biri makale diğeri kitap içi metin olmak üzere iki kayda ulaşılabilmektedir. Bu başlık altında paylaşılacak metin Caraka ve Suśruta'nın orijinal metinlerinden derlenmiştir. Türkçe çalışmalar için Bkz. Sarı, 2007:36-37; Aksoy, 2001:65-76.

- 3- **C:** Ölümünden sonra cennete girmeyi, bu dünyada meşhur ve zengin bir doktor olmayı arzuluyorsan inekler ve Brāhmanalar ile başlayan yaratılış sürecindeki tüm mahlûkat için dua etmelisin.
S: İşini hakkıyla yerine getirdiğinde dünyada saygı, servet ve şöhret kazanırsın!
- 4- **C:** Meşgul olsan dahi gece gündüz demeden, bütün kalbin ve ruhunla hastaların acılarını hafifletmek için çaba sarfedeceksin!
- 5- **C:** Yaşamın ve geçimin pahasına dahi, hastayı incitmeyecek ve terketmeyeceksin!
- 6- **C:** Düşüncende dahi zina etmeyeceksin. Öyleyse başkasına ait olana göz dikmeyeceksin!
- 7- **C:** Giyim ve görünüşünle mütevazı olacaksın!
S: Hastaya giderken kibar yürümeli, üzerinde beyaz elbise, elinde şemsiye ve değnek olmalı!
- 8- **C:** Sarhoş, günahkâr ve suçlularla iş birliği içerisinde olmamalısın!
- 9- **C:** Sarf ettiğin sözler kibârâne, sâfiyâne (çirkin olmayan), âdilâne, hoş, dikkate değer, doğru, yararlı ve ölçülü olmalıdır! Yerinde ve zamanında hareket edip tecrübelerden istifâde edeceksin!
S: Vakur olacaksın!
- 10- **C:** Her an bilgi yüklü ve donanımlı (teçhizatla) olmalısın!
C: Kralın nefret ettiği, kraldan nefret eden; halkın nefret ettiği, halktan nefret eden hasta tedavi edilmeyecektir! Benzer şekilde aşırı anormal olan, hain, karakersiz ve kötü davranış sergileyenler, onurdan yoksun olanlar, ölümü yaklaşmış (agoni) kimseler ve eşi veya yakınları tarafından terkedilmiş (sahipsiz) kadın tedavi edilmeyecektir!
- 11- **C:** Kadının, eşi veya vâsisinin oluru olmaksızın, verdiği hediye kabul edilemez.
S: Pilav haricinde kadının elinden hiçbirşey alınmayacak!
- 12- **C:** Hastanın evine, hasta tanıdığı (onaylanan) ve eve girme iznine sahip bir erkek refakatinde, iyi giyimli, baş eğerek, sakın bir tutum sergileyerek girmelisin. Yani uygun bir şekilde girin. Girince konuşman, düşüncelerin, aklın ve duyguların hastaya yardımcı olmak dışında hiçbir şeye adanmamış olacak.
- 13- **C:** Hastanın hane mahremiyeti ifşa edilmeyecek.
S: Kadına mahrem sorular sorulmayacak ve şaka yapılmayacak!
- 14- **C:** Hastanın ölümüne yaklaştığı bilirse bile, orada bundan bahsedilmeyecektir. Bahsedildiği takdirde hasta ve yakınlarının şok geçirmesine sebebiyet verir.
- 15- **C:** Çok bilgili dahi olsa kişinin bilgisiyle övülmemesi gerekir, nitekim çoğu bilgili ve uzman kimse çok övülmekten hicap duyar (kırılır).
- 16- **C:** Âyurveda (yaşam bilimi) hizmetinde sınır yoktur. Bunu kendinde özenle uygulamalısın. Ayrıca bir başkasından, eleştirmeksizin, uygulama becerisini öğrenmelisin. Zeki birisi için bütün dünya bir öğretmenken; akılsız biri için düşmandır. Bu yüzden iyi bilmek için dinlemelisin. Meşhur ve kudretli olmak, müreffeh ve uzun bir hayat sürmek için, sözleri makul ve eğitimi uygunsu, düşman bir kişiden bile ders alınır.
- 17- **C:** Daha sonra hoca şunları söylemelidir: “Tanrılar, kutsal ateş, Brāhmanalar, guru, yaşlılar, bilginler ve hocalarla iyi geçinmelisin. Eğer onlarla iyi geçinirsen değerli taşlar, tahıllar senin olur, tanrılar sana iyi davranır, fakat

onlara başka türlü (olumsuz) bir tavır içinde olursan senin için sakıncalı olur. Hoca öğrencisi tarafından tasdiklen “yine de” der (Caraka, 1949, C.5:326-327; Suśruta, 1907, C.1:74,77).

Caraka, bu talimatları uygulayan hekimi aldığı “tıp eğitime layık birisi” olarak görürken, buna kayıtsız kalan hekimen de “tıp eğitimini hak etmemiş biri” olarak bahseder. Verdiği eğitimle “kıymetli öğrenciler” yetiştiren hocanın, yemin metninde belirtilen ve belirtilmeyen çok sayıda nimetle hakettiği değeri göreceğini, aynı şekilde öğrencinin de bu eğitimin meyvelerini toplayacağını belirtmiştir (Caraka, 1949, C.5:328).

Caraka'nın kaleminden çıkan bu yemin metninin, Hipokrat⁸² yemininden evvel olduğu söylene de Caraka'nın doğum tarihi üzerindeki tartışmalar nedeniyle, bu konu muğlak kalmaya devam edecek gibi görünüyor. Bu tartışmaya girmek yerine, sadece Hint yemin metninin içeriği hakkında kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Klasik dönem Hint hekimlerinin öne çıkan özelliklerinden biri, hükümdarı hem bedenen hem de siyaseten korumaya yönelik olağanüstü çabalarıdır. Hükümdarı zehirden korumaya yönelik çabalar ve geliştirilen yöntemler hükümdar ve yakınlarının varlığı için çok önemlidir. Yemin metninde de görüldüğü gibi hükümdarı siyaseten korumaya yönelik korumacı bir yaklaşım göze çarpmaktadır. Özellikle kral ve toplum tarafından “makbul görülmeyen kimselerin” tedavi edilemeyecekler safına yerleştirilmesi bu türden bir örnektir. Ayrıca Caraka (=dın talebesi) isminin anlamı ile müsemma bir şekilde gerek eserinde gerekse yemin metninde dinsel öğelere yer vermiştir. Metinde *kutsal ateş, Brāhmanlar, Bramacārī, saç-sakal uzatma, doğru konuşma, et yememe, silah taşımama, ahiret, cennet ve dua* gibi dinsel öğeler ön plana çıkmaktadır.

Yemin metni içerisinde vurgulanan düşüncelerin çoğu antik Hint kültürüne dair kavram ve sözlerden müteşekkil olup, *yemin tarzı, öğrencinin çileciliği, öğrenci-hoca ilişkisi (baba-oğul samimiyeti), bilginin sınırsızlığına yönelik vurgu, etik kurallar, dünyevî refah ve şöhret* gibi taltiflerin yanı sıra *ceza ve günaha* dair vurgular antik Hint düşünce yapı ve pratikleri ile örtüşmektedir. Nihayetinde bu yemin metni, Hipokrat'ta olduğu gibi, dinsel bir sözleşme niteliğinde olup tıp pratiğinde yüksek ahlâkî ilkeleri

⁸² Hipokrat'ın, Hindistan ve Ön Asya'dan beslenen Pisagor felsefesinden etkilenecek yemin metnini meydana getirdiği de ileri sürülmektedir. Nitekim Pisagorcular tarafından öğretilen dinsel, felsefî ve matematiksel teorilerin MÖ 6. yy'da Hindistan'da öğretildiği bilinmektedir. Bundan dolayı Hipokrat Yemini'nin eski Hint düşünce ve pratiklerinden etkilenmiş olması muhtemeldir. Bkz. Menon ve Haberman, 1970:299.

öngörmektedir. Caraka'nın metninde mevcut olup da Hipokrat metninde değinilmeyen hususlar ise öğrencinin çileciliği, belirtilen şartlar altında hizmeti durdurmak ve hastanın hayatına verilen değerin hekime kıyasla daha fazla olmasıdır (Menon ve Haberman, 1970:298).

2.2. KLASİK DÖNEMİN MEŞHUR HEKİMLERİ/CERRÂHLARI

2.2.1. Suśruta

Suśruta (सुश्रुत) Antik Hint'te cerrâhlarının başı olarak kabul edilmektedir. Onun tıp ilmine ve cerrâhiye dair eseri *Suśruta-saṃhitā* (Suśruta'nın külliyâtı)'dır. Suśruta ismi Sanskrit dilinde *çok meşhur, ünlü ve kendisiyle gurur duyulan* manalarına gelmektedir. Genel kabul kendisinin MÖ 600'lü yıllarda yaşadığı yönündedir. Fakat bu tarihi MÖ 2. Yüzyıla kadar getirenler de vardır. Hintlilerin ulusal destanı Mahābhārata'da Suśruta, Rama'nın çağdaşlarından olan Visvamitra'nın oğlu olarak gösterilse de ihtiyatla yaklaşılması gereken bir bilgidir. Nitekim aynı isimdeki başka birinden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Suśruta, babasının tavsiye ve müsaadesiyle tıp eğitim almak maksadıyla yedi kardeşi ile birlikte Kasi Benares kralı Divodasa'nın yanına gitmiştir. Divodasa'nın tıbbî bilgisini, tecessümü sayılan “kutsal hekim” Dhanvantari'den aldığına inanılmaktadır. Anlatıma göre Dhanvantari, tufan zamanında kaybolan 13 değerli taşı okyanusun dibinden çıkararak, tıp ve Āyurveda ilminin tanrısı olarak kabul edilmektedir (Suśruta, 1907, C.1:1,8; Jee, 1896:33; Anderson, 2007:46). Ayrıca Dhanvantari'nin bir kap içinde okyanustan getirdiğine inanılan Amrita adlı ölümsüzlük içeceğine sahip olduğuna inanılır. Divodasa kendi ifadesiyle yeryüzünden ölüm, hastalık ve çürümeyi kaldırmıştır. Evvelden beri cennete ikamet ederken cerrâhî ilmini insanoğluna öğretmek için mütecessim olarak yeryüzüne indiğine dair bir inanış vardır inanılır. Divodasa'nın yanı sıra Kaşiraja gibi önemli hekimlerden de ders alan Suśruta, aldığı tıbbî bilgiyi iyice kavrayıp öğrendikten sonra beraberindekilerle⁸³ birlikte evine dönmüştür. Daha sonra ise

⁸³Ayurveda eğitimi almak için Divodasa'ya giden diğer kişiler Aupadhenava, Vaitarana, Aurabhra, Paushkalavata, Karavirya ve Gopura-rakṣita diye bilinen kişilerdir. Bu bilginler bu bilgileri talep ederken “Efendimiz! Mental, travmatik, doğal ve bedensel hastalıklardan kırılmalara karşı neredeyse yeryüzünde insan kalmayacak. Bu durum bizi ciddi bir şekilde endişeye sevk ediyor. Bize yardım et, bizi sonsuz tıp bilgisi kaynağı Ayurveda ile aydınlat ki üzerimizdeki bu belaları def edip halkın yaşadığı bu acılar nihayet bulsun. Böylece hem bu dünyada hem de ahirette huzurlu olabiliriz. Efendimiz naçizane sadık talebelerin olarak senin merhametine sığındık” şeklinde münâcatta bulunurken cevaben “Hepiniz benim kutsal mabedime hoşgeldiniz, sizleri talebem ve vâsım olarak kabul ve tayin ettim” diyerek onlara tıp ve diğer ilimlerini vereceğini beyan etmiştir. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:2.

tıp bilgisi ve cerrâhî ile ilgili meşhur kitabı *Suśruta-saṃhitā* 'yı kaleme almıştır (Suśruta, 1907, C.1:1, 8-9 ve Jee, 1896:34; Power ve Thompson, 1923:8).

2.2.1.1. Suśruta-saṃhitā

Antik Hint klasik tıp eserlerinin başında, MÖ 585⁸⁴ tarihinde Suśruta tarafından kaleme alınan *Suśruta-saṃhitā* (सुश्रुतसंहिता) gelmektedir (Anderson, 2007:45). Onun yazdığı bu eserin tamamı günümüze ulaşmamakla birlikte kendinden hemen sonra gelen müellifler onun bu eserine eklemeler yapmışlardır. Bu eseri ve yetkinliğinden dolayı Suśruta en iyi cerrâh olarak Hint tıbbındaki yerini almıştır. (Major, 1954:68). Suśruta-saṃhitā, Dr. Franciscus Hessler tarafından 1844 (C.I), 1847 (C.II) ve 1850 (C.III) tarihlerinde Latince'ye tercüme edilmiş daha sonra da tek ciltte birleştirilmiştir (Hessler, 1844:i-viii). Daha sonraları Kaviraj Kunja Lal Bhishagratna tarafından tahkik-tercüme şeklinde eser 1907 (C.I), 1911 (C.II) ve 1916 (C.III) tarihlerinde 3 cilt halinde orijinalinden İngilizce'ye tercüme edilerek Kalküta şehrinde basılmıştır. Günümüzde birçok dile tamamen veya kısmen çevrilmesine rağmen Türkçe'ye henüz tercüme edilmemiştir. Antik Hint tıbbının meşhur cerrâhı Suśruta ile birlikte Hint tıp geleneği yeni bir şekle bürünüp ardıllarına büyük bir miras bırakmıştır. Sözlü gelenekle aktarılagelen bilgileri sistematikleştirip muhtasar bir şekilde sunan Suśruta ile birlikte primitif dönem hastalıkların ve bitkisel drogların bir monografi şeklinde ele alınma yönteminden vazgeçilmiş, her bir durum tekil olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu yeni yöntemde müellif her konuyu teşhis ve tedavi şeklinde ikiye ayırarak izah etmiş ve her biri alt başlıklarla detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu tasnif yöntemine hem Suśruta'nın *Suśruta-saṃhitā* hem de Caraka'nın, *Caraka-saṃhitā* adlı eserlerinde rastlamak mümkündür (Samboo, 1963:226).

Veda metinleri içinde dağınık şekildeki tıbbî bilgiler bir kenarda tutulduğunda, erken Hint tıbbının yazılı en eski kaynağı sayılabilecek olan *Suśruta-saṃhitā*'da 760 bitki, 120 cerrâhî alet ve 300 cerrâhî prosedür hakkında detaylı mâlûmat vardır. Bu eser genel cerrâhî, fizyoloji, anatomi, hıtlar ve beden üzerindeki etkileri, kesme-dikme, rinoplasti, katarakt, anatomik diseksiyon, cerrâhî tekniği dağlama, humma, sülük tedavisi, solunum,

⁸⁴ Bu konuda kesin bir tarihlendirme olmayıp, Dominik Wujastyk'e göre eserin yazılış tarihi MÖ 250'li yıllardır. Aynı zamanda eklemeler yapılmak suretiyle MS 500'lere tarihlendirilen nüshasından bahseder. MS 900'lü yıllara kadar eserin birçok kez şerh ve istinsah edildiği, çok sayıda esere kaynaklık ettiği bilinmektedir. Bkz. Wujastyk, 2013:142.

gibi birçok konu hakkında da özel bilgiler verir (Baz, 1975:23; Porter, 1997:18; Sarı, 2007; 30; Anderson, 2007:46; Power ve Thompson, 1923:8; Margotta, 1996:16). Bunun yanı sıra eserinde malarya, veba, verem ve çiçek hastalığı hakkında geniş bilgiler verir. Suśruta, sıçanlardan veba, sivrisineklerden de sıtma yayıldığının farkındaydı. Tanı ve teşhis yaparken elle muayene yaptığı, dinleme, gözlem yapma, tat ve koku alma gibi yöntemleri kullandığı anlaşılmaktadır (Baz, 1975:23). Suśruta, preparat hazırlarken normal ve kostik alkalilere başvurmuş, Caraka'da olduğu gibi 6 kıymetli metalin tıpta kullanımından bahsetmiştir. Ayrıca kurşun ve kalayın kusturmadaki rolü üzerinde durmuştur (Basu, 1914:68). Suśruta aynı zamanda anestezi konusunda da uzmanlaşmış bir cerrâhtı. Cerrâhî operasyon öncesinde anestetik etki gösteren Kara Banotu (*Hyoscyamus niger*) ve Hint Keneviri (*Cannabis indica*) kullanırdı (Major, 1954:72). Kendisinin çok iyi bir cerrâh olmasından dolayı mesleğin inceliklerini havî bu eseri cerrâhîyat alanında temel kaynak sayılmış ve döneminin hekimleri tarafından itibar görmüştür. Suśruta, Caraka'ya nazaran anatomik tanımlamalar ve cerrâhî tedavi yöntemlerinde daha ön planda iken; kesin tanımlamalar, hastalıkların sınıflandırılması ve genel tedavi planlamasında Caraka'nın daha başarılı olduğu göze çarpmaktadır. Suśruta'nın cerrâhî operasyonlarında sert kısımların özü, kesip çıkarma, oyma, derine inme, kazıma, dikiş atma, delme ve sıvıların tahliyesi şeklinde bir sıralamayı takip ettiği bilinmektedir (Muthu, 1927:24). Operasyon öncesi ve sonrası dâhilen ve haricen kullandığı şifalı bitki, özütler ve yararlı yağlar mevcuttu (Baz, 1975:23). Eserinde cerrâhînin kaideleri ve operasyonun yapılacağı alanlar ile ilgili olarak da detaylar yer almaktadır. Buna göre operasyon öncesinde hasta odasında ve ameliyathanede de tütsüler yakılır ve ameliyat bittiğinde hastanın yarasına tütsü verilmek suretiyle sterilize edilirdi. Tüm bu işlemler günümüz antiseptik teorilerin habercisi gibidir. Katarakt ameliyatıyla ilgili yöntemleri kendinden sonra gelen hekimlere ilham kaynağı olmuştur. Suśruta ayrık veya yırtık kulak memesini boyun veya kulak memesinin boyuna birleştiği yerden aldığı deriyle onarma yoluna gitmiş ki onun bu başarısı daha sonra gelen Hintli doktorların rinoplasti denilen burun estetiği ameliyatlarını yapabilmesinde önemli katkısı olmuştur. Yırtık kulak memesi genelde, antik Hint inanışının ritüeli olarak kabul gören ve çocuk doğduktan 6-7 ay sonra yapılan kulak memesi delme operasyonunun bir sunucudur. Bu operasyon sonrasında beklenmedik bir şekilde kulak memesinin yırtıldığı ve bunu dikmek için bir takım cerrâhî yöntemlerin geliştirildiği görülmektedir. Suśruta ayrıca kol ve bacak

amputasyonu, karın aksanlarının uygulanması, kırık ve çıkıkları onarma; fitik, bademcik ameliyatı ve ölü fetüs tahliyesi gibi vakalarda uzmanlaşmış, basur ve fistül meselesini çözüme kavuşturmuştur. Orduda el ve kolları yaralanan veya kırılan askerlerin tedavileri için bir çeşit sargıyla yara bölgesindeki cisimlerin sabitlendiği görülür. Bu sarma uygulaması aynı zamanda iltihaplanmış bölgeler için de tatbik edilirdi. (Muthu, 1927:26; Anderson, 2007:46; Pattanshetty, 2001:165).

Öte yandan klinik tıp alanında Suśruta'nın önemli bazı avantajlara sahip olduğu görülmektedir. Ona göre cüzzam dokunma hissini ortadan kaldıran bulaşıcı bir hastalıktır. İskorbüt, diş etlerinin aniden kanaması sonucu dişlerin çürümesi olarak tanımlanır ve neticesinde yapışkan ve kötü kokulu akıcı bir madde ürettiği bilinmektedir. Diyabetin belirtisi olarak hastalığı taşıyan kişinin terlemesi ve balgam çıkarması ve neticesinde bal yemiş gibi bir tat hissedildiğini dile getirmiştir. Kalp hastalıklarına bir bölüm ayırmış olan Suśruta bir kalp hastalığını “kalpte başlayan bu ağrı sanki kalp çizilmiş, ezilmiş, delinmiş, kırılmış veya bölünmüş hissinde acı verdiği” şeklinde dile getirmektedir. Bahsettiği bu tanımlama göğüs anjini belirtileri ile benzerlik göstermektedir. Verem hastalığının belirtilerini ise genel bir yorgunluk ve zayıflama hali ile beraber ses kısıklığı, göğüste sancılı sızı, kas kasılması ve omuzlarda çökme, ateş, yanma hissi, kanlı balgam, iştahsızlık, öksürük, boğazda tıkanıklık ve şişme olarak vermektedir. Göz hastalıkları ile ilgili olarak da küçük ayrımlar dışında genel olarak bilinen sınıflandırma yolunu tercih etmiştir. Çok çeşitli göz hastalıklarının yanı sıra katarakt ameliyatı açık bir şekilde anlatılmıştır (Major, 1954:70). Suśruta, eserinin önemli bir kısmını göz ve göz hastalıklarına ayırmıştır. Bu bilgiler eserin zeyli ve son kısımları olan Uttara Tantram'ın Śālākya-Tantra (göz, kulak, burun ve boğaz hastalıkları) kısmında detaylı olarak verilmiştir. Eserinin göz ile ilgili kısmında göz hastalıklarının sebep ve septomları, göz eklemi, göz kapağı, göz akı, göz bebeği ve gözün tamamını etkileyen hastalıklar ve patolojilerinin yanı sıra göz merceği rahatsızlığının tedavisi, hıtlar ve *tridoşan*ın, göz ve göz hastalıkları üzerindeki etkisi, görmeyi engelleyen hastalıkların tedavisi, gözü çıkarmayı gerektiren hastalıklar ve tedavisi, göz kapakları ve kirpikleri etkileyen hastalıklar ve tedavisi, göz bebeği ve merceğini etkileyen hastalıklar ve tedavisi, incinen ve yaralı gözün tedavisi gibi gözün neredeyse her alanı ilgili tafsilatlı mâlûmat mevcuttur (Suśruta, 1916, C.3:Fihrist, 1). Suśruta'nın, eserinde göz bilimi ile ilgili kaleme aldığı bu detaylar onun aynı zamanda ilk Hint oftalmolojisti olarak da bilinmesini sağlamıştır. Göz

bilimi ile ilgili verdiği mâlûmat döneminin bu alandaki tıp bilgisini yansıması açısından önemlidir. Her ne kadar eserinde gözlük, gözlük camı ve dinlendirici yöntemler hakkında derinsel bilgi olmasa da burada gösterilen yöntemler dönemine göre faydalı ve ikna edici bulunmuştur. Gözü koruma ve tedavi için verilen bazı tavsiyelere diğer önemli bazı Hint kaynakları olan Upanişadlar, Bhavad Gita, Caraka-samhitâ ve Mahâbhârata Destanı'nda rastlamak mümkündür. Neredeyse tümüyle unutulmuş bu pratiklerle günümüzde sadece dini uygulamalarda karşılaşılmaktadır (Agarwal, 1958; 50).

Suśruta'ya göre iyi bir cerrâh iyi bir anatomi bilgisine sahip olmalıdır. Anatomi bilgisini geliştirmek ve üst düzeye çıkarmanın yolu da ölü bir beden üzerinde çalışmaktan geçtiğini dile getirir (Singhal ve Patterson, 1993 :20). Diseksiyon için seçilen kadavranın yüz yaşın altında ve tüm uzuvlarının yerinde olmasına, zehirlenmeden ve kronik hastalıklardan dolayı ölmemiş olmasına dikkat edilirdi. Fakat kesinlikle bir yöneticinin veya efendinin bedeni üzerinde teşrihe müsaade yoktu (Suśruta, 1916, C.2:172). Genel olarak, bedenin gövde, kol-bacaklar ve baş olmak üzere dört parçadan oluştuğu kabul edilirdi. Derinin 7 tabaka (tvaka) ve 7 bağ dokudan (kalas) oluştuğu, bir kişide 700 ven (sira), 24 arter (dhamanis), 107 hassas alan (marmas), 300 kemik, 900 bağ dokusu (snayu), 500 kası/kadınlarda 520 (pesi), 9 kanal (srota), 3 mizâc (doşa) ve 3 salgı (mala), karaciğer, akciğer, dalak ve böbrek gibi kütleli organlar ve içi boşluk olan mide, bağırsaklar, mesane ve kadınlarda rahim gibi organlar olduğu bilinmektedir (Suśruta, 1916, C.2:160-161; Major, 1954:69; Singhal ve Patterson, 1993:20-22). Suśruta tüm bu yapıları ve alt bileşenlerini ayrı ayrı başlıklar altında ele alarak da detaylandırmış ve örnekleriyle açıklamıştır.

Fizyoloji alanında da daha ziyade üç, beş ve yedi unsurdan bahsederek, bu unsurların insan bedeni üzerindeki etkilerini vurgulamış ve yaşam için elzem olan unsurlar arasındaki ilişki sonucu, lenfosit ve kan plazmasından meydana gelen, akkan (kilüs, lenf) oluştuğunu dile getirir. Ardından sırayla bu kandan et, etten yağ, yağdan kemikler, kemiklerden ilik ve ilikten de meni oluştuğunu söyleyerek organ ve sıvıların oluşumu hakkında detay verir. Ayrıca kalpteki akkanın atardamar yoluyla 24 damar boyunca dolaşımını sağladığını, vücudun her yerine kan pompaladığını söylemesi onun kan dolaşımından haberdar olduğu gösterir (Major, 1954:70; Singhal ve Patterson, 1993:25).

2.2.2. Caraka

Antik Hint'te Vişuda'nın oğlu olarak bilinen Caraka (चक्र), tıbbın babası olarak kabul edilen ve Atri'nin oğlu olan Atreya'nın şârihi yani açıklayıcısıdır. MÖ 320'li yıllarda Benares veya Pencap bölgesinde bulunan Kapisthala'da Hindu bir ailenin ferdi olarak dünyaya geldiği bilinmektedir. Sanskrit dilinde *gezgin*, *abdal* ve *din talebesi* manalarına gelen Caraka kelimesi aynı zamanda tıbbî bir bitkinin de adıdır. Çalışmalarıyla döneminin en meşhur hekimi olma pozisyonuna ulaşan Caraka, yazdığı *Caraka-saṃhitā* (Caraka Külliyyâtı) adlı eseriyle de kadim Hint tıbbının yapı taşlarından birini oluşturmuştur. Caraka, tıbbî alandaki kabiliyetlerini geliştirerek meşhur bir hekim olmayı başarmıştır (Porter, 1997:18; Jee, 1896:33). Kendisinin Kuşan kralı I. Kanişka'nın özel hekimi olduğu yönünde bilgiler mevcutsa da ikisinin yaşadığı söylenen dönemler arasındaki yıl farkı bilgiye ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir. Aslında hem kralın hem de Caraka'nın yaşadığı yıllar hâlâ tartışma konusu olup bu konudaki muğlaklık devam etmektedir. Yaygın görüş ise Kanişka'nın MS 2. yüzyılın hemen başında tahta geçtiği yönündedir (Bayat, 2010:93; Warder, 1968:327)

Mitolojide Caraka'nın, bin başlı yılan olan Śeşa tanrısının tecessümü olduğu ve onun bütün bilimleri, özellikle de tıp bilgisini Śeşa'dan aldığı ileri sürülmektedir. Buna benzer durumların eski Mısır ve Greklerde de olduğu bilinmektedir (Jee, 1896:32).

2.2.2.1. Caraka-saṃhitā

Caraka'nın eseri, kendi deyimiyle, Atreya'nın öğrencisi olarak bilinen Agniveśa'nın eserinin gözden geçirilmiş halidir. Caraka'nın gözden geçirip tedvin ettiği bu eser MS 9⁸⁵ asırda Dridhabala tarafından tekrar ele alınmış ve eklemeler yapılmak suretiyle tıp dünyasına kazandırılmıştır. Bundan dolayı elimizde bulunan *Caraka-saṃhitā* (चक्रसंहिता) adlı eser, tümüyle Caraka'nın görüşlerini yansıtmamaktadır. Müellife ait asıl kayıtlar kendisinin açıklamalarına ait detaylarla metin içerisinde fark edilebilmektedir. Çoğunluğunu tıbbî bilginin oluşturduğu eserde yer yer dini öğretiye dair bilgi ve ilahiler, felsefî bilgi, tıbbî gözlem, mitoloji, sihir ve büyü gibi farklı birtakım bilgilere de rast gelinmektedir (Major, 1954:73). Eserin kaybolan son iki bölümünün Dridhabala tarafından yazılmak suretiyle ikmal edildiği anlaşılmaktadır. Eser hem Dridhabala'nın

⁸⁵ Bu konuda ihtilaflar olup kimilerine göre MS 4.yy'da tedvin edilmiştir. Bkz. IAIM, 2010:73.

eklemeleri hem de orijinal eserdeki birtakım değişikliklerle Çince, Tibetçe ve Arapça'ya çevrilmiştir (IAIM, 2010:73). Gerek bütün gerekse de bölüm bazında Caraka-saṃhitā'dan izler taşıyan ve günümüze ulaşabilmiş 236 eserin varlığından bahsedilir. Bunların çoğu yazma eser olmakla beraber bir kısmı tıpkıbasım nüshalardır. Bu yazmalardan 49 tanesi Caraka-saṃhitā eserinin Vimānasthāna⁸⁶ bölümü ile ilgilidir. Bu yazmalar, Devanāgarī, Bengali, Śārada ve Kannada alfabeleri kullanılarak kâğıt üzerine işlenmiştir. Eserler Bikaner Sanskrit Yazma Eserleri Kütüphanesi, Anup Sanskrit Yazma Eserleri Kütüphanesi, Gjurat Ayurved Üniversitesi Kütüphanesi ile şahsi ve halk kütüphanelerinde bulunmaktadır. Caraka-saṃhitā'nın tedaviye dair *cikitsā* bölümünün en eski nüshalardan biri ise MS 1183 yılına tarihlendirilen ve Devanāgarī lisanında palmiye yaprakları üzerine yazılan yazma eserdir (Pecchia, 2013:4-6; Mitra, 1880:635-636).

Caraka, eserinde kendi dönemi de dâhil olmak üzere gelmiş geçmiş Hint hekimlerinin listesini vermektedir. Bu listede yer alan hekimlerin, Himalaya dağlarında toplanarak bu mesleklerin inceliklerini öğrendiklerini ifade eder. Eserinin ilk kısmı olan Sutra Sthana'nın ilk cümlesinden itibaren uzun yaşama ve tıp ilminin öğrenimi ile ilgili bilgiler aktarılır. Tıbbi dair bilgilerin kendisine aktarılması için Bharadvāja⁸⁷'nin, ölümsüzlüğün sembolü olarak kabul edilen İndra'ya gönderildiği ve neticede çok sayıda kimseye tıp ilmini öğrettiği söylenmektedir. Agasti, Aşvalayana, Asita, Badarayana, Balikhya, Chyavana, Devala, Dhaumya, Galava, Garga, Gautama, Goehila, Hārta, Hiranyakṣa, Jamadagni, Kama, Kankayana, Kapinjala, Kaṣyapa, Katyayana, Kaundinya, Kuṣika, Langakṣi, Maitreya, Markandeya, Narada, Paraseara, Parikṣaka, Pulastya, Sankhya, Sankritya, Śakuneya, Śandilya, Śaraloma, Śaunaka, Vaijeyaya, Vaikhanasa, Vamadeva, Vasiṣṭha ve Visvamisra adlı bu kişiler tıbbın yanı sıra felsefe ve ilahiyat alanlarında da mahirdi. Bunlar toplandıklarında kendi aralarında hastalıkların bir kısmının genetik olup olmadığını sorgulamaya başlamışlardır (Caraka, 1949, C.5:1; Jee,

⁸⁶ Eldeki nüshalar arasında kronolojik boşluklar olup MS 2.yüzyıla kadar gider. Bunlar arasında, tarihlendirilen en eski yazma Alipur/Delhi'de bulunan Bhogilal Leherchand Hindoloji Enstitüsü (The Bhogilal Leherchand Institute of Indology) raflarında yer almaktadır. Burada tıp, felsefe, mantık, edebiyat, sanat, mimarlık, vedik kültür, astroloji, astronomi vd. alanlarla ilgili yaklaşık 25.000 yazma eser bulunmaktadır. Sanskrit, Prakrit, Pali, Ardhamagadhi, Maru-Gurjar, Rajasthani, Eski Hintçe ve Gujarati gibi dillerde yazılmıştır. Bkz. <http://blinstitute.org/the-library/manuscripts-section.html/>.

⁸⁷ Tıbbî bilgiyi İndra'dan bu alandaki mahir kişilere öğretmek koşuluyla alan Bharadvāja aynı zamanda bu bilgileri, eklenti veya kesinti yapmadan, direk aktaracağını taahhüt etmiştir. Edindiği bu bilgiden dolayı kendisini "ölçülemeyen bir mutluluk bahşedilen kimse" olarak gördüğü aktarılmaktadır. Bkz. Caraka, 1949, C.5:3.

1896:30). Bu sorgulamalar sadece hekimler tarafından değil dönemin siyaset bilimcileri tarafından da dile getirilmiştir. Narayana'nın Hitopadeşa (yararlı eğitim) adlı nasihatnamesinde mutluluğa erişmenin yolunun hastalıksız bir yaşamdan geçtiği vurgulanmaktadır. Müellife göre ancak ölümü halinde hastanın dinlenebileceği dile getirilmiştir (Narayana, 2017:5, 37). Bundan dolayı beden ancak yaşamın dört gayesi olan erdem, dünyevilik, zevk ve özgürlükle işleyişini devam ettirebileceği savunulmuştur. Organlardaki eksiklik ve bozukluğun dört gayeyi yeterince yapamayacağından dolayı kişiye büyük acılar verebileceğini dile getirirler. Kalıtsal hastalıkların dünya işlerini yeterince ifa edememeye de sebebiyet vereceğini düşündüklerinden böyle bir durum karşısında insanın mutlu olamayacağını dile getirmişlerdir. Bu gibi kalıtsal hastalıkların önüne geçebilmek için birtakım yasaların olması gerektiği konusunda tartışmaya girişmişlerdir. Bu kimseler bu konuda kendilerine yardım edilmesi ve İndra'ya iletilmesi için kendileri arasındaki en bilge kimseden ricada bulunmuşlardır. Bilge kişi, İndra'ya giderek kendisinin vekil olduğunu muzdarip oldukları hastalıklar konusunda kendilerine yardım etmesini istemiştir. Kendilerine onun bilgisi olan Āyurveda'yı öğretmelerini talep etmiştir. İndra onun bu durumunu gördükten sonra Āyurveda'nın tüm kısımlarını ona öğretmeye karar vermiştir. Bharadvaja adındaki bu kişi kendisini vekil kılan bütün bilgelere öğrendiği bu bilgiyi paylaşmıştır (Jee, 1896:31). Saptarşi⁸⁸ (yedi rişi) olarak bilinen bu temsilcilerin başındaki Bharadvaja ve diğerleri tıbbî bilginin elde edilmesinden ve uygulanmasından sonra daha uzun ve sağlıklı yaşadıkları için İndra'ya şükranlarını sunmuşlardır (Jee, 1896:32).

Caraka'nın eseri Suśruta'nın eserinden daha hacimlidir (Anderson, 2007:45) Caraka-saṃhitā adlı eseri 8 kısım ve toplamda 120 bölümden oluşmaktadır.

- I. Eserin ilk kısmı olan *Sutra Sthana* (genel kaideler) 30 bölümden oluşmakta ve temel ilkeler, tıbbın tanımı ve kökeni, kavramların tanımı vs. üzerinde durur. İnsanın kökeni ve yaşamı boyunca karşılaştığı hastalıklar, uzun yaşam arayışı, Āyurveda'nın tanımı, menşei ve prensipleri, perhizler, müshiller, dürtüler, farklı terapi yöntemleri (buhar, yağ vs.), hekimin

⁸⁸ Her dönemde farklı yedi rişiden bahsedilmekte olup Upanişadlar gibi Hinduizm'in ilk kutsal metinlerinde geçen bu rişilerin isimleri *Atri*, *Bharadvaja*, *Gautama*, *Jamadagni*, *Kaśyapa*, *Vasiṣṭha* ve *Viśvāmitra*'dır.

nitelikleri, canlandırıcı, ferahlatıcı diyetler, uygun gıda ve meşrubât hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

- II. Eserin ikinci kısmı olan *Nidana Sthana* (Patoloji) 8 bölümden oluşmaktadır. Bu bölüm humma, kanın özelliği, tümörler, idrar yolu, verem, akıl hastalığı ve epilepsinin tanısı (diyagnozu) üzerinde durur.
- III. Eserin üçüncü kısmı olan *Vimana Sthana* (hususî tanımlamalar) 8 bölümden oluşmaktadır. Hekimin mesleğini icra ederken uymakla mükellef olduğu etik ve ahlâki kuralların yanı sıra, hastalıkların patalojisi, salgınlar, dolaşım kanalları, tatlar, mide ve kapasitesi, hasta ve hastalığın spesifik karakteri, tedavinin spesifik özellikleri gibi konular hakkında detaylı mâlûmat içerir.
- IV. Eserin dördüncü kısmı olan *Śarira Sthana* anatomi ve embriyoloji ile ilgili olup toplamda 8 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümde deneysel ruh, üreme metodu, embriyolojik gelişim, embriyonun şekillenmesi, birey ve evren, vücudun yapısı ve organlar hakkında bilgi vardır.
- V. Eserin beşinci kısmı olan *Indriya Sthana*, toplamda 12 bölümden oluşmaktadır. Bu bölüm daha ziyade tanı ve teşhis üzerinedir. Aynı zamanda kişinin ölüme yakinken gösterdiği belirtiler, fiziksel ve ruhî değişimi hakkında detaylı bilgiler yer alır.
- VI. Eserin altıncı kısmı olan *Cikitsa Sthana* toplamda 30 bölümden oluşmaktadır. Daha ziyade hastalıkların tedavisi ve ilaçlar üzerinedir. Detaylı olarak bakıldığında Āyurveda, pranakama, amalaki ile gençleştirme terapisi ve afrodizyakların yanı sıra humma kaynaklı hastalıkların tedavisi, gulma, kustha, verem, epilepsi, astım, ödem, mide ve bağırsak, basur, çölyak, bronşit, diyare, kusma, erizipel ve uçuk, susama hastalığı, zehirlenme, alkolizm, yara tedavisi, 3 hayâtî organı etkileyen hastalıklar, gut ve kireçlenme, uyluk spastisitesi, sperm ve lenf etkenli hastalıkların tedavisi hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir.
- VII. Eserin yedinci kısmı olan *Kalpa Sthana* bitkiler, bitkilerle tedavi ve zehirbilim üzerine olup 12 bölümden oluşmaktadır.
- VIII. Eserin sekizinci kısmı *Siddhi Sthana* ise hıfzıssıhha ve hijyen ile ilgili olup 12 bölümden oluşmaktadır (Caraka, 1949:Fihrist).

Eser çok sayıda hastalık için önemli reçeteler sunarken, bilgilerin birbirini tekrarlayan aktarım ve rivayetlerden oluşması bir dağınıklığı beraberinde getirmiştir. (Power ve Thompson, 1923:8; Major, 1954:74).

Eserde yer alan karın iltihabı ve karınca dikişi hakkında verdiği detaylar şaşırtıcıdır. Karın iltihabının elle karnın sol ve göbeğin alt tarafından dokunarak anlaşılabilceğini ve birikmiş suyun bir tüp yardımıyla tahliye edilmesi gerektiğini söylenmiştir. İçerde suyun kalmadığından emin olana kadar birikintiye baskı yapılır ve su bitince karın bandajla sarılarak iyileşmesi beklenir. Bağırsaklarda yırtık ve delikler için ise karınca dikişi yöntemi önerilmektedir. Buna göre zarar görmüş yerlere ulaşabilmek için varsa organ dışarıya çıkarılır. Ardından *beo* adında siyah renkteki karıncanın sivri dişleri yırtık bölgenin her iki yakasını kavrayacak şekilde ortalılır ve dikkatli bir şekilde bir zımba gibi iki taraftan bastırılır. Dişlerin ayrık noktaya iyice battığından emin olunduktan sonra karıncanın başı gövdesinden ayrılırdı. Şişen bağırsaklar ot, kan ve tozla durulandıktan sonra sütle yıkanıp, ghee ile yağlandıktan sonra eski yerine dikkatli bir şekilde yerleştirilirdi. Diğer bir usul ise bağırsaklar dikildikten sonra yaranın yashtimadhu ve kara toprak karışımı bir terkiplerle sıvanması şeklindeydi. Bağırsak dikiminden sonra cerrâh, deriyi iğneyle dikip hastayı rüzgâr esmeyen, korunaklı bir odaya alır ve sadece ghee ile önerilen diyet listesini uygulamasına müsaade ederdi. Ardından yaranın iyileşmesi beklenirdi. Karınca dikişi operasyonu, primitif dönemlerden beri Güney Amerika ve Afrika'da kullanılmışken Hipokratik tıpta uygulanmamakta veya bilinmemektedir (Suśruta, 1911, C.2:272,400; Caraka, 1949, C.5:660; Major, 1954:73,75).

Gerek Caraka gerekse Suśruta'nın eserleri de dâhil olmak üzere Hint tıbbına ait birçok eser MS 700'lü yıllarda Çince, Arapça, Farsça vd. dillere tercüme edilmiştir (Anderson, 2007:45).

2.2.3. Vāgbhaṭa

Āyurveda'nın önemli temsilcilerinden olan Vāgbhaṭa (वाग्भट) tıp tarihi ve hastalıklar konusunda öne çıkan önemli bir Hint hekim olup Hint tıbbının Suśruta ve Caraka'dan sonra en önemli temsilcisi sayılmaktadır. Vāgbhaṭa'nın doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Suśruta ve Caraka'dan sonra yaşadığı ve onların eserlerine atıfta bulunduğu bilinmektedir. Hoernle, onun doğum tarihini çok geç bir tarih olan MS

7. yüzyıl olarak tayin ederken Kunte, onun MÖ 2. yüzyılda yaşadığını dile getirmektedir. Fakat bu iki tarih de doğum tarihine uzak kalmaktadır. MS 4. yüzyıllar arasında tarihlendirilen ve günümüzde Oxford Üniversitesi Bodleion Kütüphanesi'nde bulunan ve yedi kısımdan oluşan The Bower MSS⁸⁹ yazmasında, Vāgbhaṭa'nın eserinde bulunan reçetelerinin aynısı olması Vāgbhaṭa'nın bu yazmadan esinlediği izlenimini güçlendirmektedir. Onun yaşadığı tarih için 8-9 görüş bulunmakta olup, genel kabul onun MS 550-600 yıllarında yaşadığı yönündedir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:xviii-xix; Power ve Thompson 1920:8; Major, 1954:75).

Vāgbhaṭa'nın, çoğunlukla Madhyvāgbhata ile karıştırıldığı göz önünde bulundurulması gereken diğer faktörlerdendir. Madhyvāgbhata'nın, Aṣṭāṅga-hṛdaya adında muhtasar bir eserin yanı sıra Mādhabanidāna adlı eseri de MS 8. Yüzyılda Arapça'ya çevrilmiştir. Astāṅgahridaya adlı eserin Ali b. Rabban et-Taberî'nin meşhur tıp eseri Firdevsü'l-Hikme'nin de kaynağı olduğu söylenmiştir (Vāgbhaṭa, 2006:viii). Bu yönüyle tercüme faaliyetleri döneminde Arapça'ya çevrilen klasik Hint kaynaklarının müelliflerinin iyi bilinmesinde fayda vardır.

Vāgbhaṭa'nın hayatına dair, Aṣṭāṅga-hṛdaya adlı eserinde herhangi bir bilgiye rastlanmazken, Aṣṭāṅga-saṅgraha adlı eserin hatimesinde ise, “Ben ismimi Simhagupta'da doğup büyük hekim olan Vāgbhaṭa adlı dedemden aldım. Sindhu bölgesinde doğmama rağmen aslen Simhagupta'lıyım. Tıp ilmini üstadım ve babamdan öte olan Avalokita'dan öğrendim” şeklinde bilgi mevcuttur. Eserin bazı yazmalarının Nidana ve Uttara kısımlarının sonunda: “Böylece Vāgbhaṭa tarafından yazılan eser burada son bulmaktadır” şeklinde hatime vardır (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:xi-xii; Vāgbhaṭa, 2006:v-vi). Bu bilgiler doğrultusunda müellifin Batı Hindistan'ın Sind bölgesinde (Bugün Pakistan'ın bir eyaleti) ikamet ettiği ve bu meşhur eserini klasik dönemin sonlarında yazmış olduğu anlaşılmaktadır. Vāgbhaṭa'ya ait olduğu söylenen ikisi tıp biri simya olmak üzere üç eserinden bahsedilir.

2.2.3.1. Aṣṭāṅga-hṛdaya

Vāgbhaṭa'ya atfedilen üç eserin ilk ikisi olan Aṣṭāṅga-hṛdaya (अष्टाङ्गसंग्रह) ve Aṣṭāṅga-saṅgraha (अष्टाङ्गसंग्रह) içerik olarak birbirine çok benzemekte ve Suśruta-saṃhitā

⁸⁹ Yedi kısımdan oluşan Bower yazması en eski ayurvedik metinleri içermesi bakımından önemlidir.

ile Caraka-saṃhitā gibi önemli klasik eserlerin tesirinde kaldığı görülmektedir. Ayrıca Agniveśa ve Bhela gibi seleflerinden esintiler vardır (Jee, 1896:34; Taton, 1963:159; Porter, 1997:18). Vāgbhaṭa'nın Aṣṭāṅga-hṛdaya adlı bu eseri ders anlatan hoca, öğrenci ve pratik yapan tıpçıların bilgi ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak hazırlandığı ve birikmiş Āyurvedik bilgilerin bir muhtasarı olduğu bilinmektedir. Baştan sona şiir (nazım) şeklinde yazılan bu külliyât 6 ana kısım 120 bölüm ve 7120 dizeden oluşmaktadır. Bölümleri, tıpkı Suśruta-saṃhitā ve Caraka-saṃhitā'da olduğu gibi *sutra-sthana*, *sarira-sthana*, *nidana-sthana*, *cikitsa-sthana*, *kalpa-siddhi sthana* ve *uttara-sthana* şeklinde tasnif edilmiştir. İlk bölüm olan Sutra-sthana temel Āyurvedik öğretiler, sağlık prensipleri, hastalıklardan korunma (hıfzıssıhha), diyet ve drog listelerinin hazırlanması, humoral fizyoloji ve patoloji, hastalıklar ve tedavi yöntemleri üzerinde durulmaktadır (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:ix). Eserin ikinci bölümü olan sarira-sthana 6 bölümden oluşmaktadır. Burada embriyoloji, fizyoloji, anatomi, fizyonomi, fiziksel ve ruhsal bünye, iyi ve kötü rüyalar, kehanetler, kötü prognoz, belirtileri ve yaklaşan ölüm hakkında detaylı bilgiler mevcuttur. Üçüncü kısım olan nidana-sthana 16 bölümden oluşur. Burada hastalık sebepleri, uyarıcı septomları, karakteristik özelliği ve bazı dâhilî hastalık prognazları hakkında detaylı bilgi vardır. Dördüncü kısım olan cikitsa-sthana 22 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde majör organik hastalıkların tedavileri, etkili tıbbî reçeteler, perhiz ve hasta bakımı hakkında detaylı bilgi mevcuttur. Beşinci kısım olan kalpa-siddhi sthana 6 bölümden oluşmaktadır. Burada reçetelerin hazırlanması, eczacılığın ilkeleri, arındırıcı terapilerin tatbikî, etki ve yan etkileri hakkında geniş malumât vardır. Eserin son kısmı olan uttara-sthana ise 40 bölüm ve ayrımı olan bablardan oluşmaktadır. Bu bölümlerden 1'er tanesi gençleştirme-yaşlılık hastalıkları bilimi ve üreme, 3'ü pediatri, 4'ü psikiyatri, 4'ü zehir bilim, 10'u cerrâhî, 17'si ise baş ve onunla ilintili organların hastalıklarından bahseder. Baş ile ilgili bölümlerin 9'u oftalmoloji (göz), 2'si otoloji (kulak), 2'si rinoloji (burun), 2'si ağız-diş-boğaz, 2'si de baş ile ilintili hastalıklara dair bilgi verir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:x). Aṣṭāṅga-hṛdaya'ya göre Āyurveda bilimi hep olduğundan belirli bir başlangıç döneminden bahsedilemez. Anlayışa göre bu tıbbî bilgi Brahma üzerinden Prajapati'ye ondan da İndra, Atreya ve diğerlerine geçmiştir (Varier, 2005:3). Aṣṭāṅga-hṛdaya adlı bu meşhur eser Tibet dilininin yanı sıra, Abbâsî Halifesi Hârûn Reşid (MS 809 ö.) döneminde *Astankar* adıyla Arapça'ya çevrilmiştir (Vāgbhaṭa, 2001:xix; Taton, 1963:159).

2.2.3.2. Aṣṭāṅga-saṅgraha

Aṣṭāṅga-saṅgraha (अष्टाङ्गसंग्रह) adlı eser genel olarak diğer büyük külliyâtların muhtasarı niteliğinde sayılabilir. Müellifin bu eseri kendi eseri olan Aṣṭāṅga-hṛdaya ile gerek fihrist içeriği ve gerekse konuların tasnifi yönüyle benzerlik göstermektedir. Eser, mutlu yaşama, hayattan zevk alma ve uzun yaşama konuları ile başlarken tıp öğrencisinin kabulü, günlük perhizler, mevsimsel perhizler, hıfzıssıhha, gıdalar, tedavi tipleri, droglar, reçeteler, humorlar, hastalıkların tasnifi, terapi çeşitleri, kusturucu ve müshiller, hijyen, göz hastalıkları, tıbbî aletler, cerrâhî, alkaliler vd. gibi çok sayıda bölümle devam eder (Vāgbhaṭa, 2006:xi-xii).

2.2.3.3. Rasaratnasamuccaya

Bu kitapların üçüncüsü ise simya, Āyurvedik bitkiler ve minerallerle ilgili olan *Rasaratnasamuccaya* (रसरत्नसमुच्चय) adlı eseridir. Vāgbhaṭa, daha ziyade *Aśdangahrdaya* adlı eseri ile meşhur olup bundan dolayı Suśruta ve Caraka ile birlikte klasik dönemin üç hekimi grubuna girmektedir (Taton, 1963:159). Aṣṭāṅga-saṅgraha adlı eserin giriş kısmında Rasaratnasamuccaya adlı bu kitabın Vāgbhaṭa'ya ait olmadığı bilgisi de mevcuttur. Fakat genel kanı bu eserin de ona ait olduğu yönündedir (Vāgbhaṭa, 2006:vi). Eserin dili açık ve anlaşılır olup seleflerinin muallakta bıraktığı bazı konuları açıklığa kavuşturmuş ve bu konuda haleflerine ışık tutmuştur. Vāgbhaṭa, Suśruta ve Ātreya için sırayla Yugas-Kali, Dvapara ve Kṛita ünvanları verilmiş olup tıp öğrencileri arasında Kadim Üçlü manasında Vṛidha Trayi tanımlaması yapılmıştır (Jee, 1896:35).

2.2.4. Ātreya

Antik Hint tıbbında Ātreya adında 3 meşhur kişilikten bahsedilir. Bunlardan ilki taşıdığı Punarvasu (ikizler) burcuna nispeten Punarvasu-Ātreya⁹⁰; ikincisi bağlantılı olduğu Kṛṣṇa-Yajurveda okuluna nispeten Kṛṣṇa-Ātreya; sonuncusu ise Taxila okulunun başında olan, *Ātreya-saṃhitā* adlı eserin müellifidir. Bu son Ātreya'nın herhangi bir lakabı olmayıp Jivaka'nın hocası olmakla meşhurdur (Roa, 2005, C.1:29).

⁹⁰ Kabul edilen tıbbî geleneğe göre tıbbî bilgi sırayla Brahma, Prajapati, Aşvinler, İndra, Bharadvāja ve Punarvasu-Ātreya'ya geçmiştir. Ondandan da 6 meşhur öğrencisi olan Agniveśa, Jatukarna, Bhela, Hārīta, Kṣārāpāṇi ve Parāśarā'ya geçmiştir. Bu öğrencileri Ātreya'nın bilgilerinden hareketle tıp külliyatlarını meydana getirdiler. Bunlardan sadece, Caraka'nın da ilham kaynağı olan, Agniveśa külliyatı varlığını korumuştur. Hatta Caraka'nın külliyatında her bölümün başı “Kutsal Ātreya buyurdu ki” şeklinde bir kalıpla başlar. Bkz. Caraka, 1949, C.5:1; Rao, 1985, C.1:29.

Hint tıbbının babası sayılan Ātreya, Hindistan'ın antik şehri Taxila'da tıp eğitimi almıştır. Geleneğe göre Atri'nin oğlu olarak kabul edilen Ātreya, yarı-mitolojik bir kişilik olup tıp literatürüne önemli katkılar sağlamıştır (Major, 1954:68).

Öte yandan birçok kişiye ilham kaynağı olan Ātreya'nın aynı zamanda Caraka'nın da hocası olduğu söylenir. Genel olarak bakıldığında tarihi kaynaklar ve Pali metinlerinde kendisi hakkında detaylı mâlûmat olmadığı anlaşılacakla beraber mevcut bağımsız metinlerde onun meşhur-mitolojik bir hekim olduğu söylenmektedir (Rehm, 1969:34).

İnanışa göre İndra, Ātreya'ya tıbbın bilgisini verdi. Ātreya da kendi adını taşıyan birkaç eser yazdı. Bunlardan biri olan *Ātreya-saṃhitā* beş ana kısımdan ve 46.500 dizeden oluşmaktadır. Bu çalışma eski Hint tıbbının temel ve vazgeçilmez kaynaklarından biridir. Ātreya'dan sonra gelen birçok müellif onun eserindeki tedavi yöntemlerini temel almış ve onun öğretileri çerçevesinde şekillenmiştir. Onun bu birikimi Agniveśa, Bheda, Jatukarna, Paraşara, Kşirapani ve Hārta gibi önemli tıpçılar arasında yayılmış ve bunlar vasıtasıyla gelecek nesillere aktarılmıştır. Agniveśa'nın tanı ve teşhişler üzerine olan *Nidananja* çok tutulan bir eseridir. Hārta'nın, Hārta-saṃhitā adlı eseri Ātreya tarafından yazdırılmış gibi olup metin içinde Ātreya tarafından cevaplanan sorular vardır. Her bölümün sonunda “Ātreya'nın, Hārta'nın sorularına cevabıdır” şeklinde ibareler mevcuttur (Jee, 1896:29; Power ve Thompson, 1923:7). Bu durum bazıları tarafından Ātreya Saṃhitā ve Hārta-saṃhitā adlı eserlerin tek bir eser olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Fakat Ātreya'nın eserinde bulunan birçok kıtanın Hārta'nın eserinde bulunmaması bu iddiaları geçersiz kılmaktadır (Jee, 1896:30). Onun eserinin bir kısmı daha sonraları eklemeler yapılması suretiyle değişime uğradıysa da temel doktrinleri Agniveśa ve Ātreya'nın öğrencisi Bheda'nın doktrinleri ile uyumaktadır. Bu esaslar çerçevesinde bakıldığında Caraka, Bheda ve Agniveśa'nın temel doktrinlerinin Ātreya'dan mülhem olduğu savunulmaktadır. Dahası, Ātreya, Buda'nın çağdaşı olan Jivaka'nın öğretmeni sayılmakta ve doktrinlerinin etkisinin Budistik metinlerde görülmektedir. Bundan dolayı Ātreya'nın MÖ 6. yüzyılda yaşamış olduğu düşüncesi ağır basmaktadır (Taton, 1963:154).

2.2.5. Mādhava (Mādhavachaya)

Kendisi günümüzde Golkonda denilen ve Hindistan'ın güney bölgesinde bulunan Kişkindha'da doğdu. Mādhava (माधव), Rigveda metinlerini yorumlayan ilk kişilerden olan

Sayana'nın kardeşi olup bu yorumlamalarda ve kitabı yazmada Sayana'ya yardım ettiği söylenmektedir Mādhava'nın, Hint biliminin neredeyse her branşı ile ilgili çok sayıda eser yazdığı bilinmektedir (Jee, 1896:35). Patoloji üzerine olan *Nidana* adlı eseri Abbâsî Halifesi Hârun Reşid döneminde Arapça'ya çevrilen eserlerdendir (Mukhopādhyāya, 1913, C.1:29).

Tıp alanındaki becerisi ve tedavilerdeki başarılarından ötürü bu alanda otorite sayılmıştır. Hekimlerin ağzından düşmeyen bu dörtlük ise onun için iftihar kaynağıdır:

Nidanr Madhavas şresthas (Mādhava tanıda)

Sutrasthane tu Vāgbhatas (Vāgbhaṭa tıbbın ilke ve uygulamalarında)

Śarire Suśrutas proctas, (Suśruta cerrâhîde)

Charakas tu chikitsake (Caraka tedavide rakipsizdir) (Jee, 1896:36).

2.2.6. Hārīta

Ātreya'nın 6 öğrencisinden biri olan Hārīta (हारीत), Ātreya Samhitā adlı eserle bilinir. Her ne kadar kitabın müellifi olarak Hārīta gösterilmişse de asıl paye ve katkının Ātreya'ya ait olduğu söylenmektedir (Rao, 2005, C.1:30). Hārīta, kan dolaşımı üzerinde yaptığı çalışmalarla bilinir ve yaşadığı dönemde kan dolaşımını açıklamıştır (Power ve Thampson, 1923:7).

2.2.7. Agniveśa

Agniveśa, Ātreya'nın 6 meşhur öğrencisinden biri olup hocasından aldığı tıbbî bilgisinin şifahî olduğu bilinmektedir. Āyurveda ve Atharvaveda ile ilgili bilgileri derleyen Agniveśa olduğu ve Bhela'nın da bu iki çalışmaya katkı sağladığı bilinmektedir (Chowdhury, 1988:56; Rao, 1985, C.1:29). Caraka'nın anlatımına göre Agniveśa, Ātreya'nın en başarılı öğrencisidir. Agniveśa ve Bhela gibi öğrenciler hocaları Ātreya'dan dinlediklerinin muhtasarını derledikten sonra, Ātreya'nın da bulunduğu bir bilge heyeti karşısında çalışmalarını tashih etmişlerdir. Bu sunumun ardından büyük bir takdirle karşılanarak yazdıklarının Āyurveda'ya uygun olduğu tasdik edilmiştir. Benzer şekilde Suśruta da Agniveśa'yı kāya-cikitsa (tedavi) alanının öncülerinden kabul eder (Caraka, 1949, C.5:3; Rao, 1985, C.1:16). Kendisine atfedilen iki eser vardır. Bunlardan ilki 235 satırdan oluşan ve göz hastalıklarından bahseden Añjanā-nidāna olup bu eser Vāgbhaṭa, Tīsata ve Rudra-Bhatta tarafından alıntılanmıştır. Diğeri ise Nidāna-sthāna

olup patoloji ile ilgilidir. Ona atfedilen meşhur bazı reçeteler *ise chāngeri-ghrta, vāsādyā-ghrta, chāvvyadi-ghrta, tryushanadya-ghrta ve shatpala-ghrta*'dır (Rao, 1985, C.1:16).

Agniveśa'nın göz ve göz hastalıkları alanında meşhur bir hekim olduğu, hastalık teşhis ve tedavileri konusunda çalıştığı dile getirilmiştir (Power ve Thompson, 1923:7).

2.2.8. Jivaka

Jivaka'nın hayatı ve hekimlik sanatına dair marifeti, Buda ve onun çevresindeki rahipleri tedavi etmesi ile ilgili bilgiler Budizm öğretisine dair Mahāvagga adlı kitapta mevcuttur. Jivaka'nın MÖ 6-5. Yüzyıllar arasında günümüzde Patna yakınındaki Rajagriha'da doğduğu bilinmektedir. Doğduktan sonra toprak yığının içine atıldığı ve onu bu halde görüp kurtaran kişilerin *hâlâ yaşıyor* manasına gelen *jivati* ismini verdikleri; onun bu durumunu öğrenen bölgenin yöneticisi Abhaye'nin ise ona *prens tarafından himaye olunan kişi* manasında Jivaka ismini takdir ettiği bilinmektedir (Singh, 1998:117). Jivaka büyüüp mazisini öğrenince prene haber vermeden meşhur eğitim merkezi Taxila'ya gider. Burada çok meşhur hekimlerden 7 yıl boyunca tıp eğitimi almış ve bu sürenin sonunda hocalarının takdirini kazanıp mezun edilmiş ve doğduğu bölgeye hizmet etmesi için bir miktar harcırah ile uğurlanmıştır. Fakat kendisine bahşedilen miktar gideceği yere kadar kendisini idare edemeyecekti. O da Saket adlı yerleşim alanında tıp sanatını icra ederek para kazanmak yolunu tercih etti ve burada uzun yıllardır kronik baş ağrısına müptelâ zengin bir tüccarın eşini tedavi etmiş daha sonra da Bimbisara kralının basurunu; Avanti kralının da çiçek hastalığını, Buda'nın ayağında yarayı, karnındaki marazı ve çevresindeki din adamlarını tedavi ederek önemli bir şöhrat kazanmıştır. Jivaka'nın baş ve karın cerrâhisinde çok yetkin olduğu bilinmektedir (Singh, 1998:118). Jivaka bir gün, gaitası ağzına kadar çıkan ve ağzı pis kokutan bir hastalığa yakalanan kral Aśoka'yı aynı hastalığa yakalanan ve bundan dolayı ölen birinin cesedi üzerinde yaptığı inceleme sonucu bu duruma geçiş kanallarını tıkayan büyük bir bağırsak kurdunun sebep olduğunu söyleyerek tedavi etmiştir (Singh, 1998:119).

2.3. ANTİK HİNT SAĞLIK KURUMLARI

2.3.1. Hastaneler ve Bakım Evleri

Antik dönem Hint'te tıp ve sağlık bilgisinin diğer birçok muâsır medeniyete göre daha ileri bir düzeyde olduğu görülmektedir. İlk hastanelerin MÖ 5. yüzyılda Seylan'da

kurulması bunun en bariz örneklerinden olup, MÖ 2. yüzyılda da Kral Duttha Gamani tarafından ülkenin farklı vilayetlerinde 18 tane hastane kurduğu bilinmektedir (Major, 1954:79). Saltanatının ilk yıllarında zalim ve acımasız bir hükümdar olduğu kabul edilen, Budizm'e intisabından sonra herkes tarafından sevilen ve takdir edilen Aśoka (MÖ 273-232), kendi iktidarı müddetince birçok alanda önemli gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Onun, taş sütunlara kazınan emir ve kanunlarının birinde: "Tüm cihanın hükümdarı, Tanrının sevdiği, insanlar ve hayvanlar için olmak üzere iki çeşit hastane kurdu. Yertzünün her neresinde şifalı bir bitki varsa onun getirilmesi veyahut yetiştirilmesi emredilmiştir" şeklindeki direktifleri doğrultusunda ülkenin her tarafında hastane sayısı artarken, tıbbî bitki yetiştiriciliği ve bakımında önemli ilerleme kaydedilmiştir (Major, 1954:79). Hindistan'daki ilk hastanelerin yanı sıra ilk müstakil doğum evlerinin temellerinin de Kral Aśoka devrinde olduğu söylenmektedir (Rehm, 1969:43). Bu açıdan bakıldığında Aśoka devri fakirler, hastalar ve yaşlılar için takdir edilecek bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde ülke sınırları içinde yaşayan tüm insan ve hayvanlar için kurulan vakıf hastaneleri ve bakımevlerinde hekim ve cerrâhlar kimsesizlere, yoksullara ve yolculara bakarken; hayvan hastanelerinde zor durumda bulunan hayvanlara gerekli tıbbî müdahale yapılırdı. İlaşe temini bu kurumlarda bulunan erzak deposu marifetiyle karşılanırdı (Muthu, 1927:36). Bu ihtiyaçların karşılandığı hastanelerin kendine has özellikleri vardı. Fiziksel olarak geniş ve muhkem yapılmasının yanı sıra her birimine kolay ve ulaşılabilir olması önemli bir avantajdı. Binanın içi tasarlanırken havadar olmasına dikkat edilmiş, cerayan gibi olumsuz hava akımı yapacak durumlara karşı tedbirler alınmıştır. Ayrıca hastane inşa edilirken, zarar verdiği anlayışından yola çıkılarak, güneş ışınlarına maruz kalmayacak şekilde konumlandırılmasına dikkat edilmiştir. Bunun yanı sıra gürültü ve kötü kokudan uzak bir yerde olmasına dikkat edilmiştir (Chakraberty, 1983:568)

Hastane konumun yanı sıra hastanede çalışacak personellere de önem verilmiştir. Özellikle de iyileşmenin 4 temel faktör üzerine kurulu olduğundan hareketle hekim-hasta-ilaç-hemşire (bakıcı) ilişkine önem atfedilmiştir. Bu dörtlü faktörde hekimin nitelikli olması, hastanın özdenetiminin yerinde olması, hemşirenin farkındalığı, ilacın etkili ve katıksız olmasının (hilesiz) tedavisi zor hastalığı iyileştirmede sürecin hızlanmasına olanak sağladığı dile getirilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:305). Aynı düşüncüyü savunan Caraka, diğer özelliklerde Suśruta'ya ile aynı fikirde olup özellikle droglar üzerinde

durmuştur. Bu drogları iyi tanıyan ve kullanan hekimin, bunların menşei (getirildiği yer) ve toplandığı zaman dilimine dikkat etmesi gerektiğini ve uygun dozajda vermesinin hastalığı iyileştirmede önemli bir faktör olduğunu vurgulamaktadır (Caraka, 1949, C.5:353). Narayana ise iyi muhafaza edilmiş ve korunmuş ilacın önemine dikkat çekmiştir (Narayana, 2017:35). Hekimin tüm mesleki bilgi ve erdemlerinin yanı sıra, hemşirelerin de benzer özelliklere sahip olması beklenirdi. Hemşire olacak kişinin genel sağlık hizmetlerinin yanı sıra hasta bakıcılığı görevi de vardır. Bu kişiden mesleki uygulamada soğukkanlı, yumuşak huylu, hiç kimseyi hakir görmeyen (kötü konuşmayan) karakterde olması, hastanın gereksinimlerini karşılamada istekli ve dikkatli, hekimin talimatlarını “yorulmaksızın ve harfiyen” yerine getirmede başarılı olması beklenirdi (Suśruta, 1907, C.1:307). Bunun yanı sıra yemek pişirmede mahir ve hasta bakımında (banyo, masaj, yatağından kaldırma) uzman olması istenirdi. Ayrıca hastane yönetiminin verdiği diğer görevleri yerine getirmede istekli olması ve mesai arkadaşlarına katkıda bulunması beklenirdi (Chakraberty, 1983:569). Sağlık personelinin yanı sıra hizmet verdikleri hastanın da profiline önem verilmiş ve hasta belli başlı kıstaslar çerçevesinde kategorize edilmiştir. Buna göre “makbul hasta”, öncelikle “kaderi bir inanca”, sarsılmaz bir tahammüle ve sabıra sahip olan, tedavi edilebilir bir hastalıkla gelen, tamahkâr olmayan, verilen tüm direktifleri yerine getiren ve hekimin tavsiyelerine sıkıca uyan kişidir (Suśruta, 1907, C.1:305).

Nihayetinde verilen ilacın hakikî olmasına, doğal bölgesinde yetişen, ay ve takımyıldızların uygun evrelerinde toplanan droglardan yapılmasına, tridoşanın dengesini bozmayan, zihni canlandıran nitelikte, doz aşımında bile zararsız, kullanışlı ve orantılı bir terkip olmasına dikkat edilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:306-307).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HASTALIKLAR (ETİYOLOJİ -TEDAVİ), CERRÂHÎ VE DİĞER TIP ALANLARI

3.1. ETİYOLOJİ

Antik Hint'te hastalık tanımı yapılırken *puruṣa* / *puruṣa* (पुरुष) kavramı üzerinde durulur ve *puruṣa* hastalığının oluşmasına etki eden unsur olarak tanımlanır. Tanrısal bir öz olarak kabul edilen *puruṣa* kişiyi acıya müptelâ kılan unsur olarak da bilinir. Suśruta, hastalık sebeplerini *āgantuka* (travmatik), *śārīra* (bedensel), *mānasa* (mental) ve *svābhāvika* (doğal/ırsî) olmak üzere 4 temel esasa bağlamıştır. Bir hastalık dışardan gelen bir darbe veya yaralanma sonucunda meydana gelmişse travmatik sınıfta ele alınır.

Düzensiz beslenmeden dolayı kan hıltında görülen dengesizliğin yanı sıra diğer hıltların dengesizliği bedensel hastalık kategorisinde sayılmıştır (Suśruta, 1907, C.1:10). Aşırı kızgınlık, keder, korku, zevk, ümitsizlik, kıskançlık, ızdırap, kibir, hırs, şehvet, arzu, kin ve haset gibi özellikler mental rahatsızlıkla bağdaştırılırken; açlık, susuzluk, düşkünlük, hastalık, ölüm ve uyku gibi bedenin dengesini değiştirebilen faktörler doğal etkenler olarak kabul edilir. Beden ve akıl sağlığının bu dört unsurun dengeli olmasıyla sağlandığı, dengesizliğin ise hastalığa davetiye çıkardığı söylenmiştir (Suśruta, 1907, C.1:11). Diğer taraftan hastalık sebebinin atfedildiği yapılar *temel bedensel unsurlar* (kas koordinasyonsuzluğu, kasılma, felç ve havalenin sebebi olarak *vatavyadhi*-solunum hastalıkları); *kişinin anatomik yapısı*, *göz*, *baş*, *deri hastalıkları vs.* ve *majör septomlar* (ateş, tümör vs.) olarak karşımıza çıkar. Hastalık sebebi olarak görülen başlıca etmenleri ele alan Suśruta, daha ziyade lokal ve cerrâhî alanla ilintili örnekler üzerinde durmuştur. Caraka, hastalığı tetikleyen unsurlar olarak dengesiz ateş, humoral unsurlar (raktapitta, kan ve safra), içtümörler, üriner rahatsızlıklar, konsumpsiyon, psikolojik durum ve epilepsiyi görürken; Suśruta, buna bazı lokalize şartlar, dâhili basur, anal fistül, erizipel (yılancık) ve çeşitli yaralanmaları da dâhil etmektedir (Taton, 1963:155). Caraka gerek ruhsal gerekse bedensel hastalık etmenlerinden bahsederken ileri sürülen hastalık sebeplerinin ya hiç olmadığını veya yanlış bilindiğini; bilinen etmenlerin temelinde ise

akıl, duyular ve duyu organlarının olduğunu söylemektedir. Beden ve aklın hem hastalık hem de sağlığın müsebbibi olduğunu vurgulayan Caraka, hastalık ve sağlığın beden ve aklın birbiriyle olan dengeli uyumuyla ilintili olduğunu dile getirir. Delilik, arzular, dürtüler ve vehim gibi bazı durumların psiko-somatik olduğunu, hastalık merkezinin baş ile ilintili karmaşık nedenlerden kaynaklandığını, hastalık sebebinin de dolayısıyla *vāta*, *pitta* ve *kapha* mizâclarla ilişkili olduğunu kabul etmektedir (Caraka, 1949, C.5:5). Kişinin az veya aşırı egzersiz yapması, perhiz düzensizlikleri, dürtü baskılanması veya engellenmesi (tuvalet ihtiyacı, kusma vb.), mevsimsel anormallikler, arzu, tutku, korku, üzüntü ve yanlış düşüncelerin mizâcında dalgalanmalara yol açtığı ve nihayetinde herbirinin veya birkaçının birleşerek vücudun belirli bir bölgesinde hastalığa sebebiyet verdiği söylenmiştir. Boğazdaki kuruluk hissi hava unsurunun kalitesine bağlı olarak *vāta* ile; gözdeki hararet ve tahriş sindirime yardımcı safra^{vî} etki olarak *pitta* ile, baştaki üşüme ve ağrı balgam unsuruna bağlı olarak *kapha* ile ilişkilendirilmiştir. Hava, safra ve balgam unsurları kan ile birlikte vücudun dokularında dolaşarak semptomlar üzerinde etki yapar. Bunların durumlarında oluşan dengesizlik de kuruluk, sıcaklık ve soğukluk şeklinde kendini gösterir. Bu semptomlar, vücudu kısmen veya bir bütün olarak etkileyebilme özelliğine sahiptir. Bu gibi düzensizliklerin giderilmesinde ve bundan kaynaklı hastalıkların tedavisinde temel Āyurvedik prensipler önemli bir rol oynar (Agarwal, 1958; 26). Buna göre hava unsurundan 80, safra unsurundan 40; balgam unsurundan ise en 20 hastalık türediği belirtilmektedir. Bahsedilen bu hastalıklar arasında sekizi mide, yedisi cüzzam, sekizi idrar, altısı diyare, beşi kansızlık, beşi astım, dalak, hıçkırık, baş ağrısı ve delilik türü rahatsızlıklardan meydana gelmektedir. Beş tür veremin ortaya çıkmasına hava, balgam ve safra dengesizliğinin yanı sıra yara-bere ve tükenmişlik de gerekçe gösterilmektedir. Bunun gibi yirmi farklı çeşidinden bahsedilen fazla idrara çıkma (poliüri) rahatsızlığının on çeşidi tedavisi kolay olan balgamdan; altısı safra unsurunun yükselmesinden kaynaklı önlenemez rahatsızlık iken son dördü tedavi olmayan hava unsurundan meydana gelmektedir. Hava unsurundan kaynaklı poliüri belirtilerine bakıldığında deride sarkıklık, boğazda kuruluk, ağızda tatlılık hissi, avuç içi ve topuklarda yanma hissi göze çarpmaktadır. Diğer bir belirti ise dökülen idrara karıncaların rağbet etmesi olarak gösterilmiştir. İdrarın yapısında tatlılık, kıvamında değişiklik ve dokuların incelenmesi hastalığın hava unsurundan kaynaklandığına delil

olarak gösterilmiştir. Bu durum Antik dönem Hint tabiplerinin şeker hastalığından haberdar olduğunu doğrulamaktadır (Major, 1954:74).

Vedik literatürde ise hastalık tanımlamaları ateş, aşırı zayıflık, ağrı gibi belirtilere göre sınıflandırılırdı. Hastalıklar arasındaki olası ilişkiyi anlamak için ortak ve bağımsız belirtiler şeklinde tasniflere girildi. İhmal edilen hastalık etiyojisi daha ziyade Brahmanistik menkıbe, sihir ve mitlerle açıklanmaya çalışılmıştır. İblisler ve grahi de hastalık sebeplerinin açıklanmasında bir etkiye sahip olsa da olağanüstü bir rol biçilmemiştir. İlaçlar genelde tıbbî bitki temelli olmakla beraber bazen, büyü, sihir-taklit ve benzerlik teorisi kapsamında verilen enstrümanlardan oluşurdu. Ağacın kesik kısmından gelen reçinenin oral yolla alınmasının vücuttaki açık yaralara iyi geldiği şeklindeki yöntem primitif tıp örneklerinden bir tanesidir. Hastalık sebebinin daha önceki hayatta işlenmiş bir günahla bağdaştırıldığı anlayışta ise ifritler ve Şiva hastalık etmeni olarak görülmüştür. Meşhur hekimler döneminde başlıca hastalık sebepleri ise beden kanallarının işleyişindeki düzensizlik, dışsal doğa etkenleri, nem/rutubet ve tridoşa dengesizliğidir. Bu hekimlerden önceki dönemlere ait olup olumsuz vakalarının dayandırıldığı bazı örneklere Rigveda metinlerinde rastlamak mümkündür (Sarı, 2007:19-20, 22). Kötü karakterli Arāyī adlı tanrı fetüs ölümlerinden sorumlu tutulurken, doğum halindeki rahmi çevreleyen, etini yiyen, bebeğe ve rahime saldırdığı düşünülen Rakshohā'nın da bir tehdit olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Anlatıma göre Rakshohā, evli çiftin arasına girip döllenmiş yumurta, yerleşip kıpırdayan fetüs ve doğum anında ölen bebeğin ölümünden mesul tutulduğu ve bu yüzden kendisine beddua edildiği detaylı bir şekilde anlatılmıştır (Rigveda, 2018:965, 968). Antik Hint'te tıp ilerledikçe primitif ve vedik dönem tıbbî yaklaşımlarının yerini daha kabul edilebilir bir düşünceye bıraktığı söylenebilir. Nitekim meşhur hekimler devrine bakıldığında hastalık sebebinin açıklanması büyük ölçüde mitolojik ve kahinsel yaklaşımlardan kurtarılarak hıtlar teorisine evrildiği söylenebilir.

Tanı ve teşhisin gelişmiş olduğu bu devirde hekim, hastasını iyice inceleyip dokunarak muayene ederdi. Hekim, hastanın kalbini, akciğerini ve karnını dinleyip cilt ve dilin durumuna baktıktan sonra tanı ve teşhis bildirirdi. Birçok hastalık sebebinin hıtlar arasındaki dengesizliğe bağlayan bu anlayışta hekimlerinin bundan bağımsız olarak diyabet, verem ve çiçek hastalığı gibi bazı genetik ve bulaşıcı hastalıklar ile ilgili verdiği ayrıntı dikkat çekicidir. Hintliler malaryanın sivrisinek ısırığından vebanın da sıçanlardan

kaynaklı hastalıklar olduğunu Suśruta'dan önce de bildikleri bilinmektedir (Margotta, 1996:16). Fakat tüm bu analitik anlayışa rağmen Suśruta'nın bile tanımlanamayan bazı durumları ifrit ve büyülere havale ettiği görülmektedir. Şehir ve kasabalarda nüfus oranında yaşanan ciddi azalma ve kıyımların lanet, gazap, günah, kadın şeytanlar, büyüler, astrolojik habis etkenlerin yasaklı evlilikler olan evlere, evdeki koltuklara, binek hayvanlarına ve uğursuzluk getiren değerli taşlarına musallat olmasına bağlayan Suśruta, zehirli ot veya çiçek polenlerinin kasaba, köy ve şehirleri sarması sonucu bu bölgelerde yaşanan salgın şeklindeki öksürük, astım, katarak ve yüksek ateş vakalarını da hıtlar dengesizliğine bağladığı görülmektedir. Her iki durumda da bizi bu vakaların insanların ölmesine sebebiyet verebildiği sonucuna götürmektedir (Suśruta, 1907, C.1:52).

3.1.1. İnsan, Beden ve Bedeni Etkileyen Faktörler

Antik Hint'te Puruṣa, Prakriti ve bedeni etkileyen temel faktörlerin (yedi bileşen, beş temel element, üç unsur) yanı sıra, sıhî bölgeler ve mevsimlerin bu faktörler üzerindeki etkisi hastalık etiolojinin önemli bir parçasıdır. Puruṣa ve Prakriti hastalık sebeplerinin başında gelirken yedi bileşen-beş element-üç unsur ve mevsimlerin her birinin hastalık üzerindeki etki derecesi farklıdır. Daha iyi anlaşılması için bu yapıların her biri detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

Āyurvedik sistemde insan fizyolojisinin temelini oluşturan şey doğada bulunan beş temel elementtir. Organizmayı oluşturan bu beşliye *pañcamahābhūta* denilmiş olup bu sadece insanın değil aynı zamanda bütün organizmanın da formunun esası sayılmıştır. Her bir elementin karşılığı bedendeki duyu organları ile ilişkilendirilmiştir. Bunlardan hava-ateş ve su, bedenin hastalık ve sağlık dengesinin üzerine kurulduğu hıtlara karşı sorumludur (Pioreschi, 1991:249). Āyurveda ayrıca bedensel işlev ve bozukluklara karşı geliştirilmiş bir tıbbî sistemdir. Āyurveda kâinat oluşumunun beş temel element üzerinden şekillenmesinden hareketle insan bedeninin de temelinde bu beş elementin olduğu düşüncesi savunulur. Bundan dolayı *toprak-su-ateş-hava-esir* sırayla sert doku, mizâc, safra, nefes ve bedensel boşluklara tekabül etmektedir. Toprak ve esir pasif iken su, ateş ve hava aktiftir. Caraka, temel fizyolojik hareketler üzerinde su, ateş ve hava unsurlarından birinin etkili olduğunu dile getirmektedir (Taton, 1963:154).

Herşeyin başlangıcı ve sonu olarak görülen yaratıcıdan ayrı olarak hiçbirşeyin var olmadığını, ezelden beri bu beş elementin mevcut olduğuna ve Brahman'ın yer altındaki

kıvılcımları görerek onları ortaya çıkardığına inanılır. Evrenin tümünün “yaratıcının boynuna asılı mücevher bir kolye” gibi olduğuna ve doğadaki üç temel prensip (guna) olarak görülen *aşırı hareketlilik* (racas, rajas), *durgunluk* (tamas) ve *dengenin* (sattva) de tanrı merkezli olduğuna inanılmaktadır. Sattva *pozitif*, racas *tahrikâr* ve tamas *kayıtsız* hareketi ile bilinmektedir. Sattva iyi bir hafıza, sadık, lütufkâr, bilgili, saf, cesur, mahir, azimli, yiğit, anksiyeteden uzak, iyi yönlendirilmiş akıllı, erdemli; racas öfkeye eğimli, öz kontrol eksikliği; tamasta ise kayıtsızlığa, kötülüğe ve küntlüğe eğimli özellikler mevcuttur. Tüm bu özellikler ve gunalar ise organizmayı meydana getiren temel elementlerin özelliklerinin bir yansıması olarak kabul edilir (Vyasa, 2014:56; Bîrûnî, 2015:17; Sharma ve Clark, 1999:71). Bu elementlerin menşei ise kutsal ses Om ile başlatılır. Başlangıçta bütün biçimler üç gunayı mükemmel bir dengede tutarlar. Bu denge ise üç gunanın birbirini etkilemeye başladığı andan itibaren bozulmaya başlar. Bu dengeyin onarılması için başlayan hareket dalgasıyla birlikte esir maddesi meydana gelir (Johari, 1999:17). Yani Āyurveda’ya göre başlangıçta dünya saf bilinç halinde iken mutlak bilinç halinden sessiz ses ve bunun titreşimleri olan kutsal ses Om kendini göstermeye başlar. Böylece bu ilk titreşimden esir maddesi doğar ve bundan sonra hareket eden katmanlar *havayı* meydana getirir. Katmanların hareket etmesinden sonra sürtünme meydana gelir. Böylece önce ısı ve sonra da ışık ortaya çıkar. Nihayetinde ateş ortaya çıkıp esirin bazı kısımlarını harekete geçirip çözdükten sonra sıvılaşmasını sağlayıp su unsuru ortaya çıkarır. Su katılıp *toprak* unsurunun moleküllerini meydana getirir. Bu unsur da diğer unsurların temelini oluşturup onlara kaynaklık eder. Toprakta bütün organik ve inorganik maddeler olan ot, çimen, ağaç ve bitki âlemindeki bütün canlılar ile bütün hayvan âlemi yaratılmıştır. Toprak aynı zamanda mineral krallığını oluşturan inorganik maddeleri de içerdiğinden bütün çeşitleriyle evrendeki maddelerin bu beş unsurdan oluştuğu sonucuna varılır (Gerson, 1999:32 ve Lad, 2005:19-20). Yaşayan bütün organizmaların kimyasal yapısını oluşturan *tridoşa*, mezkûr beş elementten meydana gelmiştir. Esir ve hava *vāta*; ateş ve su *pitta*, su ve toprak ise *kapha* mizacını oluşturur. Vücuttaki kemikler, et, deri, sinirler *toprak*; meni, kan, yağ, idrar, mukus ve tükürük ve lenf sıvısı *su*; açlık, susuzluk, beden ısısı, uyku, atalet, akıl, öfke, nefret, kıskançlık ve hararet *ateş*; bütün hareketler, solunum, fizyolojik işlev ve salgılar, doku değişimi *hava*; aşk, düşmanlık, utangaçlık, korku ve bağlılık gibi kavramlar ise *esir* unsuru ile özdeşleştirilen değerlerdir (Johari, 1999:17-18). Tridoşa unsurları tek başına,

ikili veya üçlü birleşme şeklinde de etkili olabilmekte ve buna göre yaratılış tipleri⁹¹ ortaya çıkmaktadır. Yajurveda'da ise kapha hıltının insan bedeni üzerindeki etkisi, ateş unsurunun su üzerinde olan etkisinden daha fazladır. Bundan dolayı antik Hint tıbbında balgam unsuru magmatik bir doğasal güç olarak kabul edilirdi. Yaşamsal fonksiyonun başlangıcı ve devamı için elzem olarak görülen nefes (prana) evrenin kondüktörü sayılan hava unsurunun (vāta/vayu) bir tezahürü olarak görülmüştür. Diyer bir deyişle, Vedik literatürde pnömatik doktrinler çok gelişmiş ve tıp ilminde de baskın şekilde görülebilmekteydi. Bundan dolayı nefes sadece solunum ile ilgili bir unsur değil aynı zamanda bütün fizyolojik süreçlerin de yöneticisi sayılırdı. Beş çeşit nefesten bahsedilmekte olup, Brahmanlar mukusun, canlılardaki su unsurunu temsil ettiğini iddia ederler (Taton, 1963:152).

Çevresel ve biyolojik süreçleri yöneten ve düzenleyen bu üç ilke, ilksel doğa alanından çıkarak evrene yayılır. Bu ilkeler sıfatlar atfedilmiş kozmik kuvvetlerin nitelikleridir. Sattva zihinsel aydınlanmaya, genel iyiliğe, koşullara kolaylıkla uyum sağlama yeteneğine, amacın berraklığına, kurulu düzenden hoşnut olmaya, beden ve kişilik arınmasına ve ileriye dönük ruhsal; Racas, hedefe yönelik çaba tersi durumlarda dirence, hâkim ve haklı olma iddialarına, yaratma ve yüksek amaçlar edinme eğilimine katkıda bulunurken; Tamas ise bu iki ilkenin aksine zihinsel yeteneklerin kapanmasına, hayal, ilizyon, duygusal ağırlık, tembellik, sıkıcılık, yeniliklere kapalı olma gibi etkileriyle kendini gösterir. *Gunalar* olarak bilinen bu ilkeler, beş elementin doşalar şeklindeki tezahürüdür (Davis, 1999:16-17).

3.1.1.1. İnsan ve Kâinatın Yaratılış Hikâyesi: Hirañyagarbha, Puruṣa-Prakriti

Antik Hint düşüncesine göre mahlukât dört kısma ayrılmaktadır. Birinci sınıf *svedaja* (स्वेदज) denilen tek hücreli veyahut terliksi canlılardır. İkincisi yumurtlama ve yumurtadan

⁹¹ Ayurveda'ya göre canlı tüm organizmalarda yedi tip mizac görülür. Tek başına *vata* unsurunda hava; tek başına *pitta* unsurunda safra; tek başına *kapha* unsurunda ise mukus elemanı hâkimdir. *Kapha-pitta* ikili birleşiminde hava-safra; *pitta-kapha* durumlarında safra-mukus; *vata-kapha* ise hava-mukus birleşimi vardır. Tridoşa'nın eşit şekilde etki ettiği durumlarda ise *vata-pitta-kapha* birleşerek etki ettiği durumdur. Bu üçlünün eşit olmayan değerlerde etkili olduğu durumlar ise beraberinde çok sayıda ara mizacı getirmektedir. Bu doşalar sayesinde insan çevresel değişiklikleri kabul eder ve besinlerden enerji alır. Bunların etkileşimi bedenin kendini koruma ve büyüme görevini sürdürürken, aralarındaki dengesizlik vücudun işleyişinde aksaklıklar meydana getirir ve neticede atık maddelerin vücuttan atılımı engellenerek hastalığa davetiye çıkarır. Dengeli hareketi ise fizikî ve zihnî dengenin devamını sağlar. Bkz.Johari, 1999:18-19.

çıkan yılan, kuş, balık, kertenkele gibi *āṇḍaja* (आण्डज) canlılarıdır. Üçüncüsü *jarāyuja* (जरायुज) adıyla bilinen ve doğuran plasentaya sahip canlılar ve *udbhijja* (उद्भिज्ज) denilen çimlenen/filizlenen bitki sınıfıdır. Son sınıf ise ruh/insan anlamına gelen *puruṣa* olup beşeriyâtın temeli, özü olup tüm bu sınıfların da var olma nedenidir (Suśruta, 1907, C.1: 10). Bir anlayışa göre mahlukâtın efendisi olarak kabul edilen Prajapati veya ilk insanın, kurbanı olarak görülen *puruṣaya* bağlandığı söylenmektedir. Diğer bir yaratılış hikâyesine göre ise kendinden varolan *hiraṇyagarbhanın*⁹² ilksel sularda yüzen evrenin tüm yaşamsal öğelerini içinde taşıdığı anlayıştır. Hatta bu yumurtanın bile kendinden var olmadığı ve onu meydana getirenin *puruṣa* ve *prakriti* olduğu düşünülmektedir (Dallapiccola, 2013:27; Stein, 2015:51). Bundan dolayı Antik Hint'te beden ve yaratılışın temeli *puruṣa* ve *prakritiye* bağlanmaktadır. *Puruṣa ruh/öz*, *prakriti* ise *maddeyi* temsil eder. Buna göre yaratılışın temeli ruhtur ve ruh da maddeyi yaratmıştır. Maddenin kendisi cansız ve ruhsuz olmasına rağmen bünyesinde taşıdığı yaratılış özü (iyilik, kötülük ve hırs) sayesinde ruhla birlikte hareket eder. *Puruṣa*, kendinden varolan olup yaratılmamıştır ve ölümsüzlük, sonsuzluk, hislilik ve mutluluk gibi temel özellikleri vardır (Jee, 1896:40). Kişi, içindeki öz sayesinde tadar, koklar, işitir ve dokunma zevki alır. Tüm bu hissiyatı özden başka hiçkimse veya hiçbirşeyin algılayamayacağı ve kişinin uyku ve uyanıklık arasında algıladığı herşeyin öz tarafından gerçekleştirildiğine inanılır (Upanişadlar, 2016:254). İnsan özünün doğmadığı, yok edilemez olduğu, bu özü ne kılıcın kesebildiği ne ateşin yakabildiği ne de yağmurun ıslatabildiğine inanılmış ve bunların gücünün ötesinde “öz”ün tek olduğu savunulmuştur. Bu anlayışta beden ölümlü, ruh ise ölümsüz ve sonsuzdur. (Vyasa, 2014:27). Değişmez ve metafiziksel olan ruh ancak akıl, duyu ve duyuşsal faktörlerin birleşmesi ile anlam kazanır ve neticede idrak meydana gelir (Caraka, 1949, C.5:5). Ölüm anında ruhun iki seçeneği olduğu, bunlardan ilki yeniden doğuşa, diğeri ise özgürlüğe kavuşturur. Sonsuz ruh anlayışını kabul edenler aydınlıkta, gündüz vaktinde, ayın parladığı zamanlarda, güneşin parlaklığının fazla olduğu zaman dilimlerinde öldüklerinde bedenlerinden ayrılan ruhun sonsuzluğa; tam tersi durumlarda ise kişi yine ölümlü olan dünyaya döneceğine inanılır. Aydınlığın ve

⁹² *Hiraṇyagarbha* (हिरण्यगर्भ), aynı zamanda Brahma'nın bir ismi olup *altın yumurta*, *altın fetüs*, *güneş* gibi manalara gelir. Bu kavram, Brahma'nın altın yumurtadan doğduğu ve tüm evrenin bu yumurtanın bir tezahürü olduğu yönündeki yaratılış efsanesinin bir yansımasıdır.

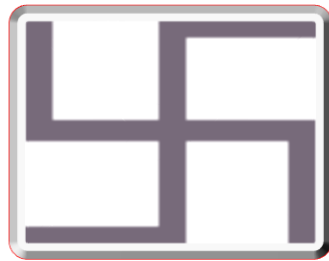
karanlığın yolu olarak da bilinen bu iki durumun ilki ölümsüzlüğe, ikincisi yeniden doğuşa tekabül eder (Vyasa, 2014:61).

3.1.1.2. Beden

Hintlilerin kutsal metinleri olan Upanişadlar'a göre yeniden doğuşa giden yol, insanın hastalık ve yaşlılık sebebiyle zayıfladığı ve organların bedenden ayrılmaya başladığı zamana denk gelir. Daha kolay anlaşılabilmesi için organların kemikten ve bedenden ayrılması olgusu olgun bir mangonun, incirin veyahut veya çileğin sapından kolayca ayrılmasındaki duruma benzetilmiştir. Bundan sonra insan yeniden yaşama dönmek için hızla başlangıç noktası olan noktaya geri döner (Upanişadlar, 2016:59).

Bütün dünyevî hareketler *puruşaya* dayandırıldığı gibi cerrâhî operasyonlar, bütün tıbbî reçetelerin içeriği ve denetimi, alkali içerikli uygulamaların dayanağı da *puruşanın* yasalarına göre şekillenir (Suśruta, 1907, C.1:9). Bu anlayışa göre insan, yapısı itibarıyla 24 temel⁹³ üzerine bina edilmiş olup her bir temelin bir etkeni vardır. Bedenin 25. unsuru olarak sayılan *puruşa*, ruh olarak bedenin içinde kabul edilir. *Puruşa*'nın, ebedi, zeki, sonsuz, her şeyi kuşatan, mesut, ölümsüz, dingin, saf ve eşi benzeri olmayan özelliklere sahip olduğuna inanılır. İnsan yapısı *puruşa* ve *prakritinin* kombinasyonu üzerine kurulmuş olup bu durum “iyi, mutlu ve sağlıklı olmak” anlamında kullanılan aşağıdaki svastika (su+olmak) figürü ile belirtilmiştir (Jee, 1896:42).

Şekil 1: Pozitif ve Negatif Svastikalar

Pozitif Svastika

Negatif Svastika

⁹³*Prakriti*, yaratılışın esasını oluşturur. Aynı zamanda herşeyin ilk yaratılışını açıklar. *Buddhi* yani akıl *Prakritinin* içinde oluşan ilk aşamadır. *Ahankara*, öz farkındalık ve kendi halini düşünme aşamasıdır. *Manas*, beyin. *Şabda*, ses. Esirin bilgisi. *Şarşa*, dokunma. Havanın bilgisi. *Roopa*, form. Ateşin bilgisi. *Rasa*, tat. Suyun bilgisi. *Gandha*, koku. Toprağın bilgisi. *Şrotra*, kulak. Tvak, el ve kollar. *Jihva*, dil. *Şakşu*, göz. *Grahana*, burun. *Vak*, dil. *Pani*, el. *Pad*, hareketi sağlayan organlar. Lokomasyon. *Payu*, boşaltım organları. *Upastha*, üreme organı. *Akaşa*, esir. *Vayu*, hava. *Tejas*, ateş. *Ap/Jala*, su. *Prithvi*, toprak. Bkz. Jee, 1896:41-42.

Şekillerin ortasında birleşen 4 merkez noktası doğum, yaşam, ölüm ve ölümsüzlüğü simgelerken; etrafını çeviren çizgiler sonsuz varoluşu temsil eder. Puruşa evrenin varoluş nedeni iken *prakriti* onun hammadresi, özüdür. İnsan bedeninin varoluşunun bu iki gücün birleşiminden olduğuna inanılması da bu sebeptir. İnsanın babası *puruşa*, annesi ise *prakriti* olarak kabul edilir. İkisi de genç ve sağlıklıken çocuk sahibi olmuşlardır. Doğan çocuğun saç, tırnakları, dişleri, arterler, venler, tendon ve üreme kaynağı (sperm) babaya; kaslar, kalp, kan, ilik, yağ, karaciğer, dalak ve bağırsakların oluşumu anneye atfedilir. İnsanın şekli ve cildi, gücü ve kondisyonu kilden gelirken; bilgi, idrak, zindelik, mutluluk ve acı gibi fonksiyonları ruhun direk müdahalesi ve baskısıyla meydana gelir. Eski Hint kaynakları iki kadının cinsel yolla kemiksiz bir fetüse sahip olma olasılığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca bir kadının belirli koşullar altında rüyanın etkisiyle de hamile kalabileceğini aktararak buna doğal olmayan yollarla doğan yılan ve akrepler örnek gösterilmektedir. Bu iki durumda da kadının günahkâr olarak kabul görüldüğü de belirtilmiştir (Jee, 1896:43-44).

Beden Üzerinde Etkili Temel Unsurlar

Antik Hint'te beden yapısının düzenli ve sağlam işleyişinde yedi temel bileşen (saptadhātu), beş temel element (pañcamahābhūta) ve üç hıta (tridoṣa) büyük önem atfedilmiştir. Her yapının kendi içerisindeki veya başka unsurlarla muhalefeti hastalık etmeni sayılabilmektedir.

Bedenin Yedi Temel Bileşeni

Bedenin yedi temel yapısı (sapta+dhātu/सप्तधातु) manasına gelen bu kavram beden işleyişi ve devamı için son derece önemli görülmüştür. Bu yedi unsur kilüs/plazma (rasā- रसा)⁹⁴, kan (raktā-रक्त)⁹⁵, et (māmsa- मांस)⁹⁶, yağ (vasā: वसा)⁹⁷, kemik (asthi: अस्थि), ilik (majjā: मज्जा) ve meni (śukra: शुक्र)⁹⁸ dir (Suśruta, 1907, C.1:120). Bu unsurların her birinin sırayla diğerinin oluşmasına etki ettiği söylenir. Bunlardan ilki olan kilüs kanın

⁹⁴ Ruh, dil, nemlilik, aşağı, toprak manalarına da gelir.

⁹⁵ Kırmızı, kırmızı, boyanmış, tatlı ve meftun manalarına da gelir.

⁹⁶ Vakit ve solucan manalarına da gelir.

⁹⁷ İlik, parlak, kuyruk yağı gibi manaları da vardır.

⁹⁸ Saf, beyaz, temiz, berrak, Venüs gezegeni ve altın manaları da vardır

oluşmasında etkilidir. Kan et, kas ve diğer hayâtî organların işleyişini sağlar. Et şekillenerek yağ oluşumunu sağlar. Yağ, vücuda parlaklık kazandırmasının yanı sıra kemiklerin oluşumunda önemli rol oynar. Kemikler vücudun ayakta durmasını sağlar ve ilik oluşumuna katkıda bulunur. İlik ise meninin oluşumunda ve artmasında etkilidir. Böylece meni karın boşluğundaki kemiklerde yerini alarak kuvvet, neşe ve cinsel duyguları artırır. Meni yoğunluğu cesareti beraberinde getirir ve erkeğin kadına karşı alâkasını artırır (Suśruta, 1907, C.1:121-122).

Beş Temel Element ve Beden Üzerindeki Etkisi

Āyurveda'nın temeli, bilincin ve varoluşun da esası sayılan, *esir-boşluk, hava, ateş, su ve toprak* olmak üzere *beş temel element* (pañca+mahābhūta/पञ्चमहाभूत) ile bu elementlerin bedendeki tezâhürü olan *vāta-pitta-kapha* adındaki üç mizâc/hılt anlamına gelen *tridoşa* (tridoşa⁹⁹: त्रिदोष) anlayışına dayandırılır. Bu beş element, fiziksel beden dâhil, maddenin katı, sıvı, ışık, gaz ve esirle ilgili biçimlerini oluşturur. Bu elementler, kendi kaba biçimlerinin duyuşal karşılıkları ve temelsel fikirleri olan ince (süptil) ve nedensel biçimleridir. İnsan bedenini ve onun duyuşal deneyimlerini, beş unsurdaki kozmik enerjinin meydana çıkmış hali olarak gören Āyurveda, her bireyin bedeniyle bu bilinç arasında uyumlu ve mükemmel bir ilişki kurmasını sağlama hedefindedir. Biyolojik varoluşun üzerine temellendirildiği tridoşa sağlık-hastalık, gelişme-olgunlaşma-yaşlanma gibi olguların durum ve gidişatını belirler. Āyurvedik sisteme göre bu üç mizâc beden, zihin ve bilincin tüm biyolojik, psikolojik ve fizyopatolojik fonksiyonlarını idame ettirirler. Tridoşa bedeninin normal fizyolojik zamanlarında bedende koruyucu bir rol üstlenirken bu üç unsur arasındaki uyumsuzluk bedende bir dengesizlik hâli meydana getirerek hastalığa sebebiyet verir (Sharma, 1993:5; Lad, 2005:19,24; Sarı, 2007:20; Frawley, 2014:41-42). Tridoşa'nın uyum içinde olması, sağlıklı olma durumunu ifade eden fizyolojik dengeyi (homeostasis) sağlar (Gerson, 1999:33). Tridoşa üzerinde etkili olan beş element bedende başta nefes, safra ve balgam olmak üzere birçok bölge üzerinde etkili olur. Doşaların vücut üzerindeki etkisi normal işleyiş ve anormal işleyiş olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Pañcabhūta'nın tridoşa ile olan ilişkisine bakıldığında *vāta* unsurunun, esir ve hava formunda merkezi sinir sistemi, kalınbağırsaklar, mesane, sırt bölgesi, eklemler, ayaklar, kemikler, kulaklar ve cildin

⁹⁹ Bundan sonraki kullanımlarda *tridoşa* şeklinde okunacaktır.

tümü üzerinde etkili olduğu; *pittanın*, ateş ve su formunda göz, ince bağırsak, midenin alt kısmı, karaciğer, dalak, kan ve kanın hemoglobun kısmı, ter, safra, kalp ve cilt kısmı üzerinde; *kaphanın* ise toprak ve su formuyla göğüs, baş, burun, dil, eklemler, salgılar, yağ dokusu, kalp ve midenin bazı bölümlerinde etkili olduğu ve bu unsurların düzensizliğinin sayılan organ veya birimlerin icraî fonksiyonlarının bozulmasına neden olduğu söylenebilir (Sarı, 2007:20; Bayat, 2010:91; Saraç, 2011:42-45). Vāta, normal fonksiyonlarında iken enerji ve hareketlilik vererek vücudun bütün hareketlerini kontrol eder, konuşma, duyu ve motor organlar dâhil olmak üzere sinir sistemini yönlendirir, nefes alıp verme, bağırsakların boşaltılması ve idrar yolu işlevlerini yönetir. Anormal zamanlarında ise uykusuzluk, yorgunluk, kuruluk, kabızlık, gaz oluşumu ve kas seyirmesi, ağrı ve anksiyete gibi etkileri beraberinde getirir. Pitta, normal zamanlarında sindirim sistemini ve metabolizmayı yönetir, iştah susuzluk, ısı dengesi, görme, cilt yapısı ve rengi, akıl (entellekt) dengesi, hayat sevinci ve eğlence gibi durumları yönetirken anormal işleyişinde humma, yanma hissi, cilt iltihaplanması, mide yanması, görme sorunları, direnç kaybı sarımtırak renk, agresiflik ve asabiyete neden olur. Kapha da normal durumlarda dayanıklılık, dirençlilik, canlılık ve sabitlik, nemlenme ve yağlanma, fizyolojik ve eklemesel bütünlük, cesaret, asalet, şefkat ve iyileşme gücü gibi işlevleri yönetirken anormal durumlarda ağırlık, şişmanlık, hantallık, depresyon, müküs salgılama, kaşınma, alerjik reaksiyon ve uykuya meyyal bir durum meydana getirir (Saraç, 2011:43-45). Kelimelerin oluşumu ve solunum için *prana* (nefes); vokal seslerin çıkarılması için *udana*; iç ateşi körükleyen (sindirimi sağlayan) *samana*; boşaltımı sağlayan *apana* ile beden yönetimi ve hareketlerinden sorumlu *uyana* unsuru vardır (Taton, 1963:154).

Üç Mizâc ve Düzensizliklerinin Tedavisi

Geçmiş toplumların tıptaki mizâc teorilerine bakıldığında, Antik Yunan'da hastalık sebeplerinin *humoral patoloji* ya da *ahlât-ı erbaa* (dört hılt/mizâc)¹⁰⁰ ile açıklandığı görülmektedir. Onlardan çok önce de Eski Mısır'da hastalıklar dört hıltla ilişkilendirildi. Antik Yunanla eş zamanlı gelişen antik Hint tıp anlayışında ise hastalık

¹⁰⁰ Sarı safra, kara safra, kan ve balgam.

sebebi çoğunlukla *hava*, *safra* ve *balgam* (tri+doşa: त्रिदोष)¹⁰¹ hıltlarının arasındaki etkileşim ve bunların kanla olan uyumu veya uyumsuzluğuna bağlanmaktaydı. Hint hekimleri bu unsurlar arasındaki uyumsuzluğu gidermek için daha ziyade tıbbî bitkiler, diyet ve bedensel aktiviteler önermiştir (Johari, 1999:17; Anderson, 2007:44) Caraka, mizâci özellikleri açıkladığı bölümde, tedavisi mümkün olan hastalıkların zaman, iklim ve dozaj gibi faktörlerin dikkate alınıp tedavi edilmesi halinde sonuç elde edilebileceğini dile getirmiştir (Caraka, 1949, C.5:6).

Tridoşa arasındaki denge sağlıklı bir yaşam için önemli görülmüş, bu hıltların kan ile beraber bedenın aslı unsurlarından olduğu ve dolayısıyla doğuştan beri var olduğu söylenmiştir. Tridoşa'yı oluşturan üç unsurun ilki olan *vata* (वात) “hava” anlamına gelir. Sözlük anlamı *mide gazı*, *incinmiş*, *saldırıya uğramış*, *arzulamak* olup tıpta *hava* unsurunu karşılamaktadır. İkinci unsur olan *pitta* (पित्त) “safra” manasına gelir. Son unsur olan *kapha* (कफ) ise “*balgam*” manasında olup *köpük* ve *sulu köpük* anlamlarına da gelir. Bu unsurların herbiri sırasıyla *ısı*, *koku* ve *hareketi* temsil eder. Her bir doşanın 5 altipi mevcut olup, her alt birimin de muhtelif fonksiyonları vardır (Suśruta, 1907, C.1:120; Singhal ve Patterson, 1993:25).

Doşalara yönelik Āyurvedik tedavi yöntemlerinin ilki hastalığın tedavisi olup, burada doşaların yükselen değerlerinin düşürülmesi, özel terapiler uygulanması ve bir hekim tarafından Āyurvedik bitkileri içeren reçeteler verilmesiyle tatbik olunur. Böylelikle kişinin anlık ve periyodik şikâyetleri giderilir. İkinci yöntem ise yaşam boyu uygulanabilirlik hedefine yönelik hıfzıssıhha ile ilintilidir. Bu Āyurvedik yöntemde kişiye sadece hastalıktan korunmanın yolları öğretilmez, aynı zamanda tüm potansiyelini kullanarak kişinin denge hali içerisinde yaşayabileceği öğretilir. Dengenin sağlanması için de günlük yaşamda uygulanabilen yöntem ve uygulamalar tavsiye edilir (Frawley, 2014:54). İyi bir denge haline ise tridoşanın insan üzerindeki etkilerinin iyi bilinmesiyle ulaşılabileceği söylenmiştir. Hastalık sebeplerinin dayandırıldığı *tridoşa* vata, pitta ve kapha şeklinde üç kısma ayrılmıştır.

¹⁰¹ Doşa, kelime anlamı olarak *bela*, *suç*, *arıza*, *kusur* ve *düzensizlik* manalarına gelmektedir. Bu kelime 3 rakamı olan *tri*, *trayaḥ*, *tisraḥ*, *trīṇi* ile birleşerek *üçlü bela* manasına gelen tridoşa şeklini alır. Bu kelime tridoşa olarak okunur.

Vāta (Hava)

Caraka üç mizâci özellikten bahsederken ilkin Vāta'yı ele almıştır. Ona göre Vāta, boşluk ile havadan oluşur ve kuru, soğuk, hafif, ince, açık/temiz, sert gibi özelliklere sahiptir. Bu doşa diğer doşalara liderlik eder ve genel olarak hastalık sebebinin en görünürdeki doşasıdır (Caraka, 1949, C.5:6; Saraç, 2011:43). Tatlı, ekşi tatlar ve alkaliler kuruluğu bastırırken; büzücü ve acı tatlar kuruluğu artırmaktadır. Bunun yanı sıra sıcak ve kuru havalarda bedendeki kuruluk hissi artar. Bu tip kuruma durumlarına karşı bir miktar şekerli su, tuzlu su veya çiğ mangonun şerbet veya limon suyu ile kaynatılması önerilir. Ardından bundan elde edilen öz, tuzlu-şekerli su ile tüketilmesi istenmiştir. Ayrıca kuruluk hissi yaşayan birinin zencefil, acı kabak (karela) veya büzücü bir tattan kaçınması tavsiye edilmiştir (Caraka, 1949, C.5:6; Agarwal, 1958:27).

Pitta (Safra)

Pitta, sindirim üzerindeki etkisinden dolayı ateş ile özdeşleşmiştir. Ateş, nem ve sudan oluşan *pittanın* sıcaklık, hafif yağlılık, acı, ağır, keskin, akışkan, asidik, kekremsi ve hareketlilik gibi özellikleri vardır. Kekremsi, tatlı ve bitter tatlar pittayı bastırır. Ayrıca *pitta* unsurunun farklı fonksiyonları vardır. Ateşten unsur olarak bilinen *pacaka*, besinleri sindirime hazırlarken; *ranjaka* da sindirimden sorumlu özsuya renk verir. Başka bir deyişle sindirim sonucu gıdaların kana dönüşmesini sağlar. Kalbin arzularını tutuşturan *sadhaka* unsurunun yanı sıra, gözlerden parlayan *alocaka* görme gücünü yönetir. Cildi parlatma ve berraklaştırma görevi ise *bhrajaka* unsurundadır. (Caraka, 1949, C.5:6; Taton, 1963:154-155; Saraç, 2011:44).

Kapha (Balgam)

Kapha kelime manasıyla köpük¹⁰² anlamındadır. Ağır, soğuk, yumuşak, hafif yağlılık, tatlı, durağan, yapışkanlık gibi özellikleri vardır (Caraka, 1949, C.5:6; Saraç, 2011:45). Bu özellikleri doğrultusunda *kapha/şleşman* (balgam), organların ve eklemelerin birbirine bağlı durmasını ve gerektiğinde oynamasını sağlayan viskozik bir maddedir. Bu madde gıdaların dile yapışması olayından da sorumludur (Taton, 1963:155). Sivri, acı, kekre, bitter ve büzücü tatlar, Kapha'nın olumsuz etkisini

¹⁰² Kef (كف) Farsça'da da köpük anlamındadır. Kültürümüzde, köpüğü sudan ayırmak için kullanılan delikli metal/tahta kaşık *kefgir/kevgir* (*köpük+tutmak*) de bu kökten gelir. Kapha kelimesinde, anlamın tanımla bütünleşecek şekilde kullanıldığı ve kelimeye *köpüklü balgam* manası yüklendiği görülmektedir.

giderirken; tatlı, tuzlu ve ekşi tatlar ise Kapha unsurunun yükselmesine neden olur ve humorların dengesini bozar. Soğuk almış birinin acı biber, zencefil, karela, karanfil ve soğan gibi sıcak özellikli gıdalar tüketmesi faydalı iken, ekşi ve tatlı tatlar vücuttaki soğukluk etkisini artırır (Caraka, 1949, C.5:6; Agarwal, 1958:28).

Bazı hastalıklarda, tridoşa (üç humor) dengesi gözetilerek tedavi uygulanır. Kuruluk, hararet ve soğuk kaynaklı semptomların görüldüğü vakalarda, hastalığın teşhis ve tedavisinde iki yöntem izlenir. İlkinde hastalık sebebi olan unsur, zıt özellikleriyle giderilir. Hararete karşı soğuk; kuruluğa karşı yağlı ve ıslak; soğuğa karşı ise sıcak özellikli içeriklerin önerilmesi zıt özelliklerle tedavi yöntemidir. Kuruluk etkenli *Vāta* için sade *terayağı*, *yağ*, *iç yağı*, *ilic* ve *süt*; sıcaklık etkenli *Pitta* için *soğuk su*, *ıslak balçık sargı*, *yumurta akı*, *kaymak*, *kişniş sandal*, *gül* ve *brahmi*; soğuk etkenli *Kapha* için *sıcak su*, *bal*, *zencefil*, *şeytintersi* ve *kasturi* drogları önerilir (Agarwal, 1958; 26-27). İkinci tedavi yöntemi ise reçetelerin içerdiği gıdaların tat özelliklerine göre farklılık gösterir. Bu tatların her biri kuruluk, sıcaklık ve soğuklukla ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirmede tatlı, ekşi, alkalik, büzücü ve iki tür acı (sivri ve badem acısı) olmak üzere altı önemli tat öne çıkmaktadır. Tatlı, büzücü ve badem acısı tatlar sıcaklık etmeninden dolayı meydana gelen septom ve rahatsızlıkları giderirken, ekşi, acı ve alkalik tatlar hastalık belirtilerini şiddetlendirir. Bedenin harareti yükseldiğinde içilen bir bardak şurup (muhtemelen şeker kamışı özü) onu yatıştırmaya yeterlidir. Çeşitli tatlıların karışımından oluşan içeriklerin tüketilmesi yükselen hararet sonucu artan mide rahatsızlığını gidermede yardımcı olurken, limonî, tuzlu ve sivri tatlar rahatsızlığı artırır. Hararete iltihabın eşlik ettiği durumlarda iltihabın kurutulması için *neem*, *chirata*, *herar* ve *rasot* bitkilerinin yanı sıra badem acısı ve büzücü tatlar önerilir (Agarwal, 1958:27).

Mizâcların Özelliklerini Etkileyen Coğrafi Faktörler

Bölgeler

Hint ülkesinde bölgeler (iklim) tıbbî verimlilik ve sıhât yönüyle *Anupa*, *Jangala* ve *Mişra* olmak üzere üç kısımda ele alınmıştır. Bu iklimlerin tasnifi sıcaklık, soğukluk ve nemlilik esasına göre tanzim edilmiştir. Nemli ve sulak olan *Anupa* bölgesi dağ, göl ve nehirlerle kaplıdır. Anupa tipi alanlarda iklimden kaynaklı üşütme ve balgamik hastalıklar sıklıkla görülür. Serin havanın yanı sıra, sıcağı da olan bu iklimde kutsal olduğuna inanılan *nilüfer çiçeği* ve *zambak* yetişir. Bu bölgede yaşayan insanlar genelde

kilolu ve güçsüz bir yapıdadır. Sağlıksız yaşam ve coğrafi şartlardan dolayı, diğer bölgelerde yaşayan insanlara göre daha kısa ömürlü olurlar (Wise, 1867, C.1:292; Jee, 1896:57). *Jangala* ise su kıtlığı yaşanan kuru bölgelerdir. Geniş ovalık alanlarda kuru-sıcak rüzgârlar eser. Bu bölgenin karakteristik bitki örtüsü aralıklarla yetişen bodur ve iğne yapraklı ağaçlardır. Burada yoğun miktarda *śamī* (*Acacia farnesiana*), *karīra* (*Capparis aphylla*), *arka* (*Calatropis*), *pīlu* (*Misvak- Salvadora indicia*) ve *hūnnap ağacı* yetişir. Jangala bölgesi meyveleri ziyadesiyle tatlıdır. Burada daha ziyade kan ve safravî hastalıklar yaygındır. *Miṣra* bölgesi ise ne çok soğuk ve sıcak ne de nemlidir. Ilıman ve geçişken bir iklime sahip bu bölge sağlıklı ve uzun bir yaşam için de ideal bölge kabul edilmiştir. Bu bölgede yaşayan insanlar diğer bölgelerde yaşayanlara nazaran güç, dinçlik ve sağlık yönünden daha şanslı sayılmıştır (Wise, 1867, C.1:293; Jee, 1896:57).

Tüm bu iklim alanları insana beden ve ruhen etki etmesinden dolayı hekim sıcak, soğuk ve ılıman iklim dengesini gözeterek, hastayı mizacına uygun bir alana yönlendirmekle mükellefti. Soğuk kaynaklı hastalıklarda hasta *Jangala*'ya; safravî bir rahatsızlıklarda *Anupa*'ya yönlendirilirdi (Jee, 1896:57). Tüm bunlara rağmen bazen ortaya çıkan zor hastalıkları iyileştirmek için bölgeler arası seyahat bile fayda vermezdi. Bu yüzden farklı tedavi yolları denenirdi (Wise, 1867, C.1:294).

Mevsimler

Antik Hint'te zaman ve periyod, sonsuz zaman manasına gelen *kāla* (काल) kavramı ile açıklanmıştır (Suśruta, 1907, C.1:45). Güneşin hareketlerine göre oluşturulan zaman dilimlerinin en küçüğü *akṣinimeṣa*¹⁰³ (an) olup her 15 *akṣinimeṣa* 1 *kāṣṭhā*¹⁰⁴, 30 *kāṣṭhā* 1 *muhūrta*¹⁰⁵, 30 *muhūrta* da 1 gece-gündüz yani 24 saattir. Hintliler bir aylık periyodu da ikiye bölüp her iki dönüme farklı bir isim vermişlerdir. Nihayetinde zaman dilimi 12 ay ve 6 mevsime bölünmüştür (Suśruta, 1907, C.1:46; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:33).

Ekvator'un kuzeyinde ve sıcak iklim kuşağında yer alan Hindistan dağlık, karasal özelliklere de sahip bir coğrafyadır. Antik dönem Hint hekimlerine göre bu ülkede, iki

¹⁰³ Akṣinimeṣa (अक्षिनिमेष) en küçük zaman dilimini ifade etmektedir. Göz açıp geçinceye kadar geçen zaman dilimi, an veya ışık parıltısı anlamlarına gelmektedir. Saniye diliminin ¼ kadardır. Bu durumda saliseden büyük saniyeden küçük olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁴ 1 *kāṣṭhā* (काष्ठा) 48 saniyelik zaman dilimine tekabül etmektedir. Yaklaşık olarak dakika kavramı yerine kullanılmış denilebilir.

¹⁰⁵ 1 *muhūrta* (मुहूर्त) 48 dakikalık zaman dilimine tekabül etmektedir. Yaklaşık olarak saat kavramı yerine kullanılmış denilebilir.

ayda bir olmak üzere altı mevsim (ṛtu) yaşanır. Bunlar ana ve ara mevsimler olarak da geçmektedir. Hindu takvimine göre kasım ortasından ocak ortasına kadar nemli soğuk *hemanta ṛtu* (हेमन्त); ocak ortasından mart ortasına kadar kuru ve soğuk kış *śīśira/prāvit ṛtu* (शिशिर); mart ortasından mayıs ortasına ilkbahar mevsimi *vasanta ṛtu* (वसन्त); mayıs ortasından temmuz ortasına kadar yaz mevsimi *grīṣma ṛtu* (ग्रीष्म); temmuz ortasından eylül ortasına kadar sıcak, nemli, muson yağmurları görülen *varsā ṛtu* (वर्षा); eylül ortasından kasım ortasına kadar sonbahar mevsimi *śaradā ṛtu* (शरद्) yaşanır. Ana mevsimler *hemanta-grīṣma-varsā* iken ara mevsimler *śīśira/prāvit-śaradā* ve *vasanta*'dır. Her mevsim 60 (15 Mart-15 Mayıs gibi) günlük bir süredir (Caraka, C.5, 1949:352; Vāgbhāṭa, 2001, C.1:33; Jee, 1896:80). Kış ayları *tapas* ve *tapasya*; bahar ayları *madhu* ve *madhava*, yaz ayları *shuchi* ve *shukra*; muson ayları *nabhas* ve *nabhasya*, sonbahar ayları *isha* ve *urja*; kış öncesi sert aylar *sahas* ve *sahasya* olarak adlandırılır (Suśruta, 1907, C.1:46).

Ana Kış Mevsimi (hemanta ṛtu)

Soğuk kış ayları olan bu mevsimde vücut şiddetli soğuğa ve rüzgârlara maruz kalır. Bu çetin şartlar sonucu humorların dengesi bozulur ve aslî işlevlerini yerine getiremezler. Bu mevsimde vücutta meydana gelen cansızlığı giderme, bedensel ve ruhsal arınma için sıcak etkenli droglar tavsiye edilir. Böylece anormalleşen humorların dengesi düzeltilerek Vāta etkenli rahatsızlıklara karşı direnç sağlanır (Caraka, 1949, C.5:352).

Ara Kış Mevsimi (śīśira ṛtu)

Havanın soğuk ve kuru olduğu śīśira mevsiminde güçlü kimselerin gastrik ateşi¹⁰⁶ bütünüyle soğuk hava tarafından baskılanır. Bundan dolayı ağır besinlerin tüketilmesinde bir mahsur görünmemekte ve kolayca sindirilebilmektedir. Bu mevsimde kahvaltı öğününün aksatılmamasına ve acı, ekşi ve tuzlu besinlerden kaçınmaya dikkat edilirdi. Soğuk havalarda banyo ve egzersizlerden önce vücuda misk¹⁰⁷ ve safran gibi faydalı

¹⁰⁶ Eğer gastrik ateş, bu mevsimde sarfiyâta bulunmazsa vücut salgılarına yönelip bunları tüketmeye çalışır ve kışın soğuk unsuru aktif olan vata unsurunun beden üzerinde etkili olmasına sebebiyet verir. Bkz. Caraka, 1949, C.5:37.

¹⁰⁷ Misk geyiğinin erkeğinden elde edilen misk torbaları işlenerek mamul hale getirilmektedir. Misk, daha ziyade Hindistan, Tibet ve Çin topraklarında yaşayan misk geyiklerinden elde edilir ve buradan dünyanın birçok bölgesine ihraç edilirdi. Miskin tibben afrodizyak ve açık yaralarda homostatik etkenli bir drog olduğu, hummaya iyi geldiği, beyni ve kalbi güçlendirdiği, sıcak mizaca ve mizaç düzensizliklerinden

yağlar sürülmelidir. Gıda olarak *buğday mamülleri, bal, şeker pekmezinden yapılmış içecekler, palmiye şekeri, pirinç, māsā (bir tür bezelye), et, tavuskuşu eti, iştah açıcı baharatlar ve susam* tüketmek faydalıdır (Caraka, 1949, C.5:37; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:34-35; Wise, 1867, C.1:294; Jee, 1896:81). Ayrıca başı ve ayakları soğuktan korumak için kışa uygun ve kaliteli elbiseler tercih edilirdi. Safravî hastalıkların azaldığı bu mevsimde balgamîk hastalıklarda artış gözlemlenir (Wise, 1867, C.1:294,297; Jee, 1896:81).

İlkbahar Mevsimi (vasanta ṛtu)

Mart ortasından mayıs ortalarına kadar devam eden nemli ve soğuk olan bu mevsimde hava değişimi ve üşütmeden kaynaklı hastalıklar sıklıkla görülür. Güneş ışınlarının etkisiyle kapha unsuru etkisindeki salgılar sıvılaşır. Bundan dolayı bu geçiş döneminde kusturucu ilaçların kullanılmasında fayda vardır. Bedensel egzersizlere devam edilmeli, kuru, ekşi, hafif ve ısıtıcı gıdalar tüketilip ağır, yağlı, asidik ve tatlı içeriklerden uzak durmalıdır. Ayrıca gündüz uykusundan kaçınılmalıdır (Caraka, 1949, C.5:38; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:33; Jee, 1896:81).

Bu mevsimde hastalıkların sıkça görülmesi, hekimlerin çalışma yoğunluğunu artırmaktadır. Bu geçiş aylarında hastalıklardan korunmak ve sağlıklı kalabilmek için ılık suyla yıkanmaya, gargaraya, göz damlasına, yürüyüşe, biniş sporlarına ve kuru masaja ağırlık verilmiştir. Ayrıca vücut dengesini korumak için kuru ve sıcak özellikli besinler tercih edilir, arpa, buğday, pirinç ve haşlanmış et gibi ürünler baharatlanarak tüketilirdi. Ağır ve yağlı etlerden kaçınılır, Hint *antilobu, Kanada cinsi geyik, tavşan, bildırcın ve çil keklik* gibi hafif et grubuna giren hayvanların etine ağırlık verilirdi. Meşrubât olarak da *bal şerbeti* tercih edilirdi. Günün sıcak demlerinde, boş vaktini çiçek ve yeşilliklerle dolu ferah bir bahçede geçirmenin insana ferahlık verdiği ve güneş ışınlarından istifâdeyi sağladığına dikkat çekilmiştir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:38; Wise, 1867, C.1:294; Jee, 1896:81).

Yaz Mevsimi (grīṣma ṛtu)

Sıcak yaz mevsiminde insan bedeni aşırı sıcağa, sıcak rüzgâr esintisine ve yoğun güneş ışınlarına maruz kalır. Bu durum kişinin humor ve sıvı salgılarında gevşeklik ve

kaynaklanan rahatsızlıklara ve enfiye olarak kullanıldığında nezleye, ağır yellere, burun tıkanıklıklarına iyi geldiği ve etkili bir panzehir olduğu söylenmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Kavak, 2018:217-224.

erime meydana getirir. Arınma maksadıyla tüketilen sıcak özellikli gıda ve droglar ise aşırı hareketliliğe ve dehidrasyona sebep olduğundan vücudun dengesini bozulur (Caraka, 1949, C.5:352-353). *Vāta* unsurunun etkisinin yükselip *kaphan*ın düşüşe geçtiği bu mevsimde, nem ve sıcaklık etkisiyle hastalık yapıcı mukozik etkenlerinden arınan tıbbî bitki ve sebzelerin tüketimine ağırlık verilmiştir. İçme suları da taşıdığı yoğun elementlerinden (toprak, kum, kimyevîler) arındığından ve ısı yönüyle dengelendiğinden dolayı bolca içilmesi tavsiye edilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:49). Mayısın ortasından, temmuzun ortasına kadar görülen güneş yoğunluğu, bahar aylarında görülen hastalık salgılarının emilimini sağlayarak hastalık yapıcı etmenleri ortadan kaldırır. Yazın sıcaklığının getirdiği faydanın yanı sıra zararları da vardır. Bu zararlı etkilerden korunmak için *sandal yağı* sürme, güneş altında beklemekten kaçınma, hafif elbiseler giyme, gölgelik alanlarda dinlenme ve yüksek yerde inşa edilmiş havası temiz bir evde ikamet etmenin faydalı olduğu söylenmiştir. Ayrıca dinlenen yatağın serinletici özellikteki malzemelerden yapılmasına ve kâfur suyu ile meshedilmesine dikkat edilirdi (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:33; Wise, 1867, C.1:295). Güneş ışınlarına fazlaca maruz kalmaktan dolayı kuruyan vücut ve nem kaybı bol su içme ve sebze tüketimi ile giderilir. Böylece *hava* hıltının dengesini sağlar (Suśruta, 1907, C.1:50; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:38). Doğal mevsiminde tüketilen sebzeler, kendine has özelliklerini ve besin değerini kaybetmediklerinden dolayı kişiye canlılık katar, vücut sistemini güçlendirerek ve iştahını açar. Bazen mevsimin olağandışı özellikler göstermesi su, tahıl ve sebzelerin yapısının değişmesine sebep olarak sağlığı olumsuz etkiler ve bazen de salgınlara sebep olur. Kirlenen ve zarar gören su, tahıl veya sebzelerin kötü etkilerinden korunmak için kişisel ve toplumsal hıfzıssıhha tedbirlerine başvurulur ve salgın ülkeyi terkedene kadar tetikte beklenirdi (Suśruta, 1907, C.1:51).

Mevsimin olumsuzluklarından korunmak için tatlı, ferahlatıcı, hafif ve sıvı gıdalara öncelik verilir (Jee, 1896:81). Bu mevsimde, Jangala bölgesinde yaşayan *kuşların ve keçilerin eti, keçi sütü, haşlanmış şâli pirinci* gibi hafif yiyecekler tercih edilirdi (Caraka, 1949, C.5:39). Bunun yanı sıra haşlanmış *kış pirinci, buğday, arpa ve arpa suyu, kakule, Çin tarçını ve demirhindi* gibi gıdalara ağırlık verilip, bedenin hararetini yükseltebilecek gıdalardan kaçınılırdı. Vāgbhaṭa, haşlanmış beyaz pirincin mümkünse çöl hayvanlarının etine muadil etlerle tüketilmesini, ay ışığı ve yıldızların altında serinleyen *bufalo sütü* içmeyi, akşamları *şaşıka* (pirinç cinsi) ve *mısır unundan* yapılmış *kirana* (içi boş kızarmış

hamur işi) yemeyi tavsiye ederdi. Ayrıca yazın *süt, ekşimik, şerbet ve çorba* tüketimine ağırlık verilirdi. Öğle vaktinde alınan şekerlemenin kişiyi mevsimin olumsuz etkilerinden koruduğuna inanılır, *acı, ekşi, tuzlu ve asidik* gıdalardan ve *vadyadan* (şarap) uzak durulurdu. Şarap alınacaksa da suyla seyreltikten sonra içilmesi tavsiye edilmiştir. Yoğun egzersizlerden ve güneş ışığına maruz kalmaktan kaçınılması, kuruluğu önlemek maksadıyla sıkça duş almaya özen göstermişlerdir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:38-39; Wise, 1867, C.1:295; Jee, 1896:82).

Yaz mevsimi boyunca, gündüzleri güneş ışınlarının tabana ulaşmasını engelleyen uzun boylu ağaçların (sala, tala gibi) olduğu ormanlık alanlarda yürüyüş yapılması, evin bahçesinde çiçek, sarmaşık ve asma ağaçlarının süslediği çardakların altında dinlenilip yatılması önerilmiştir. İçinden kaynak suları geçen serin bir mekânda dinlenmeyi tavsiye eden Vāgbhaṭa, akşamları serinlemek için de damda mehtabın altında yatmayı önermiştir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:40). Pek çok lezzeti beraberinde getiren bu mevimde ormandan esip gelen *patala* çiçeklerinin kokusunun insanları rahatlatıp iyi uyumalarını sağladığı söylenmiştir (Kālidāsa, 2005:30). Yorgunluğunu gidermek için sandal ağacından yapılmış lapaları vücuduna tatbik etmenin, efor sarfetmemek için cinsel münasebetten uzak durmanın ve ince-hafif giyinmenin önemine dikkat çekilmiştir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:40).

Yağışlı Muson Mevsimi (varṣā ṛtu)

Soğuk ve yağışlı bu mevsimde güneş kendini çok fazla göstermez ve yoğun yağıştan dolayı çevrede su ve çamur birikintileri olur. Nemli ve soğuk esintilerden dolayı humorlarda hareketlilik baş gösterir. Suyla temas eden bitkisel droglarda çatlama meydana gelir. Humorların bozulan dengesini düzenlemek için potansiyel olarak sıcak özellikli droglar tavsiye edilirken, kusturucu droglardan kaçınılır (Caraka, 1949, C.5:353). Güneş ışınlarının etkisinin zayıfladığı bu mevsimde insan bedeninde uyusukluk ve ağırlaşma görülür. Bu aylarda tüketilen sebze tipi gıdalar soğuk, yağlı, asidik ve mukoz yapılı özelliklerinden dolayı sindirime yardımcı olsa da vücut ısısını düşürmesi ve balgamı artırmasından dolayı dikkatli bir şekilde tüketilmesi tavsiye edilmiş, aksi halde hastalığın kaçınılmaz bir şekilde geleceği ve hıtların dengesinin bozulacağı dile getirilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:49). Bu mevsimin karakteristik özelliği olan yağmur, bedenün üşümesine ve kişinin hastalanmasına sebebiyet verir. Rüzgârlardan kaynaklı

şikâyetler artış gösterir. Ayrıca hazımsızlık ve deri döküntüsü problemleri sıkça görülür (Wise, 1867, C.1:295-296). Hazımsızlık ve güçsüzlüğün sebebi ise, yaz mevsiminden kalan yorgunluk ve sindirim sisteminin tembelleşmesidir (Vāgbhāta, 2001, C.1:41).

Tıbbî bitkiler ve sebzelerin gelişip olgunlaştığı yağmurlu zaman dilimlerinde, yeraltı ve yerüstü suları zenginleşir ve zamanla temizlenir. Bu temizlenme, yağmurdan hemen sonra gerçekleşmediği gibi yağmurun ilk evrelerinde içme suları yağmurla taşınan alüvyon, çamur vs. gibi nedenlerden dolayı kirlenir ve bu suları içen insanın hıtlar dengesinde bozulmalar görülür (Suśruta, 1907, C.1:49). Bu dengenin bozulmasında aniden bastıran yağmurlar ve yerüstü içme sularının kirlenmesinin yanı sıra, karla karışık esen soğuk rüzgârlar, toprağın sıcaklığı ve mayhoş kokusu da etkili olur. Mevsimin sular üzerindeki olumsuz etkisinden korunmak için nehir suyu içmekten kaçınması, kuyulara dolan yağmur suyunun kaynatılarak içilmesi, gün boyu güneşte ısınıp ardından gece boyunca ay ışığı gören suyun içilmesi tavsiye edilmiştir. Yeme-içme olarak da *bakliyât* ve bunlardan yapılan *çorbalar* (şali princi, maş fasülyesi, mercimek vs.), çöl hayvanı etine muadil *et*, *üzüm suyu*, tıbbî bitkilerden elde edilen *özler* (dekoksasyon) ve *peynir altı suyu* içilmesi önerilmiştir. Yemeklerin *ekşi*, *tuzlu*, *yağlı*, *kuru*, *balla karışık* ve kolayca sindirilebilir olması dikkat edilmiş, *udamantha* (mısır unu ve ghee ile hazırlanan hamur işi) tüketmekten, tıka basa yemekten, alkali maddelerden, sert likörlerden, kas yağı ve normal yağdan kaçınılmış ve yemekten önce koku sürmekten uzak durulmuştur. Efor sarfetmemek için seyahatlere araçla gidilmesi, tütsüye maruz kalınmaması, gündüz uykusu ve varsa güneş ışığından kaçınması, evin daha az rutubetli üst katında oturup aşırı sıcak ve soğuğa maruz kalmaması önerilir (Vāgbhāta, 2001, C.1:41-43).

Sonbahar Mevsimi (śaradā ṛtu)

Kelime anlamı olarak sonbahar manasına gelen *śarad* veya *śaradā* dil bilimci Pāṇini tarafından “sonbaharda güneş ışınlarının negatif etkisi” manasında kullanılmıştır (Pāṇini, 1989:442). Güneş ışınları altın rengini alacak kadar sararsa ışınları tesirli değildir. Göletlerin etrafındaki kutsal lotus çiçekleri tüm olgunluğu ile kendini gösterir. Yüksek alanlar kururken, ovalıklar hala çamurla kaplıdır. Bir geçiş mevsimi olmasından dolayı, humorlar üzerinde dengesizlik meydana getirir ve balgam hıltının yükselmesine neden olur. Bu mevsimin olumsuz hava şartlarına karşı tedbirli davranıp, hastalanmamak ve humoral dengeyi sağlamak için uygun içerikler tüketme ve uygun elbiseler giymeye

özen gösterilirdi (Suśruta, 1907, C.1:55). Sıcak ve nemli olan bu mevsimde safravî hastalıklarda artış ve beden ısısında bir yükselme görülür. Bunu engellemek maksadıyla *sadeyağ, süt, beyaz şeker kamışı, av hayvanı, buğday, arpa, börülce, kış pirinci* gibi hafif gıdalar ve *nehir-göl sularının* tüketilmesi tavsiye edilir. Ekşimtrak, tatlı ve badem acısı tatlara izin verilirken; ekşimik, ekşi, sivri, asidik tatlardan ve egzersizlerden kaçınılması tavsiye edilmiştir. Açıkta bulunan yağmur veya kaynak sularının, güneşin ve ay ışığının tesir etmediği sabahın erken saatlerinde içilmesi tavsiye edilir. Mevsim geçişinden dolayı artan balgam etkisinden kurtulmak veya rahatlamak maksadıyla müshil kullanıldığı ve dirençli kimselerin de kan aldırıldığı görülür (Wise, 1867, C.1:296 ve Jee, 1896:82-83).

Bu mevsimde hafif giysiler giyilmesi, kâfur ve sandal ağacı yağı sürülmesi önerilir. Bir taraftan sağlığa elverişli olmayan bir mevsim olarak görülürken, diğer taraftan bu mevsime ayrı bir değer verdikleri görülür. *Śaradānın* zahmetini belirtmek adına, “*vaidyasya śaradi mata, pita cha kusumakaras*” (sonbahar hekimlerin annesi; ilkbahar ise babasıdır) deyişinin kullanıldığı görülür. Diğer taraftan, bir kişi için uzun yaşama temennisinde bulunulduğunda “*yüz śaradā yaşa*” sözü Hintliler arasında meşhurdur. Bir kimse uzun bir yolculuğa çıkıp evine döndükten sonra annesi ona: “*Sen benim uzuvlarımdan doğdun; sen bensin evladım, yüzlerce sonbahar yaşayasın*” dedikten sonra ona ismiyle hitap ederek: “*Taş ol, balta ol, altın ol! Sen ne parlak bir evlatsın böyle! Yüzlerce sonbahar yaşayasın*” şeklinde temmenilerde bulunurdu. Bu ve benzeri misaller, sonbaharın insanlar üzerinde uyandırdığı duygunun farklı bir yansımasıdır (Upaniṣadlar, 2016:231; Jee, 1896:83).

Genel olarak bakıldığında, sağlıklı bir beslenmenin anahtarı olarak, yağışlı, soğuk ve nemli mevsimlerde (varṣā-hemanta-śiśira) *tatlı, ekşi ve tuzlu*; ilkbahar (vasanta) mevsiminde *acı, bitter ve büzücü*; yaz (grīṣma) aylarında *tatlı*; sonbaharda (śaradā) ise *tatlı, bitter ve büzücü* tatlar önerilmektedir. Ayrıca ilkbahar, yaz ve sonbahar gibi soğuk olmayan mevsimlerde kuru, yağsız ve serin besinler geriye kalan soğuk mevsimlerde bunların zıttı özellikte olan gıda ve içeceklerin tüketilmesini söylemektedir. Sağlıklı kalabilmek için de bütün mevsimlerde 6 tada alışkın olunsa bile, içinde bulunan mevsimin gıdalarından listeye uyanların tüketilmesi tavsiye edilmektedir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:43-44).

3.2. HASTALIKLAR VE TEDAVİLERİ

3.2.1. Hastalıklardan Korunma: Hıfzıssıhha

Bir toplumda karakteristik bilginin önem kazanması veya ilgi çekmesi, kökenin eskiye ve antik devirlere dayanmasıyla da ilintilidir (Jee, 1896:57). Antik Hint toplumunda yöneticiler sağlıklı bir yaşam ve halk sağlığı için gerekli tedbirleri yasal güvenceye dayandırmak suretiyle en iyi şekilde organize etmeye çalışmışlardır. Temizlik ve kişisel bakımın Brahmanizm'in temel düsturlarından olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kuralların kolayca uygulanmasında etkin din anlayışlarının önemli bir rol oynadığı görülecektir. Tıbbî bilgi ve temizlik kurallarıyla ilgili bilgilerin kutsal metinlerden edinilmesi inanç-sağlık ilişkisini ortaya koymaktadır (Wise, 1867, C.1:291; Margotta, 1996:17). Sağlığa verilen bu ehemmiyet soyunu devam ettirme ve uzun yaşama arzusuna verilen değeri ve isteği de göstermektedir. Caraka'da sağlığın ve hayatın değeri anlatılırken bir kimsenin fakir, zengin, kimsesiz, işsiz veya çıplak olabileceğini fakat bu statülerinin ve onlara olan bakış açısının, soylarının çokluğu ile değişebileceği vurgulanmıştır. Ona göre, çok çocuğa sahip bir kişi, farklı formlara, yüzlere, bedenlere, gözlere (yani tecrübelere) ve ruhlara sahip bir kimse gibidir. Dolayısıyla soyunu devam ettirmek isteyen birisi ayakta kalabilmek için kültürel değerlerin yanı sıra sağlık ve cinsel hayatını devam ettirecek bitkiler (afrodizyak etkenli vb. bitkiler) kullanmayı alışkanlık haline getirmesi tavsiye edilir (Major, 1954:74). Vāgbhaṭa ise, kişinin sağlıklı ve rahat bir şekilde yaşamını devam ettirmesi için birtakım önerilerde bulunmuştur. Bu önerilerin çoğu tıbbi yönelik olsa da tavsiyelerde inancın etkisinden söz edilebilir. Ona göre bir kişi gözünü güneşe dikerek ve çıplak gözle güneşe bakmamalı, kafasına ağır şeyler takmamalı, bir an bile olsa kötü, parlak ve biçimsiz (anlamsız) cisimlere nazar etmemelidir. Kişinin meltem rüzgârı ve sert rüzgarlar, güneş ışığı, toz, kar, çığ, duman gibi etmenlerden sakınmasının yanı sıra uygunsuz vaziyette ve çok sık ilişkiye girmesi, sert öksürmesi, aksırması, çok uyuması ve doyasıya yememesi de uyması gerekli görülen hıfzıssıhha kurallarındandı (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:30). Beslenme konusunda da daha ziyade vejetaryen bir gelenek sürdürdükleri bilinmekte olup bu gelenekte alkolü içeceğin yeri yoktu ve kesinlikle yasaktı (Margotta, 1996:17). Vāgbhaṭa şarap alım-satımının, ücretsiz dağıtımının ve mayalanmasının ve içmek için satın alınmasının yasak olduğunu belirtmiştir. Bu yasak aynı zamanda tıbben kullanılan şarabın önünde bir engel olmadığını da ifade

etmektedir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:30). Megasthenês, törenler haricinde şarap içmenin yasak olduğunu söylerken, içeceklerinin pirinçten elde edilen likör; yemeklerinin ise genel olarak körili pirinç çorbası/yemeği olduğu dile getirmiştir (Megasthenês, 1877:69).

Sağlık ve bedeninin korunması adına dikkat edilmesi gereken diğer hususlar ise, vahşi hayvan alanlarına girmemek, yöneticilerin gezilmesini arzu etmediği yerlere gitmemek, çekişen insanların çevresinde bulunmamak, fahişe veya tüccarın ikram ettiği yemeklerden yememek, üst kast sınıfından birinin adadığı kurban adağından yememek, yakılan ölüden çıkan dumanı koklamamak, çok zeki kimsenin yanında durmamak, iki ateş, iki su ve iki din adamı arasından geçmemek, güneşin doğuş ve batış anında uyumamak gibi davranışlardı. Sağlıklı uzun bir yaşam, muteber ve müreffeh dünya ve ahiret hayatı için bu tavsiyelerin olmazsa olmaz olduğu dile getirilmiştir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:31-32). Vāgbhaṭa'nın buradaki tavsiyelerine bakıldığında çoğunun inanç ve bir takım örfî kurallar etki ve ekseninde ortaya konulan düşünceler olduğu görülecektir. Nihayetinde saydığı birçok unsurun sağlığı etkileyecek bir nitelikte olmadığı görülmektedir. Diğer hıfzıssıhha kurallarına¹⁰⁸ bakıldığında günde en az bir tane Amla meyvesi (Emblic mayrobalan) tüketmenin siyah saçların orijinalliğini koruduğuna, en az yüzyıllık uzun bir yaşam sunduğuna, ılık suyla yıkanmanın faydalı olduğuna, orta yağlı yemekler tercih etme, günlük taze süt tüketme ve genç bir kızla evlenmenin sağlığa faydalı olduğu söylenmiştir (Jee, 1896:63). Vāgbhaṭa'ya göre insanın hıfzıssıhhasını temeli düzenli bir uykuda (nidra) saklıdır. Ona göre mutluluk, mutsuzluk, güçlü beslenme, zayıflama, vücut direnci, cinsel güç, bilgililik, cehalet, yaşam ve ölüm büyük oranda uykuya bağlıdır. Uygun olmayan vakitlerde ve aşırı uykunun humoral dengeyi alt üst ettiğini ifade ederek kişinin sağlığına ciddi zararlar verdiğini söylemiştir. Bundan dolayı zorunlu olmadıkça geceleri uyanık kalmayı ve gündüz uyumayı yasaklamıştır. Gündüz uykusunun ise sadece yazın sıcak aylarında faydalı olduğunu dile getirmiştir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:119-120).

¹⁰⁸ Bu kuralların neredeyse hepsi, cahiliye dönemi hekimlerinden Haris b. Kelede'nin tavsiyeleriyle örtüşmektedir. Cündişapur'da tıp eğitimi alan Haris'in bu düşünceleri, Sanskrit dilinden eski Farsça'ya çevrilmiş eserlerden alıntı veya mülhem olabilir. Detaylı bilgi için Bkz. Azzâvî, 2016:842-844.

3.2.2. Hastalıklar

Antik Hint tıp kaynaklarında hastalıklar dâhîlî, cerrâhî, kbb ve ruhî olmak üzere branşlarına göre tasnif edilmiştir. Her hastalık pataloji, etiyooloji ve tedavisi başta olmak üzere neredeyse tüm yönleriyle ele alınmıştır. Her tıp külliyyâtının yarısı kadar alan hastalıklara ayrıldığından bu çalışmada hastalıkların tamamını işlemek güç olacaktır. Bundan dolayı sadece hem hastalık hem de bağımsız bir bölüm olarak ele alınan zehir ve zehirlenme kısmı detaylıca incelendikten sonra diğer hastalıkların orijinal isimleri ve hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra hastalıklar bahsi tamamlanacaktır.

3.2.2.1. Dâhîlî Hastalıklar

Zehirlenme ve Tedavisi

Zehirlerin Genel Özellikleri

Zehirler (gada, vişa) yapı olarak keskin ve şiddetlidir. Bundan dolayı zehirlerin doşaların dengesini bozma yönüne dikkat çekilmiştir. Zehir etkisinden dolayı vücudun humoral dengesini sağlayan doşalar fonksiyonlarını yerine getiremez duruma gelir. Buna göre kapha unsurunu devre dışı bırakan zehir, humorların dengesiz salgısından dolayı hava yolu kanallarının tıkanmasına ve nihayetinde bilinç kaybına sebebiyet verir (Suśruta, 1911, C.2:698). Vāgbhaṭa, zehirle kirlenen kanın çok pis koktuğunu ve burunda, dikenlerin ateşte çıkardığı ses gibi, çatırdamalara sebep olduğunu dile getirmiştir (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:351) Zehirlere karşı ilk yardıma bakıldığında henüz zehir sıcak iken hastanın kesinlikle ısıtılmaması ve soğuk suyla serinletilmesi gerektiği söylenmiştir. Bu esnada hastaya *pekmez*, *sigru* ve *sauvīra* dışında kalan diğer besleyici besinler verilebilir. Zehir etkisinden kurtulmanın humorların işleyişinin düzene girmesi, dokuların normalleşmesi, iştahının açılması, idrar normalleşmesi, dil ve ten renginin düzelmesi, fiziksel ve zihinsel hareketlerin normalleşmesi ile anlaşılırdı (Singhal ve Patterson, 1993:167).

Zehirlerin Sınıflandırılması

Zehir, birçok toplumda hekimlerin dikkatini çeken başlıca konulardan olmuştur. Bu hekimlerin öne çıkanları ise Hintlilerden oluşmaktadır. Özellikle de Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa'nın çalışmalarındaki zehir kısımları bu konuya ne derece ehemmiyet verdiklerinin açık bir göstergesidir. Bu müelliflerin zehirle ilgili müstakil olmayan

çalışmaları kendilerinden çok sonraları farklı isimler altında ve müstakil olarak tercüme faaliyetlerine konu olmuştur. Arapça'ya çevrilen zehir risalelerinde bu etkiden bahsedilebilir.

Hint toplumunda zehir, ateş, silah, açlık, hastalık, su ve dağdan düşme gibi durumlara maruz kalan bir canlının muhakkak öleceği şeklinde bir anlayış olduğu görülmektedir. Özellikle de zehirin bu anlamda en korkulan dış faktör olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bir ağaca bile zehir sirayet etmişse onun sıhhatli meyve vermeyeceği söylenerek zehir korkusu efsaneleştirilmiştir. Antik dönemden beri yaşanan benzer korku ve endişeler bilimsel çabanın yanı sıra tedbir amaçlı ve olası endişeleri bertaraf etmek maksadıyla bu konuya yönelerek nihayetinde detaylı mâlûmat veren eserler ortaya konulduğu anlaşılmaktadır (Narayana, 2017:39,81) Hint tıbbının üç önemli hekimi Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa tarafından yazılan eserlerde zehir çeşitleri *hayvanî*, *nebâtî* ve *kimyevî* özelliklerine göre *canlı* ve *cansız* zehirler şeklinde 2 grupta ele alınmıştır. Cansız zehirler sınıfında *arsenik* ve *zırnık* gibi kimyevî mineraller ile etkili zehirlere sahip bitkiler yer alırken; canlı zehirler sınıfında *yılan*, *akrep*, *fare*, *sinek* vs. gibi hayvan menşeli zehirler ele alınmıştır (Suśruta, 1911, C.2:685; Caraka, 1949, C.5:785-786; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:328). Canlı ve cansız zehirler *doğal zehirler* olarak tasnif edilebilirken, bu iki grubun etken maddelerinden elde edilen terkipleri ise yapay *zehirler* olarak tanımlamak mümkündür (Caraka, 1949, C.5:786; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:329).

Yapay Zehirler

Antik Hint klasik tıp kitaplarının çoğunda *kalpasthāna* başlığı altında *agadatantra* (zehirbilim) konusu işlenmiş zehirler ve zehrin tabiatı hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Kaynaklarda zehirler *gada* (गद), panzehirler *agada* (अगद); terkip veyahut yapay zehirler *gara* (गर); zehir veren veyahut suikastçi *garada* (गरद) olarak geçmektedir. Caraka, bu konuyu ele alırken *agadatantra* yerine *viṣagaravairodhika-praśamana* (zehri kontrol altına alma ve tedavi etme) başlığını tercih etmiştir. *Agadatantra*, Āyurveda'nın ortaya çıktığı ilk andan itibaren 8 branşından biri olmuştur (Caraka, 1949, C.5:785; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:329; Sharma, 1993 :137) Yapay zehirler daha ziyade kral veya yöneticileri ortadan kaldırmaya, halkın maddi ve manevi direncini kırmaya yönelik suikastlerde kullanılmıştır. Bu tür zehirler yemek, içecek, ilaç ve şahsi eşyalara konulmasının yanı sıra hava, su kaynakları ve meralara da saçılabilir. Bu ve benzeri zehirlenme

tehlikelerine karşı ülke yöneticisi tecrübeli zehir hekimleri ve çalışanları istihdam ederek tedbirlerini en üst düzeyde almayı ihmal etmemiştir.

Yapay zehirler zehirli bazı hayvanların eti, dışkısı ve idrarının yanı sıra zıt ve zehir etkenli droglar, ceset külleri ve diğer zehirli içeriklerden elde edilmektedir. Bu zehirler çok farklı yöntemlerle hedef kişi veya kitleye ulaşabilmektedir. Bu tür zehirlenmeler sonrasında kişilerde solgunluk, zayıflama, iştahsızlık, öksürük, nefes darlığı, humma, vāta unsurunun yükselmesi, karın, karaciğer ve dalakta genişleme, halsizlik, konuşmada güçlük çekme, tembellik, el ve ayakta kuruluk ve zayıflama gibi belirtilerin yanı sıra, rüyada çakal, kedi, firavun faresi, yılan, maymun, ağaçlar, su kıtlığı ve beyazdan siyaha döndüğüne ve duyu organlarının biçimlerinin değiştiğine dair rüyalar gördüğü söylenir. Tüm bu belirtiler mağdurun yapay zehirler yoluyla zehirlendiğini göstermekte olup tedavisinin geciktirilmeden yapıp önce kusturulması daha sonra da *tāpya*, *suvarna*, *şeker* ve *bal* karışımı panzehir ile zehirsiz yiyecek ve içecek verilmesi tavsiye edilmiştir (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:336-337).

Yapay Zehirlenmelerin Aşamaları ve Tedavisi

Sthāvara (mineral ve bitki) grubu zehirlenmeler sırasında meydana gelen fizyolojik tepkiler ve zehirlenme aşamaları Suśruta ve Vāgbhaṭa tarafından 7, Caraka tarafından ise 8 aşamada tasnif edilmiştir.

1. Aşama
<p>Suśruta: Dil kahverengiye bürünür, ağızda uyuşma, nefes darlığı ve bayılma belirtileri görülür. Bu durumlarda öncelikle kusturucu ilaç verilir ve ardından soğuk su içirtilir ve panzehir verilir.</p> <p>Vāgbhaṭa: Dil renk değiştirir, cilt sertleşir, korku, bitkinlik, kusma ve bayılma görülür. Kusturucu verildikten sonra soğuk su serpilir ve panzehir verilir.</p> <p>Caraka: Susama, sersemlik, çene tutulması, salya artışı, kusma ve bitkinlik görülür. Kalp bölgesi panzehir etkisi taşıyan droglarla desteklenir.</p>
2. Aşama
<p>Suśruta: Zehir henüz boğazdan aşağı inmemişse, titreme, terleme, yanma hissi, kaşıntı ve ağrı; mideye inmişse kalp bölgesinde sancı yapar ki bu durumlarda önce kusturucu sonra müshil verilir.</p>

Vāgbhaṭa: Ürperme, terleme, ağrı, yanma hissi; mideye inmişse kalp bölgesinde sancı olur.

Caraka: Zehrin kana geçmesi ile ciltte solma, baş dönmesi, çarpıntı, bayılma, aksırık, karıncalanma ve astım nöbetleri görülür. Hastaya derhal *bal*, *ghee*, *ilik*, *süt*, *aşı boyası*, *inek dışkısı özü*; *karga eti özü* veya *teke kanı* içilmesini tavsiye etmektedir.

Aşama

Suśruta: Gözde renk solması ve şiddetli sancı halinde panzehir, enfiye ilaçlar ve göz merhemi verilir.

Vāgbhaṭa: Damakta kuruluk, midede şiddetli sancı, gözde renk solması ve görüşün yeşile bürünmesi, şişmeler; kalın bağırsağa ulaştığında batma hissi, ağrı, hıçkırık, öksürük ve guruldama görülür. Bu durumda enfiye ve göz damlası verilir.

Caraka: Zehrin dokulara nüfuz etmesiyle deri döküntüsü, kaşıntı, ödem ve kabarcıklar görülür. Alkali panzehirler verilir. Ödem tedavisi için *bal* ve *suyula* karıştırılmış revülsif droglar tavsiye edilir.

3. Aşama

Suśruta: Salya, karın ağrısı, öksürük ve şiddetli baş ağrısı durumlarında panzehire *ghee* karıştırılıp verilir.

Vāgbhaṭa: Kafada ağırlık hissi meydana gelir. Bu durumda panzehire *ghee* katılılı olarak verilir.

Caraka: Vāta ve diğer humorların dengesinin bozulmasıyla yanma hissi, kusma, bedenin tümünde ağrı ve bayılma görülür. Bu durumlarda *inek dışkısı özü*, *yabani elma* (*Limonia acidissima*), *bal* ve *ghee* karıştırılıp verilir.

4. Aşama

Suśruta: Eklemlerde ve ince bağırsaklarda ağrı (doşaların yükselmesi ile) ve deride solma varsa *mādhūka* dekoksyonu, *panzehir* ve *bal* karıştırılarak verilir.

Vāgbhaṭa: Burun ve gözden kapha salgısı gelir, deride solma, bütün doşalarda yükselme, eklemlerde ve bağırsaklarda ağrı görülür. Bu durumda *mādhūka* dekoksyonu, *panzehir* ve *bal* karıştırılarak verilir.

Caraka: Görme bozukluğu oluşur. Bunun için *göz merhemi*; *hint baklası özü* ve *kara şirīşadan* yapılan burun ilacı tavsiye edilir.

5. Aşama

Suśruta: Karın şişmesi (bel), bilinç kaybı, insanite (delirme) ve şiddetli ishal vakalarında ishale karşı tercih edilen reçeteler verilir.

Vāgbhaṭa: Bilinç kaybı ve şiddetli ishal görülen bu aşamada ishal durdurucu ilaçlar verilir.

Caraka: Hıçkırık görülür. Canlandırıcı önlemler dâhilinde *zerdeçal*, *kök boyası*, *karabiber*, *pippālī* ve *inek ödü* terkibi verilir.

6. Aşama

Suśruta: Bel, kol ve bacaklarda tükenmişlik, sarkma varsa ölüm vuku bulur. Yani zehirlenmenin yedinci aşamasında *dhātus* (vücudun temel kök ilkeleri) devre dışı kalır. Bu durumlarda hastanın kafa derisi *karga pençesi şekli* (kākapada) boyutlarında yüzüldükten sonra burası taze kurban eti ve kanıyla doldurularak kapatılır.

Vāgbhaṭa: Bel, sırt ve omuzlarda sarkma olur ve ölüm belirtileri görülür. Burnuna panzehir damlatılır. Son durumda ise Suśruta'daki gibi yüzme işlemi uygulanır.

Caraka: Omuzlarda felç görülür. Hayvan zehirlenmelerinde bitkisel; bitki zehirlenmelerinde ise hayvansal panzehirler verilir.

7. Aşama

Caraka: Bu aşamalara gelen kişinin hayatını kaybedeceğini söylemektedir. Bu aşamadan hemen önce *palas çekirdeği* (butea) ve bunun iki katı *tavus kuşu ödü* ya da *it üzümü*, *mutfak isi*, *inek ödü* ve *neem* karışımından elde edilen panzehir verilir (Suśruta, 1911, C.2:691-692; Caraka, 1949, C.5:786, 789; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:330-331; Singhal ve Patterson, 1993:166).

Bazen zehirlerin neyden kaynaklandığı bilinmese de bazı belirtiler birkaç zehirlenme türünü işaret edebilmekteydi. Zehirlenen kişinin ağzından köpük gelmesi, bilincini kaybetmesi, el, ayak ve yüz morarması, ses kısılması, organlarda hasar, ishal, eklemlerde tükenmişlik ve hareketsizlik gibi belirtiler onun yemek, ok veya yılan zehirlenmesi geçirdiğini gösterir belirtilerdir (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:330-331).

Yapay Zehirlenmelere Karşı Önerilen Genel Droglar

Yapay zehirlenmeler alanında en uzman hekimler saraylarda istihdam edildiğinden bu kimseler öncelikle kralı korumaya yönelik tedbirler almış ve reçeteleri bu minvalde sıralamışlardır. Akut zehirlenmelere ve zehirli yemeklere karşı koruyucu olarak öncelikle zehirden koruduğuna inanılan ve bir bileklik gibi kralın koluna bağlanan *muşikā* ve *ajaruhā* drogları tavsiye edilmiştir. Bu iki drogun özel içeriklerinde panzehir olduğuna ve zehrin etkisini kırdığına inanılırdı. Zehirlenme durumlarında kralın bütün sadık beyleri toplanır ve göğsüne kalbi koruduğuna inanılan *mağlup edilemez* namıyla meşhur *ajēya ghee* ve *amṛta-ghee* droglarını sürerlerdi. Bu panzehirin *mādhūka*, *tagara*, *kuṣṭha*, *devadāru*, *hareṇu*, *punnāga*, *elavāluka*, *nāgapuṣpa*, *uptala*, *şeker*, *viḍaṅga*, *candana*, *patra*, *priyaṅgu* ve *dhyāmaka* gibi droglarla birlikte verilmesinin faydalı olacağı söylenmiştir. Ayrıca zehirlenmelere karşı bir tedbir olarak krala her gün zehirlere karşı koruyucu olduğuna inanılan *bal*, *tatlı gıdalar*, *ghee*, *lor*, *süt*, *soğuk su*, *etli yemekler* ile taze *tavus*, *godhā* (bir tür kertenkele, büyük iguana) veya *pṛṣata* (geyik türü) etinden yapılmış çorba içmesi tavsiye edilirdi (Suśruta, 1911, C.2:682; Singhal ve Patterson, 1993:166). Tarife göre öncelikle bu etler pişirilmeli ardından *şeker*, *baharat*, *trivṛt* ve *yaṣṭimadhu* karışımına bandırılmalıdır. İkinci bir tarifte *tavus* eti pişirildikten sonra *şeker*, *baharat*, *ativiṣā* ve *śunṭhī* (kuru zencefil) ile bezenirken, *geyik* eti *şeker*, *baharat*, *pippalī* ve *śunṭhī* (kuru zencefil) ile bezenerek sunulurdu. Diğer faydalı reçete ise bir miktar antitoksik madde içeren *bal* ve *ghee* karışımı olan *śimbī çorbası* (sümbül fasülye)'dir (Suśruta, 1911, C.2:683-684).

Tüm zehirlenmelere karşı müshil ve kusturucular uygulandıktan sonra önerilen güçlü terkiplerden biri de *mahā-sugandhi agada* olup şurup, merhem, enfiye ve göz damlası olarak kullanılmaktadır. Tüm bu işlemlerden beklenen sonuç elde edilmediği durumlarda kana karışan toksik maddenin tahliyesi için son çare olarak veneseksiyona başvurulduğu görülür (Suśruta, 1911, C.2:682; Singhal ve Patterson, 1993:164). Veneseksiyonda damarlar belirgin değilse *sülük* veya *emisyon boynuzlardan* istifade edilirken, veneseksiyon sonrası zehirli kanın tam olarak tahliye edilemediği durumlarda hastaya soğuk banyo önerisi yapılırdı. Kan pıhtılaşması içinse tüyleri ürperene kadar soğuk ve serin hava terapisi uygulanırdı (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:351).

Ayrıca hıtlara göre zehirlerin tedavisi uyarınca *kapha mizacı* zehirlenmelerinde kusmadan sonra sıcak lapa uygulaması yapılıp, kuru, keskin, acı ve bitter etkenli gıdalar; *pitta mizacı* zehirlenmelerde temizleyici ve terletici lapalar uygulanır, ghee ile birlikte soğuk, bitter, tatlı, büzücü etkenli yemekler; *vāta mizacı* zehirlenmelerde ise ghee ile birlikte tatlı, yağlı, ekşi, tuzlu yiyecekler ve et verilmesi tavsiye edilmiştir (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:339-340). Vāgbhaṭa'ya göre tüm zehirlenmelerde en iyi panzehir ghee olup, özellikle de vāta unsurunun güçlü olduğu zamanlarda etkisini gösterdiğini, bundan dolayı müşhil, kusturucu, yemek ve uygulanan lapalara mutlaka ghee konulmasının tavsiye edildiği görülmektedir (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:343).

Yapay zehirlerle ilgili bu genel bilgilerden sonra bu zehirlerin özellikleri, saray ahalsinin zehirlenmesi ve buna karşı tedbirler, suikastçinin profili, zehirleri tespit etmekte kullanılan denek hayvanalar ve yapay zehirlerin en çok nerelere konulduğuna dair detaylı bilgilere de klasik dönem Hint tıbbı kaynaklarından ulaşmak mümkündür.

Sarayda Zehirleme

Zehrin insan bedenine olan etkilerinin anlaşılması üzerine yoğun bir mesai harcayan Hintli hekimlerin bu çalışmaları gerek çağdaşı gerekse halefleri tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Bu alanın popüler olmasının sebeplerinden belki de en önemlisi hükümdarların ve yöneticilerin olası zehirlenme vakalarıyla karşılaşma endişesi olmuştur (Singh, 1998:134). Zehir konusunun detaylı bir şekilde incelenmesinin sebeplerine bakıldığında, varoluştan beri devam eden sekiz branştan biri olarak görülmesinin etkisi büyüktür. Fakat dönemin temel tıp kaynaklarından anlaşıldığına göre, zehir konusunun kral ve çevresinin faydasına yönelik bir uygulama alanı olarak anlatıldığı görülür. Özellikle de Suśruta'daki anlatımın bu minvalde olduğu açıktır. Bu anlayışın temelinde, devleti idare edenlerin hayatını olası bir zehirleme vakasına karşı garanti altına alma düşüncesi veya talebi yattığı söylenebilir. Bunu Suśruta'nın zehir bölümünün girişinde yazdığı bilgilerden anlamak zor değildir.

Suśruta, kralın daima zehirlenme vakalarına karşı teyakkuzda bulunması ve bunun için öncelikle saray mutfağına zehir ve panzehirler konusunda uzman bir hekim tayin etmesi gerektiğini söyler. Bunu düşmanlarının onu zehirleme ihtimalinin yanı sıra, bazen yemek organizasyonu düzenleyen saraylı kadınların kralın yiyecek ve içeceklere zehir katması ihtimaline karşı da yapmak durumundaydı. Ayrıca sevgisini güvence altına

almanın mantıksız iç güdüsüyle hareket eden, kralın çevresinde bulunan hain bir devlet adamı tarafından krala yaklaştırılan, *zehir kadınları* (visya-kanya) meşhurdur. Bu kadınlar tedricen aldığı zehir dozlarından dolayı zehire bağışıklık kazanmış ve kralın zafiyetlerinden istifade ederek, isteyerek ve gönüllü bir şekilde onunla izdivaca girer. Bu şekilde onun zehirlenmesine ve aniden ölmesine sebebiyet verirdi (Suśruta, 1911, C.2:673-674; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:336). Caraka, zevcelerinin veya cariyelerinin hükümdarın gönlünü kazanmak için terleri, adet kanları, salya veya bir vücut salgısı ile kralı zehirleyebileceğinin gözden kaçırılmaması gerektiğini söyler. Böyle bir kadın muhtemelen elindeki panzehir ile hükümdarı iyileştirerek onun gözüne girmeye çalışan biri olduğu söylenebilir (Caraka, 1949, C.5:805). Krala, eşinden veya başka birinden gelebilecek olası tehlikelere karşı gerekirse geceleri farklı yataklarda yatması, gündüzleri uyumaması ve gerekmedikçe sarayı terketmemesi tavsiye edilmiştir (Megasthenēs, 1877:71-72).

Suikastçi kimseler genelde zehiri hükümdarın en sevdiği yemeklerin yanı sıra günlük olarak tükettiği gıda ve meşrubatın içine katardı. Caraka, suikastçi olabileceklerin profilini çizdikten sonra bu kişilerin sundukları yemekleri test etmeden tüketilmemesi gerektiğini vurgular (Caraka, 1949, C.5:794). Bu gibi suikastlere karşı kralın mutlaka zehir konularında uzman bir hekimi yanında bulundurması gerektiğini söyleyen Suśruta, insan beyninin yabani at gibi hareketli (tez canlı) ve kontrolsüz olabileceğini, inanç ve vicdanın insanlarda azalabildiği bundan dolayı dünyada başına taç takan (görevli vs.) herkese güvenmemek gerektiğini bildirmiştir (Suśruta, 1911, C.2:674).

Saray Mutfağındaki Zehir Hekimi ve Görevlilerin Vasıfları

Olası zehirlenme vakalarına karşı, gerek bu alanda bilgi sahibi olmak gerekse de suikastları bertaraf etmek için sarayda bulunan zehir hekimleri en gözde sınıfta yer alıyordu. Gıdaların zehirli olup olmadığını tespit etmek için saray mutfağına tayin olunacak hekimin dolgun ücretle çalıştırılmasının önemine değinen Suśruta, bu kişinin saygıdeğer ve sayılan bir aileden gelmesi gerektiğini, hanedanı sevmesi, erdemli bir kişiliğe sahip olması ve kralın sağlığı konusunda daima tetikte olması gerektiğini söyler. Bu hekimin mütevazı, nazik, ileri görüşlü, inançlı, iyi niyetli, tatminkâr, temiz, zeki, becerikli, aktif, sabırlı ve yakışıklı olması; sinirli, tamahkar ve tembel olmamasına dikkat edilmiştir. Bu hekimin her türlü ilaç yapmayı bilen ve meşhur hekimler tarafından sevilen

ve saygı duyulan bir kişi olması beklenirdi. Kısacası bir hekimden beklenen tüm özellikler mutfağın başı olan zehir hekiminde de aranmıştır (Suśruta, 1911, C.2:674). Sarayda ikamet eden bu hekimler kralın önüne gelen çanak, çömlek, kaşık ve yemeklerinde zehir olup olmadığını kontrol ederdi. Hükümdar savaşa çıkınca da aynı görevi devam eden zehir hekimi bundan dolayı hükümdarın en yakınında duranlardan biriydi. Hükümdarı korumanın yanı sıra su kaynakları ve depolara düşman tarafından zehir atılıp atılmadığını tespit etmek gibi görevleri vardı (Singh, 1998:134).

Zehirleyici (Agada) Kişinin Profili

Suśruta'ya göre zeki bir hekim hal, hareket davranış, konuşma şekli ve yüz hatlarından suikastçıyı öngörebilir. Ona göre suikastçı ne sorulara cevap verir ne de kimseyle konuşur. Fakat konuştuğunda sohbetin ortasında teklemeye, alâkasız şeyler söyleyip söylenmeye başlar, bazen de korkusundan bayılır. Caraka ise, suikastçının ya çok konuşkan ya da suskun olduğunu, suikast hadisesinin verdiği etkiyle yüzünün matlaştığını ve genel doğasında bir değişim yaşandığını söyler (Suśruta, 1911, C.2:675; Caraka, 1949, C.5:794). Kişinin aniden ayak parmaklarına basıp ayak tırnakları ile yeri kazar gibi davranması, bir anda gülerken aynı anda titremeye başlaması suikastçı olabileceğine dair ilk emarelerdendir. Bu durumdaki birinin şüpheli bakışları üzerine toplamasıyla korkuları artar, benzi atar, el tırnaklarını kesmeye, kafasını kaşımaya ve işkence yapılmış gibi acı çekmeye başlar. Bu durumdaki bir suikastçi, suçluluk duygusunun verdiği vicdan azabıyla dikkat çekmeden yan veya arka kapıdan çıkmaya çalışacaktır. Bazen masum bir insan da kraliyet mahkemesinin vereceği ceza ve haksız yere mahkûm olma endişesinden dolayı istemeyerek de olsa yalan ifadede bulunabilir. Bundan dolayı suikastçıyı tam anlamıyla tespit etmenin zorlukları karşısında kralın her şeyden önce çalışanların sadakatini test edip haşlanmış pilav, meşrubat, tütünler (dhuma); kürdan, tarak, ayakkabı, elbiseler, yatak takımı, süs eşyaları, çiçekler; merhem, göz damlaları, kozmetikler, şırıngalar, losyonlar; zırhlar, at ve fillerin sırtları gibi aşına olunan her şeyi kontrolden geçirmek zorundaydı (Suśruta, 1911, C.2:676).

Zehirelemeye Karşı Tedbir Olarak Saray Mutfağına Verilen Önem

Saray mutfağında çalışanların davranışları ve karakteristik yapılarına önem verilir ve dikkatle seçilirdi. Nitekim bunlardan biri mutfakta pişen yemeklere zehir katmak suretiyle kral ve çevresindekilere suikast düzenleyebilirdi. Bundan dolayı personel,

mutfak işleyişi ve gıda seçimine dair denetimler de hekim tarafından yapılırdı. Saray erkânın hayatta olası zehir suikastlerine karşı hayatta kalabilmesi dolaylı olarak bu denetimlere bağlıydı. Bundan dolayı aşçılar, çorba ustaları, şekerleme ve pasta yapanlar, servis yapanlar ve sunanlar doğrudan mutfak hekimimin gözetimi altında olur, mutfak ve kilerdeki gıdaların zehirleme ihtimaline karşı korunması için hekim dışında ayrıca bir görevli bulunurdu (Suśruta, 1911, C.2:674-675; Singhal ve Patterson, 1993:163).

Denek Hayvanlarla Zehir Tespiti

Gıdalar zehir katılacak en gözde hedeflerdendir. Bazen gıdalardaki zehirleri tespit etmek güç olabilmekteydi. Bundan dolayı yemek ve içecekler tüketilmeden önce özel testlerden geçirilmekteydi (Singhal ve Patterson, 1993:163). Bir yemeğin zehirli olup olmadığını anlamak için yapılan ilk iş öncelikle bunun bir parçasını karga ve sineklere vermektir. Sinekler daha yemek gelmeden evvel yemeğe konduğundan, zehirli yemek durumlarında hemen ölmesi yemeğe karşı bir şüphe uyandırıyor. Kargalar da aynı şekilde zehirli bir yemek yediğinde derhal tesir ettiğinden dolayı ölmekteydi. Bunun dışında zehirli yiyeceklerde çatlaklar oluşur ve ateşe atıldığında meydana tavus kuşu boğazı ve kanatları gibi bir renk ve kesik kesik alev çıkarır. Zehirli yemeğin dumanı tahriş edici olup ve ateşe atıldığında ateş kolay kolay sönmez (Suśruta, 1911, C.2:676; Caraka, 1949, C.5:794). Aynı zamanda ateşe atılan yemeğin kokusu tütün dumanı gibi acımsı, dayanılmaz, kuru, yakılmış ceset gibi kokuyor, burun ve dilde yanmaya sebep oluyorsa bu yemeğin zehirli olduğuna işaret eder (Caraka, 1949, C.5:794)

Antik Hint'te zehir tespiti için karga ve sinek dışında çok sayıda hayvan denek olarak kullanılmıştır. Bunlardan biri olan *cakora* (çil keklik)¹⁰⁹ kuşunun zehirlenme durumlarında gözleri matlaşırken, iki başlı *jīvajīvaka* (sülün) kuşu¹¹⁰ zehirlerden çok çabuk etkilenerek ölür. Zehir, *kokila* (guguk) ve kargalarda ses kısılmasına neden olurken, *krauñca* (çulluk veya akbalıkçıl kuşu) adlı balıkçıl kuşta panik ve heyecana yol açar. Tavus kuşu zehiri hissedince şen şakrak hareket etmeye başlarken, *śuka* (papağan) ve *sārikā* (ardıç kuşu) cinsi kuşlar korkudan çığlık atmaya başlar. Bir *marāla/ham̄sa* (kuğu) şiddetli bir şekilde gıdıklanmış gibi davranırken, *bhr̄ngarāja* (kırlangıç cinsi) sesini yükseltir. *Pr̄ṣāta* (benekli geyik) geyiği gözyaşı dökerken, maymunun zehir tepkisi

¹⁰⁹ Aynı zamanda Hint mitolojisindeki efsanevi kuş.

¹¹⁰ İki başlı efsanevi bir kuş.

korkudan dışkı yapmaktır. Bu özelliklerinden dolayı gerek tedbiren gerekse de eğlence maksadıyla bu hayvanların sarayda barındırılmasında fayda görülmüştür (Suśruta, 1911, C.2:677; Caraka, 1949, C.5:794).

Yemek Zehirlenmeleri ve Tedavisi

Taze et ve sebzelerin zehirli olup olmadığı, taze olduğu halde bayat gibi durmalarından anlaşılabilirken su, şarap ve süt içindeki zehir oluşturduğu kabarcıklarla kendisini ele verir. Caraka, zehirli bir yemeğe tuz atıldığında hemen kabardığını söylemektedir. Zehirli yemeklerden yükselen buhar kalp bölgesinde ağrıya sebebiyet verir, baş ağrısı yapar ve huzursuzluk vermeye başlar. Kalbi direk etkilediği durumlarda bayılmaya sebebiyet verir. Bu durumlarda panzehir olarak *kuṣṭha*, *lāmajja* ve *nalada* gibi drogların balla karıştırılıp enfiye olarak önerildiği görülür. Kalp bölgesine *śirīṣa*, zerdeçal ve sandal ağacından yapılan macun da lapa olarak uygulanmıştır (Suśruta, 1911, C.2:677; Caraka, 1949, C.5:794-795; Singhal ve Patterson, 1993:164). Suśruta, zehirli yemeğin mideye ulaştığında epileptik nöbet, kusma, dizanterik dışkılama, karın şişmesi, yanma hissi, titreme ve duyu organlarının işlevinin bozulmasına sebebiyet verdiğini söylerken, Caraka renk değişimi, terleme, bulantı, görmede zayıflama, kalp artışında azalma ve deri döküntüsü meydana getirdiğini dile getirmektedir. Bu tip akut vakalarda *yoğurt*, *tereyağı* veya *pirinç suyu* ile birlikte *madana*, *alābu*, *bimbī* ve *kośātakī* gibi droglar önerilir. Suśruta'ya göre zehir bağırsaklara ulaştığında epileptik nöbet, dizanterik dışkılama, duyu organlarının işlevinin bozulması, karında guruldama, kişide zayıflama, ten renginde sararma görülür. Caraka ise bunun hazımsızlık, karında şişkinlik, tükenmişlik, bacaklarda ödem, yorgunluk, humma, gulma, kalp çarpıntısı, sersemlik, çıldırma, tükenmişlik, uyusukluk, bayılma, yanma ve zayıflama gibi belirtilerle seyrettiğini söyler. Bu durumlarda müshil olarak *ghee* ve *nīlī* tavsiye edilmiştir. Yavaş zehirlenmelere karşı panzehir olarak *pippalī*, *dhyāmaka*, *māmsī*, *śāvāra*, *paripelava*, *suvarcikā*, *sūkṣma*, *elā*, *toya* ve *suvarṇa gairika* drogları önerilir. Zehirin el, dil gibi herhangi bir organa teması halinde *kuṣṭha*, *śirīṣa*, *dhātakī*, *pathyā*, *jambū*, *aṅkoṭha*, *saptacchada* veya *kapittha* gibi droglardan elde edilen macunla temizlenmelidir. Zehire elle temas, tırnakların kökünden dökülmesine (onikoliz), elde şişkinlik, his kaybı, yanma ve batma hissi gibi belirtilere sebebiyet verir. Bu durumlarda ele *śyāmā*, *indragopā*, *soma* ve *uptala* droglarından yapılan lapa uygulanır. Eğer dış fırçası veya başka bir şekilde bulaşırsa üst dişler dökülür, ağızda ve etkilenen bölgelerde şişme meydana gelir. Bu durumlarda ağızda çıkan

kabarcık veya şişkinliğin patlatılarak kesilmesi ve *dhātakī*, *pathyā*, *jambū*; *aṅkoṭha*; *saptacchada* veya *śirīṣa* adlı drogların balla karıştırılarak merhem olarak ilgili bölgeye sürülmesi önerilmektedir. Tarak yoluyla saça bulaşan zehirlerde saçlar dökülür. Bu durumlarda ilgili bölgeye *kara toprak*, *geyik ödü* ve *ghee* ile yapılacak lapa konulması veya *śyāmā*, *pāḷindī*, *taṇḍulīyaka* droglarının özü sürülmelidir. Kulak yağı ve göz damlası içinde verilen zehirlenmelere karşı önlemlere bakıldığında kulak için *stāvarī* ve *somavalka* drogların özü, *ghee* ve *baln* karıştırılarak merhem olarak sürülmesi; göz damlası zehrine karşı ise derhal *ghee* içirilmesi ve *gheenin pippalī* ile karıştırılarak göze sürülmesi önerilir. Kozmetiklerden dolayı zehirlenme yaşanır, yüz kararıp tahriş olursa yüze *ghee*, *sandal*, *mādhūka*, *bandhujīva*, *punarnavā* droglarından elde edilecek lapa sürülmelidir (Suśruta, 1911, C.2:678-679; Caraka, 1949, C.5:795, 805; Singhal ve Patterson, 1993:164-165). Bunun yanı sıra kralın diş fırçası, yağları, vücut losyonları, hediyelik eşyaları, aksesuarları, zırhı, ayakkabısı, at ve fillerinin sırtı, güzel kokularına ve hediye gelen çelenklere zehir bulaştırılabildi (Singhal ve Patterson, 1993:163). Burada zeki bir hekimden beklenen ilk iş zehirlenmenin menşeyini bulup şiddetini ölçmesi, bulunulan mevsimi, ne zaman alındığını ve kim tarafından tertip edildiğini tespit ederek gerekli müdahaleyi yapmasıdır (Caraka, 1949, C.5:805; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:339). Bu tür zehirlenmelere karşı Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa'nın eserlerinde çok sayıda panzehir reçetesi bulunmaktadır. Bunun haricinde çok sayıda drog da direk panzehir olarak verilmiştir. Bunların başında *śirīṣa* ağacı gelmektedir. Bu ağacın kabuk, kök, yaprak, çiçek ve meyvesinden (*pañca-śirīṣa*) panzehir olarak istifade edilir (Sharma, 1993:137). Caraka bu tür zehirlenmelerde *bakır tozu* ve *bal* karışımının mide temizliği için çok faydalı olduğunu belirtmiş, mide bununla temizlendikten sonra da altın tozu suyundan 0.5 tola¹¹¹ kadar içilmesiyle zehrin etkisinin yok olacağını söylemiştir (Caraka, 1949, C.5:805).

Göz Damlası (Anjana) Zehirlenmeleri ve Tedavisi

Göz damlasına katılan zehirler yoğun gözyaşı, ödem, çapaklanma ve akıntı, yanma hissi, kızarıklık, ağrı, görmede bulanıklık veya kör olma gibi belirtilerle anlaşılır (Suśruta, 1911, C.2:682; Caraka, 1949, C.5:795). Bu tip zehirlenmelerde hastaya taze

¹¹¹ 1 tola yaklaşık 11.5 grama tekabül eder. 1 tola 12 *masa/māṣa* (siyah fasülye tanesi); 1 *māṣa* 4 *andī* (Gaura ağacı çekirdeği); her *andī* 4 *yava* (arpa tanesi) ağırlığındadır. Bkz. Birunî, 2015:103.

ghee içirtilir. Bunun yanı sıra *pipaplī* macunu ile tarpana işleminde olduğu gibi gözün etrafına lapa yapılır. Göz damlası olarak kullanılan *mesaśiringi* ve inek ödü ya *varuna* kabuğu ve *mişkaka* ile ya *ajakarṇa* (*sal ağacı*) ya da *samudraphēṇa* (deniz köpüğü) ile karıştırılıp lapa yapılır ve göze tatbik edilir. Diğer bir reçete ise *meśaśṛṅgī* (gurmar), *bhallātaka* ve *amkotha* çiçeklerinin özü ile yapılıp göze tatbik edilmesidir (Suśruta, 1911, C.2:682).

Kulak Yağı Zehirlenmeleri ve Tedavisi

Bu zehirlenmeler kişinin kullandığı kulak yağının içine zehir konulması suretiyle gerçekleştirilir. Kulak içi ağrı, şişme ve iltihaplanmaya sebebiyet verir. Bu durumlarda kulak boşluğu *ghee*, *bal* ve *vahaputrā* veya *sama-valka* özü ile tedavi edilir (Suśruta, 1911, C.2:681). Zehirin Saç bakım yağına konulması halinde ise saçlar dökülür ve kafada tümörler çıkar (Caraka, 1949, C.5:795).

Yüz Kozmetikleri Zehirlenmeleri ve Tedavisi

Yüz bakım ürünlerine konulan zehirlerde ilgili bölgede döküntü ve tahriş meydana gelir ve deri mavimsi veya sarı-kahverengimsi bir renge bürünür. Bu durumlarda *beyaz sandal*, *ghee*, *payasyā*, *yasthi*, *madhu phanji* (*bhāragi*), *vandhujiva* ve *panarnavādan* terkipli merhem kullanılır. Bir miktar *bal* ve *ghee* de bu vakalarda faydalıdır (Suśruta, 1911, C.2:680).

Sandal Macunu (Lapası), Ayakkabı, Tabure, Süs Eşyası Zehirlenmeleri ve Tedavisi

Bu tip zehirlenmelerde bacaklarda şişme, etkilenen organdan salgı, genel bir uyuşma hali ve temas eden bölgede çiban (beze) oluşur. Ayakkabı veya ayak taburesine konulan zehirde de sandal lapası benzeri belirtiler baş gösterir. Zehir konulan süs eşyaları eski parlaklıklarını kaybeder ve bunlara temas halinde şişme, çatlama ve temas bölgesinde çibana neden olur. Ayrıca o bölgede kaşıntı, ağrı, kabarcık, tüylerin ürpermesi ve ödeme sebebiyet verebilir. Bu tür durumlarda merhem içine karıştırılan zehirlerdeki tedavi yolunun izlenmesi tavsiye edilir (Suśruta, 1911, C.2:682; Caraka, 1949, C.5:795).

Bezle Zehirleme ve Tedavisi

Zehirli bir bezin başa sürülmesi halinde saç dökülmesi ve şiddetli baş ağrısı yapılıp ağız ve burunda kanamaya yol açar. Bu durumlarda tıpta kullanılan bir miktar *kara*

toprak, bhāvita adlı geyiğin ödü, *ghee, pālindi* ve *tanduliyaka* özleri ile yoğrulup ilaç şeklinde verilir ya da *mālati* veya *mūṣikaparṇī* (bir tür eğrelti otu) *sivı inek gübresi* ve *duman isi* terkibi haricen tatbik edilir. Baş merhemi, eşarp, çelenk, hamam suyu gibi zehirlenmelere karşı ise *anulepana* (yağlama) terapisi uygulanır (Suśruta, 1911, C.2:680).

Çelenk (Çiçek) Zehirlenmeleri ve Tedavisi

Hint toplumunda bir dini ritüel olarak insanların boynuna kolye gibi çiçek halkalar (çelenk, kolye) takılır. Yaygın olarak yapılan bu işlemlerden dolayı çelenkler zehirlenme için uygun bir araç olarak görülmüştür. Çelenklere sürülen zehir, çiçeklerin kokusunu azaltır, soldurur ve doğal renginden başka bir renge büründürür. Zehirli çiçekler baş ağrısı ve göz yaşarması ile fark edilebilir. Ayrıca yanma hissi ve iştahsızlık görülebilir. Bunun tedavisi yüz bakımı ve buharla alınan zehirlere karşı uygulanan reçetelerle yapılır (Suśruta, 1911, C.2:681; Caraka, 1949, C.5:795).

At/Fil Sırtı Zehirlenmeleri ve Tedavisi

Fillerin sırtına sürüldükten sonra binicinin zehirlenmesine sebep olan zehirler tükenmişlik, göz kızarıklığı ve salya salgılama gibi belirtilerle seyrederek. Ellerde ve ayaklarda yanma hissi, tükenmişlik ve hazımsızlık belirtileri de görülür. Bunun dışında kalça, anüs ve testisleri vücuduna yapışır. Bu durumda hem binici hem de fil tedaviye alınmalı ve panzehir merhemi sürülmelidir (Suśruta, 1911, C.2:680; Caraka, 1949, C.5:795)

Tütünlü İçecek ve Koku (Nasal) Zehirlenmeleri ve Tedavileri

Koklayarak veya içine çekerek alınan bu zehirler ağız ve burunda kanama, mukus, baş ağrısı yapar ve genel olarak duyu organlarının dengesini bozar. Bu gibi durumlarda inek veya muadili *süt*, tam pişmiş *ghee, ativishā, vaca* ve *mallikā* ile yapılmış ilaç verilir (Suśruta, 1911, C.2:681).

Su Zehirlenmeleri ve Tedavisi

Birçok toplumda olduğu gibi Antik Hint'te de bir devlet veya hanedana karşı üstünlük sağlamak için veya bunları pasifize etmek için birtakım taktiklere başvurulurdu. Bu taktiklerden biri de intikam veya belli bir strateji dâhilinde insanların ve hayvanların yoğun olarak tercih ettiği su birikintileri, kuyu veya su depolarına zehir katılmasıdır. Bu

tip suikastlerin amacı zehirlenme faaliyetinin geniş bir dalga seyredip hedef toprakların istilaya açık konuma getirilmesiydi. Bu tip suikastleri tespit etmenin birtakım yolları vardır. Suyu zehir katılıp katılmadığını anlamak için başlıca yollarından biri sularda herhangi bir canlı emaresinin olmamasıdır. Bu sudan içen kuş ve diğer hayvanlarda ise sersemlik baş gösterir. Ayrıca suyun sümüksü, ağır kokulu, köpüklü ve yüzeyinde siyah bir çizgi olması zehirli olabileceğine işaret eder (Suśruta, 1911, C.2:696). Yine aynı şekilde insan, at ve fillerde zehirli suya temas halinde kusma, ödem, kabarcık, bitkinlik, temas eden noktada şişmeler görülür. Bu durumlarda insan ve hayvanlar derhal tedavi altına alınarak uygun panzehir verilmelidir. Caraka, su zehirlenmelerinin ölüme dahi sebebiyet verebildiğini söyleyerek işin ciddiyetini vurgulamıştır. Zehirli su kaynaklarını temizlemek için *dhava*, *aśvakarṇa*, *asana*, *pāribhadra*, *siddhaka*, *mokṣaka*, *rajadruma* ve *somavalkā* drogları yakılıp külleri su kaynaklarına atılır. Bunun için de 64 ölçek suya yarım ölçek drog külü tavsiye edilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:697; Caraka, 1949, C.5:795).

Hayvan Yemleri ve Meralara Atılan Zehirler ve Tedavileri

Savaş stratejilerinden birisi olarak görülen ve rakibini zor durumda bırakarak onu saf dışı bırakmak amacıyla, besin ve lojistik kaynakların başında sayılan hayvanlara saldırı yaygın bir yöntemdir. Zehirle saldırma hâdiselerinde hayvan yemine zehir karıştırılması, otlarla beslenen veya temas eden hayvanın yanı sıra, buna temas eden insana da büyük bir zarar verebilmekteydi. Temas veya tüketim durumlarında bitkinlik, kusma ve ishal belirtileri görülürken hayvanların çoğu telef olurdu (Suśruta, 1911, C.2:697). Çok sayıda insan ve hayvanın zehirden etkilenmesi vakalarında her birine ayrı ayrı müdahale yerine genel bir tedavi¹¹² yöntemi önerilmiştir. Buna göre muayyen miktarda *gümüş*, *civa* ve *koşnil* (kabuklu bit) kahverengi *inek ödü*yle karıştırılarak lapa halinde davul ve çalgı aletlerine yapıştırılarak zehirden etkilenenlerin toplandığı bir meydana coşku ile çalınıp herkesin davul eşliğinde hareket etmesi sağlanırdı. Bunun haricinde evin kapılarına *kṣārāgada* veya *kalyāṇaka ghee* panzehirleri sürülür. Ayrıca *amṛta ghee* panzehirinin çok etkili olduğu söylenmiştir. Bu tür durumlara karşı en etkili reçetenin ise sekiz farklı drogtan oluşan *mahāsugandhi* adlı terkip olduğu *bal* ve *inek ödü* ile macun haline getirildikten sonra lapa olarak ele tatbik edilmesi gerektiği söylenmiştir.

¹¹² Toplu müdahalenin nedenlerinin başında her vakaya müdahale edecek tecrübeli zehirbilimci eksikliğinin yanı sıra zehir gibi hızlıca etkileyen bir madde ile karşı karşıya kalınmış olması ve zamanla yarışılmasıdır.

Bu zehirden etkilenen kralın da aynı şekilde macunu eline tatbik edip, hamama girip çıktıktan sonra bu işlemi tekrarlaması önerilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:698; Singhal ve Patterson, 1993:167).

Hava Yoluyla Kapılan Zehirler

Havaya salınan zehirler ilkin zehir etkisiyle bitap düşen kuşların yere düşmesinden anlaşılabilir. Zehirli havanın solunması insanlarda öksürük, burun akıntısı, baş ağrısı ve göz kızarıklığı (tahriş) gibi belirtilerle kendini gösterir. Hava *lākṣā*, *haridrā*, *ativiṣā*, *abhayā*, *abda*, *harenuka*, *elā*, *dala*, *tarçın*, *kuṣṭha* ve *priyaṅgu* gibi drogların yakılması ile zehirden arındırılabilir (Suśruta, 1911, C.2:698; Singhal ve Patterson, 1993:167).

Toprak veya Kayaç Zehirlenmesi ve Tedavisi

Bu tip zehirlenmeler yola, taşlara ve kumullara sürülmüş zehirlerden kaynaklanmaktadır. Zehire temas halinde ilgili bölgede şişme ve yanma hissi meydana gelirken saç, kıl ve tırnaklarda dökülmeler başlar. Bu durum bazen öküz, at, eşek, deve ve fillerde ölüme sebebiyet vermektedir. Bu vakalarda zehirin temas ettiği bölgeye *şarapta* bekletilmiş *anantā* ve *sarvagandhā* veya suda çözülmüş *balçık*, *viḍaṅga*, *pāṭhā* ve *kaṭabhī* dekoksionundan elde edilmiş terkip tavsiye edilirdir (Suśruta, 1911, C.2:697; Singhal ve Patterson, 1993:167).

Zehirli Ok Yaralanmaları ve Tedavisi

Zehirli bir okla yaralanan kişi genelde bayılır. Bunun dışında ten rengi değişir, acı içinde kıvrılır, bütün bedeninde karıncalanma hissi yaşar, pelvis, sırt, baş, omuz ve eklemlerde ağrı olur, yaradan kirli kan fışkırır, susuzluk, humma, yanma hissi, görmede bulanıklık, kusma, solunum güçlüğü ve öksürük gibi belirtiler ortaya çıkar. Yara bölgesinin çevresi kırmızımsı sarı olurken yaranın merkezi mavimsi bir tona bürünür. Kas dokuları ise şişip kararmaya başlar. Nemli ve sümüksü bir yapıda olan yara bir müddet sonra çürümeye başlar (Vāgbhāta, 2005, C.3:335). Şayet hayâtî noktalar zarar görmemişse tıbbî droglarla kalp bölgesi güçlendirildikten sonra (hrdyāvāraṇa terapisi)¹¹³ yaradan ok çıkarılıp kızgın demir ve yakıcı alkalilerle dağlanır. Daha sonra yaraya

¹¹³ Keskin zehirlerden dolayı işleyişinde düzensizlik görülen kalbin *ghee*; *ghee-bal* ya da *ghee-panzehir* drogların karışımının içirilmesi ile kalbin güçlendirilmesi tavsiye edilir. Bkz. Vāgbhāta, 2005, C.3:352.

muşkaka, śvetā, somatvak, tāmrvalli, śirīsa ve *grdhrnakha* droglarından elde edilen terkip sürülür ve *śukanāsa, prativiṣā* ve *vyāghrimūla* macunu ile lapa uygulanır (Vāgbhāta, 2005, C.3:335-336).

Sthāvara (Cansız: Mineral ve Bitki) Zehirler

Suśruta mineral ve bitkilerden oluşan zehirleri *cansız zehirler* adı altında 10 gruba ayırmıştır. Bu gruplardan biri *sarı zırnık* ve *beyaz arsenik* olmak üzere on mineralden oluşurken; geriye kalan dokuz grup 53 bitki kökenli zehirden oluşmaktadır. Bu dokuz grup bitki zehrin menşesine göre *kök, yaprak, meyve, kabuk, çiçek, süt, öz, reçine (sakızı)* ve *tomurcuk* şeklinde tasnif etmiştir. Bunlar:

- **Kök Zehirler (1.grup):** Kökünden zehir elde edilen 8 bitki *kīlitaka, aśvamāra, guñjā, sugandha, gargaraka, karaghāṭa, vidyucchikhā* ve *vijayadır*.

- **Yaprak Zehirler (2.grup):** Yapraktan zehir elde edilen 5 bitki *viṣapatrikā, lambā, varadāru, karambha* ve *mahākarambhadır*.

- **Meyve Zehirler (3. grup):** Zehir elde etmek amaçlı istifade edilen 12 meyve *kumudvatī, veṇukā, karambha* ve *mahākarambha, karkoṭaka, reṇuka, khadyotaka, carmarī, ibhagandhā, sarpaghāti, nandana* ve *sārapākadır*.

- **Çiçek Zehirler (4.grup):** Çiçeğinden zehir elde edilen 5 bitki *vetra, kadamba, vallīja, karambha* ve *mahākarambha*'dır.

- **Kabuk-Reçine-Öz Zehirler (5, 6, 7. grup):** Kabuk, reçine ve özünden elde 7 bitki zehiri *antrapācaka, kartarīya, saurīyaka, karaghāṭa, karambha, nandana* ve *nārācaka*'dır.

- **Süt Zehirler (8. grup):** Sütünden zehir elde edilen 3 bitki *kumudaghnī, snuhī* ve *jālakṣīri*'dir.

- **Tomurcuk Zehirler (9. grup):** Tomurcuğundan zehir elde 13 bitki *kālākūṭa, vatsanābha, sarṣpa, pālaka, kardamaka, vairātaka, mustaka, śṛṅgīviṣa, prapuṇḍarīka, mūlaka, hālāhala, mahāviṣa* ve *karkaṭaka*'dır.

- **Mineral Zehirler (10. grup):** Mineral olarak elde edilen zehirler *haritāla* (sarı zırnık) ve *phenāśma-bhasama* (beyaz arsenik) olmak üzere 2 çeşittir. Bu zehirlerin geneli zamanla ölümcül noktaya kadar getirirken, her birinin etki ettiği organ veya birim farklı

olabilmektedir (Suśruta, 1911, C.2:685-686; Singhal ve Patterson, 1993:165). Caraka ise zehir elde edilen bitkileri *mustaka*, *pauskara*, *krauca*, *kurtboğan*, *balāhaka*, *karkata*, *kālakūta* (*zakkum*), *pālaka*, *indrātudha*, *taila*, *meghaka*, *kuśa-puspaka*, *rohisa*, *pundarīka*, *zambak*, *añjanābhaka*, *sankoca*, *markata*, *śingī* ve *hālāhala* olarak açıklamaktadır (Caraka, 1949, C.5:785-786).

Sthāvara Zehirlenmelerinin Başlıca Belirtileri

Bitkisel zehirlerin insan vücudu üzerinde yaptığı etkilere genel olarak bakıldığında *kök* zehirlerin uzuvlarda şiddetli ağrı, delirme ve bilinç kaybı; *yaprak* menşeli zehirlerin nefes darlığı, uzuvlarda şiddetli ağrı ve esneme; *meyve* menşeli zehirlerin testis torbasında şişmeye, yanma hissi ve iştahsızlığa; *çiçek* zehri kusmaya, karın ağrısı ve bilinç kaybına; ağaçların *kabuk*, *reçine* ve özünden elde zehirlerin ağızda kötü kokuya, tende tahrişe, baş ağrısı ve ağızdan salya çıkarmaya; *ağaç sütü* menşeli zehirlerin ishal, dilin arkaya kaçması gibi durumlara sebebiyet verirken *mineral zehirler* yanma hissi, kalp bölgesinde ağrı ve bayılma ile seyreder. Bunların hepsi belli bir süreçten sonra ölümcül olan “yavaş zehirleyiciler”dir (Suśruta, 1911, C.2:686-687). Caraka, bitki kökenli zehirlenmelerin başlıca belirtilerini humma, hıçkırık, çene tutulması, boğaz spazmı, köpüklü salya, kusma, iştahsızlık, nefes darlığı, bayılma olarak vermekte ve daha ziyade göbekten yukarısını etkilediğini söylemektedir (Caraka, 1949, C.5:786). Bu zehirler uzun bir müddet vücutta yer edindir ve değişik bazı hastalıklarda kronik semptom olarak kendini gösterir. Bu tür zehirlenme vakalarında kişi iyice terletilmeli, kusturulmalı ve müshille içi temizlenmelidir. Ardından panzehir olarak *balla* birlikte *pippalī*, *dhyāmaka*, *māmsī*, *śāvāra*, *paripelava*, *svarcikā*, *sūkṣma*, *elā*, *toya* ve *svarṇa gairaka* verilmesinin yansira diğer tüm zehirlerde uygulanan reçeteler de tercih edilebilmektedir. Tüm bu müdahaleler sonucunda kişi hızlı bir şekilde toparlanıp canlanırsa tedavinin başarılı olduğu kanısına varılır ve bir sene sonra tamamen iyileşmesi beklenir. Fakat hasta zayıf ve canlanma emaresi göstermiyorsa bu durum zehrin iyileştirilemeyeceğine işaretti (Singhal ve Patterson, 1993:165).

Tomurcuk Kaynaklı Zehirlenme Belirtileri

Tomurcuk en etkili zehir gruplarından sayılmıştır. Bundan dolayı bu konu detaylı olarak işlenmiştir. Çok zehirli bir ağacın tomurcuğu olan *kālakūta* bütün vücutta uyuşma ve titreme; *vatsanābha* gözde ağrı, idrar ve gaita düzensizliği; *sarṣpa*, tat almada

bozukluk, beze oluşumu, gaita ve idrar tutma; *pālaka*, konuşma kaybı ve boyun bölgesinde zayıflamaya; *kardamaka*, ishal ve göz sararmasına; *vairātaka*, baş ve uzuvlarda ağrı; *mustaka*, titreme, kol ve bacaklarda uyuşma; *śrngīviṣa*, halsizlik, yanma hissi ve karın şişmesi; *puṇḍarīka*, karın şişmesi ve göz kızarıklığı; *mūlaka*, cilt solması, hıçkırık, şişlik ve bilinç kaybına; *hālāhala*, nefes darlığı ve ten renginin sarımsı kahverengiye dönüşmesine; *mahāviṣa* kalp damarlarının aşırı genişlemesine (anevrizma); *karkaṭaka* zehrinin ise bir anda gülmeye, zıplamaya ve dış çıkararak sırtıma gibi eylemlere sebebiyet verdiği söylenmiştir (Suśruta, 1911, C.2:685-687; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:328-329).

Tomurcuk Kaynaklı Zehirlerin Spesifik Özellikleri

Yapısı itibariyle, yakıcı, sıcak, keskin, kuru (salgısız), parlak, yağsız olup zor hazmedilir. Zehir vücuda girdikten sonra hızla yayılır, sindirim sistemini çökertir, keskinliği sayesinde en kılcal damarlara kadar nüfuz ederek bilinci devre dışı bırakır ve vücudun genel işleyişini bozar. Zehir önce “temiz kana” girerek onu “kirletip”, kapha, pitta ve vāta unsuru içine ayrı ayrı yerleşir. Vayu unsuru üzerinde baskı kurup onu devre dışı bıraktıktan sonra pitta unsuru üzerinden kana karışıp ateşin yükselmesine neden olur. Böylece zehir, vücudun temel işleyişi olan *dhātuları*, *doşaları* ve boşaltım sistemini devre dışı bırakır. Kuru bir yapıya sahip olduğundan hiçbir bir yere yapışmayıp dolaşım halinde olduğu, hafif özelliğinden dolayı da panzehirlerin etkisini kırdığı ve yapısı gereği sindirilemediğinden bu tip zehirlerle mücadelenin olanaksız olduğu söylenmiştir. Kalbe ulaştığında ise kişinin ölümüne kesin gözü ile bakılırdı (Suśruta, 1911, C.2:688; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:329-330). Bir zehrin hayvansal, bitkisel veya mineral kaynaklı olup olmadığının tespiti için zehirlenen kişinin 1 gün içinde ölüp ölmediğine bakılırdı. Bu süre zarfında kişi ölmüşse zehrin 10 gruba ayrılan bitkisel ve mineral kaynaklı olduğuna kanaat getirilirdi (Suśruta, 1911, C.2:689).

Jāṅgama (Canlı, Hayvansal) Zehirler

Hayvansal zehirlerin anlatıldığı kısımlarda değişik yılan, akrep, örümcek, böcek gibi canlıların zehirli ve zehirsiz cinslerinden, zehirlerin yapısı ve etkilerinden, bu zehirlenmelere karşı hekimin izleyeceği yol-yöntem, alacağı tedbir ve panzehir reçetelerinden etraflıca bilgiler mevcuttur. Burada temel kurallardan biri kişinin hangi hayvan tarafından zehirlendiği veya zehirlenip-zehirlenmediği meselesidir. Uygun

panzehrin verilebilmesinin vakanın doğru tespitinden geçtiğinden haberdarlardı (Sharma, 1993:137). Vāgbhāṭa, hangi yılan tarafından sokulduğunun tespitinin iyi yapılması ve ona göre tedavinin uygulanmasını önerirken, bir yöntem olarak büyüdü ayinler ve duaları tavsiye etmektedir (Vāgbhāṭa, 2005, C.3:344)

Klasik Hint tıp kaynaklarında hayvansal zehirler 16 gruba ayrılmıştır. Suśruta'nın yılan, akrep, maymun, fare, köpek, kurbağa, balık, kertenkele, örümcek, böcek, sinek ve akrep listesine Caraka, eşek arısı, sülük, firavun faresi, aslan ve kaplan gibi hayvanları da eklemektedir. Birçok hayvan diş, nefes, göz, tırnak, idrar, dışkı, tükürük, salya, sperma, anüs, kemik, âdet kanı (memeli hayvanlar vd.), kıl ve leşlerinde zehir barındırdığı bilinmektedir. Kutsal sayılan bazı yılanların göz ve nefesinde zehir bulunduğu dair inanışın yanı sıra, kara yılanlarının *diş*lerinde; kedi, köpek, makara (musur yunusu veya timsah), kurbağa, kertenkele, dört ayaklı böcekler, sinekler ve sümüksülerin *diş ve tırnak*larında; bazı böceklerin idrar ve dışkılarında, fare/sıçanların *spermalarında*; örümceğin *salya, idrar, dışkı, diş, tırnak, sperma* ve *ovumunda*; viśvambharā akrebi, rājīva balığı, çekirge ve deniz akrebi *salyasında*; citrā, śarāva, dāruka gibi hayvanların *diş, tükürük, dışkı* ve *idrarında*; sinek ve sülüklerin *diş*lerinde; bazı yılan ve balıkların *kemiklerinde* (diş vd.) ve śakuli balığının *ödünde*; yaban arısı, çekirge, kırkayak, dişi papağının *kıllarında*; haşere ve yılan leşinin kendisinde zehir olup geriye kalan hayvanların çoğunun zehri *diş kökünde* yer alır (Suśruta, 1911, C.2:695-696; Caraka, 1949, C.5:785). Bunun haricinde Megasthenês Hint denizleri ve göllerinde yaşayan bazı balık türlerinin de zehirli olduğunu söylemektedir. Denizlerde yaşayan yılan balığının yanı sıra göllerdeki devasa yılan balıklarının da çok zehirli olduğunu dile getiren müellif göldekilerine kıyasla deniz yılan balıklarının daha zehirli olduğunu söylemektedir (Megasthenês, 1877:163).

Hayvansal Zehirlenmelerde Uygulanan Genel Tedavi ve Reçeteler

Yılan, fare, böcek, örümcek vd. cinsler ile zehirli ok zehirlenmelerin hepsine uygulanacak ortak reçeteler de sunulmuştur. Buna göre tüm zehirlenmelerde önce yara bölgesinin deşilip bozulmuş dokunun kesilip atılması ve sülük yardımıyla zehirli kanın tahliyesi önerilmektedir. Bundan sonra temizleyici, kusturucuların uygulanması ve yara bölgesinin panzehir drog dekoksasyonları ve ghee ile temizlenmesi tavsiye edilmektedir. Bütün zehirler için verilebilecek en etkili panzehirin *tuz, trivṛt, viśalya, mādhūka,*

haridrā, raktā, narendra ve *trikaṭunun* öğütüldükten sonra *bal* ile karıştırılan *mahāgada* olduğu söylenmiştir. Aynı etkideki bir diğer panzehir *ajitāgada* olup *viḍaṅga, pāthā, triphalā, ajamodā, hiṅgu, vakra, trikaṭu, citraka* ve tuzların terkiibiyle yapılır. *Sarpagandhā, āmalaka, vacā, kuṣṭha, karañja, surasā, bilva, kappitha* ve *añkoṭha* gibi terkiplerin yanı sıra özellikle yılan sokmalarına karşı *tārksyāgada, ṛṣabhāgada* ve *samjīvanāgada*; böcek ısırıklarına karşı *kīṭa-viṣāri agada*; fare ısırıklarına karşı *mūṣika-viṣāri agada*; diğer tüm zehirli örümceklere karşı *vamśatvagādi agada* önerilmektedir (Suśruta, 1911, C.2: 723-727; Singhal ve Patterson, 1993:170). Caraka, bütün zehirlere ve ödemlere karşı bir panzehir olduğu söylenen reçetesinde *sūmbūl tozu, yabani hint bademi, tarçın, zerdeçal, hint kedi otu, kırmızı sandal, kırmızı arsenik, deniz kabuğu* ve *kutsal fesleğen* vardır. Bu droglar toz haline getirildikten sonra suyla karıştırılıp terkip yapılır. Bu terkipten ilaç, enfiye ve göz damlası olarak istifade edilmiştir (Caraka, 1949, C.5:801). Hayvan zehirlenmelerinde bacaklar etkilenmişse *horoz, karga* ve *tavus* kuşunun kan ve eti yara bölgesine tatbik edilir; yara bölgesi göbeğin yukarısında ise *rohita balığı, pippalī, eğir otu, kaya tuzu* ve *moringa* droglarından elde edilen göz damlası kullanılır (Caraka, 1949, C.5:800-801).

Caraka, tüm zehirlere karşı önerdiği *ghee nektarı* veya *nektar terkiibi* çok sayıda drog içermektedir. Çokça methedilen bu terkiibin içinde *śirīṣa kabuğu, kuru zencefil, harītakī, bahera, amla, kırmızı sandal, mavi lotus, bala, ebe gümece, sariva, şeytan tersi, Hint kanarya otu, nim, boru çiçeği, güvercin bezelye, orman asması, vasaka, kutsal fesleğen, kurchi çekirdeği, pāthā, mor salkım, acı elma, kantakari, lak, candida, kuşkonmaz, beyaz śirīṣa, kırmızı fındık, apāmārga, prithakparni, zerdeçal, trivrit, beyaz deniz kabuğu, costus, himalaya sediri, mahleb, beyaz yam, mahuva meyvesi, naktamāla, zerdeçal, lodh, 256 tola ghee* ve su, 768 tola *inek* ve *teke idrarı* olup terkip ilaç, enfiye ve onksiyon olarak tavsiye edilmiştir (Caraka, 1949, C.5:806-807). Vāgbhaṭa bütün böcek, yılan, örümcek, fare, akrep vd. canlı zehirlerine karşı panzehir olarak *pippalī, arka sūtū*nde en az üç kez bekletilerek nemlendirilmiş *śirīṣa çekirdeklerini* tavsiye etmektedir (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:366) Akrep ve yengeç sokması dışında kalan bütün hayvansal zehirlenmelerde usul olarak serinletici ilaçların tatbik edilmesi önerilmiştir. Son olarak da Caraka, tıp bilgisinin içine inanç öğelerini de katarak kişinin ölü yakma ve kurban kesim alanında, tapınakta, belli zaman dilimlerinde (gece yarısı, dolunay vs.) veya

vedalara inanmayanların evinde herhangi bir zehirli hayvan tarafından sokulması halinde bu zehirlenmeye karşı çare olmayacağını bildirmiştir (Caraka, 1949, C.5:799-800).

Yılan Zehri (Sarpadaşta) ve Tedavisi

Yılan zehirleri, tasnifi, zehirlerin doğası ve ayırt edici özellikleri hakkında tıp tanrısı olarak kabul edilen Dhavantari'den esinlenen ve ondan bilgisini talep eden Suśruta'ya cevaben Dhavantari, yeryüzündeki hiçbir ilacın açıklanacak yılanların zehrine çare olamayacağını bildirmiştir. Dhavantari, *takṣaka* ve *vāsuki* adlı mitolojik yılanların hâr ateş gibi güçlü ve hiddetli olduğunu, yeryüzünü ve okyanusları başlarında taşıdıklarını, kükremelerine, yağmuru yağdırma güçlerine, zehirleri ile dünyayı yakmalarına, sinirli bakışları ile evreni tahrip etme kudretlerine karşı saygıyla eğildiğini dile getirmiştir (Suśruta, 1911, C.2:703). Bundan dolayı insan eliyle yapılan hiçbir reçetenin onun yılan zehrine panzehir olamayacağına inanılırdı. Suśruta'ya göre toplamda 5¹¹⁴ grupta olmak üzere 85 tür zehirli karasal yılan vardır. Yılan zehri, spermin insan

¹¹⁴ 26 cins Darvikara (körüklü, kobra tipi/Hint Kobrası); 22 cins Maṅḍali (yuvarlak başlı, renkli pullu/Hint Russell Engereği); 10 cins Rajiman (körüklü ve çizgili); 12 cins Nirviṣa (zehirsiz veya az zehirli) ve 3 cins Vaikaraṅja (melez) olmak üzere 5 gruba ayrılmıştır. Vaikaraṅja'da kendi içerisinde Darvikara, Maṅḍali ve Rajiman şeklinde 3'e ayrılır ve bu gruplarda 12 cins yılan vardır. Bu yılan zehirlerinin spesifik semptomları, dişi ve eril yılan zehirleri, yaşları, hayvanları sokması ile ilgili detaylar bu bahsin devamını oluşturmaktadır. Burada sadece bu yılan zehirlerine karşı önerilen tedavi aşamaları ele alınacaktır. Bu yılan zehirleri vata, pitta ve kapha humorlarının dengesini bozarak tahrik eder. Bunların zehirleri kuru, keskin, asidik, sıcak ve tatlı özelliktedir. Çok hızlı hareket eden Darvikara yılanı soktukten sonra dişlediği bölge siyahlaşırken dışarıya kan akması zorlaşır. Kuru ve keskin özellikteki bu zehir vata unsurunun yükselmesine neden olur. Yavaş hareket eden Maṅḍali yılanı dişlerini derinsel sokar ve yaranın etrafı geniş bir şekilde şişerek sarımsı-kırmızımsı bir ödem oluşur. Bu yılanın zehri keskin ve sıcak özellikte olup pitta unsurunu yükseltir. Rajiman yılanı yumuşak şekilde sokar ve şişme alanı yayılmaz. Tatlı ve soğuk özellikte olan bu zehir kapha unsurunun yükselmesine neden olur. Melez yılan (vyañtara) ise bütün cins yılanların özelliklerini taşır ve bütün doşaların dengesini bozar. Yılan zehirlerinin tedavisi 7 aşamadan oluşmaktadır. Darvikara yılanı zehrinde ilkin veneseksiyon yapılır, sonra *bal* ve *ghee* ile karıştırılmış panzehir verilir, daha sonra panzehir enfiye ve göz damlası uygulanır, ardından da hasta kusturulup *yavāgū* (yulaf) ilacı içirilir. Soğutma işlemi yapıldıktan sonra beşinci ve altıncı aşamada temizleyici ve kusturucular verilip tekrardan *yavāgū* panzehri verilir. Son aşamada ise enfiye olarak *avipada* verilip başa geçen zehre karşı güçlü göz damlası uygulanır ve kafa derisine yüzeysel bir kesi atılarak herhangi bir hayvanın deri ve kanı açılan yaraya konulur. Bu şekilde zehirli kanın tahliye edilmesi amaçlanmıştır. Maṅḍali zehrinde de ilkin veneseksiyon, sonra *bal* ve *ghee* karışımı verilip *yavāgū* ile kusturulması sağlanır. Üç, dört ve beşinci aşamalarda yulaf ezmesi, temizleyici ve kusturuculara devam edilir. Altıncı aşamada *madhura* (kākolyādi) süt ile karıştırılarak verilmesinin yanı sıra güçlü göz ve burun damlaları önerilir. Son olarak da enfiye şeklinde panzehir verilir ve Darvikara zehrindeki yedinci aşama takip edilir. Rajiman zehrinde ise veneseksiyon yapıldıktan sonra hastaya *süt*, *bal* ve panzehir karışımı verilir. İkinci aşamada kusturucu ve panzehir, üç, dört ve beşinci aşamalarda *yulaf ezmesi*, temizleyici ve kusturuculara devam edilir. Altıncı aşamada güçlü panzehirlerden oluşan göz damlası verilirken son aşamada panzehir enfiye olarak verilir. Diğer iki yılan grubu zehri için herhangi bir reçete verilmemiştir. Bir yılan tarafından ısırılan hayvanın ilgili bölgesinde şişme meydana gelir ve sokulan hayvan huzursuzlanmaya başlar. İkinci aşamada salyalama, tüy ürpermesi ve yürek bölgesinde ağrı oluşur. Üçüncü aşamada ağrı tüm baş, boyun ve sırtına yayılır. Dördüncü ve son aşamada ise hayvan titremeye, dişlerini gıcırdamaya, bilincini kaybetmeye başlar ve ölür. Kuşlarda bu aşama üç kısımdan oluşur. Kuş ısırıldıktan sonra çabucak etkilenip bilincini kaybederken, ikinci aşamada aşırı

vücudunda yayıldığı gibi, hızla yayıldığı ve kızdıkça zehiri dişlerinde (azı dişleri) toplamaya başladığı dile getirilmiştir. Vāgbhāta yılan dişlerinde bulunan zehrin en tehlikeli hayvan zehirlerinden olduğunu söylerken; Caraka, yılanın 4 dişi olduğunu belirterek sol aşağıda yer alanın beyaz; sol yukardakinin sarımsı, sağ aşağıdakinin kırmızımsı, sağ yukardakinin ise siyah olduğunu belirtmektedir. Ayrıca sol alt dişinde su damlasına benzer zehir beklettiğini, diğer dişlerdeki zehirlerin ise tedricen ve duruma göre devreye girdiğini yazmaktadır. Suśruta'ya göre yılanlar dişlerini çıkardığında, kızgın olduğunda, ısırma niyetlendiğinde, saldırdığında ve yemek aradığında çıkarır. Yılan sokması sonucunda görülen ilk belirtiler az miktarda kan gelmesinin yanı sıra deride solma ve şişme meydana gelmesidir. Zehirsiz yılan ısırığında ise şişme meydana gelmez. Fakat ısırıldıktan sonra eğer kanama yoksa, ağız veya anüsten kan gelirse cinnet hali veya çene tutulması meydana gelebileceği söylenmiştir. Her ne kadar zehir bütün vücuda yayılsa da nihayetinde giriş yaptığı bölgede etkisini daha çok gösterir (Suśruta, 1911, C.2:700-701; Caraka, 1949, C.5:797; Vāgbhāta, 2005, C.3:329; Singhal ve Patterson, 1993:168).

Zehir sadece 100 *mātra*¹¹⁵ süre kadar ısırılan bölgede kalır. Bundan sonra tedbir alınmadığında hızlı bir şekilde kana ve dokulara karışır. Yılan zehirlenmelerinde tedbir olarak sırayla turnike sargısı (arista), lezyon kesme, veneseksiyon ve bir takım ilk yardım önerileri sıralanmıştır. Yılan zehirlenmeleri vakalarında o esnada sokan yılan benzer bir yılanı ısırma; kişinin ağızına taş veya toprak sürüp salyasıyla birlikte bunları yara bölgesine sürme yönündeki tavsiyeler dikkat çekicidir (Vāgbhāta, 2005, C.3:349).

Sıcak veya bulutlu-sıcak havalarda yılanın zehri ikiye katlandığından hazımsızlık çeken, üriner şikayetleri olan, pitta unsuru dengesizliği yaşayanlar, güneş ışınlarına maruz kalanlar, çocuklar, yaşlılar, hastalar, sıskalar, hamileler, ürkek fitrata sahip kimseler ve sıcak mizaçlı kişiler büyük risk altındadır (Suśruta, 1911, C.2:701). Özellikle de yılan sokan hamilelere, çocuklara ve yaşlı insanlara uygulanacak panzehir ve normal tedavi

tedirgin bir hal alır ve son aşamada da ölür. Yılan zehrinin kedi ve firavun faresine (muṅgūsa) tesir etmediği söylenmektedir. Bkz. Suśruta, 1911, C.2:704, 714, 717-718; Caraka, 1949, C.5:796; Vāgbhāta, 2005, C.3:341-342, 355-356.

¹¹⁵ Bir *mātra* zerre, küçük bir miktar anlamlarına gelmekte olup “bir an” veya “nefes alma” süresi kadar bir zaman dilimini karşılamaktadır. 100 *mātra* da üst üste 100 nefes (saniyede 1) almaya tekabül ettiği kabul edilirse yılan sokmasından yaklaşık 5 dakika sonra zehrin tüm vücuda yayıldığı söylenebilir.

yönteminde mutedil olmanın ve bunlarda veneseksiyon yapmaktan uzak durmanın gerekliliği vurgulanmıştır (Vāgbhāṭa, 2005, C.3:356).

Dişi yılan sokmasında göz kayması, titreme ve ses kısılması meydana gelirken eril yılan sokmasında tersi belirtiler görüldüğünü söyleyen Caraka, cinsiyetsiz yılanların ise çok ürkek olduğunu belirterek zehirlerinin dişi ve eril yılan zehrinin neredeyse tüm özelliklerini taşıdığını dile getirmiştir. Hamile bir yılanın kişiyi sokması sonrası hastanın yüzünde solma, acı hissi, dudağında şişme ve gözde kararma belirtileri görülürken; loğusa dönemindeki bir yılan ısırığının esneme, sinirlenme ve küçük dilde gerilmeye sebep olduğu söylenmiştir (Caraka, 1949, C.5:796). Suśruta, ayaklar altında ezilmiş, sinirli anına denk gelinmiş aç yılanın şiddetli zehirlenmeye sebebiyet verdiğini dile getirirken, Vāgbhāṭa yemek ararken yılan sokmasının sebebinin kızmasının yanı sıra, sokulan kişinin günahlarına kefâret olarak ölüm tanrısının bir cezası olduğunu söylemektedir. Panzehir drogların yetiştiği yerler ile Garuda, Yakşas, Siddhas ve Brahmarşis gibi mitolojik tanrıların etkili olduğu yerlerdeki yılan zehirleri ile hastalıklı, çok yaşlı veya genç yılanların da zehirlerinin az olduğu söylenmiştir. Fakat genel olarak yılan ısırıkları şiddetine göre derinsel, yüzeysel, zehirsiz ve sadece temas şeklinde tasnif¹¹⁶ edilmiştir. (Suśruta, 1911, C.2:704; Vāgbhāṭa, 2005, C.3:343-344).

Ölümcül yılan ısırığı sonrası ısırık bölgesinde ilkin şişme, kararma ve matlaşma meydana gelir. Bunu idrar, gaita ve kanda renk değişimi, kafada ağırlık hissi, eklemlerde ağrı, görmede bulanıklık, burun deliklerinin tıkanması, ses kısılması, salya ve köpük çıkarma, hıçkırık, yanma hissi ile bitkinlik, ishal gibi belirtiler takip eder. Beden ve akıl fonksiyonlarının kaybedilmesinden sonra nefesin kesilmesi ile kurban ölür (Suśruta, 1911, C.2:701; Singhal ve Patterson, 1993:168). Caraka'ya göre hayvansal zehirlenmelerde uyuşukluk, halsizlik, hissizlik, iltihap, tüylerin ürpermesi, ödem ve ishal gibi belirtiler ortaya çıkar. Bu tür zehirlenmelerin daha ziyade göbeğin aşağısında kalan bölgelerde etki yaptığını dile getirir (Caraka, 1949, C.5:786).

¹¹⁶ Yılan çeşitlerinin ısırıkları ve zehirsiz etkileri tedavi edilebilir ve tedavi edilemez şeklinde 2 gruba; vakanın şiddet ve ciddiyetine göre ise 4 grupta ele alınmıştır. 1- Tuṇḍāhata: Yılan tarafından dişleme olmayıp sadece kişinin derisi üzerinde salgısı vardır ve tedavi edilebilir sınıfta yer alır. 2-Vyāliḍha damśa: Vücutta iki diş izi olup kanama görülmez ve tedavi edilebilir sınıfta yer alır 3-Vyālipta damśa: İki diş izi ve kanama olup tedavisi zor (veya yok) sınıfında yer alır. 4-Daṣṭaka damśa: Üç diş izinin yanı sıra kas ve damarlarda yırtıklar oluşur ki tedavisi zor (veya yok) sınıfında yer alır. Bkz. Vāgbhāṭa, 2005, C.3:343-344.

Yılan zehri tedavisinde ilkin zehrin vücuda yayılmasını engellemek için ısırılan bölgenin 4 aᅇgula kadar yukarısı yumuşak bir keten bez, hekim tarafından kutsal sözlerle (mantra) takdis edilmiş yumuşak bir lif ya da arışta (turnike sargısı) ile baēlanır. Sargının bu şekilde zehrin akışını durdurması, barajın önünde suyu tutan sete benzetilmiştir. At fasülyesi çorbası, yaē ve şarap gibi sıvıların içirilmesinin de zehrin yayılmasına engel olduēu söylenmiştir. Zehrin yayılmasının önüne geçmek için yaranın açılıp zehrin tahliyesi için kanın emilip ısırılan bölgenin altın, demir ve kor parçası ile daēlanması önerilir. Fakat *maᅇᅇali* yılanın soktuēu yerin daēlanması zehrin yayılmasına sebebiyet verdiēi düşünöldüēünden bu işleme itina ile yaklaşılmıştır. Kan karışan zehrin emilimi sırasında çekilen zehrin yutulmasının veya aēzı etkilemesinin önüne geçmek için aēiz bořluēuna bez konulduēu ve aēiz içine toprak, panzehir droglar ve inek gübresi süröldüēü bilinmektedir. Zehrin nüfuz etmesini önlemek için aēzin etli kısımlarına iyice sürölür. Yılan zehrinin bütün bedeni sardıēı durumlarda hekimin alın, kol ve ellerdeki damarları açması önerilir. Yılan ısırığından kurtulup yılanı ısırın kimsenin ise yapacaēı en iyi iş vakit kaybetmeksizin eline aldıēı bir miktar topraēı ısırmak olacaktır. Bu tedbirlerden sonra zehirlenen kişi enfiye ve göz merhemleri ile tedavi edilmeye çalışıp kanaması ve kusması saēlanır. Yara bölgesi deşildikten sonra yaraya *kırmızı sandal* ve *uşıra* dekoksasyonları sürölüp panzehirli bezle yara bölgesi sarılır. Diēer panzehirler, *süt*, *bal* ve *ghee* ile birlikte *kovidāra*, *řirīřa*, *arka* ve *kařabhī* droglarıdır. Zehirlenmiş bir kişinin vücuduna şarap, sabun ve yaēı sürmenin de yanlış olduēu söylenmiştir (Suşruta, 1911, C.2:715-717; Vāgbhařa, 2005, C.3:349-350, 352; Singhal ve Patterson, 1993:169).

Bazen yılan zehirlerinden dolayı durumu ciddi olan hastaların tedavileri ret edilebilmekteydi. Bu hastalarda göz ve suratta beyazlama, saç dökölmesi, dil kilitlenmesi veya hareket kabiliyetinin azalması, solunum güçlüēü, sürekli kusma, öksürük, ses kısılması, kalp bölgesinde sancı gibi belirtiler görölürken, bunlara “yaşama şansı olmayan hastalar” denilerek tedavileri ret edilmiştir (Vāgbhařa, 2005, C.3:348).

Yılan zehirlenmelerine karşı önlem olarak ayrıca *karketana*, *marakata*, *vajra*, *mauktika*, *vaiᅇūrya* vd. drogların muska olarak kullanılmasının panzehir etkisi yaptıēına; geceleyin şemsiye (gölgesinden) ve davul gibi bir çalgı (sesinden) ile dışarı çıkılmasının yılanın korkup kaçmasını saēlayacaēına inanmışlardır (Vāgbhařa, 2005, C.3:358).

Fare Zehirlenmeleri (Mūṣika Kalpa) ve Tedavisi

Suśruta ve Vāgbhaṭa'ya göre zehirli farelerin 18¹¹⁷ çeşidi olup bunların zehirleri spermalarında saklıdır. Herhangi bir fare cinsinin spermasına veya sperma ile kirlenmiş diş ve pençelerine maruz kalmak yumru (granthi), şişme, su toplayan küçük şişmelere, titreme, humma, kan kusma, boyun sertleşmesi ve bayılma nöbetlerine sebebiyet verebilir. Caraka ise fare ısırıklarının yavaş tip zehirlenmeye yol açtığını, belirtilerinin ise vücuttan koyu-mat kan akması, vücutta yuvarlak iz ve şişmeler görülmesi, tende renk solması, humma, iştahsızlık, ürperme, yanma, başta ağırlık hissi, sağrılık, bayılma, bacaklarda ödem ve kan kusma olduğunu dile getirir. Her çeşit fare farklı bir özellik gösterir. Mesela *lālana* tipi fare bol miktarda salyaya neden olmasının yanı sıra hıçkırık ve kusmaya da sebebiyet verir. Bu tip ısırılarda ilgili bölge kesilip kaynatılmış *ghee* ile dağlanır, yaralı bölge *śirīṣa*, *zerdeçal*, *kuştha*, *kumkumā* ve *amṛta* droglarından elde edilen lapa ile sarılırdı. Daha sonra hastaya kaynatılmış *jālinī* veya *śukākhyā* ve *aṅkoṭha* özleri içirilerek kusturulur. Nihayetinde *ghee*, *phala*, *vacā*, *deva-dali*, *kuştha* ve *inek idrarından* oluşan terkip içirilip zehirden arındırılması sağlanır. Ayrıca temizleyici olarak *trivṛt*, *danti* ve *triphalā* da önerilmektedir (Suśruta, 1911, C.2:728, 732; Caraka, 1949, C.5:798; Singhal ve Patterson, 1993:170-171). Tüm fare zehirlenmelerine karşı *vacā*, *madana*, *jīmūta*, *kuştha* ve *inek idrarı* önerilirken, bu panzehirden önce hastanın *ayran*, *kośātakī*, *śukākhyā*, *jimūtaka* ve *madana* karışımı ile kusturulması önerilmektedir (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:377).

Tedavi edilecek durumların yanı sıra tedavi aşamasının geçildiği ve tedavinin hekim tarafından ret edildiği durumlar da vardır. Sık sık bayılma, şişmelerin artması ve yayılması, terleme, duyma yetisinin kaybedilmesi, sık salya çıkarma ve kan kusma durumlarında hastaya tedavi edilemez teşhisi konulurken, mesane taşının şişmesi, yaralarından fare kokusu gelmesi ve dudaklarında matlaşma gibi durumlarda hasta doktor tarafından kesinlikle ret edilirdi (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:375).

¹¹⁷ Bunlar lālana, putraka, kṛṣṇa, hamsira, cikkira, chuchundara, āḷasa, kaṣāya- ḍasāṇa, kuliṅga, ajita, chapala, kapila, kokila, aruṇā, maha-kṛṣṇa, śveta, maha-kapila ve kapotabha'dır. Bkz. Suśruta, 1911, C.2:728; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:374.

Kuduz (Rabhasā) Hayvan Isırıkları ve Tedavisi

Çakal, köpek, kurt, ayı ve kaplan gibi hayvanlarda kapha unsurunun dengesizliği vāta unsurunun etkisinin yükselmesi sonucu duyu sinirlerinin ve beynin hasar görmesi sonucu bu durumdaki hayvanlar bilinçsizce çevresine saldırmaya ve yoğun bir şekilde salya akıtmaya başlarlar. Köpeklerde kuyruk, çene kol ve bacaklarında sarkma meydana gelir ve birbirlerini ısırıp bilinçlerini kaybetmeye başlarlar. Aynı zamanda su korkusu yaşayan hayvan çok geçmeden ölür. Kuduz vakalarında ısırılan bölge uyuşur ve bol miktarda koyu kan akıtırken ısırılan kişide sersemlik başlar. Zehirli ok yaralanmalarına benzetilen bu durumdaki bir kimsede kalp ve baş bölgesinde ateş, vücutta sertleşme, susama ve aralıklı bayılma gibi belirtiler görülür. Bu vakalarda ilkin kuduzlu hayvandan insana geçen hastalıklı kanın tahliyesi için yara bölgesinin yukarısı iyice bastırılır. Bundan sonra yara sıcak *gheeye* batırılmış bir metalle ile dağlanır ve sonra yara bölgesi panzehirli bir bezle sarılır. Daha sonra güçlü müshiller verilerek temizlenmesi ve kusturulması sağlanır. Ayrıca *olgun ghee*, *arka*, *punarnava*, *dhuttura* gibi terkipler önerilir (Suśruta, 1911, C.2:733-735; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:375; Singhal ve Patterson, 1993:171). Tedavide geç kalınmış bir kimse bir müddet sonra kuduz hayvanların çıkardığı sesleri çıkarmaya ve bağırmaya başlar. Kazara kuduzlu hayvanı aynada veya su yansımada gördüğü an ölebileceği söylenmiştir. Kuduzlu hayvan tarafından ısırılmamasına rağmen hidrofobi (jalasantrasa) yaşayan, duyma, dokunma ve görme yetisini kaybeden kişilerin ise tedavileri ret edilmekteydi (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:376) Bu durumdaki kimselerin nehir kenarına gidip burada değerli taş ve droglarla doldurduğu su kaplarını üzerine döküp ve tanrıya çelenk vs. ile sunuda bulunarak: “*Tanrım, sen ki bütün köpeklerin efendisi Alarka'nın sahibisin. Beni zehirli köpek belasından azat eyle*” şeklinde dualarla yakarıшта bulunması istenmektedir. Ardından da hastaya temizleyici ve kusturucu verilerek son bir umutla kurtulması ümit edilmektedir (Suśruta, 1911, C.2:736; Caraka, 1949, C.5:801).

Böcek Isırıkları (Kṛīṭakalpa) ve Tedavisi

Suśruta, 167 tane zehirli böcek çeşidinden bahsetmekte ve bunları humorları etkilemeleri, zehrin tabiatı, ait oldukları türe (çıyan, kurbağa, karınca, sinek, sivrisinek, akrep, örümcek) göre tasnif etmektedir (Suśruta, 1911, C.2:761; Singhal ve Patterson, 1993:171). Zehirli solucan, kurtçuk, böcek vs. kökeninin dışkı, idrar, sperma, kokuşmuş

yumurtalar, yılan leşi, dışkı ve idrarlarından kaynaklandığı söylenmektedir. Bu böcekler zehirlerinin etkisine göre kabaca kronik zehirlenmeye sebebiyet verenler ve zamanla vücudun dengesini bozanlar şeklinde iki grupta incelenmiştir. Böcek zehirlerinin uzun vadede doşalar üzerinde etkili olabileceği belirtilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:742; Caraka, 1949, C.5:797; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:359). Vayu unsuru baskın olan böcekler iğnesi marifetiyle soktukları kişilerde büyük bir acıya sebebiyet verir. Pitta unsuru baskın böcekler olgun *pīlu*¹¹⁸ meyvesi benzeri küçük bir şişkinliğe, terlemeye, yanma hissine ve kızarıklığa sebebiyet verirken, kapha etkenli böcekler orta derecede bir ağrıya ve olgun *udumbara*¹¹⁹ meyvesi benzeri bir büyük şişmeye sebebiyet verir (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:348).

Böcek ısırıkları bir veya daha fazla humorun dengesini bozmakta olup etkisi şiddetli, basit veya uzun süre etkili olabilmektedir. Suśruta'ya göre ısırma yeri güçlü alkalilerle yakılmış gibi olur ve parlak kırmızı rengi alır. Caraka ise kızaran yaranın siyah veya koyu bir renk de alabildiğini dile getirmiştir. Böcek zehirlenmelerinde, yılanlarda olduğu gibi, aşamalar mevcut olup şişme, kanın kötü kokması, baş ve gözde ağırlık hissi, humma, esneme, hıçkırık, iştahsızlık, kusma, nefes darlığı, kaşınma, baş-kol-bacaklarda bitkinlik ve titreme, yanma hissi, kaşıntı, tende sivilce tipi halka yaralar, iltihap, erizipel, susama, dönmesi, bayılma ve bilinç kaybı gibi belirtilerle seyrederek ve bazen de ölüme sebebiyet verir. Böceklerin tırnakla çizmesi bile bazen tehlikeli olurken bu tip vakalar *bhṛṅgarāja* ile tedavi edilmektedir. Böcek ısırıklarında tedavi olarak sıcak kompresten sonra yarayı bandaj ile sarmak, sıcak hamamda yıkanmak, müshil ve kusturucu vermek ve diğer bütün yılan zehirleri için verilen panzehirler önerilmektedir. Bunun için tavsiye edilen droglar ise *kuṣṭha*, *vakra*, *vacā*, *pāṭha*, *bilvamūla*, *suvarcikā*, *haridrā*, *palāśa*, *kuṅkuma*, *tagara*, *śigru* ve *padmaka* gibi bitkilerdir. Karınca sokmalarına *inek idrari* ile karıştırılmış *kara karınca yuvası toprağının* faydalı olduğu söylenmiştir (Suśruta, 1911, C.2:743-744; Caraka, 1949, C.5:797; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:348; Singhal ve Patterson, 1993:172).

¹¹⁸ *Salvadora oleoides*.

¹¹⁹ *Ficus racemosa*.

Akrep Zehri ve Tedavisi

Toplamda 30 çeşit akrep olup, 15'i çok zehirli, 3'ü orta şiddette zehirli ve 2'si hafif zehirli olmak üzere 3 grupta¹²⁰ incelenmiştir. Zehir etkilerinin hafif olduğu inek dışkısı menşeli akrepler; ahşap ve tuğladan türeyen orta şiddetli akrepler; zehirli okla öldürülmüş hayvanlar ve yılan leşlerinden türeyen şiddetli zehire sahip akrepler şeklinde de kategorize edilebilirler (Suśruta, 1911, C.2:749-750; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:360). Akrep sokmasının, kişiye ateşin yakma hissini verdiği, bu acının hızlı bir şekilde bedene yayıldığı ve bir müddet sonra tekrardan etkilenen bölgede toplandığı söylenmiştir. Çok zehirli ve çaresi olmayan akrep zehirlenmelerinde ise kişi görme, koklama, duyma yetisini kaybeder ve acı veren bir deri döküntüsü ile karşı karşıya kalır (Caraka, 1949, C.5:798). Ayrıca dilde şişme, ateş, kan koyulaşması, vücutta sertleşme, terleme, bayılma, ağızda kuruluk, beyinde hasar, genel bir ağrı ve kaslarda tükenmişlik meydana gelir ki bu süreçten sonra muhtemelen ölüm beklenir (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:361). Akrep sokmalarında sokan akrep cinsine ve zehrine göre tedavi uygulanmıştır. Suśruta, hafif şiddetli zehirlenmelerde etkilenen koltuk altı için *chakrataila* (cakra yağı), *vidāri gurubu* ve ılık yağ yağla ovalanmasının yanı sıra *rajanī*, *vyoṣa*, *śirīṣa*, *surasā* ve *mātuluṅga* gibi bitkilerle tedavi de önerilmiştir. Ayrıca *inek idrarı*, taze *inek dışkısı* ve *cāturajāta* karıştırılarak lapa halinde tatbik edilirdi. *Bal* veya bol miktarda *şekerli süt* içirilmesi de akrep sokmalarına karşı uygulanan diğer bir yöntemdi. Zehir, tavus kuşu tüylerinin yakılmasıyla bertaraf edilebilirken, anüs bölgesi *kusumbha*, *rajanī* ve *kodrava* gibi drogların sürülmesi ile de tedavi edilebilirdi (Suśruta, 1911, C.2:751-752; Caraka, 1949, C.5:800, 803; Singhal ve Patterson, 1993:172). Caraka'da ise hastanın terletilmesi, ghee ve tuz karışımı ile yağlandığı usul ön plana çıkmaktadır. Caraka ayrıca *pamelo*, *śirīṣa* *çiçeğinin özü*, *mudar sütü*, *kuru zencefil*, *Hint kayını* ve *bal* terkininin akrep sokmalarına karşı etkili olduğunu söylemektedir. Onun diğer reçetesi ise *tarçın* ve *kuru zencefilin* sıcak suda bekletilip içilmesi şeklindeydi (Caraka, 1949, C.5:800, 803). Vāgbhaṭa ise vāta etkenli zehirlenmelerde reçete olarak *pinyāka yağının* sürülmesini, tüple buhar banyosu veya kaynayan *pirinç buharını*, pitta etkenli zehirlerde soğuk banyo ve soğuk lapa

¹²⁰ Hafif şiddetli zehire sahip akrepler (manda viṣa vṛśika) çoğu siyah olmak üzere sarı ve mavi-beyaz renklidirler. Kuru, tüylü, çok eklemli, karnı kırmızımsı ve solgundurlar. Orta şiddetli akrepler (madhyaviṣa vṛśika) duman renginde, üç eklemli, kahverengi, hafif kırmızımsı ve vücudunda kan rengi benekler vardır. Şiddetli zehire sahip akrepler (mahāviṣa vṛśika) ise ateş renginde, tek eklemli, sırtı kırmızı, beyaz veya siyah olabilmektedir. Bkz. Vāgbhaṭa, 2005, C.3:360-361.

önerirken kapha etkenli zehirlenmelerde kesme, yüzme, buhar ve kusma terapileri önerilmektedir (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:362).

Örümcek Zehri (Lutā) ve Tedavisi

Suśruta'ya göre toplamda 16 tür zehirli örümcek varken, Vāgbhaṭa kendinden önceki bazı müelliflere dayandırdığı bilgiler çerçevesinde bu sayının 16 veya 28 olduğunu, bundan dolayı teşhis ve tedavisinin çok zor olduğu söylemiştir. Kişinin örümcek tarafından sokulup sokulmadığı ve zehrin hangi grupta yer aldığını belirlemek hekimin görevidir. Örümcek zehirleri konusunda ancak bu işte uzmanlaşmış tecrübeli bir hekimin müdahale edebileceği söylenmiştir. Tecrübesiz hekimler ve kimseler ise bu zehirlerin tedavisinin kendileri açısından zor vakalar olduğunu kabul etmektedir. Örümcek sokmaları lokal ve genel belirtilerle seyredir. Isırılıp ısırılmadığı konusunda şüphe varsa yine de panzehir verilir. Fakat zehirlenmediği halde verilen panzehirin kişiye zarar verebildiği söylenmiştir. Örümcek sokmalarında soluk renkte sivilcelerin ortaya çıkması, şişme, humma, ölümcül nefes darlığı, yanma hissi, kaşınma, susuzluk, öksürük, hıçkırık, kafada sertleşme, eklem ağrısı ve çok uyuma isteği görülen başlıca belirtileridir. İyi teşhis edilemeyen çoğu örümcek zehri sonrası belirtiler tedricen gelişir ve hasta ancak 7 gün kadar yaşayabilirdi. Bu süreden sonra hastanın yaşamaya devam etmesi durumunda ısırıkların etkisi 11. günden sonra hafiflemeye başladığı söylenir. Ancak çok az örümcek zehrinde hastanın yaşayıp yaşayamayacağı meselesi 40 gün kadar sonra anlaşılabilirdi. Bu süreler dikkate alınarak ısırılan bölgedeki lezyonlar atılmalı, dağlama yapıp ilgili bölgeye panzehirler sürülmelidir. Hastaya müşhil, kusturucu verildikten sonra veneseksiyon yapılır, nihayetinde enfiye ve göz merhemleri ile uygun tedaviye devam edilirdi (Suśruta, 1911, C.2:752-753; Caraka, 1949, C.5:797-798; Singhal ve Patterson, 1993:172; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:367, 370). Çeşitli örümcek sokmalarına karşı ise *rodhra*, *sevyā*, *padmaka*, *padmareṇu*, *kālīyaka*, *raktacandana*, *kāntāpuṣpa*, *dugdhanīkā* ve *mṛṇāla* droglarından elde edilen panzehir veya *arka*, *rajanā*, *nākulī*, *pṛśniparṇi*, *candana*, *rāsnā*, *elā*, *heraṇu*, *nala*, *vañjula*, *kuṣṭha*, *lāmajjaka*, *vakra*, *nalada*, *padmaka*, *karañja*, *kakubha*, *sthirā*, *arkaparṇi*, *apāmārga*, *dūrvā*, *brāhmī* gibi droglar önerilmiştir. Komplikasyonlar zehrin etkisine göre iyi bir şekilde yönetilerek şiş tarafların kesilip yaraya *nimba*, *trivṛt*, *dantī* gibi droglarla da müdahale edilebileceği dile getirilmiştir (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:373; Singhal ve Patterson, 1993:173). Yağlama terapisi uygulamalarında ise sadece *ghee* kullanılması tavsiye edilmiş, kullanılacak diğer

yağların, samanın ateşte bir anda alev alması gibi, zehrin vücut üzerindeki tesirini artırmaktan başka bir işe yaramayacağı vurgulanmıştır (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:372). Bazı örümcek ısırıklarının ise tedavi edilemez olduğu ve solunum güçlüğü, kafada ağrı, beyaz-siyah ya da kırmızı-siyahımsı şişmeler, titreme, susama, körlük, burun, dudak, ağız sarkması, diş kararması ve yara bölgesinden koyu-mavi kan akması gibi ağır belirtilerle seyrettiği bildirilmiştir (Vāgbhaṭa, 2005, C.3:368).

Diğer Hayvan Zehirlenmeleri

Zehirli *bukalemun* tende koyulaşma, uyuşukluk ve hareketsizlik; *eşek arısı* ödem, kulunç, humma, kusma, sokma bölgesinde döküntü; sadece geceleri gezip sokan *yengeç* ürperme, peniste sertleşme ve soğuk su dökülmüş hissi; *kara kurbağası* ağrıyla seyreden ödem, tende sararma, kusma, susama, sersemlik; *zehirli balık* yanma, ödem, ağrı; *sülük* kaşınma, humma, bayılma; *ev kertenkelesi* yanma, batma hissi, terleme; *kırkayak/çıyan* terleme, ağrı, ısırık bölgesinde yanma; *sivrisinek* sokmalarında ise hafif ödem, şişme ve ağrı gibi belirtiler görülür (Caraka, 1949, C.5:798; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:361) Sineklere karşı *śirīṣa çiçeği* suyunda bekletilmiş beyaz *Hint biberinden* elde edilen göz damlası ve enfiye; örümcek zehirlenmelerinde *mahva çiçekleri*, *meyan kökü*, *sostus*, *śirīṣa*, *kokulu ebe gümeci* veya *sariva*, *boru çiçeği* ve *bal* terkibi önerilir (Caraka, 1949, C.5:802-803)

Diğer Dâhilî Hastalıklar (Özet)

Jvara (yüksek ateş, humma)

Bütün canlıları etkileyen en önemli hastalık ve “hastalıkların efendisi” olarak tanımlanmıştır. Jvaranın bütün hastalıkların son aşamasında görülebileceği söylenmiştir. 8 tip jvaranın 7 tanesinin humorların uyumsuzluğundan 1 tanesinin de hâricî etkenlerden kaynaklandığı bildirilmiştir. Açlık, kusma, sıcak su içme ve sıvı diyet şeklinde reçeteler sunulmuştur (Suśruta, 1916, C.3:169; Caraka, 1949, C.5:515; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:11,173, 175,177-178; Singhal ve Patterson, 1993:56.)

Atisāra, grahaṇī (diyare ve bağırsak rahatsızlıkları)

6 tip diyareden bahsedilmiştir. Hastalığın düzensiz diyet, sindirilememiş besinler, zehirlenme, kirli sular, kirlilik, şarabı çok tüketmek, dürtülerin baskılanması ve bağırsak kurtlarından kaynaklandığı ve bu etkenlerden dolayı sindirim ateşinin mide üzerindeki etkisini kaybettiği söylenmiştir. Bütün diyare türlerinde tecrübeli bir hekim tarafından

belirlenmiş (oruç, diyet ve ilaç) yol tedavi programı takip edilir (Suśruta, 1916, C.3:212; Caraka, 1949, C.5:746; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:77, 334, 355; Singhal ve Patterson, 1993:67, 69).

Yakṣmā, rājayakṣmādi, śoṣa, rogrāt, kṣaya ve ***urahkṣata*** (iltihaplı akciğer hastalığı)

Bitkinlik, yorgunluk hastalığı olarak tanımlanmıştır. Göğüsten yaralanmak, düzensiz diyet, doğal dürtü baskılanması, sperm azalması, yanlış yağlama terapileri, aşırı ders çalışmak, yük kaldırmak, zıplama, düşme, uzun ve yorucu yolculuklar, yüzme ve travma gibi etkenler vücudun direncinin kırılması sonucu ortaya çıktığı belirtilmiştir. Yakṣmānın 11 belirtisi vardır. Hastada bu belirtilerden en az 6 tanesi olan öksürük, ateş, plörodini, ses değişimi, ishal ve iştahsızlık görülüyorsa kişinin yakṣmā hastası olduğuna kanaat getirilir. Bu hastalığa karşı yağlama, terleme, temizleme (mūshil), kusturma, hafif yağlı içerikler önerilmiştir. Ayrıca çok sayıda reçete sunulmuştur. Modern tanımlamalarda bu hastalığın verem olduğu söylenmiştir (Caraka, 1949, C.5:593-594, 596; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:45, 255; Singhal ve Patterson, 1993:77).

Gulma (karın içi şişmeler/tümör/gudde)

5 ve 8 tip gulma olduğu, 8. tip gulmanın ise sadece kadınlarda görüldüğü söylenmiştir. İdrar ve dışkının baskılanması ve humorların yükselmesinden dolayı bel bölgesinde biriken salgılar zamanla karın boşluğunda şişmelere neden olur. Tedavi olarak mūshil, terleme ve lavman terapisi ile ghee, kākolyādi ve pippalyādi grubu droglar önerilmiştir (Suśruta, 1916, C.3:246; Caraka, 1949, C.5:246, 555; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:106, 401; Singhal ve Patterson, 1993:70-71).

Hrd-roga (kalp rahatsızlığı)

Düzensiz diyet ve dürtülerin bastırılmasından kaynaklandığı düşünülen kalp rahatsızlığının 4 çeşidinden bahsedilmiştir. Doşaların dengesinin bozulması, dürtülerin baskılanması, hârici darbe ve yaralanma, aşırı kuru ve sıcak içeriklerin tüketimi ve yemeği sindirmeden tekrardan tüketmenin kalpte rahatsızlıklara sebebiyet verdiği bildirilmiştir (Suśruta, 1916, C.3:265; Singhal ve Patterson, 1993:78).

Pāṇḍu (anemi) ***kāmalā*** (sarılık)

Anemi ve sarılık olarak bilinen bu iki rahatsızlık birlikte ele alınmıştır. Humorların uyumsuzluğundan dolayı “kanın kirlenmesi”, aşırı cinsel ilişki, tuzlu, ekşi ve acı tüketilmesi, şarap içilmesi, toprak yutulması ve gündüz uyumaktan kaynaklandığı söylenmiştir. 4 tip anemiden bahsedilmiştir. Çeşitli ghee türleri (kalyāṇaka, pañcagavya, dāḍimādi vd.) ile tedavi edilmektedir (Suśruta, 1916, C.3:269; Caraka, 1949, C.5:704; Vāgbhaṭa, 2003, C.2: 122, 125, 447, 445; Singhal ve Patterson, 1993:79).

Raktapitta (kanamalı hastalıklar)

7 tip kanamalı hastalıktan söz edilmiştir. Bunlar baş gölgesinde burun, ağız ve göz şeklinde iken aşağı bölgelerde genital ve boşaltım sistemi ile ilgili kanamalardır. Sinir, öfke, yorucu egzersizler, güneş ışığı ve ateşin ısısına maruz kalmak, aşırı yemek ve içecek tüketmek, sindirilemeyen besinler, acı, keskin, ekşi ve tuzlu tüketmenin raktapittaya sebebiyet verdiği söylenmiştir. Bu faktörlerin pitta ve kanın (rakta) dengesinin bozulmasına, damarların zarar görmesine neden olduğu ve böylece kanın damarlardan çıkıp vücuda yayıldığı bildirilmiştir. Bu tip kanamalarda hekim vakit kaybetmeden müdahale etmesi gerektiği söylenmiştir (Suśruta, 1916, C.3:277; Caraka, 1949, C.5:545; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:29,206; Singhal ve Patterson, 1993:80).

Mūrcchā (bayılma)

Yanlış diyet uygulamak, zıt özellikli gıdalar tüketmek, doğal dürtüleri baskılamak, haricen darbe ve yaralanma veya mental olarak zayıflamak bayılma sebebi olarak gösterilmiştir. 6 tip bayılmadan bahsedilmiştir. Başlıca belirtileri kalp bölgesinde ağrı, titreme, baş dönmesi, gözde kararma olarak sıralanmıştır. Bayılma sırasında hasta karartı veya mavimsi renk görür ve ardından bilinci kapanır. Tedavi olarak tesirli göz damlası, duman koklatma, el parmaklarına iğne batırma, tatlı kelimelerle uyandırmaya çalışma ve müzik çalma tavsiye edilmiştir (Suśruta, 1916, C.3:284,288; Vāgbhaṭa, 2003, C.2: 63; Singhal ve Patterson, 1993:81).

Pānātyaya, matāryana, madātyayādi (şarap/alkol bağımlılığı)

Bağımlılığın 3 aşamasından bahsedilmiştir. Yanlış, uygunsuz mayalanan şaraptan ve aşırı şarap içmekten kaynaklandığı ve şarabın dokulara hızla nüfuz etmesi, kolayca sindirilmesi ve sıcak özelliğinden dolayı eklemler ve beyin üzerinde olumsuz etki yaptığı

söylenmiştir. Bağımlılığın delüzyon, kalpte ağrı, ishal, susama, orta ve yüksek ateş, iştahsızlık, baş, böğür ve kemiklerde ağrı, çarpıntı, öksürük, şişme, mide bulantısı, kötü rüyalar görme ve baş dönmesi gibi semptomları olduğu bildirilmiştir. Şarabın uygun doz, kalite ve zamanda ve kaliteli gıdalarla tüketilmesinin zararlı olmadığı bilakis kişiye zevk verdiği söylenmiştir (Suśruta, 1916, C.3:289; Caraka, 1949, C.5:808; Vāgbhaṭa, 2003, C.2: 57, 60, 286; Singhal ve Patterson, 1993:82).

Tṛṣṇā (susama hastalığı)

Su içtiği halde sürekli susamak şeklinde açıklanan bu hastalığın 7 çeşidi vardır. Duygusal yoğunluk, korku, sinir, yorgunluk, aşırı şarap tüketimi, yanlış diyet, asit, tuzlu, acı, kuru içerikler, açlık, yoğun güneş ışığı veya sığağa maruz kalma, hazımsızlık ve yaralanma gibi etiyolojik faktörleri vardır. Bütün susama hastalığı tiplerinde vāta ve pitta unsurlarını hafifletecek droglar önerilir. Ayrıca dâhilen ve hâricen serinletme, palyatif (yatıştırıcı) ve temizleme terapisi, yağmur veya kaynak suyunun balla karıştırılıp içilmesi ve bitkisel droglarla kaynatılmış sıcak içilmesi su önerilir (Suśruta, 1916, C.3:302; Caraka, 1949, C.5:779; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:281; Singhal ve Patterson, 1993:64).

Chardi (kusma)

5 tip kusmadan bahsedilmiştir. Bunlardan biri tek doṣa merkezli iken diğerleri ise üç doṣanın birlikte hareketinden kaynaklanmaktadır. Doṣaların dengesinin bozulması, aşırı sıvı içerikler, tatsız ve tuzlu besinler tüketilmesi, uygunsuz saatlerde yemek yenilmesi, aşırı fiziksel egzersiz, korku, gerginlik, hazımsızlık ve bağırsak kurtlarının kusmayı tetiklediği bildirilmiştir. Kusmaya karşı açlık perhizi önerilmiştir (Suśruta, 1916, C.3:309; Caraka, 1949, C.5:758; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:41, 270; Singhal ve Patterson, 1993:64).

Hikkā, hidhmā (hıçkırık)

Hastalık olarak tanımlanan hıçkırık humorların yükselmesi, düzensiz diyet, sindirmeden tekrardan yemek, soğuk, toz, yel, aşırı egzersiz, yorgunluk ve açlıktan meydana geldiği söylenmiştir. Hafif ve lokal şeklinde nöbetleri olduğu gibi ciddi ve şiddetli şekilde de görülebilen 5 hıçkırık çeşidinden bahsedilmiştir. Ateş ve kimüs durumlarında hekim açlık perhizi, kuru terleme ve kusturucu olarak tuzlu su önermiştir. Ciddi olan tipin tedavi edilemez ve ölümcül olabileceği bildirilmiştir (Suśruta, 1916,

C.3:314; Vāgbhaṭa, 2003, C.2: 41, 245; Caraka, 1949, C.5:716, 723; Singhal ve Patterson, 1993:65-66).

Śvāsa (nefes darlığı)

Nefes darlığı ile ilgili 5 tip rahatsızlıktan bahsedilmiştir. Öksürüğün şiddetinin artması, doşaların yükselmesi, hazımsızlık, kusma, zehirlenme, yüksek ateş, toza maruz kalma, duman ve esinti, hayatî organların yaralanması ve soğuk su içmenin nefes darlığını tetiklediği söylenmiştir. Benzer özelliklerinden dolayı hıçkırık ile birlikte ele alınmıştır (Suśruta, 1916, C.3:319; Caraka, 1949, C.5:716; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:36, 243; Singhal ve Patterson, 1993:75).

Kāsa (öksürük)

5 öksürük tipinden bahsedilmiştir. Duman ve tozun gırtlak veya buruna girmesi, kuru ve kavrulmuş besinler, besinlerin soluk borusuna kaçması gibi sebeplerden kaynaklandığı söylenmiştir. Vāta unsurunun yükselmesi şeklinde gelişen öksürüğe karşı ghee, çorba, et suyu, lavman yağlama ve sıcak su terapisi önerilmiştir. Öksürüğün ihmal edilmesi halinde *yakṣmā* hastalığına dönüşebildiği bildirilmiştir (Suśruta, 1916, C.3:326; Caraka, 1949, C.5:729; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:216; Singhal ve Patterson, 1993:75-76).

Kṛmi (bağırsak kurtları, parazit)

Kurtçuklar zayıflık, düzensiz ve sağlıklı diyet, sindirmeden tekrar yemek, zıt içerikli veya çürük besinler tüketmek, yıkanmadan yenilen sebze ve meyvelerden kaynaklandığı bildirilmiştir. Dâhilî ve hâricî olmak üzere 2 kısma ayrılan 20 tip kṛmi vardır. Tedavi olarak öncelikle yağlama ve terleme terapisi, ardından parazitlerin süt veya balık tüketilerek uyarılması ve sonraki gün lavman yapılması önerilir. Bağırsak kurtlarına karşı genel olarak acı ve ekşi içerikli diyet önerilir. Et, süt, çorba, tatlı, soğuk gıda, yıkanmamış meyve ve sebzeden uzak durulması tavsiye edilir (Suśruta, 1916, C.3: 338; Caraka, 1949, C.5:315; Vāgbhaṭa, 2003, C.2: 143-144, 493-494; Singhal ve Patterson, 1993:74).

Udāvarta (baskılanması hastalık sebebi olarak görülen dürtüler)

Yellenme, gaita, idrar, esneme, gözyaşı, hapşırma, geğirme, kusma, boşalma (ejekülasyon), açlık, susuzluk, uyku ve egzersiz sonrası hızla atan nefesi bastırmak olmak

üzere 13 yaygın dürtüden bahsedilmektedir (Suśruta, 1916, C.3: 345; Caraka, 1949, C.5:41; Singhal ve Patterson, 1993:60).

Vişūcikā, vişūcī (normal olmayan bağırsak hareketi)

3 tip hazımsızlık (düzgün sindirilmeden, asitle sindirim, gaita tipinde direk bağırsağa geçen) sonucu dengesi bozulan vayunun oluşturduğu hastalık olarak tanımlanmıştır. Kusma, ishal, hazımsızlık, susama, kol ve bacaklarda iğne batması hissi, kramp, kalp ve baş ağrısı ile seyreder. Bu hastalığın daha ziyade ölçüsüzce yemek yiyen insanlarda görüldüğü, düzenli diyet yapan kimselerde ise bu hastalığa pek rastlanmadığı bildirilmiştir. Modern anlamda bir kolera tipi olarak görülmüştür (Suśruta, 1916, C.3:352, 354; Singhal ve Patterson, 1993:69).

Arsā (basur)

Tridoşanın uyumsuzluğu, “kanın kirlenmesi” ve irsi olmak üzere çeşitli nedenleri olan 6 tip basur vardır. Basurların sadece anüs bölgesinde değil vücudun değişik bölgelerinde görülebileceği söylenmiştir. Uygunsuz diyet, toprak ve çimlere oturmak, soğuk su içmek, doğal dürtülerin baskılanması, kadının düşük yapması ve sıra dışı doğum gibi faktörlerin anüs bölgesinde salgı biriktirmesine ve nihayetinde basur yaralanmalarına sebebiyet verdiği bildirilmiştir. Yaralara ghee sürülmesi, alkalilerle yakma veya keskin cerrâhi aletlerle kesme şeklinde tedavi yöntemleri vardır (Suśruta, 1911, C.2:18, 317; Caraka, 1949, C.5:661-663; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:67, 306; Singhal ve Patterson, 1993:126).

Pādaśoṭha, vātaśoṇita (gut hastalığı)

Çeşitli gut tipleri olup yavaş sindirme, şişme/genişleme ve yüksek asit, zıt içerikli gıdalar, yanlış uyuma veya cinsel pozisyonlar ve soğuk esintiye maruz kalmaktan kaynaklandığı bildirilmiştir. Tedavi olarak ayak bileğinin dağlanması, kan alınması veya sıcak kompres uygulandıktan sonra güçlü kusturucu, açlık perhizi, yağlama ve müshil tavsiye edilir (Vāgbhaṭa, 2003, C.2: 159, 513; Singhal ve Patterson, 1993:69-70).

Ślipada (fil hastalığı)

Vayu unsurundan kaynaklanan ve 3 tipi olan bu hastalık için etkilenen bölge (el, burun, dudaklar, kulaklar, uyluk, diz eklemi, ayaklar veya kasık bölgesi) 4 aṅgula ölçüsünde kesilip kan alınır. Yaranın iyileşmesi için terleme, sıcak ve yağlama terapisi

tavsiye edilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:83, 447; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 278, 283; Singhal ve Patterson, 1993:134).

Ajirṇa (hazımsızlık)

Besinlerin içerisinde olduğu kabul edilen beş elementin sindirimden sonra doşaların dengesini bozmasıyla meydana geldiği söylenir (Singhal ve Patterson, 1993:65).

Ānāha (kabızlık)

Sindirim sisteminin zayıflamasından kaynaklandığı söylenmiştir. Sindirilemeyen besinler vāta unsurunun dengesini bozarak kanalların tıkanmasına, şişkinliğe ve karın ağrısına sebebiyet verir. Hastada kusma, nefes darlığı ve bayılma görülür. Tedavi olarak kusturucu droglar ve pippalyādi grubu droglar önerilmiştir (Singhal ve Patterson, 1993:70).

Udara (karın genişlemesi, ödem)

8 tip ödemden bahsedilir. Zayıf sindirim sistemi, bozuk gıda tüketimi ve salguların birikmesi sonucu kanalların tıkanmasıyla meydana gelir. Bundan dolayı hastalığın devam ettiği her gün müshil terapisinin uygulanması tavsiye edilmiştir. Hastalığın cerrâhi yöntemle tedavisi için ise kralın onayı aranmaktadır (Suśruta, 1911, C.2:392; Vāgbhaṭa, 2003, C.2: 113, 424, 442; Singhal ve Patterson, 1993:124).

Arvuda/arbuda (tümörler)

Vücutun herhangi bir yerinde görülebilen, sabit ve yuvarlak olan tümörler yavaşça gelişir, hafif ağrıyla seyrederek ve iltihapsizdir. Her doşaya göre ayrı tedavi yöntemi sunulmuştur. Vāta etkenli tümörler için süt, su, ghee ve droglardan oluşan terkinin lapası; pitta için lapa ve kusturma; kapha için ise hastadan kan alma önerilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:73, 427, 434-435; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 283; Singhal ve Patterson, 1993:123).

Granthi (bezeler, iyi huylu tümörler)

İrinli şişmeler şeklinde olan 5 tip kist ve beze vardır. Bu tipler siyah, sert, ağırlı, kanlı-sulu ve akışkan; sarı-kırmızı renkte, yanma hissi ile seyreden kanlı; soğuk, sert,

yavaşça büyüyen, katımsı-beyaz akışkan olabilmektedir (Suśruta, 1911, C.2:73, 427; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 274; Singhal ve Patterson, 1993:122).

Bhagandara (anal fistül)

Anüs bölgesinde meydana gelen başlıca 5 tip çıbandan bahsedilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:25, 31, 338; Singhal ve Patterson, 1993:125).

Śopha, śvayathu (şişler, ödemler)

Vücudun muhtelif bölgelerinde görülen 6 çeşit şişmeden bahsedilir. Hastanın hafif yiyecekler tüketmesi, tripahala, mūtraharītaki vd. dekoksionları içmesi ve temizleme terapisi önerilir (Suśruta, 1911, C.2:475; Vāgbhaṭa, 2003, C.2: 457).

Śūla (kolik ağrı/şişmesiz)

Düzensiz diyet, dürtü baskılanması ve aşırı egzersizden kaynaklandığı bildirilmiştir. Tedavi olarak pippalī, kusturucular ve kuru-sıcak kompres önerilmiştir (Singhal ve Patterson, 1993:71-72.).

Arocaka (iştahsızlık)

5 tip arocaka vardır (Singhal ve Patterson, 1993:63).

Mutrāghāta (idrara tutukluğu)

İdrarın engellenmesi ile ilintili 16 durumdan bahsedilir. Bu hastalık idrara baskılanması şeklinde seyrederek (Vāgbhaṭa, 2003, C.2: 85, 371; Singhal ve Patterson, 1993:130).

Mūtrakṛcchra (ağrılı bevl/dizürü)

8 tip mūtrakṛcchra vardır. Vāta unsurundan kaynaklı bu rahatsızlık idrara kesesi, kasık ve penis bölgesinde ağrıya sebebiyet verir. Ağrılı ve yanma hissiyle boşaltılan idrara sarı renkte, kesik kesik, sümüksü ve bazen kanla seyrederek. İdrara kesesi ve penis çevresinde şişleşme ve ödem meydana gelir. Bu hastalığa karşı yağlama terapisi, göbekaşağısına sıcak kompres ve ılık içecekler içilmesi tavsiye edilmiştir (Vāgbhaṭa, 2003, C.2: 84-85, 371; Singhal ve Patterson, 1993:131).

Prameha (sık bevl, poliüri)

Uzanma ve yatmaya düşkünlük, fazla kaymak tüketimi, panaka cinsi tarifler (limonsuyu, haşlanmış bezelye-pilav), özü değiştirilmiş şeker kamışı ve fermente likörler, evcil ve sucul hayvanlarının etlerinden elde edilen et suyu, taze tahıl ve bitkilerin suyu kapha unsurunun dengesini bozarak salgıların genito üriner sistemde birikmesine ve boşaltım sisteminin dengesinin bozulmasına sebebiyet verir. Irsî ve sonradan ortaya çıkanlar şeklinde tasnif edilen toplamda 20 tip ürünler durumdan bahsedilmekte olup 10 tanesi kapha (idrara şeker kamışı özü gibidir) etkenli olup bu tipler tedavi edilebilir cinstendir. Pittadan kaynaklanan 6 tanesi kısmen tedavi edilebilen kanlı idrardır. Son 4 tanesinde ise idrara beyaz renkli olup bu tiplerin tedavilerinin olmadığı bildirilmiştir. Tedavi için kaliteli pirinç türleri ve jangala hayvanlarının etlerinden elde edilen et suyu önerilir. Ayrıca kusma, temizleme, yatıştırma ve lavman terapileri uygulanmıştır (Suśruta, 1911, C.2:43, 372-373; Caraka, 1949, C.5:571; Vāgbhaṭa, 2003, C.2: 92, 383; Singhal ve Patterson, 1993:127).

Aśmarī (üriner taş)

Üriner kanalda görülen başlıca 4 tip aśmarī vardır. Vāta unsuru idrara kesesinin ağız kısmında etkisini artırınca idrara pitta, kapha ve meni ile karışarak üriner taş oluşumuna sebebiyet verir. Drog tedavisinin fayda vermediği durumlarda yönetici veya kralın izni alındıktan sonra keskin bir aletle cerrâhi müdahaleye girişildiği bilinmektedir (Suśruta, 1911, C.2:25, 328; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:85, 378).

Vṛddhi (testis torbası genişlemesi)

7 tip vṛddhi ve 6 tip fitık vardır. Vāta unsuru etkisini artırınca salgılar ve kan testis torbasına yönelerek testis torbasını genişletir. Vṛddhi ağrı ve şişme ile seyreder. Kasık fitiği (antra vṛddhi) at sırtına binme, yorucu işler, oruç, doğal olmayan oturma pozisyonları, uzun süreli yürüme, doğal dürtü baskılanması, aşırı cinsel ilişki ve sindirimi zor besinler tüketmek sebebiyle oluştuğu söylenmektedir. Hidrosel/su fitiği (mutraja vṛddhi) testis torbasının genişlemesi olarak bilinir ve idrara sisteminin dengesini bozar. İdrara baskılaması sonucu meydana geldiği söylenmiştir. Genişlemeyi önlemek adına öncelikle bir bez parçası yardımıyla ilgili bölge sıkıca sarılır. Tedavi olarak da bölgeye yağlama terapisi uygulanır ve lavman yapılır (Suśruta, 1911, C.2:79-80, 439, 442; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:104-105, 396-397; Singhal ve Patterson, 1993:133).

Vidradhi (apse)

6 tip vidradhiden bahsedilmiştir. Bunların 5'i tedavi edilebilirken diğerinin tedavisi bilinmemektedir. Bayat gıdalar tüketmek, çok sıcak, kurumuş ve kavrulmuş içerikler sindirim sırasında yanma hissine; yanlış yatış pozisyonu ve egzersizler ise doşaların dengesini bozarak deri, kas, kemik, bağdokularında şişme ve deformasyonlara sebebiyet vererek acıyı artırır. İltihaplı apselerde geciktirilmeden kan alınması önerilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:61, 412-413; Vāgbhāta, 2003, C.2:100, 391; Singhal ve Patterson, 1993:110).

Kuṣṭha (cilt hastalıkları, cüzzam)

Cilt hastalıkları başlığı müellifler tarafından hem genel hem de cüzzama atıfta bulunularak özel olarak işlenmiştir. Kuṣṭha kavramı hem cilt hastalıklarını hem de cüzzamı karşılamaktadır. 18 tip cilt hastalığından bahsedilmiştir. Deri hastalıklarının zıt özellikteki gıdaların tüketilmesi, doğal dürtülerin baskılanması, gündüz uykusu, yanlış beslenme, sıcak içerikten sonra soğuk tüketme, aşırı egzersiz, sıcak ve soğuk yemek, hayvansal yağ, et, balık, süt, tuz, asidik, taze tahıl, ekşimik, kara mercimek ve turp tüketmekten ve fazla müshil kullanmaktan kaynaklandığı söylenmektedir. Tedavi olarak listelenen besinlerden uzak durulması, yağlama terapisi (ghee) ve kusturucu drog kullanımı önerilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:35, 346; Caraka, 1949, C.5:258, 578; Vāgbhāta, 2003, C.2:136, 142, 472).

Kilāsa, śvitra, dāruṇa (akderi/vitiligo hastalığı)

Deriyle sınırlı olması ve akıntı olmaması yönüyle cüzzamdan farklı ve daha ciddi olduğu, müdahalenin bekletilmeden yapılması gerektiği söylenmiştir. 3 tip kilāsanın ilki yuvarlak, kırmızı, sert ve ovuşturulduğunda toz çıkarır. İkincisi parlak kırmızı veya beyaz olup yanma ile seyredir. Sonuncusu ise beyaz, yağlı, geniş olup kaşıntıyla seyredir (Suśruta, 1911, C.2:39; Vāgbhāta, 2003, C.2: 490; Singhal ve Patterson, 1993:85).

Visarpa, parisarpa (erizipel, yılancık)

7 tip erizipelden bahsedilmiştir. Tridoşa kaynaklı vakaların tedavi edilebilir olduğu söylenirken bunun haricinde kalan vakalara bir reçete sunulmamıştır. Aşırı tuzlu, asit, acı, ekşi, ekşimik, şekerleme, tahriş edici sebze ve meyveler, peynir, bakliyat, fermente şarap, sarımsak, sucul hayvan eti ve zıt özellikteki gıdalar erizipeli tetikleyen

faktörlerdir. Tedavi edilebilir tipler için ghee, yakı, dökme (seka), kan alma, kusturma, temizleme ve vakaya göre doşaların afüzyon etkisini kıran droglar önerilmiştir. Bu hastalıkta yağlama terapisinden uzak durulması tavsiye edilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:66, 418; Caraka, 1949, C.5:564-765; Vāgbhaṭa, 2003, C.2: 465).

Apachi (sıracı, iskorbüt)

Boyun ve koltuk altında oluşan sabit, pürüzsüz bezeler olup hafif ağrı ile seyrederek. Zamanla genişleyen bu bezeler bir süre sonra patlar. Tedavisinin zor olduğu ve en az birkaç yıl devam ettiği söylenir. Ghee, kośavatī kökü, jimutaka, danti, dravanti ve trivrit droglarından elde edilen terkinin güçlü ve etkili olduğu bildirilmiş dâhilen ve hâricen kullanılabileceği söylenmiştir (Suśruta, 1911, C.2:73, 427, 431; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 278, 284; Singhal ve Patterson, 1993:123).

Kṣudra-roga (44 tane minör hastalık)

Bunların çoğu cilt yaraları ve hastalıkları ile ilgilidir. Bu hastalıklar: *agni-rohini*, *ahiputanam*, *ajagallikā*, *alasa*, *andhālaji*, *anuśaye*, *arunshikā*, *avapātikā*, *carmakila*, *chippam*, *dārunaka*, *guda-bhranśa*, *indralupta*, *indravridhā*, *jāla-garddabha*, *kachchapikā*, *kadara*, *kakshā*, *kunakha*, *maśaka*, *maśurikā*, *niruddha-guda*, *niruddha-prakāśa*, *nyaccha*, *pādadārikā*, *padmini-kantaka*, *palitam*, *pāmā*, *panasikā*, *parivartikā*, *pāshāna-garddabha*, *rakasā*, *sarkarā-arbudam*, *tilakālaka*, *valmika*, *vicharchikā*, *vidārikā*, *vishphota*, *vivritā*, *vrishana-kaccu*, *vyanga*, *yatumani*, *yauvana-pidakā* ve *yavaprakshyā*'dır (Suśruta, 1911, C.2:61, 85, 450; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 293-297; Singhal ve Patterson, 1993:85).

Śūkadośa (penisi etkileyen hastalık) ve ***Upadamśa*** (cinsel yolla bulaşan genital hastalık)

18 tipte görülen bu hastalık genellikle lapa olarak uygulanan su yosunu ve benzeri drogların içindeki zehirli śūka böceği vasıtasıyla insana bulaşır. Diğer penis hastalığı ise organın iltihaplanması şeklinde olan *upadamśa*'dır. Lokal doşalar, aşırı ve düzensiz cinsel ilişki, kişinin kendini cinsel ilişkiden men etmesi, uzun süren bekarlık, bakire, düzensiz âdet gören veya genital bölgesi hijyenik olmayan biriyle cinsel ilişkiye girmesi upadamśayı tetikleyen başlıca faktörler olarak gösterilmiştir. Ayrıca su paraziti olan śūka böceğinin tüyelerinin genital bölgeye batması ile de penisin iltihaplanabildiği söylenmiştir. Tedavi olarak yağlama terapisini, soğuk terapi, ghee, bal ve tila terkininden yapılan lapanın

şişen bölgeye uygulanması ve “kirli” kanın tahliyesi için sülük terapisi yoluyla penisten kan alma önerilmiştir (Suśruta, 1911, C.2: 79, 81, 95, 439, 443, 459; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 305, 316; Singhal ve Patterson, 1993:132).

Kṣīṇa-valiya (kadın ve erkekteki cinsel zayıflık)

Kişilerin yağlama ve yağlı lavman terapisinden sonra ghee, et suyu, pilav, süt, şeker ve bal tüketmesinin cinsel gücünü artıracacağı söylenmiştir. Ayrıca çok sayıda afrodisyak reçete sunulmuştur (Suśruta, 1911, C.2:510; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 414-415).

Yonivyāpata (kadın hastalıkları)

Çeşitli bölgeleri etkileyen (genital, rahim, göğüs vd.) toplam 20 kadın hastalığından bahsedilmiştir. ***Stanga-roga*** (kadın göğüs kistleri/hastalıkları): Göğüste hastalık olduğu ve anne sütünün kesildiği durumlarda hekim tarafından anneye derhal ghee içirtilir. Ardından kusturucu olarak balla karışık nimba ve māgadhikā özünden oluşan terkip verilir (Suśruta, 1911, C.2:66, 424; Singhal ve Patterson, 1993:122, 161).

Mūḍhagarbha (güç doğum, bebeğin ters gelmesi/malprezentasyon)

Fiziksel ve zihinsel incinme, diyet yapmama veya yanlış ilaç kullanımından dolayı vata unsurunun dengesi bozulur ve fetüsün yerinden ayrılmasına sebebiyet verir. Bu durum bebeğin olağandışı gelmesine neden olur (Suśruta, 1911, C.2:55, 404; Singhal ve Patterson, 1993: 155).

Bāla-roga (çocuk hastalıkları)

Çocukları etkileyen 9 hastalıktan bahsedilmiştir. Bunlar diş dökülmesi, ateş, diyare, öksürük, kusma, baş ağrısı, göz nezlesi, uçuk, göz kapağı ve arpacıkta kabarma/çıban şeklinde sıralanmıştır (Singhal ve Patterson, 1993:158; Vāgbhaṭa, 2005, C.3:17-18).

Sarvopaghāta-samaniya-rasāyanam (yaşlanma karşıtı tedaviler)

Kişinin yaşamının her anında kontrollü hareket, yağlama, kan alma ve arınma terapisi yapmasının ilerleyen yaşlarda daha iyi bir hafıza ve uzun yaşam için önemli olduğu vurgulanmıştır (Suśruta, 1911, C.2:515; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 381).

Śiro-raga (baş ağrısı)

11 tip baş ağrısından bahsedilir. Duman, sis, rüzgâr, kötü koku ve sese maruz kalmak, aşırı su ve şarap içmek, çok uyumak, bağırsak kurtları, doğal dürtüleri baskılamak, uzun süre aşağıya bakmak ve çok konuşmaktan kaynaklandığı bildirilmiştir. Yağ ve bal karışımı terkip ile burun yıkandıktan sonra hardal yağı enfiye olarak uygulanır (Suśruta, 1916, C.3:134-135; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 218; Singhal ve Patterson, 1993:62).

Bhagna, bhaṅga (kırık-çıkık)

Yaralanmalar ve kazalar eklem çıkıklarına ve kemik kırılmalarına sebebiyet verir. 6 tip çıkık, 12 tip kırık vardır (Suśruta, 1911, C.2:95, 97; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 256; Singhal ve Patterson, 1993:135).

3.2.2.2. Ruh ve Sinir Hastalıkları

Amānuṣopasarga (nöbet)

İnsanüstü varlıkların (iblislerin) bedene girmesinden kaynaklandığı söylenmektedir. İblislerin yanlış davranışlar sergileyen, perhizine dikkat etmeyen, kirli (hijyen açısından), yaralı, sırları ve geleceği bildiğini iddia eden, zihinsel olarak gelişmeyen ve sınırlı kimselere musallat olmasından kaynaklandığı söylenen 8 tip (deva, dānava vd.) nöbet vardır. Bu hastalığın iyileşmesi için dua, dini törenler ve adak adama gibi dini ritüeller tavsiye edilmiştir. Dini ritüellerin fayda vermediği durumlarda tıbbi tedavi olarak keçi ve ayı tüyü, baykuş tüyü ve kirpi dikenini, keçi idrarının terkip yapılarak tütüsü haline getirilip hastanın önünde yakıldığı ve bazı tıbbî droglardan elde edilen terkinin enfiye verildiği anlaşılmaktadır (Suśruta, 1916, C.3: 372, 377-378; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 38-39; Singhal ve Patterson, 1993:88).

Apsmāra (epilepsi, sara)

4 apsmāra tipinden bahsedilir. Hastalığın sağlıksız diyet, bedeni ve zihni yanlış işlerde kullanmak, doğal dürtülerin baskılanması, cinsel ilişki öncesi endişe, korku, sinir veya üzüntü ve âdet döneminde cinsel ilişkiye girmekten kaynaklandığı, akıl dengesinin bozulması ve bilinç kaybıyla seyrettiği ve karakteristik özelliğinin hafıza kaybı olduğu söylenmiştir. Hastalığın ölümlü sonuçlanabileceği bildirilmiştir (Suśruta, 1916, C.3: 338, 381; Caraka, 1949, C.5:618; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 67; Singhal ve Patterson, 1993:89-90).

Unmāda (delilik, insanite)

Tridoşanın tekil veya üçlü etkilemesi, üzüme, endişe, zehirlenme, günahlar, zıt özellikteki gıdalar, kirli ve bozuk besinlerden kaynaklandığı bildirilmiştir. Ayrıca tanrıya, din adamlarına ve reenkarnasyona inanmayan kişilerde de bu hastalığın görülebileceği dile getirilmiştir. İç ve dış nedenlerden kaynaklı 5 ve Vāgbhaṭa'ya göre 6 tip unmāda vardır. Unmāda idrak, akıl ve hafıza kaybı şeklinde kendini gösterir. Tedavi olarak şok, kan alma, yağlama ve kusturma terapileri uygulanmıştır (Suśruta, 1916, C.3: 387, 389; Caraka, 1949, C.5:607-608; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 56-57; Singhal ve Patterson, 1993:90-91).

Vātavvyādhi (sinir sistemi hastalıkları)

Vāta unsurunun düzensizliğinden kaynaklandığı bildirilmiştir. Sinir sistemini etkileyen her bir hastalığın etiyojisi ayrı ayrı ele alınmıştır. Sinir sistemi ile ilişkilendirilen başlıca hastalıklar havale, epilepsi, tetanos, topallık, sağırılık, bacak titremesi, kol felci, yüz felci, siyatik, bilek ağrısı, sinir sertleşmesi ve çene kilitlenmesi olup bunların haricinde çok sayıda rahatsızlıktan bahsedilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:10-15; Vāgbhaṭa, 2003, C.2:148 ,151-158).

3.2.2.3. Kulak-Burun-Boğaz-Dudak-Ağız-Göz Hastalıkları/Cerrâhîsi

Karṇa-roga (Kulak hastalıkları)

Kulak ağrısı, çınlama, sağırılık, “kulaktaki kurtçuklar”, iltihaplanma, “polipler” vd. olmak üzere toplamda 28 kulak rahatsızlığından bahsedilmiştir. Kulak hastalıklarına karşı ghee, et suyu, susam yağı, ilik vd. olmak üzere çok sayıda drog önerilmiştir. **Pāli** (kulak memesi hastalıkları): 5 tip kulak memesi hastalığından bahsedilir (Suśruta, 1911, C.2:503; Suśruta, 1916, C.3:108; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 155, 161; Singhal ve Patterson, 1993:116).

Nāsā-roga (burun hastalıkları)

Soğuk, esinti, sis, toz, çok konuşma, uyuma ve geç uyanma, çok alçak veya yüksek yastıkla yatma, aşırı su tüketimi, doğal dürtü baskılanması gibi genel etiyojistik nedenleri olan burun hastalıklarınının 31 çeşidi olup ayrıca her birinin spesifik sebepleri vardır. Başlıca burun hastalıkları olarak iltihaplanma, tekrarlayan hapsırma, berrak sıvı akıntısı, kalın akıntı vd. gösterilmiştir. Hafif, diyet, kaynatılmış su içme, terleme ve

duman terapisi önerilir. *Nāsā auṣṭha sandhāna vidhi* (Burun ve dudak cerrâhîsi): Bu başlık altında burun estetiği ve dudak yarıklarının cerrâhî tedavisi anlatılmıştır. Burun estetiğinde kesik bölgeye uygun bir doku bulunup şablonu alındıktan yapıştırma ve sonra da sarma işlemi gerçekleşir. Dudak yırtıklarında da benzer yöntem uygulanır (Suśruta, 1907, C.1:152, 154; Suśruta, 1916, C.3:121; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 172; Singhal ve Patterson, 1993:118-120).

Galaganda (troid büyümesi, guatr)

Galaganda boyun/boğazda testis torbasına benzer beze misali şişmelerdir (Suśruta, 1911, C.2:73, 427).

Sarvagata-roga (genel göz hastalıkları)

Vāta unsurunun göz bölgesinde etkisini yükseltmesinden kaynaklanmaktadır. Gözün tamamını etkileyen iltihaplanma, parça batması, kaşıntı, yanma vd. olmak üzere 76 rahatsızlıktan bahsedilmiştir. *Varmagata-roga* (göz kapağı hastalıkları): Göz kapağı ile ilintili olarak trahom, göz nezlesi, kist, kirpik batması, içe kıvrılma vd. olmak üzere 21 rahatsızlıktan bahsedilmiştir. Bu rahatsızlıkların uygunsuz gıdadan ve yanlış egzersizlerden kaynaklandığı söylenmiştir. *Drṣṭigata* (görmeyi etkileyen/engelleyen hastalıklar): Göz bebeğini ve gözün görme açısını etkileyen kusurlu görme, perdelenme vd. olmak üzere 12 rahatsızlıktan bahsedilmiştir. Doşa salgılarının gözün üzerinde tabaka oluşturmasından kaynaklanır. *Śuklagata-roga* (gözakı hastalıkları): Beyaz noktalar, kanlanma vd. olmak üzere 11 gözakı (suktikā, śuklārma vd.) rahatsızlığından bahsedilmiştir. *Kṛṣṇagata-roga* (kornea hastalıkları): Korneayı etkileyen 4 (yara, kistler vd.) rahatsızlıktan bahsedilmiştir (Suśruta, 1916, C.3:5-8; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 74, 90, 106, 137; Singhal ve Patterson, 1993:139-141).

Mukhā-roga (ağız boşluğunda meydana gelen hastalıklar)

65 tip ağız içi hastalıktan bahsedilmekte genel olarak dudak, dişeti, dil, damak, boğaz ve ağzın bütününe dair hastalıkları kapsamaktadır (Suśruta, 1911, C.2:101, 462; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 184; Singhal ve Patterson, 1993:120).

Nāḍivraṇa (sinüs)

Yanlış apse tedavisi sırasında iltihaplı bölgenin derinsel kesilmesinden sonra tridoşanın dengesi bozulur ve biriken salgılar sinüs oluşumunu tetikler. Sinüslerin cerrâhî

tedavisi sinüsleri humorlara uygun droglarla tedavi veya lezyonları tahliye etmek şeklindedir. Keskin bir neşter yardımı ile iltihaplı kanallar açılır, biriken salgı tahliye edilir. Bu aşamadan sonra yara kapatılarak ilgili bölgeye ezilmiş susam lapası uygulanır (Suśruta, 1911, C.2:66, 421; Vāgbhaṭa, 2005, C.3: 279; Singhal ve Patterson, 1993:108).

Svarabheda (ses kısılması)

Uzun süre yüksek sesle konuşma, yüksek sesle okuma, zehirlenme, hârici darbe ve yaralanma ve soğuk alma başlıca etiyolojik faktörler olarak gösterilmiştir. 6 tip ses kısılması vardır (Suśruta, 1916, C.3:335; Singhal ve Patterson, 1993:77).

3.3. CERRÂHÎ VE CERRÂHÎ TEDAVİ

Antik dönem Hint hekimlerinin anatomi bilgisi az olmakla birlikte, cerrâhî alandaki yetenekleri ileri düzeydeydi. Asil bir sanat olarak görülen cerrâhîyatın uygulayıcıları olan cerrâhların da toplumun saygın kimseleriydi. Bu bakımdan Hint uygarlığı cerrâhlığı sıradan bir uğraş alanı olarak gören uygarlıklardan ileridedir (Sarı, 2007:31). Antik Hint tıbbında cerrâhîye dair tıp bilgisinin Dhavantari ekolü vasıtasıyla Suśruta'ya geçtiği ve onun vasıtasıyla sistematik hale getirildiği kabul edilmektedir (Pioreschi, 1991:241). Buna göre tıp ilmini rişilere öğreten kutsal tanrı Dhavantari'nin talebelerine öğrettiği ilk ilim cerrâhî ilmiydi. Antik Hint'te cerrâhî ilmi, hint tıp ilminin temeli sayılan Āyurveda'nın bilinen ve uygulanan en eski branşı olup *algı*, *çıkarım*, *benzetme* ve *kutsal gerçekler* şeklinde dört temel form üzerinden desteklenir (Suśruta, 1907, C.1:6). Antik Hint'te cerrâhînin tıbbın temeli sayılmasının bir sebebi cerrâhî bilminde travmatik yaraların iyileştirilmesi ve insana fayda sağlamasıdır. Bu alana verilen önemin bir diğer sebebi de kurbanlar tanrısı Yajna'nın¹²¹ (Dadhyanchi) kesik başının yerine dikilmesi hadisesidir. Anlatıma göre tanrı Rudra, Yanja'nın başını kesince ikiz tanrılar olan Aşvin'e gidilir ve devreye girerek gövdesinden ayrılmış başı yerine dikmesini ister. Kesik başın gövdeye dikilmesi hadisesinden sonra cerrâhî alanını Āyurveda'nın temel dalı saymışlardır (Suśruta, 1907, C.1:7). Rigveda metinlerinde parçalara bölünmüş Şyāva'nın Aşvinler tarafından dikilerek iyileştirilmesinden bahsedilir. Yine Aşvinler'in, Khela'nın savaşında bir kişinin kopan bacağını tedavi

¹²¹ Yajna kelimesi kurban ve kurban ayini terimlerinden türetilmiş olup bağlılık, kurban sunan ve ibadet şeklinde de anlaşılabilir. Hinduizmde kutsal bir kurban töreninin de adıdır.

ederek Vişpala'ya yürüyebilmesi için demirden protez bir bacak taktığı söylenir. Hekim Nāsatyalar'ın, babası tarafından gözleri kör edilen Ricrāşva'ya yepyeni gözler takarak yeniden görmesini sağladığı ve yaşlı Çyavana'nın yıpranmış derisini bir zırh misali bedeninden ayırarak yerine daha taze bir deriyle gençleştirildiği anlatılmaktadır (Rigveda, 2018:114, 117). Benzer şekilde bazı adli cezalarda organların kesilmesine hükmedilmesi burun cerrâhisinde olduğu gibi, el, kol cerrâhîsinin de gelişmesine katkı sağlamış olabilir. Nitekim yalancı şahitlik yapmanın cezası kol ve bacaklarının kesilmesiyle, bir kişinin uzvuna zarar verilmesi halinde hem kısas uygulanır hem de failin eli kesilirdi. Bir tüccar veya zanaatkârın el veya gözlerini kaybettirecek vakalarda ise verilebilecek en ağır cezayla failin infazına hükmedilirdi (Megasthenês, 1877:71).

Antik Hint tıbbının temeli olan tıp bilgisi ve cerrâhînin temelinde Suśruta, Caraka ve Vāgbhata gibi meşhur hekimler vardır. Özellikle de cerrâhî alanda Suśruta'nın, Suśruta-saṃhitā adlı eserinin ön planda çıktığı görülmektedir. Suśruta'nın eserinde, cerrâhîye dair verdiği tıbbî bilginin yanı sıra cerrâhî operasyonlar ile ilgili mâlûmat da kıymetlidir (Pioreschi, 1991; 257). Hintli hekimler, cerrâhî alanda ustalaşmak ve beceri kazanmalarını sağlamak maksadıyla, öğrencilerinin farklı cerrâhî operasyonlarda bulunmalarını sağlamışlardır. Farklı cisimler üzerinde çalıştırılarak cerrâhî yetkinlik tecrübesi kazanmaları sağlanırdı. Mesala bir bal kabağı cinsi olan *puşpaphala* bitkinin kabuğunda biriken su odacıklarının boşaltılması, nilüfer çiçeği sapından su alma, ölü hayvanların idrar torbalarının incelenmesi, ölü hayvanların derilerinin yüzülmesi (skarifikasyon) ve damarlarından kan alınması (veneseksiyon) cerrâhî yeteneklerini artırmaya yönelik uygulamalardandı. Sarma ve bandajlama işlemi deney mankenleri üzerinde uygulandığı, kumaş parçaları ve deri üzerinde yaraya dikiş atmanın öğrenildiği, yakı ve dağlama/katerizasyon pratikleri et parçaları ve pişmemiş topraktan yapılmış su dolu kap üzerinde alıştırma yapılarak öğrenilirdi (Muthu, 1927:29).

Suśruta'ya göre hastalığın tedavi edilmesiyle ilgili 3 temel aşamadan söz edilebilir. Bu üç esas *purvakarma* (ilk aşama), *pradhanakarma* (cerrâhî uygulamalar) ve *paschatkarma* (uygulama ve tedavi sonrası)'dır (Suśruta, 1907, C.1:36). Antik Hint tıbbının temeli sayılan cerrâhî, *caidya* (oyma), *bhedyā* (kesme/açma), *lekhyā* (kazıma), *vedhyā* (delme), *eshyā* (arama-tarama), *āhāryā* (çıkarma), *visrāvya* (salgıları temizleme/sıvı tahliyesi) ve *sīvya* (dikiş) şeklinde sekiz ana başlıkta ele alınmıştır (Suśruta, 1907, C.1:37). Suśruta'nın eserinde bıçak, makas, testere gibi kesiciler; iğne,

trokar gibi deliciler; forseps gibi tutucular; kanca, spekulum gibi doku ayırıcıları; sonda, tüp gibi borular kullanılırdı. Suśruta kadar olmasa da Caraka da çok sayıda cerrâhî alletten bahsetmiştir (Sarı, 2007:31). Bunun yanı sıra cerrâhî bir operasyon için cerrâhın yanında bulunması gereken olmazsa olmaz âlet ve malzemelerin başında temel ameliyat kesicileri, alkali, ateş, cerrâh mili, boynuz tipi alet, sülük, su kabağı, Jamvavoushta¹²², keten, pamuk, ameliyat dikiş ipi, medikal bitkiler, yapraklar, sargı bantı, bal, sade tereyağı, domuz yağı, süt, yağ, hamur, dekoksasyon, çözelti, ilaçlı flaster, yelpaze, soğuk-sıcak su ve kazan gelirdi (Suśruta, 1907, C.1:37). Suśruta, karın iltihabı ve hidrosel operasyonlarında *emme* işlemini; vücuttaki bir metal parçacığı çıkarmak için ise *miknatisı* tavsiye etmiştir. Dikiş işlemine hassasiyet gösteren Suśruta operasyon için cerrâhın çantasında pamuk, kenevir, deri, at kılı, hayvan kas telleri ve kavisli iğne olmasına dikkat etmiş ve ancak bu malzemelerle operasyona girilebileceğini dile getirmiştir. Suśruta, yırtılan bağırsakların dikimi için asker karıncalardan istifade etmiştir. Bu işlem, karıncaların ağzındaki sivri uçların yırtığın iki tarafına yerleştirilmesi ve yaraya batırıldıktan sonra karıncanın başının kesilmesi suretiyle gerçekleştiriliyordu. Caraka'nın da kullandığı bu metod dikilen yaranın kısa sürede kurumasını ve hızlı bir şekilde iyileşmesini sağlıyordu (Major, 1954:71). Bu aletlerden biri olan ve Sambar cinsi geyiklerden elde edilen boynuzun cerrâhî işlevinin yanı sıra vakadan hareketle bir nevi tedavi edici unsur olduğuna inanılırdı. Bugün dahi yaygın Hint gelenek ve tıbbında bu boynuzun böyle bir işlevinin olduğuna inanılmaktadır (Pioreschi, 1991; 232) Operasyon için kullanılacak aletlerin kaliteli ve keskin olmasına dikkat edilirdi. Bunların uzunlukları, genelde bir parmağın genişliği kadar olan *aṅgula*¹²³ ölçüsüydü. Keskin cerrâhî aletlerin özelliklerine bakıldığında öncelikle geleneksel ölçülere göre, usta bir demircinin yanında hazırlanmasına dikkat edilirdi. Vāgbhaṭa'ya göre 26¹²⁴ tane olan bu kesiciler genelde altı

¹²² Kurşun kalem şeklinde, ucu sivri olup kayrak taşından yapılmış ve ucu jambolan meyvesinin çekirdeği ile yapılmış cerrâhî bir alet.

¹²³ Antik Hint mimari sanatında kullanılan en küçük uzunluk olan ve parmak genişliği hesabıyla ölçülen *aṅgula* (अङ्गुल) yaklaşık 1.9 cm uzunluğundadır. Aynı zamanda 8 Yava (arpa tanesi/genişlemesine) ölçüsü 1 aṅgula karşılık gelmektedir. Bkz. <https://www.wisdomlib.org/aṅgula>

¹²⁴ Bu aletler bademcik ve göz kapağı ameliyatlarında kesme için (eksizyon) kullanılan, ucu yarım oval (işaret parmağı tırnağına benzer) *mandalagra*; bıçağa benzeyip normal (düz uçlu) ve derinsel şişmelerde (arkaya eğik uçlu) kesme, yarma, yırtma ve koparma için kullanılan *vrdhipatra*; kesme ve yarma işleminde kullanılan lanset olarak bilinen sivri uçlu *utpala* (*patra*) ve *adhyardhadhara*; sarpamuka yılanın başına benzetilen ve skalpel olarak da bilinen, ucu yarım aṅgula uzunluğunda keskin-oval köşeli, burun ve kulak poliplerini kesme işini yapan *sarpa* (*mukha*); şekli solucana benzetilen ve sinüs taraması amacıyla kullanılan ve ucu yarık iğneye benzetilen iki tür keskin *eşani* mil (*prob*); benzetilen delme için kullanılan *vetasa* (*patra*); bir tür makas olup akbalıkçıl (*heron*) kuşunun gagasına benzetilen *sarari* (*mukhi*) ve

aᅅgula uzunluğunda hazırlanırdı. Bunların görünüşünün düzgün ve göz tırmalamayan, ergonomik, pürüzsüz, saç ve sakal kesebilecek keskinlikte, kaliteli çelikten mâmul iyi dövülmüş keskin köşeleri olmalarına azami özen gösterilirdi. Ayrıca mavi lotus renginde, daima el ve yüz kesebilecek keskinlikte hazır, ameliyat odasında her birinden 2-3 tane olmasına dikkat edilirdi (Vāgbhaᅇa, 2001, C.1:297-298) Cerrāhî bir operasyona başlamak için tıbbî aletlerin eksiksiz olmasının yanı sıra, astrolojik kombinasyonların pozitif olması ve dini ritüellerin ifa edilmesinin de önemine dikkat çekilmiştir. Cerrāhî bir operasyona başlamadan önce hastaya hafif yiyecekler verilir ve hasta, yüzü doğuya bakacak şekilde oturtulurdu. Ameliyat sırasında, hastanın olası kol ve bacak hareketlerini kontrol altına alabilmek için bu uzuvlar dikkatli bir şekilde bağlanırdı. Cerrāh, yüzü batıya dönük şekilde hastaya yaklaşır ve hastanın hayâtî organlarına, damarlara, sinir, arter, eklem ve kemiklere zarar gelmemesi için azami gayret sarfederdi (Suśruta, 1907, C.1:37-38). Ardından bıçağı hastalıklı bölgeye veya irinli bölgeye doğru hareket ettirerek alınması gereken parçayı hızlı bir şekilde vücuttan çıkarırdı. İrin veya tümörün büyük olması durumunda kesi alanı 2-3 aᅅgula genişliğe ulaşabilmekteydi. Operasyon yapılacak bölgenin kesisinin genişlik ve uzunluğunun dengeli olması ve hastanın hayâtî organlarının zarar görmemesi cerrāhın başarılı bir ameliyat gerçekleştirdiğini göstermekteydi. Ameliyat sırasında cerrāhın cesur, kendi kararlarını kendisi verebilen özgüvene sahip olması ve neşter vurduğu alana odaklanmasının yanı sıra elinin hafif,

salgıları/akıntıyı çekmek için kullanılan üç çivili (fırçaya benzer) *trikurcaka*; Kuşa otu veya şahin gagasına benzeten, ucu iki aᅅgula ölçüsünde olan ve drene için kullanılan yassı bisturi *kuşapatra*; yine drene için kullanılan, yarım ay şeklinde ve ucu 1.5 aᅅgula uzunluğunda olan *atavadana (atimukhi)*, *antarvaktra*, *ardhacandraka*; ucu çeltik ve mızrağa benzeten, ucu 1.5 aᅅgula olan, ven ve karın delinmesi işleminde kullanılan (trokar) *vrihimukha*; balta olarak bilinen, kalın, iri ve inek dişlerine benzer, uçları 0.5 aᅅgula ölçüsünde, ahşap saplı, venleri kesmek ve kemikleri kırmak için kullanılan *kuthari*; katarakt ameliyatı sırasında kullanılan, kurabaka bitkisinin (*Amaranthus cruentus*) sapına benzeyen, bakırdan yapılmış ucunun iki tarafı keskin *śalākā (sastra)*; boğaz bölgesindeki hastalıklı dokuları kesme ve yarma işleminde kullanılan, keskin uç kısmı 0.5 aᅅgula genişliğinde, delikli, işaret parmağına uygun parmak neşteri olarak da bilinen *anguli sastra*; küçük dil ve pterygium vb. ile ilgili sorunlarda kullanılan sivri kanca *badisa*; kemikleri kesmek için kullanılan 10 aᅅgula uzunluk ve 2 aᅅgula genişliğinde, sağlam ve keskin dişli ve saplı testere olan *katapatra*; tendonların yanı sıra ip ve saç da kesen bir makas *kartari*; her iki ucu da keskin olan, 9 aᅅgula uzunluğunda olan, vücuda saplanmış sıyrık, kesme, delme, yarma sırasında meydana çıkan küçük parçaları almak için kullanılan tırnak makası *nakhasastra*; bir köşesi keskin, diğer tarafı düğmeye benzer yuvarlaklıkta, 4 aᅅgula uzunluğunda ve tartarlarını çıkarmak için kullanılan diş lanseti *dantelekhanaka*; tımbul, kavisli ve sağlam-kalın çeşitleri olup kullanılış amacına göre 2-3 aᅅgula uzunlukları olan kol, bacak, yaralanmalarda kullanılan *suci* dikiş iğneleri ve *vrihimukha suci* adında bağırsak ve mide dikişleri için yay kirişi kavisliğinde ięne; yuvarlak sivri uçlu ve sapları sabitlenmiş mavi ve koyu lekeler (yüz vd. yerlerde) çıkarmak için kullanılan *kurca* adlı fırçalar; burunda birikmiş kirli kanı tahliye etmek için sabitlenmiş sekiz çiviyle imal edilen el mikseri *khaja*; yasemin çiçeği sapına benzeten, kulak memesini delmek için kullanılan *karnavedhanaka*; yaranın tazeliği veya eskiliğini anlamak için *ara* (dört çeşit) adı verilen çuvaldız tipleri vardır. Bkz. Vāgbhaᅇa, 2001, C.1:298-302.

titremeyen, terlemeyen bir yapıda olması beklenirdi (Suśruta, 1907, C.1:38). Cerrâh, neşteri vururken elleri serbest olmalı ve içerideki çıbanı görene kadar oymaya devam etmeli ve bulup kökten çıkarmalıdır. Kaş, alın, yanak, göz kapakları, altdudak, diş eti, koltuk altı, bel, karın ve kasık bölgelerinde yapılacak operasyonlar için yanal kesi (lateral) yöntemini kullandığı, el bölgesine yapılacak ameliyatlarda tam aya veya daireye benzer şekilde; genital bölgede ise yarım daire şeklinde kesi yapıldığı anlaşılmaktadır. Bahsedilen bu bölgelerde gerektiği ve söylendiği gibi kesi yapılmadığında hastanın acısının daha da arttığı, uzun süre granülasyon ve kondilomatoz büyüme yaşadığı ve direktiflerin tam uygulanmamasından dolayı sinirlerin zarar gördüğü vakalar da yaşanmıştır. Sunî doğum, karın iltihabı, mesane taşı, makat apsesi ve ağız boşluğunda ortaya çıkan hastalıklarda operasyon öncesi hastanın midesinin boş olmasına dikkat edilmiştir. Ardından rahatlaması ve halsizliğini gidermesi için hastanın yüzüne ve gözlerine soğuk su spreyi uygulanır. Çıbanın vücuttan atılabilmesi için çıbanlı bölge iyice bastırılıp yaranın yukarıda, yaranın diğer tarafları parmaklarla aşağıda ve düz şekilde olması sağlanır (Suśruta, 1907, C.1:39). Mesane taşı ameliyatında ise cerrâh sol elinin ikinci ve üçüncü parmağını rektumun içine sokarak tırnakları ile usulünce ovalar ve orta kanal boyunca bir tümörü alır gibi sıkıca kavrayarak kitlenin rektum ve penis arasına gelmesini sağlar. Ardından perine rafesinin sol tarafına kesik atarak ve buradan girilerek bir forseps yardımıyla mesanedeki taşlar dışarıya çıkartılır (Major, 1954:71). Bu tür cerrâhî işlemlerden sonra yara bölgesine *Nimba*¹²⁵, *Triphalā*¹²⁶ bitkilerinden yapılmış kan durdurucu ilaç (astrenjan dekoksasyon) sürülür ve temizlenmiş keten bezle kurutulur (Suśruta, 1907, C.1:40). Ardından yaranın içi *Ajangandha* gibi antiseptik özellikteki ilaçlarla yıkanır, yara dikilir ve üzeri ezilmiş *susam*, *bal* ve *gheeden* yapılmış bir macunla kaplanarak keten sargı beziyle sarılır. Sargının üzerine şifalı bitkilerden yapılan lapa konulduktan sonra incir ağacının yaprağı ve yaş kabuğu gibi hassas bir bandajla kalınca sarılır ve yaranın tahriş olması, aşırı ısınıp soğuması engellenir. Son olarak ameliyatlı bölge keten bandajla tekrar sarılır, ağrı kesici ve uyuşturucu bir ilaçla tütsülenip sterilize edilirdi (Suśruta, 1907, C.1:40). Yaranın iyileşmesi için *Saindhava*¹²⁷ tuzu, *eğir otu*, *guggul ağacı* ve *beyaz hardal*, *Nim ağacı yaprağı*yla birlikte *ghee* karıştırılarak tütsü

¹²⁵ Azadirachta indica (Yalancı tesbih ağacı) olarak bilinir.

¹²⁶ Üç tatlı meyveden (nar, hurma ve üzüm) yapılan terkip.

¹²⁷ Kala Nemek, Himalaya kara tuzu, Sulemanî nemek, bit lobon, kala noon ve pada loon adlarıyla da bilinir.

haline getirildikten sonra dökülen damlalar kalp ve diğer hayâtî organlar üzerine damlatılarak masaj yapılır (Suśruta, 1907, C.1:40-41). Bu gibi uygulamaların hastayı habis ruhların şerrinden kurtaracağına inanılır. Cerrâhî operasyon geçirmiş kişiler ile ilgili olarak Vedik Mantra denilen kutsal yazıtlarda kişinin doğaüstü güçler tarafından da korunduğuna dair kıssalar yer alır. Bunların birinde “seni habis ve ifritlerin etkilerine ve dışı şeytanlara karşı hastalıklardan koruyacağım (profilaktik), tanrı Brahma da hakeza. Tanrı ve tanrılar, lütufkâr rahipler senin kötülüğünü isteyen ve hastalığına sebep olan tüm iblis ve ifritlerle savaşıyor ve senin iyileşmeni sağlayacaktır. Geceleri dışarda gezinirken veya odadayken, gök ve yersel ruhlar sana musallat olacaktır. İblislere karşı seni cennette, kutsal dağlarda, okyanus ve nehirlerde bulunan kutsanmış azizler ve krallar koruyacaktır. Ateş tanrısı dilini; rüzgâr tanrısı nefesini, ay tanrısı, yağmur tanrısı (Parjanya)¹²⁸, aydınlık (Vidyut) ve bulutların ruhu sağlığını koruyacaktır. Bütün bedensel enerjilerin ve hareketlerin yöneticisi kabul edilen tanrı İndra, bütün bedenini tertemiz kılacak; Tanrı Manu, ense kökünün iki tarafındaki tendonları ve merkezi beyin sistemini; Gandharvas, arzularının kaynağını; Varuna, idrak merkezini; okyanus, karın bölgesini; güneş tanrısı, gözlerini; cennetin 4 kapısı, kulağını; ay tanrısı, beynini; yıldızlar, tenini; geceler, silüetini; su, enerji ve dinçliğini; bitkiler, saçlarını; sonsuz ruh, boşluğun hapsettiği bedenini; toprak, bedenini; kozmik insan (vaishvanara), başını; Vişnu, medeni cesaretini; yüce ruh (purushottama), hareket enerjini; sonsuz ruh (Dhruva) kaşlarını ve Brahma da bizzat seni koruyacaktır” şeklinde pasajlar bulunup bu tanrı ve güçlerin kişiyi doğumundan ölümüne kadar koruduğuna, onun uzun yaşamasına katkıda bulunduğuna inanılırdı (Suśruta, 1907, C.1:41-42).

Bu mitolojik unsurların hasta üzerindeki etkisini görmezden gelmeyen bir cerrâh tamamıyla da bunların etkisinde değildir. Ameliyattan sonra iyileşme sürecine giren hastayı kendi odasında ağırlayan cerrâh, onu müşahade altında tutardı. Gerekli gördüğü takdirde kişiye özel reçete ve diyet programı verir. Ameliyatın üçüncü günü sargılar çözülür, yara bölgesi temizlenir ve eskisi gibi yeni bir sargı sarılır. Yara henüz iyileşmemiş ve kaynamamışsa bandaj gevşetilir, yapılmadığı takdirde acıya ve yaranın geç iyileşmesine sebep olunacağından haberdardırlar (Suśruta, 1907, C.1:43). Bir cerrâh, yara iyileşmeden kişinin taburcu olmasına izin verilmediği gibi, hastalıklı veya iltihaplı cisimlerin yaraya temasına engel olur ve yara çevresindeki irinleri iyice temizlerdi. Bunu yapmadığı takdirde yara çevresindeki sağlıklı dokuların tahrip olmasına ve hastalığın

¹²⁸ Yağmur tanrısı olarak bilinen Parjanya, yeryüzünde bereket ve verimin kaynağıdır. Bazı yazımsal öğelere göre Parjanya and Prithvi tüm varoluşların kaynağıdır.

nüks etmesine sebep olacağını biliyordu. Yaranın içi ve dışı tamamen iyileşene kadar hassas ve steril olunmasına dikkat edilmiştir. Yaranın iyileşmesinden ve sertleşip bedenden atılmasına kadarki süreçte kişinin cinsel ilişkiye girmekten sakınma, sindirimi zor olan gıdalardan kaçınma, bedeni incitici ve yorucu hareketlerden uzak durma, heyecan, haz verici davranış, dert, tasa ve kederden sıyrılmasına ehemmiyet verilmiştir. Bunun yaranın açılmaması ve çabuk iyileşmesi için son derece önemli olduğunun farkındaydılar. Sargılar ve üzerindeki elbiseler her üç günde bir değiştirilir ve hasta, odanın ışıklarının kontrol edilmesi gibi, düzenli olarak kontrol edilirdi. Cerrâhın bu tavsiye ve emirlerine uyulmadığı takdirde beklenmeyen olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına ve hastalığın nüks etmesine sebebiyet verebilirdi. Küçük arızî operasyonlar sırasında ve sonrasında acının dindirilmesi amacıyla ghee ve meyan kökü kaynatılarak oluşturulan karışım kullanılmıştır (Suśruta, 1907, C.1:44).

3.3.1. Cerrâhın Operasyon Öncesi Tutumu ve Aletlerin Kalite Kontrolü

Usta bir cerrâh gerek ameliyat öncesi gerek de ameliyata dair kararlarında sağlam muhakeme yapabilmeli ve vakaya hangi yöntemle yaklaşacağına karar vermelidir. Bir cerrâh, kullandığı veya imal ettiği aletlere özen göstermeli, ölçüsünde yapılmayan aletleri kullanmaktan kaçınmalıdır. Buna göre bir alette şu esasların gözden kaçırılmaması şarttır. Cerrâhî alet gereğinden fazla kalın, kısa ve uzun olmamalı; âdî ve yumuşak bir metalden kaçınılmalı, elin yapısına uygun ve kullanışlı olmalı, eğimi tümörü alabilecek kaviste olmalı ve parçalı aletler gevşek bağlanmamalıdır Bir cerrâhî alet ancak sayılan bu ölçü ve 18 aᅅgula uzunluğuna sahipse kullanımına izin verilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:62). Kemik kesimi için kullanılan Karapatra aletinin dişlileri keskin ve sağlam; kesim için kullanılan aletlerin uçlarının ince ve sivri; kazıma aletlerinin ise kesim aletlerinin ucunun yarısı kadar ince olmasına dikkat edilmiştir. Hem parça hem de sıvı tahliyesi için kullanılan aletler insan saç teli kadar ince ayarlanmıştır (Suśruta, 1907, C.1:67-68). İyi bir cerrâhtan yakıcı (kostik) maddelerin kullanımı konusunda mahir olması ve tıbbî aletlerini paslanmayan maddelerden üretmesi beklenirdi (Major, 1954:71).

Cerrâhî aletler kullanılmadan önce su, yağ ve alkali ile temperlenirdi. Aynı zamanda vücuda saplanmış ok, parça, kemik gibi parçaların alkali ile; kazma, kesme ve yarma işlemlerinden sonra bu bölgelere dokundurulan tıbbî aletlerin de suyla yıkandığı görülmektedir. Sinir ve venler için kullanılan aletlere özellikle hassasiyet gösterilmesi,

yağlanması, özel bileme taşlarıyla bilenmesi ve *Shalmali* (*Bombax ceiba*/pamuk ağacı) ağacından yapılan kutusunda muhafaza edilmesine dikkat edilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:68). Cerrâhın görevlerinden biri de sülük tedavisi yaparken hangi sülüğün zehirli, hangisinin zehirsiz olduğunu ayırt etmesiydi (Major, 1954:71).

3.3.2. Tıbbî ve Cerrâhî Aletler

Antik Hint döneminde kullanılan tıbbî ve cerrâhî aletler ortaçağ ve sonrası dönemlerde kullanılan aletlerle büyük oranda benzerlik göstermektedir. Hint cerrâhlarının, cerrâhî alet kullanımında vurguladıkları nokta bu aletleri kullanmak için iyi el becerisine sahip oldukları gerçeğidir. Çoğu aletin el kullanımına göre dizayn edildiği ve gerektiğinde bazen ellerin işlevini üstlendiği belirtilir. Cerrâhî bir operasyonun iş birliği gerektirdiği, aletlerin ise amacının vücuda yerleşmiş, hastaya acı veren ve irine zemin hazırlayan *śalya* (mızrak, demir parçası, ok, zehir vs.) gibi yabancı cisimlerin dışarıya çıkarılmasını sağlamaktır (Suśruta, 1907, C.1:56). Cerrâhî aletlerin yapımında kullanılan başlıca metal ve malzemelerin başında demir gelirdi. Bunun yanı sıra altın, gümüş, bakır ve pirinç (çan metali) gibi metaller ile boynuz, kemik, fildişi, kamış/odun parçası ve taş gibi maddeler kullanılırdı (Mukhopādhyāya, 1913, C.1:63-68).

Suśruta-saṃhitā'nın tartışmasız en önemli bölümü cerrâhîye ayrılan kısımdır. Suśruta tıbbî aletlerden bahsederken onları keskin (*śastra*) ve kör/küt (*yantra*) şeklinde iki ana kısma ayırmıştır. Suśruta, eserinde bahsettiği cerrâhî aletleri kullanım alanlarına göre 6 grupta ele almıştır. Bu gruplar da kendi aralarında alt sınıflara ayrılmıştır. Forseps grubu aletler kendi içerisinde tasnif edilirken küçük forsepsler ve maşalar alt sınıfta ele alınmıştır. Bunun haricinde probalar ve tübüler aletler, ibrişim ve keten gibi diğer tüm küçük ekipmanlar kendi aralarında gruplara ayrılmıştır (Major, 1954:71; Singh, 1998:133-134). Suśruta'nın bahsettiği 6 grup alet ise *svastika*, *sandaṃśa*, *tāla-yantra*, *nāḍī-yantra*, *śālāka-yantra* ve *upa-yantra* şeklinde adlandırılmıştır (Suśruta, 1907, C.1:56). *Svastika* tip çapraz aletlerin (forseps) 24; *sandaṃśa* (maşa, pens) tipi aletlerin 2; *tāla-yantra* tipi aletlerin 2; *nāḍī-yantra* (boru ve silindirik aletler) tipi aletlerin 20; *śālākya-yantra* (fitil) tipi aletlerin yirmi 8 ve *upa-yantra* (küçük cerrâhî aletler) tipi aletler sınıfının da 25 farklı şekilde ürünü vardır. Toplamda 101 aletten oluşmaktadır. Bu aletlerin hepsi demir hammadresinden yapılıyor olup demirin kullanışsız olduğu bazı aletlerde farklı metallerle alaşım yapıldığı görülmektedir. Aletlerin birçoğu bazı

hayvanların ağızları örnek alınarak bir forma büründürülmüştür. Bunların hangi formda yapılacağı ise kadim ve tecrübeli cerrâhların tarifine göre değişkenlik gösterirdi. Tıbbî aletlerin belli bir standarda oturtulmasına, ağız kısımlarının ne büyük ne küçük tam ölçüde; ağız ve köşelerinin sivri ve keskin olmasına dikkat edilmek zorundaydı. Yapılan aletin mukavemet ve dengesinin hassas bir şekilde kontrol edilip el kullanımına uygun ve ergonomik olması olmazsa olmaz prensiplerindendi (Suśruta, 1907, C.1:57; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:289).

- 1- *Svastika* (स्वस्तिक) sınıfı aletlerin boyu en az 18 aṅgula uzunluğunda; ağızlarının ise arslan, kaplan, kurt, sırtlan, ayı, kedi, çakal, geyik, *Ervarukas* (özel bir geyik türü), karga, *Kururas* (özel bir kuş türü), Hasas (bir tür serçe), akbaba, doğan, baykuş, çaylak, *Bhringarajas* (özel bir kuş türü), Anjelicarnas, Avabhanjanas, Nandimukhas ve buna benzer türlerin ağız yapısına benzer olmasına dikkat edilirdi. Bu aletler kemiklere batmış cisimleri çıkarmak için çok kullanışlıdır (Suśruta, 1907, C.1:57-58; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:289).
- 2- *Sandaṃśa* (सन्देश) (forseps, pens) tipi aletler kendi içerisinde lehimlenmiş civatalı-tek parçalı ve civatayla birleştirilmiş olanlar şeklinde ikiye ayrılır. Bunların standart uzunluğu 16 aṅgula uzunluğunda olup, deriye, ete, ven ve sinirlere batan parçaları çıkarmak için kullanılmıştır. Bu aletlerin kullanışlı olmasına dikkat edilirdi (Suśruta, 1907, C.1:58; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:289).
- 3- *Tāla-yantras* (yassı diskler) aletlerin standart uzunluğu 12 aṅgula olup, kendi içerisinde tekli ve ikili tala diye ayrılmaktadır. Tala cihazları balık pullarına benzer şekilde dizayn edilirken bazı türlerinde tümüyle *Bhetuli* adlı balığın ağızı örnek alınarak imalatı yapılırdı. Bu aletler burun, kulak veya vücudun dış kanallarında bulunan parçaları çıkarmak için kullanıma elverişlidir (Suśruta, 1907, C.1:58; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:289-290).
- 4- *Nāḍī-yantra* (tübüler proplar) grubu silindirik ve içi boş (pipet gibi) çubuklar bir veya daha fazla delik barındırabilmektedir. Kullanım amacına göre farklı özellik ve boyutlarda yapılır. Bazılarının bir ucu açıkken, bazılarının her iki ucu açık ve hafif kavislidir. Vücudun dış kanallarına saplanan ve burada yerleşmiş yabancı cisimleri saptayıp çıkarmak, etkilenen bölgeden kan çekmek dışında, basur vakalarında da kullanılmıştır. Nāḍīyantra tipi aletlerin uzunluğu ve çapı kişinin boşaltım sistemi organıyla (makat) veya ilgili kanalların çapıyla orantılı olmak

zorundaydı. Makat apsesi, basur, hidrosel, fimozis, bağırsak (rektum) tıkanmalarında, karın boşluğunda su toplanması (assit) gibi vakalarda kullanıldığı gibi, idrar yolu, bağırsaklar, vajina ve uterusu herhangi bir sıvı enjekte etmek için de kullanılır. Ayrıca su kabağıyla yapılan hacamat yönteminde, su kabağını tatması için de bu aletlerden uygun olanı seçilip kullanılır (Suśruta, 1907, C.1:58-59; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:290). Boğazdan yabancı cisim vs. çıkarmak için kullanılan probalar on aṅgula uzunluğunda, incelikleri ise yarım aṅgula çapındadır. Nasal polip için kullanılacak tipler ise bir delikli, iki aṅgula uzunluğunda ve işaret parmağı inceliğindeydi (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:290-291).

- 5- *Śālākya-yantras* tipi cerrâhî aksesuarlar amaç ve kullanımına göre çeşitlilik arz etmektedir. Bu tarz aksesuarların kullanımı vakaya ve kişinin durumuna göre değişkenlik gösterir. İkili fitil (direktör) bir organda bulunan irini veya tümörü bulmak, kesmek ve oradan çıkarmak veyahut vücuda dışardan giren parçaları almak için kullanılır. Bu cerrâhî aletlerin iki tanesinin ağzı yer solucanı, *Sarapunkha* (*Tephrosia purpurea*) bitkisine, diğer ikisi de yılan başı veya misina kancasına benzetilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:59; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:293).

Bu aletler vücudun dış kanallarına girmiş veya gömülmüş olan irin ve parçaları çıkarmaya yaramaktadır. Bu aletlerin hepsinin ucu kanca gibi azıcık içe doğru bükümlü olup bu kısım bir mercimek tanesi kadar büyüklükte olur. Bu direktörlerden 6 tanesi vücuttan çıkarılan yabancı maddenin yerini temizlemek; 3 tanesi ucu küçük taş dibek çukuru veya kaşık gibi olup alkalikle etkilenen bölgeyi sterilize etme; 6 tanesi ise katerizasyon işlemleri için kullanılır. Katerizasyon için kullanılan aletlerin üç tanesinin ağzı mızrak ucu gibiyken, diğer üç tanesi jambolan (*Syzygium cumini*) meyvesine benzetilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:60). Burun içi sinüs tümörlerini almak için ise özel bir alet yapılmıştır. Bunun ucu jojoba meyvesinin çekirdeğinin ikiye bölümünden sonra ortaya çıkan şekline benzetilmiştir. Bu şeklin ortası hafif eğimli ve kavisli iken uç kısmı keskindir. Bu aletlerden biri göz damlasını uygulamak için uçtan köreltilmiştir. Bu sınıfta yer alan aletlerin sonuncusu da idrar yolu için kullanılan ve ucu *Malati* (*Aganosma heynei*) bitkisinin çiçeğine benzeyen yarı silindirik bir alettir (Suśruta, 1907, C.1:61).

6- *Anu-yantras* (küçük cerrâhî aksesurlar) sınıfı aletlerine bakıldığında içerisinde ip, *venika* (örgülü saç), ipekten iplik, ağaç kabuğu ve iç derisi, zıbın, keten, *aşthīla* (yuvarlak taş veya çakıl), çekiç, el ayası, ayak tabanı, parmaklar, diş, dil, tırnaklar, saç, at yelesi, sülük, ağaç dalları, mıknaṭis, lens, alkali, kostik alkaliler, ateş, ilaç, tükürük kabı, süzgeç, uyuşturma ve uyandırmaya amaçlı aksesurlar vardır (Suśruta, 1907, C.1:61, 69; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:295-296, 302).

Suśruta'nın kabataslak verdiği bu altı gruba ek olarak, Vāgbhaṭa bu grupların bazılarını detaylandırma yoluna gitmiş ve ebatlarını verirken küçük bir uzunluk ölçü birimi olan aṅgula'yı tercih etmiştir. Ona göre:

Macundi (dişli forseps) tipi aletler düz, ucu hafif eğik-kancalı olup derin yaralardan et parçacıklarını ve göz içinde oluşan küçük zarı (pterygium) almak için istifade edilir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:289).

Arso-yantras sınıfı aletler hemoroid tedavisi için kullanılmakta olup kelime anlamı olarak da *hemoroid aleti* manasındadır. Rektumun içinde inek memesi ucuna benzeyen kütleleri (hastalık belirtileri) tespit etmek ve görmek için kullanılır. Uzunluğu dört aṅgula iken çapı erkekler için beş kadınlar için altı aṅgula ölçüsündedir. Aletin her iki ucunda birer delik vardır (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:291).

Sami-yantras grubu aletler arso-yantraslara benzemekte olup delik nüansı ile onlardan ayrılmaktadır. Bunlar daha ziyade hastalıklı bölgedeki kütleleri ezmek için kullanılır (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:291). Vāgbhaṭa, parmak koruyucu aletin fildişi veya tahtadan yapıp dört aṅgula uzunluğunda olması ve şeklinin inek memesine benzetilmesi gerektiğini dile getirir. Vajina içine ve vajinal yaralara bakmak için kullanılan aletin ise orta kısmının oyuk ve onaltı aṅgula uzunluğunda olması gerekmektedir. Ayrıca lotus tomurcuğunu andırır şekilde bir halka ile tutturulan dört kanatlı bu aletin sapları birbirine sabitlenerek, yaprakları dört yana açılmış tek saplı bir lotusa benzetilmiştir. Sinüs içi yaralanmalarda yağlama ve temizleme için kullanılacak iki aletin, altı aṅgula uzunluğunda, enema aletine benzer, ucunda küçük-yuvarlak bezelye ölçüsünde bir delik olan (kenar ve köşe yok) ve sapı yumuşak deri ile sabitlenmiş olması tavsiye edilmiştir. Ödem için kullanılacak aletin ise iki ucu açık bir pipet olabileceği gibi tavuskuşu tüyü de olabilir. Bunun yanı sıra hayvan boynuzları da cerrâhî alanda çokça kullanılmıştır. Boynuzlar sıvı emici ve kirli kanı vücuttan tahliye etmek amacıyla kullanılmıştır. Kan ve

balgamı tahliye için, içinde yanan bir fitil konulmuş kutsal su kabağının (alabu) oniki aᅇgula uzunluğunda, sekiz aᅇgula çapında ve dört aᅇgula genişliğinde olması gerektiği söylenmiştir (Vāgbhata, 2001, C.1:292).

Bu aksesuarlar antik Hint cerrâhında bulunması gereken temel araçlardır. Kişinin hastalığı ve vakaya göre hangi aletlerin kullanılacağı cerrâh tarafından belirlenir. Toplamda 24 tane olan bu aletlerin, tümör, parçacık, irin gibi unsurları vücuttan çıkartmak, ilaç veya sıvıyı enjekte etmek, dikme, yapıştırma, kesme, burma, bükme, açma, baskılama, kanal temizleme, yukarıya kaldırmak, aşağıya indirmek, karıştırmak, emme, tarama, oyma, düzleme, yıkama, boşaltma, burun dolgusu yapmak gibi çok sayıda işlevi vardır (Suśruta, 1907, C.1:61-62).

3.3.3. Cerrâhî Yöntemlerle Tedavi

Śastra-karma (8 cerrâhi prosedür): Bu prosedürler *eksizyon* (fistüla ano, yığınlar, lenf bezleri vd.); *ensizyon* (apse, üriner taş vd.), *kazıma* (boğaz, göz kapağı, cüzzam, ak deri vd.); *delme* (damar açma, bel ve testis torbasından sıvı akıtmak vd.); *tarama* (sinüs ve batan cisimler); *çıkarma* (diş, taş, yabancı cisimler); *boşaltma* (apse) ve *dikme* (yaralanma, ameliyat sonrası dikiş vd.) olup vakaya uygun şekilde uygulanmaktadır. Bu operasyonlar sırasında kullanılan aletler keskin (śastra) ve künt (yantra) şeklinde tasnif edilmektedir (Singhal ve Patterson, 1993:93-95).

Agnikarma (dağlama, koterizasyon): Dağlamanın droglardan, cerrâhî operasyondan veya kostiklerden daha etkili olduğu ve dağlama yapılan bölgede hastalığın bir daha nüksetmediği bildirilmiştir. Yeterli dağlamanın hastalığı hafiflettiği, eksik dağlamanın ise hastalığı daha da kötüleştirdiği söylenmiştir **Kṣāra** (kostiklerle yakma): Kostiklerin eriyebilen ve bundan dolayı öldürebilen içerikler olduğu ve dikkatli kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca tridoṣa unsurlarını yükselttiği bildirilmiştir. Dâhilî (pānīya) ve hâricî (pratisāraᅇnīya) olmak üzere iki şekilde tatbik edilir (Singhal ve Patterson, 1993:95-97).

Dagdha (yanıklar): Kazayla meydana gelen yanıklar kuru ve nemli şekilde etki gösterir. Sıcak sıvılar derinin gözeneklerine nüfuz eder ve kuru yanmadan daha fazla acı verir. 4 derece yanıktan bahsedilmektedir. İlki hafifçe yanar ve derinin rengini değiştirir. Kanın katılaşmasını önlemek için tedavi olarak ısıtma önerilir. Burada soğuk su tavsiye edilmez. İkincisi şiddetli ağrı, kızarıklık ve kabarmayla seyrederek. Tedavi olarak soğuk ve

sıcak uygulanabilir. Soğuk ghee sürülmesi önerilir. Üçüncüsü orta derinlikte ve olgun hurma rengindedir. Tedavi olarak yatıştırıcı merhemler (*kırmızı sandal, ghee, tugākṣīrī, plakṣa, gairika, amṛta*) ve kıyma lapası önerilir. Dördüncü derece yanık ise derin olup bütün dokuları yok eder, susatır ve bilinç kaybına sebebiyet verir. Bu tip yanıkların iyileşmesi uzun zaman alır. Tedavi olarak ölü dokular soyulduktan sonra serinletme terapisi uygulanır. Daha sonra *pirinç tozu, tinduka* ve *ghee* terkibi sürülür ve *guḍūcī* yaprağıyla sarılır (Singhal ve Patterson, 1993:115).

Śonita visrāvāṇa (damardan kan alma, veneseksiyon): Hafif kazıma, sülük, hacamat ve neşterle damar açma şeklinde dört ayrı kan alma metodu vardır. **Jalaukās** (sülük tedavisi)¹²⁹: “Kanın orta derecede kirli olduğu” durumlarda sülük tedavisi uygulanır. Kan alma yöntemlerinden en hafif olanıdır. Pitta unsuru tarafından “kirletilen” kanın tahliyesi için tavsiye edilir. Genelde kral, zengin, genç, yaşlı, ürkek, zayıf ve kadınlar için uygulanır. 12 tip sülük olup 6 tanesi kirli sularda yaşar ve zehirlidir. Kalan 6 tanesi ise temiz sularda yaşayan zehirsiz sülüklerdir. Zehirli sülük kullanımının öldürücü olabileceği ve ancak *mahāgada* panzehiri ile tedavi edilebileceği söylenmiştir. Sülük cilt toprakla kurutulduktan sonra uygulanır. Sülük ısırılmazsa üzerine bir damla kan veya süt dökülür veya hastanın derisi hafifçe kanatılır. Batma hissi ve kaşıntı sülüğün emdiğine

¹²⁹ Vāgbhaṭa, yararlı ve zararlı sülükler arasındaki farkı ortaya koyarak zehirli sülüklerin balık, kurbağa ve yılan gibi canlı pisliği veya leşlerinin suyu kokuşturması ve pisletmesi neticesinde üreyip kırmızı, siyah ve beyaz rengi aldığını; hareketli, kalın ve sümüksü olduğunu; *Indrayudga* olarak adlandırıldığını ve bazılarının sırtında çizgiler olduğunu dile getirir. *Saviṣa* adlı zehirli sülüğün sırtında tüy ve çizgi olduğunu belirterek zehirlenmeye bağlı olarak kaşıntı, yara, ateş ve baş dönmesi gibi etkiler görüldüğü andan itibaren panzehir ilaçların kullanılmasını tavsiye etmiştir. Faydalı sülüklerin temiz sularda üreyip mavi yosun rengine büründüğü, çizgileri mavi, karın bölgesi hafif sarıya çalan, ince ve yuvarlak yapılı ve nihayetinde zehirsiz olup bunlardan istifade edilebileceği söylenmiştir. Faydalı olan sülüklerin kanı tümüyle çekmeyen, pasif duran veya çok sık kullanılanları da zehirli sülük sınıfına girer ki bunlardan uzak kalınması gereği vurgulanmıştır. Sülük tedavisinden sülük önce içinde yağlı süt veya zerdeçal macunu olan suya daha sonra da saf suya konulur. Sülüğün vücutta kolayca delik açabilmesi için ilgili bölge keçi sütü, anne sütü ve çamur gibi yumuşatıcı maddelerle ovalanır veya bir neşter yardımıyla küçük bir kesik atılır. Daha sonra sülük bu bölgeye konulur ve kan çekmeye ve şişmeye başlar. Vücudunu kaldırmaya başladığı andan itibaren sadece kirli kanı emmesini sağlamak için üstüne yumuşak bir bez atılır. Bu durum kuğunun süt-su karışımı olan sıvıdan sadece sütü emmesine benzetilmiştir. Ne zaman ki ısırganın çevresinde yoğun bir acı ve kaşıntı başlarsa sülüğün vücutla teması kesilir. Daha sonra ağız tarafına tuz, yağ veya pirinç unu serpilir ve zehirli kanın kişiye bulaşması engellenir. Kullanılmış bir sülüğün üzerinden bir hafta geçmeden tekrardan kullanılmasına engel olunmalıdır. Sülük bu kanı kustuktan sonra eski kuvvetini geri kazanır. Fakat emdiği bütün kanı boşaltması durumunda zayıf düşer veya ölür. Emdiği kanı hiç kustumaması ise onun pasifleşip zehirlendiğine işaretti. Sağ kalan sülük ise içinde temiz su ve çamurun olduğu bir kaba alınır. Çünkü eski kabında yaptığı dışkılar dahi onu zehirleyebilmektedir. Tekrardan kullanılan veya kullanılmış sülüğün zehirli olabileceği kanaati uyanmışsa haridra, maksika (bal) ve guna (şeker kamışı)’dan elde edilen macun yara bölgesine konularak kanaması sağlanır. Ardından soğuk özellikli droglardan elde edilmiş serinletici bir macunla ilgili bölgeye lapa yapılır. Vāgbhaṭa, sülük tedavinin sadece güçlü ve mutlu insanlar üzerinde uygulanmasını da sözlerine eklemiştir. Bkz. Vāgbhaṭa, 2001, C.1:305-306.

işarettir. Nihayetinde sülüğün ağzına tuz serperek çıkarılmalıdır. Daha sonra kuyruğundan başlayarak sıkılır ve kusması için su dolu bir kaba konulur. Sülük suda batıyor ve hareket etmiyorsa kusmadığı anlamına gelir ve uygulama tekrardan yapılır. Nihayetinde yaraya bal, soğuk su veya astrenjan içerikli lapa konularak bandaj yapılır. Sülükler nemli bir deri tulum veya su dolu toprak küpte muhafaza edilmesi tavsiye edilir. **Śṛṅga** (boynuzla hacamat tedavisi): Vāta unsuru tarafından “kirletilen kan” için deri yüzülür ve inek boynuzu yardımıyla hacamat yapılır. **Alābu** (kabakla hacamat tedavisi): Kapha unsuru tarafından “kirletilen kan” içinde fitil yanan bir kabak yardımıyla tahliye edilir (Caraka, 1949, C.5:889-890; Singhal ve Patterson, 1993:98, 100-101).

Bandhana (bandajlama): Bandaj keten, pamuk, yün, ipek, bitkisel lif, deri, kabuk, sarmaşık, ot ve muhtelif metallere oluşmaktadır. Etkilenilen bölgeye göre parmak, askı, spika sargı, spiral, ayak bandajı ve t-bandajı vd. olmak üzere 14 tip bandajlama yöntemi vardır (Singhal ve Patterson, 1993:105).

3.3.4. Cerrâhî Aletlerin Operasyonlarda Kullanılması ve İşlevleri

Suśruta ve diğer cerrâhların operasyon sırasında sıklıkla kullandığı 20 adet cerrâhî aletten bahsedilmektedir. Bunlar alfabetik olarak *antarmukha*, *ārā*, *ārddhadhārā*, *atemukha*, *dantashanku*, *eṣaṇī*, *karapatra*, *kuśapatra*, *kuṭhārikā*, *maṇḍalāgra*, *mudrikā*, *nakhaśastra*, *śarārīmukha*, *sūcī*, *trikūrcaka*, *utpalapatra*, *vādiśa*, *vetasapatraka*, *vṛddhipatra* ve *vṛthimukha*’dır. Genel olarak *antarmukha*, *atemukha*, *kuśapatra*, *śarārīmukha*, *trikūrcaka* gibi aletler kan-sıvı akıtımı (*visrāvaṇam*); *dantashanku* ve *vādiśa* katı cisimlerin çıkarılması; *ārā*, *kuṭhārikā*, *vetasapatraka*, *vṛthimukha* aletleri delme; *sūcī* delme, kan akıtma ve dikme; *eṣaṇī* arama-tarama; *maṇḍalāgra*, *karapatra* oyma ve kazıma; *ārddhadhārā*, *mudrikā*, *nakhaśastra*, *utpalapatra* ve *vṛddhipatra* aletleri ise genel olarak kesme (*chedanaṃ*) ve kesip-çıkarma (*bhedanaṃ*) işlevini görür (Suśruta, 1907, C.1:64-65).

Antarmukha, yarı dairesel bir şekle sahip olup dişli kenarları olan el testresi formundadır. *Ārā*, adlı alet ayakkabı tamircisinin tığına benzemekte ve on aṅgula uzunluğundadır. Bıçağı ise susam tanesi genişliğindedir. *Ārddhadhārā*, günümüzde neşter, bistüri aletini karşılamakta olup ucu iki aṅgula, toplam uzunluğu sekiz aṅgula ölçüsündedir. *Atemukha*, bir kuş türü olan Ate’nin gagasına benzetilmiş bir bıçak olup, ucu iki, sapı da beş olmak üzere toplam yedi aṅgula uzunluğundadır.

Dantashanku (diş çıkarma pensesi), aşağıda açıklanan *Vrīhimukha*'ya benzemektedir. *Eṣaṇī* (mil/prob), aletin ön yüzü yeraltı solucanlarına benzemektedir. Sekiz aṅgula uzunluğundaki bu aletin işlevi sonda, arama ve taramadır. *Karapatra*, modern testere ile aynı olup maṅḍalāgra ile benzer işlevi görür. *Kuśapatra*, ismini Kuśa bitkisinin keskin yapraklarından alan sivri ve keskin bir alettir. *Kuṭhārikā* (küçük, kör balta), aletin uzunluğu yedi aṅgula olup bunun yarısı sap diğer yarısı da asıl kısmıdır. Bıçak kısmı yarım aṅgula genişliğinde ve künттür. Bu haliyle bir ineğin dişlerine benzetilmektedir. *Maṅḍalāgra*, altı aṅgula uzunluğunda olup, dairesel ve eğimli bir yüze sahip bir mızrağın ucuna benzer. Bu alet cerrâhîde oyma ve kazıma yapmak için kullanılır. *Mudrikā* aleti ise baskılayıcı görevi görür. Bu alet ortalama ağırlıktaki bir adamın işaret parmağı ölçüsünde imal edilmekteydi. *Nakhaśāstra* modern bir tırnak makası gibi olup hem kesme hem törpü görevi görür. Bu aletin bıçak kısmı bir aṅgula genişliğindedir. *Śarārīmukha*, bir akbalıkçıl olan Śarārī kuşunun gagasından esinlenerek imal edilmiş olup modern demirci makasının ağzına benzeyen on aṅgula uzunluğundaki makastır. *Sūcī*, dikimde kullanılan iğneyi karşılamaktadır. *Trikūrcaka* (trokar) üç kenarlı bıçaklı olup, bıçaktan sapın başlangıcına kadarki ölçüsü beş, toplam uzunluğu sekiz aṅgula kadardır. *Utpalapatra*, lotus yaprağına benzetilmiştir. *Vādiśa* ise balıkçı kancasına benzemektedir. Ucu hafifçe eğik olup dikene veyahut yeni filizlenmiş bir arpa başağına benzemektedir *Vetasapatraka* (bıçak), *Vetasa* (*Calamus viminalis*) bitkisine benzemektedir. Kenarları keskin olan bu aletin sapı ve bıçağı dörder aṅgula uzunluğunda; bıçağı ise bir aṅgula genişliğindedir. *Vṛddhipatra*, modern manada ustura terimini karşılar. Sapıyla birlikte yedi aṅgula uzunluğunda olan bu aletin sapı beş, ucu ise iki aṅgula uzunluğundadır. *Vrīhimukha* adlı aletin toplam uzunluğu altı aṅgula olup, ucu uzun pirinç türlerinden *Vrīhi*'ye benzetilmiş, kenarı küçük çıkıntılar şeklinde kesilerek biçimlendirilmiştir. Burada sayılan aletlerin ölçüleri genel olarak bu standartlara göre dizayn edilirdi. Uzunluğu, genişliği verilmeyen aletler için altı aṅgula uzunluğu bir ölçüt olarak kabul edilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:64-67).

Bu aletler dışında cerrâhın elinin altında bambu ağacının kabuğu, cam parçaları, kristaller, taşlar, sülük, ateş, alkali, tırnak, Goji, Shephalika ve Shakapatra ağaçlarının yaprağı, yumuşak mısır filizi, saç, parmak gibi küçük parçalar da mevcuttu. Uzman cerrâhların özellikle cam, bambu şeritleri, kristal gibi maddeleri,

neşterden korkan, neşter vurulması uygun görülmeyen küçük yaştaki hastalarda veya mil direktörü aletinin temin edilemediği durumlarda kullandığı görülür. Bazı durumlarda kesme ve madde tahliyesi vakalarında el tırnaklarının kullanıldığı; göz kapağı, ağız içi hastalıklarında ve boşaltma (balgam vs.) vakalarında Goji, Shephalika ve Shakapatra ağaçlarının yaprağıyla müdahale edildiği bilinmektedir. Mil veya direktörün temin edilemediği durumlarda arama tarama işlemlerinin parmak, saç veya mısır filizi ile yapıldığı görülmektedir. Zorunlu olmadıkça bu küçük aletlerin, metal muadillerine tercih edilmemesi ve usta bir cerrâhtan bu konuda farkındalık beklenmektedir (Suśruta, 1907, C.1:69-70).

3.3.5. Aletlerin Kullanma Şekli

Kesim için kullanılan aletlerin sap ve bıçağı arasındaki bölgeden tutulması ve kullanılması gerektiği bildirilmiştir. Kazıma işleminde kullanılan aletler, avuç içinde hafif yukarıya kaldırılmak suretiyle kullanılır. Salgı ve sıvı tahliyesi için olan aletlerin bıçağın köküne yakın yerden tutulması gerekir. Kral, yaşlı adam, ürkek kişi, çocuk, kadın veya kraliyet bağı olan bir kişinin salgı tahliyesi durumunda özel bir *Trikūrcaka* aleti kullanılması gerekmektedir. *Vrīhimukha* kullanılırken sap kısmının el ayasının içinde kaybolması, bıçağının da başparmak ile işaret parmağı arasından gözükmesi gerekir. *Kuṭhārikā* aletinin ilkin sol el üzerinde desteklenip, sonra baş ve orta parmağın tutulmak suretiyle kullanılması tavsiye edilmiştir. *Ārā*, *Karapatra* ve *Eṣaṇī* gibi aletler diplerinden, diğer aletler de kullanım amacına göre uygun şekilde tutulmalıdır (Suśruta, 1907, C.1:65).

3.3.6. Tıp Öğrencisinin Cerrâhî Alanındaki Yetkinliği ve Kontrolü

Tıp eğitimi alan bir öğrenci, direkt olarak cerrâhî bir operasyona katılamayacağı gibi tam bir ehliyet içinde bulunmadığı sürece bu etkinliği yapmasına müsaade edilmezdi. Onun kontrolü ve bilgisini ölçen de ders aldığı hocasıydı. Usta bir cerrâh, öğrencisinin bu alanda kâmil ve yetkin olup olmadığına uygulamayla emin olduktan sonra karar verir ve ona izin verirdi. Öğrencinin kesme, yağ enjekte etme gibi cerrâhînin temel alanlarına sahip olup olmadığı hocası tarafından denetlenir. Öğrencinin iyi tıp bilgisine sahip olmasıyla pratikteki uygulaması aynı olamayabileceğinden bu hususa dikkat çekilmiştir. Özel kesme yöntemlerinin yanı sıra yukarı ve aşağı yönlü kesik atma yöntemi için öncelikle Pushpaphala (bir kabak türü), Alavu, karpuz ve salatalık gibi şablonlar üzerinde

iyice pratik yapılırdı. Bunun haricinde su dolu torba veya deri tulum ve ölü hayvanın mesanesi üzerinde neşterle pratikler yapılmaktaydı. Damardan kan alma yöntemini iyi öğrenmek için ölü bir hayvanın damarlarından kan veyahut lotus çiçeğinin kökünden sıvı alma en çok tercih edilen yöntemlerdi. Mil ile yapılan tarama işlemi için ise silindirik tünel şeklindeki bir cisim üzerinde alıştırma yapılırdı. Bu pratik için doğada Ghuna ağacının ağaç kurdu tarafından kemirilmiş kovuğu, bambu kamışı veyahut kurumuş kabak ağzı en uygun malzemelerdi (Suśruta, 1907, C.1:72). Bir maddeyi vücuttan çıkarma ve çekme işlemi için tohumları çıkarılmış Vimbi, Vilva (Jak Meyvesi) ve ölü hayvan dişleri çokça kullanılmıştır. Sıvı salgısını boşaltmak, dikme ve doldurma işlemleri için Shalmali ağacından yapılmış tahtanın üzerine balmumu sürülerek üzerine elbise, deri ve post gibi malzemeler dikilirdi. Kesik kulağı birleştirme pratiği için hayvan etinin yumuşak kısmı veyahut lotus bitkisinin kökü ile denemeler yapılırdı. Katerizasyon veya yakma işlemi için yumuşak et parçası tercih edilirdi. Son olarak da mesane veya ülserli bölgeye sıvı enjekte etme pratiği için uzunca bir tüpü su dolu bir sürahiye koymak şeklinde bir yol izlenmiştir (Suśruta, 1907, C.1:73).

3.3.7. Anestezi

Antik Hint tıbbında anestezinin kullanımına dair doğrudan bir bilgi mevcut değilse de hem Caraka hem de Suśruta'da acıyı hafifleten bitkisel şaraplardan bahsedilir. Suśruta'da farklı olarak acının bertaraf edilmesinin bu şarabın cerrâhî operasyondan önce hastaya içirilmesiyle mümkün olabileceğini gerektiği vurgulamıştır. Ameliyatlarda anestezi uygulaması ve anestetik olarak Hint kenevirinin (*Cannabis indica*) tütüsü şeklinde tatbiki söz konusudur. Antik dönemde durum böyleyken sonraki dönemlerde geliştirilerek uyuşturmak için farklı ilaç ve bitkiler kullanılmıştır. Ağızdan verilen anestetik maddeyle derin bir uykuya dalan hasta dolayısıyla acıyı hissetmezdi. Kayda geçen örneklerden biri antik devirlerden çok sonralarına rastlamışsa da uygulamada kullanılan anestetik maddenin benzer olduğu görülmektedir (Muthu, 1927:27; Major, 1954:79). Anlatıma göre Paramara kralı Bhoja Raja'nın başında dayanılmaz bir ağrı meydana gelince, bütün imkânlar seferber edilerek tedavisine çalışıldıysa da bir çare bulunamadığı ve nihayetinde tesadüfen, o şehirde (Dhar) bulunan iki kardeş hekime müracaat edilmiştir. Bu hekimler, kralı tedavi ettikten sonra durumunun ancak cerrâhî bir operasyonla düzelebileceğini kendisine bildirmişlerdir. Yapılan cerrâhî operasyon öncesinde de hastayı uyuşturmak maksadıyla da *Sammohini* adını verdikleri anestetik

maddeyi kullanmışlardır. *Sammohini*'nin etkisini göstermesiyle birlikte açılan kafatasından (trepanasyon) habis tümörün çıkarıldığı, dikiş atılarak yaranın kapatıldığı ve nihayetinde yaraya şifalı droglardan oluşan merhem sürüldüğü söylenmiştir. Ardından *Sanjivani* adlı terkiplerle hastanın bilinci yerine getirilmiştir. Buna benzer anestetik uygulamalarından biri de Buda'nın doktoru denenmiştir. Ayrıca karın bölgesi ameliyatlarında anestetik madde kullanımının çok yaygın olduğu da söylenmektedir (Suśruta, 1911, C.2:xii-xiii).

Bu uygulamalar Suśruta'nın yetenek ve maharetiyle de ebelikte de uygulanmıştır. Suśruta, farklı dönme, esneme ve kayma hareketleri, kritik vakalardaki forseps uygulamaları, kraniyotomi operasyonu gibi fetüsün sonlandırma işlemlerinde uygulanan anestezi yöntemlerini ilk defa Suśruta-saṃhitā adlı eserinde tanımlamıştır (Muthu, 1927:28).

3.3.8. Rinoplasti ve Dudak Cerrâhîsi

Antik Hint cerrâhîsinin önemli bir alanı olan burun estetiği (rinoplasti) çok yaygın bir cerrâhî alanıydı. Manu kanunlarına göre zina gibi bazı suçlar cezaî müeyyide olarak kulak ve burun kesmeyi gerektirmekteydi. Zina sebebiyle burunların bir kısmı kesilen kadınların toplumdaki dışlanmamak için başvurduğu cerrâhî ameliyatlar neticesinde hem bu cerrâhî estetik sanatı büyük bir gelişme kaydetmiş, hem de insanlardaki bu yara izine çözüm üretilmiştir. Suśruta'yı görünür kılan nedenlerden biri de dönemin tüm yasaklamalarına rağmen estetik cerrâhîsiyle ilgili bilgileri kitabında ele alması ve detaylıca açıklamasıdır (Major, 1954:72).

Suśruta'nın rinoplasti için "yapay burun cerrâhîsi" kavramını kullandığı ve bu başlık altında yırtık/yarık dudak cerrâhîsine de yer verdiği görülmektedir. Suśruta'nın cerrâhî yöntemine göre kesik bölge ölçülerinde bir sarmaşık yaprağı temin edilerek yaprak yardımıyla kesik burnun şablonu alınır. Alınan ölçülere uygun olarak yanak bölgesinden¹³⁰ canlı bir doku kesilir ve bekletilmeden kesik bölgeye yapıştırılır (Suśruta, 1907, C.1:152-153). Kateşu Akasyası (*Terra japonica*/*Acacia catechu*) bitkisinin zamkıyla yapıştırılan etin tam olarak yapıştığından emin olunduktan sonra solunumu

¹³⁰ Yanak kesisinin ameliyat masasındaki hastadan mı yoksa başka bir kimseden mi alındığına dair bilgi yoktur. Fakat hem dokunun canlı istenmesi hem de kesildikten hemen sonra yapıştırılması burnu kesilmiş kimsenin yanağından alındığını düşündürmektedir. Bununla ilgili olarak gönüllü biri veya ölmek üzere olan birinden doku alınması düşüncesi de akla uygundur.

kolaylaştırmak, burun içinde yapışmasını engellemek ve nakledilen parçanın sarkmasını önlemek amacıyla burun deliklerine ufak borular yerleştirilirdi. Daha sonra cerrâh burnu soğukkanlı bir şekilde sabitleyip sarardı. Yeni dokunun yapıştığından emin olarak ilgili bölgeye öğütülmüş *pataṅga*¹³¹, *yaṣṭi-madhu*¹³² ve *rasāñjana*¹³³ serper ve *kārpāsa*¹³⁴ ile sargı yapılır ve üzerine birkaç kez saf susam yağı serpilirdi. Yaranın çabuk iyileşmesi için Hint Bakam Odunu¹³⁵, meyan kökü ve Berberis¹³⁶,ten oluşan öğütülmüş tozlar periyodik olarak tatbik edilerek ve daha sonra bezle sarılıp iyileşmesi beklenirdi (Suśruta, 1907, C.1:153; Major, 1954:72,78; Margotta, 1996:16; Baz, 1975:23). Suśruta bu süreçte hastaya içecek olarak ghee verilmesini ve yemekten sonra müshil tüketmesinin uygun olacağını söylemiştir. Yara bölgesinin tam olarak iyileştiğine emin olunduktan sonra sargı açılır. Olası yapışmama veya yerinden oynama vakalarında yapıştırılan et kesilirdi. Yapıştırılan doku burnun orijinal halinden uzun veya kısa ise orijinal burun ölçüsüne göre ayarlanırdı. Noksanlık durumlarında ise ilgili bölgeye yeni bir doku bulunarak yapıştırılırdı. Sadece burun değil aynı zamanda dudak yarık ve kesiklerinde de boru yerleştirme hariç, “yapay burun cerrâhîsi” yöntemi uygulanırdı. Suśruta, tüm bu işlemleri hakkında yerine getirebilen hekimin krala hizmet edebilecek yetkinlikte olduğunu da vurgulamadan geçmemiştir (Suśruta, 1907, C.1:154). Antik dönemde uygulanan bu yöntemler daha sonra müslüman cerrâh Zehravî (MS 936-1013) ve İtalyan cerrâh Bruno da Lungoburgo (MS 1252) tarafından da izah edilmiştir (Major, 1954:79).

3.4. VETERİNERLİK

Āyurvedik tıp bilgisinin içeriğinde, sadece insanlar için değil aynı zamanda at (aśva- अश्व), fil (hasṭī =हस्ती) vb. hayvanların tedavisi için de bilgiler mevcuttur. Hindistan’da veterinerlik ile ilgili ilk bilgiler Mahābarata Destanı’ndan çok öncelere dayanmaktadır (Varier, 2005:4; Sharma, 2006:145). Bir dil bilimci olan ve Sanskrit grameri üzerine çalışan Pāṇini (MÖ 6. yy)’nin, *Aṣṭādhyāyī* adlı gramer çalışmasında çok sayıda at, fil, kuş, geyik, inek, boğa ve çeşitlerinden bahsettiği görülür. Bunun yanı sıra eserinde tıbbı

¹³¹ Bir tür pirinçtir.

¹³² Bilimsel adı *Clerodendrum serratum* olup bilinen diğer adı *bhāraṅgī*dir.

¹³³ Göz damlası olarak da kullanılan sarı renkte bir kimyevîdir.

¹³⁴ Bilimsel adı *Gossypium herbaceum* L. olup Hint pamuğu olarak bilinir.

¹³⁵ Bilimsel adı *Caesalpinia sappan* olan bitkidir.

¹³⁶ Bilimsel adı *Berberis asiatica* olan bitkidir.

dair temel bazı kelimeler hakkında da mâlûmat vermektedir (Pāṇini, 1989:442,572,678,619,891,928,926).

Her ne kadar veteriner hekimlik alanında yazılan çok sayıda eser klasik dönemin sonrasına tekabül ediyorsa da bunlar kadim bir geleneğin devamı niteliğindedir. Bu alanda müstakil olarak yazılan eserlerin konusu daha ziyade kendilerinden çokça istifâde edilen fil ve atların hastalıkları üzerinedir. Vedalarda fillerin uzun yaşaması ile ilgili bilgiler monografilere öncülük eden ilkel birikimin en güzel örneklerindedir. Fillerin tedavisi hakkında bilgi veren en eski kaynaklardan biri günümüzde tümüyle elimizde bulunmayan, MÖ. 303 tarihinde Kral Çandragupta'ya gönderilen Grek tarihçi-Selevkos elçisi Megasthenes'in, *Indika* (Hint Üzerine) adlı eseridir. Eserin elimizde bulunan kısımlarında fil hastalıkları, tanımları ve çeşitleri hakkında bilgi verilmektedir (Taton, 1963:159; Samboo, 1963:227). Megasthenês fillerin de atlar gibi çiftleştiğini ve erkeğin kızışma mevsimin bahara denk geldiğini söyler. Yazara göre bu mevsimde erkek filin, çiftleşmeye hazır olduğunun göstergesi olarak, şakak boşluklarından yağ içerikli bir sıvı salgılanır. Fildeki göz hastalıkları vakalarında gözünün inek sütüyle yıkandığını¹³⁷ söyleyen Megasthenês, diğer birçok hastalık için kara şarap önermekte; yaralar için ise hem tereyağı yutturulmasını (ok/demir parçalarının vücuttan atılması için) hem de sıcak kompres şeklinde domuz eti tatbik edilmesini tavsiye etmektedir (Megasthenês, 1877:92-93). Arrianus da benzer şekilde hastalık ve yaralara karşı inek sütü, kara şarap, kızarmış domuz eti önerdiği görülmektedir (Arrianus Xenophon, 1876:29).

Başka bir *Indika* yazarı olan meşhur Grek tarihçisi Arrianus da fillerin yaşayışlarına dair benzer bilgiler aktarır. Fillerle müzik eşliğinde nasıl eğlenildiği, fillerin savaş esnasında sergilediği ilginç davranışlar¹³⁸ ve en önemlisi fillerin döllenmeleri ilgili bilgiler verir. Muhtemelen Megasthenês'ten etkilendiği görüşlerine göre erkek filler, at ve boğalarda olduğu gibi, bahar mevsiminde dölleme yapar. Bu sürecin, bahar mevsimde

¹³⁷ Fillerin gözlerinin sıcak sülle yıkanması/enjekte edilmesinin göz hastalıklarında ilk kez uygulanan bir yöntem olduğu söylenmektedir. Hayvanın göz kapağı kaldırıldıktan sonra süt enjekte edilir ve hayvanda bir rahatlama görülür. Daha sonra yaşadığı körlüğün yavaş yavaş geçerek hayvanın görmeye başladığı belirtilir. Bkz. Megasthenês, 1877:94.

¹³⁸ Burada insanlardan bir halka oluşturularak çeşitli enstrümanlar vasıtasıyla fillerin oynatıldığı bilinmektedir. Arrianus, fillerin harp esnasında yere düşen binicilerini kalkan misali koruyabildiğini; ölen binicilerini harp alanından uzaklaştırarak gömülme üzere uzak bir mevkiye taşıdığı ve bazı fillerin hiddetlenerek öldürmüş olduğu binicisinin üzüntü ve pişmanlığından etkilenerek öldüğünü dile getirir. Bkz. Arrianus Xenophon, 1876:28.

hayvanın şakaklarının yanındaki solunum deliğinin kendiliğinden açılmasıyla başladığını, böylece dişi fillerin salgılamış olduğu havayı rahatlıkla teneffüs ederek dürtülerini harekete geçirebildiklerini ve bu etkileşim sonucu kızışan fillerin döllemeyi gerçekleştirdiğinden bahseder (Arrianus Xenophon, 1876:28).

Megasthenês ve Arrianus'a göre gebelik süresi en az 16 en çok 18¹³⁹ aydır. Doğum, kısırakta olduğu gibi tekil yavrulama şeklinde olup Megasthenês'e göre 6; Arrianus'a göre 8 yıllık bir emzirme süreci vardır. En uzun yaşam süresinin 200 yıl; çoğunun yaşam süresinin ise bir erkeğin yaşayabildiği en uzun süre kadar olduğu söylenece de birçok filin bu rakamlara ulaşmadan hastalıklardan dolayı öldüğü söylenir (Megasthenês, 1877:92; Arrianus Xenophon, 1876:29). Salihotra'ya atfedilen bilgiye göre ise bazı hayvan yaşlarının üst limiti filler için, 120; at, 32; inek, 24; deve/eşek, 25; köpek, 16; solucan 7 gün; arı ise 14 gün olarak verilmiştir. At, inek, deve/eşek, köpekler için öngörülen yaşam süresi üst limiti tahminleri modern verilerin ortalamasına tekabül ederken; fil, solucan ve arı için öngörülen tahminler modern verilerle uyuşmamaktadır (Aśvaśāstra, 2008:218)

Salihotra'nın, *Salihotra-saṃhitā* adlı eseri, at ıslahı (aśvāyurveda), at yetiştiriciliği, atların fizyoloji, anatomisi, cerrâhîsi ile ilgili bilgilerin yanı sıra at hastalıkları ve bunları tedavisi yönüyle de Hint veterinerlik tarihinin bilinen en eski eseri sayılmaktadır. Bu eser 12.000 dizeden meydana gelmektedir. Bu eser Farsça, Arapça ve Tibetçe'ye çevrilmiştir (Taton, 1963:159; Varier, 2005:4). Atçılık alanındaki önemli çalışmalardan bir diğeri olan *Aśvaśāstra* adlı eser de Şālihotra'ya atfedilir. Fakat bu eseri bütünüyle elimizde mevcut değildir. Onun bu eserinin muhtasarı mâhiyetindeki yazma eser ise Srivenkateswara Üniversitesi (Tripati) yazma eserleri kataloğunda bulunan müellifi belirsiz Aśvaśāstra adlı eserdir. Bu eserin içeriğini oluşturan pratiklerin MÖ 3000'lere uzanan Puranik geleneğe dayandığı söylenmektedir. Bu eser 152 varak, 26 bölüm, 650 şloka ve 235 adet renkli çizimden oluşmaktadır (Aśvaśāstra, 2008:xi, xxxii). At cinsleri, renkleri, anatomik yapıları ve organları, karşılaştıkları ciddi ve hafif hastalıklar, atların bedenî kusurları ve yanık yaraları hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Burada, atın savaşta yaralanması, atın anatomisi ve organlarına dair (dil,

¹³⁹ Günümüzdeki verilere göre fillerin gebelik süresi 18-24 olup, müellifin verdiği 16-18 ay bilgisine ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Bu rakamlar müellifin yanlış hesaplaması olabileceği gibi o dönemdeki (MS 2.yy) fillerin gerçek gebelik süreleri de olabilir.

ağız, diş, burun, kirpikler, göz bebeği, yanak, göz kapağı, boyun, diz, ayaklar, bilekler, eklemler, toynak, anüs, kuyruk, kalça, uyluk, vs.) 74 tanımlamanın yanı sıra vücudunun 20 bölgesinde bulunan 37 tip kıvrım (ağzın ucu, alın, kaşlar, kulakların dibi, boğaz çukuru, boyun, göğüs, kol-bacaklar vs.), atların 16 karakteristik özelliği; kan ve fiziki özelliklerine göre 54 at cinsi, atların terbiyesi, atlardaki yarıkların sebep ve sonuçları üzerine detaylı mâlûmat verilmiştir (Aśvaśāstra, 2008:6, 18-20, 25, 39-42, 64, 91, 96, 115, 170, 173). Hintlilerin efsane destanlarından Mahābhārata'da at uzmanı olarak geçen Nakula adlı kişiden bahsedilir. Yine aynı şekilde uzun yıllar fillerle iç içe bir hayat süren ve onları birçok yönüyle tanıyan Pālakāpya'nın, fillerin anatomisi, hastalıkları ve tedavileri üzerine olan *Hastyāyurveda* (हस्त्यायुर्वेद) adlı eserinden bahsedilir. Pālakāpya'nın tıp ilmini bizzat Brahma'dan aldığına dair inanış vardır. Yine fillerin eğitilme ve terbiyesi üzerine *Gaja-śāstra* (गजशास्त्र) adlı eser Pālakāpya atfedilir. Bu eserde Vyāsa ve Vaiśampāyana'nın katkılarını da içeren kısımlar mevcuttur. 10 bölümden oluşan eserin ilk kısmı fillerin tahribatı ve cezalandırılması üzerineyken diğer bölümlerde filleri idare etmenin 8 yöntemi; fillerin verdiği tahribat sebebiyle Brahma, Buda vd. tarafından lanetlenmesi; ormandaki yaşamlarına dair 8 karakteristik özellikleri; fillerin özellikleri, alışkanlıkları, yemleri; fillerin başka ülkelerdeki yaşam biçimi ve fil yakalamadaki tuzaklar (bhāṇḍa); safkan ve melez filler; askeri amaçla kullanımları, renkleri; yürüyüşleri, iyi ve kötü hareketleri, kusurları, ağırlık, boy ve cüsseleri; biniş şekilleri, sevme ve besleme onları kendine bağlayıp kontrol etme; fillerle şifreli konuşma (yeni bir dil geliştirme) yöntemi, dişlerini testere ile kesme, budama yöntemi ve kesim sınırlarına dair detaylı ayrıntılar sunulmuştur (Pālakāpya, 1958:139-142).

Rāmāyaṇa Destanı'nda at ve filler dışında maymunların tedavi edilmesi ile ilgili de bazı bilgiler mevcuttur. Aktarıma göre yeryüzünde ölme riskiyle karşı karşıya bulunan, hasta ve bizar maymunların sağlığını tekrardan elde etmesi ve yaşamlarının devamı için okyanusun geçilip Himalayalar'a ulaşılması ve Kailasa denilen dağın zirvesinde yetişen *ateş gibi parlak dört şifalı otun* toplanılmasından bahsedilmektedir. Nihayetinde Hanuman adlı kişilik vasıtasıyla tüm bu bitkilerin yayılan kokusunun hasta maymunları iyileştirip onları zinde tuttuğuna inanılmaktadır (Valmīki, 2012:224).

Aśoka devrinde hayvanlar için hastaneler kurulduğu söylenmektedir. Sonraki dönemlerde bu alanda çalışmalar hız kazanmıştır. Bir dönemin etkili veterineri, ordu

cerrâhî ve aynı zamanda Seylan bölgesinin kralı Buddhadasa (MS 341-370)¹⁴⁰ fil ve at hastalıkları konusunda uzman bir kişiydi. Matanga da filler ve fil hastalıkları (hastyayurveda) üzerinde çalışmıştır. Surapala adlı müellif ise ağaçlar (vrksayurveda) üzerine olan Āyurvedik bilgileri derlemiştir. Bu alanlarda eser vermiş tüm müelliflerin ağaçlar, filler, atlar ve sığırlar üzerine olan bilgisinin tamamını Dhanvantari'den aldığına inanılırdı (Varier, 2005:4). Hindistan'da veterinerlik alanına konu olan at, fil, sığır vs. hayvanların yanı sıra çok sayıda yabani hayvandan da söz edilmektedir. Megasthenês'e göre Prasii dolaylarında aslanlardan iki katı kadar güçlü kaplanlar; Korouda bölgesinde bol tüylü hayvanların (muhtemelen dağ keçisi) yaşadığı söylenir. Bu tüylü hayvanların bir saldırı karşısında daha yüksek bölgelere tırmanarak avcılar üzerine taş yuvarlayıp onları öldürdükleri, gebe, hasta ve genç yaştakilerin ise bulunduğu alanı terk edemediği söylenir. En küçük maymunun en büyük köpekten daha büyük olduğunu, 1 metreyi bulan ve yarasa gibi uçan yılanlardan; devasa boyutlarda akreplerden; gözleri yuvalarından çıkacak kadar sertlikte ısırın köpeklerden; Kartazon adında tek boynuzlu atlardan ve üreme sistemlerinden bahsedilir. Özellikle de Kartazon atlarından doğan taylara kral tarafından el konularak özel olarak beslendiği ve özel hizmetlerde kullanıldığı bilinmektedir (Megasthenês, 1877:56, 58-61).

Toplumlar arası etkileşimin artmasıyla birlikte veterinerlik üzerine Hindistan'da yazılan çok sayıda eserin MS 9 yy'dan itibaren Arapça'ya çevrildiği anlaşılmaktadır (Major, 1954:79).

¹⁴⁰ Kendisi bir doktor olan Buddhadasa, Aşoka gibi çok sayıda hastane kurulmasına öncülük etmiştir. Bkz. Rehm, 1969:43.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANTİK HİNT TOPLUMUNDA GÜNDELİK HAYAT (KİŞİSEL BAKIM, YEMEK, PERHİZ, HİJYEN, EVLİLİK)

4.1. KİŞİSEL BAKIM

Kişisel bakım olarak yıkanma ve koku sürünmeye önem veren Hintlilerin bu rutinleri Rāmāyaṇa Destanı'na dahi yansımıştır. Anlatıma göre Kral Daşaratha'nın kurduğu Ayodhya şehrinde, bütün kadın ve erkeklerin erdemli, karakter sahibi olduğu hepsinin muntazam bir şekilde yıkandığı, güzel kokmak için de sandal yağı ve güzel kokular sürdükleri aktarılır. Sağlıklı, temiz ve huzurlu bir hayat için bu bakımlara özen gösterilirdi (Valmiki, 2002:34).

Hintliler sabah uyandıktan sonra ilkin tuvalet ihtiyacını giderip yıkandıktan sonra kişisel temizliğini yapıp, kahvaltısını yer, akabinde dişlerini fırçalayarak güzel kokular ve kremler sürünürdü. Gözlerine sürme çekmenin yanı sıra kadınlar dudaklarını bir çeşit ruj ile renklendirirdi. Ağızlarının güzel kokması için betel yaprağı çiğnemeye özen gösterirlerdi (Vātsyāyana, 2012:22; Narayana, 2017:103).

Rutin bir günde aynanın karşısında yüzlerine sürdükleri *kaymak*, *ghee*, *sarsapa çekirdeği*, *bilva* (bel ağacı meyvesi) ve *gorochana* merheminin uzun yaşamaya katkı sağladığına inanılırdı. Bu merhemi sürdükten sonra kişi, başını örterek kendisini doğanın dinlentsine bırakır, biraz dinlendikten sonra dişlerini bir macunla temizlerdi. Suşruta, yemekten sonra bir miktar su içilerek dişlerin arasında kalan ve kötü kokuya sebebiyet verebilecek artıklardan kurtulmanın mümkün olduğunu dile getirirken, genel diş temizliği için toz haline getirilmiş *tütün*, *tuz*, *biber*, *Endonezya uzun biberi* ve *yakılmış betel cevizi* (*arek cevizi*) *tozu* kullanılırdı. Altın, gümüş, bakır veyahut bir dal parçasından imal edilmiş bir temizleme aracı bu toza bandırılarak dişler kirlerinden arındırılırdı. Diş temizliğinde çocuklar için on yaşını doldurmaları beklenirdi. Bu yaştan sonra çocuklar dişlerini taze *neem ağacının* (*Azadirachta indica*-yalancı tesbih ağacı) veya *kateşu akasyasının* (*Acacia catechu*) dalı ile temizlerdi. Bu işlemlerin ardından yüz, soğuk suyla yıkanır ve ağızda aft oluşumu engellemek, ağız içi yaralar ve yanmalara karşı ağız soğuk

suyla çalkalanırdı. Ağızın ılık suyla yıkanmasının ise balgam ve hırıltıyı giderdiği, kolay nefes almayı sağladığı ve ağız nemlendirdiği düşünülmektedir (Suśruta, 1907, C.1:561; Wise, 1867, C.1:298-299; Jee, 1896:58-59). Her yemekten sonra ağızda ve dişler arasında kalan yemek kalıntılarının atılmasını sağlamak maksadıyla kişi ağızını suyla iyice çalkalardı. Bunun yanı sıra diş etleri arasındaki kalıntıları çıkarmak için ucu sivri bir çubuk yardımıyla ağız temizliği yapardı (Chakraberty, 1983:577). Vāgbhaṭa diş temizliği için *arka*, *nyagrodha*, *khādira*, *karanja*, *kakubha* (arjuna ağacı) gibi tadı büzücü, acı ve bitter olan bitki dallarını tavsiye etmiştir. Diş fırçası olarak kullanılacak dal ebatının serçe parmağı inceliğinde, en ve boyunun ise orta parmak ölçülerinde olması gerektiği dile getirilmiştir. Misvakta olduğu gibi, fırçanın ucu çiğnenerek açılıp diş etlerine zarar vermeden temizliğine geçilirdi (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:22). Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa diş ve diş hastalıklarına büyük önem atf ederek dişleri dikkatli bir şekilde fırçalamayı ve temizlemeyi öğütlerken, Caraka sallanan, delinen, çürüyen, düşen ve kurtlu olduğu düşünülen dişlere karşı reçete yazmıştır (Major, 1954:79). Diş fırçası yapımı için seçilen ağaçların bazılarının yan etki göstermesinden dolayı tercih ederken dikkatli davranmışlardır. Özellikle hazımsızlık, diş hastalıkları, ateşli hastalıkların ilk evresi, astım, ağız içi yara ve ağız kuruluğu, öksürük, epilepsi, göğüs hastalıkları, kalp, yüz felci, susama hastalığı, kulak iltihabı, hıçkırık, baygınlık ve göz hastalıkların biri veya birkaçı görüldüğünde diş fırçalamaktan kaçınılırdı. Bu ağaç dalları diş temizliği için toz halinde kullanılacaksa bal, uzun biber veya taze zencefille karıştırılıp uygulanırdı (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:22-23; Wise, 1867, C.1:299).

Ağız ve dişlerde kalan kötü kalıntı ve tartarların düzenli olarak temizlemesi; ayakların kokmasını engellemek için bakım yapılması, burun, kulak, göz, üretra ve anüs bölgelerinin de iyice temizlendiğinden emin olunması gerektiğini söyleyen Vāgbhaṭa bunun için de günlük yıkanmanın ihmal edilmemesini öğütlemiştir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:28).

Burun sağlığı için hergün biraz *kolza çekirdeği yağı* damlatılması önerilirken bunun ağızın tatlanmasını, sesin düzelmesini sağladığı ve saçın ağarmasını engellediği düşünülmektedir. Beyaz antimon, bir kurşun veya çinko kalemle göz konjunktivana sürüldüğünde gözün güzelliği ve görme kalitesinin arttığına inanılır ve Sindhu dağlarında bulunan *siyah antiomonun* (Sb) ise rafine edilmeksizin kullanılabilceği, tahriş ve yanıkları giderdiği, burun ve göz yaşı akıntısına son verdiği söylenirken; ateşi olan,

yorgun veya tok kişinin gözüne antimon uygulanmasından kaçınılması gerektiği tavsiye edilmiştir (Jee, 1896:60).

Kişinin güçlü, temiz, güzel ve sağlıklı olabilmesi için saç, sakal ve tırnaklarını temiz tutması, uzamasını beklemeden düzenli olarak kesmesi ve her elli günde bir saç traş yapmasının sağlıklı bir uzun yaşam ve beyin zindeliği için önemli olduğuna inanılırdı. Dört günde bir sakal traş olan erkekler, yüz haricindeki kılları da 5-10 günlük periyodlarla aldırırdı. Saç traşını berberde yapan erkekler ise berberin başa uyguladığı masajın sinir sistemi üzerinde yatıştırıcı bir etki yaptığını dile getirmişlerdir. Son olarak da Antik Hint'te şampuanlama alışkanlığı olduğu bilinmekte ve özellikle erkeklerde, lüksün bir emaresi olarak görülmekteydi. Kadınlara, hem cinsi tarafından masaj ve şampuan yapılırken erkeklerde böyle bir sınırlama görülmemektedir. Kişinin ayna karşısında saçlarını tarakla düzeltmesinin hem teninin nefes almasına hem de uzun yaşamasına katkı sağladığı, burun içindeki kıllarını aldırmasının ise gözün görme gücünü zayıflatacağı düşünülendiğinden olabildiğince burun kılı almaktan kaçınılmıştır (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:28; Wise, 1867, C.1:299; Jee, 1896:60,71).

4.2. YIKANMA

Antik Hint toplumunda hergün yıkanma anlayışı hijyenin yanı sıra dini bir vecibeydi. Bundan dolayı günlük yıkanmak yaşamlarında önemli yer tutardı. Vāgbhaṭa, yıkanmanın egzersizler sonrası yaşanan güç kaybının yerine getirilmesinde önemli olduğunu, insanın iştahını açtığını, kuvvet ve coşkunluk vererek yorgunluğunu giderdiği, cinsel gücü yenilediği, susuzluk, yanma hissi,

kaşıntı, maddi-manevi (günah) kirliliği giderdiği ve uzun bir yaşamın anahtarı olduğunu vurgulamıştır (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:26). Dikkat edilen hususların başında yemekten hemen sonra banyo yapılmamasıdır. Soğuk suyla yıkanmanın insanı kan hastalıklarından koruduğuna, ateşli iltihaplanmalar, mental rahatsızlıklar için faydalı olduğuna ve kirliliği temizlediğine inanılsa da genel olarak ılık su tercih edilirdi. Aşırı sıcak suyun ise göz ve deri tahrişine sebebiyet verdiğini düşünüyorlardı. Sıcak ve ılık mevsimlerde soğuk suyla yıkanmanın gözün görme gücünü artırdığını fakat kış mevsiminde insanın iç hararetinin ve dolayısıyla hıltların dengesini bozduğunu, safra ve kan unsurlarını yükselttiğini bildiklerdiklerinden soğuk mevsimde sıcak suya yönelmişlerdir. Sıcak suyu ılıtmanın da birtakım kuralları vardı. Buna göre su ılıtılacaksa sıcak su soğuk suya eklenir; soğuk su sıcak suyun üzerine eklenmezdi. Gerekçesi açıklanmasa da uygulama bu şekildeydi. Kişi yıkandığında havluyla kurulanır ve uygun elbiseler giyerdi. Kişide sıtma, kulunç, yüz felci, üşüme, ishal, hazımsızlık, karın şişmesi, göz-ağız-kulak rahatsızlığı varsa yıkanmaması tavsiye edilirdi. Kirli elbiselerin vücudu tahriş edip hastalık yaydığına inanılır ve temiz, renkli, süslü ve çiçekli elbise giymeye özen gösterirlerdi. Hintliler dinsel yasaklamadan dolayı ne evde ne de hamamda çıplak şekilde yıkanmazdı. Soğuk havalarda vücuda *safran*, *sandal* (koca yemiş ağacı) ve *kara aloe*; yazın *koca yemiş macunu*, *kâfur* ve *vetiver yağı* (*Andropogon muricatus*); yağmurlu mevsimde ise *sandal*, *safran* ve *misk* sürülürdü. Kadınlar yıkandıktan sonra göz kapağının köşesine *sürme* çekerlerdi (Wise, 1867, C.1:299-301; Jee, 1896:63-64). Kişiler koltuk altı kokusuna ve

Şekil 2: Yıkanmada Soğuk ve Sıcak Su Kullanma Stili

temizliğine karşı da gerekli hassasiyeti göstererek toplum içinde güzel görünmeyi amaçlamıştır (Vātsyāyana, 2012:22).

Çok sıcak suyla yıkanma ise hamam daha ziyade bazı hastalıkların tedavi edilmesinde kaplıca etkisi verilmesi amacıyla yapılmaktadır. Sıcak su ve şifalı bitkilerle yapılan buhar banyoları ağrıların giderilmesinde aktif rol oynamaktadır. Hastalar, içi sıcak suyla dolu topraktan yapılmış büyük bir kaba alınıp vücutları yağla iyice ovulur. Ağrı hissedilen bölge sıcak su buharına tutulup *neem ağacı* yaprağı gibi bitkisel yakılar ağrıyan bölgeye tatbik edilir ve acısı dindirilmeye çalışılırdı. Aynı zamanda bir tüp yardımıyla buhar istenilen bölgeye ulaştırılırdı. Soğuk kaynaklı hastalıkların tedavisinde ısıtılmış bandaj, kum veya tuz filesiyle ağırlı noktaya dokunarak müdahale edilirdi (Wise, 1867, C.1:300).

4.3. EGZERSİZ

Antik dönem Hint toplumunda bireyler toplumsal hijyen ve sağlık kurallarına uymanın yanı sıra kişisel bakımlarına da son derece önem verirdi. Sağlıklı yaşamın kurallarından olduğuna inandıkları diyet ve rejimlerine sıkıca bağlı olup sağlık için hangi ürünlerin tüketilmesi gerektiğini iyi araştırdı. Bu konuda yazılmış reçete ve terkiplere göre kendilerine bir yol haritası çizerlerdi (Wise, 1867, C.1:298). Sağlıklı kimse hayâtîyetinin devamı ve iyi bir yaşam için kişinin zihninin açık ve berrak olduğu *Brahma mahurta* (03.00-06.00) vakitlerinde uyanıp bilgi (brahmatik bilgi) edinmesi tavsiye edilir. Beden sağlığına önem veren kişi hayat akışına uyarak sabah erkenden uyanır (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:22). Sağlıklı bir hayatın devamı için günlük egzersiz yapmaya özen gösteren Hintliler, bu hareketlerini silindirik abanoz çubuklar üzerinde yaparlardı (Megasthenês, 1877:70). Astım, verem ve göğüs hastalıklarına müptelâ kimselere ise egzersiz kısıtlaması olduğu görülmektedir. Bunu yanı sıra akşam yemeği ve cinsel ilişkiden sonra egzersiz yapmaktan kaçınılırdı. Fiziksel egzersizlerin yanı sıra, yağlı kremlerle ayak tabanları, baş ve kulaklar başta olmak üzere vücudun tümü nemlendirilirdi. Bu uygulamanın vücut yorgunluğunu giderdiği, rahat uyku sağladığı, deriyi yumuşatıp canlandırdığı ve hastalıklarından koruduğu, saçı gürleştirdiği, vücut direncini artırdığı söylenerek bunun uzun yaşama katkı sağladığı düşünülmüştür. Aynı zamanda kol ve bacaklarına yağ sürüp, rutin egzersizleri uygulayan bir kişinin hastalıklardan korunmuş olacağını dile getiren hekimler, inancın bir ritüeli olan günlük yıkanmanın önemine dikkat

çekmişlerdir. Ayrıca yemekten önce bitkisel özlü kulak losyonu ile, güneş batımından sonra ghee içerikli losyon sürülürdü (Jee, 1896:61-62).

4.4. YEMEK

Suśruta, gıdayı bedenin ayakta kalmasının teminatı olarak görür. Bunun yanı sıra, yenilen yemeğin tene renk verdiği, albüminleri (ojas) etkilediği ve bütün yemeklerin 6 tattan meydana geldiğini söyler. Buna rağmen herbir gıdanın tekil veya iç içe geçmiş tatlarının olabileceğini; bunların kendine özgü tatlarına, yararlı özelliklerine, etkilerine, tepkisel veya kimyasal dönüşümlerine bağlı olarak vücudun temel yapısını etkileyerek humorların dengesini artırır veya azaltır. Besinin, Brahma ve diğer tanrıların dahi ilksel kökenin sebebi olduğu ve gıdasız yaşamın imkânsız olduğunu dile getirir. Gıda gelişmenin, büyümenin ve organik olarak sağlıklı yaşamının kaynağı olan gıda duyu organlarının gelişmesini sağlar ve onların hareket alanını yönlendirir (Suśruta, 1907, C.1:469). Antik Hint hekimlerinin gıda üzerine yaptığı açıklamalar, özellikle de fayda ve zararları ile yenilebilir gıdaları tek tek saymaları bu konuya verdikleri ehemmiyetin önemli bir göstergesidir. Gıdaların yanı sıra beslenmenin vakitleri ve ölçüleri konusunda verdikleri bilgiler doğrultusunda bir sofraya kültürünün geliştiği söylenebilir. Buna göre bir günde kuşluk, ikindi ve gece olmak üzere üç öğün olarak uygulanan yemek sistemleri vardır (Vātsyāyana, 2012:22) Bunun yanı sıra iki öğün beslenmeye de rastlanmaktadır. İki öğün anlayışında sabah öğününün saat 09.00-12.00 arası; akşam yemeğinin ise 19.00-22.00 arasında olduğu görülmektedir. Yemek öğünleri umuma açık yerlerde değil de doğanın sadeleştiği olan özel yerlerde veya evde yenilmesi tavsiye edilirdi. Akşam yemeğinde oturulan yerin sağına bakır veya toprakta yapılmış su dolu bir sürahi ve bardak konulurdu. Diğer sofraya malzemelerinin kristal veya mavi taş olanları makbuldü. Yemek salonunun girişinde iştah artırmak ve boğazı temizlemek için kaya tuzu ve taze zencefil konulurdu. Nar, şeker kamışı gibi meyveler yemekten önce yenilir, yemekten hemen sonra tüketilmezdi. Yemeğin başlangıcında terayağlı ve katı gıdalar, ortasında yumuşak ve sonunda sıvı yemekler tüketilir, öncelikle tatlı akabinde tuzlu ve asitli nihayetinde acı ve ekşimsi gıdalar tercih edilirdi (Jee, 1896:64-66). Suśruta öncelikle lezzetli yemeklerden başlanmasını ve bu tip yemekleri ard arda yemeyi tavsiye etmektedir. Ona göre damak önce tatlıyı algılar ve ardı sıra gelen tatları aynı oranda algılayamaz. Bu durumun önüne geçip her lokmadan lezzet alabilmek için ise ağzın suyla

aralıklarla çalkalanması gerektiğini ve hafif gargarayla da yemeğin lezzetinin anlaşabileceğini söylemiştir. Sıvı besinlerden az miktarda tktilmesini, kuru yiyecekler (kek vs.), uyumsuz besinlerin (süt-balık gibi) uzun süre midede sindirilemediklerinden dolayı sindirim fonksiyonlarına zarar verdiğini söyleyen Suşruta, iştahı olmayan birine verilen ağır yemeğin de benzer etki yaptığını dile getirmiştir. Benzer şekilde düzensiz beslenen, bilerek doğal dürtülerini baskılayan (idrar yapmama vs.), gündüz uyuyan, geç uyuyan, yemeği abartan kişilerin yanı sıra kıskançlık, öfke, sinir, a gözlülük, huysuzluk gibi faktörlerden arınamayan kimselerde de sindirim düzensizliği ve hazımsızlık yaşayacağını bildirmiştir (Suşruta, 1907, C.1:561, 563-564).

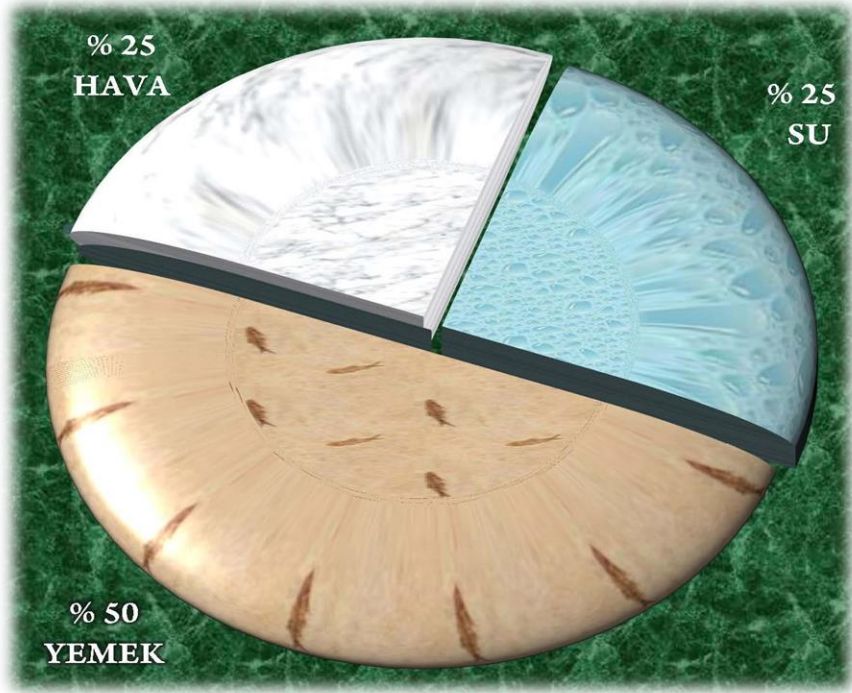
Rutin bir günde bazı insanlar kahvaltıdan sonraki vakitlerini değişik kuşların konuşma eğitimi üzerine harcar, bireyler, daha sonra horoz ve koçların dövüş talimlerini yapardı. Daha sonra ögle uykusuna geçer ve uyandıktan sonra ikindiye kadar vaktini dost ve yakınları ile geçirir sonra da orta gn yaparlardı. Nihayetinde akşam yemeği yenilir ve bir takım sosyal faliyetlere iştirak edilirdi (Vtsyyana, 2012:22). Özellikle kahvaltı diyebileceğimiz ilk gn dışındaki yemeklerinde taze et yemeye dikkat eder ve yeni haşlanmış pirinç tktilirdi. Ayrıca taze tereyağı tkilmeye zen gösterirlerdi (Wise, 1867, C.1:298). Tercih edilen çok sayıda et ve pirinç türü vardır. Tercih edilen şali tipi pirinçlerin en makbul *lohitaka* adıyla bilinen kırmızı trleriydi. Suşruta'ya göre pirinç türleri potansiyel özellik olarak tatlı, soğuk olup kolayca hazmedilebilir özelliğiyle bağırsakları yumuşatıcı ve kabızlık önleyici etkisi vardır. Ayrıca pittayı bastırarak vayı ve kapha unsurlarını yükseltir. Hafif ve g veren pirinç, gaita azaltıcı, humor dengeleyici, diüretik, soğutucu, cilt ve ses güzelleştirici, iyi dezenfektan bir antitoksiktir (Suşruta, 1907, C.1:471-472). Tercih edilen etler ise tercih sırasına göre *su canlıları*, su çevresinde yaşayan bufalo, zebra, fil, gavaya, ruru, kızıl geyik, tek boynuzlu geyik, yaban domuzu, gergedan, yabani inek gibi *bataklık hayvanları*; at, sıđır¹⁴¹, boğa, deve, keçi, koyun, at, *evcil köy hayvanları*; geyik, dağ keçisi, tavus, kuş türleri gibi *ykseklilerde ve ormanlarda yaşayan hayvanlar* şeklinde tasnif edilmiştir (Suşruta, 1907, C.1:480, 486-

¹⁴¹ Evcil hayvan gurubu içerisinde yer alan sığır eti kutsal-yasaklı olmasına rağmen Suşruta'nın yenilebilecek etler listesinde yer aldığı görülür. Kutsal sığır etinin soğutucu özellikte olduğunu söyleyen müellif bunun nefes darlığına, nesleye, öksürüğe ve hummaya karşı faydalı olduğunu bildirmiştir. Bkz. Suşruta, 1907, C.1:486-487

488). Muhtelif hayvan etlerinin yanı sıra sadetereyağı olan ghee de hem mutfakta hem de tıpta sıkça istifâde edilen başlıca hayvansal ürünlerdendi.

Şekil 3: Bir Öğünde Midenin İdeal Doluluk Oranı

Yemekten sonra mutlaka Takra denilen suyla karışık işlenmiş süt içilir ve yemek aceleyle yenilmezdi. Çok yemenin zararlı olduğu düşünülduğünden boş midenin yarısı yemek, geriye kalan yarısı su ve boşluk olacak şekilde doldurulurdu. Bkz. Şekil 3.

Yemek öncesi ve sonrası su içilebilirken, öncesinde içilen suyun sindirimi geciktirdiği ve kişinin zayıflamasına neden olduğu, sonrasında ise şişmanlamaya sebebiyet verdiği söylenmektedir. Susamış birisi susuzluğunu gidermeden yemeğe başlamamalı, aç olan ise açlığını gidermeden su içmemelidir. Aksi takdirde ilk ihmalin tümör, ikinci ihmalin ödeme sebebiyet verebileceği söylenmiştir. Akşam yemeğinin sabit saatlerde olmasını ve ocakta pişirilen yemeğin tekrardan ocağa konulup ısıtılmamasının yanı sıra, yediği gıdanın doğallığından emin olunması istenmiştir. Yemek sonunda Agni¹⁴², Agastya ve Vadavanala'ya istekler yöneltilir ve: “Yediğim gıdaları sindirmeme

¹⁴² Daha önceki dipnotlarda Rigveda metinlerinde tanrı olarak bilinen Agni ile ilgili aktarımlar verilmişti. Burada Agni'nin tüm hastalıklar üzerinde iyileştirici bir güce sahip olduğu, insanları zenginleştirdiği, bazı zehirli ağaç dallarının diz ve topuklarda oluşturduğu ödeme (vandana) karşı reçeteler sunduğu ve bundan dolayı kâhinlerin ona dua ettiği söylenmiştir. Ayrıca Athervaveda metinlerinde Agni'ye yönelik: “Sen hekimsin, sen tıp sanatının uygulayıcısın! Sana insanları, inekleri ve atları bahşedeceğiz. Sen kalplerini rahatlat, hastalıklarını gider ve yükümlülüklerini devam ettirmeleri için onları yaşat” yakarılarından bahsedilmektedir. Bkz. Varier, 2005:45.

ve bana faydalı olmasına yardımcı ol! Beni tüm hastalıklardan kurtar” şeklinde duada bulunulurdu. Ağzın kokmasını engellemek için de baharat ve aromatik terkinin yanı sıra *aloe* ve *betel biberi* (Piper betle) çiğnenirdi. Ağzın ferahlığı ve sesin güzelleşmesi adına *betel biberi yaprağı*, *Hint helvası otu*, *betel cevizi*, *ıhlamur*, *kakule*, *karanfil*, *Hindistan cevizi* ve isteğe göre diğer baharatlarla belli oranda karıştırılarak macun haline getirilirdi (Jee, 1896:67-68). Susruta ise sindirim gerçekleşirken ve biterken pitta unsurunun etkisinin devam edip kaphanın yeme eyleminden sonra hızlıca yükseldiğini belirterek, yemekten sonra dengenin sağlanması için ekşi, keskin, bitter tatların yenilmesinin yanı sıra, Hindistan cevizi, kâfur, areca cevizi ve betel yaprağından yapılmış terkinin sigara misali içmeyi tavsiye etmiştir. Yemekten sonra kişinin üzerindeki ağırlığı gidermesi için, bir müddet “krallar gibi” dinlenip yüz adım attıktan sonra sol tarafı¹⁴³ üzerine uzanması tavsiye edilmiştir. Böylece Yemek boyunca ve sonrasında kişinin güzel manzara, hoş ses, koku ve yumuşak dokunuşlardan hoşlanacağını söyleyen Suśruta, bu unsurların sindirime de faydalı olduğunu; kaba, gıcırtilı ses, kahkaha, kötü manzara ve kokuların, iyi pişmemiş yemeğin kişinin zevkini kaçırıp kusturmasına sebep olabileceğini söylemiştir. Yemek sonrasında kaçınılması gereken davranışlara da değinen müellif dinlenmenin uzatılmamasını; güneşlenmekten, sıcaktan ve hamamdan, yüzmeden, seyahat etmekten, araç sürmekten kaçınılmasını tavsiye etmiştir (Suśruta, 1907, C.1:562).

Suśruta'nın yemeğe dair vurguladığı temel bazı maddeler ise şu şekildeydi:

- Ancak iştahla yenen yemeklerin zevk verdiği
- Kişinin mizacına uygun yenilen yemekler kişiyi rahatsız etmeyeceği
- Hafif besinlerin kolay sindirildiği
- Acele etmeden yenen besinlerin kolay sindirildiği
- Yumuşatıcı besinlerin vücuda canlılık verdiği
- Sıvı/akışkan yapılı besinlerin mide asidine ihtiyaç duymadan emildiği söylenmekte, yemek vakti gelmeden, iştah olmadan ve uygunsuz vakitlerde

¹⁴³ Daha kolay bir sindirimin yanı sıra, sindirim rahatsızlığı olanlara tavsiye edilen *sol taraf üzerine uzanma* şeklindeki ayurvedik yöntemin kişiyi rahatlattığı dönemin Hintli hekimleri tarafından da onaylanmıştır. Bu egzersiz, yemek faslını tamamlayan kişilerin biraz kendine gelebilmesi için tavsiye edilmiştir. Buradaki tavsiye gece uykusu için söylenmemiştir. Tıbb-ı nebevîde ise gece uykusu sırasında *sağ tarafına yatma* tavsiyesi söz konusudur. Bu tavsiyenin, gece boyunca sol tarafta bulunan kalp ve midenin baskılanmasını engellemek amacıyla verildiği dile getirilmektedir. Gerek sol gerekse sağ cenah üzerine yatmanın fayda veya zararlarından bahsetmekten ziyade, bu konudaki tartışmaların modern dönemde dahi devam ettiğini belirtmekte fayda vardır.

yenilmemesi tavsiye edilmiştir. Ölçülü beslenmenin kusursuz bir sindirim ve vücudun temel bileşimlerinin normal işleyişi için faydalı olduğu; aksi durumların ise birçok hastalığa davetiye çıkarıp bazen ölüme bile sebebiyet verdiği söylenmiştir (Suśruta, 1907, C.1:558-559).

Antik dönem Hint mutfak ve yemek kültürüne dair veriler özetlenecek olursa ölçülü (mutedil) beslenme, uygun yer ve vakitlerde yeme, yemek üstüne yememe, yemekten önce tatlı ve meyve ile başlama, sindirime yardımcı hafif besinler tüketme, kaliteli mahsullerden pişirme ve mümkün olduğunca en hafif et listesini takip etme gibi kurallarla ön plana çıktığı görülür. Saray mutfağına bakıldığında hem yemeklerin hem de servis kaplarının lüks olduğu ve yemek boyunca krala eşlik eden bir hekimin varlığından söz edilebilir. Bu hekim daha önce bahsedilen zehir kontrol hekiminden farklı bir kişi olup, daha ziyade sofraya teşrifâtı ve yemekleri yeme sıralamasını tayin eder.

4.4.1. Saray Yemek Teşrifâtı

Halkın mutfak ve yemek kültürünün yanı sıra sarayın da yemek kültürü vardı. Saray mutfağında dikkati çeken en önemli unsur ise yemeğin yanı sıra, sunu kaplarının cins ve kimyevî özelliklerine göre tasnif edilmesiydi. Sarayda yemek yemenin ötesinde yenilecek kabın da ehemmiyetli olduğuna değinilerek, kabın kimyevî özelliğinin bazı organlara, hastalıklara ve humorların dengesizliğine karşı faydaları¹⁴⁴ açıklanmıştır. Bu faydalardan istifâde etmek için krala ghee ile kızartılıp baharatlanmış et *pariśuška* ve bir tür et sosu olan *pradigdha-māṃsan*ın altın tabakta; gheenin çelik kapta (*kāntaloḥa*); pirinç ve yulaf ezmesi gibi mahsullerden yapılan *peyā*, çorbalar ve et suyu gümüş tasta; süt bakır kaplarda; baharatlı sos *kaṭvara* ve *khara* taş çömlekte; bütün meyve ve şekerlemelerin ise yaprak; geriye kalan içecekler, şaraplar ve likörlerin topraktan mamul bardaklarda; *sāḍava* ve *şaṭṭaka* gibi tatlıların cam, kristal veya kedigözü taşından mamul kaplarda sunulduğu görülmektedir. Aşçı kral için hazırladığı tüm kapları süslü ve işlemeli siniye

¹⁴⁴ Suśruta'ya göre altının tatlı ve hoş bir tadı olup tonik ve eliksir işlevi görür. Tridoşanın bozulmuş dengesini düzene sokar. Potansiyel olarak soğutucu ve antitoksik olup gözün görme kuvvetini artırır. Gümüşün asidik bir tadı olup potansiyel olarak serinleticidir. Parlak ve yağlı bir görünüm sunar, müşhil etkisi yapar, pitta ve vayu unsurunun negatif etkilerini kırar. Bakırın tatlı ve büzücü bir tadı olup sıvılaştırıcı ve soğutucu etkene sahip bir müşhildir. Hint çan metalı olarak bilinen pirinç (*kāṃsya*) madesinin acı tadı *kapha* ve vayu unsurlarını bastırıp sıvılaştırıcı bir rol üstlenir. Gözün görme gücünü artırır. Vayu üreten demir potansiyel olarak soğutucu olup susuzluğu yatıştırır, pitta ve *kapha*nın bozulan dengesini bastırır. Tuzlu olan çinko ve kurşun ise sıvılaştırıcı ve aşındırıcı özelliğe sahiptir. İnci, mercan, pırlanta, safir, kedigözü taşı (*vaiḍūrya*) ve kristallerin de gözün görme gücünü artırdığını, potansiyel olarak da soğutucu olan bu maddeler antitoksik, sıvılaştırıcı ve aşındırıcı bir etkiye sahiptir. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:530-531.

dizdikten sonra özellikle de pişirmiş olduğu pilav ve kuzu çevirmeleri temizlik açısından gözden geçirmesi gerekirdi (Suśruta, 1907, C.1:556). Her türlü tatlı, şekerleme ve kuru yiyecekler kralın sağına; çorbalar, et suyu, likörler, süt, peyā, khada-yūṣa (çorba)'nın soluna; şeker pekmezi, rāga-shādava ve satakalar ise tepsinin ortasına gelecek şekilde ayarlanırdı. Saray hekiminin bu zengin kral sofrasına dâhil olmasını tavsiye eden Suśruta, zeki bir hekimin çiçeklerle süslenmiş güzel, ferah kokulu bir salonda kıymetli taslarda servis edilen ve tam kıvamında olan bu yemekleri kaçırmamasını söylemektedir. Krala nezaret eden hekim, krala önce tatlı, sonra sırayla asidik, tuzlu, acı ve geriye kalan tatları önerir. Yemekten önce *nar* ve yemeğin her aşamasında humoral dengeyi sağlayan *amalaka* gibi meyvelerin yenilmesi önerilmektedir. Benzer şekilde nilüfer bitkisi sapı (*mrināla*), lotus soğanı (*viṣa*), lotusun kök kısmı (*śāluka*), kanda, şeker kamışı gibi drogların yemekten önce tüketilmesi tavsiye edilir. Daha sona sırayla peyā, haşlanmış pilav, diğer yemekler ve tatlıların sunulması gerektiği söylenirdi. Yemek yenilirken de rahat ve dik bir pozisyonda, yüksekçe bir yerde, acele etmeden yenilmesinin Āyurveda tıbbına uygun olduğu söylenmiştir (Suśruta, 1907, C.1:557-558).

4.4.2. Yemeğin Karakter Üzerindeki Etkisi

Antik Hint'te gıdaların insanın karakteri üzerindeki etkisi bilindiğinden gıda seçiminde dikkatli davranılmıştır. Özellikle de gıdaların guṇalar üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir. Evrendeki herşeyin nitelik olarak *erdem*, *karakter*, *liyakat* manalarına gelen 3 *guṇadan* (*traiguṇya*) meydana geldiği, bunların *sattva*, *racas* ve *tamas* şeklinde isimlendirildiği, her birinin kişinin karakteri üzerinde farklı etkileri olduğuna inanılırdı. Bu minvalde tüketilen herşeyin kalitesi ölçüsünde karektere yansıdığına inanılmıştır. Buna göre baskınlık yönüyle *sattva* tipi insanlar, sindirimi kolay, lezzetli, doyurucu ve besleyici olan saf gıdaları severler. Bu gıdalar insan ömrünü uzatır, gücünü ve mutluluğunu artırarak onu hastalıklardan korur. Hem damak tadına uygun hem de sağlık açısından faydalı olan bu besinler bedenini işleyişini kolaylaştırır. *Racas* tipindeki kimseler tuzlu, ekşi, acı, baharatlı gıdalara meyli eder ki bu gıdaların elem, rahatsızlık ve hastalık kaynağı olduğu düşünülmektedir. *Tamas* tipindekiler ise çok pişmiş, çürük, bayat ve artık gibi besin değeri ve tadını kaybeden gıdalardan hoşlanırlar. Belirsizlik ve karanlık prensibi üzerine kurulan *racas* tipi kimselerin durumu mevsimi gelmeden ya da mevsim dışı giyilen elbiselere benzetilir. Nihayetinde, saf ve doğal olmayan bu gıdaların beden sağlığını tehdit ettiği sonucuna varılır (Vyasa, 2014:98; Jee, 1896:68).

Gıdaların karakter üzerindeki bu etkileriyle sattva tipi kimselerin iyi huylu oldukları ve yaptıkları işlerde tanrı hükümleri çerçevesinde hareket edip menfaat odaklı olmadıkları; racas tipinin gösteriş için iş yapan ve karşılık bekleyen kimseler olduğu; tamas tipi insanın da özensiz olduğu, tanrıya verdiği armağanlarda işin ruhuna ve prensibe göre hareket etmediği, dualarını gerekli gıdalar sunmadan yapmaya çalıştığı yani ritüeli bozduğu söylenmektedir. Buradaki ideal hedef ise bedensel, dilsel ve zihinsel dengedir. Bu denge de daha ziyade sattvanın özelliklerine yaklaşıldıkça sağlanır. Meditasyonla desteklenmiş olan sattva kaynaklı irade zihni, duyguları ve yaşam soluşunu uyum içerisinde zinde tutan saf irade olarak görülmektedir (Vyasa, 2014:98-99,104)

4.5. PERHİZ (ĀHĀRA)

Antik Hint kültüründe perhiz ve buna yönelik reçetelerle ilgili detaylı bilgiye Suśruta, Caraka ve Vāgbhaṭa'nın eserlerinde ulaşmak mümkündür. Perhizin yanı sıra dinsel bir ritüel olarak oruç¹⁴⁵ tutulduğu bilinmektedir. Perhiz tipleri ve besinleri *katı, sıvı, yalanarak tüketilen (līḍha) ve çiğnenen gıdalar/keyif için özel tatlar (khādita)* olmak üzere 4 kısımda ele alınmıştır. İçerikler ayrıntılı incelendiğinde perhiz listeleri *tahıl*¹⁴⁶,

¹⁴⁵ Bîrûnî'ye göre Hintliler'in gönüllü olarak tuttıkları oruç manevî bakımdan ilerlemeye katkı sağlar. Aynı zamanda bir ibadet olup belli bir süre yemekten uzak durmak şeklinde uygulanır. Süresi ve uygulanması bakımından çeşitli oruç türleri vardır. Buna göre *upavāsa orucu* için kişi ilkin oruç tutacağı günü belirler. Orucunu kimin adına tutacağına ve kime yakınlaşmak (tanrı, melek vs.) istediğine kalben niyet eder. Daha sonra belirlenen günün öncesindeki öğle vakti yemek yiyip ağız bakımını yaptıktan sonra bir sonraki günün orucuna niyetlenir. Ertesi günün sabahı (oruç günü) ağız bakımını tekrarladıktan ve rutin ibadetlerini yaptıktan sonra eline aldığı bir miktar suyu etrafa saçarak saçılan yerleri kutsar. Bu sırada orucunu kime adadıysa onun ismini açıktan zikrederek ertesi güne kadar hiçbirşey yemeden orucuna devam eder. Ertesi günün ilk ışıklarıyla (güneşin doğuşuyla) ister orucunu açar, isterse kuşluk vaktine kadar devam ettirir. Bu oruç türünün dışında *kricchra, paraka, candrāyana* ve *māsavāsa* çeşitleri de vardır. Onlara göre oruç ibadeti ahirete yapılan bir yatırımdır. Bir kimse bütün aylarda aralıksız oruç tutup ancak senede 12 defa iftar ederse cenette 10.000 yıl kalır. Bu sürenin sonunda yeniden dünyaya geldiğinde ise şeref, mal-mülk sahibi bir ailenin çocuğu olarak doğar. Bkz. Bîrûnî, 2015:405-406.

¹⁴⁶ Diyetle başvurulanan başlıca tahıl ürünleri:Şāli cinsi pirinçler (*lohītaka, śāli, kalama, kardamaka, pāṇḍuka sugandhaka, śakunāhrta, puṣpandaka, puṇḍarīka, mahāśāli, śīta-bīruka, rodhra-puṣpaka, dīrghaśūka, kāñcanaka, mahiṣa-mastaka, hayanaka, dūṣaka ve mahā-dūṣaka*); Şaṣṭika cinsi pirinçler (*şaṣṭika, kanguka, mukundaka, pītaka, prāmōdaka, kākalaka, asana- puṣpaka, maha- şaṣṭika, cūrṇaka, kuravaka ve kedāraka vd.*); Vrīhi tipi pirinçler (*kṛṣṇa- vrīhi, śālāmukha, jatamūka, nandimūka, lāvāśāka, taritaka, kukkuṭāṇḍaka ve pāṭala*) ve alt kalite tahıllar kudhānya cinsleri (*kora- dūṣaka śyāmāka, nīvāra, śāntanu, varaka, todaparṇī, makundaka ve veṇuyava*); bunun dışında *mudga, vana-mudga, kalāya, makuṣṭha, masūra, maṅgalyā, caṇaka, satīna, tripuṭā, hareṇu, āḍhaki, māṣa, alasandra/rājamaṣa, ātmaguṭṭā, kākānda, āraṇya-māṣa, kulattha, vānya-kulattha, tilam, yava* gibi muhtelif çeşitli tahıl ürünleri; şimva susamları (beyaz, siyah, sarı ve kırmızı cinsler); saḥā tip fasülyeleri (mūlakṣimbi), kusumbha gibi tahıllar vardır. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:470-478.

*et*¹⁴⁷, *meyve*¹⁴⁸, *yeşillik/sebze*¹⁴⁹, *tıbbî bitkiler/çiçekler*¹⁵⁰, *yumrular*¹⁵¹, *tuzlar*¹⁵² ve *metal*¹⁵³ çeşitleri olmak üzere 8 ana başlıkta işlenmiştir. Her bir başlık altında da çok

¹⁴⁷ Diyetle yenmesinde mahsur görülmeyen hayvanlar genel olarak kara/orman (jāngala) ve su/bataklık (anūpa) hayvanları şeklinde ikiye ayrılmıştır. Jāngala hayvanları ise evcil, yabani kuş, yırtıcı, binek, geyik, vs. olmak üzere *Jaṅghāla* (geyik cinsleri), *Viscira* (yabani kuş cinsleri), *Pratuda* (nispeten evcil kuş cinsleri), *Guhāśaya* (aslan, kaplan, kurt, ayı, çakal vs.), *Prasaha* (kāka, kanka, kurura gibi av kuşları), *Parṇamrga* (maymun, sincap, misk kedisi/pūtiḡhāsa, fare gibi ağaçsıl hayvanlar), *Vileshaya* (yılan, firavun faresi gibi yer kazıcı hayvanlar) ve *Grāmya* (keçi, koyun, deve, at, eşek, inek gibi evcil hayvanlar) şeklinde 8 grupta incelenmiştir. Anūpa hayvanları ise denizde, nehirlerde ve bataklarda yaşayan canlılardan oluşmaktadır. Anūpa grubu da kendi içerisinde *Kulacara* (fil, bufalo, manda, domuz, kızıl geyik, gergadan gibi hayvanlar); *Plava* (kuş cinsleri/balıkçıl/yüzücüler), *Kośastha* (yumuşak kabukulu/dikenli hayvanlar), *Pādina* (yengeç, kaplumbağa, timsah vs. hayvanlar) ve *Matsya* (nehir ve deniz mahsulleri) şeklinde 5 değişik sınıfta tasnif edilmiştir. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:480-491.

¹⁴⁸ Diyetlerde sıkça başvurulan Phala-varga grubu olarak bilinen meyveler *dādima* (nar), *āmalaka* (amla), *kapittha* (bel meyvesi), *vadara* (kutsal Hint inciri), *kola- karkandū-sauvīra* (iğde-hünnap çeşitleri) *simvitikāphala*, *mātuluṅgā* (ağaç kavunu), *āmra* (mango), *āmṛātaka/āmṛāta* (yabani mango), *karamarda* (karaçalı meyvesi), *piyāla* (bir cins badem-chironji), *lakuca* (maymun meyvesi), *bhavya* (fil elması), *pārāvata* (kara ve beyaz abanoz meyvesi), *vetraphala* (vetra meyvesi/dışı bal kabağına benzeyen, beyaz kiraz ebat ve renginde), *prācīnāmalaka* (Hint eriği), *tintidikā*, *amlikā* (demirhindi), *nīpa* (kadamba meyvesi- çınar meyvesine benzer), *kośāmra* (Himalaya mangosu), *nāraṅga* (portakal) ve *jambīra* (limon)'dır. Bunların dışında çok sayıda meyveden bahsedilmektedir. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:497.

¹⁴⁹ Sebze ve yeşillik olarak adlandırılan bu grupta *puṣpaphala* (beyaz kabak), *alābū* (sukabağı), *kuṣmāṇḍa* (kabak), *kāḷindaka*, *śrīṇavrīta* (karpuz), *trāpuṣa*, *ervārūka* (kavun), *karkāru* (kış kavunu); *pippalī*, *marica* (biber), *śrīṅgavera* (kuru zencefil), *ādraka* (taze zencefil), *hiṅgu* (şeytantsi), *karavi*, *jīraka* (kimyon), *kustumburu*, *jambiraka*, *kālamāla*, *kuṭheraka* (fesleğen çeşitleri), *phanijjhakā* (küçük yapraklı fesleğen), *surasā* (kutsal fesleğen), *arjaka* (tatlı fesleğen), *bhūbhūstrīṇa* (kokulu bir ot), *sugandhaka* (gac meyvesi), *kāsamaraddka*, *kṣavaka* (şeytankırbacı), *kṣarapūṣpa* (kşara çiçeği), *śigrū* (Hint hıyarı), *madhu-śigrū* (moringa), *sarṣapa*, *gaṇḍīra* (Hint hardalı), *rājīkā* (hardal yaprağı), *kulāhala*, *benu*, *tilaparṇikā* (örümcek çiçeği), *varṣābhū* (Boerhavia procumbens), *citraka* (Seylan kurşunotu), *mūlakapotikā* (turp), *laśuna* (sarmısak), *palāṇḍu* (soğan) ve *kalāya* (bakla) gibi türler yer alır. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:510.

¹⁵⁰ Çiçek grubunda yer alan diyetik bitkiler *kovidārā* (bahunya ağacı/Phanera purpurea), *śaṇa* (Crotalaria verrucosa/bir çeşit kendir), *śālmali* (Bombax ceiba/pamuk ağacı), *vṛṣa* (Adhatoda vasica), *agastya* (Sesbania grandiflora), *madhu-śigrū* (Moringa oleifera), *karira* (Capparis aphylla), *nimba* (Azadirachta indica), *muṣkaka*, *arka* (Calotropis gigantea), *asana* (Terminalia tomentosa), *kuṭaja* (Holarrhena antidysenterica), *padma* (kutsal lotus/Nelumbo nucifera), *kumuda* (kırmızı cins lotus), *kuvalayā* (mavi cins lotus), *uptala* (beyaz lotus/Nymphaea alba), *sindhuvāra* (Vitex Negundo), *mallikā* (Arap yasemini/Jasminum sambac), *mālati* (İspanyol yasemini/Jasminum grandiflorum), *bakula* (İspanyol kirazı/Mimusops elengi), *naga*, *kunḡumum*, *campaka* (Michelia champaka), *kiṅṣuka* (Butea monosperma) şeklindedir. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:520-521.

¹⁵¹ Yumrular grubunda *vidārīkanda* (Hint sarmaşığı/Pueraria tuberosa), *śatāvārī* (Hint kuşkonmazı/Asparagus racemosus), *viṣa* (lotus tomurcuğu/Aconitum heterophyllum), *mṛṇāla* (mavi cins lotus/Nymphaea stellata), *śrīṅgātaka* (su kestanesi/Trapa natans), *kaśeruka* (Scirpus grossus), *piṇḍāluka/raktāluka* (mor yam-yer elması/Dioscorea alata), *madhvāluka* (tatlı patates), *hastyāluka* (Dioscorea hispida), *kāṣṭhāluka* (bir cins patates), *śāṅkhāluka* (meksika turpu/Pachyrhizus erosus), *indīvarā* (ebû cehil karpuzu/Citrullus colocynthis) ve *uptala* (beyaz lotus) gibi yumru ve tomurcuklar vardır. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:524-525.

¹⁵² Diyetle kullanılan tuz (lavana) çeşitleri *sāindhava* (pembemsi himalaya kaya tuzu) *sāmudra* (deniz/okyanus tuzu), *viḍa/biḍa*, *suarcala/sanchal* (siyah-kırmızımsı renkteki tuz), *kṛṣṇa* (siyah tuz), *kalābāg romaka/sambhar* (açık kahverengi kum şeklindeki toprak tuzu), *audbhida* (organik-fosil menşeli) ve *gutika* çeşitleridir. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:527; Caraka, 1949, C.5:207; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:102-103.

¹⁵³ Diyetlerde başvurulan metal tozları ve kimyeviler *altın*, *gümüş*, *demir*, *bakır*, *kurşun*, *pirinç*, *çinko*, *inci*, *mercan*, *pırlanta*, *safir*, *kedigözü taşı* ve *kristallerdir*. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:530-531; Caraka, 1949, C.5:7,497.

sayıda ürün çeşidinden bahsedilmiştir. Yemek konusu işlenirken bunların bazı çeşitlerinden bahsedilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:470,480,497,508,520,524, 527).

Hangi gıdanın ne zaman ve hangi durumlarda tüketileceği ise hekimlerin perhiz listelerine göre değişiklik göstermiştir. Caraka, kişinin yiyeceği yemeğin ölçüsünün mide ateşi ile ilgili olduğunu ve bu ölçünün kişiden kişiye göre değiştiğini dile getirir. Ayrıca tüketilen gıdanın sindirimi zorlamayacak özellikte olmasını, ağır gıdalardan kaçınılmasını gerek hafif gerekse ağır olsun gıdaların ölçülü olarak tüketilmesini tavsiye etmiştir (Caraka, 1949, C.5:27). Perhiz listelerinin olmazsa olmazlarından olan pilavın içinde taş olanından, uzun zaman önce pişirilmiş soğuktan, yeniden ısıtılmış, az pişmiş, sert, yanmış, parçalanmış, tatsız, kirli ve kalitesiz olanından kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır. Suśruta'ya göre perhizde ılımlılık ve mutedillik altın kuraldır. Perhiz için belirlenen saatin dışında beslenmenin bedensel *vayuyu* etkileyip sindirim ateşinin dengesinin bozulmasına ve sindirim sisteminin ciddi bir şekilde bozulmasına sebebiyet vereceğinden hareketle ölçünün yanı sıra vakitlere uymanın da önemine dikkat çekilmiştir. Mideyi de rahatsız ettiği söylenen vakitsiz öğünlerden dolayı, kişi bir sonraki öğüne karşı iştahsızlık ve isteksizlik duyar. Perhiz dışı beslenmenin kişiyi memnuniyetsizliğe ve nihayetinde zayıflığa sürüklediği dile getirilmiştir. Bu durumlarda yapılan aşırı beslenme bağırsaklarda tembellik ve gurultu, vücutta ağırlık, sancı ve bitkinlik hissine sebebiyet verir (Suśruta, 1907, C.1:559-560). Ayrıca yemek yerken hem yemekten lezzet almak hem de sindirim kanallarının tıkanmasını engellemek için yavaş yavaş tüketilmesinin faydasına dikkat çekilmiştir. Ancak bu şekilde sindirim sisteminin işlevini düzgün bir şekilde yerine getirebilir (Chakrabarty, 1983:575).

Kişiler beslenme sistemini mevsimsel olarak düzenlediği takdirde anormal bir dengesizlikle karşılaşmayacağını düşündüğünden bu konuda dikkatli davranmışlardır. Dönemin hekimleri de mevsimsel değişimlere bağlı olarak belli başlı reçeteler sunduğu görülmektedir. Vāgbhaṭa, kış ve bahar mevsimlerinde yağlı yemek yiyen güçlü kimselerin diğer mevsimlerde kapasitelerinin yarısı kadar¹⁵⁴ egzersiz yapmasını tavsiye ederken, normal ve zayıf kişilere az egzersiz verdiği anlaşılmaktadır. Egzersiz yaparken

¹⁵⁴ Kişinin yarı kapasitesi, alnında, burnunda, koltuk altı ve kol ve bacak eklemlerinde terleme ve ağızda kuruluk hissi derecesine göre tespit edilir. Bkz. Vāgbhaṭa, 2001, C.1:25.

ölçüyü kaçırmamanın önemine dikkat çeken müellif, egzersizde aşırıya kaçmanın¹⁵⁵ susuzluk, aşırı zayıflama, öksürük, ağır astım, kanama, tükenmişlik ve halsizlik, ateş ve kusma gibi durumları tetiklediğini, yorgunluğun ise vücudun tüm bölgelerine kokulu yağlarla yapılacak masaj (udvartana) ve yapılacak hamam keyfi (snana) ile giderilebileceğini söylemiştir (Vāgbhāta, 2001, C.1:25-26).

Caraka, hamur işi, şeker kamışı özü, süt gibi besinleri ağır kategorisine koyarken, şali ve sastika pirinci (kahverengi), maş fasülyesi, bıldırcın, antilop ve Kanada cinsi geyik, çil keklik ve tavşan etinin yanı sıra Hint sambar çorbası vb. gıdaları hafif yiyecekler kategorisinde değerlendirmiştir (Caraka, 1949, C.5:27). Tüketilen etin açıklanmasının yanı sıra tüketilmesinin sağlığa zararlı olduğu bazı etlerden de sakınılması gerektiği söylenmiştir. Bu etlerin başında kurutulmuş, çürümüş, ölü olarak elde edilmiş, zehirli bir yılan tarafından ısırılmış, zehir etkisi taşıyan bir cisimle kesilmiş, yaşlı veya çok küçük yaştaki bir hayvanın etinden uzak durulması gerektiği üzerinde durulmuştur (Chakraberty, 1983:571-572). Hem normal hem de perhiz listelerinde sindirmeden yeniden yememeye, miktarın ölçüsüne, bedenin dengesini bozacak hareketlerden kaçınılmasına ve perhizde mutedil olunmasına dikkat çekilmiştir (Vāgbhāta, 2001, C.1:26,28).

Perhiz uygulamalarının sadece halk için değil kral için de uygulandığı görülmektedir. Üstelik kralın perhiz listeleri hazırlanırken mekânsal ayrıntıdan görevlilere kadar birçok nokta incelikte düşünülmüştür. Öncelikle geniş, temiz ve berrak saray mutfağına şüpheli hiç kimsenin girmesine müsaade edilmezdi. Diyet listesini hazırlayan hekim, içeriklere istediği tat ve rengi verebilmek için tecrübeli aşçılar istihdam ederdi. Yetkisiz kişilerin hazırlanan malzeme ve yemekleri görmesi ve bunlara dokunması yasaktı. Bu içerikler temiz bir noktada iyi bir şekilde muhafaza edilip, anti-toksik ilaçlarla olası zehirlere arındırılırdı. Bunun yanı sıra arınmamış olası zehirlere karşı hekimin, yemeğin üzerine mistik-efsunlu su serpip, büyü ile tedavi içeren *ārthavan* metinlerinden bir *mantra* (kutsal metin) okuduğu görülmektedir (Suśruta, 1907, C.1:556).

¹⁵⁵ Vāgbhāta, gece uyumama, uzun mesafe yürüme, fazla cinsel münasebet, çok konuşmak, kahkaha ile ve çok gülmek gibi yorucu eylemleri fülle kavgaya tutuşup fili öldürmesine rağmen sarfettiği efordan ve aldığı yaralardan dolayı bitâb düşüp bir müddet sonra ölen kaplanın durumuna benzetmekte, bunlardan kaçınılmasını tavsiye etmektedir. Bkz. Vāgbhāta, 2001, C.1:25.

4.6. ANTİK HİNT'TE KADIN, EVLİLİK, CİNSEL HAYAT VE HAMİLELİK

4.6.1. Kadın

Kadın çoğu toplumda soyun devamı ve bereketin sembolü olarak görülmektedir. Antik Hint'te de kadına duyulan saygının yanında mükellef olduğu bazı sorumluluk ve yasaklamalar da mevcuttu. Ona duyulan saygının sembollerinden biri de meşhur Rāmāyaṇa Destanı'nda, Sita hakkındaki anekdotlardır. Anlatıma göre destanın kahramanı Rama, eşi Sita ile çeşit çeşit ağaç, çiçek ve göllerle kaplı Aśoka Koruluğu'nda gezinirken Sita'nın hamile olduğunu anlayarak eşine: “karnında çocuk taşıyorsun, söyle bana, senin için ne yapayım” diyerek ona olan sevgisini gösterir. Sita, cevaben Ganj Nehri kenarında bulunan ermişlerin yanına gidip, ayaklarına kapanmak ve onlarla bir gece geçirmek isteğini dile getirir ve eşi Rama da kabul eder (Valmiki, 2012:272-273). Antik Hint medeniyetinde bir kızın olgunluk devri yani 12-15. yıllara bastığı yıl aynı zamanda onun âdet geçirme devresidir. Âdet dönemindeki bir kadının kocayıyla cinsi münasebette bulunması kesinlikle yasak olup bu durumdaki bir kadının yatağı ayrılır ve kutsal *darbha* otundan yapılan hasır bir yatakta yatmasına müsaade edilirdi. Hasır yatakta kaldığı süre boyunca, âdetin biteceği güne kadar, kadının ağlaması, banyo yapması, yüksek sesle konuşması, tırnağını kesmesi, koşması, vücuduna yağ sürmesi ve soğuk havada dışarı çıkması yasaktı. Ayrıca bu durumdaki bir kadından pozitif şeyler düşünmesi, süt ve küçük taneli arpadan yapılmış besleyici ve zayıflatıcı gıdalar tüketmesi tavsiye edilir, yemekleri ise elle veyahut toprak bir kaba koyarak yemek durumundaydı (Vāgbhaṭa, 2001; 364). Bu kurallara uymadığı takdirde ileride doğacak çocuğun etkileneceği ve hatasının kefareti olacağı söylenirdi. Hayızlı kadının ağlamasının, çocuğun gözünün hastalıklı; vücuduna yağ sürenin çocuğunun cüzzamlı; gün boyu uyumasının çocuğunun içine kapanık ve uyusuk; gürültü ve yüksek sese maruz kalmasının çocuğun sağır; yüksek sesle konuşmasının ise çocuğun deli olmasına sebebiyet vereceğine inanılırdı (Jee, 1896:45).

4.6.2. Evlilik ve Cinsel Hayat

Hintlilerde evlenme ve nikâh akdi ise sosyal ve bireysel bir anlaşmadan ziyade kutsal bir gerekliliktir. Onlar için çocuk dünyaya getirmek, atalarının kendi üzerindeki bir borç ve isteğini yerine getirmek gibi algılanır ve böylece soyun devamlılığı sağlanır.

Aileye sormadan ve düğün için bir ayin yapmadan evlenme yetkisinin sadece krallara verildiği bilinmektedir. Halk için ise durum daha farklıydı. Yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi evlilik konusunda da kast kurallarının uygulandığı ve erkeğin sadece kendi kastından bakire bir kız alma hakkının olduğu görülmektedir. Evlendikten hemen sonra da çocuk beklentisi olur, çocuksuz bir evlilik hüsrarla devam eden bir birleşim gibi algılanırdı. Bazen eşler arasındaki yaş uyumsuzluğu, çiftlerin birinde veya her ikisinde bulunan kısırlık dolayısıyla döllenme meydana gelmeyebilirdi. Bu sorunları yaşayan çiftlere evlilik, cinsel ve bir takım kısırlık mevzularını da içeren ve MS. 2. yüzyılda yaşamış olan Vātsyāyana'nın, *Kamasutra (Kama-Zevk / Sutra-Kitap:Zevkin Kitabı)* adlı eseri tavsiye edilirdi. Bu eserde cinsellik ve iktidarsızlığa çare olması için birtakım doğal reçeteler sunulduğu görülür. Kāma kavramı genel olarak beş duyu organına zevk veren fiilerin bütünü olarak kabul edilir. Eserde aynı zamanda kadının erkeğine olan bağlılığının devamı için öğrenmesi gereken 64 sanattan bahsedilir. Bunların başında müzik, sihir-büyü bilgisi, dil yeteneği, adab-ı muaşeret, dövüş sanatı, yazı, dövme, kişisel bakım, ev bakımı ve kişisel süs eşyası üretme ve beden terbiyesinin yanı sıra parfüm ve güzel kokular hazırlayabilme, çeşitli meyve ve baharatlarla limonata ve serinletici şerbetler yapma bilgisi gelirdi (Vātsyāyana, 2012:5, 17-19, 27; Kālidāsa, 2005:19; Jee, 1896:74). Sevgililerinden ayrılmış kızlar, bahtları için aşk tanrısı Kāma'ya görkemli bir ok yapması için, filiz sapı ok gibi düz olan mango çiçeği sunduğu anlaşılmaktadır (Kālidāsa, 2005:103).

Megasthenês'e göre ise, Hintliler arasında çok eşlilik yaygın olup erkek, evlilik için kadının ailesiyle konuşup bir ücret mukabilinde kız ile evlenebilirdi. Bu ücret genelde iki çift öküz veya mukabil ücret şeklindeydi. Bazıları evlendiği kişiyi yardımcı veya hizmetli olarak istihdam ederken, bir kısmı "zevk" bir kısmı da "evini çocukla doldurma" gayesindeydi. Burada müellifin iddia ettiği ilginç bir aktarım da söz konusudur. Megasthenês evlenen kadınlar için, "eşleri onları iffetli olmaya zorlamadıkça, kadınlar fahişe olmakta beis görmezler" şeklinde ciddi bir iddiayla karşımıza çıkmaktadır (Megasthenês, 1877:71).

Upanişadlar'a göre bir kişi evlenmek için şansını artırmak ve isteğine varmak istiyorsa dolunay zamanı, yeniay zamanı, uğurlu burç zamanı gökte yarımday olduğu vakitlerde ateş yakar ve erimiş yağ ile sunu yaptıktan sonra:

“Sözünü kendime sunarım, şöyle şöyle! Shava!

Soluğunu kendime sunarım, şöyle şöyle! Shava!

Gözünü kendime sunarım, şöyle şöyle! Shava!

Kulağını kendime sunarım, şöyle şöyle! Shava!

Aklını kendime sunarım, şöyle şöyle! Shava!

Zekânı kendime sunarım, şöyle şöyle! Shava!”

Deyip önce dumanı koklar ve vücudunu erimiş yağla ovaladıktan sonra da sessizce öne çıkıp rüzgâra karşı konuşursa isteği yerine geldiğine inanılırdı (Upanişadlar, 2016:229). Güzel bir kısmet bulunduğu da “İki ol, ayrılmayın, bir ömür boyu birlikte kalın, çocuklarınız ve torunlarınızla birlikte egzersizler yapın, evinizde mutlu ve neşeli yaşayın” şeklinde tavsiyelerde bulunulmaktaydı (Atharvaveda Samhita, 2004, C.3:10). Genç bir eşle evli olmanın sağlıklarında ciddi bir dinçlik meydana getirdiğini düşünüyorlardı (Wise, 1867, C.1:298). Suśruta’ya göre evlilik yaşı erkeklerde en az 25; kadınlarda 12 olup ideal evlilik yaşınının kadınlarda 16 yaş üzeri olduğunu belirtmiştir. Nitekim 25 ve 16 yaş altı evliliklerde hamile kalan kadının sağlıklı çocuk doğuramayacağını ve fetüsün anne karnında ölebileceğini söylemiştir. Çocuk doğsa dahi ya erken yaşta öleceği ya da organ gelişimi ile ilgili sorunlar yaşayacağı bildirilmiştir. Benzer şekilde çok genç yaştaki kızla, zührevî hastalıkları olan bir kadınla veya engelli bir erkekle evlilik yapılmasına karşı çıkılmış, olası vakalarda ise çocuk yapmamaları yönünde telkinde bulunulmuştur (Suśruta, 1911, C.2:232-233; Singhal ve Patterson, 1993:152). Bunun yanı sıra evlenilecek kişinin fiziksel görünümü, genel sağlığı ve önceki cinsel tecrübeleri de tercih noktasında önemlidir. Bir erkek açısından bakıldığında kızın gizlediği sırrı varsa, burnu çarpık ve burun delikleri yukarıya bakıyorsa, kambur, seyrek saçlı veya kel ise, erkeksi bir yapısı var veya daha önce bir erkekle münasebeti olmuşsa, pasaklı, çirkin veya gulma hastası ise, isminin son harfleri “r” veya “i” ile bitiyorsa veya uğursuz sayılan 27 yıldızın birinin adını taşıyorsa onunla evlenilmezdi (Vātsyāyana, 2012:75). Yukarıda belirtilen yaş, hastalık ve engellilik durumu ihlali ile yapılan evlilikler sonucu kadının düşük yapabileceği ve sonrasında rahim, mesane, bel ve kasık bölgesinde ağrıyla seyreden birtakım şikâyetleri olacağı, bu şikâyetlerin giderilmesi için ise hastanın soğuk suyla yıkanması, vücuduna soğuk su serpilmesi ve tıbbî droglardan elde edilmiş yakılar tatbik etmesi önerilmiştir. Bunun yanı sıra *jivaniya grubu* droglarla beraber

kaynamış süt tavsiye edilir. Fetüsün rahimdeki beklenmedik hareketlerini yatıştırmak için de *uptaladi grubu* droglar ile süt önerilmiştir. Normal pozisyonunu bozan fetüs vakaları sırtta, yanlarda ağrı, yanma hissi, kan kaybı, karın şişmesi, idrar ve gaita baskılama belirtileri görülür. Bu durumda da benzer şekilde soğutma ve yatıştırma prosedürleri uygulanır. Bu vakalara karşı ise kaynamış süt, *mahā-sāha*, *ksudrasahā* (yabani kabak), *madhuka* (tatlı çiçek), *śuandamstrā*, *şeker* ve *bal* terkibi gibi tatlı içerikli reçeteler önerilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:233-234).

Sadece özel yaşama değil, günlük yaşama dair de çok sayıda kural oluşmuştu. Bunlardan biri de evlenecek ve evlenen kimselerin kuracakları evlerinin standartı ile ilgilidir. Sıhhi şartların da göz önüne alındığı bu standartların başında evin inşa edildiği alan gelmektedir. Biri iç, biri dış olmak üzere iki odalı bir plan çerçevesinde inşa edilen evin hem topluluğa hem de su kaynağına yakın olmasına özen gösterilirdi. Mahrem olarak kabul edilen ve içte yer alan ebeyen odasında işlemlerle süslü beyaz örtü ve yastıkların bulunduğu ortası alçak bir yatak ve ayrıca oturmak için bir divan bulunurdu. Bu divana oturulmayıp ayrı bir yerde oturulacaksa vücut ağırlığının diz ve topuklar üzerine verilmemesine dikkat edilmesi ya da topuklar üzerinde beklenen sürenin kısıtlanması yönünde tavsiye yapılmıştır. Divanın yanında bulunan tabure ise yağdân, buhurdân ve çiçek konulması içindi. Yine divana yakın bir yerde ise hijyen tasavvuruyla tükürük hokkalarının konulduğu bilinmektedir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:29-30; Vātsyāyana, 2012:21-22).

Evli çiftlerin mutlu pozitif enerjik olmaları ve sorunlardan uzak durmaları beklenirdi. Erkeğin bakımında ona yardımcı olan kadın erkeğin ayağını yıkar, sonra güzel kokulu tozlarla ovalardı. Odanın güzel kokması için eşinin önünde tütsüler yakar, önüne kaynatılmış şekerli süt, hindistan cevizi, safran, badem, içmesi için bir çeşit misk getirirdi. Ardından önüne *betel cevizi*, betel bitkisinin liflerine sarılı çeşitli baharatları bırakıp ellerini eşinin ayaklarına koyar ve dua eder. Cinsel münasabetten önce sandal ağacından elde edilmiş özel bir krem ile vücutlarını nemledirir, ağız kokusunu gidermek için betel yaprağı çiğner ve değişik bitki ve meyvelerden elde edilen özsular içilirdi. Cinsî münasabetten sonra ise yıkanılır veya el, ayak ve uzuvlar temizlenerek çorba, süt, şeker pekmezi gibi besinler tüketilir, pencere açılıp tekrardan uyunurdu. Erkek yatağına geçer fakat kadın ise çırayı söndürüp yatağını ayırarak başka yerde yatardı (Vātsyāyana, 2012:68; Jee, 1896:78-79). Fiziki bazı terfişatın dışında birleşme öncesi gebe kalmak ve

sağlıklı döllenme niyetiyle dinsel içerikli bir tören yapıldığı bilinmektedir. Çocuk sahibi olmak isteyen üst kast mensubu ebeveynin törenini rahip yönetirken; sūdra gibi alt kastlara mensup ebeveynlerin töreni tanrıya baş selamıyla eğilmek şeklinde sade ve kutsal ilahilerden yoksun bir seremoni şeklindeydi. Yapılan bu törenin dünyaya gelecek bebeğin geleceği açısından önemli olduğuna inanmışlar ve bu törende söylenen bazı nasihatleri uygulama noktasında gayretli olmuşlardır. Cinsel münasebetin, rahatsız edilmeyecek ve utanma duygusu yaşatmayacak تنها bir mekânda yapılmak istenmesi bebeğin karşılaşacağı düşünülen olası risklere karşı alınmış bir tedbirdir. Nitekim uygun şartlarda gerçekleşmeyen bir birleşmeden doğacak bebeğin karakter olarak *eve atılmış bir ateş parçası* kadar tehlikeli olacağına inanılmıştır. Bebeğin rengi, fiziksel özellikleri ve mizacı da ebeveynin sağlık durumu ve birleşme sırasındaki arzularının derecesine bağlanmıştır (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:364-365). Sağlıklı bir cinsel ilişki için birtakım kuralların olduğu görülmektedir. Genital organlar dışındaki uzuvlara (ağız, anüs, koltuk altı vd.) müdahale etmekten ve ilişki sırasında yaralanmaya sebep olabilecek dövme tipi davranışlardan (özellikle kafa ve kalp bölgesine), ağır yemekten sonra, isteksizken, açken, susamışken, tuvalet ihtiyacı varken, bedenen yorgun ve hastayken cinsel ilişkiden kaçınmaya özen gösterirlerdi (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:122). Bunun yanı sıra belirli bazı günlerde cinsel birleşmenin yasak olduğu görülmektedir. Kadının âdet başlangıcının ilk dört günü; haftanın 8, 14 ve 15. günleri; aile büyüklerinin ölümlerinin yıl dönümleri gecesi, yoga takviminin 17 ve 27. günleri; güneşin geçişi sırasında, güneş tutulması gibi önemli günlerde ve gündüzleyin yapılacak cinsel birliktelik yasaklanmıştır (Jee, 1896:76).

Tüm bu kuralları göz önünde bulunduran çiftler sağlıklı bir döllenme için uğurlu bir vakit seçtikten sonra erkek ghee içerikli besinler, süt ve haşlanmış pilav tüketip önce sağ ayağını atarak yatağına çıkar. Kadın da benzer şekilde susam yağı ve māṣa fasülyesi yiyerek eşinin yanına gider. Erkek, yatakta tanrılara: “Yüce *Tanrım, sen bahşedensin, sen hayatın kendisisin, heryerdesin. Dhātā, bana iyilikler ver! Vidhātā, bana ilahi ışık ver! Brahman, Brhaspati, Viṣṇu, Soma, Sūrya, Aśvinler, Bhaga, Mitra ve Varuṇa bana cesur bir erkek bahşedin!*” şeklinde dua ettikten sonra birleşmeyi tamamladıkları anlaşılmaktadır. Vāgbhaṭa, döllenmenin verimli olması için çiftlerin coşku ve aşk oyunları ile bağlanmasını, kadının sırt üstü yatıp yüzünün yukarıya bakması ve spermin yerleşmesine uygun pozisyonu alması gerektiğini söylemektedir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:365-366).

Antik Hint toplumunda meşru evlilik ve ilişkinin yanı sıra hastalık, fiziksel özellik, sosyal statü ve dini gerekçelerle kendisiyle cinsi münasebet kurulması yasaklanmış kadınlar vardı. Sağlık açısından bakıldığında cüzzamlı, deli veya hemcinsiyle münasebette bulunmuş bir kadınla ilişki yasaklanmıştı. Kadının aşırı beyaz ve siyah ten rengine sahip olması, rahatsız edici kokusunun bulunması, akraba, dost veya yönetici eşi olması ve kendini dine adayan bir kadın olması yasağı gerektiren diğer hususlardı (Vātsyāyana, 2012:31). Bunların haricinde yüzü yukarıya bakmayan, âdet döneminde olan, hoşlanılmayan (şeklen ve hareketleriyle), genital bölgesi kirli ve hastalıklı, obez veya sıska, loğusa veya hamile, eşinden başka biri, küçük yaştaki kız, yaşlı kadın ve hayvanlarla ilişki yasaklanmıştı. Öğretici, tanrı ve kralların mekânı sayılan ibadethanelerde, mezarlıklarda, kurban sunu yerleri ve limanlar ise cinsel ilişkinin yasak olduğu mekânlardandı (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:122).

4.6.3. Hamilelik ve Sonrası

Antik Hint hekimlerinin, zigot oluşum ve gelişimine odaklanan embriyoloji alanı ile ilgili birtakım bilgilere sahip olduğu görülmektedir. Sahip olunan bu bilgilere göre ruh (ātma, satva), kişinin geçmişteki eylemlerini harekete geçirmesiyle (itmesiyle) doşaların tesir edemediği ve saf halde bulunan meni (śukra) ve yumurtalık/ovum (artava) içine girerek embriyonun oluşmasını sağlar. Bu durum uygun bir şekilde birbirine sürtünüp ateş çıkaran iki tahta çubuğun kıvılcım çıkarması olayına benzetilmiştir. Embriyo, ettirgen güç ve beş unsurun (boşluk, hava, ateş, su ve toprak) etkisiyle şekil alır, daha sonra ruh unsuru ile anne karnında kademeli olarak gelişimine devam eder (Vāgbhaṭa, 2001:357-358). Doğacak çocuğun kalıtsal olarak ebeveynin özelliklerini taşıyacağı düşüncesi ebeveynlerin bu konuda daha dikkatli davranmalarını sağlamıştır. Bu durum gerek kişisel diyetleri gerekse de fiziksel ve mental kondisyonlarını bu çerçevede düzenlemelerini sağlamıştır. Dölleme için uygun zaman olduğuna kanaat getirildiğinde cinsel birleşme de meydana gelirdi (Chakraberty, 1983:588). Döllemeye uygun meninin beyaz renkte, yoğun, ağır, yağlı ve tatlı olduğu ve daha ziyade bal, safyağ veya susam yağına benzediği; uygun yumurtalıkların (artava) ise reçine (lak) özünü veya tavşan kanına benzeyen ve yıkandığında elbisede iz bırakmayan cinsten olduğu söylenmiştir (Vāgbhaṭa, 2001:362). Dölleme için en uygun zamanın âdet sonrası ilk 14 gün olmasını söylemelerine rağmen yine de bunun ilk 4 günü dışında kalan 10 günün (5. ve 14. günler) daha isabetli olduğunu dile getiriler. Başarılı bir dölleme için isabetli

görülen diğer zaman dilimleri ise günümüz modern tıbbında da üzerinde durulan âdet bitimini takip eden onbeşinci ve onaltıncı günlerdir (Jee, 1896:45).

Bir kadının hamile (garbhin/garbha) olup olmadığını anlamak için birtakım belirtilere bakıp anlamaları mümkün olabiliyordu. Fakat bundan önce kadının dikkat etmesi gereken hususlar genel olarak belirtilmiştir. Suśruta'ya göre bir kadın hamileliğin ilk anından itibaren hem bedenen hem de ruhen temizlenmeli ve arınmalıdır. Hamile kadın tertemiz beyaz elbiseler giyip, barışçıl ve yardımsever bir halde tanrılara, brahmanlara ve büyüklerine saygıda bulunmalı ve dini törenlere iştirak etmelidir. Bunun yanı sıra pasaklı, şekli bozuk (deforme olmuş) kişilerden; ürkütücü manzaralardan, kötü kokulardan, rahatsız edici seslerden; yavan, bayat, kirli ve geceleyin hazırlanan yemeklerden uzak durması; evden uzaklaşacak şekilde çok fazla yürümekten, ölü yıkama alanlarında gezmekten, *caita* (tapınak vs.) denilen ıssız mekânlardan ve ağaç gölgesinde dinlenmekten; cenine zarar verebilecek yorucu egzersiz, ağır yük taşıma ve cinsel ilişkiden kaçınması uyarısında bulunmuş ve vücuda sürülen yağlara (amalaki, Haridrā gibi.) ara verilmesi tavsiye edilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:216). Kaçınması gereken diğer noktalar ise oruç perhizi, besin değeri düşük gıdalarla diyet yapmaktan, az yemek yemekten, sindirimi zor gıdalar tüketmekten, çok ekşi ve acı tatlardan, içkinin ve etin her nevinden, gün boyu veya çok geç saatlerde uyumaktan, yanlış yatış ve oturuş pozisyonlardan, kırmızı elbise giymekten, doğal kanamaları zorla durdurmak gibi durumlardan kaçınması önerilmiştir. Nitekim tridoşa veya dış etmenler tarafından zarar gören veya incitilen bir hamilenin hangi bölgesi zarar görürse, karnındaki bebeğin de aynı bölgesinin benzer bir acı çekme hissi ile karşılaşılacağına inanılmaktadır. Hamilelik belirtilerine bakıldığında günümüzdeki bulgularla benzer şekilde halsizlik, sıkıntı, kaygı, kalçalarda uyuşukluk, boşaltım sisteminde düzensizlik, vajinal kanama, meme ucu (areola) ve dudaklarda renk değişimi ve koyulaşma, görünen dış tüylerde ve kaşlarda hormonal değişimler sonucu hızlı büyüme, iştahsızlık, kusma, hoş kokulara karşı bile rahatsızlık ve mide bulanması, tükürük salgısında artış, göğüste süt birikmesi ve vaginal kanalın genişlemesi gibi belirtiler gelmektedir (Singhal ve Patterson, 1993:150; Iyer, 1933:30-31). Spermiler rahim bölgesine yerleştikten sonra (yoni) ise kalp, göbek altı ve genital bölgede çarpıntı, akıntının kesilmesi, uyuşukluk, susama, bitkinlik ve ürperme gibi belirtiler görülür (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:366). Tüm bu belirtileri yaşayan bir kadının dinlendiği divan ve yatakların alçak ve yumuşak tutulması, üzerlerinin de yumuşak

minder ve yastıklarla donatılması gerektiği söylenmiştir. Hamilenin tatlı, lezzetli (gelişim için faydalı), iyi pişmiş yiyeceklerle beslenmesi, bu yemeklerin de iştah açıcı droglar ve sıvı içeriklerle bezenmesi tavsiye edilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:217).

Hamilelik boyunca istekleri karşılanmayan bir kadının çocuğunun kambur, cüce, sakat, zihinsel engelli, âmâ veya şaşî doğacağına ve Vayu'nun doğaüstü etkilerinin anne rahmine girerek çocuğu öldürebileceğine inanılırdı. Sırf annenin istekleri yerine getirilmediğinden dolayı çocuğun bu hastalık ve engellerinden dolayı acı çekerek hayatını yaşamak zorunda kalacağını düşündüklerinden dolayı bu konuda hassas davranılmıştır. Hamile bir kadın, kralı görmeyi arzu ederse çocuğunun çok şanslı ve bahtlı olacağına; ipek ve süslü takılar isterse çocuğunun da elbise ve takılara meraklı biri olacağına; Hinduizm'in önde gelen şahsiyetlerinden Sanyasins'i görmeyi arzu ederse çocuğunun dindar olacağına; yılan görmeyi arzularsa çocuğunun kıskanç biri olacağına; herhangi bir hayvanın, kuşun ve balığın etini aşeren annenin çocuğunun karakterinin bu hayvanların karakterine benzeyeceğine de inanılırdı (Iyer, 1933:32). Bu öngörülerin yanı sıra çocuğa muska takılmasının onu kötülüklerden kurtaracağına ve kral çocuğunda da asilliğini işaret eden disk şeklinde lekelerin olacağı yönünde inanışların olduğu görülmektedir. Bu durumu açıklayan örneklerden biri dönemin kralı Dushyanta'nın oğluna, kutsal bilgin Māriça tarafından, doğumu esnasında *aparācitā* adlı “şifalı otun” muska olarak takılmasıdır. İnanışa göre bu muska, çocuğun düşmesi sırasında ona yalnızca ebeveynin dokunabilmesi yetkisi vermektedir. Ebeveyni dışında herhangi birinin çocuğa dokunması halinde muskanın yılanı dönüşerek çocuğa dokunan kişiyi soktuğu söylenmektedir (Kālidāsa, 2005:96,127).

4.6.3.1. Bebeğin Cinsiyetine ve Sayısına Dair Öngörüler

Antik Hint toplumunda fetüsün cinsiyetinin bazı alametlerin ortaya çıkması sonucu kesin olarak bilinebileceği iddia edilmiştir. Bu alametler fiziksel, matematiksel ve tahmini bazı öngörülere dayanmaktadır. Doğacak çocuğun cinsiyeti ile ilgili olarak, âdet sonrası birleşimlerde gerçekleşecek döllenmenin 6, 8, 10 ve 12. gibi çift sayılı günlere tekabül etmesi fetüsün erkek, aksi durum kız olacağına bir işaret olarak sayılırdı. Bunun haricinde erkeğin sperminin (sukta) baskın geldiği durumlarda doğacak çocuğun erkek; kadının baskın çıkması (rakta) durumunda ise kız beklenirdi. Hem sukta hem raktanın eşit baskınlıkta olmasının, çocuğun iki cinsiyete de ait olmayan (hünsa) bir şekilde

doğmasına neden olduğunu düşünmüşlerdir. Kadının sağ göğsünün ağırlaşması, sağ gözünün sol güzüne nazaran genişlemesi, sağ uyluğun tombullaşması, rahmin yuvarlaklaşması, anne adayının neşeli ve parlak yüzü, mango ve nilüfer aşermesi rüyasında zambak ve lotus görmesi gibi işaretler bebeğin erkek olacağına yorulurken, kız bebek için tam tersi durumların geçerli olduğu, annenin oval bir göbeğe sahip olduğu ve hamilelik boyunca baygınlık, ürkeklik, sinirlilik hali, sakarlık, tez canlılık ve alt-üst/sağ-sol ekstremitelerde uyuşukluk ve halsizlik gibi yaşadığı söylenmiştir (Vāgbhaṭa, 2001:359; Jee, 1896:46-47; Iyer, 1933:32-33). İkiz çocuğa dair tahminlerde de ilginç ayrıntılara rast gelinmektedir. Vayu unsurunun etkisiyle meni ve yumurtalıkların parçalara bölünmesi çoğul gebeliğe, karnı ortadan bölen bir baskı, çizgi veya iz durumunun ise ikiz çocuğa delalet ettiği söylenmiştir. Kadının karnının bir tarafının çökmesi veya yarım küresel bir şekil alması rahminin tam döllenenmediğine ve iktidarsızlığa yorumlanırdı. Hamilelik işaretlerine ek olarak anne karnı ileriye doğru şişerek büyüyorsa çocuğun hadım olarak doğacağına yorulurdu (Vāgbhaṭa, 2001:359; Jee, 1896:47; Iyer, 1933:33). Âdet kanamasının ilk üç günü boyunca döllenenme sonuçlanan bir cinsel ilişkinin çocuğun ölü veya engelli doğmasına sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Lekeli veya kusurlu doğumun, hamilelik dönemi boyunca aşeren kadının isteklerinin yerine getirilmemesi ve ebeynin geçmişteki günahlarının bedeli olduğu söylenir. Doğacak çocuğun karakterini anne ve babasının cinsel temas öncesi diyetleri ve hareketlerinin belirlediği düşünülmektedir. Çocuğun göz ve ten rengi ise doğuma yakın bir zamanda baskın olan unsur ile ilişkilendirilmiştir. Baskın unsurun su olduğu durumlarda doğacak çocuğun ten rengi ve göz rengi açık, toprak olması halinde hem göz hem ten koyu olurdu (Singhal ve Patterson, 1993 :149-150).

Literatürümüzde buna benzer bilgilerle karşılaşmak mümkündür. Buna göre gebe yüz güzelliğini koruyor, temizliğini devam ettiriyor, yüzünde çiller çıkmıyor ve meme uçları kızarıyorsa fetüsün erkek olacağına yorulurdu. Buna ek olarak burnundan, özellikle de sağ burun deliğinden kan gelmesi bu yorumu kuvvetlendiren bir kanıttı. Kız çocuğun belirtilerinde ise annenin gebelik sırasında sıkça rahatsızlanması, solgunluk, çil ve lekeler, rahimde ağrı ve kâbus görmeler, meme uçlarının kararması, sol memenin daha çok büyümesi ve burnun sol deliğinden kan gelmesi olarak verilmiştir (Şeyh el-Nefzavi, 2015:151-152).

4.6.3.2. Hamileliliğin Gelişim Aşamaları

Tam döllenmeme, kalıtsal hastalık ve çevresel faktörlerden dolayı her fetüs dünyaya gelmediği gibi bazı fetüslerin de engelli ve hastalıklı olduğunun bilincinde olan Hintli kadınlar, buna rağmen sürecin devamı için herşeye rağmen pozitif olmaya çalışıp beyaz elbisler giyer ve ziynetler takmanın uğruna inanırdı. Kötü ses ve görüntülerden kaçınmasının yanı sıra heyecan veren hareketlerden kaçınırdı. Daha ziyade sindirilebilir yiyecekler tüketir ne aç bırakır ne de çok fazla yerdi. Çirkin, kirli veya özürlü kadınlarla iletişim kurmaktan, تنها ve ıssız evde yaşamaktan kaçınır. Onun yattığı yatağın da yüksekçe olmasına dikkat edilirdi (Jee, 1896:47).

Fetüse zarar gelmemesi için bilinen tüm yöntem, tecrübe ve bilgiler uygulanırken, fetüsün anne karnındaki gelişimine dair de birtakım bilgilere sahip oldukları görülmektedir. Vayu (hava) gibi bazı tabiat güçlerinin organların şekillenmesinde etkili olduğu anlayışa göre bebeğin dalak ve ciğeri kandan, akciğerleri ise bu kanın köpüklerinden meydana gelir. Kan ve balgamın özü safra ile kaynaşıp Vayu ile etkileşime girmesinden sonra ise bağırsaklar meydana gelir. Sindirimin ve birçok yapının özü olan *dhātuların* Vayu tarafından harekete geçirilmesi sonucu mesane ve anüs meydana gelir. Dil ise kas, kan ve balgam özünden meydana gelir. Vayu belli bir ısıda damarlarda hareket ederek kas ve tendonlarda kan dolaşımını sağlar ve bu kan yağ tabakalarının yağlı kısımlarında kısmen veya tamamen dönüşüme uğrayarak sinir ve bağlara dönüşür. Gebelik boyunca *dhātular* özel bir elementin özel bir kısmında bulunur. Kan ve yağın birleşimi sonucu böbrekler oluşur. Testis torbaları ve hayalar kas, kan, balgam ve yağın birleşmesinden oluşur. Kalp ise kan ve balgamdan oluşur. Bütün damarlarda varlığının kaynağını kalpten alır (Iyer, 1933:33-34).

Fetüsün gelişim sürecine bakıldığında ilk ayın yedinci gününde akışkan bir sıvı (kalala) iken, daha sonra keseleşir ve ikinci ayda katı bir kütle haline gelir. Bu süreçte fetüs şeklinin yuvarlak olması erkek, uzun olması kız olduğuna işaret etmektedir. Gelişimin üçüncü ayında ise kol ve ayaklarının ilk evresi meydana gelir ve başı şekil alır. Dördüncü ayda fetüste hayat belirtileri ortaya çıkar ve kalbi atmaya başlar. Bu aşamada hamile kadının arzuları yerine getirilmediği takdirde çocuğun kusurlu doğacağına inanılırdı. Kadının bu andaki arzularının niteliği aynı zamanda çocuğun zekilik ve cesurluk gibi karakteristik özelliklerinin de nişanesi olduğu söylenir. Beşinci ayda beyin

gelişir ve altıncı ayda bunu kullanma evresi başlar. Yedinci ayda fetüs bir bütün ve şekillenmiş olarak ve annede stres ve yorgunluk artar. Sekizinci ayda fetüs hareketlenir, fetüste hayâtî fonksiyon olan oja/ojus (besleyici öz) aktif olur ve bebek doğuma doğru gidiş pozisyonu ters dönüşü yapar. Bu arada annenin benzi değişir (Vāgbhaṭa, 2001, C.1:122; Singhal ve Patterson, 1993:151; Iyer, 1933:35). Sekizinci ayda oja çok hareketlidir. Anne ve fetüs için kritik olan bu ayda fazla enerji tüketiminden dolayı annenin çok iyi beslenmesi gerekmektedir. Hint anneleri arasında yaygın inanışa göre doğum sırasında oja bebeğin karnında kalırsa anne; annenin karnında kalırsa bebek ölür. Sekizinci ayda doğum yapan bir kadın için ilkin anne ve bebeğin hâlâ hayatta olup olmadığı sorulur. Nitekim sekizinci ayda doğacak fetüsün ölü olarak doğacağına, nadiren de olsa canlı olarak hayata tutunacağına inanılırdı. Dinsel ve mesleki bir statüsü olmayan kadınların yedinci ayda bile canlı olarak doğurabilecekleri söylenirdi. Hamilelikte sekizinci ayın başlangıcı olan 210. gün ve sonrası Hint toplumunda hamilelik açısından tehlikeli ve sancılı geçen bir dönem olarak kabul edilir. Son ay ise kritik bir dönemdi. Anlayışa göre bebek ne kadar geç gelirse o kadar sağlıklı olacağına inanılırdı. (Iyer, 1933:36-37). Gelecek sancılara karşı dua şeklindeki bazı mantralar okunurdu. Sancının gitmesi için hamile kadının çevresine topladığı erkek bebeklerle bir ayin yaparak mantraları okuyarak dua etmesi istenirdi. Ayrıca eline erik artıklı bir meyve verilen kadının ılık suyla yıkanarak vücudu yağlarla ovalanırdı. Daha sonra hafif bir yiyecek olan yulaf ezmesi (yavagu) yemesi sağlanarak yumuşak ve geniş bir yatakta sırt üstü yatırılırdı. Bunun yanı sıra gebe kadın tereyağı, ghee ve süt ile beslenirdi (Suśruta, 1911, C.2:219; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:368).

4.6.3.3. Doğum ve Doğumhane

Doğum evde gerçekleştiği gibi bu işlemi yapacak doğumhaneler de mevcuttu. Fakat doğumhanelerin de belli standartları taşınması istenmekteydi. Kanunlara göre doğumhanelerin temiz ve eni sekiz boyu da dört kubitten¹⁵⁶ az olmamalıydı. Doğumhanenin kuzey veya doğu cephesinde de bir havalandırmasının bulunması zorunlu tutulmuştu (Jee, 1896:47). Doğumhane personeline bakıldığında yaşça büyük, doğurtma tecrübesi olan, soğukkanlı (hamilenin acılarını bile duymazdan gelen) ve tırnak bakımını yapmış ebe (dhātrī/garbhagrāhikā) ve yardımcılardan oluşan dört kadın personelden

¹⁵⁶ Her kubit 45.47 cm olup bu hesaba göre doğumhanenin en az 6.61 m² olması gerekmektedir.

bahsedebiliriz. Doğumu yaklaşmış kadında görülen belirtilere göre hareket edilir ve ortam hazırlanırdı. Hamilenin karın bölgesinde gevşeme ve ağrının yanı sıra çocuğun göbek kordonunun annenin kalp kordonununun çözülmesinin bebeğin sarktığına başlıca belirtileri olarak gösterilmiştir. Bundan sonra kadının başının altına yastık yerleştirilerek bacakları aşağı-yukarı yönlü esnetilir. Doğumhanedeki uzmanlar, doğum sancılarını azaltmak ve daha kolay bir doğum gerçekleştirebilmeleri için hamile kadının genital bölgesine krem sürerlerdi. Bundan sonra uzmanlardan en yaşlısı çocuğu doğurtmak için harekete geçerek kendisine hitaben, “Ey şanslı küçük hanım, çocuğu çekmeye gayret et, fakat gerçek bir acı yoksa bunu deneme!” şeklinde telkinlerde bulunur. Bebeğin göbek kordonunu kesme konusunda nazik davranılmalı, bebek uterustan çıkarılırken ittirilmeli fakat çok sıkılmamalıdır. Aksi takdirde bebeğin sağır, dilsiz, kambur kalmasına, çene kemiklerin ezilmesine, baş hastalıklarına, öksürük ve astım gibi ataklara sebebiyet vermesinden korkulurdu. Geliş normal değilse bebek içerdeyken başı aşağı olacak şekildeki normal pozisyona getirilmelidir (Suśruta, 1911, C.2:218-220).

Fetüsün rahim içindeki ölümü kadının soğuk su istemesi, zor nefes alması, durgunlaşması ve hissizleşmesi belirtileri ile anlaşılırdı. Bu durumda acilen fetüsün tahliyesi ve kadının kurtarılması için tedbirlere başvurulurdu. Meşhur hekimlerden Hārīta bu tip vakalarda *ardha-chandra* adındaki cerrāhī aletle fetal ölümü gerçekleştirmiş olan fetüsün önce kollarının daha sonra bedeninin çıkarılmasını tavsiye eder. Yoğun sancılı gebelikler için ise doğum sürecini hızlandırması maksadıyla Langali¹⁵⁷ (Glorisa superba/Ateş Lalesi) adlı çiçekten yapılan macunun hipogastriyum (alt karın) bölgesine tatbik edilmesi önerilir. Ayrıca doğum sancısını azaltmak ve zorlu gebeliklere karşı, biri yukarı yönlü diğeri aşağı yönlü birbirine geçirilmiş iki üçgenden oluşan figür kadına gösterilerek sakinleşmesi sağlanırdı. Davud Yıldızı/Kalkanı¹⁵⁸ olarak da bilinen bu sembol bir tabağa işlenir ve kadının yattığı yatağın altında hazırda bekletilirdi. Sancısı geldiğinde bu sembole bakar ve rahatları (Jee, 1896:49). Doğuracak kadına, doğumla ilgili önemli bilgiler verilirdi. Hamile ve çocuk bakımının önemli olduğu Antik Hint'te doğum işlemi çoğunlukla evde tecrübeli bir kişi tarafından veya *syān* adı verilen geleneksel ebe tarafından yaptırılırdı. Kaynaklarda doğacak çocuk için “yeni doğmuş ölümlüyü” ilk olarak ebenin kucakladığı ve daha sonra annesine teslim ettiği bilgisi

¹⁵⁷ Zehirli olan bu bitki eskiden beri düşük yaptırmak maksadıyla ilaç olarak kullanıldığı bilinmektedir.

¹⁵⁸ İslām, Yahudilik ve Zerdüştlük inançlarında bu yıldızın koruyucu bir etkisi olduğuna inanılmaktadır.

mevcuttur. Fakat bir kadın her zaman evde rahat bir doğuma yetişemeyebilirdi. Nitekim yol kenarında kendi çabalarıyla doğuran kadınlara şahit olduğu ve çocuğun göbek kordonunun keskin bir taşla kesildiği anlatılan menkıbeler arasındadır. Doğumdan bir saat sonra da kadının toparlanarak eşi ve çocuğu ile birlikte eve geçtiği dile getirilmiştir (Narayana, 2017:148; Raina, 199:16). Doğumdan sonra çocuğun üzerinde kalan deriler ve kirler çıkartılır, ağzına ghee ve kaya tuzu sürülürdü. Yeni doğan bebeğin başına ghee ile nemlendirilmiş keten bir bez parçası sarılırdı. Daha sonra doğumun ritüellerinden olan yüzüne su serpmeye işlemi gerçekleştirilir. Daha sonra *altın tozu, bal, ghee, brahmi yaprağı özü* ve *ananta* terkibi yüzük parmağına sürülerek bebeğin emmesi sağlanır (Suśruta, 1911, C.2:221).

Normal doğumun yanı sıra güç doğum ile ilgili aktarımlar da vardır. Sezeryan ile yapılacak doğumun ve operasyonun zorluğundan bahsedilirken, sezeryan operasyonu geçirecek kimse için, “hayatı büyük bir tehlike altında olan kadın” veya “ölmüş kadın” şeklinde daha ağır senaryolar çizilmiştir (Major, 1954:70-71). Bunun yanı sıra bebeğin kanalda tıkanması gibi güç doğum vakaları da görülmüştür. Bu tip durumlarda bir *kobra yılanı gömleği* veya *pindikata* yakılarak dumanın kanala yönlendirilmesi ve bebeğin serbest kalması sağlanırdı. Ayrıca koruyucu olarak, kadının boyun ve beline *kañtakārī* bitkisi, el ve kol bileklerine ise *suvarcala/atasi* ve *viśalyā* drogları bağlanırdı (Suśruta, 1911, C.2:220). Doğum gerçekleşikten sonra burada doğan veya ölen kişilerin kaydını tutan memurlar bulunurdu. Bu işlemin amacı üst ve alt sınıftan olan doğum ve ölümlerin yetkililerin gözünden kaçmamasıydı (Davids, 2007; 224).

4.6.3.4. Doğum Sonrası Kadın ve Bebek İçin Tavsiyeler

Yeni doğum yapmış kadının (sütikā) lohusalık devrine çok önem verilmiş ve hassas davranılmıştır. Buna göre annenin vücudu düzenli aralıklarla ılık suyla yıkanır, kadının vücuduna Vayu'nun kötü etkilerini bastıracak *valā-taila* ve *bhadra-darvadi* grubu droglarla yapılan terkip sürülür, kadının yorucu işlerden, cinsel ilişkiden ve sinirlenmekten kaçınması istenirdi. Doşaların etkisi devam ediyor ve kan kaybı varsa *pippalī, pippalī kökü, hastipippalī, citraka, śrngavera (zencefil) karışımı ılık şeker pekmezi* tavsiye edilir. Genel ılık yiyecek ve içeceklerden oluşan diyet listesi ve özellikle ghee, yulaf ezmesi çorbası, haşlanmış şali pilavı, jangala hayvanlarının etinden elde edilmiş et suyu tavsiye edilir. Aç kalmasının ciddi hastalıklara sebebiyet vereceği

düşünüldüğünden annenin oruç tutmasına izin verilmez ve hekim tarafından mizacına uygun diyet listesi verilirdi. Bu kurallar loğusa bitimi olarak görülen doğum sonrası 45 gün için takip edilir. Bazı görüşlere göre de kadının sağlığının normalleşmesi yeniden âdet görmesiyle başlar (Suśruta, 1911, C.2:222-223). Dhanvantari, 45 gün süren lohusalık sürecince kadının dinlenmesini öğütlemiştir. Doğumu takip eden üç ay boyunca da dinlenmesine ve yemesine dikkat etmesi tavsiye edilmiştir. Suśruta, bebeğe sadece anne sütü verilmesini tavsiye etmiş, yetmediği durumlarda ise yeterli miktarlarda inek ve keçi sütü verilmesini önermiştir. Müellife göre 6 aylık olduktan sonra bebeğe haşlanmış pirinç takviyesi yapılabilir. Bebeğin sağlığı için sütün kalitesine dikkat çekilmiş, iyi sütün suyla kolayca karıştığından renginde değişiklik olmayacağı, kötü sütte ise baloncuk, yapışkanlık ve ekşilik gibi bozukluk emareleri görüldüğü söylenmiştir. Sütünü artırmak için annenin yemek olarak *maṣ fasūlyesi lapasī* yemesi önerilmektedir (Suśruta, 1911, C.2:222,232; Jee, 1896:50). Bebeğin gelişimi, hafızasının güçlenmesi, beden kuvvetlenmesi ve zekâ gelişimi için dört ayrı terkipten bahsedilir. Bu reçetelerden ilki *altın tozu, kuṣṭha, bal, ghee* ve *vacā*; ikincisi *matsyākṣakā/brahmi, śaṅkha-puṣpi, altın tozu, ghee* ve *bal*; üçüncüsü *arka-puṣpi, bal, ghee, altın tozu* ve *vacā*; son tavsiye ise *altın tozu, ahānimba (tespih ağacı), durba, ghee* ve *bal* terkididir (Suśruta, 1911, C.2:238).

Bebeğin gerek habis ruhlara gerekse dış etkenlere karşı muhafa edilmesine dikkat edilirdi. Nitekim bebeğin dışarda iken örtüsüz olmamasına, kutsal olmayan mekânlara, kirlî yerlere ve düz olmayan zeminlere bırakılmasına, sıcak, fırtına, toz, duman ve suya maruz kalmasına karşı çıkılmıştır (Suśruta, 1911, C.2:231-232). Bebek hem ipek örtüyle sarılır hem de yatarken altına ipek çarşaf yerleştirilirdi. Sıcağa karşı bebek pilu, nimba, vadari ve paruşaka ağaçlarının dalları ile yellenirdi. Bebeğin başına yağa bandırılmış bez konulup, habis ruhlara karşı vaca ve hardaldan oluşan tütsüler yakılması ve aynı drogların bebeğin boyun, kol, bacak ve başının çevresine ilştirilmesi söylenmiştir (Suśruta, 1911, C.2:225).

Doğumun onuncu gününde ise bebek için kutsama töreni ve şenlikler düzenlenir, bebeğe ebeveyn tarafından belirlenen veya doğduğu zamanki yıldız işaretlerine uygun bir isim verilirdi (Suśruta, 1911, C.2:238).

4.6.3.5. Sütannelik

Doğum sonrasında annenin sütü yetmiyorsa sütanne arayışına girilirdi. Fakat gelişigüzel olmayan bir tercihin farkında olarak adayı dikkatle seçerlerdi. Öncelikle bebeğin sağlıklı büyümesi için seçilecek sütannenin de kendileriyle aynı kasta mensup olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Kastın sağlıklı ilişkisi olmadığını bilmemize rağmen, bütün icrâatlerde olduğu gibi burada da yapılan tercih kastlar arası geçiş ihlaline karşı alınmış bir tedbirdir (Suśruta, 1911, C.2:225).

Kadında aranan diğer özellikler ise orta yaş-kilo-boyda, sağlıklı, karakterli, kararlı olmakla beraber hırslı olmayan, vücudu lekesiz, çıkık göğüslü ve göğsü saf sütle dolu olan biri olmalıydı. Geçmişinin temiz olduğu düşünülerek saygıdeğer ve tanınır bir aileden seçilen sütannenin bütün çocuklara karşı sevecen bir kalbe sahip olması beklenirdi. Suśruta, tüm bu iyi hasletlerin *śyāmā*¹⁵⁹ kızlarında olduğunu dile getirerek tercihlerin onlardan yana kullanılmasını öğütlemiştir. Sütannenin kumar, ahlâksızlık ve gündüz uykusu gibi hasletleri varsa, göğüsleri belirgin değil, sarkık veya kalkıksa (normal olmayan göğüslerin bebeğin ağız ve burun deliklerinin kapanmasına sebebiyet vereceği düşünülmekte) tercih dışı sayılırdı. İyi bir sütanne seçildikten sonra uğurlu bir günde bebeğin başı yıkanır ve temiz bir beze sarılırdı. Süt verme işlemi sütannenin yüzünü doğuya dönüp, bebeğinkini de kuzeye çevirmesi ile başlar ve: “*Ey güzel kız*¹⁶⁰! *Çocuğun serpilip gelişmesi, dört büyük okyanusun göğüslerime süt vermesiyle mümkündür. Ey güzel yüzlü! Çocuk, senin tanrıları ölümsüz kılan ambrosia (amṛta) içeceğin ile şahlanıp uzun ömür yaşayabilir*” şeklindeki kutsal mantralarla devam ederdi. Nihayetinde kadın sağ göğsünü hafif bastırıp bebeği emzirirdi (Suśruta, 1911, C.2:226).

İstediği profilde bir sütanne bulana kadar çaba sarfedip sürekli değiştirmenin de bazı sakıncalarına değinen Suśruta, her sütün bebeğin mizacına uygun olmayabileceğini ve bundan dolayı hastalığa davetiye çıkarabileceğini söylemiştir. Süt bastırılarak gelmiyor ve kesikse bebeğin öksürmesine, solunum zorluğu yaşamasına, kusmasına sebebiyet verir. Sütannenin kızması, sinirlenmesi ve çocuğa karşı şefkatin doğal olmayışı sütünün kesilmesindeki etkenlerdir. Süt salgılaması için faydalı droglar sāli ve şaṣṭika

¹⁵⁹ Mitolojide kutsal anne olarak bilinsede, buradaki kullanım muhtemelen mitolojiye atıfla, gerçekte yaşayan bir ırk veya kabileye mensup kadınları işaret etmektedir.

¹⁶⁰ Mitolojideki kutsal kadınlardan birine seslenerek.

pirinci, arpa, buğday, etsuyu, şarap (surā), fermente arpa suyu, susam ezmesi, sarımsak, balık, kaşeruka, Śrngāṭaka, lotus sapı, vidari-kandi, madhūka çiçeği, śatāvārī, nālikā, alāvu ve kālāsāka olarak verilmiştir (Suśruta, 1911, C.2:227).

Sütannenin hazımsızlıktan dolayı doşalarının dengesi bozulur veya uyumsuz yiyecekler tüketirse sütü de bozulur. Bu sütü içen bebek de aynı duruma maruz kalarak hasta olur. Bir kadının sütünün bozuk olup olmadığı birtakım testlerle tespit edilmekteydi. Saf ve sağlıklı süt suya döküldüğünde ince, soğuk, berrak, konç kabuğu (pembemsi) renginde olduğu söylenmiştir. Bozuk olmayan süt, suda köpürmez, ufalanmaz, yüzmez, batmaz ve suya kolayca karışır. Bu sütle beslenen çocuk sağlıklı ve sağlam gelişir. Aç, sinirli, yorgun, sıska, iri, ateşi olan, hamile veya düzenli diyet uygulamayan birine emzirmemelidir. Verilen ilacın tam anlamıyla etkisi geçmeden süt vermek hem ilacın olumsuz etkilerinin çocuğa geçmesine sebebiyet verir hem de doşaların dengesini bozar (Suśruta, 1911, C.2:227-228).

4.7. ÖLÜM / VASIYET TÖRENİ

Hintliler için ölüm bir son değil yeni bir hayata başlangıcın ilk adımudur. Fakat herkes için başlangıç aynı yerde değildir. İnsanın bedenlen ortadan kalkmasından sonra devam eden başka bir hayatın var olduğu anlayışı Hint dini düşüncesinin temel özelliklerinden bir tanesidir. Ahiret anlayışı çerçevesinde kimin nereye gideceği üç kısımda (ruhun kurtuluşu bakımından) incelenir. Birinci ve ikinci kısmı ebediyen kurtulmuş olanlar ve köle olduğu halde tanrının yardımıyla kurtulanlar oluştururken, üçüncü kısmı köle olan ruhlar oluşturur. Tanrılar, rişiler, ahlâk ve manevi yönden ilerlemiş bulunanlar, hâkimler, idareciler, ızdırap ve eylemelerini terk edip mutluluğa ulaşanların kurtuluşa erecekleri; ikiyüzlülük, küstahlık, kendini beğenmişlik, öfke, zalimlik ve cehalet gibi “cehennemî” özellikleri olanlar ise tekrardan doğum zincirine tabi olurlar. Daha aşağı bir hayatta doğanlar, karanlıkta yeniden doğanlar ise cehenneme girerler. Yani ahiret anlayışında iyi olanların gideceği yer “cennet” iken diğerlerinin nihayetinde ulaşacakları yer “cehennem”dir. Ölüm latif bedenini, maddi bedeni terk etmesi olarak görülür. Farklı tip ölümler ve doğum döngüsü en basit şekliyle “elbise değiştirme”, “olgunlaşmamış meyvenin dalından düşmesi” şekliyle örneklendirilmiştir (Aydın, 2005:191-192, 201-202).

Bîrûnî'ye göre ölümsüz ruhun tanrıya dönüşüyle ilgili olarak Hintlilerin bir kısmı ruhun güneş ışınlarıyla, yani ruhun güneş ışığına sarılıp yukarıya çıktığını, diğer kısmı ise bunun cesedinin yakılmasıyla yani ateşle göğe ulaştığını dile getirir. Narayana'nın ölü yakmayı tavsiye etmesinden önceki gelenekte ise ölüler, Mecusîler'deki *sessizlik kulelerinde* olduğu gibi, ölülerini rüzgârın rahatça estiği pencere ve damlı binaların üstüne çürümeye bırakırlardı. Cesedin yakılma işine gelince, ceset yıkanır, güzel kokular sürüldükten ve kefene sarıldıktan sonra maddi duruma göre sandal veya sıradan odunlarla yakılırdı. Cesetten geri kalanlar (kül ve kemik) ise Buda'nın buyruğu doğrultusunda Ganj nehrine atılırdı. Maddi durumlardan dolayı ölünün yakılmadığı durumlarda ise ceset ya boş bir alana ya da doğrudan Ganj'a atılırdı. Ölünün yakıldığı yer kişinin kabri addedilerek üzerine türbe gibi bir yapı inşa edilirdi. Bunun haricinde ötenaziye çağrıştıracak şekilde kendini diri diri yakanlar da olmuştur. Bu gruptaki kimselere bakıldığında dul kalmak yerine eşine kavuşmak arzusunda olan kadın, tedavisi mümkün görülmeyen bir hastalığa müptelâ olan biçare kimse, yaşlılık ve hastalıklardan bitap düşenler kendini yakmak suretiyle hayatına son verirdi. Her kasttan kimselerin yapabildiği bu tip davranışın ise kasta göre periyodları ve önemli günleri (brahmanlar için ay ve güneş tutulması gibi) vardı. Brahman ve Kşatriya mensupları ise bu önemli günler haricinde hayatına son veremezdi. Fazilet sahibi kimselerin ise en kötü halde bile yaşamayı tercih ettiği söylenmektedir (Bîrûnî, 2015:401-403).

Kutsal Upanişad metinlerine göre baba vefat edeceği sırada vasiyet olarak evladına tavsiye niteliğinde birtakım sözler söyler. Ölüm yatağında bulunan baba oğlunu çağırmadan önce temiz ve beyaz elbiseler giyer, eve taze ot serpip yanına bir kap yemek ve su koyarak otu ateşe verir. Baba başucuna oturan oğluna dokunduktan sonra aralarında şöyle bir konuşma geçer:

“Baba: Sözümlü sana vereyim! Oğul: Sözümlü kendime alayım.

Baba: Yaşam soluğumu sana vereyim! Oğul: Yaşam soluğunu kendime alayım.

Baba: Gözümlü sana vereyim! Oğul: Gözümlü kendime alayım.

Baba: Kulağımı sana vereyim! Oğul: Kulağımı kendime alayım.

Baba: Tat almamı sana vereyim! Oğul: Tat almanı kendime alayım.

Baba: İşlerimi sana vereyim! Oğul: İşlerini kendime alayım

Baba: Zevklerimi ve acılarımı sana vereyim! Oğul: Zevklerini ve acılarını kendime alayım.

Baba: Neşe, mutluluk ve nesil türememi sana vereyim! Oğul: Neşe, mutluluk ve nesil türemeni alayım.

Baba: Yürüyüşümü sana vereyim! Oğul: Yürüyüşünü kendime alayım.

Baba: Aklımı sana vereyim! Oğul: Aklımı kendime alayım.

Baba: Bilgimi sana vereyim! Oğul: Bilgini kendime alayım.”

Ölüm yatağında olan kişi konuşamayacak durumda hasta ise, bu uzun konuşma yerine baba sadece yaşam soluklarını sana vereyim oğul da yaşam soluklarını kendime alayım dedikten sonra doğru istikametine doğru yürümeye başlar. Bu esnada baba oğlunun arkasından “Benim adım, şanı ve kutsal ihtişamım her daim seni izlesin” ve “göksel dünyalar ve istekler senin olsun” diye seslenir. Tüm bu vasiyet geleneğinden sonra baba içinde bulunduğu hastalıktan ve durumdan kurtulup vefat etmezse bundan sonraki hayatında oğlunun hükmü altında yaşar veya dinsel bir dilenci gibi ortalıkta dolaşır. Ölmesi halinde ise vefat merasimi uygulanır (Upanişadlar, 2016:233). Öldükten sonra onun vârisi olan oğul hayırlı ve asil bir kişi olduğunu göstermek amacıyla o senenin bütün günlerinde yas tutar ve cinsel münasebeten kendini men eder. Bunun yanı sıra vârisler ikinci yılın ilk gününü oruçlu geçirir. Adına sadaka ve ziyafet verilmesinin yanı sıra vârisler evlerinin kapılarının önlerine on gün boyunca bir tas yemek ve su koyarlar. Bu uygulama ruhun henüz gideceği yere varmadığı ve ölen kişinin ruhunun aç ve susuz bir şekilde evin çevresinde dolaştığı endişesinden kaynaklanmaktadır. Ölümünün onuncu gününde vârisler ölen kişi adına yemekler ve soğuk içecekler ikram eder, on birinci günden sonraki hergün için bir sene boyunca Brahmin’in evine bir kişilik yemek ve bir miktar para gönderir (Bîrûnî, 2015:400).

Megasthenês’e göre bazıları ölümlerinde sade giyinir, bazılarının üzerinde ise altın ve değerli taşlardan işlemeli elbiseler vardır. Saygıdan dolayı ölünün arkasından yürünür ve üzerine şemsiye tutulur. Mezarları sade olup hafif tümsekçikten oluşmaktadır. Bunun dışında mezarları çelenk ve çiçeklerle donatıp dizayn edenler de vardır (Megasthenês, 1877:70-71). Yabancı bir ülkeden gelip, burada ölen bir kişi için de bazı prosedürler vardır. Ülkeye giren misafirin tüm davranışlarını gözlemleyen yetkililer, aynı şekilde onlara ülke dışına çıkana kadar refakat etmek durumundaydılar. Hastalanmaları

durumunda onları tedavi ettirmek; ölüm vakalarında ise durumu kişinin aile ve akrabasına haber vermek başlıca görevlerindendi. Haber verildikten sonra ise kişinin cesedi yakılırdı. Ayrıca şehiriçi idare birimine bağı görevlilerin, doğum-ölüm vakalarını tespit etmek ve böylece vergiden kaçılmasını engellemek maksadıyla ciddi uğraş içinde oldukları görülmektedir (Megasthenês, 1877:87).

BEŞİNCİ BÖLÜM

ĀYURVEDİK BİTKİLER VE KİMYEVİLER

5.1. ĀYURVEDİK BİTKİLER

Hastalıklar var olduğu sürece bunların çarelerine ilişkin bilgilerin varlığı da devam edecektir. Modern zamanımızda çoğunluğu kimyevî olmak üzere farklı grup ve türlerde ilaç yapılmakta ve birçoğunun da yapımı devam etmektedir. Birçok ülkede kimyevî ilaçlara alternatif olabilecek doğal yöntemlere ulaşılmaya çalışılmakta ve uygulanabilir ürünler elde edilmesi hedeflenmektedir. Antik dönem medeniyetleri açısından bu durum daha anlaşılabilir bir özellik taşımaktadır. Tecrübî yolla elde edilen sonuçlar doğrultusunda kullanılan birçok tıbbî bitki, diğer medeniyetlerde olduğu gibi Antik Hint tıbbında da önemli yer tutar. Kadim Āyurvedik kaynaklardan aldığı temel, formül ve uygulamalarla günümüzde de varlığını devam ettiren “tıbbî bitki ile tedavi sistemleri”nden biri olan Āyurvedik bitkilerle tedavi talebi gittikçe yayılmaktadır. Burada sadece geçmişte istifade edilmiş olan Āyurvedik bitkilerden bahsedilecektir. Bunun yanı sıra tıp açısından ilkel dönem olarak anılan Vedik Dönem’de tıbbî bitkilere dair malumât hakkında kısaca bilgi verilecektir.

5.1.1. Vedik Dönem’de Tıbbî Bitkilerle İlgili Aktarımlar

Meşhur hekimler devrinden önce “şifalı bitkiler”le ilgili ilk aktarımlar Rigveda metinlerinde geçmektedir. Vedik döneme ait bu metinlere göre rahibin, hekimlik mesleğine el attığı ve elinde bulundurduğu bitkilerle hastalara reçeteler yazdığı anlaşılmaktadır. Rahip-hekimin üstesinden gelemediği vakalarda ise hastayı gerçek hekime yönlendirdiği ve onu övdüğüne dair ifadeler yer almaktadır. Fakat burada gerçek hekimin niteliklerinden bahsedilmemektedir. Rigveda metinlerinde “şifalı otlar”ın *tanrılardan üç çağ önce yeryüzüne indirildiği ve ilk renklerinin kahverengi olduğu* söylenmiştir. Bu bitkilerin “gökten yeryüzüne indiğinde” *yayıldığımız sürece yaşayan insana hiçbir kötülük gelmesin* şeklinde konuştuğuna ve *bitkilerin şahının Soma (öz, nektar) olduğuna* inanılmaktadır. Bütün “şifalı bitkiler”in faydalı içeriklerinin Brihaspati tarafından Soma’da topladığı ve Soma’nın diğerleri arasında en kusursuzu (yan etkisi en

az), kalbe tatlı geleni ve istekleri hemen yerine getireni (iyileştiren) olduğu söylenmektedir. Soma ve diğer bitkilerin değişik yerlerde yetiştiğine, bunların bilinen 107 tane etkisi olduğuna ve bitkilerin tanrıça olduğuna inanılmakta ve bu bitkiler *analar şeklinde* adlandırılmaktadır (Rigveda, 2018:916-917). Bundan dolayı, yüzlerce evde bulunan bu bitkilerden şifa dilenmektedir. Rahip-hekimlerin, bitkilerle iyileştirme karşılığında hastadan *at, inek ve elbise* talep ettiği görülmektedir. Bu iyileştirme sürecinde *kutsal incir, parna ağacı ve hekim* üçlüsüne büyük önem atfedilmiştir. Bir yandan gerçek hekimin şifalı otlar deposuna sahip olduğunu ve hastalığı kovup düşmanı öldürdüğünü belirten rahip-hekim, diğer yandan kendisine gelen hastayı iyileştirmek ve güçlendirmek için özsu içeren bütün “şifalı bitkiler”i topladığını dile getirerek bu işte mahir olduğunu vurgulamıştır (Rigveda, 2018:916). Rahip-hekim, bitkileri *kanatlarıyla uçan nehirler* olarak tanımlayıp, hastalık etmenlerini insanlardan uzak tutmasını istemiştir. Bitkiler *coşkuyla akıp hastaya şifa veren güçlerinden* dolayı *kurtarıcı ve düzeltici* olarak tanımlanmış ve bunların hekim için zenginlik ve yaşam soluğu olduğu dile getirilmiştir. Elinde bulunan “şifalı otların”, *ağıldaki koyunları çalan hırsız misali, her delikten geçip organlara nüfuz ettiğini ve yaşamı gasp eden hastalığın ruhunu uzaklaştırdığını, kaybolan gücü yeniden kazandırdığını* dile getiren rahip-hekim, *şifalı bitkilerin birbiriyle uyumlu olmasını, herkese yardım etmesini ve konuşmaya yardımcı olmasını* isterken hastalık ruhunun da *alakarga, iskele kuşu, şiddetli rüzgâr ve fırtına* ile uçup def olması için dua etmiştir. Rahip-hekim, *Brihaspati tarafından tercih edilen, meyve veren-vermeyen, çiçek açan-açmayan bütün şifalı bitkilerin kendilerini acı, keder, lanetli musibetten, Varuna’dan gelen felaketlerden, tanrılara karşı günah-kötülük işlemekten, Yama bağlarından kurtarmasını dilediği ve şifalı bitki diken kimseye zarar gelmemesi, iki veya dört ayaklı hiçbir canlıya da hastalık bulaşmaması* için dua ettiği anlaşılmaktadır (Rigveda, 2018:917). Son olarak da bu sözlerinin bütün *bitkiler tarafından duyulmasını, uzaklaşanların yakınlaşmasını, Soma bitkisiyle birleşip iyileştirici güçlerini ortaya çıkarmalarını* ve bitkilerin şâhı Soma’ya hitaben: *Ey Soma, iyileşmesini bir Brâhman’ın üzerine aldığı adamı ölümden kurtarırsın* şeklinde konuşmalarını talep etmiştir. Nihayetinde bitkilere seslenerek *hepsinin mükemmel olduğunu, tebaalarının ağaçlar olduğunu ve onlara kötülüğü dokunan kişinin boynunun eğilmesi* şeklinde beddua ettiği görülmektedir (Rigveda, 2018:918). Narayana ise bir hastanın sadece ilaç isimleri söylenerek iyileştirilemeyeceğini belirterek rahip-hekim

uygulamalarına karşı gelmiş ve asıl tıbbî bilgi haricindeki yöntemlerin hastaya fayda vermeyeceğini dile getirmiştir (Narayana, 2017:40).

5.1.2. Meşhur Hekimler Döneminde Tıbbî Bitkiler

Meşhur hekimler döneminde, şifalı bitkiler ile ilgili literatürün oldukça zenginleştiği ve daha sistematik bir halde ele alındığı görülmektedir. Özellikle Caraka'nın Āyurvedik bitkiler konusunda derinleştiği, Suśruta ve Vāgbhaṭa'nın da Caraka kadar olmasa da kayda değer bir şekilde bu alana katkı sağladığı söylenebilir. Bitkiler kategorize edilirken her müellifin kendisine has bir tasnif yöntemi izlediği görülür.

Tıbbî bitkilerin tesirinin *toprak, bitkinin kaynağı, mevsim, lezzet, tat ve sindirim sonrası etkiye* göre değerlendirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra terkiplerin tesirli olabilmesi için bitkilerin uygun mevsimde toplanması ve muhafazasının önemine dikkat çekilmiştir. Bu durumu izah etmek için Caraka, toprak ve iklim koşulları açısından Hint coğrafyasını kurak bölge (jangala)¹⁶¹, nemli bölge¹⁶² ve mutedil bölge¹⁶³ şeklinde 3 sıhḥî bölgeye ayırıp hangi bitkinin hangi mevsimde toplanması gerektiğini açıklamıştır (Caraka, 1949, C.5:930-931).

Drogların menşesine ve temel bilgisine sahip olmanın son derece önemli olduğunu vurgulayan Caraka, çoban ve ormancılardan bile bitki isimleri ve özellikleri konusunda profesyonel olmayan bir bilgiye sahip olduğunu belirtmiştir. Mesleklerinden ötürü bitkilerin ad ve özelliklerini bilmelerinin çoban ve ormancılara tıbbî bitkileri tıbben kullanma yetkisi vermeyeceğini vurgulayan Caraka, bu kişilerin sadece “bilime aşına olanlar” şeklinde tanımlanabileceğini söylemiştir. Evsaf ve bilgisinin niteliği yönüyle bu kimselerden ayrılan hekim, terkipler konusundaki bilgisini, ilaçların kullanımını, tesir ve yan etkilerini bilen birisi olarak karşımıza çıkar (Caraka, 1949, C.5:10). Nitekim amacı

¹⁶¹ Kurak Bölge: Caraka'ya göre kurak olan bu bölgede Arap zamkı ağacı (dikenli akasya), Kateşu, Ketekela (*Bridelia retusa*), Sal ağacı (*Shorea robusta*), Crane ağacı, Ooejin ağacı, Akgünlük (*Boswellia serrata*), Hint sal ağacı, Küçük jobba, Gamboge (*Garsina xanthochymus*), kutsal incir ağacı (*Ficus religiosa*), Banyan ağacı (Hint inciri), Amla, Gülağacı (*Pelesenk ağacı*), Sami ve Arjuna gibi tıbbî bitkilerin yetiştiğini söylemektedir. Kuru rüzgarların etkili olduğu bu koşullarda insanların daha çok Vata ve Pitta unsurlarından etkilendiğini söylemiştir. Bkz. Caraka, 1949, C.5:930.

¹⁶² Nemli Bölge: Yoğun orman ve bataklıkların bulunduğu bu alanda hurma ağaçları, Hindistan cevizi ağaçları, muz ağaçları ve tamala (tarçın) gibi tıbbî bitkiler yetişir. Burada esen serin rüzgarlar insanlar üzerinde Vata ve Kapha unsurlarının etkisini artırır. Bkz. Caraka, 1949, C.5:931.

¹⁶³ Mutedil Bölge: İklim şartları ve yaşanabilirlik düzeyi açısından mutedil kabul edilen bu bölgede çeşit çeşit ağaç, tıbbî bitki ve çalılar yetişir. Kurak ve mutedil bölgelerde yetişen tıbbî bitkiler, mevsimler arası geçişte soğuğa, güneşe, rüzgâra, yağmura maruz kalır ve topraktan da özünü alarak olgunlaşma evresine girer. Bkz. Caraka, 1949, C.5:931.

dışında kullanılmak üzere ehli olmayan kişiler tarafından bitkiler toplanması ve çoğunluğunun zehirli bitkilerden oluşması Caraka'nın bu konudaki uyarılarını anlamlı hale getirmektedir. Her ne kadar buna dair ayrıntıyı paylaşılmamışsa da Rāmāyaṇa Destanı bu anlatıma benzer bir örnekle karşılaşmaktayız. Aktarıma göre önemli bir bilgi olarak kabul edilen Vişvamitra'nın Hinduizm'in önemli karakterlerinden Daşaratha'nın büyük oğlu Rama'ya başarıları için bayıltıcı, susatıcı ve çıldırtıcı özellik taşıyan ve çeşitli içeriklerden oluşan terkipler hediye ettiği bilinmektedir. Benzer şekilde Daşaratha idareyi oğlu Rama'ya bırakmak için tören teşrifâtı yaptırınca ona çiçekler, yiyecekler, ilaçlar, elbiseler ve savaş hayvanları takdim eder. Hatta bahtı açık olması için Rama'nın ayakları altına prinç taneleri koyulup sandal yağı da sürülmüş, Rama'nın dostu olan Guha adlı kişi konuklarına ikram olarak bitki kökleri ve çeşitli türden meyveler sunulmuştur. Dandaka ormanında veda eğitimi alan ermişler de hediye olarak Rama'ya bitki kökleri, çiçekler ve çeşit çeşit meyveler vermişlerdir. Bu bilgiler Hint toplumunda tıbbî bitkilerin yetkin kimseler haricinde de kullanılmasına ve toplanılmış olmasına örnektir (Valmiki, 2002:44,72,83,99,109). Sonuçları ve etkileri iyi bilinmeyen drog veya terkiplerin zehir, silah ve ateş kadar tehlikeli olduğu ve hastalığa davetiye çıkaran bu drog ve terkiplerden kaçınılması gerektiği söylenmiştir. Mükemmel hazırlanmış terkinin ancak tadından ayırt edilebileceği söylenmiştir (Caraka, 1949, C.5:10).

Caraka, tıpta istifâde edilen içerikleri kullanım alanlarına göre *temizleyici*, *kirletici* ve *sıhhî* olmak üzere 3 kısımda incelemektedir. Temizleyici tanımına uyan droglar bedendeki elementlerin düzensizliğini giderip dengeyi sağlar. Kirletici etkideki bazı drogların vücudun dengesini bozduğu, sıhhî etki gösteren bazı drogların ise bedenin sağlıklı olma durumunu devam ettirmeye katkı sağladığını söylemektedir. Tıpta kullanılan içerikleri de *hayvanî*, *kimyevî* ve *nebatî* şeklinde 3 kısımda incelemiştir (Caraka, 1949, C.5:6). Tıbbî uygulamalarda kullanılan hayvansal içeriklerin başında *bal*, *süt*, *hayvansal yağ*, *öd*, *ilik*, *kan*, *et*, *dışkı*, *idrâr*, *deri*, *meni*, *kemik*, *kas kirişi*, *boynuz*, *tırnak*, *toynak*, *saç teli*, *kuş tüyü*, *kaynatılmış ve çökertilmiş öd* gelmektedir. Kullanılan minerallerin başında *altın*, *cevher (töz)*, *beş temel mineral (bakır, kalay, kurşun, demir, alevinyum)*, *kum*, *kireç*, *kırmızı ve sarı arsenik*, *kıymetli taşlar*, *tuz*, *kırmızı aşı boyası (okra)* ve *antimon* gelmektedir. Minerallerin yanı sıra Caraka, alkalinin niteliğinden, beş çeşit tuz ve haricen tatbik edildiğini söylediği bakır-sülfat ve demir sülfattan bahsetmektedir (Caraka, 1949, C.5:6-7; Basu, 1914:68).

Caraka tıpta kullanılan bitkileri istifade ediliş biçimlerine göre 4 kısımda incelemiştir. Bunlar:

- a- Meyve ve ağacın kendisi:** Meyve veren bu ağaçlar çiçeklenmeden hemen önce toplanır.
- b- Çiçekli meyve ağaçları:** Çiçekli meyve ağaçlarından elde edilen içerikler meyve döneminde toplanır.
- c- Tıbbî bitkiler:** Çok yıllık olarak bilinen ağaçlardan elde edilen ürünler meyveden sonra toplanır.
- d- Sarmaşıklar:** Sarmaşık grubu ise büyüyüp dolama (sarma) seviyesine geldikten sonra toplanır.

Bitkiden bitkiye değişmekle birlikte tıpta genel olarak bu bitkilerin kökü, kabuğu, özü, sızıntı maddesi (eksüdasyon), meyve özü, filizleri, alkalileri, sütü, meyvesi, çiçeği, yumru ve tomurcuğu, kökü/atığı, yağı, diken ve yapraklarından istifade edilirdi (Caraka, 1949, C.5:7).

Caraka ve Suśruta ele aldıkları tıbbî bitkileri gruplara ayırmıştır. Caraka'nın guruplandırma yönteminde aynı vaka için kullanılan tıbbî bitkiler bir grupta ele alınırken, Suśruta ondan farklı bir yol takip etmiştir. Suśruta'da gruplar bir drogun faydalı olduğu tüm hastalıkları vermek şeklinde oluşturulmuştur. Yani drogun bir değil birçok hastalığa karşı faydasını vermiştir. Caraka 60 purgatiftten bahseder. Bunun dışında 500 emetik bitkiyi önce etki alanına göre 50 gruba sonra da bu gruplar altında 10 bitkiye ayırmıştır. Caraka, eserinin giriş kısmında (Sutra sthana) müshil olarak kullanılan bitkisel droglardan özetle bahsederken, kitabının farmasötik (Kalpa sthana) ile ilgili kısmında bu bitkileri etkileri ile detaylı bir şekilde açıklamıştır. Buna göre istifade edilen purgatifler:

- 133 emetik nut (kusturucu yemiş)
- 100 siyah ve normal turpeth (turbit)
- 60 acı kabak (Luffa acutangula)
- 60 lif kabağı
- 58 kırmızı ve normal kürkas
- 45 Calabash (Lagenaria siceraria) denilen su kabağı
- 39 Devadali-kandaphala-karkati (Luffa echinata) denilen dikenli lif kabağı
- 39 sabun kesesi bitkisi (soap-pod)

- 20 Snuhi/ dikenli süt ağacı
- 18 Kurchi kabuğu
- 16 Lodh/Lodra
- 12 altın yağmur sinemakisi olmak üzere toplamda 600 tanedir (Caraka, 1949, C.5:18).

Purgatif terkipler için bitkilerin *sütü, kökü, kabuğu, yaprağı, çiçeği ve meyvesi* olmak üzere 6 kısmından istifade edilmiştir (Caraka, 1949, C.5:18). Bu kısımlardan *z alma, lapa, kaynatma, soğuk ve sıcak enfüzyon* olmak üzere beş uslde terkip/ilaç elde edilir. Taze bitkinin özü baskılama aletiyle elde edilirken, lapa yumuşak parçacıkların macun haline getirilmesiyle oluşturulur. Bitkinin ateş üzerinde kaynatılıp suyunun alınması kaynatma (dekoksasyon) işlemine girerken, bitki parçacıklarının gece boyunca kaynatılmış suda bekletilmesi soğuk enfüzyon, parçacıkların kaynayan suyun üzerinde bekletilmesi sıcak enfüzyon olarak tanımlanır (Caraka, 1949, C.5:18). Bu beş yöntemin her birisi bir sonraki yönteme göre daha az etkilidir. Bundan dolayı yapılacak preparat ve uygulanacak yöntem hem hastanın hem de hastalığın mukavemetine göre ayarlanır ve uygun bir yöntemle terkip hazırlanırdı. Kısacası terkip kişinin mizacına uygun seçilirdi (Caraka, 1949, C.5:18-19).

Caraka'nın bahsettiği 500 dekaktif ise 10'lu gruplar şeklinde etkileriyle açıklanmıştır. Her grubun etkisine bakıldığında yaşam enerjisi veren grup, kuvvet veren, revlsif, yumuşatıcı-gevşetici, sentazr, sindirimde uyarıcı, zindelik ve g verici, cilt güzelleştirici, ses düzenleyici, sıcak tutucu, iştah açıcı, cilt rahatsızlığını giderici, uyuz, kurtlanma ve zehirlenme vakalarına karşı kullanıldığı, anne sütünü artırıcı galaktagog etkili, galakto deprant (arındırıcı), sperma geliştirici ve temizleyici, yağ terapisi, terlemeye, burun akışına ve kusmaya yardımcı, müshil, yağlı ve normal lavman, anti-emetik, adipoz ajanlara karşı etkili, hıçkırık, astrenjan, gaita ve idrar düzenleyici, diüretik, iskri vakalarında etkili, öksürük azaltıcı, antidispneik, iltihap kurutucu, ateş düşürücü, akopik, soğutucu, ısıtıcı, anti-kurdeşen, ağrı kesici (analjezik), sakinleştirici, kan durdurucu, sedatif, resüsitatif, doğum kolaylaştırıcı-doğuma yardımcı, gençleştirme-

tazeleştirme şeklinde tasnif edildiği görülmektedir (Caraka, 1949, C.5:19-20). Bu gruplar¹⁶⁴ ise şu şekildedir.

1- Jivaniya Grubu¹⁶⁵

- i. Jivaka/Malaxis acuminata.
- ii. Rşabhaka /Manilkara hexandra.
- iii. Mudgaparni/Phaseolus trilobus.
- iv. Māşaparnī/Teramnus labialis.
- v. Jivanti/Leptadenia reticulata /
Cocculus cordifolius.
- vi. Madhūka/Glycyrrhiza glabra.
- vii. Meda/Polygonatum cirrhifolium.
- viii. Mahāmeda/Polygonatum
verticillatum.
- ix. Kākoli/Fritillaria roylei.
- x. Kşirakākoli/Roscoea purpurea /
Lilium polyphyllum.

2- Brmhaniya Grubu¹⁶⁶

- i. Kşīriṇī/Mimosops hexandra Roxb.
- ii. Rajakshavaka/Euphorbia
microphylla.
- iii. Aśvagandhā /Indian ginseng.
- iv. Vātyāyanī /Sida cordifolia.
- v. Bhadraudanī/Sida cordifolia Linn.
- vi. Bhāradvājī/Thespesia lampas.
- vii. Payasya/Impomoea paniculata.
- viii. Kākoli /Fritillaria roylei.
- ix. Kşīrakākoli/Roscoea purpurea/
Lilium polyphyllum.
- x. Rushyagandha/?.

3- Lekhaniya Grubu¹⁶⁷

- i. Musta/Cyperus rotundus Linn.
- ii. Kushta/Saussurea lappa.
- iii. Haridrā/Curcuma longa.
- iv. Daru Haridrā/Berberis aristata.
- v. Vacha/Acorus calamus Linn.
- vi. Ativişā/Aconitum heterophyllum
Wall.

- vii. Katurohini/Picrorhiza kurroa.
- viii. Citraka/Plumbago zeylanica.
- ix. Cirabilva/Holoptelia integrifolia.
- x. Haimavatī/Iris versicolor.

4- Bhedaniya Grubu¹⁶⁸.

- i. Suvaha/Operculina turpethum R.B.
- ii. Arka/Calotropis gigantean.
- iii. Urubuka/Ricinus communis.
- iv. Agnimukhi/Gloriosa superb.
- v. Chitra/Baliospermum montanum
- vi. Citraka/Plumbago zeylanica.
- vii. Cirabilva/Holoptelia integrifolia.
- viii. Şaṅkhinī/Canscora decussate.
- ix. Şakulādani/Picrorhiza kurroa.
- x. Svarnakşīriṇī /Argemone mexicana
Linn.

5- Sandhaniya Grubu¹⁶⁹

- i. Madhūka/Glycyrrhiza glabra Linn.
- ii. Madhuparni/Indian tinospora /
Tinospora cordifolia.
- iii. Prishnaparni/Uraria picta.
- iv. Ambasthaki/Abuta-Cissampelos
pareria Linn.
- v. Samanga/Indian madder / Rubia
cordifolia.
- vi. Mocharasa/Salmania malabarica.
- vii. Dhataki/Woodfordia fruticosa.
- viii. Lodhra/Symplocos racemosa.
- ix. Priyangu/Callicara macrophylla.
- x. Katphala/Myrica nagi.
- xi.

6- Dipaniya Grubu¹⁷⁰

- i. Pippalī/Piper longum.
- ii. Pippalīmoola/Piper longum.
- iii. Chavya/Piper chaba.

¹⁶⁴ Bkz. Caraka, 1949, C.5:18-25; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁶⁵ Yaşlandırmayı geciktirici ve dinçleştirici etkileri olan bitkilerin bulunduğu bir gruptur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:20; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁶⁶ Besleyici ve geliştirici etkileri olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:20; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁶⁷ Revülsif (hastalığı vücudun başka bir bölümüne taşıma) etkileri olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:20; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁶⁸ Yumuşatıcı-Gevşetici etkileri olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:20; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁶⁹ Yara ve kemik iyileştirici-birleştirici (sentezör) etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:20; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁷⁰ Hazımsızlık giderici ve iştah açıcı etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:20; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

- iv. Citraka/Plumbago zeylanica.
- v. Shringavera/Zingiber officinale.
- vi. Amlavetasa/Garcinia pedunculata Roxb.
- vii. Maricha/Piper nigrum.
- viii. Ajamoda/Trachyspermum roxburghianum.
- ix. Bhallātaka/Semecarpus anacardium Linn.
- x. Hiṅgu Niryasa/Asa foetida.

7- Balya¹⁷¹

- i. Aindri/Citrullus colocynthis.
- ii. Rishabhi/Manilkara hexandra.
- iii. Atirasa/Asparagus racemosus.
- iv. Rishyaprokta/Teramnus labialis.
- v. Payasya/Impomoea paniculata.
- vi. Ashvagandha/Withania somnifera.
- vii. Sthira/Desmodium gangeticum.
- viii. Katukarohini/Picrorhiza kurroa.
- ix. Bala/Sida cordifolia.
- x. Atibala/Abutilon indicum.

8- Varnya¹⁷²

- i. Candana/Santalum album Linn.
- ii. Tunga/Calophyllum inophyllum.
- iii. Padmaka/Prunus cerasoides.
- iv. Uśīra/Vetiver/Vetiveria zizanioides.
- v. Madhūka/Licorice/Glycyrrhiza glabra.
- vi. Manjistha/Rubia cordifolia Linn.
- vii. Sariva/Indian Sarsaparilla/Hemidesmus indicus.
- viii. Payasya/Impomoea paniculata.
- ix. Sita/Cynodon dactylon.
- x. Lata/Cynodon dactylon -Pers.

9- Kanthya Grubu¹⁷³

- i. Sariva/Indian Sarsaparilla/Hemidesmus indicus.
- ii. Iksumula/Saccharum officinarum.
- iii. Madhūka/Glycyrrhiza glabra.

- iv. Pippalī/Piper longum.
- v. Darksha/Vitis vinifera.
- vi. Vidari/Pueraria tuberosa.
- vii. Kaitarya/Myrica nagi.
- viii. Hamsapadi/Adiantum lunulatum.
- ix. Brihati/Solanum indicum.
- x. Kantakarika/Solanum xanthocarpum.

10- Hrdya Grubu¹⁷⁴

- i. Amra/Mangifera indica.
- ii. Amrataka/Spondias pinnata.
- iii. Lakucha/Atrocarpus lakoocha.
- iv. Karamarda/Carissa carandes.
- v. Urksamla/Tamarindus indica Linn.
- vi. Amlavetasa/Garcinia pedunculata Roxb. / Rheum emodi Wall.
- vii. Kuvala/Zizyphus sativa.
- viii. Badara/Zizyphus jujube.
- ix. Dadima/Punica granatum.
- x. Matulunga/Citrus decumana / Citrus limon.

11- Trptighna Grubu¹⁷⁵

- i. Nagara/Zingiber officinale.
- ii. Chavya/Piper chaba.
- iii. Citraka/Plumbago zeylanica.
- iv. Viḍaṅga/Embelia ribes.
- v. Murva/Marsdenia tenacissima.
- vi. Guduci/Tinspora cordifolia.
- vii. Vacha/Acorus calamus Linn.
- viii. Musta/Cyperus rotundus.
- ix. Pippalī/Long pepper.
- x. Patola/Trichosanthes cucumerina Linn.

12- Arshoghna Grubu¹⁷⁶

- i. Kutaja/Holarrhena antidysenterica.
- ii. Bilva/Aegle marmelos.
- iii. Citraka/Plumbago zeylanica.
- iv. Nagara/Zingiber officinale.
- v. Ativiṣā/Aconitum heterophyllum.
- vi. Abhaya/Terminalia chebula.

¹⁷¹ Güçlendirici ve tonik etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:20; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁷² Cilt güzelleştirici etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:21; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁷³ Ses kalitesi (ve boğaz hastalıkları) düzenlenmesinde etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:21; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁷⁴ Kalbi güçlendirici etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:21; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁷⁵ Sindirime yardımcı ve iştah açıcı etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:21; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁷⁶ Basur ve yaraların iyileştirilmesinde etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:21; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

- vii. Dhanvayasaka/Fagonia cretica Linn.
- viii. Daru Haridrā/Berberis aristata.
- ix. Vacha/Acorus calamus Linn.
- x. Chavya/Pipper chaba.

13- Kushtaghna Grubu¹⁷⁷

- i. Khādira/Acacia catechu Willd.
- ii. Abhaya/Terminalia chebula.
- iii. Amalaka/Embllica officinalis Gaertn.
- iv. Haridrā/Curcuma longa.
- v. Arushkara/Semecarpus anacardium Linn. F.
- vi. Saptaparṇa/Alstonia scholaris R.
- vii. Aragvadhā/Cassia fistula.
- viii. Karavira/Nerium indicum Mill.
- ix. Viḍaṅga/Embelia ribes.
- x. Jatipravala/Jasminum officinale Linn.

14- Kandughna Grubu¹⁷⁸

- i. Candana/Santalum album.
- ii. Nalada/Nardostachys jatamamsi.
- iii. Krtamala/Cassia fistula Linn.
- iv. Naktamāla/Pongamia pinnata.
- v. Nimba/Azadirachta indica.
- vi. Kutaja/Holarrhena antidysenterica.
- vii. Sarshapa/Brassica nigra.
- viii. Madhūka/Glycyrrhiza glabra.
- ix. Daru Haridrā/Berberis aristata.
- x. Musta/Cyperus rotundus.

15- Krimighna Grubu¹⁷⁹

- i. Akshīva/Moringa oleifera.
- ii. Maricha/Piper nigrum.
- iii. Gandira/Euphorbia antiquorum.
- iv. Kebuka/Costus speciosus.
- v. Viḍaṅga/Embelia ribes.
- vi. Nirgundi/Vitex trifolia/Vitex negundo.
- vii. Kinihi/Achyranthes aspera.

- viii. Śvadamṣṭrā Gokshura /Tribulus terrestris Linn.
- ix. Vrsaparnika/Ipomoea reniformis Chois/bir çeşidi.
- x. Akhuparnika/Ipomoea reniformis Chois.

16- Vishaghna Grubu¹⁸⁰

- i. Haridrā/Curcuma longa.
- ii. Manjistha/Rubia cordifolia Linn.
- iii. Suvaha/Operculina turpethum.
- iv. Sukshma Ela /Elettaria cardamomum.
- v. Palindi/Ichnocarpus frutescens.
- vi. Candana/Santalum album.
- vii. Kathaka/Strychnos potatorium.
- viii. Shirisha/Albizia lebeck.
- ix. Sindhuvara/Vitex negundo.
- x. Shleshmataka/Cordia dichotama.

17- Stanyajanana Grubu¹⁸¹

- i. Virana/Vetiveria zizanioides Nash
- ii. Śāli /Oryza sativa Linn.
- iii. Şaşika /Oryza sativa Linn, bir çeşit pirinç.
- iv. Ikhsuvalika/Asteracantha longifolia.
- v. Darbha/Desmostachya bipinnata.
- vi. Kuşa/Desmostachya bipinnata.
- vii. Kasha/Saccharum spontaneum.
- viii. Gundra/Soccharum sara.
- ix. Itkata/Sesbania bispinosa.
- x. Katruna/Cymbopogon schoenanthus.

18- Stanyashodhana Grubu¹⁸²

- i. PathaCissampelos pareira Linn.
- ii. Mahausadha/Zingiber officinale.
- iii. Suradaru/Cedrus deodara.
- iv. Musta/Cyperus rotundus.
- v. Murva/Clematis triloba.
- vi. Guduchi/Tinspora cordifolia.
- vii. Vatsaka/Holarrhena antidysenterica Wall.
- viii. Kiratatikta/Swetia chirata.

¹⁷⁷ Cilt hastalıklarında faydalı etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:21; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁷⁸ Kaşıntı, uyuz gibi rahatsızlıkları gidermede etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:21; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁷⁹ Bağırsak kurtlarına karşı etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:21; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁸⁰ Zehirlenmelere karşı panzehir etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:21; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁸¹ Anne sütünü artırıcı ve galatagog etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:22; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁸² Anne sütü temizleyici ve arındırıcı etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:22; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

- ix. Katurohini/Picrorhiza kurroa.
x. Sariva/Hemidesmus indicus.
- 19- Shukrajanana Grubu**¹⁸³
- i. Jivaka /Malaxis acuminata.
ii. Rishabhaka/Manilkara hexandra.
iii. Kākoli /Fritillaria roylei.
iv. Kshirakākoli/Roscoea purpurea /
Lilium polyphyllum.
v. Mudgaparni/Phaseolus trilobus.
vi. Māṣaparnī/Teramnus labialis.
vii. Meda/Polygonatum cirrhifolium.
viii. Vriddharuha/Asparagus raemosus
Willd.
ix. Jatila/Nardostachys jatamamsi.
x. Kulinga/Rhus acuminata.
- 20- Shukrashodhana Grubu**¹⁸⁴
- i. Kustha/Saussurea lappa.
ii. Elavaluka/Prunus cerasus Linn.
iii. Katphala/Myrica nagi.
iv. Samudraphena/Sepia officinalis.
v. Kadamba/Anthocephalus indicus.
vi. Īkṣu /Saccharum officinarum.
vii. Kandeksu/Saccharum spontaneum.
viii. Īkṣuraka/Asteracantha longifolia.
ix. Vasuka/Indigofera enneaphylla.
x. Uśīra/Vetiveria zizanioides.
- 21- Snehopaga Grubu**¹⁸⁵
- i. Mrudvika/Vitis vinifera Linn.
ii. Madhūka/Glycyrrhiza glabra.
iii. Madhuparni/Tinospora cordifolia.
iv. Meda/Polygonatum cirrhifolium.
v. Vidari/Ipomoea paniculata /
Pueraria tuberosa.
vi. Kākoli/Fritillaria roylei.
vii. Kṣīrakākoli/Lilium polyphyllum.
viii. Jivaka/Malaxis acuminata.
ix. Jivanti/Leptadenia reticulata.
x. Shalaparni/Desmodium
gangeticum.

- 22- Svedopaga Grubu**¹⁸⁶
- i. Shobhanjanaka/Moringa oleifera.
ii. Erandaka/Ricinus communis.
iii. Arka/Calotropis gigantea.
iv. Vrischira/Boerhaavia diffusa.
v. Punarnava/Boerhaavia diffusa.
vi. Yava/Barley/Hordeum vulgare.
vii. Tila/Sesame/Sesamum indicum.
viii. Kulattha/Dolichos biflorus Linn.
ix. Masha/Phaseolus mungo.
x. Badara/Zizyphus jujuba.
- 23- Vamanopaga Grubu**¹⁸⁷
- i. Madhū
ii. Madhūka/Glycyrrhiza glabra.
iii. Kovidara/Bauhinia variegata.
iv. Karbudara/Bauhinia variegata.
v. Nīpa/Anthocephalus indicus.
vi. Vidula/Barringtonia acutangula
Gaertn.
vii. Bimbi/Coccinia indica.
viii. Shanapushpi/Crotalaria verrucosa.
ix. Sadapushpa/Calotropis gigantea.
x. Pratyakpushpa/Archyranthes
aspera Linn.
- 24- Virechanopaga Grubu**¹⁸⁸
- i. Draksha/Vitis vinifera.
ii. Kashmarya/Gmelina arborea Linn.
iii. Parushaka/Grewia asiatica Linn.
iv. Abhaya/Terminalia chebula.
v. Amalaka/Emblic officinalis
Gaertn.
vi. Bibhītaki/Terminalia belerica
Roxb.
vii. Kuvala/Zizyphus sativa.
viii. Badara/Zizyphus jujube.
ix. Karkandhu/Zizyphus nummularia.
x. Pilu/Salvadora persica Linn.
- 25- Asthanopaga Grubu**¹⁸⁹
- i. Trivit/Operculina turpethum R. B.

¹⁸³ Ovum (yumurta) ve spermin kalitesine olumlu etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:22; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁸⁴ Sperma temizleyici ve arındırıcı etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:22; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁸⁵ Yağlama ile tedavi yönteminde kullanılan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:22; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁸⁶ Terleme ile tedavi yönteminde kullanılan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:22;

<http://www.medicinalplantsindia.com>;
<https://easyayurveda.com>.

¹⁸⁷ Kusmayı sağlayan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:22; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁸⁸ Müshil etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:20; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁸⁹ Lavman uygulaması sırasında istifade edilen bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:22; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

- ii. Bilva/Aegle marmelos Corr.
- iii. Pippalī/Piper longa.
- iv. Kushta/Saussurea lappa.
- v. Sarshapa/Brassica nigra.
- vi. Vacha/Acorus calamus Linn.
- vii. Vatsaka meyvesi /Holarrhena antidysenterica.
- viii. Shatapushpa/Foeniculum vulgare.
- ix. Mādhūka/Licorice/Glycyrrhiza glabra.
- x. Madanaphala/Randia dumetorum.

26- Anuvasanopaga Grubu¹⁹⁰

- i. Rasna/Pluchea lanceolata.
- ii. Suradaru/Cedrus deodara.
- iii. Bilva/Aegle marmelos.
- iv. Madana/Randia dumetorum.
- v. Shatapushpa/Foeniculum vulgare.
- vi. Vṛścīra /Boerhaavia diffusa.
- vii. Punarnava/Boerhaavia diffusa.
- viii. Shvadamstra/Tribulus terrestris.
- ix. Agnimantha/Clerodendrum phlomidis.
- x. Shyonaka/Oroxylum indicum.

27- Shiro Virechanopaga Grubu¹⁹¹

- i. Jyotishmati/Celastrus paniculatus Wild.
- ii. Kshavaka/Centipeda minima.
- iii. Maricha/Piper nigrum.
- iv. Pippalī/Piper longum.
- v. Viḍaṅga/Embelia ribes.
- vi. Shigru/Moringa oleifera.
- vii. Sarshapa/Brassica nigra.
- viii. Apamarga/Achyranthes aspera.
- ix. Shveta/Clitoria ternatea.
- x. Mahashveta/Clitoria ternatea.

28- Chardi Nigrahana Grubu¹⁹²

- i. Jambu/Syzygium cumini.
- ii. Amra/Mangifera indica.
- iii. Matulunga/Citrus decumana / Citrus limon.
- iv. Badara/Zizyphus jujuba.

- v. Dadima/Punica granatum.
- vi. Yava/Hordeum vulgare.
- vii. Yaṣṭika/Glycyrrhiza glabra.
- viii. Uśīra/Vetiveria zizanioides.
- ix. Laja

29- Trushna Nigrahana Grubu¹⁹³

- i. Nagara/Zingiber officinale.
- ii. Dhanvayasaka/Fagonia cretica.
- iii. Musta/Cyperus rotundus.
- iv. Parpataka/Fumaria parviflora.
- v. Candana/Santalum album.
- vi. Kiratatikta/Swertia chirata.
- vii. Guduchi/Tinospora cordifolia.
- viii. Hrivera/Pavonia odorata.
- ix. Dhanyaka/Coriandrum sativum.
- x. Patola/Trichosanthes cucumerina.

30- Hikka Nigrahana Gana Grubu¹⁹⁴

- i. Shati/Hedychium spicatum.
- ii. Pushkaramula/Inula racemosa.
- iii. Stone of Badara/Zizyphus jujube.
- iv. Kantakarika/Solanum xanthocarpum.
- v. Brihati/Solanum indicum.
- vi. Vruksharuha/Dendrophthoe falcata.
- vii. Abhaya/Terminalia chebula.
- viii. Pippalī/Piper longum.
- ix. Duralabha/Fagonia cretica.
- x. Kulirashrungi/Rhus succedanea.

31- Purisha Sangrahaniya Grubu¹⁹⁵

- i. Priyangu/Callicara macrophylla.
- ii. Ananta/Hemidesmus indicus.
- iii. Amra/Mangifera indica.
- iv. Katvanga/Oroxylum indicum.
- v. Lodhra/Symplocos racemosa.
- vi. Mocharasa/Salmalia malabarica.
- vii. Samanga/Rubia cordifolia.
- viii. Dhataki/Woodfordia fruticosa.
- ix. Padma/Nelumbo nucifera.
- x. Padma lifleri/Nelumbo nucifera.

¹⁹⁰ Yağlı lavman uygulaması sırasında istifade edilen bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:22; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁹¹ Nasal rahatsızlıklarda ve burun akıntısını kolaylaştırmada etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:23; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁹² Anti-emetik ve kusma önleyici etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:23; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁹³ Susuzluk giderici ve adipoz ajanlara karşı etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:23; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁹⁴ Hıçkırık giderici etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:23; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁹⁵ Astrenjen etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:23; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

32- Purīṣa Virajānīya Grubu¹⁹⁶

- i. Jambu/Syzygium cumini.
- ii. Shallaki kabuğu/Boswellia serrata.
- iii. Kacchura/Curcuma zeodaria.
- iv. Madhukā/Glycyrrhiza glabra.
- v. Shalmali/Salmalia malabarica.
- vi. Shrivestaka/Pinus roxburghii.
- vii. Kırmızı toprak /Red mud/Purified red ochre
- viii. Payasya/Impomoea paniculata.
- ix. Utpala/Nymphaea alba.
- x. Tila/Sesamum indicum.

33- Mutra Sangrahanīya Grubu¹⁹⁷

- i. Jambu/Syzygium cumini.
- ii. Amra/mango/Mangifera indica.
- iii. Plaksha/Ficus lacor.
- iv. Vata/Ficus bengalensis.
- v. Kapītana/Albizzia lebeck.
- vi. Udumbara/Ficus racemosa Linn.
- vii. Ashvattha/Ficus religiosa Linn.
- viii. Bhallātaka/Semecarpus anacardium Linn.
- ix. Ashmantaka/Ficus rumphii.
- x. Somavalka/Acacia catechu.

34- Mutra Virajānīya Grubu¹⁹⁸

- i. Padma/Nelumbo nucifera.
- ii. Utpala/Nymphaea alba.
- iii. Nalina/Nelumbo nucifera Gaertn.
- iv. Kumuda/Nymphaea alba Linn.
- v. Pundarika/Nymphaea lotus Linn.
- vi. Shatapatra/Nelumbo nucifera Gaertn.
- vii. Mādhūka/Licorice/Glycyrrhiza glabra.
- viii. Priyangu/Callicara macrophylla.
- ix. Dhataki çiçeği /Woodfordia fruticosa.

35- Mutra Virechanīya Grubu¹⁹⁹

- i. Vrukshadani/Dendrophthoe falcata Linn.

- ii. Shvadamstra/Tribulus terrestris Linn.
- iii. Vasuka/Indigofera enneaphylla Linn.
- iv. Vasira/Gynandropsis gynandra.
- v. Pashanabheda/Bergenia ligulata. Engl
- vi. Darbha/Desmostachya bipinnata- bir çeşidi.
- vii. Kuśa/Desmostachya bipinnata.
- viii. Kasa/Saccharum spontaneum.
- ix. Gundra/Saccharum Sara.
- x. Itkata/Sesbania bispinosa.

36- Kasahara Grubu²⁰⁰

- i. Darksha/Vitis vinifera.
- ii. Abhaya/Terminalia chebula.
- iii. Amalaka/Emblica officinalis Gaertn.
- iv. Pippalī/Piper longum.
- v. Duralabha/Fagonia cretica Linn.
- vi. Shrunği/Rhus succedanea Linn.
- vii. Kantakarika/Solanum xanthocarpum.
- viii. Vrushchira/Boerhaavia diffusa Linn.
- ix. Punarnava/Boerhaavia diffusa Linn.
- x. Tamalaki/Phyllanthus niruri Linn.

37- Shwasahara Grubu²⁰¹

- i. Shati/Hedycium spicatum.
- ii. Puskaramula/Inula racemosa.
- iii. Amlavetasa/Garcinia pedunculata Roxb. / Rheum emodi Wall.
- iv. Ela/Elettaria cardamomum.
- v. Hiṅgu/Asa foetida.
- vi. Aguru/Acquilaria agallocha Roxb.
- vii. Surasa/Ocimum sanctum Linn.
- viii. Tamalaki/Phyllanthus niruri Linn.
- ix. Jivanti/Leptadenia reticulata.

38- Shothahara Grubu²⁰²

¹⁹⁶ Gaita pigmentlerini düzenleyici etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:23; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁹⁷ Anti-diüretik olup iskürü vakalarında faydalı etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:23; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁹⁸ İdrar pigmentlerini düzenleyici etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:23; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

¹⁹⁹ İdrar yolu ve kesesini temizleyici etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949,

C.5:23; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

²⁰⁰ Soğuğa karşı direnç sağlayıcı ve öksürüğü giderici etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:24;

<http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

²⁰¹ Anti-dispeik olup astıma karşı etkili olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:24; <http://www.medicinalplantsindia.com>; <https://easyayurveda.com>.

²⁰² İltihap kurutucu etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:24;

- i. Patala/Stereospermum suaveolens.
- ii. Agnimantha/Clerodendrum phlomidis Linn.
- iii. Shyonaka/Oroxylum indicum.
- iv. Bilva/Aegle marmelos.
- v. Kashmarya/Gmelina arborea Linn.
- vi. Kantakarika/Solanum xanthocarpum.
- vii. Brihati/Solanum indicum.
- viii. Shalaparni/Desmodium gangeticum.
- ix. Prishnaparni/Uraria picta.
- x. Goksuraka/Tribulus terrestris Linn.

39- Jwarahara Grubu²⁰³

- i. Sariva/Hemidesmus indicus.
- ii. Sharkara/şeker.
- iii. Patha/Cissampelos pareria Linn.
- iv. Manjistha/Rubia cordifolia Linn.
- v. Draksha/Vitis vinifera.
- vi. Pilu/Salvadora persica Linn.
- vii. Parushaka/Grewia asiatica Linn.
- viii. Abhaya/Terminalia chebula.
- ix. Amalaka/Emblica officinalis Gaertn.
- x. Vibhitaka/Bibhītaki/Terminalia bellerica Roxb.

40- Shramahara Grubu²⁰⁴

- i. Darksha/Vitis vinifera.
- ii. Kharjura/Phoenix sylvestris Roxb.
- iii. Priyala/Buchanania lanzan.
- iv. Badara/Zizyphus jujube.
- v. Dadima/Punica granatum.
- vi. Phalgu/Ficus hispida Linn.
- vii. Parushaka/Grewia asiatica Linn.
- viii. Ikshu/Saccharum officinarum Linn.
- ix. Yava/Barley/Hordeum vulgare.
- x. Shashtika/Oryza Sativa Linn.

41- Daha Prashamana Grubu²⁰⁵

- i. Laja/fried paddy.

- ii. Candana/Santalum album.
- iii. Kashmarya meyvesi /Gmelina arborea Linn.
- iv. Madhukā/Glycyrrhiza glabra.
- v. Sharkara/Saccharum officinarum.
- vi. Nilotpala/Nymphaea stellata Willd.
- vii. Ushīra/Vetiveria zizanioides.
- viii. Sariva -Indian Sarsaparilla/Hemidesmus indicus.
- ix. Guduchi/Tinspora cordifolia Miers.
- x. Hribera/Pavonia odorata Willd.

42- Shīta Prashamana²⁰⁶

- i. Tagara/Valeriana wallichii.
- ii. Aguru/Aquilaria agallocha Roxb.
- iii. Dhanyaka/Cordiandrum sativum Linn.
- iv. Shringavera/Ginger/Zingiber officinale.
- v. Bhutika/Trachyspermum ammi.
- vi. Vacha/Acorus calamus Linn.
- vii. Kantakari/Solanum xanthocarpum.
- viii. Agnimantha/Clerodendrum phlomidis Linn.
- ix. Shyonaka/Oroxylum indicus.
- x. Pippalī/Piper longum.

43- Udarda Prashamana Grubu²⁰⁷

- i. Tinduka/Diospyos peregrine.
- ii. Priyala/Buchanania lanzan.
- iii. Badara/Zizyphus jujube.
- iv. Khādira/Acacia catechu.
- v. Kadara/Acacia catechu Willd.
- vi. Saptaparṇa/Alstonia scholaris R. Br.
- vii. Ashvakarna/Dipterocarpus alatus Roxb.
- viii. Arjuna/Terminalia arjuna.
- ix. Asana/Terminalia tomentosa.
- x. Arimeda/Acacia catechu Willd- bir çeşidi.

44- Angamarda Prashamana Grubu²⁰⁸

<http://www.medicinalplantsindia.com;>

[https://easyayurveda.com.](https://easyayurveda.com)

²⁰³ Ateş düşürücü etkisi olan bitkiler grubudur.

Bkz. Caraka, 1949, C.5:24;

<http://www.medicinalplantsindia.com;>

[https://easyayurveda.com.](https://easyayurveda.com)

²⁰⁴ Yorgunluğu giderici etkisi olan bitkiler

grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:24;

<http://www.medicinalplantsindia.com;>

[https://easyayurveda.com.](https://easyayurveda.com)

²⁰⁵ Yanma hissini giderici ve soğutucu etkisi

olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949,

C.5:24; <http://www.medicinalplantsindia.com;>

[https://easyayurveda.com.](https://easyayurveda.com)

²⁰⁶ Isıtıcı etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz.

Caraka, 1949, C.5:24;

<http://www.medicinalplantsindia.com;>

[https://easyayurveda.com.](https://easyayurveda.com)

²⁰⁷ Alerjik deri döküntülerini giderici, kurdeşene

karşı (anti-ürtiker) etkili olan bitkiler grubudur.

Bkz. Caraka, 1949, C.5:24;

<http://www.medicinalplantsindia.com;>

<https://easyayurveda.com>

²⁰⁸ Ağrı kesici ve sakinleştirici etkisi olan

bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:24;

- i. Vidarigandha/Desmodium gangeticum.
- ii. Prushniparni/Uraria picta.
- iii. Brihati/Solanum indicum.
- iv. Kantakarika/Solanum xanthocarpum.
- v. Eranda/Ricinus communis Linn.
- vi. Kākoli/Fritillaria roylei.
- vii. Candana/Santalum album.
- viii. Uśīra/Vetiveria zizanioides.
- ix. Ela/Elettaria cardamomum.
- x. Mādhūka/Glycyrrhiza glabra.

45- Shula Prashamana Grubu²⁰⁹

- i. Pippalī/Piper longum.
- ii. Pippalī kōkū
- iii. Chavya/Piper chaba.
- iv. Citraka/Plumbago zeylanica.
- v. Shringavera/Zingiber officinale.
- vi. Maricha/Piper nigrum.
- vii. Ajamoda/Trachyspermum roxburghianum.
- viii. Ajagandha/Gynandropsis gynandra.
- ix. Ajaji/Cuminum cyminum Linn.
- x. Gandira/Euphorbia antiquorum Linn.

46- Shonitasthapana Grubu²¹⁰

- i. Mādhūka/Licorice/Glycyrrhiza glabra.
- ii. Rudhika/Crocus Sativa Linn.
- iii. Mocharasa/Salmalia malabarica.
- iv. Lodhra/Symplocos racemosa.
- v. Gairika/Ferrum haematite.
- vi. Priyangu/Callicara macrophylla.
- vii. Kavrulmuş piriñç/pilav.
- viii. Bal.

47- Vedanasthapana Grubu²¹¹

- i. Shala/Shorea robusta Gaertn.
- ii. Katphala/Myrica nagi.

- iii. Kadamba/Anthocephalus indicus.
- iv. Padmaka/Prunus cerasoides.
- v. Tumba/Xanthoxylon alatum Roxb.
- vi. Mocharasa/Salmalia malabarica.
- vii. Shirisha/Albizzi lebbeck.
- viii. Vanjula/Salix caprea Linn.
- ix. Elavaluka/Prunus cerasus Linn.
- x. Aśoka/Saraca indica Linn.

48- Sanjnasthapana Grubu²¹²

- i. Hingu/Asa foetida.
- ii. Kaitarya/Myrica nagi.
- iii. Arimeda/Acacia catechu Willd.
- iv. Vacha/Acorus calamus Linn.
- v. Choraka/Angelica glauca.
- vi. Vayastha/Bocopa monnieri.
- vii. Golomi/Acorus calamus Linn.
- viii. Jatila/Nardostachys jatamansi.
- ix. Palankasha/Commiphora mukula.
- x. Aśokarohini/Picrorhiza kurroa.

49- Prajasthapana Grubu²¹³

- i. Aindri/Citrullus colocynthis.
- ii. Brahmi/Bacopa monnieri.
- iii. Shatavirya/Cynodon dactylon.
- iv. Sahasravirya/Cynodon dactylon.
- v. Amogha/Emblia officinalis Gaertn.
- vi. Avyatha/Tinspora cordifolia.
- vii. Shiva/Terminalia chebula Linn.
- viii. Arishta/Picrorhiza kurroa.
- ix. Vatyapuspi/Sida rhombifolia Linn.
- x. Visvaksenakanta/Callicarpa macrophylla.

50- Vayaha Sthapana Grubu²¹⁴

- i. Amruta/Tinspora cordifolia.
- ii. Abhaya/Terminalia chebula.
- iii. Dhatri, Amla/Emblia officinalis Gaertn.
- iv. Shveta/Clitoria ternatea Linn-beyaz çeşidi.

<http://www.medicinalplantsindia.com>;
<https://easyayurveda.com>.

²⁰⁹ Abdominal kolik ağrıları giderici ve aneljezik etkisi olan anbitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:24;

<http://www.medicinalplantsindia.com>;
<https://easyayurveda.com>.

²¹⁰ Kanamayı durdurucu (hemostatik) etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:25;
<http://www.medicinalplantsindia.com>;
<https://easyayurveda.com>.

²¹¹ Sakinleştirici (sedatif) ve ağrı kesici etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:25; <http://www.medicinalplantsindia.com>;
<https://easyayurveda.com>.

²¹² Bilinç bozukluğu durumlarına karşı etkili olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:25; <http://www.medicinalplantsindia.com>;
<https://easyayurveda.com>.

²¹³ Doğurganlık (prokreatif) için kullanılan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:25; <http://www.medicinalplantsindia.com>;
<https://easyayurveda.com>.

²¹⁴ Yaşlanma etkilerini geciktirici ve kişiyi dinçleştirici etkisi olan bitkiler grubudur. Bkz. Caraka, 1949, C.5:25;
<http://www.medicinalplantsindia.com>;
<https://easyayurveda.com>.

v.	Jivanti/Leptadenia reticulate.	ix.	Punarnava/Boerhaavia	diffusa
vi.	Atirasa/Asparagus racemosus.		Linn.	
vii.	Mandukaparni/Centella asiatica.			
viii.	Sthira/Desmodium gangeticum.			

Suśruta ise Antik Hint'te kullanılan drogları, bunların sınıflandırılması ve ilaçları teröpatik özelliklerine göre 37 farklı grupta ele almıştır (Suśruta, 1907, C.1:343).

- 1- **Vidārigandhādi Grubu**²¹⁵: Bu gurupta Vidari²¹⁶, Sahadeva, Vishvadeva, Shvadanstra²¹⁷, Prithakparni, Shatavari²¹⁸, Sāriva²¹⁹, Kara Sāriva ve Jivaka, Rishavaka drogları bulunmaktadır.
- 2- Mahasaha, Kshudra-Saha²²⁰, Vrihati, Kantakari²²¹, Punarnava²²², Eranda²²³, Hansapadi²²⁴, Vrishchikali ve Rishavi olarak bilinen ilaçlar mevcut olup daha çok Vayu ve Pittam humoral özelliklerinin dengelenmesinde, verem, dalak genişlemesi ve karında grandüler genişleme, kol ve bacak ağrıları, öksürük ve astım vakalarında sıklıkla kullanılır (Suśruta, 1907, C.1:343). Bu grupta yer alan bitkiler anti-inflamatuar özellik taşımakta ve yukarda sayılan özelliklerin dışında sinir sistemi ve kalp sağlığı üzerinde de etkisi vardır.

²¹⁵ Vidārigandhādi (विदारिगन्धादि): Bu grup şifalı bitki için kullanılan Sanskrit bir isimdir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²¹⁶ Vidārī (विदारी): Bilimsel adı Pueraria tuberosa olan Vidārī yüksek ateşe karşı kullanılmıştır. Bedene kuvvet, dinçlik ve şehveti güç verdiği söylenmektedir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²¹⁷ Śvadamṣṭrā (श्वदम्बू): Bilimsel adı Tribulus terrestris olan bu bitkinin bir diğer adı Gokşura (गोकशुर) dır. Daha ziyade yüksek ateşin düşürülmesi amacıyla kullanılmış bir bitkidir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²¹⁸ Śatāvarī (शतावरी): Bilimsel adı Albizia lebeck olan bu bitki sebze olarak da yenilir. Simya işlemlerinde civayı işlemek için de kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²¹⁹ Sāriva (सारिव): Bilimsel adı Indian sarsaparilla olan bu bitkinin beyaz ve siyah çeşitleri vardır. Daha ziyade yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²²⁰ Kṣudrā (क्षुद्रा): Bilimsel adı Solanum xanthocarpum olan bu bitkinin bir diğer adı Kaṅṭakārī olup yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²²¹ Kaṅṭakārī (कण्टकारी) için Bkz. Ksudra.

²²² Punarnavā (पुनर्नवी): Bilimsel adı Boerhavia diffusa olan bu bitki sebze olarak da tüketilir. Kelime olarak gençleşmek, yenilenmek manasını taşıyan bu bitki de yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²²³ Eraṅḍa (एरण्ड): Ricinus communis olarak da bilinir. Euphorbiaceae ailesinden bir bitki olup Hindistan'da sebze olarak da tüketilir. Anti-inflamatuar bir bitki olup, karaciğer hasarına karşı etkilidir. Ayrıca yüksek ateş tedavisinde sıklıkla başvurulur. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²²⁴ Haṃsapādī (हंसपादी): Bilimsel adı Desmodium triflorum olan Haṃsapādī simya biliminde metallerin işlenmesi noktasında en çok istifade edilen droglardandır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

3- Āragvadhādi Grubu²²⁵: Bu gurupta Āragvadhā, Madana, Gopaghontā, Kutaja²²⁶, Pāthā, Kantaki, Pātālā, Murvā, Indrayava, Saptaparṇa, Nimva, Kuruntaka, Dāsi-kuruntaka, iki çeşit Karanja²²⁷, Patola, Kirāttikua, Guduchi, Citraka²²⁸, Shāngshtā ve Sushavi gibi bitki türleri mevcuttur (Suśruta, 1907, C.1:342). Aragvadhadi grubu bitkiler aseptik ve temizleyici özellikte olup, özellikle idrar yolu enfeksiyonu, Kapha unsurunun düzenlenmesi, zehirlenme, deri hastalıkları, kaşıntı, ateş ve kusma vakalarında bu guruptaki bitkilere sıklıkla başvurulur (Suśruta, 1907, C.1:343).

²²⁵ Āragvadhādi (आरग्वधादि): Önemli bazı ayurvedik drogların yer aldığı bitkiler grubuna Sanskrit dilinde verilen addır. Āragvadhā ve ādi (ilk, başlangıç) kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²²⁶ Kuṭaja (कुटज): Bilimsel adı Holarrhena antidysenterica olan bu bitki Kura, Kuḍaya, Kurcī, Kuḍā, Tiptaka ve Īndrajau olarak da bilinir. Yöneticiler tarafından bu bitkinin sadece şehir merkezi dışında yetiştirilmesine izin verilmiştir. Ayurvedik tıpta daha ziyade kabukları ve çekirdeği kullanılmıştır. Kabuklarının dizanteri, astım ve bronşit için faydalı olduğu söylenmiştir. Bitki ayrıca yüksek ateş, ishal ve bağırsak kurdu vakalarında kullanılmıştır. Bkz. Chauhan, 1999:226; Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²²⁷ Karanja/Karajja (करञ्ज): Bilimsel adı Pongamia glabra olan bitkidir.

²²⁸ Citrak, Citraka (चित्रक): Bilimsel adı Plumbago zeylanica olan bu bitki ateş, güneş ve parlama gibi unsurlarla bağdaştırılır. Bitkinin kökleri ayurvedik tıpta kullanılmıştır. Bağışıklık sistemini güçlendiren bu bitkinin iyi bir antioksidan ve iltihap kurutucu olduğu söylenir. Yağların eritilmesinde, kanın dengelenmesinde ve sindirimin düzenlenmesinde istifade edilmiştir. Karaciğer üzerinde agni unsurunun faaliyetini dengelediği, iştahsızlık, öksürük, bronşit, disepsi, kabızlık, hemoroid, ödem cūzzam ve parazitlerin giderilmesinde tedavi maksatlı kullanıldığı söylenmiştir. Bkz. Sairam, 2000:158-159; Hass, 2014:328.

4- Varunadi Grubu²²⁹: Bu gurupta, Vanina, Artagala, Śigru²³⁰, Madhu-Shigru²³¹, Tarkari²³², meṣaśrṅgī²³³, Putika²³⁴, Naktamāla²³⁵, Morata²³⁶, Agnimantha²³⁷, Sairiyaka²³⁸, Vimvi, Vasuka²³⁹, Vasira, Citraka, Śatāvārī, Vilva²⁴⁰, Ajashringi, Darbha²⁴¹ ve Bṛhatī²⁴² gibi bitki türleri mevcuttur. Bu tip bitkilerden elde edilen ilaçlar Kapha unsurunun düzenlenmesinde, yağların

²²⁹ Varuṇādi (वरुणादि): Daha çok baş ağrısının giderilmesi vakalarında etkili olan bitkiler grubunun Sanskrit dilindeki ismidir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²³⁰ Śigru (शिग्रु): Bilimsel adı Moringa oleifera olan bu bitki Kapha unsurunu düzenlemesinin yanısıra, sindirime yardımcı olduğu, karın ağrısını azalttığı ve ödeme karşı etkili olduğu söylenmektedir. Tohumlarının ise göz için faydalı olduğu belirtilmektedir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²³¹ Madhu-Śigru (मधुशिग्रु): Jangli sargua veyahut Moringa concanensis olarak da bilinen bu bitki Moringaceae familyasına aittir. Śigru'ya benzer özellikte etkiler gösterdiği ve özellikle iltihaba karşı etkili olduğu söylenmektedir. <http://www.wisdomlib.org>.

²³² Tarkārī (तर्कारी) Bilimsel adı Clerodendrum phlomidis olan bu drog şişme vakalarında kullanılmıştır. Yaprakları ezilerek macun haline getirildikten sonra şişen bölgenin üzerine haricen uygulanır. <http://www.wisdomlib.org>.

²³³ Meṣaśrṅgī (मुडमार): Bilimsel adı Gymnema sylvestre olan bu bitki şekeri yok edici ve kan şekerini düzenleyici olarak bilinmektedir. Kelime anlamı olarak da şekeri ortadan kaldıran/yokeden bitki anlamındadır. Türkçe'de Gurmar otu olarak bilinir. <http://www.wisdomlib.org>.

²³⁴ Putika, Putikaranja (पूति ककञ्ज): Bilimsel adı Caesalpinia bonduc olan bu drog şişme, mide bulantısı, tümör, cilt hastalıkları, diyabet ve gut gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. <http://www.wisdomlib.org>.

²³⁵ Naktamāla (नक्तमाल): Bilimsel adı Millettia pinnata olan bu bitkiden elde edilen özlerin iyi bir antiseptik olduğu yağın ise oksik madde içerdiği söylenmektedir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²³⁶ Morata (मोरट) veya Mūrvā (मूर्वा): Bilimsel adı Chonemorpha macrophylla, Chonemorpha fragrans olan bu bitki Murva olarak da bilinir. Kuşkonmazgiller familyasından olup cilt hastalıkları, ateş, kabızlık, idrar yolu enfeksiyonu, kolik, sarılık, bronşit gibi rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. Arya Vaidya Sala, 2006:67, 69; <http://www.wisdomlib.org>.

²³⁷ Agnimantha (अग्निमन्थ): Bilimsel adı Premna serratifolia olan bu bitki Verbenaceae familyasına aittir. Bu bitkinin iki çeşidi olup küçük boylusuna Tarkārī (küçük bitki), daha büyüğüne Agnimantha adı verilir. Acı-ekşimtrak tadı ve sıcak özelliği ile kapha ve vāta unsurlarının negatif özelliklerini baskılayıp ödemi kuruttuğu söylenir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²³⁸ Sairiyaka (कटसारिका) Bilimsel adı Barleria prionitis olan bu bitkinin kökleri ve yaprakları öksürük ve iltihap kurutucu olarak kullanılmıştır. Bkz. <http://www.indianmedicinalplants.info>

²³⁹ Vasuka, Vāsaka (वासक): Bilimsel adı Adhatoda vasica olarak bilinen bu bitkinin diğer bir adı Vāsā'dır. Yüksek ateşin tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁴⁰ Vilva veya Vila: Bilimsel adı Limonia acidissima olan önemli bir ayurvedik bitkidir. Fil Elması olarak da bilinir. Sindirime yardımcı, iktidarsızlık probleminde etkili, rahim salgısı düzensizlikleri ve diyabet gibi birçok vakada bu drogdan istifade edilmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁴¹ Darbha (दर्भ): Bilimsel adı Desmotachya bipinnata olup kuşa, dūrva gibi kutsal sayılan bitkiler sınıfına giren otsul bir bitkidir. Antik dönem efsanelerinde bu bitkiden sıkça bahsedilir. Sakinleştirici olarak kullanılan bu bitki saç dökülmesi ve tehlikelere karşı muska olarak da kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁴² Bṛhatī (बृहती): Bilimsel adı Solanum indicum olup ayurvedik literatürde önemli bir yer tutar. Vrihati olarak da bilinir. Daha ziyade kökleri ve meyvesi kullanılmıştır. Kalp rahatsızlıkları, sindirim problemleri ve deri hastalıklarına karşı bu drogdan istifade edilmiştir. Ayrıca Vata ve Kapha unsurlarını dengeler. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

eritilmesinde, baş ağrısında (sefalalji), karın bezleri, tümör ve dâhili apselerin giderilmesinde etkilidir (Suśruta, 1907, C.1:343).

- 5- **Viratarvadi Grubu**²⁴³: Bu gurupta Sahachara, Darbha, Vrikshadani, Gundrā²⁴⁴, Mala, Kuśa²⁴⁵, Kāśa²⁴⁶, Aśma-bhedaka, Agnimantha, Morata Vasuka²⁴⁷, Vasira, Bhallūka²⁴⁸, Kuruntaka²⁴⁹, Indīvarā²⁵⁰, Kapotavanka²⁵¹ ve Śvadaṃṣṭrā gibi bitki türleri mevcuttur (Suśruta, 1907, C.1:343). Bu guruba ait bitkilerin genel özelliği Vāta unsurunu bastırması ve idrar yolu enfeksiyonlarına karşı iyileştirici etkisi ile bilinir (Suśruta, 1907, C.1:343-344).

²⁴³ Viratarvādi (वीरतर्वदि): Belirli şifalı bitkileri karşılayan Sanskrit kökenli bir bitki grubudur. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁴⁴ Gundrā (गुन्द्रा): Bilimsel adı Callicarpa macrophylla'dır. İlk defa MS IV. Yüzyılda Amarasiṃha'nın Amarakośa adlı sözlüğünde Gundrā'dan bahsedilmektedir. Bilinen diğer adı Śyāmā olup yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁴⁵ Kuśa (कुशा): Bilimsel adı Poa cynosuroides'dir. Vedik törenlerinde kullanılan ve uğurlu olduğuna inanılan kutsal bitkidir.

²⁴⁶ Kāśa: Bilimsel adı Saccharum spontaneum Linn. Tṛṇapañcamūla grubu bitkilerinden bir tanesidir. Bkz. Khare, 2016:488.

²⁴⁷ Morata (मोरटा) veya Mūrvā (मूर्वा): Bilimsel adı Chonemorpha macrophylla, Chonemorpha fragrans olan kuşkonmazgillerden olup cilt hastalıkları, ateş, kabızlık, idrar yolu enfeksiyonu, kolik, sarılık, bronşit gibi rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. Arya Vaidya Sala, 2006:67, 69; <http://www.wisdomlib.org>.

²⁴⁸ Bhallūka (भल्लूक): Bilimsel Adı Oroxyllum indicum olan bu bitki Sona Patha, Śyonāka (श्योनाक) ve Ṭuṇṭuka olarak da bilinir. Daha ziyade yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bkz.Suśruta, 1907, C.1:343

²⁴⁹ Kuruntaka (कुरुण्टक): Bilimsel adı Barleria longifolia olan bu bitki Acanthaceae ailesinden olan Barleria'nın sarı rengindeki çiçeğidir. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:343.

²⁵⁰ Indīvarā (इन्दीवरा): Bilimsel adı Citrullus colocynthis olan bu bitki Indravāruṇī ismiyle de bilinen Cucurbitaceae ailesinden yabani bir kabak türüdür. Tadının acı olmasından dolayı daha ziyade diyabet tedavisinde bu drogdan istifade edilmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁵¹ Kapotavanka veya Brahmi (ब्रह्मी): Bilimsel adı Bacopa Monnieri olan bu bitki sebze olarak da tüketilmektedir. Ayurvedik ve Unanī tıpta bu bitki safravī rahatsızlıklar, hazımsızlık, cüzzam, frengi, dalak büyümesi, tümör, ishal, uyuz ve lökodermi gibi rahatsızlıklara karşı kullanılmıştır. Ayrıca cinsel dürtüyü artırıcı etkisi olduğu söylenmektedir. Bkz. Duke, 2009:86-88.

6- Sālasārādi Grubu²⁵²: Bu grupta Sālasāra, Ajakarṇa²⁵³, Khādīra²⁵⁴, Kadara²⁵⁵, Kālaskandha²⁵⁶, Kramuka²⁵⁷, Bhurjja²⁵⁸, Mesasringi²⁵⁹, Tiniśa²⁶⁰, Candana²⁶¹,

²⁵² Sālasārādi (सालसारदि): Bu bitki gurubunun yukarıda sayılan etkilerin dışında sarılık hastalığına karşı da etkili olduğu söylenir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁵³ Ajakarṇa (अजकर्ण): Bilimsel adı Vateria Indica Linn olan bu bitki Sal ağacı olarak bilinir. Bkz. Chopra R. N., vd. 2006:602.

²⁵⁴ Khādīra (खदिर): Bilimsel adı Senegalia catechu olan bu bitkinin Kapha ve Pitta unsurlarını kontrol altına aldığı, dış ve dış etini güçlendirip kanı temizlediği söylenmektedir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁵⁵ Kadara (कदर): Bilimsel adı Acacia polyacantha Willd olup bir çeşit akasyadır. Bu bitkinin köklerinin panzehir olduğu belirtilmektedir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁵⁶ Kālaskandha (कालस्कन्ध): Bilimsel adı Diospyros malabarica olan bu bitki Tindu, Tinduka, Tinduki (तिन्दकी) olarak da bilinmektedir. Olgunlaşmış meyvelerinin Kapha unsurunu düzenlediği, böbrek taşı, kan ve metabolik düzensizliklerde faydalı olduğu söylenmiştir. Çiğ meyvesi ise daha ziyade kırık-çıkık, ishal, yanma hissi, aşırı kilo, dizanteri ve düzensiz âdet kanamaları vakalarında kullanılmıştır. Bkz. Khare, 2016:230.

²⁵⁷ Kramuka (क्रमुक): Bilimsel adı Acacia catechu olan bu bitki daha ziyade hayvanlara yem maksadıyla yetiştirilmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁵⁸ Bhurjja (भुर्ज पत्र): Bilimsel adı Betula papyrifera olan bu bitki Huşu Ağacı olarak bilinir. Ağacın yaprakları, tomurcukları ve kabuğundan istifade edilir. İdrar söktürücü, böbrek taşı düşürücü ve ishal giderici olarak kullanılmıştır. Bkz. Khare, 2016:103.

²⁵⁹ Meśāśṛṅgī veya Ajaghandini (अजगंधिनी): Bilimsel adı Gymnema sylvestre olan bu bitki daha ziyade diyabet için kullanılmıştır. Bkz. S. Sahoo, vd., 2001:365.

²⁶⁰ Tiniśa (तिनिश): Bilimsel adı Desmodium oojenense olan bu bitkinin kelime anlamı *hızla ilerlemek, yetişmek* olup *hayat ağacı* olarak bilinir. Bitkinin diğer bir adı *Sandan, Sadana* 'dır. Diyabet, cilt hastalıkları, eklem şişmeleri, dudak hastalıkları, anemi ve obezite tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://easyayurveda.com>; <http://www.wisdomlib.org>.

²⁶¹ Candana veya Anindita (अनिदिता): Bilimsel adı Santalum album olan bu bitki *Sandal Ağacı* olarak da bilinir. Tıbben daha ziyade bu ağacın yağından istifade edilmiştir. Hoş kokusundan dolayı tütsü ve parfümeri olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda iyi bir antisptik olduğu söylenen Candana, Antik Hint'te kutsal sayılan ağaçlardan biridir. Buda'ya ait metinlerde kırmızı sandal ağacı ile insanların pozitif davranışları ve erdemini mukayese edilerek erdemin, kutsal sandal ağacının kokusundan daha kıymetli olduğu vurgulanmıştır. Bkz. Gotama Buda, 2008:35; Khare, 2016:415; <http://www.flowersofindia.net>.

Kucandana²⁶², Śiṃśapā²⁶³, Śirīṣa²⁶⁴, Āsana²⁶⁵, Dhava²⁶⁶, Arjuna²⁶⁷, Tāla²⁶⁸, Śāka²⁶⁹, Naktamāla²⁷⁰, Putikā²⁷¹ Ashvakarna²⁷², Aguru²⁷³ ve Kāliyaka²⁷⁴ gibi

²⁶² Kucandana (कुचन्दन) veya Adenantha: Bilimsel adı Adenantha pavonina olup kırmızı sandal ağacı olarak bilinir. Kaynatılan yaprakları romatizma ve gut rahatsızlıklarında bu drogdan istifade edilmiştir. Kabukları cüzzam tedavisinde kullanılmıştır. Çekirdekleri öğütülerek lapa halinde iltihaba karşı haricen uygulanarak tatbik edilmiştir. Bkz. Khare, 2016:23; <http://tropical.theferns.info>; <https://www.flowersofindia.net>.

²⁶³ Shīsham (शीशम), Śiṃśapā/Zimzapa (शिशपा), Sīsam ve Sissoo: Bilimsel adı Dalbergia sissoo olan bu bitki *Hint Gül Ağacı* olarak da bilinir. Kapha ve Vata unsurlarını düzenler. Kaynatılan yapraklarının bel soğukluğuna, astım ve öksürüğe karşı faydalı olduğu ve teni güzelleştirdiği söylenmiştir. Bkz. <http://easyayurveda.com>.

²⁶⁴ Śirīṣa (श्रीष): Bilimsel adı Albizia lebeck olan bu bitki Śukapuṣpa, Śukadruma, Śukataru, Śukapriya, Śuka, Kapītana (कपीतन) ve *Siris Ağacı* olarak da bilinir. Yüksek ateşe karşı çokça etkin kullanılmasının yanı sıra etkili bir panzehir olduğu dile getirilmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁶⁵ Āsana (आसन): Bilimsel adı Terminalia tomentosa olan bu bitki vücudun uyumu, bedenin dengesi anlamını taşır. Bījaka olarak da bilinen bu bitki tahriş ve pürüzleri gidermek ve soğuğa karşı sağlıklı kalabilmek maksadıyla kullanılmıştır. Astrenjan özelliği ile de bilinir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁶⁶ Dhava (धव): Bilimsel adı Anogeissus latifolia olan bu tridoşa üzerinde etkili olup Kapha ve Pitta unsurlarının etkisini kırar. Öğütülüp kaynatılan kabukları lapa şeklinde haricen yaralara uygulanır. Aynı zamanda diyare ve kanamalara karşı etkili olduğu söylenmiştir. Kaynatılan bitki yaprakları deri hastalıkları ve sarılık tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>; <http://easyayurveda.com>.

²⁶⁷ Arjuna (अर्जुन): Bilimsel adı Terminalia arjuna olan bu bitki Kakubha (ककुभ), *Arjun Ağacı* olarak da bilinir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>

²⁶⁸ Tāla (ताल): Bilimsel adı Borassus flabellifer olan bu bitki çok uzun boylu daima yeşil bir palmye türüdür. Bu bitkinin meyveleri hem çiğ hem de pişirilerek yenilmektedir. Olgunlaşmamış meyve çekirdekleri şurup haline getirilerek içilmektedir. Genç bitki mahsullerinin safravî düzensizlikleri giderdiği, diyareye ve bel soğukluğuna faydalı olduğu söylenmiştir. Ağacın kabukları tuz ile kaynatılarak ağızı yaralara karşı kullanılmış ve kabuğundan yapılan ürünler diş temizleme amacıyla kullanılmıştır. Genel olarak gastrik vakalarda etkili ve iyi bir anti-inflamatuvar olduğu söylenmektedir. Bkz. <http://tropical.theferns.info>.

²⁶⁹ Śāka (शाक): Bilimsel adı Tectona grandis olan bu ağacın suda kaynatılmış talaşının doğal bir kusturucu ve sindirimi kolaylaştırıcı olduğu, diş ve baş ağrısına, tahriş ve deri döküntülerine karşı faydalı olduğu söylenmiştir. Göz kapaklarının şişmesini engellemek için haşhaş suyu ile karıştırılıp macun şeklinde ilgili bölgeye haricen tatbik edilir. Kabuklarının kanı durdurucu özelliğe sahip olduğu ve bronşite karşı etkili olduğu söylenmektedir. Köklerinden elde edilen yağ egzama, saçkıran ve iltihaba karşı kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>; <http://tropical.theferns.info>.

²⁷⁰ Naktamāla (नक्तमाल): Bilimsel adı Millettia pinnata olan bu bitki *kara çelenk* anlamındadır.

²⁷¹ Pūtika (पूतिक): Bilimsel adı Caesalpinia bonduc olan bu bitkinin çekirdekleri, kökleri, kabukları, yaprakları ve meyvesinden istifade edilmiştir. Vata ve Kapha unsurlarını dengelediği, diş ağrısını kontrol giderdiği ve boğazdaki tahrişlere karşı faydalı olduğu söylenmiştir. Diyabete karşı iyi geldiği, tümörlerin gelişimini durdurduğu, sindirime yardımcı olduğu, deri hastalıkları ve cüzzam gibi hastalıkların tedavisinde kullanıldığı söylenmiştir. Bkz. <http://sanskrit.inria.fr/MW/161.html>.

²⁷² Āśvakarṇa (अश्वकर्ण): Bilimsel adı Shorea robusta olan bu bitki *Sal Ağacı* olarak da bilinir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁷³ Aguru (अगुरु): Bilimsel adı Aquilaria malaccensis olan Aguru önemli bir ayurvedik bitkidir. Daha ziyade Hindistan'ın kuzeydoğu bölgelerinde yetişir. İçinde böcekler tarafından yapılan kokulu bir madde bulunduğundan oldukça ağır kokusu vardır. Arapça'da ūd-ı hindî (عود هندي) olarak bilinen bu ağacın iki cinsinden bahsedilir. İlaç olarak kullanılan cinsine *küst* daha ziyade parfümeri hammadesi olarak kullanılan cinsine *elüvve* adı verilir. Elüvve cinsi hem sade hem de içine kâfur katılarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in bu cins tütüsü kullandığı ve cennet halkının elüvve *tütüleri* kullandığı rivayet edilir. Bunun en kalitelisi Hindistan getirilen olup siyah, mavi, sert, ağır ve yağlı olanıdır. Kalitesiz olanı ise hafifliğinden

bitkiler yer alır. Bu bitkiler Kuṣṭha ve Kapha unsurunun zararlı etkilerine karşı korur ve yağ emilimi yapar. Boşaltım yolu rahatsızlıkların giderilmesi ve sarıcalık (kloroz) hastalığının tedavisinde kullanılır (Suśruta, 1907, C.1:344).

7- Rodhrādi Grubu²⁷⁵: Bu gurupta Rodhrā²⁷⁶-Savararodhrā, Palāśa Kutannata²⁷⁷, Aśoka²⁷⁸, Phaṅjī²⁷⁹, Katphala²⁸⁰, Elabaluka²⁸¹, Śallakī²⁸², Jingini²⁸³,

ve su üstünde yüzmesinden anlaşılır. Bu bitki Türkçe’de *Öd Ağacı* olarak bilinmektedir. Türkçe’de kullanılan diğer isimleri ise Kust-i Bahri, Kust-i Hindî’dir. Bademcik iltihabına, sıtma nöbetlerine ve zehirlenmelere karşı etkili olduğu ve aynı zamanda afrodisyak etkisi bulunduğu söylenmiştir. Bağırsakları çalıştırma, kalbi ferahlatma ve idrar kaçırmayı önleme gibi faydalarından bahsedilir. Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, 2013; 326-327.

²⁷⁴ Kāliyaka (कालियक): Bilimsel adı *Curcuma xanthorrhiza* L. olan bu bitki sarı renkte kokulu bir bitkidir. Bkz. Kittel, 2006:414.

²⁷⁵ Rodhrādi (रोध्रदि): Bu guruptaki bitkiler panzehir ve kan durdurucu özellikleriyle bilinir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁷⁶ Rodhrā (रोध्र): Bilimsel adı *Symplocos racemosa* olan bitki Lode ağacı olarak da bilinmektedir. Bilinen diğer adı Tilvaka (तिल्वक) ve Lodhra (लोध्र)’dir. Menoraji, göz nezlesi ve doğuştan hemorajiye karşı faydalı olduğu, kanamayı durdurucu etkisinin bulunduğu, bağırsak rahatsızlıkları ve ishale karşı etkili olduğu söylenmektedir. Bkz. Chopra, 2006:413; Khare, 2016:528; <http://www.wisdomlib.org>.

²⁷⁷ Palāśa (पलाश): Bilimsel adı *Butea frondosa* olan bu bitki ismini çiçeklerinin kırmızı renginden almıştır. Bu yüzden *orman ateşi* şeklinde adlandırılmıştır. Bilinen bir diğer adı Kimśuka’dır. Bitkinin yapraklarının kanamayı durdurucu etkiye sahip olduğu ve afrodisyak etkisi olduğu söylenir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁷⁸ Aśoka (अशोक): Bilimsel adı *Saraca asoca* olan bu bitki meyveleri açısından zengin ve bereketli olduğundan çokça yetiştirilmiştir. Ten rengini güzelleştirmesinin yanı sıra zehire karşı panzehir olduğu, kabuklarıyla kaynatılan su ve hardal yağı terkininin akneleri giderdiği söylenmektedir. Yine kabukları ve Brahmi bitkisi toz haline getirilip günde sabah ve akşam olmak üzere bir fincan süte karıştırılıp içilmesinin zekayı geliştirmeye yardımcı olduğu söylenir. Ramayana destanında bu bitkinin acıya son verdiği yazmaktadır. Kırmızı, mavi ve altın renginde olmak üzere 3 çeşit Aśoka ağacından bahsedilir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>; <http://www.theayurveda.org>.

²⁷⁹ Phaṅjī (फण्जी): Bilimsel adı *Rivea ornata* olan bu bitki sebze olarak tüketilebilmektedir.

²⁸⁰ Katphala (कटफल): Bilimsel adı *Myrica nagi* olan bu bitki daha ziyade yüksek ateşin indirilmesinde etkilidir. Bu bitkinin kaynatılmış kabuklarının suyu antiromatizmal ve antiseptik özelliklere sahiptir. Ateş, öksürük, diyare ve astımın tedavisinde kullanılmıştır. Bitkinin olgunlaşmış meyvesinin anthelmintik (kurtçökücü) özellik taşıdığı söylenir. Bkz. <http://www.naturalmedicinalherbs.net>; <http://www.wisdomlib.org>.

²⁸¹ Elabaluka: Hem ilaç hem de parfüm olarak kullanılan bir bitkidir. Bkz. Wilson, 1832:604.

²⁸² Śallakī (शल्लकी): Bilimsel adı *Boswellia serrata* olan bu bitki daha ziyade parfümeri ve tütsü yapımında kullanılmıştır. İltihap kurutucu ve antiseptik olduğu, ülser, romatizmal ağrılar ve kekemeliğe karşı faydalı olduğu söylenmiştir. Bu bitkinin Türkçe ismi *Akgünlük Ağacı*’dır. Anadolu’da çokça yetişen bu ağaç sakız, tütsü ve zamk elde etmek amacıyla kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁸³ Jingini (जिङ्गिनी): Bilimsel adı *Lanea coromandelica* olan bu bitki *Ajaśrīngī* (अजशृङ्गी) ve *Aş Ağacı* olarak da bilinir. Ağız içi yaralanmalar (aft), diş ağrısı ve astım tedavisinde kullanılmıştır. Astım için ağaçtan elde edilen sakızın kullanımı tavsiye edilmiştir. Bkz. <http://www.flowersofindia.net>.

Kadamba²⁸⁴, Sala²⁸⁵ ve Kadali²⁸⁶ gibi tıbbî bitkiler mevcuttur. Bu guruba ait bitkiler Kapha unsuru dengeler, yağlanmaya karşı etkilidir. Astrenjanik ve anti-toksik özellikteki bu bitkiler rahim düzensizliklerini giderir, yaralarda kan durdurucu ve salgı düzenleyici etkileri vardır (Suśruta, 1907, C.1:344).

8- Arkadi Grubu²⁸⁷ : Bu gurupta Arka²⁸⁸, Alarka²⁸⁹, Karañja²⁹⁰, Nagadanti²⁹¹, Mayuraka²⁹², Bhārgī²⁹³, Rāsnā²⁹⁴, Indrapushpi²⁹⁵, Ksudrasveta Mahashveta²⁹⁶,

²⁸⁴ Kadamba (कदम्ब): Bilimsel adı Neolamarckia cadamba olan bu bitki içeriğindeki asit (kadambajenik asit, kadinamin, kuinovik asit, β- sitosterol, kadarnin) dolayısıyla Hindistan, Çin ve Mısır gibi antik medeniyetlerde tıpta çokça kullanılmıştır. Daha ziyade çare bulunamaz denilen hastalıkların tedavisinde ilaç olarak kullanılmıştır. Diyabet, kalp rahatsızlıkları ve karaciğer hasarı gibi ciddi rahatsızlıklar için sıkça bu bitkiye başvurulmuştur. Bu bitkinin kökü, yaprağı, meyvesi, çiçeği ve tohumu dâhil olmak üzere bütün kısımlarından istifâde edilmiştir. Ayrıca kereste ve kâğıt yapımında kullanılmıştır. Hint mitolojisi ve inanişında önemli bir yeri vardır. Bkz. Dwevedi, vd., 2015:107; <http://www.wisdomlib.org>.

²⁸⁵ Śāla (शाल): Bilimsel adı Shorea robusta olan bu bitki *Sal Ağacı* olarak da bilinir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁸⁶ Kadali (कदली): Bilimsel adı Musa paradisiaca olan bu bitki *kayalī / keli* ve *Muz Ağacı* olarak da bilinir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁸⁷ Arkādī (अर्कादि): Bu gurupta yer alan drogların vermifüj ve aseptik özellik taşıdığı söylenir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁸⁸ Arka (अर्क): Bilimsel adı Calotropis gigantea bu bitki Hint inanişında önemli bir yere sahip olup yaprakları ve çiçekleri Gañeśa Chaturthī denilen kutsal günde tanrı Gañeśa'ya sunulur. Sanskrit dilinde *ışık ışını* manasına gelir. Bu bitki aynı zamanda güneş tanrısının 108 isminden bir tanesidir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁸⁹ Alarka (अलर्क): Mahabarata destanında geçen bir bitki adıdır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁹⁰ Karañja (करञ्ज): Bilimsel adı Millettia pinnata'dır. Bkz. Dipnot: Naktamāla (नक्तमाल).

²⁹¹ Nagadanti (नागदन्ती): Bilimsel adı Heliotropium indicum olan bu bitki iltihap, siğil ve tümör tedavisinde kullanılmıştır. Kaynatılan yapraklarının mide rahatsızlıkları, dizanteri, soğuk algınlığı ve öksürüğe iyi geldiği söylenmektedir. Bkz. <http://tropical.theferns.info>.

²⁹² Mayuraka, Mayuracuda (मयूरचूडा): Bilimsel adı Celosia cristata olan bu bitki *Horoz İbiği Çiçeği* olarak da bilinir. Diyabet, kalp rahatsızlıkları ve kanser gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Aynı zamanda tahıl olarak da tüketilen bir bitkidir. Bkz. Clough, 1892:461; <http://www.spokensanskrit.de>.

²⁹³ Bhārgī (भार्गी): Bilimsel adı Rothea serrata olan bu bitki deri hastalıkları, cüzzam, baş ağrısı ve yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Malaryaya karşı kök ve yaprakları kaynatılarak suyu içilir. Ağacın kökleri antiemetik özellikte olup romatiza ve dispepsiye karşı da faydalı olduğu söylenmiştir. Bkz. <http://tropical.theferns.info>; <http://www.wisdomlib.org>.

²⁹⁴ Rāsnā (रासना): Bilimsel adı Pluchea lanceolata olan bu bitki yüksek ateş tedavisinde kullanılır. Aynı zamanda simyada civayı işlemek için kullanılan bir bitkidir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

²⁹⁵ Indrapuspi (इन्द्रपुष्पी): Bilimsel adı Gloriosa superba olan bu bitkiden elde edilen yağ deri hastalıklarının giderilmesinde ve vücuttaki yaraların iyileştirilmesinde kullanılmıştır. Kök ve çekirdeklerinden kaynatılması suretiyle yapılan lapa haricen sıraca ve basur vakalarında kullanılmıştır. Bkz. Khare, 2004:232-233.

²⁹⁶ Ksudrasveta ve Mahasveta: Bilimsel adları sırayla Albizia lucida ve Albizia procera olan bu bitki aynı türün farklı renkleri olup daha ziyade ahşap sanayinde kullanılmaktadır. Bkz. <http://tropical.theferns.info>.

Vrishchikali²⁹⁷, Alavana ve Tapasha-Vriksha²⁹⁸ gibi bitkiler vardır (Suśruta, 1907, C.1:344-345). Kapha unsurunun negatif etkilerini bertaraf eder, yağlanma ve zehirlenme vakalarında sıkça kullanılır. Spesifik aseptik ve vermifüj özellikteki bu bitkiler yaralanmalarda ve cilt hastalıklarında son derece etkilidir (Suśruta, 1907, C.1:345).

9- Surasādi Grubu²⁹⁹: Bu gurupta Surasā³⁰⁰ ve Beyaz Surasā, Fainjjhaka, Arjaka³⁰¹, Bhustrina³⁰², Sugandhaka³⁰³, Sumukha³⁰⁴, Kalamala³⁰⁵,

²⁹⁷ Vṛścikālī (वृश्चिकाली): Bilimsel adı *Urtica dioica* olan bu bitki bir çeşit ısırgan otudur. Vu bitkinin daha ziyade yaprak, kök ve gövdesinden istifade edilir. Sıtma, alerji, astım, ishal, bronşit, dizanteri, öksürük, dizüri, kepek, egzama, ödem, safra kesesi taşı hastalığı, idrar yolu enfeksiyonları, böbrek rahatsızlıkları, baldıran otu, ban otu ve it üzümü zehirine karşı panzehir olarak, malarya, kas ve eklem ağrıları, prostat, deri hastalıkları ve ülser gibi çok sayıda vakanın tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. Rayburn, 2007:318-319.

²⁹⁸ Tapasa Vṛkṣa (तापस वृक्षा): Bilimsel adı *Nardostachys jatamansi* olan bu bitki doşaları dengeler. Özellikle de Kapha ve Pitta üzerinde etkilidir. Kanı temizlediği, deri hastalıklarına ve beyin fonksiyonlarını geliştirdiği, bağışıklığı artırıp ve kan basıncını düzenlediği söylenmektedir. Bkz. <http://easyayurveda.com>.

²⁹⁹ Surasādi (सुरसादि): Bu guruptaki bitkiler vermifüj ve aseptik özellik taşır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³⁰⁰ Surasā (सुरसा): Bilimsel adı *Ocimum tenuiflorum* olan bu bitki *Kutsal Fesleğen* veya *Hint Fesleğeni* olarak da bilinir.

³⁰¹ Arjaka (अर्जक): Bilimsel adı *Ocimum basilicum* olan bu bitki *Thai Fesleğeni* ve *Tatlı Fesleğeni* olarak da bilinir. Sanskrit dilindeki diğer adları Barbarī, Bābul veyar Bābuyitulasī'dir. Arjaka'nın kanı temizlediği, stres giderdiği ve kan basıncını dengelediği, aynı zamanda iyi bir antispazmodik (spazm giderici) ve anti-enflamatur olduğu söylenmektedir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³⁰² Bhustrina (भुस्त्रिण): Bilimsel adı *Andropogon Schoenanthus* olan bu bitki *Limon Otu* olarak da bilinir. Bu bitki baş ağrısı, migren, soğuktan kaynaklı hastalıklar (nezle, öksürük vd.), kolesterol, deri hastalıkları, kabızlık, artrit, gut, mide spazmı, sivilce ve akne gibi birçok rahatsızlığa karşı kullanılmıştır. Ayrıca romatizma ve stres giderici olduğu, güçlü bir anti-oksidan, anti-inflamatuvar ve anti-septik özellik taşıdığı söylenmektedir. Bkz. <http://www.healthbenefitstimes.com>; <http://www.spokensanskrit.de>.

³⁰³ Sugandhaka (सुगन्धक): Bu bitki yüksek kaliteli bir pirinç türüdür. Sanskrit dilindeki su (iyi) ve ganhaka (parfüm) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiş olup iyi kokulu parfüm manasına gelmektedir. *Yasemin Pirinci*'ne yakın bir türdür. Bkz. NPCS Komisyon, 2007:389; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁰⁴ Sumukha (सुमुख): Bu bitki hakkında herhangi bir malumâta ulaşamadık. Fakat bu isim, Vişnu'nun gözdesi olan yirmi tapınaktan bir tanesinin adıdır. Sumukha aynı zamanda *gülen martı* olarak bilinen bir tür martının adıdır. Ayrıca cezbedici yüze sahip bir tanrının adıdır. Kelime anlamı olarak da güzel yüzlü, hoşgörülü ve hoş manalarına gelmektedir. Bkz. Mahabarata, 2011:428; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁰⁵ Kalamala (कालमाल): Bilimsel adı *Ocimum tenuiflorum* olan bu bitki *Kutsal Fesleğen* olarak da bilinir. Bkz.<http://www.spokensanskrit.de>.

Kasamarda³⁰⁶, Kṣavaka³⁰⁷, Kharpuspa³⁰⁸, Viḍaṅga³⁰⁹, Kaṭphala³¹⁰, Surasi, Nirguṇḍī³¹¹, Kulahala³¹², Indurakarnika, Phanji³¹³, Prachivala, Kakamaci³¹⁴ ve Visamustika gibi bitkiler mevcuttur. Bu bitkilerde Arkadi grubu gibi aseptik ve vermifüj özellik taşıır. Kapha unsurunu bastırır, iştahsızlık, astım, öksürük ve katarak vakalarında etkilidir (Suśruta, 1907, C.1:345).

³⁰⁶ Kasamarda (कासमर्द): Bilimsel adı Cassia sophora olan bu bitki *Kasunda Ağacı* olarak da bilinir. Öksürük giderici özelliğiyle bilinir. Bkz. Turner, 2008:160; Speede, 1848:63; <http://www.spokensanskrit.de>.

³⁰⁷ Kṣavaka (क्षवक): Bilimsel adı Centipeda orbicularia olan bu bitki kelime olarak hapşırık yapan ağaç manasına gelmektedir. Bitkinin tohumu rinit, baş ağrısı, diş ağrısı, deri hastalığı ve hazımsızlık vakalarında kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>; <http://easyayurveda.com>.

³⁰⁸ Kharpuspa veya Tuggi (तुङ्गी): Ocimum basilicum olan bu bitki fesleğen türlerinden bir tanesidir. Çiçeğinin uyarıcı, gaz giderici, spazm çözücü, idrar söktürücü (diüretik) ve yatıştırıcı özelliğe sahip olduğu söylenir. Çekirdeği dizanteriye karşı faydalı olduğu, meyvesinin anti bakteriyel bir özellik taşıdığı ve yağının antifungal özellikte olduğu söylenmektedir. Bkz. Khare, 2007:444.

³⁰⁹ Viḍaṅga (विडङ्ग): Bilimsel adı Embelia ribes olan bu bitki Vella adıyla da bilinir. Meyvesi karabibere benzediğinden *yalancı karabiber* olarak da bilinir. İyi bir antihelmitik olduğu, karın ağrısını giderdiği, gaz ve kabızlığı önleyerek iştah açtığı söylenmektedir. Bkz. Balkrishna, 2017: s.y; <http://www.wisdomlib.org>.

³¹⁰ Kaṭphala (कटफल): Bilimsel adı Myrica nagi olan bu bitki yüksek ateşin düşürülmesinde kullanılmıştır. Ayrıca bakınız Mādhavacikitsā (7. Yüzyıla ait ayurvedik kitap). Bkz. Nadkarni, 2007:580.

³¹¹ Nirguṇḍī (निर्गुण्डी): Bilimsel adı Vitex negundo olan bu bitki *Beşparmak Ağacı* olarak da bilinir. Sanskrit dilindeki diğer ismi *Sinduvarsindu*'dur. Yaprakları ibadette bir tür ritüel olarak kullanılır. Yaprakları antifungal özellik taşıır. Eklem ağrıları ve romatizma için daha önceden kaynatılmış yaprak suyu yıkanma esnasında kullanılmıştır. Balgam ve hazımsızlık sorunlarına karşı etkili olduğu, kurutulmuş yapraklarının ezilerek sarılıp içilmesinin katarak ve baş ağrısını giderdiği söylenmektedir. Bkz. Panda, 2002: 438-439.

³¹² Kulāhala (कुलाहल): Bilimsel adı Celsia coromandeliana olan bu bitkinin safra düzensizliklerini giderdiği ve kusmayı sağladığı aynı zamanda diyabete karşı etkili olduğu söylenir. Bkz. Torkelson, 1999:1483.

³¹³ Phaṅjī (फण्जी): Bu isim adı altında üç farklı bitki ve her bitkinin de ikinci bir adı vardır. Bunlar, Phaṅjī (Rivea ornata), Jīṇadāru (Argyrea nervosa) ve Bhāraṅgī (Clerodendrum serratum)'dur. Rivea ornata bitkisi sebze olarak tüketilmektedir. Argyrea nervosa *Hawaii Orman Güllü* ismiyle meşhurdur. Bu bitkinin daha ziyade tohumları tedavi amacıyla kullanılmıştır. Bu bitki dinsel törenlerde sıkça kullanılmıştır. Clerodendrum serratum ise solunum sisteminin düzenli çalışmasına etki ederek sesin ritmini düzenlediği söylenmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>; <http://www.planetayurveda.com>.

³¹⁴ Kakamaci: Bilimsel adı Solanum nigrum olan bu bitkinin meyvesi göz hastalıklarına etkili olduğu söylenmiştir. Bu sebze olarak tüketilmesinin öksürüğe karşı çok faydalı olduğu, bitki lapasının göbeğin yukarısına konulması halinde doğumu kolaylaştırdığı söylenir. Bkz. Sharma, 1996:91.

10-Mushkakadi Grubu³¹⁵: Bu gurupta Muhkaka³¹⁶, Palāśa, Dhāva³¹⁷, Citrak, Madana³¹⁸, Zimzapa/Śimśapā, Vajra-Vṛkṣā³¹⁹ ve Triphalā³²⁰ gibi bitkiler mevcuttur. Bu bitkiler yağları yok etmede etkin olup ayrıca kısırlığı (ya da meniyi) etkileyen olumsuz faktörleri giderir (Suśruta, 1907, C.1:345). Bunun yanı sıra sarılık, basur, idrar taşı ve mesanedeki yumrusal kalıntıları gibi vakalarda etkilidir (Suśruta, 1907, C.1:346).

³¹⁵ Muşkakādi (मुष्ककादि): Bu gurupta yer alan bitkiler boşaltım sisteminde meydana gelen olumsuzlukları gidermek için kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³¹⁶ Muşkaka: Bilimsel adı Schrebera swietenoides olan bu bitki aynı zamanda bu guruba adını veren bitkidir. Yapraklarının dalak büyümesi ve idrar yolu enfeksiyonuna; köklerinin cüzzama; meyvelerinin hidrosele (skrotumda sıvı toplanması) karşı faydalı olduğu bildirilmiştir. Ayrıca basur, boğaz hastalıkları ve zehirlenmelere karşı da kullanılmıştır. Bkz. Sharma, 1996:307; <http://herbs.indianmedicinalplants.info>.

³¹⁷ Dhāva (धव): Bilimsel adı Anogeissus latifolia olup *Balta Ağacı* olarak bilinir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³¹⁸ Madana (मदना): Bilimsel adı Vangueria spinosa olan bu bitkinin ismi aynı zamanda aşk tanrısı Kāma'nın isimlerinden bir tanesidir. Dikenli Madana ağaçları daha ziyede Vindhya denilen tepelerde bulunur. Bu ağaç meşhur emetiklerden bir tanesidir. Bkz. Williams, 1872:996; <http://www.wisdomlib.org>.

³¹⁹ Vajra-Vṛkṣā (वज्र वृक्षा): Bilimsel adı Pavonia odorata olan bu bitkinin diğer adı Balā/Balāka'dır. Aynı zamanda *elmas* manasına gelir. Antipiretik ve antidizanterik bir özellik taşıdığı söylenmiştir. Bkz. Torkelson, 1999:1804; Khare, 2016:414-415.

³²⁰ Triphalā üç önemli bitkinin bir araya gelmesinden oluşan ayurvedik bir drogdur. Bkz. Triphalā Grubu.

11-Pippalyadi Grubu³²¹: Bu grupta Pippalī³²², Pippalī mula³²³, Chavya, Citrak, Śrngavera³²⁴, Mārīcha³²⁵, Hasti-Pippalī³²⁶, Harenuka³²⁷, Elā³²⁸, Ajamodā³²⁹,

³²¹ Pippalyādi (पिप्पल्यादि): Bu grupta yer alan bitkiler iştah açıcı özelliklerinin yanı sıra beden içindeki salgıları emme özelliği ile bilinir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³²² Pīppalī (पीपली): Bilimsel adı Piper longum olan ve Pippalyādi grubuna ismini veren bitkidir. *Hint* veya *Endonezya uzun biberi* ve *Darıfūl* olarak bilinir. Yemeklerde baharat olarak kullanılmasının yanı sıra tıbbî olarak yüksek ateşe karşı kullanılmıştır. Silindirik meyvesi olup keskin bir acısı ve aromatiği vardır. Bkz. Alston, 1770; :311; Bkz <http://www.wisdomlib.org>.

³²³ Pīppalī Mūla (पीपली मूल): Pīppalī'nin kökü manasına gelir. Bkz. Pīppalī.

³²⁴ Śrngavera (शृङ्गवेर): Bilimsel adı Zingiber officinale olan bu bitki *Zencefil* olarak bilinen bitkidir. Bu bitki ateşin düşürülmesi konusunda ön plana çıkmıştır. Bu bitkiye verilen diğer isimler ise Śrngaveraka, Śārnga, Ārdraka, Ārdra, Ārdrākhyā, Ārdrāsāka, Sacchāka, Suśāka, Suśākaka, Apākaśāka, Nāgara, Mahauśadha, Viśvabheśaja, Viśvā, Śleşmaghnī, Kandara, Kandala, Granthila, Vara, Gulmamūla, Mūlaja, Mahīja, Anūpaja, Saikateṣṭa, Sarpachattra ve Ṛtubhūhvaya'dır. Zencefilin uyarıcı bir etkisi olup, tüketildiğinde yenildiğinde mideyi uyardığı ve sindirimi kolaylaştırdığı söylenir. Ayrıca solunum sistemindeki tıkanıklığı gidererek rahatça nefes alıp vermeyi sağladığı söylenmiştir. Sıcak suya konulan toz zencefil karıştırılıp vücuda sürülürse karıncalanmayı ve deri kızarıklıklarını giderir. Ayrıca sıcak su ve toz zencefil bez yardımıyla sargı haline getirilip baş ağrısını gidermek amacıyla haricen kullanılmıştır. Bkz. Pereira, 1874:453; <http://www.wisdomlib.org>.

³²⁵ Mārīcha (मारीच): Bilimsel adı Strychnos potatorum olan bu bitki bir biber türüdür. Öğütülmüş yaprakları sulanmış ve ağrıyan gözlere lapa yapılarak ağrısı yatıştırılır. Kaynatılmış yaprakları epilepsi tedavisinde kullanılmıştır. Kökleri doğal bir afrodisyak olup ayrıca soğuktan kaynaklı hastalıklar ve zührevî rahatsızlıkların tedavisinde sıkça başvurulur. Kök ve yaprakları birlikte kaynatılıp içilmesinin öksürüğe faydalı olduğu söylenmiştir. Tohumları karaciğer, böbrekler, bronşit, kronik ishal, diyabet ve göz hastalıklarında etkili bir şekilde kullanılmıştır. Olgunlaşmış meyvesi bir vişne kadar büyük olup olgun meyvelerin çekirdekleri kurutulup saklanır. Mārīcha, aynı zamanda Ramayana Destanı'nda Ravana'nın amcası olan kişinin de adıdır. Bkz. Pereira, 1855:656; <http://tropical.theferns.info/>

³²⁶ Hasti (हस्ति): Yeşil Pīppalī'dir. Bkz. Pīppalī.

³²⁷ Hareṇukā (हरेणुका): Bilimsel adı Pisum sativum olarak bilinen bu bitki bir tür bezelyedir. Bkz. Meulenbeld, 1970:540.

³²⁸ Elā (एला): Bilimsel adı Amomum villosum olan bu bitki *Kakule* olarak bilinen bitkidir. Kakule, dizürü (ağrılı bevl) ve ağız temizliği için kullanılmaktadır. Ayrıca bağırsak gazını giderici ve doşaları düzenleyici etkisinden bahsedilmiştir. Bkz. Pereira, 1855, :255; <http://www.wisdomlib.org>.

³²⁹ Ajamodā (अजमोदा): Bilimsel adı Trachyspermum roxburghianum olan bu bitki ateşi tedavi eden bitki olarak bilinir. Gaz giderici ve uyarıcı bir etkiye sahip olduğu söylenir. Ayrıca mide rahatsızlıklarında tedavi maksatlı kullanılmıştır. Bkz. Nadkarni, 1996:280; <http://www.wisdomlib.org>.

Indrayava³³⁰, Pāṭha/Pāṭhā/Paṭha³³¹, Jiraka (जीरक)³³², Sarṣapa³³³, Maha-Nimva-Phala, Hiṅgu³³⁴, Bhārgī³³⁵, Madhurasā³³⁶, Ativiṣā³³⁷, Vacha³³⁸, Viḍaṅga³³⁹ ve

³³⁰ Indrayava (इन्द्रयव): Bilimsel adı *Wrightia antidysenterica* olan bu bitki yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. Watson, 1868:210; <http://www.wisdomlib.org>.

³³¹ Pāṭha (पाठ): Bilimsel adı *Stephania hernandifolia* olan bu bitki *Kaşmir Ağacı* olarak da bilinir. Vahşi ve dikenli bir bitki olup yerleşim alanlarının uzağında dikilmiştir. Buna benzer olarak bilimsel adı *Cissampelos pareira* (Pāṭhā/पाठा) ve *Prunus majestica* (Paṭha/पठ) olan ve baharat olarak da tüketilen bitkiler de mevcut olup daha ziyade yüksek ateşin dindirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Bu bitki *Padmaka* (पद्मक) olarak da bilinir. *Cissampelos pareira* bitkisinin kökleri kanamayı durdurucu, kramp ve romatizmayı giderici, ağrı kesici, ishal, dizanteri, zührevi enfeksiyonlar ve tümörleri giderici etkisi vardır. Bkz. Khare, 2008:151; <http://www.wisdomlib.org>.

³³² Jiraka (जीरक): Bilimsel adı *Nigella sativa* olan ve Kara Kimyon olarak da bilinen bu bitki literatürümüzde *Çörek Otu* olarak bilinir. Sanskrit dilinde Kṛsna Jiraka (Kara Jiraka), Arapça *Habbetü'l-Sevdâ* ve *Habbetü'l-Bereket* (حَبَّةُ الْبَرَكَةِ/حَبَّةُ السُّودَاءِ), Farsça okunuş itibarıyla Jiraka'ya benzer olan *Zîre* (زیره) adı verilmiştir. Farsça'daki diğer adı ise *Şunizdir*. Bu türde 14-20 tane çeşit bulunur. Tıbb-ı Nebevîde ölüm dışında her derde çare olarak açıklanan bu bitki hem baharat olarak kullanılır hem de yağından istifade edilir. Çörek Otu bitkisi sindirime yardımcı olup, üçüncü derecede sıcak ve kuru özelliğinden dolayı şişkinliği giderme, dört günde bir gelen hummayı bertaraf etme özelliği vardır. Tıbbi Nebevîye göre; balla yoğrulup sıcak su ile içildiğinde, böbrek ve mesane taşlarını erittiği; sirke ile ısıtılıp karın bölgesine sürülmesinin de *taenia enfestasyonu* (şerit hastalığı) giderdiği bildirilmiştir. Nezleye karşı, çörek otu ezilir ve bir beze konularak koklanır. Yağının yılan hastalığına, siğillere ve benlere (hiylân) karşı etkili olduğu, buruna damlatılmasının da göze inmeye başlayan suya karşı faydalı olduğu söylenmiştir. Sirke ile haşlanıp gargara şeklinde kullanılması ağrıyan dişlere karşı faydalıdır. Sarılık hastalığına tutulmuş çocuğun burnuna, anne sütünde bekletilmiş yedi tane çörek otu, damlatılırsa hastalığı iyileştirdiği rivayet vardır. Kulaktaki soğuk algınlığı ve tıkanıklığa karşı ince şekilde dövülüp menengiç yağı ile karıştırılan çörek otu bu rahatsızlıkları giderir. Kavrulup zeytinyağında ezilen çörek otundan 4 damla kadar buruna damlatılması öksürüğe karşı etkilidir. Bacaklarda çıkan yaralara karşı, kavrulup mumla birlikte *süsen yağı* ya da *kına* ile haricen sürülen karışım bu yaraların giderilmesine yardımcı olur. Derideki siyah ve beyaz lekeler ile mantara karşı sirkeyle dövülmüş çörek yağı iyi gelir. Kuduz ısırtığına karşı günde 2 dirhem yutan kimse hastalıktan kurtulacağı söylenmiştir. Yağının buruna sürülmesi felç ve tetanosu karşı bir önlem uygulamasıdır. *Anzarot/Anzerüt* tohumu su ile eritilip boğazın içine sıvanır ve üzerine çörek otu serpilirse basura karşı son derece etkilidir. Çörek otunun evde tütsü olarak kullanılması da haşerati engelleyen bir yöntemdir. Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, 2013:288.

³³³ Sarṣapa (सर्षप): Bilimsel adı *Brassica rapa* olan bu bitki sebze olarak tüketilmektedir. Bu bitkinin yaprakları iştah artırsa da meni kaybına sebebiyet verdiği için dikkatlice kullanılmıştır. Özellikle kabıza karşı kullanılmıştır. Bu isimde *Hint Hardalı* (*Brassica juncea*) olarak bilinen bitki de mevcut olup bitkinin bitkinin yaprakları, tohumları ve kökleri yemek olarak tüketilmektedir. Bkz. Grubben, 2004:146-147; <http://www.wisdomlib.org>.

³³⁴ Hiṅgu (हिङ्गु): Bilimsel adı *Ferula assafoetida* olan bu bitkinin köklerinden reçine üretilir. Bu reçine ilaç olarak da kullanılmıştır. Kuru reçine sıvızsız bağırsak kurtlarına karşı etkilidir. Gaz sıkışıklığını önler ve sindirime yardımcı olur. Aynı zamanda astım, kronik bronşit ve gribe karşı etkilidir. Toz haline getirilip baharat olarak da kullanılmıştır. Türkçe'de *şeytancersi* olarak bilinir. Bkz. Ross, 2005:223-224; <http://www.wisdomlib.org>.

³³⁵ Bhārgī (भार्गी): Bilimsel adı *Rotheca serrata* olan bu bitki *böcek katili* adıyla da bilinir. İhtişam ve parlıtı manasına gelen *bharga* kelimesinden türemiştir. Nanegiller familyasındandır. Bu isimle bilinen ve bilimsel adı *Clerodendrum serratum* olan bitki de vardır. Daha ziyade yüksek ateşin giderilmesi amacıyla kullanılmıştır. Bkz. Quattrocchi, 2012:3244; <http://www.wisdomlib.org>.

³³⁶ Madhurasā (मधुरस): Bilimsel adı *Borassus flabellifer* olan bu bitki çifte palmiye, şarap palmiyesi adıyla da bilinir. Kelime kökeni olarak *tatlılık*, *şarap* ve *üzüm* manasına gelir. Safravî rahatsızlık, ödem ve dizanteri vakalarında faydalı olduğu söylenmiştir. Bkz. Quattrocchi, 2012:625-626; <http://www.wisdomlib.org>.

Kaṭurohiṇī³⁴⁰ gibi bitkiler mevcuttur. Yağ ve lenflerden oluşan kilüs ve bağırsak mukozası gibi unsurların emilimini sağlamasının yanı sıra Kapha ve Vāta unsurlarının düzenlenmesi, katarakt, iştahsızlık, kolik, gastralji ve karın lenf bezlerinin şişmesine karşı etkili bir şekilde kullanılmaktadır (Suśruta, 1907, C.1:346).

³³⁷ Ativiṣā (अतिविषा): Bilimsel adı Aconitum heterophyllum olan bitki *Atis kökü* olarak da bilinir. Himalaya dağlarının zirvesinde ve zirvesine yakın yerlerde yetişir. Literatürde *panzehir* ve *aşırı zehirli* olarak geçmektedir. Ayrıca yüksek ateş tedavisinde kullanılmaktadır. Bkz. Chauhan, 1999:69-70.

³³⁸ Vacha (वचा): Bilimsel adı Acorus calamus olan bu bitki literatürümüzde *Eğir Otu* olarak bilinmektedir. Sinirleri yatıştırma, antispazmodik, analjezik (ağrı kesici), balgam söktürücü, dekonjestan (konjesyon giderici), laksativ (gevşetici), emetik, kusturucu, idrar söktürücü, iltihap kurutucu, termojenik, antibakteriyel, antifungal, antikonvülsan etkileri olup düşük tansiyona karşı etkili, uyarıcı ve sindirime yararlı bir bitki olduğu söylenmiştir. Bkz. McIntyre, 2005:88.

³³⁹ Viḍaṅga (विडङ्ग): Bilimsel adı Embelia ribes olan bu bitki aynı zamanda *beyaz çiçekli embelya* ve *yalancı karabiber* olarak bilinir. Bu bitkinin karın ağrısını giderme özelliği olup, gaz, kabızlık ve iştahsızlık gibi vakalara karşı etkili olduğu söylenmiştir. Vayu ve Kapham unsurunu bastırır. Hafif acı ve toksiktir. Çekirdekleri bağırsak kurtlarını düşürmede kullanılmıştır. Yaprakları vücuttaki kabarcıklara ve çibana karşı etkilidir. Kelime olarak, mümkün olabilmei beceriklilik manasına gelir. Bitkinin Arapçası *ribastır*. Bkz. Wiart, 2006:237; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁴⁰ Kaṭurohiṇī (कटुरोहिणी): Bilimsel adı Picrorhiza kurroa olan bu bitki Kaṭukā, Katuki olarak da bilinir. Bu bitki yüksek ateşin düşürülmesinde kullanılmıştır. Himalaya dağlarında doğal olarak yetişen uzun ömürlü tüylü bir funda bitkidir. Kaṭurohiṇī adında bilimsel adı Helleborus niger olan ve literatürümüze *Karacaot* (bir tür çörek otu) olarak geçen bir bitki daha vardır. Bu bitkinin kurutulmuş kökleri ayurvedik tıpta salgın sarılık vakalarında kullanılmıştır. Bkz. Dash, 2004:62; Premila, 2006:67; Daniel, 2006:79; <http://www.wisdomlib.org>.

12-Eladi Grubu³⁴¹: Bu gurupta Ela, Tagara³⁴², Kushtha³⁴³, Mansi, Dhyamaka, Tvaka, Patra³⁴⁴, Naga-pushpa³⁴⁵, Priyaᅇgu³⁴⁶, Hareᅇukā, Vyaghranakha, Śukti³⁴⁷, Chanda³⁴⁸, Sthauneyaka, Shriveshtaka, Chocha, Choraka, Valaka³⁴⁹, Guggulu³⁵⁰,

³⁴¹ Elādi (एलादि): Bu gurupta yer alan bitkiler genel olarak kozmetik ürünleri olarak kullanılmakta olup cilt üzerinde etkilidir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³⁴² Tagara (तगर): Bilimsel adı Valeriana jatamansi olan bu bitki *tagaraka* ve *nata* olarak da bilinir. Bu bitki uyku düzensizlikleri, uyuma problemi, stres ve obeziteye karşı kullanılmaktadır. Ayrıca Sayıklama ve hezeyan hali, kötü rüyalar ve çeşitli nedenlerden kaynaklı ateşler için sıkça başvurulur. Kronik öksürük, astım ve diyare gibi rahatsızlıklarda da kullanılmıştır. Türkçe’de *Hint Kediotu* olarak da bilinir. Bkz. Khare, 2004:268; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁴³ Kustha (कुष्ठ): Bilimsel adı *Costus speciosus* olan bu bitki etkili bir uyarıcı olup yuvarlak solucanlara ile kıl kurtlarına karşı sıklıkla başvurulur. Bkz. Quattrocchi, 2012:915-916.

³⁴⁴ Patra (पत्र): Bilimsel adı *Cinnamomum tamala* olan ve baharat olarak da kullanılan bu bitkinin literatürümüzdeki adı *Tarçındır*. Tarçın aynı zamanda *Hint Defne Yaprağı*, *Malabar Yaprağı* ve *Hint Kabuğu* olarak da bilinir. Tarçın ağacının yaprağı gaz giderici olup ishale karşı faydalıdır. Antiromatizmal ve spazmolitiktir. Bitkinin yağı mantar önleyici olduğu söylenir. Bkz. Khare, 2007:150; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁴⁵ Nāgā-puᅇpa (नाग पुष्प): Bilimsel adı *Mesua roxburghii* olup Hint Kestanesi Çiçeğı ve Sri Lanka Demirağacı da olarak bilinir. Bilinen diğer adı *Nāgakeśara*’dır. Bitkinin dalları, çiçekleri, meyvesi, çekirdeğı, kökleri, yağı ve kabuklarından istifade edilir. Kökleri yılan ısırıklarına karşı panzehir; yaprakları soğuktan kaynaklı hastalıklar, çekirdekleri yara-bere, uyuz ve romatizmal rahatsızlıklar için faydalı olduğu bildirilmiştir. Bkz. Balfour, 1873:244; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁴⁶ Priyaᅇgu (प्रियङ्गु): Bilimsel adı *Setaria italica* olan bu bitki tüylü bir hububat olup *Cin Dari* olarak da bilinir. Tatlı bir tahıl olmasından dolayı ekmekte ve bu alanla ilgili birçok sanayi ürününde kullanılmıştır. Brahmanlar bu bitkiye özel bir değer veriyor ve diğer tahıl türlerinden daha fazla kullanıyorlardı. Bundan ekme ve sütle pişirilen yulaf lapası yapılır ve besleyici unsur olarak tüketilirdi. Yumuşak ve hafif bir tahıl olduğu için kabızlık çekenlerin kullandığı doğal bir müshildir. Bu tahıl himalayalarda 6500 feet (1981 metre) üzeri alanlarda yetiştirilir. Bkz. Watson, 1873:57; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁴⁷ Śukti (शुक्ति): Bilimsel adı *Tamarindus indica* olan, *Sukti* veya *Zukti* olarak adlandırılan bu bitki literatürümüze *Demir Hindi* / *Hint Hurması* (تمر هندي) olarak geçmiştir. Farlı dillerde Chinta chettu, Onara Mara, Bambara, Hausa, Masai, Nyamwezei, Peuhl, Shona, Swahili ve Yaruba olarak geçer. Asya ve Afrika’da çokça tüketilen bu bitki susuzluğu giderici ve soğuktan kaynaklı hastalıklara karşı bir drog olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda yağ sanayinde de kullanılan bu bitkinin bitkisi çok meşhurdur. Şarap ve benzer içkilerin fermentesinde kullanılmıştır. Bu bitkinin kökleri cüzzamın tedavisinde kullanılmıştır. Bu isimde aynı zamanda ayurvedik tıpta kullanılan *incili istiridye* de mevcuttur. Yaprakları yüksek ateş tedavisinin yanı sıra laksativ (kabızlık giderici) olarak da tüketilmiştir. Bkz. Balfour, 1862:91; Iwu, 1993:248.

³⁴⁸ Chanda (चन्द): Bilimsel adı tespit edilemeyen bu bitki kas spazmlarını hafifletmesinin yanı sıra astım ve bronşite karşı etkili olduğu söylenmiştir. Yağının romatizma ağrılarını giderdiği, menstural akıntıyı düzenlediğı ve iştahı artırdığı bildirilmiştir. Bkz. Charles, 2013:151.

³⁴⁹ Valaka, Balaka (बलक): Bilimsel adı *Pavonia odorata* olan bu bitki yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bu bitkinin bilinen diğer adları Udīcyā and Hrīvera’dır. *Kırlangıç Ebegümece* bitkisi olarak da bilinir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³⁵⁰ Guggulu (गुग्गुलु): Bilimsel adı *Indian bdellium* ve nehir kenarlarından temin edilen bu bitki *Guggula*, *Palāᅇkaᅇā* ve *Mahiᅇkaᅇā* olarak da bilinir. Bu bitkinin özünden elde edilen reçine üç bin yıldır ayurvedik tıpta ve daha ziyade yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

Saijarasa, Turuška³⁵¹, Kunduruka³⁵², Aguru, Sprikka, Uśīra³⁵³, Bhadradāru³⁵⁴, Kuṃkumā³⁵⁵, Punnāga³⁵⁶ ve Kesara³⁵⁷ gibi bitkiler yer alır (Suśruta, 1907, C.1:346). Vayu ve Kapha unusurunu bastırır, zehrin negatif etkilerini kırarak nötüralize eder. Daha ziyade kozmetik hammaddesi olarak bilinen bu bitkiler deri kabarcıkları, döküntü, kurdeşen ve bunlara bağlı kaşıntının önüne geçer (Suśruta, 1907, C.1:347).

³⁵¹ Turuška (तुरुष्क): Bilimsel adı tespit edilemeyen bu bitki kelime anlamı olarak *Türkler* manasına gelmektedir. Buhur ağacı olarak da bilinir. Bu bitkinin özünden elde edilen recine parfümeri sanayiinde kullanılmıştır. *Akgünlük Ağacı* ile benzer özellikler taşır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³⁵² Kunduruka (कन्दूरक): Bilimsel adı *Boswellia serrata roxb.* olan bu bitki kokulu bir içeriğe sahip olup parfümeri üretiminde kullanılmıştır. Bilinen diğer adı *Shallaki* olup Fars dilinde *Kundur* (کُنْدُر) olarak geçmektedir. *Hint Akgünlük Ağacı* da yaygın isimlerindedir. Bu bitki parfümeri haricinde, kol ve bacaklardaki romatizmal ağrıların giderilmesinde kullanılmıştır. Aynı zamanda iyi bir antienflamatuvar olduğu kan-beyin bariyeri geçirgenliğinden dolayı da Alzheimer hastalığına karşı etkili olduğu söylenir. Bkz. Kerry Bone ve Simon Y. Mills <http://www.wisdomlib.org>, 2013:441; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁵³ Uśīra (उशीर): Bilimsel adı *Chrysopogon zizanioides* olarak bilinen bu bitki Sevyā, Sugandhimūla ve Osīra adlarıyla da bilinir. Meşhur adıyla Vetiver Otu bitkisi yapraklarından sepet, minder, şapka ve diğer süs eşyaları yapılır. Bitkinin köklerinden kokulu yağ üretilir. Köklerinden elde edilen uçucu yağların karminativ, diüretik, antipazmodik ve antihelmetik özelliklere sahip olduğu söylenmektedir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>; <http://tropical.theferns.info>.

³⁵⁴ Bhadradāru (भद्रदारु): Bilimsel adı *Cedrus deodara* olan bu bitki Himalaya Sediri olarak bilinir. Atardamardaki düzensizlikleri giderdiği aynı zamanda lenfleri güçlendirici etkisi olduğu fakat hamile ve çocuklarda kullanılmasının sakıncalı olduğu bildirilmiştir. Bkz. Rose, 1999:64.

³⁵⁵ Kuṃkumā (कुंकुमा): Bilimsel adı *Crocus sativus* olup literatürümüzde *Safran* olarak bilinir. Farsça'da bu bitki Gouishi ve Kerkomise (Kerkom) olarak bilinir. Safran mide rahatsızlıkları, hıyarcıklı veba, çiçek hastalığı ve yaşlanmaya karşı kullanılmıştır. Ayrıca merkezi sinir sistemini uyardığı, ten ve yüz rengini açtığı, romatizma ve hazımsızlığa karşı etkili olduğu söylenmiştir. Bkz. Kafi, vd., 2006:2,19; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁵⁶ Punnāga (पुननाग): Bilimsel adı *Calophyllum inophyllum* olan bu bitki *Tamanu* olarak da bilinir. Bu bitkinin anti-koagülan özelliğinin kan pıhtılaşmasına karşı etkili olduğu söylenmiştir. Bkz. Halpern, 2003:49; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁵⁷ Kesara (केसर): Bilimsel adı *Ochrocarpus longifolius* olan bu bitki kelime anlamı olarak saç, kaş kılları manasını taşır. Daha ziyade baharat olarak tüketilmektedir. Bkz. Seidemann, 2005:255; <http://www.wisdomlib.org>.

13-Vachadi ve Haridradi Grupları³⁵⁸: Bu gurupta Vacha, Mustā³⁵⁹, Ativiṣā, Abhaya³⁶⁰, Bhadrādāru, Nāgakeśara (Vachadi)³⁶¹, Haridrā³⁶², Dāruharidā³⁶³, Kalaśī³⁶⁴, Kutaja tohumları ve Mādhūka³⁶⁵ adında bitkiler mevcuttur. Bu iki guruptaki bitkiler anne sütünün saflaşmasını sağlar ve bensesel humorları dengeler. Bu tür bitkiler aynı zamanda dizanteri mukozuna karşı etkilidir (Suśruta, 1907, C.1:347).

³⁵⁸ Vacādi (वचादि) Haridrādi (हरिद्रादि): Bur gurupta yer alan bitkiler anne sütünün temizlenmesi ve dizanteri tedavisinde oldukça etkili olduğu söylenmektedir. Bkz <http://www.wisdomlib.org>.

³⁵⁹ Mustā (मुस्ता): Bilimsel adı *Cyperus rotundus* olan bu bitki mide ağrısına karşı etkili olduğu, iyi bir idrar söktürücü, yatıştırıcı, uyarıcı, anne sütünü artırıcı, hazımsızlık ve ishal giderici olduğu söylenir. Susuzluğu giderici özelliği olan bu bitki aynı zamanda bağırsakların işleyişini düzenleyici etkisinden dolayı tıpta kullanılmıştır. Karın içi yaralanmaları iyileştirdiği ve akrep zehirlerine karşı panzehir olduğu söylenir. Kökleri lapa şekilde aftlara uygulanmıştır. Bu bitkinin özü iltihap kurutucu, ateş düşürücü ve ağrı kesici olduğu, çayının sarılık hastalığına; yağının ise sinek ısırıklarına karşı etkili olduğu söylenmiştir. Bkz. Chauhan, 1999:179; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁶⁰ Abhaya (अभय): Bilimsel adı *Terminalia chebula* olan bu bitkinin ülser tedavisinde etkili olduğu ve iyi bir iştah açıcı olduğu söylenir. Ödem ve deri vakalarında (kutanöz) etkili olduğu söylenen bu bitkinin kuru meyveleri Caraka ve Suśruta tarafından ödem, âdet düzensizlikleri, düzensiz ateş ve hazımsızlık vakalarında kullanılmıştır. Bitkinin anne sütünü artırıcı etkisi olduğu da bildirilmiştir. *Literatürümüzde Kara Halile* (Harītakī) olarak bilinir. Bkz. Khare, 2004:451; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁶¹ Bkz. Dīpnōt: Nāgā-puṣpa (नाग पुष्प).

³⁶² Haridrā (हरेणु): Bilimsel adı *Curcuma longa* olan bu bitki bilinen bir diğer ismi Rajanī (रजनी)'dir. Yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Aynı zamanda sarılık, öksürük, göz, obezite ve cilt hastalıklarına karşı etkili olduğu söylenmiştir. *Literatürümüzde Zerdeçal Kökü* veya *Hint Safranı* olarak da bilinen bu bitki değerli bir baharat olarak da bilinir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³⁶³ Dāruharidā (दारुहरिद्रा): Bilimsel adı *Berberis aristata* olan bu bitki *Zerdeçal Ağacı* olarak da bilinir. Bu bitkinin gövdesi yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Ayrıca yaraları tedavi edici etkisi olup diyaforetik (terletici) ilaç olarak tüketilmiştir. Bunun yanı sıra diyare, obozite, ağız içi yaralar, kulak ve göz rahatsızlıkları için kullanılmıştır. Bkz. Pole, 2012:170; Khare, 2016:100; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁶⁴ Kalaśī (कलशी)-Prśniparnī (प्रश्निपर्णी): Bilimsel adı *Uraria picta* olan bu bitki daha ziyade yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³⁶⁵ Mādhūka (मधुक): Bilimsel adı *Madhuca longifolia* olan bu bitki tıp öğrencilerinin okula kabul törenlerinde süs amacıyla kullanılmıştır. Meyan bitkisi olarak da bilinen bu drog yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

14-Shyamadi Grubu³⁶⁶: Bu gurupta Śyāmā³⁶⁷, Maha-Shyama, Trivṛt³⁶⁸, Dantī³⁶⁹, Śaṅkhinī³⁷⁰, Tilvaka³⁷¹, Kampillaka³⁷², Ramyaka³⁷³, Kramuka³⁷⁴, Putrashroni, Gavākṣi³⁷⁵, Rājavr̥kṣa³⁷⁶, Karañja³⁷⁷, Guḍūcī³⁷⁸, Saptalā³⁷⁹, Chhagalantri,

³⁶⁶ Śyāmādi (श्यामादि): Bu gurupta yer alan bitkiler karın bezelerine ve zehirlerlere karşı faydalı olduğu söylenmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³⁶⁷ Bkz. Dipnot: Gundrā (गुन्द्रा).

³⁶⁸ Trivṛt (त्रिवृत्) veya Trivṛtā (त्रिवृता): Bilimsel adı Operculina turpethum kelime olarak *üçlü* manasına gelir. Bu bitkiye aynı zamanda *Berrak Gül Ağacı* adı da verilmektedir. Beyaz çiçeğinden dolayı *Akgün Neşesi* adıyla da bilinir. Daha ziyade müshil ve ateş düşürücü olarak istifade edilmiştir. Bitkinin yağı midenin temizlenmesinde; özü sarılık, öksürük, bronşit, deri hastalıkları gibi vakalara karşı etkin olarak kullanılmıştır. Bkz. Khare, 2004; 338; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁶⁹ Dantī (दन्ती): Bilimsel adı Baliospermum montanum olan bu bitki *Yabani Kroton*, *Yabani Hintyağı Otu* ve *Yabani Sultan Çekirdeği* olarak bilinir. Daha ziyade Kaşı ve Keşmir tepelerinde yetişir. Bu bitki yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Acı köklerinden hem müshil hem de idrar söktürücü olarak istifade edilmiştir. Aynı zamanda bağırsak kurtlarına, cilt hastalıklarına, kaşıntıya, dalak büyümesi hastalığı ve sarılığa karşı etkili olduğu söylenmiştir. Bkz. Chauhan, 1999:10; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁷⁰ Śaṅkhinī (शङ्खिनी): Bilimsel adı Canscora decussata olan bu bitkinin özü akıl hastalıkları, epilepsi ve diğer hastalıklarında kullanılmıştır. Bkz. Panda, 1999:215.

³⁷¹ Bkz. Dipnot: Rodhrā (रोध्र).

³⁷² Kampillaka (कम्पिल्लक): Bilimsel adı Mallotus philippensis olan bu bitki *Kamala*, *Kırmızı Kamala* ve *Kumkum Ağacı* olarak da bilinir. Doğal termojenik, kusturucu, müshil ilacı, böbrek taşı eritici, stiptik (kanamayı durdurucu) ve depüratif (temizleyici) etkisi olduğu söylenmiştir. Ayrıca parazitten kaynaklı deri hastalıkları, öksürük, mesane ve böbrek ile ilgili rahatsızlıklarda kullanılmıştır. Bkz. Warriar ve Nambiar, 1995:375; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁷³ Ramyaka (रम्यक): Bilimsel adı Melia azedarach olan bu bitki literatürümüzde *Tesbih Ağacı* olarak bilinmektedir. Bilinen diğer adları Fars Leylağı, Çin Leylağı ve Şemsiye Ağacı'dır. Royle, 1839:141.

³⁷⁴ Kramuka (क्रमुक): Bilimsel adı Areca catechu olan bu bitki aşırı kiloya karşı önleyici olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda dizanteri, tüberküloz, kabızlık ve kanlı basur gibi rahatsızlıklara karşı ilaç olarak tüketilmiştir. Mesane taşı ve bronşite karşı köklerinden istifade edilmiştir. Bkz. Duke, 2000 :30-31.

³⁷⁵ Gavākṣi (गवाक्षि): Bilimsel adı Streblus asper olan bu bitki hakkında detaylı malumât bulunamamıştır.

³⁷⁶ Rājavr̥kṣa (राजवृक्ष): Bilimsel adı Cassia fistula olup Kraliyet Ağacı veya Hint Sarısalkım'ı olarak da bilinir. Bilinen diğer bir adı Ārevata (अरेवत) olup daha ziyade yüksek ateşe karşı tedavi maksatlı kullanılmıştır. Aynı zamanda kabızlık giderici olarak istifade edilmiştir. Bkz. Schmelzer, vd. 2008:147; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁷⁷ Karañja (करञ्ज): Bilimsel adı Millettia pinnata'dır. Bkz. Naktamāla (नक्तमाल).

³⁷⁸ Guḍūcī (गुडूची): Bilimsel adı Tinospora cordifolia olan bu bitki Amṛtā, Gulāñcā ve Giloy adlarıyla da meşhurdur. Bu bitkiye aynı zamanda *Pers Kudret Helvası* ve *Menne/Manna* (مَنَّ) adı verilmiştir. Bu bitki yüksek ateşe ve septisemiye (kan zehirlenmesine) karşı kullanılmıştır. Bkz. Patwardhan, 2007:49; <http://www.wisdomlib.org>.

³⁷⁹ Saptalā (सप्तला): Bilimsel adı Abrus precatorius olan bu bitki çok zehirli olduğundan tıpta dikkatle kullanılmıştır. Bitkinin çekirdeğindeki abrin maddesinin etkili zehir olduğu söylenmiştir. Afrika ve Madagaskarda bu zehir işkence aracı olarak kullanılmıştır. *Hint Meyankökü* ve *Tesbih Sarmaşığı* olarak bilinen ve bezelyeye benzeyen bu bitki antik dönem Hindistan'da gebeliği önleme veya gebeliğe son verme amacıyla kullanılmıştır. Çekirdeği müshil, tonik ve kusturucu olarak tüketilmekte olup aynı zamanda göz hastalıklarına karşı etkili olduğu söylenmiştir. Ayrıca kangren, beyin tümörü, gastrit, selülit, epilepsi, tetanos ve dizanteri gibi hastalıklarda kullanılmıştır. Bkz. Scott ve Thommas, 2000:23; <http://www.planetayurveda.com>; <http://www.wisdomlib.org>.

Sudhā³⁸⁰ ve Suvarnakhiri gibi bitkiler yer alır. Karın şişmesi, inatçı kabızlık, karın ödemi ve ishal vakalarında son derece faydalı bitkilerdir (Suśruta, 1907, C.1:347).

15- Vrihatyadi Grubu³⁸¹: Bu grupta Br̥hatī, Kantakarika³⁸², Kutajaphala³⁸³, Pāṭha ve Mādhūka gibi bitkiler yer alır. Bu bitkiler sindirim ve emilimin yanı sıra humoral unsurları dengeler, Vāta, Pitta ve Kapha unsurlarının olumsuz etkilerini baskılar. Ayrıca reflü, bulantı, disüri (ağrılı bevl) ve iştahsızlık vakalarında etkilidir. (Suśruta, 1907, C.1:348).

16- Patoladi Grubu³⁸⁴: Bu grupta Patola³⁸⁵, Candana, Kucandana, Murva, Guḍūcī, Pāṭha ve Kaṭurohiṇī gibi bitkiler yer alır. Patoladi sınıfı bitkileri ateş düşürücü ve anti toksik özellikte olup Pitta ve Kapha'nın yıkıcı etkilerine karşı dengeleme görevi görür. İştahsızlığı giderir, kusmayı engeller, ülserin iyileşmesinde aktif role sahip olup, kızarmış ve kaşınan deri döküntülerine karşı oldukça yararlı olduğu bildirilmiştir (Suśruta, 1907, C.1:348).

³⁸⁰ Sudhā (सुधा): Bilimsel adı Euphorbia neriifolia olan bu bitkinin etkili bir müshil olduğu, karaciğer ve dalak büyümesine karşı kullanıldığı bilinmektedir. Bkz. Panda, 2004:286.

³⁸¹ Br̥hatyadi (बृहती): Bu grupta yer alan bitkiler sindirim ve emilime yararlılığı ile bilinir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³⁸² Bkz. Dipnot: Kṣudrā (क्षुद्रा).

³⁸³ Bkz. Dipnot: Kuṭaja (कुटज).

³⁸⁴ Patoladi (पटोलादि): Bu grupta yer alan bitkiler genel olarak doşaları dengelemek, kusturmak ve iştahsızlığı gidermek için kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³⁸⁵ Paṭola (पटोल): Bilimsel adı Trichosanthes dioica olan bu bitki bir çeşit salatalık/acur olup sebze olarak tüketilmektedir. Bu bitki yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. Lyon, 1889:199; <http://www.wisdomlib.org>.

17-Kakolyadi Grubu³⁸⁶: Bu gurupta Kshirakākoli³⁸⁷, Jivaka³⁸⁸, Rishabhaka, Mudgaparni³⁸⁹, Māṣaparnī³⁹⁰, Medā/Mahāmedā³⁹¹, Chhinna-ruha, Karkāṣāṅgī,³⁹² Tugakshiri³⁹³, Padmaka³⁹⁴, Prapaunḍarīka³⁹⁵, Ṛddhi ve Vriddhi³⁹⁶, Mridvika³⁹⁷, Jivanti³⁹⁸ ve Mādhūka gibi bitkiler mevcuttur (Suśruta, 1907, C.1:348-349). Bu bitkiler kanı dengelemesinin yanı sıra Pitta ve Vayu unsurunun kötü etkilerine karşı kullanılır. Anne sütünü artırıcı bir etkiye sahip olup, vücut için faydalı salgıların artmasında olumlu katkı sağlar. Bu tür bitkiler

³⁸⁶ Kākolyādi (काकोल्यादि): Bedensel salgıların artmasında etkili olan bitkiler topluluğudur. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³⁸⁷ Kshirakākoli (क्षीरकाकोली): Bilimsel adı Fritillaria roylei olan bu bitki Kākoli adıyla meşhurdur. Pıhtılaşma bozukluğu (koagülopati), yanma hissi, beden zayıflığı (kaşeksi), zührevî rahatsızlıklar, öksürük, gut, sinirsel rahatsızlıklar ve tükenmişlik sendromu gibi rahatsızlıklarda kullanılmıştır. Bkz. Khare, 2016:277.

³⁸⁸ Jivaka (जीवक): Bilimsel adı Microstylis wallichii Lindl olan bu bitki kelime olarak yaşamak, uzun yaşamak anlamlarına gelmektedir. Jivaka (Jivaka Komarabhacca), aynı zamanda antik dönemde yaşamış ve Buda'nın hekimliğini yapan kişinin adıdır. Jivaka bitkisi kan kusma (hematemez), yüksek ateş, kısırlık, yanma hissi ve aşırı zayıflık (emasiyasyon) vakalarında kullanılmıştır. Bu bitkinin afrodisyak ve dinçleştirme etkilerinden bahsedilmektedir. Bkz. Zysk, 1993:259; <http://www.medicinalplantsindia.com>.

³⁸⁹ Mudgaparnī (मुद्गपर्णी): Bilimsel adı Phaseolus trilobus olan bu bitki sarılık ve karaciğer hastalığına karşı etkili olduğu söylenmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

³⁹⁰ Mashaparni (माषपर्णी): Bilimsel adı Teramnus labialis olan bu bitkinin meniyi ve kalitesini artırdığı, baş ağrısı, yanma hissi, dizanteri ve ishale karşı etkili olduğu söylenmiştir. Bkz. <http://easyayurveda.com>.

³⁹¹ Medā (मेदा) veya Mahāmedā (महामेदा): Bilimsel adı Polygonatum verticillatum olan bu bitki yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Ayrıca kan hastalığı, tüberküloz, çocuk hastalıkları, sarılık ve yaralanmalar için istifade edilmiştir. Bkz. Khare, 2016:449; <http://www.wisdomlib.org>

³⁹² Karkāṣāṅgī (ककटशङ्गी): Bilimsel adı Pistacia integerrima olan bu bitkinin öksürük ve astıma karşı etkili olduğu, meyvelerinin spermanın gelişimi ve ziyadeleşmesi için kullanıldığı bildirilmiştir. Lapasının dinçlik ve zindelik için faydalı olduğu söylenmiştir. Khare, 2004:371.

³⁹³ Tugakshiri (तुगाक्षीरी): Bilimsel adı Bambusa arundinacea olan bitkinin gövdesi, kökleri, filizi, çekirdeği ve yaprakları tıpta kullanılmıştır. Dikenli bir bambu türü olup yaprakları antihelminitiktir. Cilt tahrişine karşı faydalı olduğu, sussuzluğu giderdiği, safra ateşini bertaraf ettiği söylenen iyi bir kusturucudur. Bkz. Panda, 1999:165.

³⁹⁴ Bkz. Dipnot: Pāṭha (पाठ).

³⁹⁵ Prapaunḍarīka (प्रपौण्डरीक): Bilimsel adı Hibiscus mutabilis olan bu bitki literatürümüzde *Hint Gülü*, *Pamuk Gülü*, *Ağaç Gülü* olarak bilinir. Bitki çıban ve tümörlere karşı kullanılmaktadır. Yaprak ve çiçeklerinin ağrı kesici, balgam söktürücü, ağrılı bevl, iltihap ve yılan ısırıklarına karşı faydalı olduğu söylenmiştir. Bkz. Koh, 2009:67-68.

³⁹⁶ Ṛddhi (ऋद्धि) ve Vriddhi (वृद्धि): Bilimsel adı Habenaria intermedia olan Ṛddhi *Kutsal Şifalı Bitki* olarak da bilinir. Daha ziyade astım, ateş ve bayılma vakalarında kullanılmıştır. Aynı zamanda bedensel ve ruhsal yorgunluğa karşı kullanılmaktadır. Bkz. Williams, 1898:226; Khare, 2016:299.

³⁹⁷ Mṛdvīkā (मृद्वीका): Bilimsel adı Vitis vinifera olan bitkinin diğer ismi Drākṣā (द्राक्षा)'dır. Bir tür asma olan Drākṣā'nın meyvesi de şarap yapımında kullanılan bir üzüm türüdür. Bu bitkinin meyvesi yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>

³⁹⁸ Jīvantī (जीवन्ती): Bu isimle 3 tane farklı bitkiden bahsedilebilir. İlkinin bilimsel adı Leptadenia reticulata olup Jīvantīsāka olarak da bilinir. İkincisinin bilimsel adı Dregea volubilis'dir. Sonucusu ise Holostemma ada-kodien adıyla bilinmektedir.

aynı zamanda erkeğin cinsel gücü için kuvvetli bir iksirdir (Suśruta, 1907, C.1:349).

18- Ūṣakādi Grubu³⁹⁹: Bu grupta Ushaka⁴⁰⁰, Saindhava tuzu⁴⁰¹, Śilājatu⁴⁰², Kāsīsa⁴⁰³, Hiṅgu ve Tutthaka⁴⁰⁴ gibi bitkiler yer alır. Usakadi türü bitkiler Kapha'nın mukozik etkilerini bertaraf eder, vücuttaki yağ emilimi işlevini görür, mesane taşı, disüri ve karın içi ödemleri gibi vakalarda etkilidir (Suśruta, 1907, C.1:349).

19- Sārivādi Grubu⁴⁰⁵: Bu gurupta Sāriva, Mādhūka, Candana, Kucandana, Padmaka⁴⁰⁶, Kāśmarī phala⁴⁰⁷, Mādhūka-pushpa⁴⁰⁸ ve Uśīra gibi bitkiler mevcuttur. Bu gruba ait bitkiler susuzluğu ve kanlı balgamı giderici etkileri vardır. Aynı zamanda safradan kaynaklı ateşlenmelerin ve atakların önlenmesinde,

³⁹⁹ Ūṣakādi (ऊषकादि): Ödem, salgı emilimi ve boşaltım yolları gibi alanlarda etkili olduğu söylenen kimyevilerdir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁰⁰ Ūṣaka (ऊषक): Alkalın toprak.

⁴⁰¹ Saindhava (सैन्धव): Śatapatha-brāhmaṇa metinlerinde geçen bir tuz türüdür. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁰² Śilājatu (शिलाजतु): Beyazdan koyu kahverengiye doğru değişen kalın ve yapışkan katran taşı veya zift minerali olarak bilinir. Bu mineraller, Himalayalar'da bulunup yaz sıcağıyla birlikte içerisinde altın, gümüş ve bakır madenleri içeren taşlardan çıkan sızıntılardan meydana gelen eriyiklerden oluşmaktadır. Śilā (bir taş türü) ve jatu (reçine, organik yapıştırıcı) kelimelerinin birleşiminden meydana gelir. Śilājatu madeninini iki çeşidi olup Gomūtra-gandhi ve Karpūra-gandhi adını taşımaktadır. Gomūtra çeşidi siyahımsı kahverengi olup Sasatva ve Satvahīna şeklinde ikiye ayrılır. Sasatva mineralinin doğaların beden üzerindeki olumsuz tesirlerini ortadan kaldırmaya yaradığı söylenir. Safılaştırılmış Śilājatu'yu kullanan kişinin yüz yıl yaşasa dahi hasta olmadığı söylenmiştir. Özellikle de idrar yolları ile ilgili hastalıklara karşı etkili olduğu bildirilmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>; <http://www.spokensanskrit.de/>

⁴⁰³ Kāsīsa (कैरिक): Demir Sülfat (FeSO₄) adlı kimyasal bileşiktir. Halk arasında *Yeşil Kezzap* ve *Zaç* olarak bilinir. Kāsīsa, Bālukākāsīsa ve Puṣpakāsīsa şeklinde iki türü vardır. Hıltlar arasındaki dengeyi koruduğu, iştah artırıcı olduğu, hazımsızlık, kansızlık tedavisi ve karın ağrısına karşı faydalı olduğu söylenmiştir. Ayrıca lökore, amenore ve sarılık vakalarında bu formüle başvurulmuştur. Bkz. Wise, 1845 :375; Thottam, 2005:29-30; Singh, 2008:121.

⁴⁰⁴ Tutthaka (तुथक): Bakır Sülfat (CuSO₄) adlı kimyasal bileşiktir. Halk arasında *Mavi Kezzap* olarak bilinir. Özel olarak kullanılabilir hale getirildikten sonra kusma sonrası mide temizliği ve baş dönmesine karşı kullanılmıştır. Bkz. Thottam, 2005:21.

⁴⁰⁵ Sārivādi (सारिवादि): Bu gurupta yer alan bitkilerden genel olarak ateşin düşürülmesinde istifade edilmiştir. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:349; <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁰⁶ Bkz. Dipnot: Pāṭha (पाठ).

⁴⁰⁷ Kāśmarī (काश्मरी): Bilimsel adı Gmelina arborea olan bu bitki *Kaşmir Ağacı* olarak da bilinir. Bilinen diğer adları *Gambhārī* (गम्भारी) ve *Gambhārīka* 'dır. Çiçekli, meyveli bir bitki olup zayıf bir ağaçtır. Meyvesi, kabukları, kökleri ve yaprakları tıbben kullanılmıştır. Meyvesinin çekirdeği karışımlarda yüksek ateşe ve balgama karşı; kabuklarının ise ateş ve sindirime karşı; yapraklarının ise doğal bir yatıştırıcı olduğu söylenmiştir. Bkz. Williams, 1872:228, 283; Kapoor, 1990:197.

⁴⁰⁸ Bkz. Dipnot: Mādhūka Çiçeği. Bkz. Mādhūka (मधुक).

bedendeki yanma hissinin giderilmesinde son derece etkilidir (Suśruta, 1907, C.1:349).

20- Añjanādi Grubu⁴⁰⁹: Bu grupta Anjana⁴¹⁰, Rasanjana⁴¹¹, Nāgapuṣpa/Nāgapuṣpaphalā⁴¹², Priyaṅgu, Nīlotpalā⁴¹³, Nalada⁴¹⁴, Nalina⁴¹⁵, Kesara ve Mādihūka gibi bitkiler yer alır. Bu gruba ait bitkiler, hemoptizi atağına karşı etkili olup, dāhili yanma hissinin giderir. Bu guruptaki bitkiler aynı zamanda anti toksik özellik taşıyor (Suśruta, 1907, C.1:350).

⁴⁰⁹ Añjanādi (अञ्जनादि): Bazı kimyevî ve bitkilerden oluşan gurubun adıdır.

⁴¹⁰ Añjana (अञ्जन): Kükürtlü kurşun (PbS) olarak veya Galena olarak bilinir. Sanskrit dilinde Sauvirañjana (सौवीराञ्जन) olarak da geçmektedir. Ayurvedik tıpta göz estetiği, göz yapısının güçlendirilmesi ve göz hastalıklarından korunmak için kullanılmıştır. Bir kaptaki yedi kez kaynatılan ve anne sütü ile karıştırılan bu madde göz hastalıklarına karşı göze tatbik edilmek suretiyle kullanılmıştır. Hadis-i Şeriflerde bahsedilen *İsmid Taşı* olup literatürümüze *kil, sürme* olarak geçmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴¹¹ Rasāñjana (रसाञ्जन): Añjana'nın bir türüdür. Bkz. Añjana (अञ्जन).

⁴¹² Nāgapuṣpaphalā (नागपुष्पफला): Bilimsel adı Benincasa hispida olan bu bitki Sanskrit dilinde Kūṣmāṇḍa (कूष्माण्ड) olarak da bilinir. *Kış Kavunu, Kış Kabağı, Balmumu Kabağı, Çin Kabağı* ve *Beyaz Kabak* isimleriyle de meşhurdur. Bu bitki sebze olarak da yenilebilmektedir. Diyet bitkisi olarak tavsiye edilmesinin yanı sıra idrar söktürücü, yatıştırıcı ve ishal giderici olduğu söylenmiştir. Bkz. Simoons, 1991:151-152; <http://www.wisdomlib.org>.

⁴¹³ Nīlotpalā (नीलोत्पला): Bilimsel adı Nymphaea nouchali olan bu bitki *Mavi Lotus* olarak da bilinir. Bilinen diğer ismi Kuvalaya (कुवलय) dır. Aynı zamanda tabiat olayları, cennet ve savaş tanrısı olarak bilinen İndra'nın dişisinin adı olarak da geçmektedir. Bu bitkinin kökleri dizanteri ve diyareye karşı kullanılmıştır. Bkz. Balfour, 1873:157; Sharma, 2009:29; <http://www.wisdomlib.org>.

⁴¹⁴ Nalada (नलद): Bilimsel adı Nardostachys grandiflora olan bu bitki literatürümüzde *Hint Sümbülü* ve *Melek Ayırığı* olarak geçmektedir. Bilinen diğer isimleri Sanskrit dilinde Jatamansi; Arapça'da Sümbülü't-tib şeklindedir. Himalayaların çok yüksek bölgelerinden toplanan bu bitkinin tesirli bir kokusu vardır. Saçın güzel kokması ve temizliği için kullanılmış olup parfümerilerde önemli bir hammaddedir. Uyarıcı, spazm önleyici (antispazmodik), idrar söktürücü, bronşit ve öksürük giderici olarak bilinmektedir. Bkz. Pouchet, 1874:142; Balfour, 1873; 41-42.

⁴¹⁵ Nalina (नलिन): Bilimsel adı olan Nelumba nucifera olan bu bitkinin bilinen diğer adları Kamala (कमल) ve Padma (पद्म) dır. Kelime anlamı olarak *tapınak* manasına gelir. Literatürümüzde *Hint Lotusu, Kutsal Lotus* ve *Nilüfer* olarak bilinir. Rigveda metinlerinde adı geçen ender bitkilerden olup beyaz ve gül pembesi renginde, yuvarlak ve geniş yaprakları olan, sene boyunca çiçek açan, hoş kokulu bir bitkidir. Tohumları birkaç yıl boyunca tazeliğini korur. Antik Mısır'a Persler vasıtasıyla ulaşan bu bitki Mısırlılar tarafından da kutsal olarak kabul edilmiştir. Mısırlılar, Kutsal Lotus çekirdeğini çamur ve samandan yaptıkları yuvarlak kaplar içerisinde yerleştirip suyun dibine koymak suretiyle yetiştirirlerdi. Hintliler de daha sonra bu yöntemi tecrübe etmiştir. Ayurvedik tıpta kanamayı durdurmaya ve dizüriye karşı kullanılmıştır. Kronik dizanteri, iyileşmeyen yaralar ve çatlamış kemiklere karşı Nalina önerilmiştir. Bkz. Rigveda, 2018:259; Mueller, 1876:140; Drury, 1864:s.y.; Khare, 2004:326.

21-Parūṣakādi Grubu⁴¹⁶: Bu grupta Parūṣaka⁴¹⁷, Drākṣā⁴¹⁸, Kat-phala⁴¹⁹, Dadima⁴²⁰, Rājādāna⁴²¹, Katakaphala⁴²² Śākaphala⁴²³ ve Triphalā⁴²⁴ gibi bitkiler vardır. Vayu unsurunu yatıştırır, susamayı giderir, canlandırıcı ve iştah açıcı olup idrar yolu enfeksiyonlarına karşı etkilidir (Suśruta, 1907, C.1:350).

⁴¹⁶ Parūṣakādi (परूषकादि).

⁴¹⁷ Parūṣaka (परूषक): Bilimsel adı *Grewia asiatica* olan bu bitkinin olgun meyvesinden şerbet yapılır. Yapışkan kabuğunun özü, şeker yapımında kullanılan şeker kamışı özütünü berraklaştırmak için kullanılmıştır. Bu kamıştan *gur* adıyla meşhur olan kahverengişeker üretilmektedir. Ayurvedik tıpta bitkinin meyvesi ferahlatıcı ve canlandırıcı maksatla kullanılmaktadır. Afrodizyak etkisinin yanı sıra, iltihap kurutucu, ateş düşürücü ve kan düzensizliğini giderici etkileri olduğu söylenmektedir. Yanma ve susuzluk hissine karşı bu bitkiye başvurulur. Meyvesinin yanı sıra yaprakları da tıbben kullanılmaktadır. Bkz. Balfour, 1873:544; Rehm, 1994; 91; Janick ve Paull, 2008:899.

⁴¹⁸ Drākṣā (द्राक्षा) Bilimsel adı *Vitis vinifera* olan bu bitki daha ziyade şarap üretiminde kullanılan bir üzüm türüdür. Yüksek ateş tedavisinde kullanılmaktadır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴¹⁹ Katphala (कटफल) Bilimsel adı *Myrica esculenta* olan bu bitkinin bilinen diğer adları Kumbhi, Mahakumbhi, Shriparni ve Bhadra'dır. Bu bitki tümör trombüsüne bağlı tıkanma sarılığı, idrar fazlalığı, ateş, emilim bozukluğu (malabsorbsiyon), ağız içi yaralanmalar, öksürük ve astım vakalarında kullanılmıştır. Kaynatılan kabuğunun suyu astım, öksürük, ishal ve disepsi için tavsiye edilmiştir. Derideki lekelere karşı dönemin hekimleri tarafından önerilmiştir. Bkz. Khare, 2016:380; <http://www.wisdomlib.org>.

⁴²⁰ Dādīma (दाडिम): Bilimsel adı *Punica granatum* olan bu bitki *Nar ve Anar* olarak bilinmektedir. Hindistan'ın bütün bölgelerinde yetişen bu ürün daha ziyade ülkenin kuzeybatısında bulunan Pencap vilayetinde sıkça yetiştirilir. Nar suyu ve özel bir biber (kırmızı dolmalık) karışımından nar sosu nar suyu elde edilir. Kabuğu dövme, boyama ve damga işlerinde; taneleri kan durdurmada ve öksürük gidermede; kök kabuğu ise bağırsak kurdu dökme ve ishal gidermede kullanılmıştır. Bkz. Powell, 1868:591; Stewart, 1869; 94; Balfour, 1870; 223.

⁴²¹ Rājādāna (राजादन): Bilimsel adı *Mimusops hexandra* olan bu ağaç Khirmi, Palu, Palai ve Rayani adlarıyla da bilinmektedir. Ayurvedik tıpta daha ziyade kabuk ve meyveleri kullanılmaktadır. Kabukları kan ve diş eti kanaması durdurucu, soğutucu, bağırsak kurdu dökücüve hazımsızlık giderici olarak bilinmektedir. Bkz. Warriar ve Nambiar, 1995:393.

⁴²² Katakaphala (कतकफल): Bilimsel adı *Strychnos potatorum* olan bu bitkinin kökleri ve çekirdeklerinden istifade edilir. Daha ziyade kronik diyare, bel soğukluğu (gonore), boşaltım organları hastalıkları ve diyabete karşı etkili olduğu söylenmiştir. Bkz. <http://www.medicinalplantsindia.com/>.

⁴²³ Bkz. Dipnot: Śāka (शाक).

⁴²⁴ Bkz. Dipnot: Triphalā Grubu.

22-Priyāṅvadi Grubu⁴²⁵: Bu grupta Priyaṅgu, Samaṅgā⁴²⁶, Dhātaki⁴²⁷, Nāgā-puṣpa, Candana, Kucandana, Mocarasa⁴²⁸, Rasanjana⁴²⁹, Kumbhīka⁴³⁰, Srotojjana⁴³¹, Padmakesara⁴³², Jojanvalli ve Dīrghamūlā⁴³³ gibi bitkiler yer alır (Suśruta, 1907, C.1:350).

23-Ambaṣṭhādi Grubu⁴³⁴: Bu grupta Amvashtha⁴³⁵, Dhataki Çiçeği⁴³⁶, Samaṅgā, Katvanga⁴³⁷, Mādhūka, Bilvapezika⁴³⁸, Rodhrā-Savararodhrā, Palāśa, Nandi-Vriksha⁴³⁹ ve Padmakesara⁴⁴⁰ gibi bitkiler yer alır. (Suśruta, 1907, C.1:350-351).

⁴²⁵ Priyaṅvādi (प्रियङ्गवादि): Doşaları dengeleyen grup olarak bilinir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴²⁶ Samaṅgā (समंगा): Kimyevî işlemlerde kullanılan bir maddedir.

⁴²⁷ Dhātaki (धातकि): Bilimsel adı Alhagi maurorum olan bu bitki Shiranjitea ve Madanīyahetu olarak da bilinmektedir. Doğal bir müshil, balgam söktürücü (ekspektoran) ve idrar söktürücü olduğu söylenmektedir. Bu bitkinin Farsçası *Harbuz* (خاربز) ve *Harşotor-i İrani* (خارشتر ایرانی) olup literatürümüzde *İran Devedikeni* veya *Deve Dikeni* olarak bilinir. Bkz. Nadkarni, 1996, C.1:62.

⁴²⁸ Mocarasa veya Saśālmala (सशात्मल): Bilimsel adı Salmalia malabarica olan bu bitkinin bilinen diğer adları, Mochaa, Kankataadhya, Tuulini, Pichhila, Raktapushpa, Sthiraayu ve Shaalmali'dir. Aynı zamanda *İpek-Pamuk Ağacı* olarak da bilinir. Ayurvedik tıpta bu bitinin daha ziyade çiçekleri, kökleri, kabuğu ve sakızı kullanılmıştır. Bitkinin taze çiçeği ve reçenesi vücudun ısı dengesinin sağlanmasına, dizanteri ve makat sarkması (rectal prolapsus) vakalarına karşı önerilmiştir. Kanamayı durdurucu etkisiyle de bilinen bu drogun özü süt ve tereyağıyla karıştırılıp ishalekarşı kullanılmıştır. Bkz. Khare, 2004:413.

⁴²⁹ Bkz. Dipnot: Rasāñjana (रसाञ्जन): Añjana'nın bir türüdür. Bkz. Añjana (अञ्जन).

⁴³⁰ Kumbhīka (कुम्भीक): Bilimsel adı Rottleria tinctoria olan bu bitki daha ziyade Kumbhīka adıyla özdeşleşen göz hastalığını tedavi etmek ve kirpiklerin üzerinde oluşan ve Kumbhīka tohumuna benzeyen sivilcelerin giderilmesi için kullanılmıştır. Bkz. Yates, 1846:409; Dash ve Kashyap, 2003, C.5:417.

⁴³¹ Srotojjana (स्रोतोञ्जन): Kimyevî işlemlerde kullanılan doğal antimon sülfür (Sb2S3) maddesidir.

⁴³² Bkz. Dipnot: Nalina (नलिन).

⁴³³ Dīrghamūlā (दीर्घमूला) veya Śālaparñī (शालपर्णी): Bilimsel adı Desmodium gangeticum olan bu bitkinin bilinen diğer adları Dhruvā, Sālpānī ve Pīrvī'dir. Bu bitkinin yaprakları ve yaprak sapı uyarıcı olarak kullanılmıştır. Bkz. Irvine, 1848:100.

⁴³⁴ Ambaṣṭhādi (अम्बष्ठदि): Bu bitki grubunun özellikleri Priyaṅvādi Grubu ile benzerlik taşır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴³⁵ Ambastha (अम्बष्ठा): Bilimsel adı Clypea hernandifolia olan bu bitki böcek ısırıklarına karşı kullanılmıştır. Bkz. Banerji, 1971:743.

⁴³⁶ Bkz. Dipnot: Dhātaki (धातकि).

⁴³⁷ Bilimsel adı Ailanthus excelsa olan bu bitkinin bilinen diğer adı Aralu'dur. İshal, bağırsak kurdu, basur, cilt hastalıkları, dizanteri, astım, sarılık ve zehirlenme vakalarında kullanılmıştır. Bkz. Khare, 2016:34.

⁴³⁸ Bilva-pezika (बिल्वपेशिका): Bilimsel adı Aegle marmelos olan bu bitkinin Sanskrit dilindeki diğer adları Sripthal, Pootivat, Shaelpatra, Lakshmiputra ve Shiveshta'dır. *Hint Bel Ağacı* veya *Elma Ağacı* olarak da bilinir. Bilva-pezika ismi bu ağacın kurutulmuş gövde kabuğuna verilen isim olmakla beraber bu bitkinin meyvesi dâhil neredeyse tüm kısımları ayurvedik tıpta kullanılmıştır. Bitki kökleri sindirimi kolaylaştırıp kusmayı önlediği; yapraklarının ağrıyı giderip disepsi ve gastrite karşı etkili olduğu; gövde kabuklarının kalp rahatsızlıkları, romatizmal eklem iltihabını iyileştirdiği; çiçeklerinin ise ishal, dizanteri ve susuzluk hissine karşı faydalı olduğu söylenmiştir. Bkz. <http://www.planetayurveda.com>

⁴³⁹ Nandi-Vriksha: Bilimsel adı Ficus retusa olan bu bitki Kuni, Kuberaka, Kantalaka, Mandiriksha ve Plakshani olarak da bilinir. Bitkinin kabukları kütanöz ve dizanteriye karşı kullanılmıştır. Nair, 2004:141,143.

⁴⁴⁰ Bkz. Dipnot: Nalina (नलिन).

Pitta unsurunun dengelenmesinde, ülser ve yaraların iyileştirilmesinde etkilidir. Çatlamış veya kırılmış kemiklerin hızlıca birbirine kaynamasını sağlar. Ayrıca Kanlı basur (dizanteri) vakalarında son derece etkilidir. (Suśruta, 1907, C.1:351).

24- Nyagrodhādi Grubu⁴⁴¹: Bu grupta Nyagrodha⁴⁴², Udumbara⁴⁴³, Aśvattha⁴⁴⁴, Plakṣā⁴⁴⁵, Mādhūka, Kapitana⁴⁴⁶, Kakubha⁴⁴⁷, Amra⁴⁴⁸, Koshamra⁴⁴⁹,

⁴⁴¹ Nyagrodhādi (न्यग्रोधादि): Bu grupta yer alan bitkiler salgıların düzenlenmesi ve durdurulması vakalarında etkilidir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁴² Nyagrodha (न्यग्रोध): Bilimsel adı *Ficus benghalensis* *Banyan Ağacı* ve *Hint İnciri* olarak da bilinir. Nyagrodha, Udumbara (*Ficus glomerata*) ve Aśvattha (*Ficus religiosa*) tomurcuklarının şeker ve balla karıştırılıp yenmesinin diyareye iyi geldiğini belirtilmiştir. Aynı şekilde Lodhra bitkisinin lapası ve Nyagrodha bitkisinin kaynatılmış kabuklarının suyu lökore ve âdet düzensizliklerine karşı faydalı olduğu söylenmiştir. Bu bitki sık bevl (poliüri), ağırlı bevl (dizüri) rahatsızlıkları ile deri hastalıklarına karşı da önerilmiştir. Bkz. Khare, 2004:217.

⁴⁴³ Udumbara (उदुम्बर): Bilimsel adı *Ficus glomerata* olan bu bitki Udumbara Ağacı, Sadaphala ve Yangyanga olarak da bilinir. Âdet düzensizlikleri ve aşırı kan kaybı, bayılma (senkop), yanma ve susuzluk hissi vakaları ve kistlere karşı etkili bir bitki olduğu söylenir. Bkz. Carling, 2006, C.1:66; Khare, 2016:264.

⁴⁴⁴ Aśvattha (अश्वत्थ): Bilimsel adı *Ficus religiosa* olan bu bitki *Kutsal İncir Ağacı* olarak da bilinmektedir. Kabukları astrenjan özelliğe olup aynı zamanda afrodizyak etkisi olduğu söylenmiştir. Bel soğukluğu, dizanteri, diyare ve basur vakalarında kullanılmış, öğütülmüş kabuğundan yapılan lapa ise iltihap ve yanıklarda uygulanmıştır. Bkz. Warriar ve Nambiar, 1995:38.

⁴⁴⁵ Plakṣa (प्लक्ष): Bilimsel adı *Ficus lacor* olan bu bitki *Beyaz İncir* olarak da bilinir. Çiğ yenilebilen bu bitkinin meyvelerinin diyet açısından çok faydalı olduğu; taze yapraklarının kan kaybına (hemorajiye) karşı etkili olduğu; kabuklarının öğütülerek süt ve balla karıştırılmasının diyareye ve kan düzensizliğine karşı faydalı olduğu; yaş yaprakları, ghee ve öğütülmüş kabuklarından yapılan soğuk lapanın yılancık hastalığına (erizipel), yaralara ve iltihaba etkili olduğu söylenmiştir. Bkz. Sharma, 1996:257-258; <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁴⁶ Bkz. Dipnot: Śirīṣa (शिरिष).

⁴⁴⁷ Bkz. Dipnot: Arjuna (अर्जुन).

⁴⁴⁸ Āmra (आम्र): Bilimsel adı *Mangifera indica* olan bu bitki *Mango* olarak bilinir. Bu meyve ağacı Hindistan'ın birçok bölgesinde yetiştirilmiştir. Özellikle Silhet (Shyhet/Bangladeş) bölgesinin mangolarının çok verimli ve büyük olduğu ve Lukshmee-Am şeklinde isimlendirildiği söylenmiştir. Ayrıca Calcutta bölgesinde kaliteli mangolar elde edilir. Bu mangolar tıbbî maksatla kurutulup saklanır. Bkz. Balfour, 1862; 160; Curtis, 1850: Nu.4510.

⁴⁴⁹ Kośāmra (कोशाम्र): Bilimsel adı *Schleichera oleosa* olup *Himalaya Mangosu* olarak da bilinir. Ayurvedik tıpta bitkinin tüm kısımları kullanılmıştır. Diyabete karşı kullanılan doğal bir antioksidan olduğu söylenmektedir. Bkz. Khan, 2017:78.

Chorakapatra⁴⁵⁰, Jambu⁴⁵¹, Piyāla⁴⁵², Mādhūka, Rohini⁴⁵³, Vañjula⁴⁵⁴, Kadamba, Vadari⁴⁵⁵, Tinduki⁴⁵⁶, Śallakī⁴⁵⁷, Rodhrā-Savararodhrā, Bhallātaka⁴⁵⁸, Palāśa ve Nandi-Vriksha gibi bitkiler vardır. Ülser ve yara, rahim hastalıkları, kırık ve çatlak kemiklerin onarımı, her türlü salgının düzenlenmesi, hemoptiz gibi vakalarda etkili olup ayrıca kanamayı durdurma, yağlanmayı önleme ve vücuttaki yanma hissini giderme gibi özellikleri mevcuttur (Suśruta, 1907, C.1:351).

⁴⁵⁰ Chorakapatra veya Kharapātra (खरपात्र): Bilimsel adı Ficus cunia olan bu bitkinin diğer adı Kakodumbara'dır. Ayrıca *Sarkan İncir* olarak da bilinir. Bu bitkinin Arapça adı Tin-i Bari olup kabukları aftlara ve idrar kesesi hastalıklarına karşı kullanılmıştır. Kabuklarının özü ise karaciğer ve dalak büyümesine tedavisinde tavsiye edilmiştir. Bkz. Khare, 2007:266, 273; Lansky ve Paavilainen, 2011:37; <http://www.flowersofindia.net>.

⁴⁵¹ Jambu (जम्बु): Bilimsel adı Syzygium cumini olan bu bitkinin çekirdekleri, yaprakları, çiçeği ve ağaç kabukları ayurvedik tıpta kullanılmıştır. Bilinen diğer adları Mahaaphalaa, Phalendraa ve Surabhipatra'dır. Literatürümüzde *Java Eriği* olarak bilinmektedir. Bu bitkinin meyvesinin idrar söktürücü, gaz giderici ve mide şikayetlerine; kabuklarının ve çekirdeğinin ishale; eriğin kendisinin genel olarak ağız içi yaralara, diyabete, dizanteriye ve sindirim şikayetlerine karşı etkili olduğu söylenmiştir. Bkz. Khare, 2007:637; Nair, 2017:s.y.

⁴⁵² Piyāla (पियाल): Bilimsel adı Buchanania latifolia olan bu bitki *Piyal Ağacı* veya *Hint Chironjisi* olarak da bilinmektedir. Bitkinin meyvesi küçük bir vişne büyüklüğünde olup koyu mor renktedir. Brahmanlar çekirdek yağın sütte karıştırıp tüketirken, kilo almak için bu bitkinin çekirdeği tavsiye edilmiştir. Bkz. Balfour, 1862:57.

⁴⁵³ Rohiṇī (रोहिणी): Bilimsel adı Picrorhiza kurroa olan bu bitkinin bilinen diğer ismi Kaṭuka (कटुक)'dır. Daha ziyade kökleri kullanılan bu bitki yüksek ateş tedavisi için tavsiye edilmiştir. Bkz. Dash, 1990:62.

⁴⁵⁴ Vañjula (वञ्जुला): Bilimsel adı Salix caprea olan bu bitki *Keçi Söğüdü* olarak da bilinir. Bilinen diğer adı Vetasa (वेतस)'dir. Vetasa adıyla bilinen diğer bir bitki ise Calamus viminalis'dir. Çiğ olarak tüketilebilen Vañjula veya Vetasa daha ziyade diyet bitkisi olarak kullanılmıştır. Sindirime faydasının yanı sıra cüzzam ve diğer deri hastalıklarında etkili olduğu, iç kanamaya, menstrual akıntıya ve düzensizliklere, obezite ve kronik ateşe karşı tavsiye edilmiştir. Bkz. Khare, 2014:412; <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁵⁵ Vadari veya Badara (बदर): Bilimsel adı Zizyphus jujuba olup *Hint, Çin, Japon Hurması* ve *Hünnap Ağacı* olarak da bilinir. Arapça'da *Ūnmāb Ağacı* (شجر العناب), Farsça'da *Deraht-i Cevceb* (درخت جوجوب) olarak geçmektedir. Kabil şehrinin soğuk bölgelerinde yetişen hünnabın çok kaliteli olduğu söylenmektedir. Meyve olarak tüketilen Hünnap'ın farklı çeşitleri olup yabancı olanından şerbet yapılır. Ayurvedik tıpta meyvesinin yanı sıra ağaç kabukları ve yaprakları da kullanılmıştır. Soğuktan kaynaklı hastalıklarda, bağırsak kurtlarında, stres gidermede ve diyetlerde kullanılmıştır. Bkz. Parker, 1933:19; Powell, 1868:266.

⁴⁵⁶ Bkz. Dipnot: Kālaskandha (कालस्कन्ध).

⁴⁵⁷ Śallakī (शल्लकी): Bilimsel adı Boswelia serata olan bu bitki abtispazmodik ve aneljiktir. Yaraları iyileştirme, ishali giderme ve basur yaralarında faydalı olduğu söylenmiştir. Bkz. Haas, 2013:344.

⁴⁵⁸ Bilimsel adı Semecarpus anacardium olan bu bitkinin meyvesinin kabuklarından elde edilen yağın ağıri kesici ve iltihap kurutucu olduğu söylenmiştir. Ayrıca diken ve tırnak batmalarında oluşan yaraların enfeksiyon kapmasını engellemek amacıyla da kullanılmıştır. Bkz. Mukherjee, 2105:263.

25- Guduchyadi Grubu⁴⁵⁹: Bu grupta Guduchi, Nimva, Kustumburu⁴⁶⁰, Candana ve Padmaka⁴⁶¹ gibi bitkiler mevcuttur. İştah açıcı olan bu tür bitkiler, ateş düşürücü, bulantıya karşı etkili, kusturucu ve bedendeki yanma hissini yok edici etkileri vardır (Suśruta, 1907, C.1:352).

26- Utpaladi Grubu⁴⁶²: Bu grupta Utpala⁴⁶³, Raktotpala⁴⁶⁴, Kumuda Saugondhika⁴⁶⁵, Kuvalaya⁴⁶⁶, Puṅḍarīka⁴⁶⁷ ve Mādhūka gibi bitkiler vardır. Bu bitkiler sussuzluk etkisini giderir, kanı ve Pitta unsurunu dengeler. Bedendeki yanma hissini giderir ve kusmayı önler. Kalp kasındaki koroner-arter spazmı nedeniyle oluşan göğüs ağrısı, baskı hissi, sıkışma ve bayılma vakalarında faydalıdır. Ayrıca zehirlenme olaylarında panzehir ve kanlı balgamı giderme etkisiyle bilinir (Suśruta, 1907, C.1:352).

⁴⁵⁹ Guḍūcyādi (गुडूच्यादि):

⁴⁶⁰ Kustumburu (कुस्तुम्बुरु): Bilimsel adı *Coriandrum sativum* olan bu bitki *Tamburu*, *Kişniş*, *Aşotu* ve *Çin Maydanozu* olarak da bilinir ve yüksek ateş tedavisinde kullanılır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>; Williams, 1872:244.

⁴⁶¹ Bkz. Dipnot: Pāṭha (पाठ).

⁴⁶² Utpalādi (उत्पलादि): Bu grupta yer alan bitkiler Nilüfer çeşitlerinden oluşmaktadır.

⁴⁶³ Uptala (उत्पल): Bilimsel adı *Nymphaea alba* olan bu bitki *Beyaz Nilüfer* olarak bilinmektedir. Bu bitkinin bazı çeşitlerinin iç kanamaların durdurulmasında; öğütülmüş köklerinin basur, diyare ve hazımsızlık tedavisinde; kaynatılmış köklerin boşaltım sistemi düzensizliklerini gidermede; yapraklarının erizipel (yılancık hastalığı) tedavisinde; kaynatılan çiçeklerinin stüpefiyanda (uyuşturma); çekirdeklerinin ise sindirimi kolaylaştırmada etkili olduğu söylenmektedir. Bkz. Aiton, 1789:227; <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁶⁴ Raktotpala (रक्तोत्पल): Bilimsel adı *Nymphaea rubra* olan bu bitki çiçeğinin renginden dolayı *Kırmızı Nilüfer* olarak da bilinmektedir. Doğu Hindistan'da Jaffna ve Wanny taraflarındaki göllerde doğal olarak yetişmektedir. Bu bitki dizanteri, disepsi ve kalp çarpıntısına karşı kullanılmıştır. Bkz. Horticultural Society, 1820: 29; Tennent, 1859: 123; Khare, 2007: 441.

⁴⁶⁵ Kumuda (कुमुद): Bilimsel adı *Nymphaea esculenta* olan bu bitki *Beyaz Nilüfer*'in bir çeşidi olarak bilinir ve *Kırmızı Nilüfer*'in aksine bu çiçek geceleyin açar. Bkz. Dipnot: Uptala (उत्पल). Bkz. Bhamaha, 1970:129.

⁴⁶⁶ Bkz. Dipnot: Nilotpalā (नीलोत्पला).

⁴⁶⁷ Puṅḍarīka (पुण्डरीक): Bir çeşit *Beyaz Nilüfer*. Bkz. Dipnot: Uptala (उत्पल).

27- Mustādi Grubu⁴⁶⁸: Bu grupta Mustā, Haridrā, Dāruharidā, Harītakī⁴⁶⁹, Amlakī⁴⁷⁰, Vibhītaka⁴⁷¹, Kuṣṭhā⁴⁷², Haimavatī⁴⁷³, Vacha, Pāṭha, Kaṭurohiṇī, Śārṅgaṣṭā⁴⁷⁴, Ativiṣā, Dravidi, Bhallātaka⁴⁷⁵ ve Citraka gibi bitkiler yer alır (Suśruta, 1907, C.1:352). Shleshma unsurunun olumsuz etkilkerini yok eder, rahim salgılarını düzene sokar, anne sütünün saflaşması ve temizlenmesini sağlar ve sindirimi kolaylaştırır (Suśruta, 1907, C.1:352).

28- Triphalā Grubu⁴⁷⁶: Bu grupta Harītakī⁴⁷⁷, Bibhītaka⁴⁷⁸ ve Āmalakī adındaki üç bitki mevcut olup Vayu, Kapha ve Pitta unsurlarının olumsuz etkilerini giderip

⁴⁶⁸ Mustadi (मुस्तादि): Ayurvedik tıpta tıbbî karışım tozu olarak bilinen bu grup bitkileri sindirim ve boşaltım sistemi düzenlemeleri için kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁶⁹ Bkz. Dipnot: Abhaya (अभय).

⁴⁷⁰ Amlakī, Amlaka (आम्लकिक): Bilimsel adı *Phyllanthus emblica* olan ve Amla olarak da bilinen bu bitki literatürümüzde *Bektaşi Üzüümü* olarak bilinmektedir. Vişnu'nun bu ağacın içinde ikamet ettiğine dair bir inanış olduğundan dolayı kutsal sayılmıştır. Ayrıca kutsal günlerden sayılan Amalaka Ekadashi döneminde ağacın çevresinde dua edilir. Kelime anlamı olarak *ümran*, *bolluk* ve *refah* manalarına gelir. Bu bitkinin kuru ve yaş meyveleri ayurvedik tıpta çokça kullanılmıştır. İştah açıcı, gaz giderici, sindirime ve bağırsak emilimine yardımcı olduğu söylenir. Kalsiyum açısından zengin bir meyve olup saç bakımında ve gözün görme kalitesini artırmada kullanılmıştır. Zengin C vitamini barındıran Amla meyvesi aynı zamanda diyabete karşı kullanılmıştır. Kabukları ve posası debbağ ve tabakalama işlerinde yardımcı malzeme olarak kullanılmıştır. Bkz. Balfour, 1873; 559; <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁷¹ Vibhītaka (विभीतक): Bilimsel adı *Terminalia bellirica* olan bu bitki Bibhītaka, Vibhītakī ve Bibhītakī şeklinde de telafuz edilmekte olup bilinen bir diğer isimleri Bahera ve Akṣa'dır. Literatürümüze *Belilec* (بيليج) olarak geçmiştir. Daha ziyade Hindistan'da kışın yaprağını döken orman bölgelerinde yetişir. Yüksek ateş tedavisinde kullanıldığı bilinmektedir. Ayurvedik tıpta bu bitkinin kuru ve yaş meyveleri kullanılmaktadır. Acı meyvesi bağırsak kurtlarına karşı kullanılmış olup iyi bir ishal giderici olduğu söylenir. Aynı zamanda birçok ilaç terkininde kullanılmaktadır. Bkz. Chauhan, 1999:407.

⁴⁷² Kuṣṭhā (कुष्ठ): Bilimsel adı *Saussurea lappa* olan bu bitki genel kelime anlamı olarak *cilt hastalıkları* özel olarak da *cūzzam* manasına gelmektedir. Bu bitki ziyade Himalayaların yüksek bölgelerinde yetişir. Bitkinin kökleri deri hastalıkları, solunum yetmezliği ve gut hastalığı tedavisinde kullanılmıştır. Ayrıca antispazmodik ve antiseptik özellikleri olup disepsi ve astıma karşı faydalı olduğu söylenmiştir. Bkz. Benfey, 1866:199; Khare, 2007:586.

⁴⁷³ Haimavatī (हैमवती): Bilimsel adı *Dregea volubilis* olan bu bitki Śārṅgaṣṭā (शाईगुष्ट) olarak da bilinir. Bitkinin kökü, yaprağı ve özü ayurvedik tıpta kullanılmıştır. Zehirlere karşı panzehir olarak kullanılmış olup aynı zamanda kusturucu, ateş düşürücü, balgam söktürücü ve iltihap kurutucu özellikleri olduğu söylenmektedir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁷⁴ Bkz. Dipnot: Haimavatī (हैमवती).

⁴⁷⁵ Bhallātaka (भल्लातक): Bilimsel adı *Semecarpus anacardium* olup karın şişkinliği ve topaklanması, emilim bozukluğu, bağırsak kurdu ve deri hastalıklarına karşı kullanılmıştır. Yüksek ateş, anne sütü azlığı ve aşırı kan kaybı (menstürasyon) ve zehirlenmeye karşı bu bitkinin kaynatılmış meyve özü tavsiye edilmiştir. Khare, 2016:503.

⁴⁷⁶ Triphalā (त्रिफला): Üç tıbbî bitkinin birleşmesi anlamında kullanılan bu isimdeki bitkiler (Harītakī, Bibhītaka ve Āmalakī) doşaların düzenlenmesinde etkili olduğu söylenmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁷⁷ Bkz. Dipnot: Abhaya (अभय).

⁴⁷⁸ Bkz. Dipnot: Vibhītaka (विभीतक).

Meha unsurunu aktive eder. Ayrıca deri hastalıkları için faydalı olup, iştah açar, gözün görme kuvvetini artırır. Kronik-fasılalı hummalara karşı da yaygın olarak kullanılır (Suśruta, 1907, C.1:353).

29- Trikaṭu Grubu⁴⁷⁹: Bu grupta Pippalī, Mārīcha, Śṛṅgavera/Śuṅṭhī (kurutulmuş zencefil) bitkileri mevcut olup yağları Kapha unsurunun negatif etkilerini giderir. Cilt hastalıklarına ve özellikle cüzzama karşı faydalı olup, üretra enfeksiyonu, karın içi bezeleri, nezle, halsizlik gibi vakalarda kullanılır. Ayrıca iştah açıcı ve sindirime yardımcı bitkilerdir (Suśruta, 1907, C.1:354).

30- Āmalakyādi Grubu⁴⁸⁰: Bu grupta Āmlaki, Harītakī⁴⁸¹, Pippalī ve Citraka gibi bitkiler vardır. Bu grupta yer alan bitkilerin genel özelliği ateş düşürücü olmalarıdır (Suśruta, 1907, C.1:353). Kişilerdeki gözün görme gücünü artıran ve kişilerin cinsel dürtüsünü uyandıran etkiye sahip olup iyi iştah açıcıdır. Ayrıca Kapha unsurunu baskılar ve bedeni onun negatif etkilerinde korur (Suśruta, 1907, C.1:354).

⁴⁷⁹ Trikaṭu (त्रिकटु): Üçlü bitki kombinasyonundan (Śuṅṭhī, Pippalī ve Marica) biri olan bu grup humoral unsurların dengelenmesinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁸⁰ Āmalakyādi (आमलक्यादि).

⁴⁸¹ Bkz. Dipnot: Abhaya (अभय).

31- Trapvādi Grubu⁴⁸²: Bu grupta Trapu⁴⁸³, Sisa⁴⁸⁴, Tamra⁴⁸⁵, Rajata⁴⁸⁶, Kriṣṇa-lauha⁴⁸⁷, Suvarna⁴⁸⁸ ve Loha-mala⁴⁸⁹ adlı bitki ve kimyevîler mevcuttur. Bu grupta yer alan unsurlar vermifüj niteliğinde olup kimyasal zehir etkilerini nötrale etme özelliği vardır. Sarılık, sarıcalık (kloroz), mesane yolu salgıları, kalp hastalıkları, sussuzluk ve zehirlenme vakalarında etkilidir (Suśruta, 1907, C.1:354).

⁴⁸² Trapvādi (त्रप्वदि): Bu grupta yer alan bitki ve kimyevîler genel olarak bağırsak kurdu tedavisi ve kimyevî zehirlenmelere karşı tavsiye edilmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁸³ Trapu (त्रपु): Trapu ismi Kalay (Stannum/Sn) elementine karşılık gelen Sanskrit kökenli sözcüktür. *Tin* olarak da bilinmektedir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁸⁴ Sīsa (सीस): Sīsa ismi Kurşun (Lead/Pb) elementine karşılık gelmektedir. İlk Atharvaveda karşılaşılan bu metalle tılsım ve muskalar yapılırdı. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁸⁵ Tāmra (ताम्र): Tāmra ismi Bakır (Copper/Cu) elementine karşılık gelmektedir. Dâhilî hastalıklarda kullanılmıştır. Özellikle yaşlılık ve ölüme karşı koruduğuna inanılırdı. Caraka bu metale *Arka* adını vermiştir. *Nepaliya* ve *Mlechha* adında iki çeşidi olup ilki Nepal içinde diğeri Nepal dışından temin edilen cinstir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁸⁶ Rajata (रजत): Rajata ismi Gümüş (Silver/Ag) elementine karşılık gelmektedir. Raupya olarak da bilinir. Antik Hint'te, khanija, sahaja ve kṛtrima adında 3 çeşit gümüşten bahsedilir. Khanija, maden arama suretiyle yapılan kazılarda elde edilen çeşittir. Sahaja, yüksek dağ zirvelerinde doğada bulunan gümüş maddesidir. Kṛtrima ise kimyevî yolla elde edilen gümüş elementidir. Gümüş maddesi göz hastalıkları ve doşalardan kaynaklanan hastalıkların tedavisi için kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁸⁷ Kriṣṇa (कृष्ण): Bu isimde hem bir element hem de bilimsel adı *Brassica nigra* (kara hardal) olan bir bitki mevcuttur. Kara hardalın kusturucu, idrar söktürücü ve iltihap kurutucu özellikleri vardır. Bkz. Robson, 1873:17.

⁴⁸⁸ Suvarṇa (सुवर्ण): Suvarṇa *Altın* (Au) elementine karşılık gelir. Aynı zamanda Svarṇa olarak da bilinir. Kelime anlamı olarak *güzel renkli* anlamına gelmektedir. Rasaja (yapay) ve Khanija (doğal) adında iki türü vardır. Altın cilt ve yüz güzelliği için dâhilen kullanılmıştır. Yüzdeki yaraları, çiçek hastalığından kalan izleri ve tridoşa kaynaklı hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁸⁹ Loha-mala (लोहमल): Loha *Demir* (Fe) elementine karşılık gelir. Kelime anlamı olarak demir pası manasına gelmektedir. Ayurvedik tıpta anemi tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>

32-Lākṣādi Grubu⁴⁹⁰: Bu grupta Lakṣā⁴⁹¹, Arevata⁴⁹², Kutaja, Aṣvamara⁴⁹³, Katphala, Haridrā- Daru-Haridrā⁴⁹⁴, Nimva, Saptacchada⁴⁹⁵, Malatī⁴⁹⁶ ve Trayamana⁴⁹⁷ gibi bitkiler yer alır. Ekşimsi, acı ve tatlı özellikte olan bu bitkiler vermifüjel ve antiseptik etki gösterir. Kapha ve Pitta unsurlarının olumsuz etkilerini ortadan kaldırır ve cilt hastalıklarını iyileştirmede etkin olarak kullanılır (Suśruta, 1907, C.1:354).

33-Svalpapañcamūla Grubu⁴⁹⁸: Keskin bir ekşi tadı olan bu tür bitkilerin, aynı zamanda acı ve tatlılık yönleri de vardır. Vayu ve Pitta unsurlarının beden üzerindeki olumsuz etkilerini baskılar ve nötralize eder (Suśruta, 1907, C.1:355).

34-Mahatpañcamūla Grubu⁴⁹⁹: Beşli kök gruplarından en etkili ve büyük olanıdır. Bu grupta yer alan bitki ve köklerinin tadı acı olup Kapha ve Vāta unsurlarını

⁴⁹⁰ Lākṣādi (लाक्षादि): Bu grupta yer alan bitkiler genel olarak bağırsak kurdu ve ülser vakalarında etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁹¹ Lākṣā, Lāk (लाक्षा): Bir tür reçine olan Lākṣā, Coccus lacca böceği tarafından salgılanan salgı sonucu meydana çıkar. Daha ziyade Butea frondosa adlı bitkide bulunur. Boya ve kozmetik sanayinde kullanılmıştır. Ayurvedik tıpta ise ülserle karşı kullanılmıştır. Bunun yanı sıra büzücü, antihelmintik, iltihap kurutucu olduğu söylenmiştir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁹² Bkz. Dipnot: Rājavṛkṣa (राजवृक्ष).

⁴⁹³ Aṣvamāra (अश्वमार): Bilimsel adı Nerium oleander olan bu bitki *Zakkum Ağacı* olarak bilinir. Kelime olarak *at öldüren* manasına gelmektedir. Ayurvedik tıpta yaprak ve kökleri kullanılmıştır. Köklerinin ateş düşürücü, kurt dökücü, afrodisyak ve diüretik etkisi olduğu söylenmiştir. Ayrıca kardiyak astım, kronik mide rahatsızlığı ve ülser ile cüzzama karşı kullanılmıştır. Kabukları etkili bir kurt olup, yaprakları uyuz ve basura karşı kullanılmıştır. Bkz. Warrier ve Nambiar, C.4, 1995:126.

⁴⁹⁴ Bkz. Dipnot: Haridrā (हरिण).

⁴⁹⁵ Saptacchada (सप्तच्छद): Bilimsel adı Alstonia scholaris olan bu bitki *Dita Ağacı*, *Hint Şeytan Ağacı*, *Karatahta Ağacı* ve *Sütağacı Çamı* olarak da bilinir. Ayurvedik tıpta deri hastalıkları ve malarya hummasına karşı kullanılmıştır. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁹⁶ Mālatī (मालती): Bilimsel adı Jasminum grandiflorum olup bilinen diğer isimleri Jātī ve Camelī'dir. Literatürümüzde *İspanyol Yasemini* ve *Beyaz Yasemin* olarak bilinmektedir. Ayurvedik tıpta bitkinin bütün kısımlarından istifade edilmiştir. Ağrı kesici, afrodisyak, depüretif, emenagog, diüretik ve kurt dökücü etkileri olduğu söylenmektedir. Bkz. Warrier ve Nambiar, C.3, 1995:249.

⁴⁹⁷ Trāyamāṇa (त्रायमाण): Bilimsel adı Gentiana kurroo olup Trāyantī olarak da bilinir. Yaygın olarak Kuzeybatı Himalayalar ve Keşmir taraflarında yetişir. Daha ziyade yüksek ateş tedavisinde kullanılmıştır. Bkz. Khare, 2016:283; <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁹⁸ Svalpapañcamūla (महत्पञ्चमूल): Kelime kökeni olarak svalpa (küçük) ve pañcamūla (beş kök) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen bu kavram, tıbbî etki olarak birbirine benzeyen beş ayrı kök hakkında bilgi verir. Bu bitkiler Trikantaka, iki çeşit Vrihati, Prithakparni ve Vidarigandha'dır. Svalpapañcamūla beş tane beşli kök grubundan bir tanesidir. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:355; <http://www.wisdomlib.org>.

⁴⁹⁹ Mahatpañcamūla (महत्पञ्चमूल): Aynı zamanda Brhatpañcamūla adıyla da bilinen kavram beş tıbbî kökü içerir. Mahat (kalın, kavî) ve pañcamūla (beş kök) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Bu kökler Vilva, Agnimantha, Tuntuka, Pātāla ve Kāśmarī'dir. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:355; <http://www.wisdomlib.org>.

dengeler. Kolay sindirilebilir, iştah açıcı, özellikle olup yenildiğinde tatlı tat etkisi verir (Suśruta, 1907, C.1:355).

- 35- Daśamūla Grubu⁵⁰⁰:** Bu grupta Bilva, Pāṭalā⁵⁰¹, Gambhārī⁵⁰² Śyonāka⁵⁰³, Agnimantha (Bṛhat pañcamūla), Śālaparnī⁵⁰⁴, Pṛṣniparnī⁵⁰⁵, Bṛhatī⁵⁰⁶, Kaṅṭhakārī⁵⁰⁷ ve Gokṣura⁵⁰⁸ (Laghu Pañcamūla) olmak üzere on çeşit kök bulunmaktadır. Daśamūla grubu bitkileri Vāta, Pittam ve Kapham unsurlarını kontrol eder ve dengeler, astım ve solunum zorluğu vakalarında etkilidir (Suśruta, 1907, C.1:355; <http://www.wisdomlib.org>) Lenflerden oluşan kilüs gibi etkenleri temizler ve ateşi düşürmede tatmin edici sonuçlar verir (Suśruta, 1907, C.1:356)
- 36- Vallīpañcamūla Grubu⁵⁰⁹:** Bu grupta Vidārī, Sarivā, Rajanī⁵¹⁰, Guḍūcī ve Ajaśṛṅgī⁵¹¹ adlı beş bitki yer alır (Suśruta, 1907, C.1:356).
- 37- Kaṅṭakapañcamūla⁵¹²:** Bu grupta Karamarda⁵¹³, Trikaṅṭaka⁵¹⁴, Saireyaka⁵¹⁵, Śatāvarī ve Gṛdhranakhī⁵¹⁶ adında beş bitki vardır. Kanlı balgam ve üç tür ödemin tedavisinde kullanılır. Tüm üretral boşaltım enfeksiyonların giderilmesi ve üreme (sperm) sorunların tedavisinde kullanılır (Suśruta, 1907, C.1:356).

⁵⁰⁰ Daśamūla (दशमूल): Önemli bir ayurvedik drog olup kelime olarak da *on kök* manasına gelmektedir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>.

⁵⁰¹ Pāṭalā (पाटला): Bilimsel adı Bignonia suaveolens olan bu bitki Tāmrapuṣpī, Alivallabhā ve Alipriyā olarak da bilinir. *Sarıyılan Ağacı* olarak meşhurdur. Pāṭala (पाटल) adında bilimsel adı Mallotus philippensis olan bir bitki daha vardır. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Kampillaka (कम्पिल्लक).

⁵⁰² Bkz. Dipnot: Kāśmarī (काश्मरी).

⁵⁰³ Bkz. Dipnot: Bhallūka (भल्लूक).

⁵⁰⁴ Bkz. Dipnot: Dīrghamūlā (दीर्घमूला).

⁵⁰⁵ Bkz. Dipnot: Kalaśī (कलशी)-

⁵⁰⁶ Bkz. Dipnot: Bṛhatī (बृहती).

⁵⁰⁷ Bkz. Dipnot: Kṣudrā (क्षुद्रा).

⁵⁰⁸ Bkz. Dipnot: Śvadamṣṭrā (श्वदंष्ट्रा).

⁵⁰⁹ Vallīpañcamūla (वल्लीपञ्चमूल): Bu drog grubunun adı vallī (sarmaşık) ve pañcamūla (beş kök) kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:356; <http://www.wisdomlib.org>.

⁵¹⁰ Bkz. Dipnot: Haridrā (हरेणु).

⁵¹¹ Bkz. Dipnot: Jingini (जिङ्गिनी):

⁵¹² Kaṅṭakapañcamūla (कण्टकपञ्चमूल): Bu drog grubunun adı kaṅṭaka (diken) ve pañcamūla (beş kök) kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:356; <http://www.wisdomlib.org>.

⁵¹³ Hakkında bilgi bulunamadı.

⁵¹⁴ Hakkında bilgi bulunamadı.

⁵¹⁵ Hakkında bilgi bulunamadı.

⁵¹⁶ Gṛdhranakhī (गृध्रनखी).

38- Tṛṇapañcamūla Grubu⁵¹⁷: Bu grupta Kuśa⁵¹⁸, Kāśa⁵¹⁹, Nala⁵²⁰, Darbha ve Kāṇḍekṣuka⁵²¹ adında beş bitki yer alır. Böbrek, kanlı balgam ve boşaltım sistemi rahatsızlıklarında tedavi edici olarak kullanılmıştır. Bu otlar inek sütü ile kullanıldığında etkisini daha hızlı bir şekilde gösterir (Suśruta, 1907, C.1:356).

Caraka, Suśruta'nın verdiği bu içeriklerin benzerini eserine taşımıştır. Caraka-saṃhitā adlı eserinde drog içerikleri türlerine göre farklı gruplar olarak ele alınmıştır. Buna göre; 19 tane meyve; 16 tane kök; 8 tane üretik; 8 tane süt; 5 tane tuz ve 4 tane yağ çeşidi ile karşılaşılmaktadır (Caraka, 1949, C.5:7).

Caraka-saṃhitā'da kökünden istifade edilen 16 bitki:

- 1- Dörtgen Yapraklı Kraton (Codiaeum variegatum)
- 2- Beyaz-tatlı Eğir (Saz) otu (Acarus calamus)
- 3- Kara Turpet/Hint Jalabı (Operculina turpethum)
- 4- Normal Turpet
- 5- Fil Sarmaşığı/ Hawaii Orman Gülü (Argyrea neruosa)
- 6- Sabun Kesesi/Shikakai (Acacia concinna)
- 7- Beyaz Midye / Kelebek Sarmaşığı (Clitoria ternatea)
- 8- Kırmızı Hint Fıstığı/Kürkas (Baliospermum montonum)
- 9- Acı Elma/ Ebu Cehil Karpuzu (Citrullus colacynthis)
- 10- Jyatishmati (Intellect plant) (Celastrus paniculatus)
- 11- Kızıl Meyveli Sarmaşık Kabak/Tindora, Kowai, Kundili (Coccinia grandis)
- 12- Hint Keneviri (Cannabis sativa)
- 13- Yapışkan Sinek Bitkisi (Cynanchum louiseae)
- 14- Yabani Havuç (Daucus carota)
- 15- Hint Fıstığı (Jatropha Curcas)

⁵¹⁷ Tṛṇapañcamūla (तृणपञ्चमूल): Bu grubun adı trna (ot) ve pañcamūla (beş kök) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bkz. Suśruta, 1907, C.1:356; <http://www.wisdomlib.org>.

⁵¹⁸ Hakkında bilgi bulunamadı.

⁵¹⁹ Kāśa (कासा): Bilimsel adı Saccharum spontaneum olan bir tür kamıştır. *Yabani Şeker Kamışı* olarak da bilinir. Williams, 1872:227.

⁵²⁰ Nala (नल): Bilimsel adı Arundo donax olan bu bitki literatürümüzde *Kargı Kamışı* olarak bilinmektedir. Bkz. <http://www.wisdomlib.org>

⁵²¹ Kāṇḍekṣu-ka (काण्डेक्षु): Bilimsel adı Saccharum spontaneum olan bir tür kamıştır. Bkz. <http://www.spokensanskrit.de>.

16- Hiritz

Bu 16 bitkiden *Hint keneviri*, *kızıl meyveli sarmaşık kabak* ve *eğir otu* kusturucu olarak kullanılır. *Beyaz kelebek sarmaşığı* ve *Jyatishmati* burun akıntısını hızlandıran bitkilerdir. Geriye kalan 11 bitki kökü ise müshil olarak kullanılmıştır (Caraka, 1949, C.5:7).

Caraka'nın tıbben istifâde edilen 19 sebze-meyve-bitkiler ise şu şekildedir:

- 1- Clenolipis
- 2- Yalancı Karabiber (*Embelica fibes*)
- 3- Kudret Narı (*Momordica charantia*)
- 4- Emetik Fıstık/Madanaphala, Madan (*Randia dumetorum*)
- 5- Lif Kabağı/Turya, Turia, (*Luffa aegyptiaca*)
- 6- Su Kabağı/ Calabash (*lagenaria siceraria*)
- 7- Tüylü-Dikenli Kabak/Devadali (*Luffa echinata*)
- 8- Yabani Acı Kabak/ Jatinin (*Luffa acutangula*)
- 9- Meyan Kökü (Karasal) (*Glycyrrhiza glabra*)
- 10- Meyan Kökü (Sulak)
- 11- Hint Kayını/Pongamia, Pinnata (*Millettia pinnata*)
- 12- Dikenli Bakkam Ağacı (*Caesalpinia echinata*)
- 13- Şeytan At Kırbacı/Apmarga (*Achyranthes aspera*)
- 14- Kara Halile (*Terminalia chebula*)
- 15- Hawai Orman Gülü/Vidhara (*Argyreia neruosa*)
- 16- Hastiparni Meyvesi (*Luffa foetida*)
- 17- Kamla
- 18- Altın Yağmur Sinemakisi (*Cassia fistula*)
- 19- Kurchi (*Wrightia tinctoria*)

Bu ilk 8 bitki emetik ve yatıştırıcı lavman olarak kullanılırken, *şeytan at kırbacı* bitkisi burun akıntısını kolaylaştırıcı ilaç olarak, geriye kalan 10 bitki de müshil olarak kullanılmıştır (Caraka, 1949, C.5:7-8).

Caraka'nın bahsettiği yağlı içeriklerin 4 tanesinden bahsedilir. Bunlar:

- 1- Saf yağ
- 2- Hayvansal yağ (iç yağı)
- 3- Bitkisel yağ
- 4- İlik (öz)

Bu dört çeşit yağ iksir, onksiyon (yağlama), lavman, burun içi (nasal) vakalar için tertip edilen terkiplerde kullanılır. Bunlar ilgili alanda kayganlığı artırır ve kuruluğu (yağlanmasını artırır) giderir. Ayrıca canlılık verir, kuvvet artırır ve tıkanıklığı giderir. Bu yağlar aynı zamanda Vāta, Pitta ve Kapha'nın olumsuz etkisini de bertaraf eder ve unsurları dengeler (Caraka, 1949, C.5:8).

Caraka, çeşitli tedavilerde kullanılan 5 çeşit tuzdan bahseder. Bu tuzlar:

- 1- Sanchala Tuzu (kara tuz)
- 2- Kaya Tuzu
- 3- Bid-Tuzu
- 4- Kristal Tuz
- 5- Deniz Tuzu

Bu beş tuz çeşidi sıcak ve akut özellikte olup kayganlaştırıcı ve sindirimde uyarıcı etkilere sahiptir. Tuzlar yağlama ve terletme terapilerinde haricen tatbik edilir. Sindirim ve hazım problemlerinde ilgili bölgenin aşağı ve yukarısını rahatlatmak ve temizlemek amacıyla bu tuzlar kullanılır. Ayrıca boşaltım, yağlı lavman, onksiyon, ovalama masajı, kabızlık, abdominal rahatsızlıklarda, hazımsızlık, göz damlası ve cerrâhî operasyon öncesi ve sancı giderici olarak bu tuzlar kullanılır. Vāta ve gulma unsurlarının bozulan dengelerini giderir (Caraka, 1949, C.5:8).

Caraka, tıbben kullanılan 8 çeşit ürün (idrâr) den bahseder. Bu idrarların özellikleri ve bahsedilen faydaları muhtelif olup dönemin hekimleri tarafından tedavilerde kullanılmıştır. Bunlar:

- 1- Koyun İdrarı: Tadı bitter olup pittaya muhalif olmayan yağlı bir özelliği vardır.
- 2- Keçi İdrarı: Büzücü (astrenjan), tatlı, besleyici (sağlıklı) olup unsurlar arasındaki dengesizliği giderir.

- 3- İnek İdrarı: Hafif ve tatlı özellikte olup, unsurların negatif etkilerini teskin eder, cilt rahatsızlıkları ve kurtlanmalarda (helminthyazis) tedavi edici bir durum geliştirir ve dâhilen alındığında abdominal rahatsızlıklara iyi geldiği söylenmiştir.
- 4- Dişi Bufalo İdrarı: Yumuşatıcı, gevşetici ve tuzlu gibi bir tadı vardır. Basuru giderir. Ödem ve abdominal rahatsızlıklarda faydalıdır.
- 5- Dişi Fil İdrarı: Tuzluya yakın bir tadı olup cilt rahatsızlığı ve kurtlanma vakalarında etkilidir. Ayrıca idrar ve dışkısını tutma hastalığı, ağı hastalığı ve basur vakalarında etkilidir. Dişi fil idrarının Kapha'nın düzensizliğini giderdiği söylenmiştir.
- 6- Dişi Deve İdrarı: Hafif bitter özellikte olup nefes darlığı (dispne), öksürük ve basura karşı etkili olduğu dile getirilmiştir.
- 7- Kısrak İdrarı: Bitter bir tadı olup cilt rahatsızlıklarında, yaralanmalarda ve ağı hastalığının tedavisinde kullanılmıştır.
- 8- Eşek İdrarı: Bu idrar epilepsi, akıl hastalığı ve hastalık nöbetlerine karşı kullanılmıştır.

Bu idrarlar sıcak, akut, kuru, acı ve tuzlu özellikte olup rahatsız olan bölgeye haricen ovalama masajının yanı sıra diğer harici uygulamalarda tatbik edilir. Ayrıca ağı hastalığı (toksikoz), lavaman kolaylaştırıcı ve arınma (purgasyon) maksatlı kullanılmıştır. Bunun yanı sıra abdominal hastalıklar, basur, gulma, cilt rahatsızlıkları (dermatoz), cüzzam, yara-bere için lapalarda ve dökmelede (afüzyon) sıkça kullanılmıştır (Caraka, 1949, C.5: 8-9).

Caraka ve Vāgbhaṭa'nın aktarıman göre tıbben istifâde edilen 8 çeşit süt vardır.

- 1- Koyun Sütü (avi-kṣīra)⁵²²
- 2- Keçi Sütü (aja-kṣīra)⁵²³

⁵²² Sıcak özellikte olan koyun sütünün kalp için iyi olmadığı, vatan kaynaklı hastalıklara iyi gelirken hıçkırığın, solunum güçlüğünün, pitta ve kaphanın yükselmesine yol açtığı söylenmiştir. Bkz. Vāgbhaṭa, 2001, C.1:59.

⁵²³ Az miktarda su tükettiğinden, çok hareketli olduğundan ve acı otlar yediğinden dolayı keçinin sütünün hafif ve kolay sindirilebilir olduğunu dile getiren Vāgbhaṭa, bu sütün kabızlığa, ateşe, solunum güçlüğüne, kanamalı hastalık ve ishale karşı etkili olduğunu söylemiştir. Bkz. Vāgbhaṭa, 2001, C.1:58-59.

- 3- İnek Sütü (go- kṣīra)⁵²⁴
- 4- Buffalo Sütü (mahiṣi- kṣīra)⁵²⁵
- 5- Deve Sütü (oustraka)⁵²⁶
- 6- Fil Sütü (hastini- kṣīra)⁵²⁷
- 7- Kısrak Sütü/Tek toynaklı (ekesapha- kṣīra)⁵²⁸
- 8- Kadın (Anne) Sütü (manuṣa-kṣīra)⁵²⁹

Sütlerin genel olarak tatlı, yağlı, ferahlatıcı (soğutucu), galaktogog, hoş (yumuşak), kuvvet verici, afrodizyak, beyin uyarıcı, canlandırıcı, nefes darlığı ve öksürük gibi vakalarda iyileştirici özelliği vardır. Süt, yaraların iyileşmesinde sentezör görevi görür ve bütün canlı mahlukâtın hayatında önemli yer edinir. Yatıştırıcı, arındırıcı (ve temizleyici) ve sindirime yardımcı olup göğüsteki lezyonlar sebebiyle zayıflamış bölgeye iyi gelir (Caraka, 1949, C.5:9; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:58-59). Ayrıca hazımsızlık (disepsi), kansızlık, kabız, gulma, abdominal rahatsızlıklar, ishal, humma, yanma hissi, lokal ödemler, vajinal ve spermsel rahatsızlıklar, idrar azlığı (oligüri) ve yuvarlak gaita durumlarında etkilidir. Bunun yanı sıra hastanın vāta ve pitta unsurlarından dolayı çektiği rahatsızlığı ve dengesizliği giderir. Aynı zamanda kapha unsurunu yükselişe geçmesini sağlar. Süt farklı şekillerde hastaya tatbik edilir. Nazal rahatsızlıklarda dıştan yapılan uygulamalarda, hamamlarda, kusmalarda, lavmanlarda, bağırsak temizlemede (purgasyon) ve yağlama terapilerinde sıklıkla süttten istifâde edilir (Caraka, 1949, C.5:10; Vāgbhaṭa, 2001, C.1:58).

⁵²⁴ Dönemin hekimlerinden Vāgbhaṭa inek sütünün, uzun yaşam ve dinçleşmek için, yaralanmalarda (özellikle göğüs) onarıcı olarak, anne sütü ve zekayı artırıcı, bağırsak faaliyetlerini hızlandırıcı, yorgunluk ve sersemlik giderici, uzun süren hummalarda ateş düşürücü, kanamalı hastalıklar, solunum güçlüğü, dizüri, öksürük, şiddetli açlık ve susuzluğa, karşı yararlı olduğunu söylemiştir. Bkz. Vāgbhaṭa, 2001, C.1:58.

⁵²⁵ Buffalo sütünün hazımsızlığa ve uykusuzluk problemine karşı faydalı olduğu söylenmiştir. Bkz. Vāgbhaṭa, 2001, C.1:58.

⁵²⁶ Deve sütünün az yağlı, sıcak özellikte, tuzlu olduğu ve kolayca sindirildiğini söyleyen Vāgbhaṭa, bunun bağırsak kurtlarına, cūzzama, basura, karın şişmesi ve genişlemesine faydalı olduğunu vurgulamıştır. Bkz. Vāgbhaṭa, 2001, C.1:59.

⁵²⁷ Fil sütünün kuvvet verici olduğu söylenmiştir. Bkz. Vāgbhaṭa, 2001, C.1:59.

⁵²⁸ Çok sıcak özellikteki bu sütün hafif mayhoş ve tuzlu bir tadı olduğu, vatanın düzensizliklerini giderirken gevşeme ve üşengeçlik yaptırdığı söylenmiştir. Bkz. Vāgbhaṭa, 2001, C.1:60.

⁵²⁹ Vata, kapa ve kan düzensizliklerini giderdiği, travmatik yaraları onardığı, göz banyosu terapisinde (tarpana), göz ve nasal akıntılarda anne sütünden istifâde edildiği bilinmektedir. Bkz. Vāgbhaṭa, 2001, C.1:59.

Bunların dışında süt ve süt ürünlerinden üretilen takra (yayık ayranı), mastu (yoğurt), navanita (tereyağı), ghrta (keçi sütü tereyağı) ve purana ghrta (yaşlı keçi sütü tereyağı) gibi ürünlerin faydalarından bahsedilmiştir (Vāgbhāta, 2001, C.1:61-62).

Süt Veren (Süt içerikli) 3 Bitki ve Etkileri

Meyve veren ve köklerinden istifade edilen bitkilerin dışında kalan ve sütü ile bilinen 3 ağaç vardır.

1. Dikenli Süt Ağacı/Snuhi (*Euphorbia neriifolia*): Bu ağacın sütü bağırsak temizlemede kullanılır.
2. Kalp Yapraklı İncir Ağacı (*Ficus polita*): Bu ağacın sütü kusmalarda kullanılır.
3. Madara Ağacı (*Calotropis gigantea*): Bu ağacın sütü hem temizleme hem de kusmalarda kullanılır (Caraka, 1949, C.5:10).

Kabuğundan İstifade Edilen 3 Bitki ve Faydaları

- 1- Tilvaka/Lodhra (*Symplocos racemosa*): Bağırsak temizlemede kullanılan bir purgativdir.
- 2- Bonduc (*Caesalpinia bonducella*)
- 3- Shigru, Munaga Bitkisi (*Moringa oleifera*)

Bonduc ve *tilvaka* bağırsak temizleyici olarak; *Shigru* ise akut beliren hastalıklarda, ödem, basur, apse, çıban, mantar hastalığı, dermatoz ve şişlerde kullanılmıştır (Caraka, 1949, C.5:10). Bitkilerin tıbbî etkilerinin yanı sıra amaçları dışında özellikle de büyüde kullanıldığına dair işaretler vardır. Tıbbî bilginin sistematik olmadığı Rigveda ilahilerinde geçen büyü vakası, bir kadının drog kullanarak kumasını aradan çıkarıp, kocasına kavuşma arzusunu yansıtmaktadır. Buna göre adı zikredilmeyen, “yayılmış yapraklarıyla tanrıların gönderdiği hayırlı bitki” olarak tanımlanan bitkiyi kökünden sökerek, kumayı baskılamak ve kocasını tekrar kazanmak için kullanan kadın, ismini zikretmediği kumasının “aşâğlık biri” olduğunu ve kocasından zevk almaması için “hayırlı bitki” ile büyü yaptığı anlaşılmaktadır. Bu sayede kocasını, anasına bağlı bir kuzu; mecrasında akan su gibi, peşinden gelmeye ikna ettiği anlaşılmaktadır (Rigveda, 2018:960).

5.2. KİMYEVİLER

Antik dönem Hint hekimleri tedavi maksatlı kullandıkları tıbbî bitkilerin yanı sıra bazı önemli kimyevîleri de kullandıkları ve bu alanda mahir oldukları görülmektedir. Bu kimyevi elementlerin başında altın, gümüş, bakır, kalay, kurşun, demir, oksit, klorid, antimon, boraks, sülfat, civa ve sodyum karbonat gelmektedir (Major, 1954:71). Suśruta, altın, gümüş, bakır, kurşun, demir ve kalayın, oksit, sülfat ve klorid gibi kimyevilerle hazırlanma metodlarını açıklamıştır. Kostik alkalilerin hazırlanmasındaki tavsiyelerine göre güçlü su diye tabir edilen çözeltilerin demir bir kutuda muhafaza edilmesi gerekir. Bu gibi önlemler, geçmişten beri eczacılık alanında kaliteli ilaçlar yapmalarını ve bunda başarı sağlamalarını kolaylaştırmıştır. Suśruta'nın direk oskültasyon (dinleme) yönteminden haberdar olduğu tahmin edilmektedir. Kulağını dayamak suretiyle balgamın geçtiği kanalları ve içindeki hava kabarcıkların sesine ve gelen hırıltıya göre kişide akciğer hastalıklarını ve zatürreyi teşhis edebiliyordu. Caraka ve Suśruta halk sağlığı, diet, hijyen ve materia medica alanlarında dönemlerine damgasını vuran şahsiyetlerdi. Onların genel tıp ve cerrâhî alanında geçmişteki birikimi kullanarak oluşturdukları zengin materyaller kendilerinden sonra gelen neredeyse bütün milletlerin tıbbî altyapısına katkı sağladığı bir gerçektir (Muthu, 1927:30).

Aśoka devrinde kimya alanındaki bu gelişmeler zamanla tekâmül ederek Āyurveda içerisindeki kimyevi meseleler olan *rasayana* ve Athurveda ve Suśruta'nın içindeki *tantrik kültün* gelişimine de katkı sağlamıştır. Caraka'nın derleyicisi ve yoganın kurucusu olarak kabul edilen Patanjali (MÖ 300-150) kimya ve tankrit mistizmi alanında meşhurdu. Vidarbha Üniversitesi'nden eğitim alan Nagarjuna yaptığı başarılı çalışmalarla hekim ve simyacılar arasında meşhurdu. Bu kişi civa-sülfür formülünün mucidi sayılır (Muthu, 1927:37-38). Bu gelişimin benzeri eczacılık alanında da yaşanmıştır. Farmokoloji alanında meşhur olan Caraka, bir eczacının temel amacının bedenen arınmayı sağlayacak tanımlama ve terkipler yapmak olduğunu vurgulayarak, bir terkinin başka bir vakada kullanılma usullerini de bilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu anlayışa göre bir eczacıdan, terkiplerin elde edildiği iklimi bilmesi, 600 çeşit drog bilgisine haiz olması ve bu terkiplerin az-orta-yüksek etkilerine vakıf olması, terkipleri

eczacılık ölçüsü tablosuna⁵³⁰ göre ayarlayıp, hastalık aşamasına göre dozajı ayarlaması beklenmektedir (Caraka, 1949, C.5:966).

⁵³⁰ Caraka'nın eczacılar için özel olarak verdiği ağırlık tablosuna bakıldığında kendisinden 1500 yıl kadar sonra gelen Bîrûnî'yi doğrudan etkilediği görülmektedir. Bîrûnî Hindistan'da bulunurken Caraka'nın külliyyatından istifade ederek oluşturduğu listesinde kısmî harf değişikliği dışında bir farkın olmadığı olarak görülmektedir. Şimdi Caraka'nın tablosuna değinecek olursak en küçük zerre ve en büyük ölçüye göre sınıflama yaptığını göreceğiz.

Caraka'ya göre 6 dhvamsīs (toz zerreciği)= 1 marici; 6 marici=1 sarpasa (kırmızı hardal tohumu); 8 sarpasa=1 taṇḍula (pirinç tanesi); 2 taṇḍula=1 dhāna-māṣa (siyah fasülye); 2 dhāna-māṣa=1 yava (arpa tanesi); 4 yava=1 andikā/māsaka/hema/dhānyaka; 3 māsaka=1 sāna; 2 sāna=1 dranksana/kola/badara veya 0.5 tola; 2 dranksana=1 karsa/suvarna/aksa/bidālapadaka/picu/pānitala/tinduka/kavalagraha; 2 suvarna=0.5 pala/sukti, astamikā; 1 pala= musti/prakuṅca/caturthikā/bilva/sodaśikā/āmra; 2 pala=1 prasita/astamāna; 4 pala=1 añjali/kudava; 4 kudava=1 prastha; 4 prastha=1 ādhaka/para; 8 prastha=1 kansa; 4 kansa=1 droṇa/armana/nalvana/kalaśa/ghata/unmāna; 2 droṇa=1 śurpa/kumbha; 2 śurpa= 1goṇi/khāri/bhara; 32 śurpa=1 vāha şeklindedir. En büyük birim olan 1 tola ise 100 pala şeklinde bölünmektedir. Sıvılarda ve taze toplanmış otlarda ölçünün katılar için verilen birimlerin iki katı olduğunu söyleyen Caraka tola ve pala ölçüsünün ise her halükarda aynı değeri karşıladığını bildirmiştir. Bkz. Caraka, 1949, C.5:965-966.

SONUÇ

Hint hekimlerinin insanı anlamak ve hastalıklarına çare bulmak için bedenini yedi temel bileşeni, beş element, üç mizâc ve mevsimlerin insan üzerindeki etkileri üzerinden hastalık etiolojisini değerlendirmişlerdir. Diğer toplumlarda genelde 4 unsur ile açıklanan hıltlar teorisi Hint tıbbında 3 unsur (tridoşa) üzerine temellendirilmiştir. Hastalığın gerçek sebebi bulunamadığında kahinsel yaklaşım, uğurlu zaman dilimleri veya tapınaklar gibi farklı yaklaşımlarla etioloji açıklanmaya çalışılmıştır. Bu durum primitif sonrası geçişin henüz tam anlamıyla sağlanmamasından kaynaklanmaktadır.

Antik Hint tıbbının yazımında *saṃhitā*ların (Rigveda, Sāmaveda, Yajurveda, Atharvaveda) çok büyük bir rolü olmadığı anlaşılmıştır. Bu dörtlünün bilinenin aksine tıp kitabı olmadığı tespit edilmiştir. Fakat eserlerin içeriğinde yer alan bazı tıbbî bilgiler vedik dönem tıp anlayışı hakkında fikir edinmemize olanak sağlamaktadır.

Antik Hint'te din anlayışından kaynaklı kast sisteminin etkisi her alanda olduğu gibi tıp üzerinde de büyük bir etkiye sahip olduğu kanaatine varılmıştır. Bu durumu izah eden en basit örnek herkesin tıp eğitimi almasına müsaade edilmemesi ve tıp eğitimi alma fırsatının belirli kasta tanınmasıdır. Sadece eğitimde değil hekim andında da kasttan kaynaklı dinsel öğelerin ağırlığı görülmektedir. Tıp anlayışı üzerindeki dinsel etkilerden bir diğeri kutsal zaman ve mekanlarda eğitimin yasaklanmasıdır. Benzer durum perhiz, temel hıfzıssıhha kuralları, evlilik, hamilelik, doğum, ebelik ve sütannelik konularında da görülmektedir. Günlük dini ritüel olarak *yikanma*, oruç olarak *perhiz*, beslenmede dinen yasaklanmış *et*, doğum zamanlarından önce *kutsal mekân ziyaretleri* ve *adak adama*, sütannelikte kadının ahlâkî yapısı ve aynı kasttan gelmesi gibi uygulamalar bu durumu açıklayan örneklerdir. Tüm bu öncüllerden hareketle tıp üzerinde inancın yadsınamaz bir etkisi olduğu ve uygulanan pratiklerde inanç kurallarından bağımsız olmadıkları söylenebilir.

Antik Hint tıbbının kurumsallaşması aşamasında tıp okullarının yanı sıra hastaneler (insan ve hayvanlar için), dispanserler ve müstakil doğumhaneler kurulmuştur. Bu müesseselerin yasal denetime tabi olması, kuruluşlarında ve işleyişlerinde belli başlı yasalar ve yönergeler çerçevesinde hareket edilmesi ve personellerin meslekî ilişkilerinin

standartlar dizisine bağlanması kurumsallaşmanın bir sonucudur. Hastanede görevli hekim ve hemşirelerin uyması gereken meslekî ahlâk ilkeleri net bir şekilde belirtilmiştir. Antik Hint'te tıp öğrencisinin yemin ettikten sonra hekimlik mesleğine başlayabilmek için kralın onayına ihtiyaç duyması, hem hekimliği suiistimal eden meslek erbabının hem de meslekle ilgisi olmayan “şarlatan-hekimler”in aynı muameleye tabi tutularak cezalandırılması, hekimlik tanımının yapılp meslek hayatlarında uyacakları ahlâkî kuralların belirlenmesi gibi örnekler tıp deontolojisinin uygulama alanını göstermektedir.

Bu çalışmayla birlikte Hint hekim andı olarak da bilinen Caraka andının Hipokrat andı kadar eskiye dayandığı ortaya çıkmıştır. Caraka andının Hipokrat'tan önceye ait olduğunu iddia etmenin eksik tarafı ise Caraka'nın yaşadığı yüzyıl ve eserinin tarihlendirmesi konusundaki eksikliklerdir.

Tedavide üçlü (şikâyet dinleme, elle muayene/palpasyon, genel muayene) ve beşli aşama (tatma-dokunma-koklama-görme-işitmeden) sistemi takip etmeleri hastaya verilen değer bir sonucudur. Tedavide ve cerrâhî operasyonlarda kullanılan tıbbî aletlerin günümüzdeki pens, makas ve millerle çok benzer olduğunu söylemek mümkündür. Bu aletlerin çoğunun balıkçıl kuşlar ve bazı hayvanların kafa ve pençeleri örnek alınarak tasarlandığı görülmektedir. Aletlerin yapımında kullanılan metallerin kaliteli olmasına dikkat edilmesi ve aletleri kullanacak kişilere öncelikle farklı malzemeler üzerinde pratik yaptırılması hastaya verilen önemi göstermektedir. Hastaya gösterilen bu özenin özel bazı hastalık vakalarında uygulanmaması, hastanın açıkça ret edilmesi ve hekimin diğer hekimlere bu minvalde uyarılarda bulunması da karşılaşılan bir durumdur. Hastanın hekim tarafından “makbul hasta” veya “kabul edilmeyecek hasta” şeklinde kategorize edilmesi ve kabul edilmeyecek hasta profilinde aranan kriterlerin (kast, inanış, yaş vs.) hekime göre değişkenlik göstermesi hekimin tedavi aşamasında göstermiş olduğu hassasiyetiyle örtüşmemektedir. Bu durum günümüzde özel bazı vakalarda “hekimin hastayı veya tedaviyi reddetme hakkı” meselesi ile benzerlik gösterse de antik Hint'te öznellik daha ön plandadır.

Antik Hint tıbbında hekimin yaşlılara, çocuklara, yoksullara, kimsesizlere, komşu ve akrabalarına, din adamı ve hocalarına tedavide öncelik tanınması toplumsal sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmiştir. Akriba, din adamları ve hocalarına da aynı önceliği tanımış olması “adalet ilkesi” çerçevesinde tartışmaya açıktır. Her dönem kendi içerisinde

değerlendirmeye tabi tutulur ilkesini aşmamak kaydıyla bu istisnaî durumun tıp etiğinin temel ilkelerinden olan “adalet” kavramı ile çeliştiğini söylemek mümkündür.

Antik Hint’in bazı dönemlerinde belirli tıp branşlarına daha çok eğilim gösterilmiş veya bazılarının dinsel hassasiyetlerden ötürü yasaklanmıştır. Yasaklamalar dini hassasiyetleri olan krallar (Aśoka devrinde anatomi ve cerrâhîye getirilen yasaklamalar gibi) devrinde etkili bir şekilde uygulanmasına rağmen anatomik diseksiyon gibi yasaklamalara karşı hekimlerin farklı arayışlara girerek yasaları deldiği ve faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır.

Antik Hint hekimlerinin zehirler konusunda çok detaylı bilgiye sahip olduğu ve bu alana diğer hastalık alanlarından daha çok eğildiklerini söylemek mümkündür. En çok tercüme konusunu başlığın zehir olması da bundan kaynaklanmıştır. Bu tercümelerin en çok yapıldığı diller Pehlevîce, Tibetçe ve Arapça’dır.

Genel olarak meşhur hekimler döneminde Hint tıbbının *cerrâhî*, *eczacılık*, *veterinerlik*, *hastalık tedavileri* ve *tıp alanındaki kurumsallaşmada* önemli bir aşama kaydettiği buna rağmen *inancın tıp üzerindeki etkisinin* devam ettiği; bazı etik ilkeler uygulanmasına rağmen birbiri ile çelişen durumlarla sıklıkla karşılaşıldığı; tıp alanının belli bir yasal çerçevede faaliyet gösterdiği, tıp kurumları ve personellerinin uymakla mükellef olduğu bazı kurallar dizisi bulunduğu, meslekî ahlâk ilkelerinin geçerli olduğu ifade edilebilir. Neticede bilginin sistematikleşmesi, hekimlik mesleğinin idareciler ve halk tarafından takdir görmesi tıp alanında ilerleme kaydedilmesinde etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

Agarwal, R. S (1958), *Secrets of Indian medicine: an exposition of Vata, Pitta, and Kapha in Modern Terms and Principles of Synthetic System of Treatment*, Dr. Agarwal's Eye Institute: Delhi.

Ainslie, Whitelaw (1813), *Materia Medica of Hindoostan, and Artisan's and Agriculturist's Nomenclature*, The Government Press: Madras.

Aiton, William (1789), *Hortus Kewensis or a Catalogue of the Plants*, C.2, Printed for George Nicol, Bookseller: London.

Aksoy, Şahin (2001), “Eski Hint ve Çin Tıp Yemin ve Hekimlik Kurallarının Karşılaştırılması”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Ed. Nil Sarı, Sayı:7, İstanbul.

Alston, Charles (1770), *Lectures on the Materia Medica: Containing The Natural History of Drugs, Their Virtues and Doses*, C.2, London.

Anderson, Robin L. (2007), *Sources in the History of Medicine*, Pearson Prentice Hall: New Jersey.

Arrianus Xenophon (1876), *The Indica of Arrian*, çev. Watson McCrindle, Education Society's Press-Byculla: Bombay.

Aśvaśāstra [Salihotra?/Anonim] (2008), Ed ve çev. Sandeep Joshi, K.V, Ramkrishnamacharya, Jagadguru Ramanadacharya Rajasthan Sanskrit University: Jaipur.

Atay, Falih Rıfki (t.y), *Hind*, Semih Lütfi Kitapevi: İstanbul.

Atharvaveda Samhita, (2004), haz. W.D. Whitney, Parimal Publications: Delhi.

Aydın, Fuat (2005), *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı (Hinduizm'de Kurtuluş)*, Ataç Yayınları: İstanbul.

Balfour, Edward (1862), *The Timber Trees, Timber and Fancy Woods: As Also the Forests of India and Eastern and Southern Asia*, Union Press: Madras.

Balfour, Edward, (1873), *Cyclopædia of India and of Eastern and Southern Asia (Üçüncü Baskı)*, Lawrence and Foster Presses: Madras.

- Balkrishna, Acharya (2017), *A Practical Approach to the Science of Ayurveda: A Comprehensive Guide for Healthy Living*, Lotus Press: Twin Lakes.
- Banerji, Sures Chandra (1971), *A Companion to Sanskrit Literature*, Motilal Banarsidass: Delhi-Varanasi-Patna-Bangalore-Madras.
- Basu, B.D (1914), *The Sacred Books of The Hindus*, Sundindranatha Vasu: Allahabad.
- Bayat, Ali Haydar (2010), *Tıp Tarihi (İkinci Baskı)*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği: İstanbul.
- Baz, Petros D. (1975), *The Story of Medicine*, Philosophical Library: New York.
- Benfey, Theodor (1866), *A Sanskrit - English Dictionary*, Longmans, Green And Co.: London.
- Bhamaha (1970), *Kavyalankara Of Bhamaha (İkinci Baskı)*, Çev. P. V. Naganatha Sastry, Motilal Banarsidass Publishers, Delhi.
- Bîrûnî (2015), *Tahkîku Mâ Li'l-Hind*, çev. Kıvameddin Burslan, Haz. Ali İhsan Yetik, TTK: Ankara.
- Bone, Kerry ve Mills, Simon Y. (2013), *Principles and Practice of Phytotherapy, Modern Herbal Medicine (İkinci Baskı)*, Churchill Livingstone Elsevier: Edinburgh- London-Newyork-Oxford-Philadelphia-St.Louis-Sydney-Toronto.
- Brockelmann, Carl (1898), *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, C.1, Verlag von Emil Felber: Weimar.
- Caraka (1949), *The Caraka Samhita*, C.5 (1-4 ciltler), çev. Shree Gulabkunverba Ayurvedic Society: Jamnagar.
- Carling, Gerd (2009), *A Dictionary and Thesaurus of Tocharian*, C.1, Harrassowitz Verlag: Wiesbaden.
- Chakraberty, Chandra (1983), *An Interpretation of Ancient Hindu Medicine*, Neeraj Publishing House: Delhi.

- Charles, Denys J. (2013), *Antioxidant Properties of Spices, Herbs and Other Sources*, Springer: New York.
- Chauhan, Narain Singh (1999), *Medicinal and Aromatic Plants of Himachal Pradesh*, Indus Publishing Company: New Delhi.
- Chopra R. N., vd. (2006), *Chopra's Indigenous Drugs Of India (Üçüncü Baskı)*, Academic Publishers: Kolkata.
- Chowdhury, Amiya Kumar Roy (1988), *Man, Malady and Medicine: History of Indian Medicine*, Das Gupta&Co. (P) Ltd: Calcutta.
- Clough, B. (1892), *A Sinhalese-English Dictionary*, Wesleyan Mission Press: Colombo.
- Curtis, William (1850), *Curtis's Botanical Magazine*, C.6, London.
- Dallapiccola A.L (2013), *Hint Mitleri: Hindu Myths*, Çev. Bilgesu Savcı, Phoenix Yayınları: Ankara.
- Daniel, M. (2006), *Medicinal Plants: Chemistry and Properties*, Science Publishers: Enfield-New Hampshire.
- Dash, B. ve Kashyap, L. (2003), *Diagnosis and Treatment of Diseases in Ayurveda*, C.5, Concept Publishing Company: New Delhi.
- Dash, Bhagwan (1990), *Herbal Cure: Jaundice and Liver Disorders*, Health Harmony: New Delhi.
- Dash, Bhagwan ve Junius, Acarya Manfred M. (2003), *A Hand Book of Ayurveda*, Concept Publishing Company: New Delhi.
- Davids, T. W. Rhys (2007), *Eski Hindistan'da Budizm*, çev. Murat İnceayan, Okyanus Yayıncılık: İstanbul.
- Davis, Roy Eugene (1999), *Ayurveda Doğal Bütünsellik Rehberi: An Easy Guide to Ayurveda*, çev. Mehmet İsmail, Ruh ve Madde Yayınları: İstanbul.

Drury, Heber (1864), *Hand-book of the Indian Flora: Being a Guide to All the Flowering Plants Hitherto Described as Indigenous to the Continent of India*, C.1, Trabancore Sircar Press: Madras.

Duke, James A. (2000), *Handbook of Nuts*, CRC Press: Boca Raton-London-New York-Washington, D.C.

Duke, James A. (2009), *Duke's Handbook of Medicinal Plants of Latin America*, CRC Press Taylor&Francis Group: Boca Raton-London-New York.

Dwevedi, Alka, vd., (2015), *Cadamba: A Miraculous Tree Having Enormous Pharmacological Implications*, *Pharmacogn Rev.*, 2015 Jul-Dec; 9 (18): ss.107–113.

el-Azzâvî, Sâlih Mehdî (2015), “Haris b. Kelede es-Sakafi'nin Arap Tıp Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Bir İnsan-ı Selîm Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan*, çev. Tarig Mohamed Nour Ali ve Mehmet KAVAK, Bilecik, ss. 837-850.

Erdoğan, Emine (2015), *Hinduizm'in Kutsal Metinlerinden Manu Kanunnamesi: Manusmriti*, Konya: Palet Yayınları.

Fâ-Hien (1886), *A Record of Buddhistic Kingdoms Being an Account by the Chinese Monk Fa-Hien of His Travels in India and Ceylon (A.D. 399-414) in Search of the Buddhist Books of Discipline*, Çev. James Legge, Clarendon Press: Oxford.

Franciscus Hessler (1844), “*Susrutas Ayurvedas: Id est medicinae systema a venerabili D'hanvantare demonstratum a Susruta discipulo compositum*”, Erlange apud Ferdinandum Enke.

Frawley, David (2014), *Yoga ve Ayurveda: Kendine Şifa ve Kendini Bilme (Yoga&Ayurveda: Self-Healing and Self-Realisation)*, çev. Ayça Gürelman, 2. Baskı, Purnam Yayınları: İstanbul.

Gerson, Scott (1999), *Ayurveda: Kadim Hint Tedavi Sanatı (Ayurveda: The Ancient Indian Healing Art)*, çev. Alfa Yayın Grubu, Alfa Yayınları: İstanbul.

- Gotama Buda (2008), *Dhammapada: Gerçeğin Yolu, Buda Dedi ki...*, Çev. A. Cengiz Bakar, Cinius Yayınları: İstanbul.
- Grubben. G. J. H. (2004), *Vegatables*, Backhuys Publishers: Wageningen.
- Haas, Nibodhi (2013), *Health And Consciousness Through Ayurveda And Yoga (Üçüncü Baskı)*, Mata Amritanandamayi Mission Trust: Kerala.
- Halpern, Georges M. (2003), *The Healing Trail: Essential Oils of Madagascar*, Basic Health Publications, Inc.: North Bergen-New Jersey.
- IAIM [Institute of Ayurveda & Integrative Medicine] (2010), *Handbook of Medical Manuscriptology*, FRLHT: Bangalore.
- Irvine, Roberts Hamilton (1848), *A Short Account of the Materia Medica of Patna*, W. Ridsdale, Military Orphan Press: Calcutta.
- Iwu, Maurice M. (1993), *Handbook of African Medicinal Plants (İkinci Baskı)*, CRC Press: Boca Raton-London-New York-Washington, D.C.
- Iyer, T.G. Ramamurthi (1933), *The Hand Book of Indian or the Gems of Siddha System*, Sri Vani Vilas Press: Erode Fort.
- İbn Ebû Useybia (1965), *Uyûnü 'l-enbâ 'fî tabakâti 'l-etıbbâ*, thk. Nizâr Rızâ, Daru Mektebeti'l-Hayat: Beyrut.
- İbn Kayyim el-Cevziyye (2013), *Tıbbu'n Nebevi*, çev. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları: İstanbul.
- Janick, Jules ve Paull, Robert E. (2008), *The Encyclopedia of Fruit and Nuts*, Cambridge University Press: Cambridge.
- Jee, Bhagvat Sinh (1896), *A Short History Of Aryan Medical Science*, Macmillan and Co. Ltd: London.
- Johari, Haris (1999), *Ayurveda Masajı*, çev. Güney Ufuk Özer, Okyanus Yayıncılık: İstanbul.
- Kafi, M. vd. (2006), *Saffron (Crocus sativus): Production and Processing*, Science Publishers: Enfield- Jersey-Plymouth.

- Kahya, Esin (1999), *Hint'te Bilim*, Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- Kālidāsa (2005), *Şakantulā*, çev. Korhan Kaya, İmge Kitabevi: Ankara.
- Kapoor, L.D. (1990), *CRC Handbook of Ayurvedic Medicinal Plants*, D.C., CRC Press: Boca Raton-Boston-London-New York-Washington.
- Kavak, Mehmet (2018), "Ortaçağda Misk", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol. 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı/ Special Issue In Honour of Prof. Dr. Azmi Özcan By His Students, Sakarya.
- Kaya, Korhan (1997), *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, İmge Kitabevi Yayınları: Ankara.
- Khan, Aisha Saleem (2017), *Medicinally Important Trees*, Springer International Publishing AG: Cham-Switzerland.
- Khare, C.P. (2004), *Indian Herbal Remedies: Rational Western Therapy, Ayurvedic and Other*, Springer-Verlag: Berlin-Heidelberg-Newyork.
- Khare, C.P. (2016), *Ayurvedic Pharmacopoeial Plant Drugs: Expanded Therapeutics*, CRC Press Taylor&Francis Group: Boca Raton-London-New York.
- Kittel, Ferdinand (2006), *A Kannada-English Dictionary (Onikinci Baskı)*, Asian Educational Services: New Delhi.
- Koh, Hwee Ling (2009), *A Guide to Medicinal Plants: An Illustrated, Scientific and Medicinal Approach*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.: Singapore.
- Kutumbiah, P. (1969), *Ancient Indian Medicine*, Orient Longmans: Bombay.
- Lad, Vasant (2005), *Ayurveda*, çev. Nur Yener, Okyanus Yayıncılık: İstanbul.
- Lansky, E.P ve Paavilainen H.M. (2011), *Figs: The Genus Ficus*, CRC Press: Boca Raton.
- Lyon, Isidore Bernadotte (1889), *A Text Book of Medical Jurisprudence for India*, Thacker, Spink & Co: Calcutta.
- Mahabharata (2011), çev. Bibek Debroy, C.4, New Delhi, Penguin Books.

- Major, Ralph H. (1954), *History of Medicine*, Blackwell Scientific Publications: Oxford.
- Margotta, Roberto (1996), *The Hamlyn History of Medicine*, Ed. Paul Lewis, Hamlyn: London.
- Mazars, Guy (1995), *La Médecine Indienne*, Presses Universitaires de France: Paris.
- McIntyre, Anne (2005), *Herbal Treatment of Children: Western and Ayurvedic Perspectives*, Elsevier Butterworth Heinemann: Edinburgh-London-Newyork-Oxford-Philadelphia-St. Louis-Sydney-Toronto.
- Megasthenês (1877), “Translation of the Fragments of The Indika of Megasthenês”, *Ancient India as Described by Megasthenês and Arrian*, Derleyen. E.A. Schwanbeck, (Bonn, 1846), Ed ve çev. J.W. McCrindle, Ker, Spink & Co: Calcutta.
- Menon I.A, Haberman H.F (1970), “The Medical Students' Oath of Ancient India”, *Medical History*, Cambridge University Press, 14 (3), ss.295-299.
- Meulenbeld, G.J. (1970), *The Mādhavanidāna and Its Chief Commentary*, E.J. Brill: Leiden.
- Mitra, Rājendralāla (1880), *A Catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Library of His Highness The Mahārājā of Bikāner*, Baptist Mission Press: Calcutta.
- Mueller, Ferdinand v. (1876), *Select Plants Readily Eligible for Industrial Culture Or Naturalisation in Victoria, With Indications of Their Native Countries and Some of Their Uses*, M’Carron, Bird&CO: Melbourne.
- Mukherjee, Pulok K. (2015), *Evidence-Based Validation of Herbal Medicine*, Elsevier Inc.: Amsterdam.
- Mukhopādhyāya, Girindranāth (1913), *The Surgical Instruments of the Hindus with a Comparative Study of the Surgical Instruments of the Greek, Roman, Arab and the Modern European Surgeons*, C.1, Calcutta University: Calcutta.

- Nadkarni, A. K. (2007), *Indian Materia Medica*, C. 2, Pupular Prakashan Pvt.Ltd: Bombay.
- Nadkarni, A.K. (1996), *Dr. K.M. Nadkarni's Indian Materia Medica*, C.1-2, Pupular Prakashan Pvt.Ltd.
- Nair, K. N. (2017), *The Genus Syzygium: Syzygium cumini and Other Underutilized Species*, CRC Press.
- Nair, R. Vasudevan (2004), *Controversial Drug Plants*, Hyderabad, Universities Press (India) Private Limited.
- Narayana (2017), *Hitopadeṣa: Yararlı Bilgi (İkinci Baskı)*, çev. Korhan Kaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Neuburger, Max (1910), *History of Medicine*, London.
- NPCS Komisyon (2007), *Handbook on Rice Cultivation and Processing*, Niir Project Consultancy Services: Delhi.
- Pālākāpya Muni (1958), *Gaja Śāstram*, çev. K.S. Subrahmanya Śāstri, S. Gopalan, Tanjore, T.M.S.S.M. Library.
- Panda, H. (1999), *Herbs Cultivation and Medicinal Uses*, National Institute of Industrial Research: Delhi.
- Panda, H. (2002), *Medicinal Plants Cultivation & Their Uses*, Asia Pacific Businnes Press: Delhi.
- Panda, H. (2004), *Handbook On Medicinal Herbs With Uses*, Asia Pacific Businnes Press: Delhi.
- Pāṇini (1989), *Aṣṭādhyāyī of Pāṇini*, çev. Sumitra M. Katre, Motilal Banarsidass: Delhi-Varanasi-Patna-Bangalore-Madras.
- Park, Roswell (1897), *An Epitome of the History of Medicine*, The F.A. Davis Company: Philadelphia-New York- Chicago.
- Parker, Richard Neville (1933), *Forty Common Indian Trees And How To Know*, Aavishkar Publishers Distributors: Jaipur.

- Pattanshetty, N.K (2001), "Surgery in Ancient India: Its Evolution and Progress", *History of Science, Philosophy and Culture in India Civilization*, Ed. D.P. Chattopadhyaya, C.4/2, Centre of Studies in Civilizations: New Delhi.
- Patwardhan, Bhushan (2007), *Drug Discovery & Development: Traditional Medicine and Ethnopharmacology*, New Delhi, New India Publishing Agency (NIPA).
- Pecchia, Cristina (2013), "Transmitting the Carakasamhitā: Notes for a History of the Tradition", *Medical Texts and Manuscripts in Indian Cultural History*, Ed. Dominik Wujastyk, vd., ss.1-27, New Delhi,
- Pereira, Jonathan (1855), *The Elements of Materia Medica and Therapeutics*, C.2/1., Longmans, Brown, Green And Longmans: London.
- Pereira, Jonathan (1874), *Dr. Pereira's Elements of Materia Medica and Therapeutics*, Ed. Robert Bentley, Longmans Green And Co.: London.
- Pole, Sebastian (2013), *Ayurvedic Medicine: The Principles of Traditional Practice*, Singing Dragon: London.
- Porter, Roy (1997), *Medicine A History of Healing*, Michael O'Mara Books Limited: London.
- Pouchet, P.M. (1874), *Comptes Rendus des Séances et Mémoires de la Société de Biologie*, Chez Adrien Delahaye, Libraire Éditeur: Paris.
- Powell, Baden H. (1868), *Hand-book of the Economic Products of the Punjab: With a Combined Index and Glossary of Technical Vernacular Words*, C.1, Thomason Civil Engineering College Press: Roorkee.
- Power, Sir D'Arcy ve Thampson, C.J.S, (1923), *Chronologia Medica*, John Bale, Sons&Danielsson LTD: London.
- Premila, M.S (2006), *Ayurvedic Herbs: A Clinical Guide to the Healing Plants of Traditional Indian Medicine*, Routledge Taylor&Francis Group: New York-London.

Priya Vrat Sharma (1993), *Ṣoḍaśāṅgahr̥dayam: Essantial of Ayurveda*, Motilal Banarsidass Publishers: Delhi.

Quattrocchi, Umberto (2012), *CRC World Dictionary of Medicinal and Poisonous Plants*, CRC Press: Boca Raton-London-Newyork.

Raina, B.L. (1990), *Health Science in Ancient India*, Commonwealth Publishers: New Delhi.

Rao, S.K. Ramachandra (1985), *Encyclopaedia of Indian Medicine*, Popular Prakashan Bombay: Bangalore.

Rayburn, Debra J (2007), *Let's Get Natural with Herbs*, Ozark Mountain Publishing: Huntsville,

Reddy, D.V. Subba (1966), *Glimpses of Health and Medicine in Mauryan Empire*, Osmania Medical College: Hyderabad.

Rehm, G (1994), *Multilingual Dictionary of Agronomic Plants*, Kluwer Academic Publishers: Dordrecht-Boston-London.

Rehm, Klaus E. (1969), *Die Rolle des Buddhismus in der Indischen Medizin und das Spaitalproblem*, Juris Druck+Verlag: Zürich.

Rig Veda (1994), ed. Barend A. Van Nooten ve Gary B. Holland Harvard University Press: Cambridge-Massachusetts-London.

Rigveda (2018), çev. Korhan Kaya, Türkiye İş Bankası Yayınları: İstanbul.

Robson, John E (1873), *A Series of Botanical Labels, for labelling Herbaria*, Robert Hardwicke: London.

Rolleston, Humphry (1930), *Internal Medicine*, Paul B. Hoeber: New York.

Rose, Jeanne (1999), *375 Essential Oils and Hydrosols*, Frog. Ldt: Berkeley.

Ross, Ivan A. (2005), *Medicinal Plants of the World, C.3*, Humana Press: Totowa-New Jersey.

- Royle, John Forbes (1839), *Illustrations of the Botany and Other Branches of the Natural History of the Himalayan Mountains and of the Flora of Cashmere*, C.1, WM. Allen and Co.: London.
- S. Sahoo, vd. (2001), *Conservation and Utilization of Medicinal and Aromatic Plants*, Allied Publishers Limited: New Delhi.
- Sairam, T.V (2000), *Home Remedies*, C.3, Penguin Books: Delhi.
- Sala, Arya Vaidya (2006), *Indian Medicinal Plants: A Compendium of 500 Species*, C.2, Orient Longman: Chennai.
- Sāmaveda (1981)*, haz. Devi Chand, Munshiram Monoharlal Puplichers Pvt. Ltd.: New Delhi.
- Samboo, Gopaljee (1963), *La médecine de l'inde. Autrefois et aujourd'hui*, Les Éditions du Scorpion: Paris.
- Saraç, M. Ender (2011), *Ayurveda: Sağlıklı ve Uzun Yaşamının Sırları (Onsekizinci Baskı)*, Doğan Kitap: İstanbul.
- Sarı, Nil (2007), “İlk Çağ'da Tıp”, *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Matbaası: İstanbul.
- Savage-Smith, Emilie (1996), “Medicine”, *Encyclopedia of the History of Arabic Science: Techonology, Alchemy and Life Sciences*, ed. Roshdi Rashed, Regis Morelon, C.3, Routledge: London, ss.903-962.
- Schmelzer, Gaby, vd., (2008), *Medicinal Plants*, C.1, Backhuys Publishers: Wageningen.
- Scott, Susan ve Thomas, Craig (2000), *Poisonous Plants of Paradise*, University of Hawai'i Press: Hawaii.
- Seidemann, Johannes (2005), *World Spice Plants: Economic Usage, Botany, Taxonomy*, Springer-Verlag: Berlin- Heidelberg-Newyork.
- Sharma Hari- Clark Christoher (1999), *Çağdaş Ayurveda: Contemporary Ayurveda*, Sistem Yayıncılık: İstanbul.

- Sharma, O.P. (2009), *Plant Taxonomy (İkinci Baskı)*, Tata McGraw-Hill Publishing Company Limited: New Delhi.
- Sharma, Priya Vrat (1996), *Classical Uses of Medicinal Plants*, Chaukhamba Bharati Academy: Varanasi.
- Shu, Evan H. (1963), *History of Medicine in China*, Washington.
- Simoons, Frederick J. (1991), *Food in China: A Cultural and Historical Inquiry*, CRC Press: Boca Raton-Ann Arbor-Boston.
- Singh, Amritpal (2008), *Dhanvantari-nighaṇṭu: Sanskrit Text with English Translation*, Chaukhambha Orientalia.
- Singh, Rita (1998), *Vedic Medicine*, Anmol Publications: New Delhi.
- Singhal, G.D. ve Patterson, T.J.S. (1993), *Synopsis of Ayurveda based on the Susruta Samhita*, Oxford University Press: Delhi.
- Speede, Barlow (1848), *The new Indian Gardener, and Guide, to the Successful Culture of the Kitchen and Fruit Garden in India*, W. Thacker and Co.: Calcutta.
- Stein, Burton (2015), *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay, İnkılap Yayınları: İstanbul.
- Stewart, John Lindsay (1869), *Punjab Plants, Comprising Botanical and Vernacular Names, and Uses of Most of the Trees, Shrubs, and Herbs of Economical Value, Growing Within the Province: Intended as a Hand-book for Officers and Residents in the Punjab*, The Government Press: Lahore.
- Suśruta (1907), *Sushruta Samhita: Suśruta-saṃhitā*, Ed. Kaviraj Kunja Lal Bhishagratna, C.1, Calcutta.
- Suśruta (1911), *Sushruta Samhita: Suśruta-saṃhitā*, Ed. Kaviraj Kunja Lal Bhishagratna, C.2, Calcutta.
- Suśruta (1916), *Sushruta Samhita: Suśruta-saṃhitā*, Ed. Kaviraj Kunja Lal Bhishagratna, C.3, Calcutta.
- Şemseddin Sâmi (1894), *Kâmûsü'l-A'lâm*, C.4, Mihran Matbaası: İstanbul.

- Şemseddin Sâmi (1898), *Kâmûsü'l-A'lâm*, C.6, Mihran Matbaası: İstanbul.
- Şeyh el- Nefzavi (2015), *İturlı Bahçe: er-Ravzatü'l-Itr fi Nüzhetü'l Hatır*, çev. Taşkın Köksal, Yason Yayınları: Ankara.
- Taton, René (1963), *History of Science Ancient and Medieval Science*, İngilizceye Çev. A.J. Pomerans, Basic Books Inc.: New York.
- Tennent, James Emerson (1859), *Ceylon: An Account of the Island: Physical, Historical and Topographical*, Longman, Green, Longman, and Roberts: London.
- Thottam, P.J. (2005), *Modernising Ayurveda*, Sura Books (Pvt) Ltd.: Chennai.
- Torkelson, Anthony R. (1999), *The Cross Name Index to Medicinal Plants*, C.4, CRC Press: Boca Raton.
- Transactions of the Horticultural Society of London* (1820), C.3, Printed by W. Bulmer and Co. Cleveland-Row: London.
- Turner, R. L. (2008), *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*, C.1. Motilal Banarsidass Publishers Private Limited: Delhi.
- Upanişadlar* (2016), çev. Korhan Kaya, İkinci Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları: İstanbul.
- Vāgbhāta (2001), *Aṣṭāṅgahṛdayasaṃhitā*, Haz. Srikantha Murthy, Fifty Edition, Krishnnadas Academy: Varanasi.
- Vāgbhāta (2006), *Aṣṭāṅgasaṅgraha*, Sanskritçe ve İngilizce neşr. B. Rama Rao, Chaukhamba Visvabharati: Varanasi.
- Valmīki (2002), *Rāmāyaṇa*, çev. Korhan Kaya, İmge Kitabevi: Ankara.
- Vātsyāyana (2012) [Anonim?], *Kamasutra*, çev. Yayınevi Kurulu, Altınpost Yayıncılık: Balıkesir.
- Vyasa (2014), *Bhagavadgītā: Kutlu Ezgi (Üçüncü Baskı)*, çev. Sevda Çalışkan, haz. Korhan Kaya, İmge Kitabevi: Ankara.
- Warder, A.K. (1968), “The Possible Dates of Pārśva, Vasumitra (II), Caraka and Mātrceta”, *Papers on the Date of Kaniṣka*, Ed. A.L. Basham, E.J. Brill: Leiden.

- Warrier, P. K ve Nambiar, V. P. K. (1995), *Indian Medicinal Plants: A Compendium of 500 Species*, C.3, Orient Longman Private Limited: Chennai.
- Watson, John Forbes, (1868), *Index to the Native and Scientific Names of Indian and Other Eastern Economic Plants and Products*, India Museum: London.
- Watson, John Forbes, (1873), *A Classified and Descriptive Catalogue of the Indian Department*, W.H.Allen&Co.: London.
- Wiert, Christophe (2006), *Medicinal Plants of the Asia-Pacific: Drugs for the Future?*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.: Singapore.
- Williams, Monier (1872), *A Sanskrit-English Dictionary*, Clarendon Press: Oxford.
- Williams, Monier (1899), *A Sanskrit-English Dictionary*, Clarendon Press: Oxford.
- Wilson, Horace Hayman (1832), *A Dictionary in Sanscrit and English; Translated, Amended and Enlarged from An Original Compilation (Īkinci Baski)*, Calcutta, Parbury, Allen Co.: London.
- Wise, Thomas A. (1845), *Commentary on the Hindu System of Medicine*, Baptist Mission Press: Calcutta.
- Wise, Thomas A. (1867), *Review of the History of Medicine*, C.1, J.Churchill-Adam Black-WM. Thacker&Co.: London-Edinburgh-Bombay-Calcutta,
- Wujastyk, Dominik (2013), “New Manuscript Evidence for the Textual and Cultural History of Early Classical Indian Medicine”, *Medical Texts and Manuscripts in Indian Cultural History*, Ed. Dominik Wujastyk, vd., ss.141-158, New Delhi.
- Yates, William (1846), *A Dictionary in Sanscrit and English Designed for the Use of Private Students and of Indian Colleges and Schools*, Baptist Mission Press: Calcutta.
- Zimmer, H.R (1948), *Hindu Medicine*, The John Hopkins Press: Baltimore.

Zysk, Kenneth G. (1993), *Religious Medicine: The History and Evolution of Indian Medicine*, Transaction Publishers: New Brunswick-London.

WEB BAĞLANTILARI

Ancient History Encyclopedia [Erişim: 2018, <https://www.ancient.eu>].

British Museum [Erişim: 2019, <https://www.britishmuseum.org/> Museum number: 1912,1221.1]

JV. Hebbar [Erişim: 2018, <http://easyayurveda.com>].

LACMA, Los Angeles County Museum of Art [Erişim: 2019, <https://collections.lacma.org>].

The Bhogilal Leherchand Institute of Indology [Erişim: 2018, <http://blinstitute.org/the-library/manuscripts-section.html>].

The Sanskrit Heritage Platform, Pawan Goyal-Gérard Huet [Erişim: 2018, <http://sanskrit.inria.fr/MW/161.html>].

Thingnam Giriġa, Flowers of India, [Erişim: 2018, <http://www.flowersofindia.net>].

Useful Tropical Plants Database [Erişim: 2017, <http://tropical.theferns.info>].

Wellcome Library (UK) [Erişim:2019, <https://iiif.wellcomecollection.org/image/V0036133.jpg>]

EKLER

Şekil 4: Suśruta Heykeli

Ancient History Encyclopedia

(<https://www.ancient.eu/uploads/images/7873.jpg?v=1539695905>)

Şekil 5: Suśruta'nın Tıbbî Bitkilerle Şifa Dağıtımını Betimleyen Bir Çizim

Ancient History Encyclopedia

(<https://www.ancient.eu/uploads/images/7875.jpg?v=1539695966>)

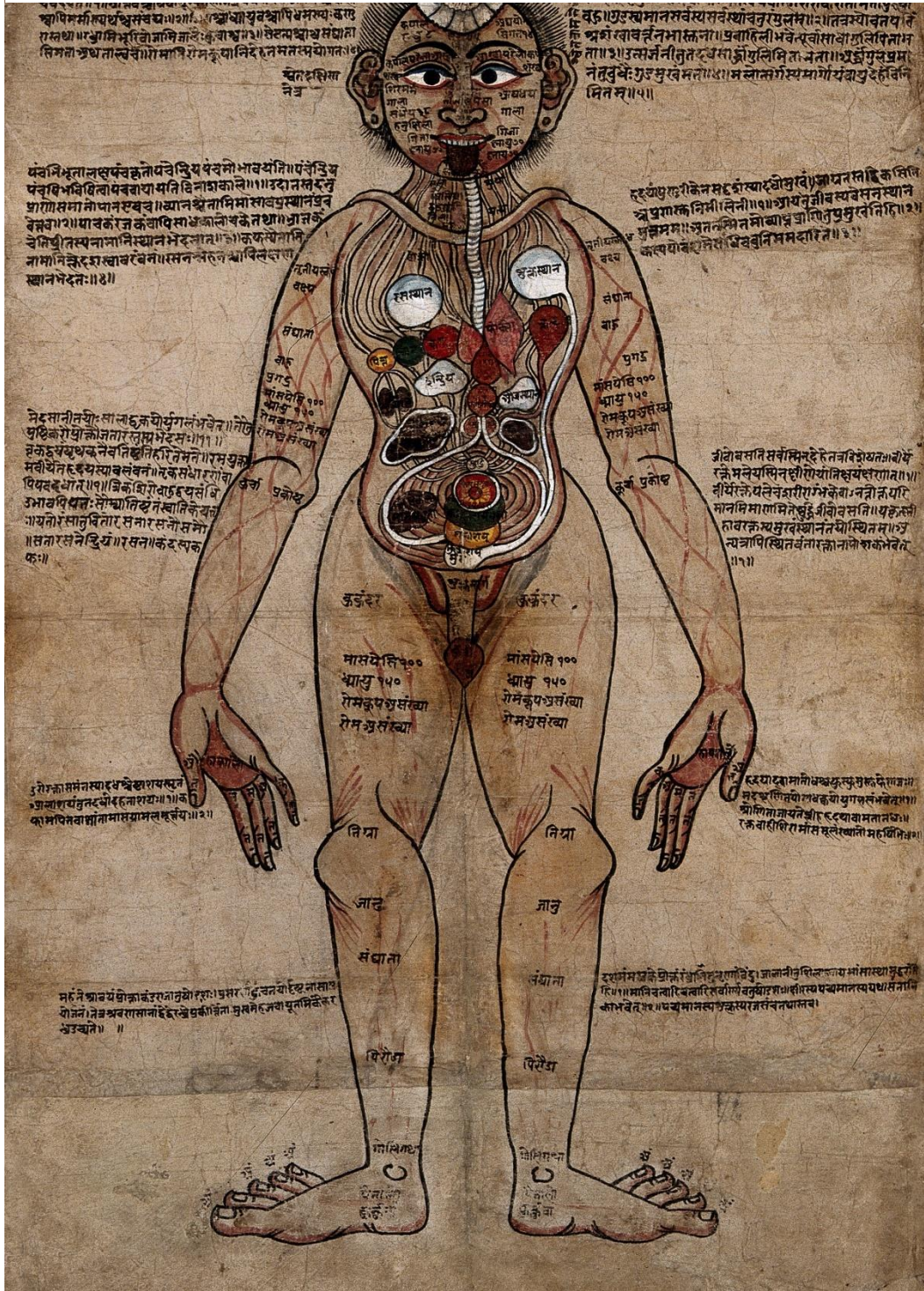
Şekil 6: Susruta-Samhita'nın Yazılı Olduğu Palmiye Yaprak (MS 12 -13. yy)

LACMA Müzesi (US)

(<https://collections.lacma.org/node/170472#download>).

Şekil 7: Āyurvedik Adam

Wellcome Library (UK)

(<https://iiif.wellcomecollection.org/image/V0036133.jpg>)

Şekil 8: Meşhur Veteriner Salihotra ve Öğrencileri

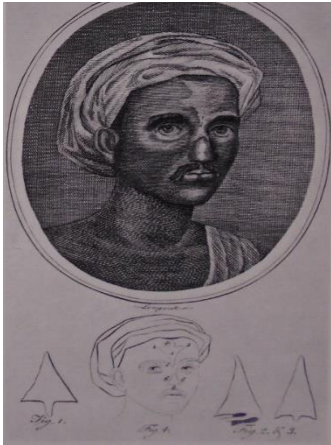
(Aśvaśāstra, 2008:4)

Şekil 9: Kral Śibi Efsanesi: Kral Kendi Etini Fidyeye Niyetine Güvercine Verirken (MS 3.yy)

British Museum (<https://www.britishmuseum.org/> Museum number: 1912,1221.1)

Şekil 11: Rinoplasti Uygulaması

(Margotta,1996:33)

Şekil 10: Ayak Yıkamaya Dair

LÜGATÇE

A	
Agada	Panzehir.
Agadatantra	Zehirbilim.
Agni	Ateş. Gastrik ateş. Ateş tanrısı.
Agniveśa	Ayurveda ve Atharvaveda ile ilgili bilgileri derleyen hekim olarak bilinir. Agniveśa'nın göz ve göz hastalıkları alanında meşhur bir hekim.
	Añjanā-nidāna Agniveśa'ya atfedilen eser.
	Nidāna-sthāna Agniveśa'ya atfedilen eser.
Agnikarma	Dağlama, koterizasyon.
Āhāra	Perhiz.
Āhārya	Çıkarma işlemi (cerrâhî operasyonda).
Ajirṇa	Hazımsızlık.
Alābu	Kabakla hacamat tedavisi.
Amānuṣopasarga	Nöbet.
Ānāha	Kabızlık.
Āṇḍaja	Yumurta ile üreyen yılan, kuş, balık, kertenkele gibi canlılar.
Aṅgula	Tırnak uzunluğuna eşit ölçü birimi. Cerrâhî aletlerin ebatlarında kullanılan ölçü.
Anjana	Göz damlası.
Antra vṛddhi	Kasık fitiği
Apachi	Sıraca, iskorbüt.
Apasmāra	Epilepsi, sara.
Arocaka	İştahsızlık.
Arśa	Basur.
Artava	Yumurtalık, ovum.
Arvuda/arbuda	Tümörler.
Aśmarī	Üriner taş.
Aśoka	İnsanlar ve hayvanlar hastane kuran ve Hindistan ilk müstakil doğum evlerinin temellerini atan Maurya Hanedanı kralı. MÖ 268-232 arası hüküm sürmüştür.
Aśva	At.
Atisāra, grahaṇī	Diyare ve bağırsak rahatsızlıkları.
Ātma	Ruh.
Atman	Brahma'nın insan içindeki tecessümü.

Ātreya		Antik Hint'te bir hekim. Jivaka'nın hocası olmakla meşhurdur.
	Ātreya-saṃhitā	Ātreya'ya atfedilen eser. Eser beş kısım ve 46.500 dizeden oluşmaktadır.
Āyurveda		Yaşam bilimi.
Āyurveda'nın 8 branşı		Āyurveda'nın Brahma'dan doğrudan aktarıldığına inanılan 8 branş.
	Śalya	Cerrâhî.
	Śālākya	Göz hekimi/hekimliği.
	Kāya	Beden, esas, yığın, dip ve birlik gibi manalara gelmektedir.
	Bhūta	Bhūta, ruh, hayalet, iblis, vücut/yapı, iyilik/sihhat, gerçek, çocuk, yaratılış, beş element ve dünya gibi manalara gelmektedir.
	Kaumāra/Bāla	Çocuk/luk, bekar, gençlik, hassas ve yumuşak gibi manalara gelmektedir. Bala, bebek ve çocuk manalarına gelmektedir.
	Agada	İlaç, sıhhatli/hastaliksız, panzehir ve sihirli mücevher gibi manalara gelir.
	Rasayana/Jara	Simya, simyager, eliksir, zehir ve tereyeği gibi manalara gelir. Jara yaşlı ve yaşlılık manalarına gelir.
	Vājīkaraṇa	Afrodizyak, kuvvetlilik ve uyarıcı gibi manalara gelir.
B		
Bāla-roga		Çocuk hastalıkları.
Bandhana		Bandajlama.
Bhagandara		Anal fistül.
Bhagna, bhaṅga		Kırık-çıkık.
Bhedyā		Kesme/açma işlemi (cerrâhî operasyonda).
Brahma		Sonsuz Ruh'a sahip olduğuna inanılan en büyük varlık/tanrı.
Buddhi		Akıl. Sebep. Prakriti'nin ilk aşaması.
C		
Caidya		Oyma işlemi (cerrâhî operasyonda).
Caraka		Antik Hint'te meşhur bir hekim. Sanskrit dilinde <i>gezgin</i> , <i>abdal</i> ve <i>din talebesi</i> manalarına gelen Caraka kelimesi aynı zamanda tıbbî bir bitkinin adıdır.
	Caraka-saṃhitā	Caraka'nın meşhur eseri.
Chardi		Kusma.

Ç		
Çandragupta	Hindistan'da kurulan Maurya Hanedanlığı'nın ilk imparatorudur. Onun devrinde çok sayıda hastane ve ilaç depoları inşa edilmiştir. MÖ 322-297 arasında hüküm sürmüştür.	
D		
Dagdha	Yanıklar.	
Dhamanis	Arter.	
Dhanvantari	Antik Hint Tıp tanrısı, hekimlerin tanrısı ve sağlık bahşedici.	
Dharma	Evreni yöneten doğruluk kanunları.	
Dhātrī/garbhagrāhikā	Ebe.	
Dr̥ṣṭigata	Görmeyi etkileyen/engelleyen hastalıklar.	
Dr̥ṣṭi-maṇḍala	Göz Bebeği.	
E		
Eshya	Arama-tarama işlemi (cerrâhî operasyonda).	
G		
Gada	Zehir.	
Galaganda	Troid büyümesi, guatr.	
Gandha	Koku. Toprağın bilgisi.	
Ganj Nehri	Hintlilerin kutsal nehri.	
Gara	Terkip veyahut yapay zehirler.	
Garada	Zehir veren veyahut suikastçi	
Garbhin/garbha	Hamile, hamilelik.	
Ghrta/Ghee	Sade tereyağı. Yağından arındırılmış saf tereyağı olup Hint yemek kültüründe geniş yer tutar. Terkiplerin çoğunda kullanılır.	
Grahana	Burun.	
Granthi	Bezeler, iyi huylu tümörler.	
Gulma	Karın içi şişmeler, tümör, gудde.	
Gunalar	Doğadaki üç temel prensip. Üç temel insan karakteri.	
	Racas/Rajas	Aşırı hareketlilik tahrikâr olan racas tipler öfkeye eğimli olup ve öz kontrol eksikliği vardır.
	Sattva	Denge ve pozitif özellikleri ile bilinen sattva tipinin iyi bir hafızası olup sadık, lütufkâr, bilgili, saf, cesur, mahir, azimli, yiğit, anksiyeteden uzak, iyi yönlendirilmiş akıllı ve erdemlidir.
	Tamas	Durgun ve kayıtsız kalan tamasta kayıtsızlığa, kötülüğe ve küntlüğe eğimli özellikler mevcuttur.

H	
Hārīta	Kan dolaşımı üzerinde yaptığı çalışmalarıyla bilinen klasik dönem hekimi.
	<i>Hārīta-saḡhitā</i> <i>Hārīta'ya atfedilen eser.</i>
Hastī	Fil.
Hikkā, hidhmā	Hıçkırık.
Hint Hekimleri	İslam tıbbına katkı sunan veya eserleri Arapça'ya tercüme edilen Hint hekimleri.
	<i>Andi</i>
	<i>Ankrezenkel</i>
	<i>Bakher</i>
	<i>Daher</i>
	<i>Cari</i>
	<i>Cebher</i>
	<i>İbn Duhn el-Hindī</i>
	<i>Kanka el-Hindī</i>
	<i>Manka/Menke</i>
	<i>Rahe</i>
	<i>Sakke</i>
	<i>Sancehel el-Hindī</i>
	<i>şanak</i>
Hiraḡyagarbha	Brahma'nın bir ismi. Kelime olar <i>altın yumurta</i> , <i>altın fetüs</i> ve <i>güneş</i> anlamları vardır. Bu kavram, Brahma'nın altın yumurtadan doğduğu ve tüm evrenin bu yumurtanın bir tezahürü olduğu yönündeki yaratılış efsanesinin bir yansımasıdır.
Hrd-roga	Kalp hastalığı.
Hotr	Vedaları okuyan rahip.
J	
Jalasantrasa	Hidrofobi.
Jalaukās	Sülük tedavisi.
Jarāyuja	Doğuran canlılar. Memeliler.
Jihva	Dil.
Jivaka	Buda'nın hekimi olmakla meşhurdur. Jivaka'nın baş ve karın cerrāhisinde yetkin olduğu söylenir.
Jvara	Yüksek ateş. Humma. Antik Hint'te hastalık olarak tanımlanmıştır. 8 tip humma nöbeti vardır.

K	
Kalas	Bağ doku.
Kalpsthāna	Drog hazırlama.
Kāmalā	Sarılık.
Kamasutra	Cinsellik ve ictimaî hayat kitabı.
Karma	Yaradılışın itici gücü.
Karṇa-roga	Kulak hastalıkları.
Kāsa	Öksürük.
Kastlar	Brāhmanlar, Kṣatriyalar, Vaiśyalar, Śūdralar ve Paryalar (Kast dışı kimseler/en aşağı/ bütün kastlar tarafından dışlananlar).
Kilāsa, śvitra, dāruṇa	Ak deri, vitiligo hastalığı.
Kitābū İstānker	Vagbhata'nın Aṣṭāṅga-hṛdaya külliyyatının Arapça literatürdeki ismi.
Kitābū Sesred	Suśruta'nın Suśruta-saṃhitā külliyyatının Arapça literatürdeki ismi.
Kitābū Seyrek	Caraka'nın Caraka-saṃhitā külliyyatının Arapça literatürdeki ismi.
Kīṭakalpa	Böcek ısırıkları.
Kṛmi	Bağırsak kurtları, parazit.
Kṛṣṇa-gata	Kornea.
Kṛṣṇagata-roga	Kornea hastalıkları
Kṛṣṇa-maṇḍala	İris.
Kṣāra	Kostiklerle yakma.
Kṣetriya	Hastalık.
Kṣīṇa-valiya	Kadın ve erkekteki cinsel zayıflık.
Kuśa Otu	Dini törenlerde kullanılan "kutsal ot".
Kuṣṭha	Cilt hastalıklarının genel adı olup aynı zamanda cūzzam hastalığının adıdır.
Kutsal Şehirler	Ayodyā, Mathura, Haridvar, Varāṇasī (Benares), Kāñcīpura, Ujjain ve Dvarka.
L	
Lekhya	Kazıma işlemi (cerrâhî operasyonda).
Lutā	Örümcek zehri.
M	
Mādhava/Mādhavachaya	Klasik dönem Hint hekimi.
	Mādhava Nidana
	Mādhava'nın tıbbi dair eseri.
Mala	3 salgı. İdrar-gaita-ter.
Manas	Beyin.
Manusmriti	Manihizm'in kutsal kitabı.

Marma	Vücutun hayatî noktaları. Sanskrit dilinde ölmek manasına gelen <i>mri</i> kelimesinden türemiştir.
Mātra	En küçük zaman dilimi. An. Nefes alma süresine tekabül eden zaman birimi.
Mūḍhagarbha	Güç doğum, bebeğin ters gelmesi, malprezentasyon.
Mukhā-roga	Ağız boşluğunda meydana gelen hastalıklar.
Mürccā	Bayılma.
Mūṣika Kalpa	Fare zehirlenmeleri.
Mutrāghāta	İdrar tutukluğu.
Mutraja vṛddhi	Hidrosel, su fitiği.
Mūtrakṛcchra	Ağrılı bevl, dizürü.
N	
Nāḍivraṇa	Sinüs.
Nakula	Mahabharata Destanı'nda at uzmanı (hastalık ve tedavi) olarak geçen efsanevî kişilik.
Nāsā-roga	Burun hastalıkları.
Nayana-budbuda	Göz yuvarı.
O	
Om	Kutsal ses. A, u, m seslerinden oluşan Om <i>Brahma, Viṣnu ve Śiva</i> 'yı simgeler. Dini ayinlerde bu ses ile başlatılır.
P	
Pāda/ Pad	Ayak. Hareketi sağlayan organlar. Lokomasyon.
Pādaśoṭha, vātaśoṇita	Gut hastalığı.
Pakshma-maṇḍala	Kirpikler.
Pāli	Kulak memesi hastalıkları.
Pānātyaya, matāryana	Şarap/alkol bağımlılığı.
Pañcamahābhūta	Beş temel element.
Akaṣa	Esir/boşluk.
Vayu	Hava.
Tejas	Ateş.
Ap/Jala	Su.
Prithvi	Toprak.

Pālakāpya

Tıp ilmini bizzat Brahma'dan aldığına inanılan ve fillerin anatomisi, hastalıkları ve tedavileri üzerine meşhur veteriner.

	Hastyāyurveda	Pālakāpya'ya atfedilen ve fil hastalıkları ve tedavilerini konu alan eseri.
	Gaja-śāstra	Pālakāpya atfedilen ve fillerin eğitilme ve terbiyesi üzerine olan eseri.
Pāṇḍu		Anemi.
Pāṇi/ Pani,		El.
Pāyu/Payu		Boşaltım organı. Anüs.
Peśi/peşi		Kas.
Prakriti		Yaradılışın esasını oluşturur. Aynı zamanda herşeyin ilk yaratılışının dayandırıldığı kavramdır. Prakriti dişi, zıttı olan Puruṣa erildir.
Prameha		Sık bevl, poliüri.
Prāṇa/Prana		Nefes. Yaşamsal nefes.
Pruṣa/Puruṣa		Beşeriyâtın temeli ve özü olarak kabul edilen unsur, ruh/insan. Puruṣa eril, zıttı olan Prakriti dişidir.
R		
Rabhasā		Kuduz.
Raktapitta		Kanamalı hastalıklar.
Rasa		Tat. Suyun bilgisi.
Rişi		Çilekeş, münzevi veya bilginler olarak bilinen kimseler.
Rogin/Rogī		Hasta.
Rūpa/Roopa		Form. Ateşin bilgisi.
S		
Sākṣin/Şakṣu		Göz. Gözün görme gücü.
Salihotra		Hint veterinerlik tarihinin bilinen en meşhur veterineri.
	<i>Salihotra-saṃhitā</i>	<i>Salihotra'nın at fizyoloji, anatomisi, cerrâhîsi, hastalıkları ve tedavisi ile ilgili Hint veterinerlik tarihinin bilinen en eski eseri.</i>
Saṃhitā		Hacimli eser, külliyat, ansiklopedi.
Sandhigata		Eklemler.

Saptadhātu	Bedeni oluşturan yedi temel yapı.
<i>Rasā</i>	<i>Kilis/plazma.</i>
<i>Raktā</i>	<i>Kan.</i>
<i>Māmsa</i>	<i>Et.</i>
<i>Vasā</i>	<i>Yağ.</i>
<i>Asthi</i>	<i>Kemik.</i>
<i>Majjā</i>	<i>İlik.</i>
<i>Śukra</i>	<i>Meni, sperma.</i>
Saptaṛṣi	Yedi rişi. Upanişadlar'da geçen 7 rişi <i>Atri, Bharadvaja, Gautama, Jamadagni, Kaśyapa, Vasiṣṭha ve Viśvāmitra</i> 'dır.
Sarpadaṣṭa	Yılan zehri.
Sarvagata	Genel Göz Hastalıkları.
Sarvagata-roga	Göz hastalıkları.
Sira	Ven.
Snāyu/snayu	Tendon, sinir.
Sparśa/Şarşa,	Dokunma. Havanın bilgisi.
Srota	Kanal.
Stanga-roga	Kadın göğüs kistleri/hastalıkları.
Sthāvara	Cansız zehirler. Bu sınıfta yer alan zehirler mineral ve bitkilerden oluşur.
Suśruta	Antik Hint'te yaşamış en büyük cerrâh olarak kabul edilmektedir. Suśruta ismi Sanskrit dilinde <i>çok meşhur, ünlü ve kendisiyle gurur duyulan</i> manalarına gelmektedir.
Suśruta-saṃhitā	<i>Suśruta'nın meşhur eseri.</i>
Sūtikā	Yeni doğum yapmış kadın. Lohusa.
Svarabheda	Ses kısılması.
Svedaja	Tek hücreli veyahut terliksi.
Ś	
Śabda/Şabda,	Ses, kelime. Esirin bilgisi.
Śālākin	Cerrâh.
Śalya	Mızrak, demir parçası, ok ve zehir manalarına gelir. Aynı zamanda cerrâhî alanı ve yabancı maddelerin vücuttan çıkarılması anlamlarını da karşılar.
Śapathā	Hekim andı.
Śastra	Keskin cerrâhî alet.

Śastra-karma	8 cerrâhi prosedür.
Śiro-raga	Baş ağrısı.
Sīvyā	Dikiş işlemi (cerrâhî operasyonda).
Ślipada	Fil hastalığı.
Śloka	Beyit.
Śoṇita visrāvaṇa	Damardan kan alma, veneseksiyon.
Śopha, śvayathu	Şişler, ödemler.
Śrṅga	Boynuzla hacamat tedavisi.
Śrotra/Şrotra	Kulak. Duymanın bilgisi.
Śūkadoṣa	Penisi etkileyen hastalık.
Śuklagata-roga	Gözakı hastalıkları.
Śūla	Kolik ağrı, şişmesiz.
Śvāsa	Nefes darlığı, astım.
Śveta-maṇḍala	Göz Akı/Kornea.
T	
Tıp Okulları	Benares, Nalanda, Taxilla (Takşaśīla), Varanasi (Kāśī), Vidarbha, Vikramsila.
Tridoṣa/tridoṣa	Üç mizac teorisi. Kelime olarak <i>üçlü bela</i> anlamına gelmektedir.
	<i>Kapha</i> Balgam.
	<i>Pitta</i> Safra.
	<i>Vata</i> Hava.
Tṛṣṇā	Susama hastalığı.
Tvak	El ve kollar.
Tvaka	Derinin 7 tabakası.
Tola	11.5 grama tekabül eden ölçü birimi. Terkiplerde ölçü birimi olarak kullanılır.
U	
Udara	Karın genişlemesi, ödem.
Udāvarta	Baskılanması hastalık sebebi olarak görülen dürtüler.
Udbhijja	Çimlenen/filizlenen canlılar, bitkiler.
Unmāda	Delilik, insanite.
Upadaṃśa	Cinsel yolla bulaşan genital hastalık.
Upastha	Üreme organı. Penis.

V	
Vāgbhaṭa	Suśruta ve Caraka'nın eserlerini yorumlayıp yeni bir eser ortaya çıkaran Antik Hint döneminin meşhur hekimi.
	<i>Aṣṭāṅga-hṛdayam</i> <i>Vāgbhaṭa'nın öne çıkan tıp külliyatı.</i>
	<i>Aṣṭāṅga-saṅgraha</i> <i>Vāgbhaṭa'nın diğer tıp külliyatı.</i>
	<i>Rasaratnasamuccaya</i> <i>Vāgbhaṭa'nın eseri.</i>
Vak	Dil.
Varmagata-roga	Göz kapağı hastalıkları.
Vartmagata	Göz Kapağı.
Vartma-maṇḍala	Göz Kapağı.
Vātavyādhi	Sinir sistemi hastalıkları.
Veda	Kutsal kabul edilen bilgi. Kelime olarak bilgi/bilim manasına gelir.
	<i>Rigveda</i> <i>Tanrılara yakarıшта bulunulan, kısmen tıp bilgisi içeren kutsal ilahi metinleri.</i>
	<i>Sāmaveda</i> <i>Ezgilerin bilgisi olan ve kısmen tıp bilgisi içeren kutsal metinler</i>
	<i>Yajurveda bilgisi</i> <i>Kurban ritüelleri bilgisi içeren ve kısmen tıp içeren kutsal metinler.</i>
	<i>Atharvaveda</i> <i>Büyü ve sihrin bilgisi olan, kısmen tıp bilgisi içeren kutsal metinler.</i>
Vedhya	Delme işlemi (cerrâhî operasyonda).
Vidradhi	Apse.
Visarpa, parisarpa	Erizipel, yılanlık.
Viśikhanupraveśaniya	Hekimlik mesleği.
	<i>Abhicārin</i> <i>Sihirbaz hekim.</i>
	<i>Ku-Vaidya</i> <i>Kötü hekim, şarlatan.</i>
	<i>Prāñcārya/Rajavaidya</i> <i>Saray-zehir-ordu Hekimi.</i>
	<i>Śālākin</i> <i>Cerrâh hekim.</i>
	<i>Vaidya/Cikitsikā</i> <i>Genel hekim.</i>
Visrāvya	Salgıları temizleme/sıvı tahliyesi işlemi (cerrâhî operasyonda).
Vişucikā	Kolera.
Vişucikā, vişucī	Normal olmayan bağırsak hareketi.
Visya-kanya	Zehir Kadınları. Tedricen aldığı zehir dozlarıyla bağışıklık kazanan bu kadınlar öldürmek istediği kişiyle cinsel ilişkiye girerek onu zehirler.

Vraṇa	Yara ve yaralanma tedavisi.
Vṛddhi	Testis torbası genişlemesi.
Vridha Trayi	Kadim Üçlü, büyük üçlü. Meşhurlar devri hekimlerinden Suśruta, Caraka ve Vāgbhata için kullanılan terim.
Y	
Yakṣmā, rājayakṣmādi	İltihaplı akciğer hastalığı, verem.
Yantra	Kör/küt cerrâhî alet
Yonivyāpata	Kadın hastalıkları.

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet KAVAK

kavak.mehmet@outlook.com

Eğitim

Lisans: Tarih Bölümü (2010).

1. Yüksek Lisans: Ortaçağ ABD (2013).

2. Yüksek Lisans: Tıp Tarihi ve Etik ABD (2016).

Doktora: Tarih ABD (2019).

Bildiği Diller

Almanca, Arapça, Farsça, İngilizce, Sanskrit Dili (temel).

Tecrübeler

Almanya, İngiltere, Fransa, Hindistan, Hollanda (Eğitim ve Staj: 2 yıl).

Tıp Tarihi Alanında Bazı Akademik Çalışmaları

Kavak, Mehmet (2018), “Ortaçağda Misk”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, ss.188-229.

Kavak, Mehmet (2018), “Indian and Tibetan Musk According To Medieval Travelers”, *The International Conference on Unani Medicine: Re-Visiting Ilmul Jarahat (Surgery), Aligarh/India*, ss.37-38.

Kavak, Mehmet (2018), “Yûhannâ İbn Maseveyh’in Cevâhiri’t-Tîbi’l-Müfrede Adlı Koku Risalesi”, 4. *Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu*.

Kavak, Mehmet (2017), “Besim Ömer Paşa ve Ailesinin Husûsî Evrâkı”, 3. *Sağlık Tarihi ve Müzeciliği Sempozyumu*.

Nour Ali Tariq Mohamed, Kavak Mehmet (2016),” Haris b. Kelede es Sekafi’nin Arap Tıp Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Bir İnsan-ı Selîm Prof. Dr. Azmi Özcan’a Armağan*, Editör: Refik Arıkan Halim Demiryürek. Lotus Yayınevi: İstanbul, ss.837-850.

Sarı, Nil - Kavak, Mehmet (2013), The Meaning of “Humma”, Its Treatment and Famous Islamic Leaders of the Middle Ages Who Died From “Humma”, *Lokman Hekim Journal 2013; Supplement VIII. Lokman Hekim Days*.

Bilimsel Kuruluşlara Üyelikler

GTOT- Die Gesellschaft für Turkologie, Osmanistik und Türkeiforschung e.V., Üye.
Almanya

TTTK- Türk Tıp Tarihi Kurumu, Üye. Türkiye.